

NADİRE MATER

SOKAK GÜZELDİR

68'DE NE OLDU?

metis

Nadire Mater

SOKAK GÜZELDİR

68'DE NE OLDU?

Nadire (Dönümcü) Mater 1949'da Söke'de doğdu. Sosyal hizmet uzmanı olarak çalışırken gazeteciliğe *Demokrat* gazetesinde başladı. Aralarında *Nokta* ve *Sokak* dergileriyle IPS Haber Ajansı'nın (Inter Press Service) da bulunduğu yerel, yaygın ve uluslararası dergi, gazete ve radyolarda muhabirlik yaptı. 1999'da yazdığı *Mehmedin Kitabı: Güneydoğu'da Savaşmış Askerler Anlatıyor* "Devletin askeri kuvvetlerini neşren tahkir ve tezyif" iddiasıyla toplatıldı, aynı iddiayla kitabın yazarı Mater ve yayıncı Semih Sökmen yargılandı. Dava 2001'de beraatla sonuçlandı. *Mehmedin Kitabı* Türkiye'deki Düşünce ve İfade Özgürlüğü mücadelesinin simgelerinden biri haline geldi, Almanca, Fince, İngilizce, İtalyanca ve Yunancaya çevrildi, ödüller aldı. Mater 2000'den bu yana IPS İletişim Vakfı'nın yürüttüğü Bağımsız İletişim Ağı (BİA) projeleri ve Bianet haber sitesinde çalışıyor.

Metis Yayınları. İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul. Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519 e-posta: info@metiskitap.com www.metiskitap.com Yayınevi Sertifika No: 10726. SOKAK GÜZELDİR 68'de Ne Oldu? Nadire Mater © Nadire Mater, 2009 © Metis Yayınları, 2009. İlk Basım: Haziran 2009. Üçüncü Basım: Haziran 2012. Yayıma Hazırlayan: Müge Gürsoy Sökmen. Kapak Fotoğrafı: İstanbul Beyazıt Meydanı'nda, Cihan Alptekin'in de aralarında bulunduğu öğrenciler. Kapak Tasarımı: Semih Sökmen. Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd. Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd. Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197-203 Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003. Matbaa Sertifika No: 11931.

ISBN-13: 978-975-342-723-4

NADİRE MATER

SOKAK GÜZELDİR

68'DE NE OLDU?

metis

Kadir'e, Sait'e, Rüçhan'a, Şirin'e, Hatice'ye
tüm sokak arkadaşlarıma,

"GÜZELLİK SOKAKTADIR"
1968'de Fransa'da Sitüasyonistlerin sloganı.

İÇİNDEKİLER

Önsöz

NADİRE MATER 11

Söyleşiler

BOZKURT NUHOĞLU 17

KEMAL BİNGÖLLÜ 31

UĞUR CİLASUN 41

RUHİ KOÇ 49

OSMAN SAFFET AROLAT 61

ÇİMEN (KESKİN) TURAN 75

ÇETİN UYGUR 85

HAYDAR İLKER 97

HİKMET BOZÇALI 105

JÜLİDE (ZAİM) ARAL 115

SELÇUK ŞAHİN POLAT 127

IŞIK ALUMUR 139

ESRA KOÇ 157

ŞAHİN ALPAY 169

MUSTAFA İLKER GÜRKAN 185

ERTUĞRUL KÜRKÇÜ 197

NEŞE ERDİLEK 217

SAİT KOZACIOĞLU 229
MUSTAFA LÜTFİ KIYICI 239
ORAL ÇALIŞLAR 255
HATİCE YAŞAR 271

Ekler

Türkiye 68 289
Dünyanın 68'i 310
1960'larda Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, *Barış Alp Özden* 342
Türkiye İşçi Partisi (TİP) 349
Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı – Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMGT-TMTF) 353
FKF'den DEV-GENÇ'e 356
Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 360
Türkiye'de Modern Kürt Siyasetinin Doğuşu Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), *Ümit Fırat* 365
Ant Dergisi 369
Aydınlık'lar ve Kurtuluş 371
Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) 373
Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) 376
Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) 380
Türkiye Komünist Partisi-Marksist Leninist (TKP-ML) Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO) 383
Kaynakça 387
Dizin 391

Nadire (Dönümcü) Mater, sağda, 1968.

Önsöz

Sokakta bağırmanın tadını ilk kez İzmir'de, Kıbrıs mitinginde yaşadım. Sınıflardan çıkarılıp, otobüslere doldurulup Heykel'e götürülmüşüz. Üniversiteli erkekler konuşuyor, arada Makarios maketi yakılıyor, bizleri de "Ya Taksim, ya Ölüm" diye bağırtıyorlar. Miting ne demek, Makarios kim, ne taksim edilecek, kimler ölecek? Pek anlayamamıştık, sokakta olmak yeterliydi. 15 yaşındaydım, İzmir Kız Lisesi'nde yatılı okuyordum, haftalarca okulun kapısından dışarı bir adım bile atamadığımız o yıllarda duvarların dışına çıkmaktan daha kıymetli bir şey yok gibiydi. Özgürlük orada, sokaktaydı.

Yine lisede sosyoloji dersinde duyduğumuz "grev" ve "boykot" bize oyun gibi geldi; denemek önemliydi, hemen yemek boykotu yaptık, yemekler düzeldi. Dahası, bu "başarı" parasız yatılılara her ay verilen bir kalıp sabun geciktikçe müdür yardımcısının kapısına dayanmanın da yolunu açtı; "neden" diye sormaya başlıyorduk.

Soru sormak, itiraz etmek/talep etmek, sokağa çıkmak! Daha sonra böyle formüle ettiğim bu "üçlü"yle liseden üniversiteye adım attım. 1966'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi İngilizce Hazırlık Okulu'nda karşıma yine "yemek sorunu" çıktı. Kafeteryayı boykot ettik; daha iyi ve daha ucuz öğle yemeği talep ediyorduk. İkinci "boykot"um da sonuç verdi, yemekler iyileşti, fiyatlar düştü. Böyle böyle yürüyormuşuz 1968'e.

Sadece Türkiye'de değil, dünyada da gençlik 1968'e gelirken sorma, anlama, itiraz etme pratiğini hızla geliştiriyordu. Üstelik, 1968'de var olanla yetinmeyen, dayatılan koşullara sorgulayarak karşı çıkan, daha güzel bir dünya isteyenler arasında işçiler, köylüler, öğretmenler, mühendisler de vardı.

1968 neydi? Üzerine bunca film, belgesel, araştırma yapılan, romanlar, anılar yazılan, 1960'lı yılların "imzası" olarak kabul edilen

1968'e devrim diyen de var, isyan, ayaklanma, itiraz diyen de. Öyle ki, tek bir yanıtı olmayan bu soru hâlâ soruluyor. 1968'de dünyanın çeşitli parçalarında yaşananlara bakıldığında, sosyal, siyasal, toplumsal koşullara karşı çıkma ortaklığından söz edilebilirse de homojen bir hareket vardı demek ve ortak hedefler sıralamak pek kolay değil. Her ülke özelinde biri, birkaçı, ya da hepsi geçerli olmak üzere 1968 hareketi kapitalizm, emperyalizm, faşizm, otorite ve hiyerarşiye karşıydı. Gençliğin 1968'de neredeyse küresel denebilecek kalkışması Sovyet Bloğu'nda da sosyalist uygulamaların baskıcı yönüne ve Çekoslovakya özelinde Sovyet tanklarına yönelen bir isyandı.

1968'e bugünden ve Türkiye'den baksak? *Sokak Güzeldir*'de böyle bir şey deniyorum. 1968'de İstanbul, Ankara, İzmir ve Trabzon üniversitelerinde okuyanlar, "1968'de ne oldu" sorusunu işgalleri, boykotları, yürüyüşleri, 6. Filo protestolarını, saldırıları ve bütün bir hayatı kendi yaşamları üzerinden anlatıyor, ne kadar enternasyonalist, milliyetçi, cuntacı olunduğunu tartışıyor. Kitapta 1968 yılına odaklansak da yalıtılmış bir 366 günden söz edemeyeceğimize göre öncesinde ve sonrasında da dolaşıyor, günümüze kadar geliyoruz. 1968'in sonlarında Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Robert Komer'in Türkiye'ye gelişiyle başlayan protestolar ve 1969 başında ODTÜ'de arabasının yakılması da çalışmaya dahil oldu.

Burada hayatlarını paylaşan "gençler" konuştukça onca tahlil ve değerlendirmenin ötesinde ve yanı sıra, yarısı ODTÜ'de yarısı Sosyal Hizmetler Akademisi'nde geçen benim 1968'im de dahil herkesin 1968'i birbirine benziyor da, benzemiyor da; devrim tahayyülüyle yola çıkan da var, isyanın dışında kalmanın imkânsızlığını söyleyen de. Çalışmanın ana gövdesini oluşturan anlatılarda konuşan 15 erkek genelde yılın sarsan, ses getiren eylemlerinin liderleri arasında yer alıyordu, çoğunun isimleri de biliniyor. Konuştuğum altı kadın da eylemlere katılan, öncülük edenler arasından geliyorlar ama isimleri daha az biliniyor. Çünkü 1968 üzerine kitap yazarken, haber yaparken, panel düzenlerken, televizyon programı hazırlarken sadece erkekler geliyor akla, dolayısıyla "68'li Erkekler Konuşuyor" başlıklı bir faaliyet yok; "68'in Kadınları Konuşuyor" başlıklı bir-iki panel hatırlıyorum. Geçen yıl, Fransa'da yaşayan bir arkadaşıma "Televizyonlarda, gazetelerde 68'in 40. yıl anmalarında kadınlara da mikrofon uzatılıyor mu" diye sorduğumda anında "Ne kadar fesatsın" demekten kendini alamadı. Bir hafta sonra, sanki biraz da sıkılarak, "Haklıymışsın, senin gözünle baktım, yoklar" dedi. Yani, kadını görünmez kılma çabası, Türkiye'ye özgü değil. Dünyadaki 1968 ile ilgili kitap,

film, belgesel gibi çalışmalar da genelde "erkek" ve "Batı" merkezli; sanki Afrika, Asya, Latin Amerika 1968'i yaşamadı ve sanki kadınlar yoktular.

Anlatılar dört saate kadar varan söyleşilerin metinleştirilmesiyle ortaya çıktı. Aslında bu kitaba 20 yıl önce giriştim, o dönem yaptığım söyleşiler yayımlanmadan kaldı. Elinizdeki kitabı hazırlarken yeni söyleşiler de yaptım. 1987-88'de yapılan söyleşilerin üzerinden ise konuştuğum arkadaşlarla birlikte geçtik, anlatılarda bir değişiklik yapmadık, sadece ek bir-iki soruyla güncelledik. Irak Kürdistanı'nda yaşayan Hatice Yaşar'la yüz yüze gelemeyince söyleşiyi telefon konuşmaları ve e-posta yoluyla gerçekleştirdik. 4 Kasımda kaybettiğimiz, kişisel tarihimin önemli bir bölümünü paylaştığım arkadaşım Sait Kozacıoğlu'yla da söyleşiyi Kopenhag'da siyasi sürgünken 1988'de mektupla yapmıştım. Sait, söyleşisinde, "1980 askeri darbesi ve şimdi (1988)" başlıklı bölümü "40 yıl sonra" şeklinde güncellemeye bile izin vermedi, sadece "1968'in 20. yılından 40. yılına" başlıklı bölümü ekledi. Kitabı göremedi.

Anlatılar nasıl bir Türkiye ve dünya ortamında yaşandı? 1968'in Türkiye ve dünya ortamında yaşandığının hatırlatılması/görülmesiyle zenginleşeceğinden hareketle Türkiye 1968 ve Dünyanın 1968'i bölümleri de çalışmada yer aldı.

Türkiye 1968'i dünyanın pek çok yerinden farklı olarak bir bakıma 1978'le sürdüğünden, 1968 ve 1968 kaynaklı olup da sonrasında kurulan, kimileri halen değişerek, bölünerek, dönüşerek var olan örgütlerle 1968'in dergileri üzerine, dönemi daha anlaşılır kılacağı umuduyla çerçeve yazılar ekledik.

Dünya 68'i deyince daha çok Fransa, Almanya, ABD ve Vietnam' dan söz ediliyor, dünyadaki 1968 üzerine üretilen çalışmalar da bu ülkeler üzerinde yoğunlaşıyor. 1968 Asya, Afrika ve Latin Amerika'da da yaşandığı içindir ki kitaptaki dünya yolculuğu bu duraklara da uğradı. Ulaşabildiğim sınırlı kaynaklarda yine kadınları görünmez kılan aynı anlayış karşıma çıktı, kaynaklar yine genelde "erkek" ve erkek merkezliydi.

"1960'larda Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Göstergeler" bölümü de 1968 Türkiye ve dünya tablosunu tamamlıyor.

Bütün kitap boyunca pek çok konu özellikle gençler için bilmece gibi kalmasın diye yannotlar kullandım. Açıklanması iyi olur diye düşünülen tarih, olay ve kişileri geçtikleri ilk yerde yannotlamaya çalıştık, sonrasında tekrarlamadık. Yannota yeniden ihtiyaç duyulduğunda dizine başvurulabilir, ilgili maddenin ilk geçtiği sayfaya dönüp ba-

kılabilir diye düşündük. Çerçeveler için de göndermeleri sadece ilk geçtiği yerde yaptık.

Her çalışma gibi bu kitap da hayli kolektif bir çabanın ürünü. Müge Gürsoy Sökmen editör ve arkadaş olarak kitabın daha öneri aşamasından başlayarak süren enerjisiyle bana çok iyi geldi, devamla kitabın çerçevesinin çizilmesinde, eleştirileri ve önerileriyle beni rahatlattı. Dahası, Müge olmasaydı, kitap asla bitmeyecek, keyifli, kederli, hüzünlü, öğrenmeli, düşündürücü ve hatırlatıcı 1968 yolculuğunu sürdürecektim. Semih Sökmen'in tasarımı beni hem heyecanlandırdı, hem de böylece kitabı daha iyi hayal edebildiğim için yazım sürecini kolaylaştırdı. Başta titiz okumasıyla Eylem Can olmak üzere Metis çalışanları yaratım ve üretim aşamasında emek verdiler, kitabın okura ulaşmasında emek vermeyi sürdürecekler.

1968'i ve 1968'den beri hayatımı paylaştığım Tayfun kitap bularak, yannot bilgileri peşinde koşarak, durmadan soru soran ve 68 üzerine konuşmak isteyen birini taşıyarak, rahatlatarak "bir kitap yazıyoruz" gerçeğiyle yaşadı. Kızımız Çiğdem kitabın her aşamasında ihtiyaç vukuunda annesinin yanındaydı; ilk okuma, son okuma, düzelti. Arkadaşı Efnan Atmaca da, ki artık benim de arkadaşım, bant çözmenin yanı sıra Çiğdem'le birlikte metinlerin gençler için anlaşılır olup olmadığının ölçüsü oldu. Murat Utku gazete taramalarıyla 1968 yılını hatırlamamı ve toparlamamı kolaylaştırdı, Hüseyin Özdemir kırk yıllık gazeteleri, fotoğraflarını çekerek bilgisayar ortamında okumamı sağladı. Ertuğrul Kürkçü, 20 yıldır konuşmakta olduğumuz kitabı nihayet tasarlayıp da yazmaya başlayınca sadece bianet'te daha fazla çalışmak zorunda kalmadı, güçlü belleği ve yorumlarıyla da yanımdaydı. Arkadaşım İpek Çalışlar kitaba niyetlendiğim anda benimle birlikte işe girişti, bir türlü ulaşamadığım bilgileri, benden çok takarak buldu çıkardı, son bir yılda beni dinlemekten yorulmadı. Oral Çalışlar dergiler, fotoğraflar arayıp çıkardı, bitmez tükenmez 68 seanslarında yerini aldı. Barış Alp Özden[1] "1960'larda Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Göstergeler"i; Ümit Fırat "Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)"nı yazdı. Fahri Aral dergi ve fotoğraf arşivini açtı. Ne yazık ki, fotoğrafları çekenler bilinemediğinden ismen anamıyoruz. Arkadaşlarım Sevda Alankuş, Ferhunde Özbay ve Hilal Onur akademik donanım ve titizlikleriyle metinleri yer yer gözden geçirdiler, önerilerde bulundular. bianet'teki tüm arkadaşlarım sadece evde değil, ofiste de yazılır hale gelen kitabı sordular ve dinlediler; Korcan Uğur bilgisayarla her başım derde girdiğinde koştu geldi. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* ile Nihat Sar-

1. Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü araştırma görevlisi.

gın'ın *TİP'li Yıllar/(1961-1971) Anılar-Belgeler I-II* kitapları temel başvuru kaynaklarım arasında yer aldı, wikipedia ise doğrudan kaynak olarak kullanmadıysam da kaynaklara ulaşmanın yolunu açtı. Tabii hayatlarını, duygularını, görüşlerini paylaşan 21 arkadaşım, Bozkurt, Çetin, Çimen, Ertuğrul, Esra, Hatice, Haydar, Hikmet, Işık, Jülide, Kemal, Mustafa İlker, Mustafa Lütfi, Neşe, Oral, Osman Saffet, Ruhi, Sait, Selçuk, Şahin ve Uğur olmasaydı, bu kitap olmazdı. Adını anamadıklarımla birlikte tüm katkılar çok kıymetliydi, teşekkür ediyorum.

Özgürlük sokaktaydı diye başlamıştım. Bence nedeni önemli değil, benim "Kıbrıs" hikâyem gibi, yeter ki sokağa bir kez çıkmayı başaralım. Sokağın özgürlük anlamına geldiğini özellikle bir kadın olarak ilerleyen yıllarda daha iyi kavradım ve yaşadım. Kadınların sokakları istemesi boşuna değil. 1968'le ilgili tek cümle kuracaksam "özgürlük vaadidir" derim. Sokak da sadece özgürlük vaadi olmakla kalmıyor, özgürlük arayışının da adresi. O yüzden bu kitapla gençlerin özgürlük, daha az gençlerin de hatırlama yolculuğuna çıkacağı düşüncesi beni heyecanlandırıyor. *Sokak Güzeldir*'in sizi de çelmesini diliyorum.

Nadire Mater
8 Mayıs 2009
Tünel, İstanbul

İstanbul Üniversitesi merkez binasının girişindeki işgalci öğrenciler, 1968.

Bozkurt Nuhoğlu, İstanbul Üniversitesi İşgal Konseyi eş başkanı. 27 Mayıs 1960 darbesi öncesi başlayan öğrenciliği 11 yıl sürdü, Hukuk Fakültesi Öğrenci Derneği başkanlığından TMGT başkanlığına kadar hep öğrenci lideriydi, Deniz Gezmiş'in yakın arkadaşıydı. Gözaltılar, hapishaneler, darbeler derken fakülteyi de bitirdi, "Devrime olan inancımı hiç kaybetmedim," diyor. Halen avukatlık yapıyor, gençlere de bir çağrısı var.

Bozkurt Nuhoğlu:

İstanbul Hukuk'ta işgal var. Sağ sol yok boykot var.

İşgalin başladığı gün, 12 Haziranda, üniversitenin kimi bölümlerinde imtihan vardı. "Üniversite halka ve öğrencilere dönük bir yer olmalı" dedik. Kimse karşı koymadı, sınıflar boşaldı. Saat birde, sanıyorum, 1500 kişilik 1 numaralı amfide forum için beş bin kişi toplanmıştı. Bütün çıplaklığıyla yaşadıklarımızı özetledikten sonra, "Eylemi yönetecekleri seçelim" dedim. İşgal Komitesi seçildi oybirliğiyle. Hukuk Komitesi'nde hatırlayabildiğim Cevat Ercişli, Kemal Bingöllü, Tuncay Orcun, Deniz Gezmiş,[1] Mustafa İlker Gürkan, Mustafa Lütfi Kıyıcı birlikteydik. İşgal herkes konuştuktan sonra alkışlar ve protestolarla ilan edildi. Devrimciler ilk gün Orman Fakültesi hariç üniversitenin kontrolünü ele geçirmişti.

İki saatlik forumdan sonra profesörlerin toplandığı Mavi Salon'da çalışmalara başladık, her fakültenin beşer kişiyle temsil esası benimsendi. Böylece, 55 kişilik İstanbul Üniversitesi İşgal Konseyi oluştu. Başkan, sekreter, sayman ve işgali koruyacak görevlilerin seçimi pek kolay olmadı. FKF[2] benim başkanlığımı istiyor, olmazsa "Toygun'u seçtiririz" diyorlar. Kürt tabanın farkında değiller, Kemal Bingöllü olmazsa Kürtler terk eder. Çözüm için ara verdik, sonunda Kemal ile birlikte başkanlığa getirildik, sekreter de Toygun Eraslan oldu. Hikmet Bozçalı'nın bir lafı vardır orada: "İşgal Kürt-Türk kardeşliği üzerinden yürüyor, herkes kendi içindeki faşisti temizlesin, ortak düşman ABD emperyalizmine karşı mücadele yükselsin." 12 Haziran-

1. Deniz Gezmiş (1947-1972, Ankara) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde sol düşünceyle lisede tanışmış biri olarak kendini öğrenci eylemlerinin içinde buldu, Türkiye İşçi Partisi'ne üye oldu. Taksim anıtına çelenk koyan işçileri desteklemekten, Kasım 1967'deki Kıbrıs mitinginde ABD bayrağı yakmaktan gözaltına alındı. Ocak 1968'de arkadaşlarıyla birlikte Devrimci Hukukçular Örgütü'nü kurdu. İstanbul Üniversitesi işgalinin öncülerindendi, İşgal Konseyi adına yürütülen görüşmelerde yer aldı. Temmuz 1968'de 6. Filo'yu protesto gösterilerinde tutuklandı. 29 Ekim-10 Kasım Samsun-Ankara Mustafa Kemal Bağımsızlık Yürüyüşü düzenleyicilerindendi. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Robert Komer'in gelişinde İstanbul Yeşilköy havaalanındaki protestoda tutuklandı. İ.Ü. Hukuk Fakültesi öğrencilerinin üniversite reform tasarısının gerçekleşmemesini protesto amacıyla Mayıs 1969'da yaptıkları işgale öncülük etti. Hakkında tutuklama kararı çıkınca Haziranda Filistin'e gitti. Eylülden Kasıma kadar tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldı. Bir ay sonra Yıldız Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi'nde Battal Mehetoğlu'nun sağcılar tarafından öldürülmesinden sonra

da ilk basın toplantımızda 100 kadar gazeteci vardı. Kitaplaştıracağımız taleplerimizi özetledik. İşgalin üniversitenin tümünü kucaklayan bir eylem olduğunu söyleyip gazetecilerden fotoğraf ve isim almamalarını rica ettik. Uydular.

İşgal ani bir olay değil; önceki dört yılda alt yapı forumlar, açık oturumlar, karşılıklı diyalog ve söyleşilerle hazırlanmıştı aslında. Ortaçağ kalıntısı bu kurumun ıcığını cıcığını anlatmak için böyle katı bir eylemde yarar görüldü. Öğrencide üniversite yönetimine karşı bıkkınlık ve güvensizlik vardı, dolayısıyla zor kullanmadan üniversitenin kontrolü ele geçti. Legal ve meşru öğrenci derneklerinin yozlaşması da örgütlenmeyi hızlandırdı. İşgalde başı çekenler, 1971'e kadar yaşanan eylemlere de önderlik ettiler.

Öğrenci okulu kendi yeri yurduymuş gibi kontrole aldı, iaşe, yemek ve bildiri için komisyonlar kurduk. Giriş çıkışı kontrol için kartlar bastık. Sağcılar ikinci ya da üçüncü gün işgale değil de Konseye karşı bir bildiriyle bizim öğrenciyi temsil edemeyeceğimizi iddia ettiler. Öğrencileri haklı ama Konseyi "anarşist" bulan Rektör işgali kırmak için ancak resmi temsilcilerle görüşeceğini açıkladı. Resmi Öğrenci Birliği Başkanı Ufuk Şehri'yi "Görüşmelere hazırım" yanıtı vermesi üzerine enterne etmeye karar verdik, kaçırıp üniversitede bir odaya kapattık. Ufuk hem faşistlerden hem de Karadenizlilerden destek alıyordu. İkimiz hem birbirimize düşmandık hem de aynı Karadenizli arkadaş grubundaydık. Rektörün bu arada geri adım atmasını bekliyoruz. Ufuk da perişan, prestiji falan kalmadı. İkimiz de Karadenizli olunca "Kürtlere alet olunuyor," diyerek Karadenizliler özellikle bana baskı yapmaya başladı. Şehri bir süre tutulduğu odada gerçek bir konuk muamelesi gördü, fiske vurulmadı.

Toygun Eraslan ve Osman Saffet Arolat'la birlikte olduğumuz bir altkomisyonda reform tasarısını hazırladık. Rektör Ekrem Şerif Egeli tasarıdaki bütün talepleri kabul edince eylemi kaldırdık. Aralarında Toygun, Tonga Olgun, hocalardan da Tarık Zafer Tunaya,[3] Çetin Özek,[4] İsmet Sungurbey,[5] belki Aydın Aybay'la[6] birlikte 10-15 kişilik Reform Komisyonu'nda Temmuz sonlarında çalışmaya başladık. Okullar açılınca da devam etmek üzere her gün sabahtan akşama çalıştık. Önce, "yükseltme" denen "bütün derslerden geçsen bile iki dersten iyi alma" mecburiyeti ve ikinci sınıftan üçe geçmek için zorunlu "Lisan Barajı" kalktı. Çoğumuz lisede lisan hocası diye kasabanın doktoru ya da veterinerini görmüşüz, üniversitede de sudan bir kurstan sonra lisan biliyormuşuz gibi imtihana sokuluyorduk, dolayısıyla binlerce öğrenci bu "lisan"a takılıyor, sınıf geçemiyor, okul bitiremiyordu. İm-

bulunan bir dürbünlü tüfeğin Gezmiş'e ait olduğu iddiasıyla yeniden tutuklandı. Cihan Alptekin ile birlikte 1970 Eylülüne kadar cezaevinde kaldı. Çıktıktan sonra, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'la birlikte Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nu (THKO) kurdu. 11 Ocak 1971'de THKO adına Ankara Emek İş Bankası soygununu gerçekleştirenler arasındaydı. 4 Mart 1971'de dört ABD'li erin Balgat'taki Tuslog tesislerinden kaçırılması ve erlerin serbest bırakılmasından sonra Sivas'ın Şarkışla ilçesinin Gemerek bucağında Yusuf Aslan'la birlikte yakalandı. 16 Temmuz 1971'de başlayan THKO-1 davasında yargılandı, idam cezasına çarptırıldı. 6 Mayıs 1972'de Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'la birlikte idam edildi (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim, 1988 c. 7, s. 2078-9).

2. Bkz. FKF'den Dev-Genç'e, s. 356.

3. Tarık Zafer Tunaya (1916-1991, İstanbul) İ.Ü. Hukuk Fakültesi öğretim üyesi. 1960 darbesi sonrasında Milli Birlik Komitesi'nin Anayasa Hazırlama Komisyonu'na üye olarak atandı, Kurucu Meclis üyeliğine seçildi. Hukuk Fakültesi dekanlığı ve Devrim Ocakları başkanlığı yaptı. 1979'da İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin kurucu dekanı oldu.

4. Çetin Özek (1934 Çorum - 2008, İstanbul) İstanbul Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesiydi. 12 Mart 1971 askeri darbesi sonrası üniversiteden uzaklaştırıldı. Danıştay kararıyla yeniden döndüğü üniversiteden 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Yüksek Öğretim Kurulu'nun (YÖK) kurulmasıyla emekliye ayrıldı. *Hürriyet*, *Milliyet* ve *Günaydın* gazetelerinde danışmanlık yaptıktan sonra yeniden üniversiteye döndü. Ceza hukukçusu olarak birçok davaya avukat olarak katıldı.

5. İsmet Sungurbey (1928-2006) medeni hukuk ve hukuk tarihi alanında çok sayıda eserin yanı sıra *Hayvan Hakları: Bir İnsanlık Kitabı Novella Anılarla* adlı bir kaynak kitap da yazdı, hayvan hakları konusunda yasa tasarısı hazırladı. TİP üyesi olan Prof. Dr. Sungurbey 12 Mart askeri darbesi sonrasında bir süre cezaevinde kaldı.

tihan sistemi yazılı ve sözlü olarak ikiliydi. Mesela, yazılıda 90 alıyorsun, sözlüde hoca 5 bin sayfalık kitaptan bir soru soruyor, bilemiyorsun. Bu durumda sadece sözlüden kalmıyor, geçer not aldığın "yazılı"ya da Eylülde tekrar girmek zorunda kalıyorsun. Sözlü kalktı, sınıf geçme tek sınava indi. Bu değişiklikler öğrenciye ciddi bir nefes aldırdı, devrimci öğrencilere yönelik büyük bir sempati yarattı.

Tabii, esas sorun demokratik üniversite ve öğrencinin yönetime katılımıydı. Üniversite, öğretim üyeleri, binalar ve öğrencileriyle bir bütün olduğuna göre Komisyon her fakülteden bir öğrenci temsilcisinin kurullara katılmasını kabul etti. Yönetmelik de düzenlendi ama pek çalışmadı. Hocalar kendi sorunları gibi gördükleri sorunları öğrencilerle tartışmayı zül telakki ediyorlar, toplantıları öğrencilere duyurmuyorlardı. Biz diyorduk ki, öğretim üyesinin temel görevi öğrenci yetiştirmek ve bilimsel çalışma yapmaktır. Yani, hoca bütün zamanını üniversiteye vakfetsin. Bu tartışmalarda somut ilerleme kaydedilemeyince işgaller, boykotlar devam etti. Hiç zor kullanılmadı. Üniversiteye "Boykot var" pankartını asınca kimse derse girmezdi.

İşgallerden birinde, çok sevdiğimiz hocamız Ali Rıza Erken gün ortası eve gidince, karısı, "Hayrola" diye sormuş, hoca da "Yahu, gene öğrenciler işgal etti fakülteyi" demiş. Karısı da, "Ayıptır, yaptığınız onursuzluktur. Öğrenci haklıysa haklarını verin, değilse konumunuzu muhafaza edin, direnin, ikide bir şapkanızı alıp üniversiteyi terk ediyorsunuz" diye patlamış.

Basının büyük bölümünü, özellikle de *Hürriyet*'i "karşı-devrimci" bulurduk; çok siyah çelenk koyduk *Hürriyet*'in önüne. Öğrenci aleyhinde önemli yazılardan birini rahmetli Abdi İpekçi[7] yazmıştı. Birkaç kişi gidip görüştük, kendisini yanlış enforme ettiklerini anlattık. Sonraki gün destek yazılarına başladı. Şaşılası destek gördü işgal. Parlamentoda TİP (Türkiye İşçi Partisi)[8] adına Behice Boran,[9] CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) adına Nihat Erim[10] işgalin meşru olduğunu, eyleme üniversitenin kötü yönetiminin sebep olduğunu söylediler.

1959'dan 1968'e üniversite

Üniversiteye 1959'da başladım. 11 yıl sürekli öğrenci hareketinin içindeydim. O zaman üniversitede öğrenci derneklerinde ayrım Kürtlere karşı olup olmamakla belirleniyordu. Fakültede Kürtler var, dinci ve DP'li olan gericiler var. Uşak'ta taşlanmasından[11] sonra İstanbul'a geldiğinde bir grup genç 4 Mayısta Topkapı'da İsmet İnönü'yü karşılamaya gittik. Paşa'ya (İnönü) vermek için elimde kırmızı bir gül

6. Aydın Aybay (1929) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden sonra Maltepe Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu.

7. Abdi İpekçi (1929-1979) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden sonra muhabir olarak gazeteciliğe başladı, öldürüldüğünde 25 yıldır *Milliyet* gazetesinin Genel Yayın Yönetmenliğini yapmaktaydı. İpekçi'yi vuran Mehmet Ali Ağca gazeteevinden kaçtı/kaçırıldı; 13 Mayıs 1981'de Roma'da Papa II. Jean Paul'u vurduysa da Papa Ağca'yı affetti. 19 yıl cezaevinde kaldıktan sonra İtalya hükümeti Ağca'yı Türkiye'ye iade etti. Türkiye'de cezaevinde olan Ağca'nın İpekçi'yi ve Papa'yı hangi çevrelerle, hangi ülkenin istihbarat birimleriyle ilişki içinde öldürdüğü, cezaevinden nasıl kaçtığı, aşırı sağcı/milliyetçi Bozkurtlarla ilişkisi halen tam olarak açıklığa kavuşmadı.

8. Bkz. Türkiye İşçi Partisi, s. 349.

9. Behice Boran (1910 Bursa - 1987 Brüksel) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesiyken (Doç. Dr.) siyasal görüşleri nedeniyle uzaklaştırıldı. 1950'de kurucuları arasında yer aldığı Barışseverler Cemiyeti'nin başkanıyken Türkiye'nin ABD saflarında Kore'ye asker göndermesine karşı yayımladığı bir bildiri nedeniyle cemiyet kapatıldı, 15 ay hapis cezasına mahkûm oldu. 1951 Tevkifatı'nda tutuklandı, beraat etti. Türkiye İşçi Partisi'nde Merkez Yönetim Kurulu Üyesiyken, 1965 seçimlerinde Urfa milletvekili olarak Meclise girdi. TİP'te Mehmet Ali Aybar'la görüş ayrılığına düşen grubun liderlerindendi. 1970'te TİP Genel Başkanı oldu. 12 Mart 1971 askeri darbesinde tutuklandı, 1974 Affıyla serbest kaldı. 1975'te ikinci kez kurulan TİP'in genel başkanlığına getirildi. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra yurtdışına çıktı. Ölümünden az önce TİP ile TKP'nin birleşerek Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) adını aldığını kamuoyuna duyurdu.

10. Nihat Erim (1912-1980) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Anayasa ve Devletler Hukuku öğretim üyesi (Prof. Dr.) idi. 1945'te CHP milletvekili olarak Meclise girdi, Bayındırlık

taşıyorum. Konvoyu Topkapı'da trafik polisi durdurdu, müdahale etti. O gün ilk defa polisten bir meydan dayağı yedim, sonra Emniyet ve Savcılık. Ertesi gün bırakıldık. O zamanlar ortam yumuşaktı, 24 saat gözaltında kalıyorsun, çıkıyorsun. Tabii kırmızı gülü Paşa'ya veremedim. O ara Nuri Yazıcı'yla yani Castro Nuri'yle tanıştım, öğrenci lideri. 27 Mayısa çok az kala, 1960 Nisanında Demokrat Parti Tahkikat Komisyonu[12] girişimini başlattı. İnönü de bu girişim üzerine "Türkiye'de idam sehpaları kurulduğu zaman altından kimlerin geçeceğini şimdiden kestirmek imkânsızdır, ben bile sizi kurtaramam"[13] mealinde bir konuşma yapıyor ve bu nedenle de 12 oturum Meclis'ten uzaklaştırılıyor, konuşmaya yayın yasağı geliyor. Partinin gazetesi *Ulus* konuşmayı bastı tabii. O gün okula gelen birileri benden İnönü'nün konuşmasını 1 numaralı büyük amfiye asmamı istediler. Astım. Hoca geldi, "Kim astı bunu, indirin" dedi. Kalktım, indirdim, ikinci derste gene astım. Yemeğe giderken iki-üç sivil "Bakar mısın" deyip beni bir arabaya atıp Emniyete götürdüler. Önce şebekemdeki İsmet İnönü imzasına öfkelendiler. Bir tarihte İnönü öğrencilerin şebekelerini imzalamıştı, dönemin ünlü polislerinden Bumin Yamanoğlu[14] bir tokat attı bana. İfadem alınırken, "Ulan orospu çocuğu sana bu hüviyeti İnönü mü verdi" diye saldırdılar. Susar mıyım? "O imza atıldığı için o şebeke şimdi beynelmileldir." Bir tokat daha... Üçüncü günün sonunda mahkemeden bırakıldık. Birdenbire gazetelerde manşete çıktım, popüler oldum.

27 Nisan günü Meclis askeri ve sivil yargının tüm yetkilerini temyizsiz olarak Tahkikat Komisyonu'na tanıdı. Sonraki gün Nuri Yazıcı öğrencileri 1 nolu amfiye topladı –son sınıfta yaşlı bir öğrenciydi, doğuştan nümayişçi– Meclis'te kurulan Tahkikat Komisyonu'ndan, tutuklamalar ve gazete kapatmalardan söz etti ve hepimizi dışarıya, Atatürk Anıtı'nın etrafında toplanmaya çağırdı. Dışarısı atlı polis dolu, taşlar havada uçuşuyor, herkes yerlerde sürükleniyor. Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz[15] orada katledildi, üniversite kapatıldı, İstanbul'da sıkıyönetim, sokağa çıkma yasağı. İkinci gün üniversitede akşama kadar oturduk, polis müdahale etmedi. Polisin yerlerde sürüklediği Rektör Prof. Dr. Sıddık Sami Onar[16] da sonra o haliyle orta bahçede balkondan 10 bin kadar öğrenciye seslendi, "Beni öldürseler de başınızdan ayrılmam" dedi. Çok etkilenmiştim.

2 Mayıs günü Belediye Sarayı'nda NATO Bakanlar Kurulu toplantısı yapılıyor, gittik, Türkiye'yi NATO üyelerine "Özgürlük yok" diye şikâyet ediyoruz ama "Menderes gitsin, Paşa gelsin" demek istiyoruz esasında. Aynı gün üniversitede büyük olaylar çıktı, bizi cemse-

Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı yaptı. 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi üzerine CHP yayın organı *Ulus* gazetesinin başyazarı oldu. 12 Mart 1971 askeri darbesinde 26 Mart 1971-22 Mayıs 1972 arasında birinci ve ikinci Nihat Erim hükümetlerini kurdu. 1977'ye kadar Cumhuriyet Senatosu'nda kontenjan senatörüydü. Temmuz 1980'de İstanbul Dragos'taki evinin yakınında silahlı saldırı sonucu öldü.

11. 30 Nisan 1959'da ana muhalefet lideri, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü (1884-1973) CHP İl Kongresine katılmak üzere gittiği Uşak'ta Demokrat Partililerin çıkardığı olaylar sonrası Uşak'tan ayrılırken tren istasyonunda taşlandı. Bu olayın 27 Mayıs 1960 askeri darbesine giden yolun başlangıcı olduğu yönünde yorumlar da yapılıyor.

12. 12 Nisan 1960'ta DP Meclis Grubu CHP hakkında "seçim dışı yollarla iktidara isyan hazırlığı" nedeniyle Meclis'te tahkikat açılmasını kararlaştırdı. 18 Nisanda oluşturulan 15 kişilik Tahkikat Komisyonu parti kongrelerini, yeni örgüt birimleri oluşturmayı ve komisyonun faaliyetleriyle ilgili yayın yapılmasını yasakladı (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 6, s. 1957).

13. İsmet İnönü, bu konuşmasının bir yerinde, "Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ihtilal behemehal olur. Böyle bir ihtilal bizim dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam," dedi (*a.g.y.*).

14. Bumin Yamanoğlu özellikle 28 Nisan günü öğrencilere saldırının başını çeken polis şefiydi, Rektör Prof. Dr. Sıddık Sami Onar'ın yerlerde sürüklenip yaralanmasından sorumludur. 27 Mayıs askeri yönetiminin DP iktidarı için kurduğu Yüksek Adalet Divanı/Yassıada Yargılamalarında da ceza aldı.

15. Turan Emeksiz 28 Nisan 1960 günü polisin açtığı ateş sonucu öldüğünde 20 yaşındaydı.

lerle Davutpaşa'ya götürdüler, ilk askeri olayla orada karşılaştım. İfadelerimizin alınması iki gün sürdü, sonra serbest bırakıldık. Askerlerin yaptıklarımıza sıcak bakmasından darbe olacağını sezmiştim sanki. Tabii esas olayı bilen Nuri (Yazıcı) idi, ona çengel atılmıştı, üst düzey subaylarla ilişkisi vardı.

Aynı gün olaylardan sonra üniversite de kapatıldı. Biz de Menderes'in ünlü İzmir Mitingini[17] sabote etmek üzere bir grup öğrenci İzmir'e gittik. Eylemi Halk Partisi teşkilatıyla planlamıştık. İzmir'de Menderes'i susturamayınca ayrılıp İstanbul'a döndük. Üniversite hâlâ kapalı, bildiriler dağıtıyoruz, gece pullama yapıyoruz. İşte 12 gün sonra, 27 Mayıs 1960 sabahı, ordunun iktidara el koyması üzerine sokaklara döküldük. O günün ortamında öğrenci derneklerini ele geçirdik; Hukuk Fakültesi Öğrenci Derneği'ni toparladık, Ahmet Güryüz Ketenci başkan oldu, ben de sekreter. Behçet Kemal Çağlar,[18] Tarık Zafer Tunaya, Çetin Özek, Nurettin Sözen, Tarhan Erdem, Mahir Kaynak hep birlikte üniversitede Atatürkçülüğü yaymak amacıyla Devrim Ocağı'nı kurduk; Tarık Zafer Tunaya başkan, ben sekreter. Artık hedef TMTF[19] ve İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği yönetimleriydi. Talebe Birliği 1964'te Halk Partili diyebileceğim devrimcilerin eline geçti, biz de halen kendimizi Halk Partili olarak tanımlıyorduk.

İsmet Paşa "65'e kadar Türkiye'de 33 ihtilal girişimi oldu, sadece ikisi-üçü su yüzüne çıktı" derdi. Biz de 27 Mayısın etkisiyle ihtilalci subaylarla çok yakın ilişkiler içinde olduk, askerci olduk. Mesela, 22 Şubat 1962'de[20] sıkıyönetim ilan edildi, Harbiyeliler Ankara'da bir çelenk koydular, biz de İstanbul'da Harbiyelileri öven bir bildiri yayımladık. Bildiriyi akşam İstanbul Teknik Üniversitesi'ndeki teksir makinesinde basmıştık. Sabah polis üniversiteye geldi, hepimizi götürdü, ellerimizdeki teksir makinesinin mürekkep bulaşıkları bizi ele vermişti. "Cunta" ilişkilerimiz olduğu için olayla ilgili ifademizi daha sonra 12 Martta Sıkıyönetim Mahkemelerinde yargıç olarak göreceğimiz biri almıştı. Adam bana üniversitenin yapısını soruyor, ben de iki saat aynı örgütün üyesiymişiz gibi anlatıyorum.

Tabii asıl ifade daha sonra hukuki normlara göre yazıldı. İşe bir demokratik cephe gibi bakmıyoruz da askerlere bulaşıyoruz. Şimdi bana çok çarpık geliyor. 27 Mayısla birlikte bu işi askerler çözer inancındayız. O devrin uyanık kurmay subayları da bizleri kullandılar tabii. Demokrat Partililerin affına da karşıydık, durmadan gösteri yapıyorduk. Bir konuşmamda "Af edenleri de asacağız, af edilenleri de" dediğimi hatırlıyorum. 28 Nisandan sonra bir ihtilal ortamını ancak gençlik yaratır, görüşü hâkimdi.

16. Sıddık Sami Onar (1892-1972) Türkiye'de modern idare hukukunun kurucusudur (Ord. Prof. Dr.); İstanbul Üniversitesi'nde seçilen ilk rektördü. 1961 Anayasasını hazırlayan komisyonun başkanıydı.

17. 15 Mayıs 1960'ta Demokrat Parti'nin Ege'nin her yerinden binlerce kişinin katıldığı DP Genel Başkanı ve Başbakan Adnan Menderes'in konuştuğu miting.

18. Behçet Kemal Çağlar (1908-1969) Milli şair, maden mühendisi, Halkevleri müfettişi, tek parti döneminde milletvekiliyken "Atatürk devrimlerinden taviz verdiği" görüşüyle CHP'den istifa etti. "Onuncu Yıl Marşı"nın sözlerini Faruk Nafiz Çamlıbel ile birlikte yazdı.

19. Bkz. Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMGT-TMTF), s. 353.

20. Kara Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir ve arkadaşları 22 Şubat 1962'de askeri hiyerarşi dışı bir darbe girişiminde bulundular, emekli edildiler. Emekli Albay Aydemir darbe çalışmalarını sürdürdü, 21 Mayıs 1963'te yeni bir darbe girişiminde bulundu. Ankara ve İstanbul'dan aralarında Alparslan Türkeş'in de bulunduğu 151 kişiyle birlikte 1459 Harp Okulu öğrencisi yargılandı. Aydemir ve emekli Binbaşı Fethi Gürcan 5 Temmuz 1964'te idam edildiler.

1961 Anayasasıyla gelen, benim "aydınlanma çağı" dediğim kısmi özgürlük ortamında öğrenciler sürekli okudu, okudukça ülkenin geri kalmışlığını, çarpıklığını, üniversitenin yozluğunu gördüler, dünyayı fark ettiler. *Sosyalizm Nedir* kitabını okurken, Tarık Zafer Tunaya'ya "Hocam siz bunlardan neden hiç bahsetmediniz" diye sorunca, espriyle "Hep beraber öğreneceğiz" demişti.

İlk öğrenci hareketlerinin başladığı 1964'te üç yıllık genel sekreterlikten sonra İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı oldum. 150 kadar öğretim üyesinin adlarını bilimsel çalışma yapmıyorlar, kürsülerini belli egemenlerin hizmetine veriyorlar diye kamuoyuna açıkladığımızda üniversite allak bullak olmuştu. 1964-65 öğretim yılı açılışında öğrencilerin baskısıyla, Rektörden sonra Talebe Birliği adına da ben konuştum. Böylece üniversite yönetimi, öğretim üyeleri ve öğrenci dernekleri arasında bir köprü kuruldu.

1961-1965 arası[21] özellikle Süleyman Demirel iktidara geldikten sonra Türkiye'nin her yerinde Atatürk büstleri, heykelleri kırılıyordu, biz de gün geçmiyordu ki İstanbul'da heykelleri parçalayanları protesto için mitingler düzenlemeyelim.

Bu arada Türkiye İşçi Partisi'nin çalışmaları da üniversiteyi bir hayli etkiledi. Çetin Altan, İlhan Selçuk[22] gibi gazeteciler ve Cavit Orhan Tütengil,[23] Çetin Özek gibi hocalar üniversitenin çarpıklığını basın toplantıları ve seminerlerde ortaya koydu. Kitaplar pahalı, üniversite ve kürsüler tüccarların karargâhıydı. Hoca, yukarıda bir baba, asistan ya oğlu, ya kayınbiraderi, ya kızının kocası, tam bir hanedan... Akademik kariyer, lisan koşulu nedeniyle, neredeyse sadece zengin şehirlilerin iyi eğitim görmüş çocuklarının tekelindeydi. Talebe birlikleri TMTF, TMGT hem öğrenci hem de ülke sorunlarıyla ilgileniyorlardı. Egemen sınıflar bundan hoşlanmadı. 1965'te Talebe Birliği polis ve Valilik çalışmalarıyla iki başlı bir örgüt haline geldi. 1966'daki Adapazarı Kongresi 15-20 gün sürdü. Kongreyi dönemin İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın Ankara'dan gönderdiği adamlar bastı, kavgalar falan. Provokasyona gelinmeden Kongreyi bitirdik, İstanbul'a geldik. Hükümet, öğrenci derneklerinde "böl ve yönet" metodunu başarıyla kullandı.

Diyebilirim ki, gençlik ancak 1964-65'ten sonra, gerçekten kendi özgür iradesi ve kendi bilinciyle eyleme geçti. O güne kadarki gençlik eylemleri, Kıbrıs olayları,[24] Tan matbaasının basılması,[25] 6-7 Eylül olayları[26] egemen burjuvazinin gençleri kendi istikametlerinde harekete geçirdiği olaylardır, tümü yukarıdan kumandalıdır. 27 Mayıs ihtilali öncesi 28-29 Nisan olaylarını, içinde yer alan bir militan olarak

21. 5 Ocak 1961 - 20 Kasım 1961 arası Milli Birlik Komitesi Üyesi Fahri Özdilek, 20 Kasım 1961-20 Şubat 1965 arası CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 20 Şubat 1965-27 Ekim 1965 arası Bağımsız Senatör Suat Hayri Ürgüplü, 27 Ekim 1965 - 3 Kasım 1969 arası Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel Başbakanlık yaptılar.

22. İlhan Selçuk (1925, Aydın) *Cumhuriyet* gazetesi yayın kurulu başkanı ve köşe yazarı. 12 Mart 1971 askeri darbesinden sonra 9 Mart 1971 darbe girişimcilerinden biri olma iddiasıyla tutuklandı. Ziverbey Köşkünde maruz kaldığı işkenceyi kitaplaştırdı. 1971 öncesi Doğan Avcıoğlu'nun çıkardığı *Yön* dergisi ve *Devrim* gazetelerinde yazdı. 86 sanıklı "Ergenekon Terör Örgütü" davasında "silahlı terör örgütü kurma, yönetme, zorla hükümeti iskata teşebbüs, hükümete karşı silahlı isyana tahrik" iddiasıyla yargılanıyor.

23. Cavit Orhan Tütengil (1921-1979) İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Başkanı ve *Cumhuriyet* gazetesi yazarlarındandı. 7 Aralık 1979 sabahı Levent'te otobüs durağında silahlı kişilerce öldürüldü. Tütengil'in cesedinin üzerine, "Ne Amerika Ne Rusya, Bağımsız Türkiye-Anti Terör Birliği" yazılı bir not bırakıldı. Soruşturma ve yargılamalar sonuçsuz kaldı.

24. 1963'te Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Kıbrıslıtürklerle Kıbrıslırumlar arasında yaşanmaya başlayan gerilim Kıbrıs'taki Türk Alayı'nın doktoru Nihat İlhan'ın eşi ve çocuklarının banyo küvetinde öldürülmesiyle bunalıma dönüştü. Kıbrıs'ta yaşananlar özellikle gençlik örgütlerindeki devlet yanlısı yönetimlerin başı çektiği mitinglerde ifadesini buldu. Lise öğrencileri bile Türkiye'nin pek çok yerinde düzenlenen mitinglere dersler iptal edilerek okul yönetimlerince götürüldü, "Ya Taksim, Ya Ölüm" sloganları alanları çınlattı.

bunun dışında tutuyorum.

Bu arada, Yön[27] hareketinden de söz etmeliyim. *Yön*'ün herhalde yüzde 20'si üniversite gençliği idi. Doğan Ağabey'le (Avcıoğlu)[28] çok sıcak ilişkilerimiz vardı. Görüşlerimiz de denk düşüyordu, o da askeri kanada oynayan birisiydi. Deniz (Gezmiş) ondan çok etkilenirdi. Avcıoğlu gerek *Yön*'deki yazıları gerek kişisel diyaloglarıyla hepimizi etkilerdi, *Yön* o devirde, ilerici demokrat gençlerin karargâhı idi; enforme edildikleri, bilgi kaynağı olan bir yerdi adeta. O günler açık oturumlar devriydi, *Yön* de çok açık oturum düzenlerdi. Deniz, Erdal Öz'ün kitabında, "Arkadaş bizi bu yola şiirler getirdi" der, yüzde yüz katılıyorum. Toplantılarda, gösterilerde denk getirir mutlaka Nâzım'dan bir şey okurduk. *Yön*'ün Nâzım'ın şiirlerini basması da üniversite gençliği için ayrı bir ilgi merkezi olmasına yol açıyordu.

O devrin en tutan sloganı "Ne Amerika ne Rusya bağımsız politika" idi. Bize "Rus uşağı" diyorlar ya, dengelemek için herhalde. 1966 sonlarında sürekli gösteri var; her gösteri sonunda gözaltına alınıyorum, ama yargıç karşısına hiç çıkmadım daha. TMTF'nin iki başlılığı sorunu sürüyor. Bir gün TMTF merkezindeyiz, polis geldi, bizi dışarı atmak istiyorlar. Barikatları kurduk, polisle çatışarak Federasyonu terk etmeme kararındayız. İçeride 100 kişi, dışarıda iki-üç bin kişiyiz. Olayı ben yönetiyorum. İndim aşağıya, Emniyet Müdür Muavinine saldırdım, gözlüğünü kırınca, "Alın bunu götürün" dedi. Ben de "Gücün yetmez" diyerek direniyorum. Beni bindirdikleri cipi öğrenciler kuşattılar. Amire "Bırakın konuşayım, açsınlar yolu gidelim" dedim, çaresiz kabul etti. Kitleye "Arkadaşlar irademin dışında polisler beni zorla götürüyor" diye seslenip herkesi Bursa Nutku'nu[29] okumaya davet ettim. Beni götüremediler tabii. Tekrar girdik binaya. Deniz'i orada gördüm, Hukuk'a yeni girmiş, olay da Aralık ayında falandı. Çok sıcak, güleç, güzel bir adam. Çok uzun boylu, zayıf... İlk sözü şu oldu: "Seni çok eskiden tanıyorum abi. Lisede sizin yürüyüşlere katılıyordum." Deniz'le tanışmamızla birlikte üniversitedeki hareketlilik de yükseldi. Sanki bize Deniz gibi biri gerekti. O arada Süleyman Demirel başbakan olarak Taşkışla'ya konuşmaya geldi. Pankartları gömleklerin içine koyduk. Normal öğrenci hüviyetini gösteren salona girdi. Demirel kürsüye çıktığı anda pankartlar havalanmaya başlayınca gene gözaltına alındık.

1967'den sonra bütün bildiriler "Yaşasın devrimciler kahrolsun Amerikan emperyalizmi, faşizme ölüm halka hürriyet" diye bitiyordu. Artık demokrat sözcüğünden vazgeçmiştik.

25. 1940'larda *Tan* gazetesi demokratik talepleri dile getirdiği için milliyetçilerin açık hedefi haline gelmişti. Karşıt gazetelerin ve CHP'nin "komünist" damgalamaları ve kışkırtmasıyla Tan Matbaası, 4 Aralık 1945'te çoğu lise ve üniversite öğrencisi olan grubun saldırısına uğradı. "Kahrolsun Serteller, Kahrolsun Komünizm" diye bağıran eylemcilere ve gazetenin yerle bir edilmesine polis seyirci kaldı. Matbaada yapılan tahribatın sorumluları aranmadı. Bir hafta sonra Serteller tutuklanıp mahkemeye verildi ("Sertel Vakfı'nda Olsaydım, Çölaşan ve Kanaltürk'ü Ödüllendirmezdim", Erol Önderoğlu, *bianet*, 12.12. 2007).

26. 6-7 Eylül 1955'te Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evin bombalanması bahane edilerek İstanbul ve İzmir'de Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklara saldırıldı, evleri, işyerleri tahrip edildi, yağmalandı; İstanbul'da 16 Rum öldü, onlarcası yaralandı, 73 Rum kilisesi, 1 havra, 8 ayazma, 2 manastır, 3 bin 584'ü Rumlara ait olmak üzere 5 bin 538 gayrimenkul yakılıp yıkıldı. Kimi saptamalara göre 50 kimisine göre 200 gayrimüslim kadına tecavüz edildi.

27. Haftalık *Yön* dergisi Doğan Avcıoğlu öncülüğünde 162 imzalı bir deklarasyonla aydınların ortak hareketi olarak 20 Aralık 1961'de yayın hayatına başladı, Haziran 1967'de yayın hayatına son verdi.

28. Doğan Avcıoğlu (1926-1983) 27 Mayıs darbesi sonrası Kurucu Meclis Üyesi. 1961'de yayımlanmaya başlayan *Yön* dergisi ve devamında *Devrim* gazetesi kurucularından. 1968'de *Türkiye'nin Düzeni* adlı kitabını yayımladı. 12 Mart 1971 darbesi sonrasında emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun adıyla anılan "Madanoğlu davası"nda "Cuntacılık" iddiasıyla yargılandı, beraat etti.

29. Bursa Nutku: "Türk genci, inkılapların ve rejimin sahip ve bekçisidir. Bunların lüzumuna ve doğruluğuna herkesten çok inanmıştır; rejimi ve inkılapları benimsemiştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük ve en büyük bir kıpırtı ve hareket duydu mu; bu memleketin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu vardır, adliyesi vardır demeyecektir. Hemen müdahale edecektir. Elle, taş-

68'de ve sonrasında

Mart başında (7 Mart) AIESEC[30] protestosu nedeniyle altı ay kadar hapis yattık. Deniz ile planlamıştık. Bu, İktisat ve Akademililerin kurduğu bir dayanışma kurulu, karşılıklı öğrenci mübadelesi, turizm falan. Genel Kurul yapıyorlar, açış konuşmasını Demirel yapacak. O kürsüye çıkınca mikrofonu elinden alıp, "Bu ülkede özgürlük yok" diyerek yerine ben konuşacağım. Başbakanın değil de Devlet Bakanı Seyfi Öztürk'ün geldiğini öğrenince, rizikoya girmeye değmez diye düşündük. Gittik, Bakan konuşmaya başlayınca mecburen pankartlarımızı açtık. Polis müdahale etmedi ama Bakan konuşmayı on dakikada kesti. Beş yüz kadar öğrenci katılmıştık, yedimize tutuklama çıktı. Deniz, ben, Raif Ertem, Mehdi Beşpınar, Mustafa Gürkan, Mustafa Lütfü Kıyıcı, Cihan Alptekin.[31] 15-20 gün içinde her birimiz bir yerlerde yakalandık. Gösteri yürüyüşünün altı ay cezası var, ne olacak? Şu oldu; Raif Ertem, Deniz ve ben, Mayıs ayına kadar içerde kaldık, altıncı celsede bırakıldık. 30-40 avukat üstlendi savunmayı. Üçbeş bin öğrenci de her seferinde duruşmaya geliyor, adliyenin altı üstüne geliyor. Orada benim ünlü bir nutkum var; "Adliyeyi de ıslah edeceğiz" diyorum. Avukatlar sertliği bırakıp tahliyemizden yana. İçerde bir oylama yaptık. Raif yumuşaklıktan, Deniz sertlikten yana. Ben oyumu Deniz'e verince Raif de uydu; biz de sonuna kadar sertliği tırmandırdık. İşte üç masum insan aylardır tutuklu olunca herkes etkileniyor. Bu olay üniversite gençliğine büyük bir aktivite getirdi. Deniz çok popüler oldu. Haziranda işgaller, yazın anti-Amerikan gösteriler. Yeniden içeri girdik. Üç ay kaldık. O kadar çok gösteri oldu ki, hep içerde geçirdik 68 ve 69'u; işgaller, boykotlar, gösteriler, gözaltılar, tutuklamalar... Samsun-Ankara Mustafa Kemal Yürüyüşü'ndeyiz. Ankara'da Dev-Güç[32] başı çekiyor, İstanbul'da da DÖB.[33] Ben daha deneyimliyim, olayın namussuzluğunu daha iyi görüyorum. Bir grup sürekli polisle dövüşmek istiyor. Ben de "Sebebini öğrenmeden dövüşmeyiz" diyorum. Anlıyorum, başka kişiler parmaklıyor olayı. Ankara'da bu olayı sezince "Deniz yapmayalım, bu olay kanlı boğuşmaya gidiyor" diyorum. Deniz bir kere karar verdi mi mutlaka yapardı. Dinlemiyor.

Mini İşgal'den[34] tutuklandığımızda Sultanahmet Cezaevi'nin tarihi naklini[35] yaşadık. Bir gece bütün İstanbul uykudayken bizi Sağmalcılar'a götürdüler.

la, sopayla ve silahla, nesi varsa onunla, kendi eserini koruyacaktır. Polis gelecektir; asıl suçluları bırakıp suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç, 'polis henüz inkılap ve Cumhuriyetin polisi değildir' diye düşünecek, fakat asla yalvarmayacaktır. Mahkeme onu mahkûm edecektir. Yine düşünecek: 'Demek Adliyeyi de ıslah etmek, rejime göre düzenlemek lazım...'

"Onu hapse atacaklar. Kanun yolundan itirazlarını yapmakla beraber; bana, İsmet Paşa'ya, Meclise telgraflar yağdırıp haksız ve suçsuz olduğu için tahliyesine çalışılmasını, kayırılmasını istemeyecek... Diyecek ki: 'Ben, inanç ve kanaatimin icabını yaptım. Müdahale ve hareketimde haklıyım. Eğer buraya, haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı meydana getiren sebep ve amilleri düzeltmek de benim vazifemdir!'

"İşte benim anladığım Türk genci ve Türk gençliği..." (Reşit Ülker, *Atatürk'ün Bursa Nutku*, İstanbul: Cumhuriyet, 1998, s. 5.)

30. AIESEC (Association Internationale des étudiants en Sciences économiques et Commerciales - Uluslararası Ekonomi ve Ticaret Bilimleri Öğrencileri Birliği) 1948'de kuruldu. Öğrenciler ve yüksek öğretim kurumlarını bitirenlerce yürütülen organizasyon dünya sorunları, liderlik ve yönetim konularıyla ilgileniyor. Halen Türkiye'nin de içinde yer aldığı birçok ülke ve bölgede faaliyet gösteriyor.

31. Cihan Alptekin (1947-1972, Rize, Ardeşen) İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencisi. Devrimci Öğrenciler Birliği (DÖB) içindeydi, Dev-Genç İstanbul Bölge Yürütme Kurulu üyeliği yaptı. 1969'da daha sonra THKO'yu oluşturacak arkadaşlarıyla birlikte Filistin kamplarına gitti. 30 Mart 1972'de Kızıldere'de öldürüldüğünde 25 yaşındaydı.

32. Devrimciler Güçbirliği (Dev-Güç): Mihri Belli'nin *Türk Solu* dergisinde başlattığı çağrı "Demokratik Devrimciler"in yanı sıra Kemalistlerin yönetimindeki kuruluşların da ilgisini çekince TMTF, FKF, Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu (TÖDMF), Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), 27 Mayıs Milli Devrim Derneği, Aşıklar Derneği'nin de içinde bulunduğu 29 kuru-

hış "irtica"ya karşı güçbirliği öncelikli olmak üzere bir araya geldi. Devrimci Kuruluşlar Güçbirliği İcra Komitesi başkanlığına da eski Milli Birlik Komitesi üyelerinden Tabii Senatör Kadri Kaplan getirildi. Türkiye İşçi Partisi karşı olduğu için İstanbul Teknik Üniversitesi Talebe Birliği (İTÜTB), İstanbul Teknik Üniversitesi Teknik Okullar Talebe Birliği (İTÜTOTB) de yapısını ve mücadele hedeflerini yeterli bulmayarak Dev-Güç'e katılmadı. Dev-Güç'ün ilk eylemi, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi öncesi Demokrat Parti iktidarına karşı yapılan protestoların gerçekleştiği 29 Nisan gününün sekizinci yılında, 1968'de Ankara'da düzenlenen mitingdi. 29 Ekim-10 Kasım 1968 Samsun-Ankara Mustafa Kemal Bağımsızlık Yürüyüşü ile birlik dağılmaya başladı.

13. Devrimci Öğrenci Birliği (DÖB) tüzüğü ve kurucular listesi *Türk Solu* dergisinde, 15 Ekim 1968'de yayımlandı. Tüzüğünde amacı "Ülkemizde devrimci düşünceyi ve eylemi yaşatmak ve yaymak" olarak belirlenen derneğin kurucuları tüzükteki sırasıyla şunlardır: Deniz Gezmiş, Cihan Alptekin, Ahmet Özdemir, M. Lütfi Kıyıcı, M. İlker Gürkan, Deniz Çamlıbel, Eray Karabilgin, Cevat Ercişli, Zeki Diren, Mehdi Beşpınar, Ender Ünay, Saim Kurul ve Selahattin Okur (*Türk Solu* dergisinden aktaran: Nihat Sargın, *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar Belgeler I-II*, İstanbul: Felis, 2001, s. 1234).

14. Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü asistanlarından Oya (Baydar) Sencer, "Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu ve Yapısı" isimli doktora tezinin bilimsel bir gerekçe gösterilmeden ikinci kez reddedilmesi üzerine istifa edince devrimciler 26 Aralık 1968'de Rektörlük binasını işgal etti. Rektörlük işgal eylemini üniversiteyi süresiz kapatarak yanıtladı, Valilik'ten de polisin üniversiteyi boşaltmasını istedi. Habora Yayınları Oya Sencer'in tezini 1969'da yayımladı. Oya Sencer, 19. yüzyıldan 1970'lere kadar Türkiye işçi sınıfının tarihini anlatan kitabını; "Mutlu yarınlar için birlikte savaşacağımız tüm öğrenci arkadaşlarıma" diyerek öğrencilerine ithaf etti. FKF ve DÖB'ün öncülük ettiği Mini İşgal nedeniyle Masis Kürkçügil, Öcal Olcay, Mehmet Mehdi Beşpı-

1968 ya da 69... üniversite kaynıyor. Vali,[36] Rektörlüğe telefon ediyor; öğretim üyelerini toplayın gelin, olayları görüşeceğiz diye. Rektör de, "Esas öğrencilerle konuşun" diyor. Sonuçta, Deniz, Mustafa Gürkan, ben, bir kişi daha öğrenciler adına, Tarık Zafer Tunaya, Ümit Doğanay, Çetin Özek hocalarla birlikte gittik. Vali çok sert bir tonda "Bu olayları durdurun" diyor. "Devlet adına istiyor" bunu. Hocalar, "Biz mi tahrik ediyoruz ki bizi diyalog için çağırdınız" diyorlar. Vali şaşırıyor, "Rica ediyorum, öğrencilere de söyleyin, çok kötü şeyler olacak" diyor. Tarık Hoca, konuşmak için asıl adres olarak bizi gösterince, Vali bana dönüyor: "Bozkurt Nuhoğlu rica ediyorum. Olayları durdurun." "Vali Bey," dedim, "polis iki senedir kan döküyor. Polisi çekeceksiniz, devletin başka güvenlik güçleri var." Vali polisi çekme yetkisinin olmadığını söylüyor, sonra da "Ben askeri komutan değilim ki" diye ekliyor. Biz polisi İstanbul'da yendik imajı vermek, hükümetten güçlüyüz, demek istiyoruz. Deniz de bu arada kulağıma "Hainlerle konuşmayalım" diye fısıldıyor. Vali fısıltıyı duyunca, bu kez "Deniz lütfen insaflı olun" diyerek ona dönüyor. Liderlik zor bir şey; gençler lider olmak istiyorlarsa önce iyi bir militan olmayı öğrenmeli ve olmalı. Yeterince özveri gösterirsen, seni seçmiyorlar, kendiliğinden lider oluyorsun.

1970'te TMGT başkanı oldum. Bir-iki kere yurtdışına çıktım. Biri Salzburg Avrupa Gençlik Teşkilatları Kongresi, biri de Münih'te, "Doğu Batı Gençleri: Avrupa Barışı Nasıl Olmalı"[37] diye bir forum. Doğu Batı'nın, Batı Doğu'nun önerilerini reddediyor. Demokratik Almanya delegesi protesto edilince tek başıma alkışladım. Adamın, "Doğu Almanya gerçeğini kabul etmezseniz barış marış olmaz Avrupa'da" sözlerineydi tepki. Toplantıda herkesi "Türkiye'de emperyalizme ve faşizme karşı mücadelede ölenler için saygı duruşuna" davet etmiştim. Kongre Başkanı kabul etmeyince, "Çekiliriz, sizi de ilkel biri olarak ilan ederiz" dedim. Sonunda iki dakikalık saygı duruşu yaptık.

68 Avrupa hız verdi belki

Bizim başkaldırımızın Avrupa'daki olaylarla fazla bir ilgisi yok. Hızlanma açısından belki. Avrupa bir refah toplumu; öğrencinin yurt sorunu, bildiğim kadarıyla, yemek, giyim kuşam sorunları yok. Üniversitede bilimsel yeterlilik derdi de yoktur herhalde. Bizde hepsi sorun. Bence oradaki talep bir bunalımdan kaynaklanıyor. Bizde, diyelim ki, öğrenci Karadeniz'den, Çaykara'dan geliyor, bir burs alıyor belki. İzbe bir yurt odasında okudukça fark ediyor ki üniversite de-

nen kurumda bilimsel çalışma yok, kitap yok, yazılan kitapların yüzde 80'i kopya, Avrupa'dan çevrilip üstüne isim yazılmış. O bakımdan Avrupa ile bizim öğrenciler farklı. Bizim hareketler emekçileri de etkiledi, gerçi Fransa'da da öyle oldu ya... Bizim işgallerden sonra fabrika ve toprak işgalleri başladı, tabii buna gençlerin de yardımları oldu. Ben Demirdöküm işgaline katıldım. Tabii 15-16 Haziran[38] büyük işçi direnişinde gene tutuklandım.

68 neydi?

Devrime doğru yürüyoruz, diye düşünüyordum. Tarık Zafer "Geri kalmış bir ülkeyi geri kalmış kafalar kurtaramaz" derdi. Aslında kafamız devrim yapacak kadar gelişkin değildi. İşgalden hemen sonra bir siyasi parti kursaydık, hükümeti düşürebilirdik, pazarlık gücümüz olabilirdi. Ama bugün 68'i "kitlesel bir ayaklanma" olarak düşünüyorum egemenlere ve ABD emperyalizmine karşı.

Deniz'i en son 13-14 Ocak 1971'de ODTÜ'de görüşürken ikna etmeye, vazgeçirmeye çalıştım. "Ben yüreksiz bir adam mıyım" dedim. Yanıtı, "Bir sene sonra senin de legal siyaset yapma imkânın kalmayacak, dağda bekliyoruz" oldu.

"Delikanlım! / sen ki, ya bir köşe başında / kan sızarak kaşından / gebereceksin, / ya da bir darağacında can vereceksin. / İyi bak yıldızlara / onları göremezsin belki bir daha..." Deniz, Nâzım'ın bu şiirini çok okurdu, yasal imkânları olsaydı bu maceraya girmezdi. En büyük yanılgımız gençliğin heyecanının kitlelerde de olduğunu sanmaktı. Deniz'le çok tartışırdık; herhangi bir olayda Deniz "Hemen bahçeye çıkalım, eylem yapalım" derdi; ben de "Öğrencilerin dörtte biri Rektörlüğe kadar gelirse bahçeye de çıkarız" derdim... Tabii çıktığımız da olurdu ama öğrenci çoğu zaman Rektörlüğe kadar da gelmezdi.

O tarihlerde orduyu ya çok yerdik, ya da çok abarttık, yandaş olduk. İkisi de yanlış. Ordu da bir kurum, içinde faşisti de devrimcisi de var; mesafeli duracaksın, tabanında da örgütleneceksin. Bir kurmay albay vardı, "Ordudan bir şey beklemeyin, siz kitleleri peşinize takın, ordu da peşinizden gelir" derdi. Ben ordudan ümidimi kesin olarak 12 Marttan bir yıl önce kestim. Ama o dönemlerde hâlâ yoğun olarak orduya bir bel bağlamışlık vardı.

nar, Kemal Bingöllü, Bozkurt Nuhoğlu tutuklandı (Derkenar, *Birgün*, 22.12.2007).

35. Sultanahmet Cezaevi Osmanlı döneminde 1918-19 yıllarında açıldı, 1969'da boşaltıldı. Nâzım Hikmet, Yaşar Kemal gibi isimlerin de içinde yer aldığı muhaliflerin yattığı cezaevi askeri yönetim döneminde tekrar siyasiler için askeri cezaevi olarak kullanıldı, 1996'dan bu yana "Four Seasons Hotel" olarak kullanılıyor.

36. Vefa Poyraz 18 Ocak 1966 - 2 Haziran 1973 arası İstanbul Valisi.

37. Doğu ve Batı Almanya için bkz. Dünyanın 68'i, s. 310.

38. 15-16 Haziran: 274 sayılı yasayı temelden değiştiren 275 sayılı Sendikalar Kanunu tasarısına göre, bir sendikanın Türkiye çapında faaliyet gösterebilmesi için o işkolundaki işçilerin üçte birini temsil etmesi gerekiyordu. Bu maddeyle Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) yetkisiz kılınarak yetkinin Türk-İş'e verilmesi amaçlanıyordu. DİSK yöneticileri tasarının yasalaşmasını önlemek için Meclis ve Hükümet nezdinde yürüttükleri görüşmelerden sonra direneceklerini açıkladılar. 15 Haziran günü Otosan'da başlayan yürüyüşle direnişe geçen DİSK üyesi işçilere Türk-İş üyesi işçilerin de katılmasıyla asker ve polis barikatlarına rağmen iki gün boyunca direniş İstanbul'un her yerine yayıldı. Bu yaygın direniş üzerine sıkıyönetim ilan edildi. İşçilerle askeri birlikler ve polis arasındaki çatışmalarda dört kişi öldü, 422 işçi işten atıldı, 162 kişi tutuklandı. Kimse mahkûm olmadan davalar sivil mahkemelere devredildi. Tasarı Meclis'ten geçtiyse de, Anayasa Mahkemesi direnişe yol açan maddeleri iptal etti. DİSK de özellikle sanayi işçileri arasında bir mücadele örgütü olarak güçlendi (Bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2155-6).

Orhan Alptekin

Her sabah saat 10'da üniversitede

Her sabah en geç 10'da üniversitede olur, akşam 5'te ayrılırdım. Derse girdiğimi anımsamıyorum. Kitaplar elimde idi mutlaka, kütüphaneye bırakır, akşam yetişirsek alırdık. Kızlarla ilişkilerimiz tartışmalıydı: "Devrimcinin sevgilisi olmaz, devrimciler sevdalanamaz" denirdi. Kadın-erkek ilişkilerinin dozunu kimse ayarlayamıyordu. Bir kızla merhabalaştığında muhafazakârlar "Bakın işte bununla bu yatıyor" derlerdi. Denge kurulamıyordu. Aynı şey Paris'te, Quartier Latin'de de yapıldı ama ben onlardan önce söyledim: "İki görevimiz var. Savaşacağız, sevişeceğiz." Lafı şöyle değiştirdiler: "Ne kadar çok savaşıyorsak, o kadar çok sevişmek istiyoruz." Sevgilisi olanlar kınanırdı. Ben ise "Sevgilimiz olur ama evlenmeyiz" diye düşünüyordum. Deniz'in de sevgilisi vardı, arkadaşlar kınarlardı. Başta daha azdı ama her geçen gün kız arkadaşların eylemlere, harekete katılımı arttı. İçki yaygın bir şey değildi. O ekibin içinde en çok içki içen bendim. Benimki de ayda bir-ikiyi geçmezdi.

Sinemayı, tiyatroyu severdik. Özellikle TÖS'ün[39] oyunlarını kimse kaçırmazdı; *Sacco ve Vanzetti*'ye[40] gitmiştik. Oyunda, Savcı, Sacco'ya "Amerika'ya karşı mısın değil misin?" deyince o da "Tek kelimeyle cevap veremem" diyor. Savcı ısrarlı. Ben ayağa fırladım: "Niye sıkıştırıyorsun Savcı Bey, adam Amerika'ya karşı işte." Cuk oturdu. Akşama Sermet Ağabeye (Çağan)[41] rastladım. Dedi ki "Aklıma gelseydi, replik olarak koyardım." Elden geldiğince kitap okurduk. Hepimizin ailelerimizle ilişkisi gayet iyiydi. Yurtta kalırdım, Deniz de benimle kalırdı ama bir gece kalır sonraki gece "Gideyim merak ederler abi" derdi. Bizim kuşak duyguludur; sevdadan, aşktan, güzellikten, sanattan yana.

Geçmişimden memnunum. Karşı olmak duygusu, haksızlığa karşı haklının yanında olmak çok önemli. Çok uzun okudum ya, hangi devlet dairesine gitsem bir tanıdık çıkıyor. O kadar çaplı eylemlerde bulunmanın insana kazandırdığı bir rahatlık, bir güven var. Başkaldırı olayını yaşamış olmaktan onur duyuyorum, boyun eğmedim diyorum. Tabii ki büyük yanlışlar oldu. Özellikle o büyük potansiyeli üniversitede hapsetmemiz bana çok yanlış geliyor. Keşke, o potansiyeli ciddi bir siyasi partiye dönüştürebilseydik. Deniz'e "Bak senin devrimciliğin sigara dumanı gibi kaybolacak" derdim. O da "Bu sefer sen gideceksin, kalacak olan benim" derdi. Dediğini yaptı, kalan o oldu. Okuma bakımından hapishane yılları çok harikaydı. İnsan böyle beş sene yatsa... Eskiden daha çok kitap okurdum ama karman

39. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) 8 Temmuz 1965'te kuruldu, 12 Mart 1971 askeri yönetimince kapatıldı.

40. ABD'de yaşayan ikisi de anarşist İtalyan göçmeni işçi Nicola Sacco ve balıkçı Bartolomeo Vanzetti 1921'de cinayet ve hırsızlık iddiasıyla ölüme mahkûm edildi. Bu iki anarşist işçinin yargılanması bütün dünyanın ilgilendiği siyasi bir davaya dönüşecek yedi yıl sürdü. Suçsuzlukları kanıtlandığı halde 22 Ağustos 1927'de idam edildiler. Howard Fast'in romanlaştırdığı, Seçkin Selvi'nin Türkçeleştirdiği (*Suçsuzlar: Sacco ile Vanzetti*, İstanbul: Payel, 1969) bu gerçek olay Sermet Çağan yönetiminde 1967'de TÖS Tiyatrosu'nda sahnelendi.

41. Sermet Çağan (1923-1970) Tiyatronun bütün alanlarında çalıştı; sahne tasarımı yaptı, oynadı, oyun yazdı, çevirdi ve yönetti. Fakir Baykurt'la birlikte 1966'da Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) Tiyatrosu'nu kurdu.

çorman, sistematiği falan yoktu. Şimdi daha çok tarih okuyorum, politika ve sosyal bilim kitapları da...

Parlamenter siyaset

Türkiye'de de gerçek demokrasiden söz etmek mümkün değil. Bu düzende cemaat ve aşiret hâkimiyeti var. Onun için Milli Demokratik Devrim gerekiyor.[42] Orduyu karşıya alarak bir şey yapılmaz ya nötralize edeceksin, ya da yanma alacaksın. Tarık Hoca, Che'den olduğunu söylediği bir cümle aktarırdı: "Kâğıt üzerinde demokrasi varsa, o ülkede gerilla savaşı verme imkânı yoktur." Sokaklarda, "Morrison Süleyman, yolculuk ne zaman?" diye bağırıyorduk, kimse bizi kurşuna dizmiyordu. Halkı örgütleyemiyorsak egemenlerin ne kabahati var bunda, biz beceremiyoruz demek ki...

Kemal Sahir Kurutluoğlu[43] vardı, İnönü'nün adalet bakanı, fakültedeyken de benim avukatımdı, bir gün bana nasihat etmek istedi: "Bundan sonra hiçbir politik göreve talip olma, şimdiye kadar yaptıklarını herkes senin delikanlılığına, gençliğine veriyordu. Şimdi sen Ortadoğu'da CIA'ye karşı, FKÖ'yü savunuyorsun. Bu ciddi bir suçtur, politikada hiç şansın yok." 1977'de CHP'den aday oldum, Ecevit veto etti. Bizim kuşak parlamenter siyasette başarılı olamadı. Birçok insanın çok yaşlı geldiği yerlere biz çok genç geldik, olması gerekenleri savunduk. Bizim ülke solda falan değil, sağda, tutucu feodal, geri kalmış, sınırlı, kısıtlı değerleri olan özgür olmayan bir toplum. Bu toplumda öyle yüksek taleplerle gençliğini yaşamışsın, halen ileride duruyorsun, topluma sanki uymuyor. Yarıştığın insanlar seni her yere talip, dolayısıyla da rakip görüyor. Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nde (ÖDP) de bulundum.

Nikâh davetiyesinde "Her şey özgürlük için"

1939'da Of'ta doğdum. Köy nahiyeye yürüyerek bir buçuk saat, ilkokula giderken babam da Tıp Fakültesi'nde öğrenciydi. Ortaokulu Of ve Erzurum'da, liseyi İzmir Namık Kemal Lisesi'nde okudum. Kavgacı ve uzlaşmaz bir çocuktum. Lisede şiire takıldım, Attilâ İlhan severdim. Babam o eylem yıllarında Almanya'dan mektupla desteklerdi beni. Dedem hep yaptıklarıma karşıydı ama harçlığımı göndermeyi hiç aksatmadı. 12 Mart 1971'e kadar yaşadığım onlarca gözaltı ve hapishane toplamı bir yılı buldu. Darbe sonrası Davutpaşa, Maltepe, Alemdağ cezaevlerinde sekiz ay kaldım. 11 yılda derslerin yarısını

42. Milli Demokratik Devrim, mevcut parlamenter sistemin halk iradesini yansıtmasının imkânsız olduğu, Türkiye'nin sosyalist bir devrim için yeterli ekonomik gelişkinliğe sahip olmadığı tespitiyle emperyalizme bağımlılık ve feodal kalıntıların tasfiyesini öngören ve mutlaka parlamenter yoldan olması gerekmeyen bir devrim stratejisidir; bu stratejinin savunucularına Milli Demokratik Devrimciler (MDD'ciler) denir.

43. Kemal Sahir Kurutluoğlu (1910-1992) 20 Kasım 1961 - 25 Haziran 1962 arasındaki İsmet İnönü'nün başkanlığındaki hükümette adalet bakanı.

verdim, kalan yarısını da birkaç ayda tamamlayıp Şubat 1972'de Hukuk'u bitirdim. Tam mesleğe başlayacakken Dev-Genç davasından yeniden hapis, sekiz ay daha.

1972'de evlendim. Nikâh şekeri yerine Turan Selçuk bize bir apartman yığını arasına bir yeşillik çizdi, yeşilliğe de "Her şey özgürlük için" yazdık. Evlilik özgürlüğü kısıtlamaz, ben yine de eşimden "hapse girme ve politika yapma özgürlüğü" talep ettim.

Huzur içinde oturuyorum şimdi, bu kadar kötü durumda hiçbir şey yapamamanın hüznünü taşıyorum. Devrime olan inancım hiç kaybolmadı. Türkiye ve dünya halkları bu adaletsizliğe tahammül edemez. Devrimi görmeden ölmek istemiyorum, ölmeyeceğim de...

Gençlere

"Gençler ümidi vatan sizdedir"
(Tevfik Fikret)

"Hürriyetin ilk şarkısı anlamaktır
Anladığını anlatmayan alçaktır"
(Nâzım Hikmet)

Size alçak demek aklımdan geçmez ama eğer emperyalizmden korkmazsanız gelecek kuşaklar bu yaftayı size yapıştırırlar. Küçük teorik ayrıntıları bir yana bırakın, tek düşman emperyalizme karşı bütünleşin, göreceksiniz başaracaksınız.

İstanbul Taşkışla, İTÜ İşgali, 1968.

Kemal Bingöllü Ziya Gökalp'ten etkilenen Türkçü bir genç olarak geldiği İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okurken askere gidiyor, "23'ler" davasında "Kürtçülük"ten yargılanıyor, okula yeniden döndüğünde İşgal Konseyi eş başkanı oluyor. Aralıklı hapisler sonrası Diyarbakır'da avukatlık dönemi başlıyor. 90'dan bu yana mesleğini İstanbul'da sürdürüyor.

Kemal Bingöllü:

İstanbul Üniversitesi işgal ediliyor. Türkiye'de bir Türk devrimci hareketi yapılıyor, Kürtler ve Lazlar ağırlıkta...

İstanbul Üniversitesi işgali deyince aklıma önce sabunlu sularla üniversiteyi yıkayıp temizlediğimiz anlar geliyor. Diyarbakırlı orta halli bir ağabeyimiz vardı; kendi cebinden kutu kutu bezler, fırçalar, arapsabunu ne varsa almış gelmiş, ortalığı iyice temizleyelim diye. Pırıl pırıl bir üniversite teslim ettik Rektörlüğe.

Her şey nümayiş şeklinde bir toplanmayla başladı. Bir yıl önce yönetmeliklerin kötülüğü, yabancı dil barajı, yazılı sözlü imtihanların olması, yazılıdan geçip sözlüden kalınca yazılıya tekrar girilmesi gibi sıkıntıları konuşmaya başlamış, hatta Hukuk Fakültesi Dekanlığı'nı da birkaç saatliğine işgal etmiştik. İdare "Sorunları mutlaka Senato'ya getireceğiz" deyince eylemi durdurmuştuk. Güvenmiştik, ama maalesef sözlerini tutmadılar. O gün "Bir şeyler yapmak lazım" düşüncesiyle Deniz (Gezmiş) ve arkadaşlarının öncülüğünde üniversiteyi işgale karar verdik. Yani spontane bir olaydı. Dekanlığa, Rektörlüğe gidildi, "Üniversiteyi işgal ediyoruz" dendi, kapılar kapatıldı, hocalar dışarı çıkartıldı. Diğer fakültelerin temsilcileriyle İşgal Konseyi oluştu, Bozkurt'la beni eş başkan seçtiler. Türkiye'de bir Türk devrimci hareketi yapılıyor, Kürtler ve Lazlar ağırlıkta. Aslında, üniversitede Kürtlerle Lazlar arasında bir gerilim de vardı. Kürt-Laz diye ayırmak istemiyorum, hayatım boyunca da ayırmadım, ama gerçek

böyle. Öğrenciyi hareketin içine sokmak için biri Kürt, biri Laz kökenli ağabey denebilecek iki kişinin başa getirilmesinde yarar görülmüştü herhalde. Karadeniz'den, özellikle de Doğu'dan gelen gençler, her nasılsa çalışmışlar çabalamışlar fakültelere girmişler ama –üniversiteye giriş bugüne göre daha kolaydı, hatta sınavsız girilen okullar da vardı– temel sağlam olmayınca okul bir türlü bitirilemiyordu. Bu eğitim sistemiyle olmuyordu. Ezilmiş bölgeden gelenler için işgal son çare, son imkândı. Adam Türkçeyi doğru dürüst bilmiyor, mesela Anayasa yazılısından geçiyor, diksiyonu bozuk diye, sözlüde kalıyor.

O sırada İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği iki başlı durumda. Rektör sağcıları meşru yönetim olarak kabul ettiği için sağın Birlik Başkanı Ufuk Şehri'yi muhatap aldığını açıklamıştı. Rektörü "muhatapsız" bırakmak için Şehri'yi Şehzadebaşı'dan aldık, üniversitede bir odaya koyduk, dört Doğulu çocuk da kapıda koruma oldu; biri de amcamın oğlu Eczacılık'tan. Basına Konsey olarak demeç veriyoruz, Ufuk "Problem yok, bunlar komünist" diye aksi demeç veriyor, devletle işbirliği halinde. Ufuk'a bizimle birlikte olduğuna dair bir bildiri yazdırtıp basına verdik. Bu olaylardan sonra Ufuk'la çok büyük mücadelelerimiz oldu. 12 Marttan sonra ikimiz de firardaydık, o sıra 159'dan[1] aranan Ufuk'la tesadüfen İzmit'te karşılaştık, bir işyeri açmıştı. Birkaç günü birlikte geçirdik. Rahmetlinin artık o faşist tandansını kaybettiğini anladım.

Öğrenci dernekleri ve birliklerinde iki başlılığa yol açan Ufuk'un da içinde yer aldığı grup, 65 öncesi iktidar yanlısı yönetici kuşağının son kalıntılarıydı. Onlar çoğunlukla kendilerine siyasi gelecek hazırlamak için bu işlere girmişlerdi. Yani genelde devlet güdümlü, belli sınırların dışına çıkamayan hareketlerdi. Bizim de içinde yer aldığımız 1965'ten sonraki gençlik hareketi kendisine bir istikbal düşünerek değil, tamamen ülke sorunlarıyla ilgilenen, yanlış ya da doğru bu işleri düzeltmek için fedakârca çalışıp çabalayan insanlardan oluştu. Nitekim bu insanlara Parlamento'da pek rastlayamazsınız, rastladıklarınız da o günlerde yaptıkları işlerden dolayı orada değiller. Bizim dönemde gençlik hareketinde yetişenler ya öldüler, ya yitirildiler ya da hasbel kader bizim gibi daha sonra okulu bitirenler de ancak karınlarını doyurdular. Bizlerin mevcut politika çarkıyla bağdaşmamız pek mümkün değildi. Politika bizim gibi ülkelerde menfaatleri için en yakınlarını terk eden insanlardan müteşekkil bir grubun çalıştığı yer haline gelebiliyor.

Avrupa çok yakından izleniyordu radyolardan, Avrupa gençliğinin devlete karşı demokratik bir eyleme kalkışması da bize cesaret

1. TCK'nın devlet iktidarının "şeref ve haysiyetini" koruma niteliğindeki 159. maddesi şöyleydi: "Türklüğü, Türk Milletini, Türkiye Devletini, Türkiye Büyük Millet Meclisini, Bakanlar Kurulunu, bakanlıkları, adliyeyi, Devletin askeri veya emniyet ve muhafaza kuvvetlerini veya bunları temsil eden bir kısmını alenen tahkir ve tezyif eden kimseye bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası verilir." 1 Haziran 2005'te yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu'nda 159'un yerini 301. madde aldı.

verdi. Gençlik "çatışmanın faydaları"nın küçük bir misalini konu farklı olsa da 27 Mayısta görmüştü. 1961 Anayasasının verdiği özgürlüklerden kaynaklanan bir rahatlık vardı hepimizde. Ortak sıkıntıların yanı sıra her fakültenin kendi yönetmeliklerinin ağırlığı da öğrenciyi işgalde bir araya getirdi. Tabii ki Türkiye'nin meseleleri de gündemdeydi. Bu eylemler genel bir dayanışma platformunun oluşmasına yol açtı. Sınıf geçme problemleri giderildi, öğrenci örgütlenmesi fitillendi. Laz-Kürt gerilimi de kalmadı; kişisel ve de bölgesel meseleler unutuldu. Kürtlere Doğulu dendikçe Bozkurt "Biz Karadenizliler de Doğulunun/Kürtün deniz görmüşüyüz" derdi.

İşgal kızları da öne çıkardı

Kadrolar bütünüyle erkeklerden oluşuyordu; "işgal erkekti" denemez tabii, polisle kavga edeceksek fiilen taş getiren, takviye yapan kızlar da vardı. Herhalde kızların eline sopayı verip de, "Hadi git polisle kavga et" diyecek halimiz de yoktu. 40 yıl öncesini konuşursak kadınlar daha ezik, daha ikinci üçüncü plandaydılar ama işgal onları da öne çıkardı. Bunun dedikoduları da çıktı; kızlar oğlanlar bir arada vesaire diye. İşgalde gece okulda kalan kız pek yoktu; yurtlar 21:30'da kapanırdı; gecikseler, gitmeseler yurtlardan kovulurlardı. Aile baskısı da kızlarda daha fazlaydı. Bu hareketlerden sonra kız arkadaşların babalarının üniversiteye falan geldiklerini hatırlıyorum. Yoksa kız arkadaşlarla aramızda bir çelişki yoktu. Yürüyüşlerde bizimle oluyorlardı. Mesela Silvan gibi çok kapalı bir yerden, kız-erkek arkadaşlığının, hem günah, hem de ayıp karşılandığı bir yerden fakülteye yeni gelmiş bir kız öğrenci haliyle çekingen olurdu.

Sansaryan Han, Sağmalcılar

Doğrudan işgal nedeniyle kimse tutuklanmadı, fakat işgalin yan olaylarından "polise mukavemet", "izinsiz yürüyüş" gibi nedenlerle gözaltılar, tutuklamalar oldu. Bozkurt, Deniz, Cihan, Celal Doğan[2] hep birlikte aylar sonra tutuklandık, bir buçuk-iki ay kadar içerde kaldık diye hatırlıyorum. 1968'in son günleri, Mini İşgal'den sonra Bozkurt, Mehdi Beşpınar, Öcal Okay, Cihan Alptekin, Masis Kürkçügil hep birlikte Emniyet Müdürlüğüne, Sansaryan Han'a götürüldük. Hepimiz bir odada tutuluyoruz, kahveler, çaylar geliyor. Bu içimde bir yaradır; Masis'i bizden ayırdılar, ayrı odaya koydular, Ermeni olduğu için. Bulunduğu odadan sesler, bağırışlar geliyor, endişeleniyoruz,

2 Celal Doğan 1943, Gaziantep doğumlu, avukat. CHP Gaziantep milletvekilliği (1977-80), üç dönem Gaziantep Belediye Başkanlığı (1989-2004) ve Gaziantepspor Kulüp Başkanlığı yaptı.

Masis'e bir şey yapmalarını engellemek için avazımız çıktığı kadar bağırıyoruz. Masis bizi duymuyor tabii.

Vedat Demircioğlu'nun[3] ölümü üzerine[4] sembolik tabutla devrimciler Cağaloğlu'ndan vilayete yürürken barikatı aşmak için polisi taş yağmuruna tutuyor, o sırada Emniyet Müdür Muavini İbrahim Ural[5] başından taşla yaralanıyor. Daha önce bu eylem planlanırken "Yanlış bir şey, yararı olmaz" diye itiraz ettim, dolayısıyla eyleme de katılmadım. Ertesi gün Süleymaniye'de herkesle birlikte eyleme katılmadığım halde beni de aldılar, Savcılık, sonra Cezaevi. Ellerinde küçük bir fotoğraf, "Ural'ın başını sen yardın" diyorlar. Aslında taşı vuranı da biliyorum. Duruşmada "Çay bahçesindeydim, garsonlar tanır" diyorum, zaptı tutan Komiser Kemal Yazıcıoğlu[6] ise "Kemal Bingöllü" diye ısrar ediyor. "Yalan söylüyorsun" dedim. Yıllar sonra bu komiser karşımıza vali olarak çıktı.

İstanbul Hukuk yolunda

1960'ta üniversiteye gelmeden önce tam bir düzen adamıydım. Diyarbakır Ziya Gökalp Lisesi'nde son iki yıl okulun bayrağını ben taşıdım. Ziya Gökalp'ten etkilenen nesilden biri olarak biraz da Türkçü tandanslıydım. İşin bildiğim gibi olmadığını, Kürtlerin çok geri kaldıklarını, Kürtlere ayrımcılık yapıldığını, Doğulu gençlere pek bir imkân tanınmadığını İstanbul'da görünce isyanım başladı.

Kürtçe-Türkçe *Deng* mecmuası[7] kurulunca bana da bir sütun verdiler. Kürtçe bilmediğimden Türkçe yazıyorum. Annem Kerküklü Türk, babam Kürt, halamla hiç konuşamadık; o Türkçe, ben Kürtçe bilmiyorum, sadece sarılıyoruz birbirimize. Babam İstanbul lehçesiyle Türkçe konuşmamızı isterdi, müthiş bir CHP'liydi, Mustafa Kemal'i çok severdi, adımı da o yüzden Kemal koymuş. Kürtlüğün k harfini bilmiyordum. Her sabah okula gidiyorduk "Türküm doğruyum" demeye. Türk değiliz, varlığımız neden Türk varlığına armağan olsun? Kürt varlığına armağan olsun. Kürtçü hareketi yanlış buluyorum, milliyetçilik bence ahlaksızlıktır. Ezilmişlik, asimilasyon ve eğitimin bozukluğuna isyanım hâlâ sürüyor.

Çok rahat bir gençlik geçirdim, hali vakti yerinde bir ailenin sevilen bir çocuğuydum. Politika hiç bilmiyordum. İzciydik, kamplara giderdik, ilçeden gelenler yanımıza pek yaklaşmazlardı. Ben onları severdim, bize "Siz bajarisiniz" derlerdi, Kürtçe "şehirli" anlamında. "Bizi beğenmezsiniz" derlerdi. İlçelerden gelenler Kürt, Diyarbakır merkezden gelenler Türk kabul edilirdi.

3. Vedat Demircioğlu (1943-1968, Konya) Hukuk Fakültesi öğrencisiydi. 6. Filo'nun İstanbul'a gelişi sırasında 16 Temmuz 1968 akşamı İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Yurdu'na polisin yaptığı baskın sonucunda ağır yaralı olarak hastaneye kaldırıldı, girdiği komadan çıkamadı, 24 Temmuzda hayatını kaybetti. Öldüğünde 25 yaşındaydı.

4. 25 Temmuz 1968.

5. 1983'te Halkçı Parti İstanbul Milletvekili oldu.

6. Kemal Yazıcıoğlu 12 Eylülde Ankara Siyasi Şube DAL (Derin Araştırma Laboratuvarı) grubunda başkomiserdi. O dönemde DAL sorgulamalarından sağ ya da sakatlanmadan çıkanlar şanslı sayıldı. Yaşar Gündoğdu, Hasan Asker Özmen, Behçet Dinlerer, Zeynel Abidin Ceylan, DAL'dan sağ çıkamayanlar arasındaydı. Sakarya ve İstanbul Emniyet Müdürlüklerinde bulundu. 2006'da dokuz yıldır sürdürdüğü Ordu Valiliğinden yaş haddi nedeniyle emekli oldu.

7. 1961 Anayasası sonrası günlerde *Roja Newe*, *Dicle-Fırat*, *Deng* dergileri yayımlanmaya başladı. Cumhuriyet tarihinde ilk Türkçe-Kürtçe yayımlanan dergi olan *Deng*'in 1963'teki Yazışleri Müdürü Yaşar Kaya idi.

Vedat Demircioğlu

Deng, "23'ler", "İdam" talebi

1963'te "Aydemir olayları" sırasında sıkıyönetim ilan edilince Kürtlere yönelik bir operasyon başlatıldı, ben de kaydımı dondurdum, askere gittim. *Deng* dergisindeki bir yazımda "Diyarbakır Kulp ilçesinde Kürt olduğu için bu vatandaş jandarma dayağı görmüş, Ezine'deki jandarma yapmaz" dediğim için Genelkurmay Askeri Mahkemesi'nde[8] idamla yargılandım. Davanın 22 sanığı Mamak Askeri Cezaevi'ndeydi, ben yedek subay öğretmen olarak Ankara'nın bir köyünde askerlik yaptığımdan tutuklanmadım, duruşmalara askeri araçla getirilip götürüldüm. Askeri Mahkeme daha sonra "görevsizlik" kararı vererek davayı Ankara 2. Ağır Ceza Mahkemesi'ne havale etti, oradan da "Suç İstanbul'da işlenmiş" gerekçesiyle İstanbul 5. Ağır Ceza'ya. Mahkeme ilk celsede herkesi tahliye etti.

1965'te askerlik sonrası üniversiteye geri döndüm. İkinci sınıftan üçüncü sınıfa geçmiştim... Muhtemelen beraat eder düşüncesiyle benim dosya da Toplu Basın Mahkemesi'ne gönderildi. Ve bir buçuk yıl hapse mahkûm oldum. İşte 1968'de hâlâ bu davanın temyiziyle uğraşırken mahkûmiyet tasdik edildi. "Yazıda suç unsuru vardır" diyen bilirkişi raporu fakültedeki hocam Prof. Dr. Sulhi Dönmezer'in[9] imzasını taşıyordu. Dönmezer'e gittim, artık beni işgalden tanıyordu, "Hocam senin bu raporla bir buçuk yıl ceza aldım" dedim. "Kemalcim haberim yok, asistanlar yazmışlardır" diyor. "Yeni rapor yaz" deyince yazdı, iadei mahkeme istedim, bir sene sonra reddedildi. Hükmün kesinleşmesi nedeniyle kaçtım. 1972 Mart sonunda Dev-Genç sanığı olarak 158 kişiye "Teslim ol" çağrısı yaptılar. Eksiksiz teslim olduk. Denizleri bir buçuk ay sonra idam ettiklerinde anladık ki maksat infazlar sırasında dışarıda olay çıkmasını önlemekmiş. Eylül 1972'de tahliye edildik.

Kürtlere özgürlük deyince...

68'de gençlik çok değilse bile yine de milliyetçiydi. Bir forumdan çıkmışım, arkadaşlara dedim ki "En sosyalist Türk genci bile Kürt konusu gelince faşist oluyor". Forumlarda, topluluklarda biri "Kürtlere özgürlük" dese herkes karşı duruyordu. Benim eşim gibi istisnai Türkler var tabii ama çoğunluk hâlâ böyle. Şimdi, 2008'de biraz rahatlık varsa, o da yavaş yavaş demokrasiye geçişle birlikte Batı ve PKK'nin baskısı ve etkisinden. En yakın arkadaşlarım bile kritik bir durumda koyu ulusalcı oluyor...

8. 1963'te "23'ler" adıyla bilinen bu davada "Müstakil bir Kürdistan devleti kurulması yolundaki faaliyetleri" iddiasıyla yargılanan içlerinde Iraklı ve İranlı Kürtlerin de bulunduğu 23 kişinin Genelkurmay Askeri Mahkemesi'nde yargılanmalarına başlanmış, Türkiyeli Kürtler için "vatana ihanet" iddiasıyla 125. maddeden idam cezası talep edilmişti. Yaşar Kaya, bu olayı 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963'teki Albay Talat Aydemir önderliğindeki başarısız darbe girişimleri dolayımıyla ilan edilen sıkıyönetim döneminde "sivri uçların tasfiyesi çerçevesinde Kürt cephesini törpüleme eylemi" olarak adlandırıyor (Yaşar Kaya anlatıyor, "23'ler", Gürsel Çapanoğlu'nun röportajı, 28 Ekim, 2006, www.kurdistan-post.org/News-file-article-sid-13239. html).

9. Sulhi Dönmezer (1918-2004) Ceza hukukçusu olarak (Ord. Prof. Dr.) İstanbul ve Marmara üniversiteleri Hukuk fakülteleri başta olmak üzere pek çok okulda ceza hukuku ve sosyoloji dersleri verdi, dekanlık dahil pek çok kademede görev yaptı. 1961 ve 1982 anayasaları dahil olmak üzere ceza, af ve basın yasalarıyla ilgili komisyonlarda üye ya da başkan olarak bulundu. 1960'lar ve 1970'lerde dönemin komünizm propagandası (TCK 141), Kürtçülük (TCK 142) maddelerinden açılan davaların önde gelen bilirkişilerindendi.

27 Mayısta gençlik işbirliği halinde olunduğunu zannedip orduya iyi bakardı. Ordu sempatizanlığı devam ediyordu, cuntacılar vardı, varmış daha doğrusu. Ben TİP'e oy verirdim, hiçbir örgütün, derneğin, partinin üyesi de olmadım. TİP'in Kürt meselesine bakışı daha demokrattı. Doğan Avcıoğlu'nun ordu ile işbirliği çalışmaları devrimci kesimde biliniyordu.

Dolmabahçe'de 6. Filo mensubu erler denize atılırken, bizi önlemeye gelen Merkez Komutanı bir generali omuzlarımıza aldık. "Paşam çok yaşa" dedik, böylece erleri denize atmaya devam ettik, yoksa atamazdık. İşte Milli Demokratik Devrimcilerin yanılgısı buydu. "Ordu bizimle birlikte olursa, her şey yapılır" sanılmıştı! Oysa, ordu bizimle birlikte olmaz, ordunun yapısı buna aykırıdır. 6. Filo sembolliktir, emperyalist bir ülkenin, dünyada bekçilik göreviyle devriye gezen bir filonun protestosu önemlidir.

Şimdi milliyetçilik/ulusalcılık giderek artmıyor bence, asker de demokrasiye geçişin gerekliliğini, aksi takdirde dünyada yalnızlaşacağını gördü. Ergenekon ordunun müsaadesi ve bilgisi olmasaydı ortaya çıkmazdı. Derin devlet Silahlı Kuvvetler'dir, şimdi içindeki başka derinlikleri temizlemeye çalışıyor.

Ben Marksistim. 68'de enternasyonalist değildik, dünyayla o kadar ilgili de değildik. 68 kuşağında *Kapital*'i okuyan kaç kişi var? Parmakla sayılır! Böyle devrimcilik olur mu? O nedenle kimi 68'liler ulusallaşıyor, militarizme yatabiliyorlar. Kulaktan dolma İlhan Selçuk ve Çetin Altan yazılarıyla sosyalist olundu. Kürt Lenin'in "Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı"nı biliyor, artı değeri bilmiyor; Türk artı değeri biliyor ötekini bilmiyor. Böyle Marksizm olmaz. Sovyetler'in Çekoslovakya'yı işgali mesela; sosyalizmi Çin mi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği[10] mi temsil ediyor? Sovyetler'in Çekoslovakya'yı işgaline itiraz çok cılızdı; tanklardan rahatsızlık duyanlar da itirazlarını pek seslendiremedi. "Vietnam" emperyalizme karşı mücadelede somut bir şeydi, bir emperyalist ülke 30 bin km ötede bir ülkeyi işgal ediyor, insanları katlediyor. Vietnam'la emperyalizmi gördük. Emperyalizm zulmünü öğretti bize. Bunu çok önemli buluyorum.

10. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Ekim Devrimi'yle 1917'de kuruldu. Birlik 1991'de dağıldı, birliği oluşturan sosyalist cumhuriyetler bağımsızlıklarını ilan ettiler.

1968'de ve sonrasında yargı

Yargı 12 Eylül sonrasında feciydi, hapishaneler de. Özellikle 1985'e kadar çok kötüydü; 1968'de çok kibar, yumuşak. Bayrampaşa Cezaevi'ne, o zamanki ismiyle Sağmalcılar, girince koridorda müşahade odaları vardı. Müşahade'de 17-18 odayı bize tahsis ettiler, aşçı mah-

kûm verdiler. Geçende televizyonda Deniz'e işkence edildiğinden söz ediyorlardı; alakası yok. Karakolda falan bir yerlerde faşist birinin eline düşenlere bir-iki tokat belki. Kelepçe bileğimizi azıcık acıtsa bağırıyorduk, hemen düzeltiyorlardı. Tabii 12 Martla olay değişti. ABD'nin Guantanamo'daki işkence uygulamaları mesela 1980 sonrası Diyarbakır'nın onda birine yaklaşamaz. O sıralar Diyarbakır'da avukatlık yapıyorum. Diyarbakır Cezaevi'nde güvenlik amiriyken işkence yapan binbaşıyı[11] karısının yanında otobüste öldürdüler; düşünün izini sürüyorlar, İstanbul'a geliyorlar ve öldürüyorlar.

11. Eski Diyarbakır Askeri Cezaevi İç Güvenlik Komutanı Binbaşı Esat Oktay Yıldıran 22 Ekim 1988'de İstanbul'da öldürüldü.

12. Kenan Evren (1917, Alaşehir-Manisa) 12 Eylül 1980'de genelkurmay başkanı olarak Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun ile birlikte gerçekleştirdiği 12 Eylül askeri darbesinden sonra dört kuvvet komutanının da içinde yer aldığı Milli Güvenlik Konseyi ve devlet başkanlığını da üstlendi. 7 Kasım 1982'de halkoyuna sunulan ve kabul edilen Anayasa ile Türkiye'nin yedinci cumhurbaşkanı olarak göreve başladı. 9 Kasım 1989'da görev süresini tamamlayarak cumhurbaşkanlığından ayrıldı.

Neydi 68?

Öğrenci hareketleriyle devrim olmayacağını o zaman da biliyordum, bunlar bilinçlendirici eylemler diye bakıyordum. 68 bence bir itirazdır, ayaklanma hiç değil. Bir devrime başlangıç olabilir miydi? İşçisiz devrim olmaz, öğrenciyle, militarizmle devrim olmaz. 68 herkese siyasi otoriteye, devlete başkaldırılabileceğini gösterdi, bir bilinç yarattı. Şimdi aradan 40 yıl geçmiş halkımız 68'lilerle ilgili hâlâ iyi şeyler düşünüyor. Türkiye'de herhangi bir ihlale, hukuk dışılığa karşı beş bin kişi yere yatsa tanklar üzerlerinden geçemez, hiçbir tank beş bin kişiyi ezemez çünkü, ihtilal de olmaz, bunun bedelini göze alacak komutan bulamazsınız. 150 kişi olursa geçer...

İki oğlum, bir kızım var... Bugünkü gençlik, kızım gibiler hariç Özal'ın çocukları, okumuyorlar, "Nasıl para kazanacağız" diye bakıyorlar. Üzülüyorum. İstanbul Hukuk'ta yaptığımız işgalin 40. yılı toplantısında gençleri görünce içim bir hoş oldu. Solcusu da, ulusalcısı da beni etkiledi; bugün milliyetçi olur yarın başka bir çizgiye gelir. Politikayla bir şekilde ilgilenmek önemlidir. 12 Eylül ve Kenan Evren'in[12] YÖK'ü üniversite kazanımlarının içine okudu. Güneydoğu'daki PKK hareketine 400 milyar dolar harcayan devlet üniversite harçlarını mı kaldıramaz? Şimdi okullarda bedava ders kitapları falan veriyorlar, demek ki yapılabiliyormuş. Ben 68'de Boğaz Köprüsü'ne karşıydım, şimdi değilim ama özel okullara hâlâ karşıyım. Sadece küçük oğlanı Diyarbakır'dan İstanbul'a gelince "lehçesi nedeniyle dışlanmasın" diye özel okula verdik. Şimdi hocalar özel okullara kayınca üniversiteler boşaldı. Çocuklarımızı daha kaliteli bir eğitim için özel okullara neden vermek zorunda kalalım? Aynı imkânlar devlet okullarında sağlansın.

Üniversitelinin hayatı

Daha iyi şeyler yapabilirdim. Kütüphanede ders çalışır, sinemaya giderdik. Paramız olursa ayda bir gazino, arada evde ufak tefek bir şeyler içerdik. Rahmetli teyzem eve bakardı, yemeklerimizi yapardı. Flört vardı, ben de flört ederek evlendim. Kızlarla flört edip eşraf ya da köy ağasının kızıyla evlenmek de vardı...

Kürtler ve bir gencin kırsala daveti

70'li yıllarda, Süleymaniye'de bir kahve vardı, Doğulu arkadaşlarla hep oradayız, üç metreye üç metre. Yine kahvedeyiz, "Biri geldi senle konuşmak istiyor" dediler. Ankara'dan, zayıf uzun boylu biri, kendini tanıttıktan sonra, "Yalnız görüşebilir miyiz" dedi. "Peki." "Bir teklif yapmaya geldim," diyor, "siz devrimcisiniz, Kürtsünüz." Konuşuyoruz, genç kırsala çıkıp silahlı mücadele başlatacaklarını söylüyor, demokrasi, halkın ezilmişliği diye konuşmaya devam ediyor. "Yok," dedim, "ben hem Türk hem Kürt halklarının tırnağının kanamasına razı olmayan bir adamım, kabul edemem." Genç ısrarlı: "Abi sen yanlış yoldasın, bunların kafasına keleş dayamazsan olmaz." Bir saat kadar konuştuk, gitti. Arkadaşlara da durumu anlattım, "Aman uzak durun" dedim. Nitekim hiçbiri PKK'li olmadı. Diyarbakır'da avukatım, bir gün Kızıltepe'ye gidiyorum, belediyeyle sendika arasındaki bir ihtilaf için çağırmışlardı. Diyarbakır Mardin arası dağlarda "biji Apo", "biji PKK" yazıyor. "Apo" aynı zamanda Molla Mustafa Barzani'nin lakabı. Arkadaşlara sordum, "Nedir bu" diye, bizim kahveye gelen genci hatırlattılar, "O genç bu Apo'dur, Abdullah Öcalan'dır" dediler. O kadar fakir bir halk tabanı var ki militan çıkmaması mümkün değil. Devlet bunu gördü de umursamadı. Gençlere hiçbir istikbal yok. "Halkın namusunu kurtarmak" gibi güzel sloganlar gençleri dağa çekiyor. Sadece yoksullar da değil, doktorlar, mühendisler de PKK'ye katılabiliyor. Bir örgüt şimdiye kadar on defa biterdi. Çaresi var, çaresi yok. Adaletli demokratik bir ülke olmak bu sorunu çözer. Anayasaya Kürt kelimesi ilave etmek Türkiye'yi felakete mi götürür?

40 yılda

1969-70'te okulu bitirdim. Gürhan'la 71'de evlendik, 72'de tahliye olduktan iki gün sonra oğlumuz Ömür, 76'da Mehveş, 81'de de Halit doğdu. 1974'ten 1990'a kadar Diyarbakır'da fiilen avukatlık yaptım.

1980'lerden itibaren Diyarbakır Cezaevi'ndeki işkencelere tanıklık ettik. Sıkıyönetim Mahkemelerindeki davalarda avukattım. Mesela, adam Van'dan gelirken iki Kürtçe kasetle yakalanıyor üstünde, PKK'ye yardım yataklıktan dava açılıyor, bir-bir buçuk sene yatıyor, bu tür davalara avukat olarak girdim. 1990'da çocukların okulları için İstanbul'a geldik. Halen İstanbul'da avukatlık yapıyorum.

Türkiye Öğretmenler Sendikası üyeleri Beyazıt'tan Taksim'e yürüyor, 1968.

Uğur Cilasun, dönemin belki de en sorunsuz üniversitesi, öğrenci hareketleri "antiemperyalist" nitelik kazanınca politikleşen Hacettepe'nin Öğrenci Birliği Başkanlığından geliyor; yolda Mamak'a uğruyor, sorunlu hekimlik yıllarında halk sağlığı uzmanı oluyor. SHP Genel Sekreterliği ve Genel Başkanlığı yaptı. Birgün*'de köşe yazarı, 68'liler Dayanışma Derneği üyesi.*

Uğur Cilasun:

Öğrenci hareketlerini biraz küçümserdik. Sonra anladık ki her yer Hacettepe değil.

Hacettepe daha yeni üniversite olmuştu,[1] dolayısıyla kurulları da oluşum sürecindeydi. Üniversite olmak için mücadele etmiş de değildik. Rektör İhsan Doğramacı[2] "patronumuz"du, o her işi hallederdi ve nitekim halletti de. Üniversite olursak, avantajı ne olur, dezavantajı ne olur gibi tartışmalar bile yoktu. Bizde biraz Hacettepe şovenizmi vardı, özellikle Tıp Fakültesi'nde. Başka tipte hekim yetiştirme gayreti içindeki bu fakültenin öğrencisi öteki fakültelerin, üniversitelerin öğrencilerini beğenmezdi. Hacettepe maçlarına gideriz mesela, gırtlaklarımızı yırtardık bağırmaktan. Bu koşullarda politizasyon tabii geriden geliyor. Öğrenci hareketlerine önceleri biraz küçümseyerek, garipseyerek bakardık. Sonradan anladık ki, durum her yerde bizimki gibi değil. Çocukların çok sıkıntıları var. Baktık ki, bu çocuklar iyi çocuklar da, sadece Hacettepe'yi kazanamamışlar. Mesela 1969'da Doğramacı Üniversite Senatosu'na öğrenci temsilcisi almayı kabul etti. Fakat bu temsilciyi "Ben seçtireceğim" dedi, "ayrı bir seçim olacak". Ben de itiraz ettim. Hacettepe'nin Öğrenci Birliği var, ben de seçimle geldim, o halde temsilci ben olmalıydım. Tartıştık tabii, öğrenciler de örgütlü olarak karşı çıkınca seçim yapılamadı ve sonunda öğrenci temsilcisi olarak Senato'ya ben girdim.

Ankara ve İstanbul'daki boykot ve işgaller üniversite sorunlarına yönelik olarak başladı. Öğrenciler kitap bulamıyorlardı, öğretim üye-

1. Hacettepe Üniversitesi'nin tarihi 1954'te Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan Çocuk Sağlığı Kürsüsü ile başlıyor. 8 Temmuz 1967'de Hacettepe Üniversitesi adını alıyor. Hacettepe Üniversitesi, 1982'den bu yana da 13 Fakülte, 13 Enstitü, 35 Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1 Konservatuar, 3 Yüksekokul, 6 Meslek Yüksekokulu ile faaliyetlerini sürdürüyor (www.hacettepe.org.tr).

2. Prof. Dr. İhsan Doğramacı (1915, Erbil doğumlu, pediatri uzmanı) Hacettepe ve Bilkent üniversiteleri ile Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) kurucusu ve ilk başkanı, Ankara ve Hacettepe Üniversitesi rektörlerinden. Halen Bilkent Üniversitesi Mütevelli Heyeti, Türkiye ve Uluslararası Çocuk Sağlığı Merkezi, UNICEF Türkiye Milli Komitesi ve Uluslararası Pediatri Kurumu Onursal Başkanı (www.ihsandogramaci.org).

liği patronluğu falan vardı. Bizimki pek Amerikanvari bir üniversiteydi. Biz dersleri grup grup okurduk, ders grubunun başladığı dönemde ciltlenmiş bir vaziyette bütün teksirlerimiz (ders notları) verilirdi, millet kitap ve teksir peşinde koşarken bizde her şey hazırdı, üniversitemizde hocalara "Hocam" diye seslenmek ayıptı, isimle seslenirdik. Bizi öyle eğittiler. Hocalarımız istediğimiz her şeyi gece yarılarına kadar anlatırlardı. Üniversitenin böyle bir havası vardı, onun için bizde, öğrenci istemlerine dönük öğrenci hareketleri olmadı. Ne zaman ki bu hareketler nitelik değiştirmeye başladı, ülke sorunlarına yönelik antiemperyalist, bağımsızlıkçı bir öz, bir nitelik kazandı, öğrenci hareketleri Hacettepe'ye de sıçradı. Hacettepe'deki öğrenci eylemleri, ODTÜ ve Siyasal Bilgiler'deki hareketleri izleyen özü itibariyle "siyasi" nitelikliydi. Bu boykotlara, hatta bir keresindeki işgale, Tıp Fakültesi öğrencileri karşı çıktılar, öteki fakültelerin öğrencileri destek oldular. Tıp öğrencileri de genelinde demokrat, ilerici gençlerdi ama boykot-işgal gibi eylemleri kendi öğrenimleri için "zararlı" görüyorlardı. 69'dan itibaren yapılan boykotlar idareyle, üniversite yönetimiyle sürtüşmeden ötürü yaşanan ufak tefek hareketler bir yana esas olarak faşist saldırılara ve polis baskısına karşı öğrencinin tepkisidir. Düşünüyorum da, bir önderlik falan da sözkonusu değildi; birçok şeyi yaptırabilmişimdir de, engel olamamışımdır da. Yani bizim öyle bir önderlik deneyimimiz yok. Beş kişi otururlar dünya meselelerini tartışırlar, bilmem neyle ilgili olarak hadi bir boykot yapalım; gelirler derler ki, öğrenci toplandı forum var, boykot kararı alacağız. Ya nereden çıktı, nereden icap etti? İşte ne bileyim Siyasal[3] yapıyor, biz de yapalım, onun için önderlik bağlantılı bakamıyorum, Türkiye'nin genel gidişatına bağlı olarak, siyasi havanın gidişi içinde şekilleniyordu. Ama bizim üniversitede herkes zannederdi ki her şey benim başımın altından çıkıyor. Üniversite Hastanesi'nin başhekimlerinden biri benden söz ederken "Ne zaman yanıma gelse," demiş, "dışarıda bir olay oluyor". Yani, Uğur ayarladı her şeyi, kendisi ortalıkta gözükmesin diye geldi, yok öyle bir şey tabii.

3. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

68'e doğru

Ben 1968'e 1960'taki o çok yoğun özgürlük ortamından geldim. Biz romanlarla, edebiyatla sol görüşlere yaslandık, Fransa'daki öğrenci hareketleri başladığında "Yahu bizde 1960'ta oldu bütün bunlar, adamlar bizden geriden geliyorlar" diye düşündüğümü hatırlıyorum. Tabii olanın niteliğini fark edecek durumda değildik, ama ne zaman

Oktay Etiman

İstanbul'da işgaller başladı, şaşırdık, milletin böyle sorunları da varmış diye. Geliyorsunuz, fakülteye giriyorsunuz, laboratuvarlarda bir dolap anahtarı, mikroskobunuz sizi bekliyor, preparatlar hazır... Sonradan öğreniyoruz ki, mesela İstanbul Üniversitesi'nde bir tek preparat ele geçirebilmek için hademelere paralar, şunlar bunlar... Doğramacı'nın Hacettepe'nin kuruluşuna çok büyük katkıları var, 1960'lı yıllarda Doğramacı, Meclis'te yaptığı bir konuşmada "demokratik bir üniversite nasıl olur" tarif ediyor ve "böyle üniversite istiyorum" diyor. Ne zaman ki 1971'de rüzgârlar başka taraftan esmeye başladı, Doğramacı YÖK'ü kurmaya kadar götürdü işi.

68 ve Avrupa'nın etkisi

Fransa'daki hareketler Ankara ve İstanbul'da patlak veren olaylara çok benziyor. İki tarafta da kürsü sistemi var, dolayısıyla iki tarafta da klasik üniversiteye başkaldırı olarak görüyorum yaşananları. İşte hoca sultası, kürsülerin babadan oğula geçmesi... Biz tıpkı bir Amerikan üniversitesiydik, bizim öyle bir sorunumuz yoktu. Bağımsızlık ve antiemperyalizm o zamanki gençliğin en önemli özelliğiydi; pat dedi bu öne çıktı. Bizde de giderek düzene doğru başkaldırıya dönüştü, Türkiye'nin özel koşullarından ötürü. Bu nedenle, sadece marşa basma aşamasında Avrupa'daki olaylar etkili oldu, bundan sonra seçilen yol ve o yolda alınan hızı Türkiye'nin kendine özgü koşulları belirledi. 1967'de Hacettepe Fikir Kulübü'nü kurduk. Ben Kurucu Başkan oldum. Kendimizi "devrimci" olarak tanımlıyorduk. Kulüpte benden başka Tıp öğrencisi de yoktu. Şiddetle Amerika karşıtıydık. Şiddetle devrimci ve sosyalisttik. Devrimin nasıl yapılacağını bilmiyorduk. "Bir gün olacak" diye düşünüyorduk. Vietnam Savaşı, bizim Ulusal Kurtuluş Savaşımız antiemperyalist duygularımızı perçinliyordu. Amerikan sömürgesi olmaktan kurtulacağımıza kuvvetle inanıyorduk ama bunun nasıl olacağını pek bildiğimizi söyleyemem.

68'lerde Hacettepe'de hayat

Hacettepe'nin belkemiği Tıp Fakültesi, felaket bir Hacettepe şovenizmi içersindeydik; biz en iyiyiz, en başarılıyız. Küçük bir grubun dışında diğer üniversitelerin sorunlarıyla ilgilenen yoktu. Görkemli 14 Mart tıp baloları, çay partileri, futbol turnuvaları düzenleniyordu. Kültürel etkinlikler yapılıyor, fotoğraf sergileri açılıyordu. Siyaset yoktu özetle. 69'dan itibaren "Yahu ne oluyor, biz de işin bir ucun-

dan tutalım" sözleri başladı. FKF Dev-Genç'e dönüştü,[4] Hacettepe Fikir Kulübü de Dev-Genç'e bağlandı. Böylece işler Tıp Fakültesi dışına kaydı, Dev-Genç ve Öğrenci Birliği mihraklı olmaya başladı.

Bağımsızlıktı, antiemperyalistlikti, dünyada halkların kurtuluşuydu, bunlar bizim için çok önemliydi, müthiş bir bağımsızlık tutkusu vardı... Bunlar hiç eksilmeden sürüyor bende. Bir de bir şeyler yapabileceğine, gerçekten yapabileceğine inanmışlık var. Büyük işlere kalktık, tütün mitingleri, fındık mitingleri şimdi siyasi partilerin yapamayacakları kadar büyük kalabalıklar topladık. Bu da bizim kendimizi biraz yanlış algılamamıza yol açtı. Dev-Genç siyasi parti değildi ama kitleleri sürükleyebiliyordu. Öte yandan sürüklediğiniz kitleyi bir yere götürmek zorundasınız. Peki, Dev-Genç nereye götürecekti? Böyle bir inanmışlığın içinden "Hadi devrime götürelim" lafı çıktı. Dev-Genç kitlelerle iletişim kurmada olağanüstü bir başarı gösterdi, zamanla çaresizlikten küçük grup eylemlerine dönüştü.

Arkadaşlık ilişkilerimiz çok gelişmişti, hiçbir zorlama yapmadan Nail Karaçam'ın[5] cenaze törenine 30 bin öğrenci katıldı, kimseye de mutlaka katılacaksın denmedi; olağanüstüdür o kitleleri etkileme ve sürükleme gücü. Ben tüm olayı içtenliğimizde görüyorum, içtenliğimizi anlıyorlardı herhalde. Fena da değil, cesur çocuklardık. Hâlâ o günlerde kaybettiğimiz arkadaşlarımız halkın arasında yaşıyor. Kimse onlara kötü çocuklardı diye bakmıyor, Denizlere falan, herkes "Onlar iyi çocuklardı, vatansever çocuklardı" diyor. Biz yurtseverce duygularla vatanı kurtarmak için yola çıktık, satmak için yola çıkmadık, ama öyle dediler sonunda.

4. Bkz. FKF'den Dev-Genç'e, s. 356.

5. Nail Karaçam Çamlıhemşinliydi, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencisiydi. Okula ilk geldiğinde Ülkü Ocakları üyesiydi, 6. Filo protestoları sırasında Dev-Genç'e katıldı. 25 Aralık 1970'te Ankara'da Dev-Genç üyesi Nail Karaçam ile Mehmet Demir'i Fen Fakültesi önünde Ülkü Ocaklılar kurşun yağmuruna tuttu. Nail Karaçam hastaneye kaldırılırken yolda öldü.

6. 12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyicioğlu ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur hükümetin istifaya zorlanması için Cevdet Sunay'a muhtıra verdi.

Polis baskısı ve Mamak

Bir gün eve gitmemiş okulda kalmıştım. Radyoda sabah ajansında, "Bugün on iki şüpheli kişinin evi arandı" diye bir şey duydum. Aklıma bile gelmedi benim de onların arasında olabileceğim. Bir nedenle evi aradığımda annem ağlıyordu. Akşam evi basmışlar, beni aramışlar. Yani öyle bir tutuklama kararı falan da yok; ondan sonra da sayısını şaşırdım, nerede bir hareket olsa pat diye evimize gelirlerdi, hiç alakam olmayan yerlerde ertesi günü arandığımı duyardım, gazetelerde okurdum, bu baskı giderek tabii yoğunlaştı ve 12 Mart geldi.[6] Kitlesel eylemlerde polis alıyor bırakıyor, alıyor bırakıyor. Benim daha çok savcılarla başım dertteydi, yazı yazıyorduk çünkü, her hafta bir öğleden sonrayı basın savcısına ayırır, gider ifade verirdim. Dev-Genç'in yayın organı *İleri* dergisine yazıyordum, sonradan onun sahi-

Dev-Genç'in yayını *İleri* dergisi.

İstanbul Üniversitesi'nde işgal sırasında forum, Haziran 1968.

bi de oldum. Sonra, mesela SBF ya da Hukuk Fakültesi Öğrenci Derneği bir bildiri yazıyor, altına başka birlik ve derneklerin, dolayısıyla Hacettepe Öğrenci Birliği'nin de adını koyuyor. Polisler peşimden koşarlar, ne olur şunun ifadesini ver diye. Önüme koyarlar bildiriyi, hiç görmemişim, vallahi görmedim, billahi görmedim... 12 Martı izleyen Mayıs ayında, ünlü "Balyoz Harekâtı"[7] sırasında gözaltına alındım, tutuklandım. Mamak'ta üç ay yatıp tahliye edildim. İntörnlüğümü tamamlayıp doktor oldum. Bu arada Dev-Genç davası açıldı. Orada yargılanmaya başladım. Haziran 1972'de yeniden tutuklandım. Bu kez "Uğur Cilasun ve arkadaşları" davası ya da bizim çocukların deyimi ile "iki buçukuncu THKO" davası nedeniyle tutuklandım.

Sağlık Bakanlığı'na başvurdum, tayin kararımın çıktığı gün yeniden gözaltına alındım, idam talebiyle yargılandım. Daha iddianamemiz düzenlenmemiş, TİP'lilerin davası bitiyor, karar duruşmasından geldiler gülüyorlar, biz de zaten nasılsa legal bir parti, beraat edecekler diye düşünüyoruz. Kapıdan içeriye giren "15 sene" diyor. Biz o günü şokla geçirdik, ertesi günü avluda Avukat Turgut Kazan ile

7. 17 Mayıs 1971'de Mahir Çayan, Ziya Yılmaz, Oktay Etiman, Ulaş Bardakçı, Necmi Demir, Hüseyin Cevahir'den oluşan bir grup İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom'u yaşadığı apartmandan kaçırdılar ve isteklerini hükümete bildirdiler. İsteklerin karşılanmaması üzerine Elrom öldürüldü. Elrom'un kaçırılması sola karşı sıkıyönetim ve hükümet tarafından büyük bir saldırıya girişilmesinin vesilesi oldu. Türkiye'nin her yanında ilerici oldukları sola sempati besledikleri bilinen bilimadamları, gazeteciler, yazarlar, öğretmenler gözaltına alındılar. Hükümet makabline şamil [önceki dönemi kapsayan, geriye dönük işleyen] yasalar çıkarma tehdidinde bulundu. Ancak CHP önderi ve ordu üzerinde nüfuz sahibi İsmet İnönü'nün müdahalesiyle eski CHP'li Nihat Erim tedbirlerin bazılarını yumuşattı (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2181-2).

volta atıyoruz, "Yahu Turgut sen bu işi nasıl yorumluyorsun" dedim, "İyi ki idam istemiyle yargılanmamışız," dedi, "bunlar adamı asarlar yahu, hiç gözünün yaşına bakmazlar". Aradan iki gün geçti, iddianameler bir dağıtıldı ki, benimle ilgili idam isteniyor.[8] Turgut beni teselli etmek için yok valla olmaz bir şey, o sözlerimi yanlış anlama falan diyor ama dehşetli üzülmüştü. Aslında ben hâlâ idam edilmek bir yana çok uzun süre yatacağıma da inanmıyordum. Kesin beraat ederim diye düşünüyordum, nitekim öyle de oldu, iki sene yattım, sonunda beraat ettim.

Hekimlik

Ta lise yıllarından beri çok okuyan bir insandım, ben Engels'ten çok etkilendim, Marx'a göre o çok daha açık ve net anlatır. Biz çok okurduk. O zamanlar herkesin okuması gereken kitaplar vardı; Politzer'in *Felsefenin Temel İlkeleri*[9] gibi. Ben bu tür bizde klasikleşmiş kitapları daha sonra okumuşumdur, işe Engels ile başladım, Marx'ı da en son. Bir sürü de yayın ve dergi çıkıyordu. *Aydınlık* dergisine gidip geliyordum, bir süre sonra ikiye ayrıldı ve ben *Kırmızı Aydınlık*[10] tarafında yerimi aldım. Bu arada başka insanlarla Mihri Belli[11] başta olmak üzere, Atilla (Sarp)[12] ile yakınlığım arttı, bu etkileşimlerle 1970 ve 71'leri bulduk. Hiçbir zaman sınıf mümessili olmadım ama sınıfta o ne derse o olur tarzı öğrenciler olur ya öyle bir konumum vardı.

Askerliğimi Erzurum Kandilli'de yaptım. Bitirdikten sonra Sağlık Bakanlığı'na başvurdum. Doğu'da sosyalleştirme bölgesine tayinimi istedim. O zaman ki adı ile "Zat İşleri Genel Müdürünün" (Personel Genel Müdürü) aklı çıktı. Hacettepe mezunu bir doktor, kendi isteği ile Doğu'ya gidiyor. Neredeyse omuzlara alacaklardı. Bayburt Merkez Sağlık Ocağına tayinim çıktı. Orada harika bir yıl geçirdim. Bu arada toplum hekimliği uzmanlığı (şimdiki adı halk sağlığı) yapmayı kafaya koydum. Sevgili Hocam Nusret Fişek'i[13] çok yakından tanırdım, Hacettepe Toplum Hekimliği Bölümünde asistanlık sınavlarına girmemi önerince önce "alırlar mı almazlar mı" diye düşündüm ama sınavı kazandıktan sonra almamaları mümkün değil, yasal hiçbir şey yok, girerim, kazandıktan sonra almazlarsa hakkımı yasal yollarla ararım dedim. Sınavı kazandım. Benimle sınava girip kazanan herkesi işe başlattıkları halde beni başlatmadılar. Hakkımı yasal yollardan arayacağım, ben bu memleketin Sıkıyönetim Mahkemesinde yargılanıp aklanmış bir adamım, mümkün değil gibisine konuştukça daha fazla direnemeyip tayinimi onayladılar. Sonra fena gitmedi işler, aka-

8. Kişisel bir not: O günlerde TRT televizyonu, ki başka kanal yoktu, arananları, iddianameleri, duruşmaları ayrıntısıyla veriyordu. Uğur Cilasun'un ağabeyi Zafer Cilasun haber spikeri olarak akşam kuşağında haklarında idam istenenleri okurken Uğur Cilasun'u da saydı. Onun o andaki yüz ifadesini hiç unutamıyorum; hem çok mesafeli hem de bilenlerin anlayabileceği kadar kişisel.

9. Georges Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri*, çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol, 1969.

10. Bkz. Aydınlık'lar ve Kurtuluş, s. 371.

11. Mihri Belli (1916) ABD'de iktisat okurken Marksizm ile tanıştı, yurda dönünce Türkiye Komünist Partisi'ne (TKP) girdi. 1942'de Merkez Komite Üyesi seçildi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde asistanken İlerici Gençler Birliği'ni örgütlemekten iki yıl hapis ve sürgün cezasına çarptırıldı. Yunanistan İç Savaşı'na gerilla olarak katıldı. 1951 TKP Tevkifatı'nda gözaltına alındı, yedi yıl hapis ve iki yıl dört ay mecburi ikamet cezasına mahkûm oldu. *Türk Solu* ve *Aydınlık Sosyalist Dergi* süreçlerinde yer aldı. 12 Mart 1971 darbesinin ardından yurtdışına çıktı. 1974 Affıyla Türkiye'ye döndü, arkadaşlarıyla Türkiye Emekçi Partisi'ni (TEP) kurdu. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra, bir süre Ortadoğu'da kalıp İsveç'e geçti. Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) ile Sosyalist Demokrasi Partisi (SDP) kurucularındandır. Toplam 11 sene hapis, 18 sene zorunlu sürgün yaşadı.

12. Atilla Sarp 9-10 Ekim 1969'da Dev-Genç adını alan FKF Kurultayında Genel Başkan seçildi, 17-18 Ekim 1970'teki Dev-Genç Kurultayında yerine Ertuğrul Kürkçü Genel Başkan oldu.

13. Prof. Dr. Nusret Fişek (1914-1990) Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Bölümünü kurdu, nüfusbilim ve sağlığın sosyalizasyonu alanında çok önemli öncü çalışmaları var. İnsan Hakları Derneği, Atatürkçü Düşünce Derneği, Nükleer Tehlikeye Karşı Barış ve Çevre İçin Hekimler Derneği (NÜSED) ve Ankara Jinekoloji Cemiyeti Üyesiydi, Türk

demik süremi doldurdum, uzman oldum. O aşamadan sonra ne adli ne idari hiçbir şekilde rahatsız etmediler. Hocam Nusret Fişek beni doçentliğe hazırlanmam için teşvik etti. Öğretim görevlisi oldum, YÖK[14] yasasından sonra, YÖK sıkıyönetim işbirliği ile üniversitelerde sıkı bir tasfiye yaşandı. Beni de 1402 sayılı yasa ile üniversiteden uzaklaştıracakları istihbaratı emin kaynaklardan gelince istifa ettim.

Ankara Tabip Odası'nda çalışmaya başladım. 1984'te Prof. Dr. Nusret Fişek'in Türk Tabipleri Birliği Genel Başkanlığıyla birlikte önce profesyonel yönetici (Genel Yönetmen), sonra da seçilmiş Genel Sekreter oldum. Bir süre Ankara Büyükşehir Belediyesi Sağlık Dairesi Başkanlığı yaptım. Bu arada Sosyal Demokrasi Partisi'ne (SODEP) girdim, parti Halkçı Parti'yle birleşip Sosyaldemokrat Halkçı Parti'ye (SHP) dönüştükten sonra bir süre Ankara İl Başkanlığı yaptım. Şimdi ikinci kez kurulan Sosyaldemokrat Halk Partisi'nin (SHP) Genel Sekreteriyim.[15]

1968'in 40. yılında bir değerlendirme yapmam gerekirse, bizim kuşağımızın çok naif, çok kendine özgü bir kuşak olduğunu söyleyebilirim. Mesela biz hainlerimizi bile sevebilmişizdir. İşkencede "ötenlere" bile anlayış gösterebilmişizdir. Biz Türkiye'nin şimdiye kadarki en iyi bilinen "romantik" kuşağıyız. Hayallerimiz hep topluma dönüktü. Kişisel hayaller kurmadık. Öyle abartıldığı kadar kuralcı değildik. Mesela ben bir tek gün parka-postal giymedim ama koltuğumun altında silahım da hiç eksik olmadı. Şimdi yaşlandık. 68'liler Dayanışma Derneği diye bir derneğimiz var. Arada bir buluşuyoruz. Her seferinde "Bunlar ne güzel insanlar; iyi ki varlar ve iyi ki benim arkadaşım onlar" diye düşünüyorum.

Tabipleri Birliği başkanlığı yaptı (www.istabip. org.tr/icerik/prof-dr-nusret-h-fisek-halk-sagligi-hizmet-tesvik-/).

14. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından, 1981'de çıkarılan 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu ile 27 üniversite ile bunlara bağlı fakülte, enstitü, yüksekokul, konservatuvar ve yüksekokullar başta olmak üzere tüm yüksek öğretim kurumları Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) çatısı altında toplandı. Halen ülkede 53'ü devlet, 24'ü vakıf olmak üzere toplam 77 üniversite bulunuyor. Kurulduğundan bu yana antidemokratik yapısıyla sürekli eleştirilen YÖK'ün lağvedilerek üniversitelerin özerk bir yapıya kavuşturulması talep ediliyor. Öğrenciler, özellikle kurulduğu 6 Kasım gününde her yıl üniversite ve yüksekokullarda YÖK'ü protesto eylemleri düzenliyor, genellikle de polis şiddetiyle dağıtılıyorlar.

15. Uğur Cilasun 29 Mart 2009 yerel seçimleri öncesi Murat Karayalçın'ın Cumhuriyet Halk Partisi'nden Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığına adaylığı nedeniyle istifası üzerine üstlendiği SHP Genel Başkanlığını 7 Haziran 2009'a kadar sürdürdü.

Oral Çalışlar, Malatya'da 1969 seçim mitinginde. "Adama Oy Ver" diyor, çünkü diğer partilerin amblemlerinde at, koç, ok vs. var. "Köylüye Toprak Herkese İş."

Ruhi Koç 1967 TİP Altındağ İlçe Sekreteri, 1968-1970 FKF ve Dev-Genç Genel Sekreteri. Dev-Genç davasından yargılandı, üç buçuk yıl Mamak Askeri Cezaevi'nde yattı. Yozgat Akdağmadeni'nde doğdu, uzun yıllar Diyarbakır'da yaşadı; 68'liler Dayanışma Derneği Kurucu Başkanı oldu. Şimdi Ankara'da Kulak Burun Boğaz uzmanı olarak çalışıyor.

Ruhi Koç:

Kars'ta peynir, Tosya'da sarımsak mitingi. Telefonun başında miting haberleri geldikçe basını bilgilendiriyorum.

Fikir Kulübü'nü kurmak için üç kişi gerekiyordu. 1966'da girdiğim Ankara Tıp Fakültesi'nde, ilk kurucuyu okuduğu gazeteden gözüme kestirdim, arkadaş olduk. Ama bir kişiye daha ihtiyaç vardı. KDP'li[1] bir Kürt arkadaşıma, "Seni ödünç alalım, kulübü kuralım, daha sonra istersen ayrılırsın" dedim. Böylece Tıp Fakültesi Fikir Kulübü'nü kurduk. Öğrenci sorunlarıyla ilgilenmeye başladık. Öğrenci Derneği'ne talip olduk. O zaman üniversite talebe cemiyetlerinde yaşça bizden büyük, dekanlıklardan, rektörlüklerden parasal destek alan, kantinleri işleten, devletin güdümünde avantacılar vardı. Kulüp olarak masalar kurduk, öğrencinin her türlü sorunuyla ilgilenmeye başladık, ders notlarından yurt meselesine kadar... Böylece 68'de demokratik bir seçimle bütün grupların, Ülkü Ocakları, Sosyal Demokrasi Dernekleri ve Fikir Kulübü'nün özgürce forumlar düzenleyip tartıştığı, yarıştığı seçimler sonucu Öğrenci Derneği yönetimine Fikir Kulübü geldi.

Vietnam'daki haksız savaş nedeniyle Amerikan yönetimine karşı antiemperyalist gösteriler yapmaya başladık. Vietnam'la ilgili sergiler açıyoruz, yürüyoruz. Amerika'da Jane Fonda'nın[2] Vietnam Savaşı'na karşı yürüttüğü mücadeleye Türkiye'deki devrimciler olarak da-

1. Molla Mustafa Barzani'nin (1903-1979) kurduğu Kürdistan Demokrat Partisi sadece Irak'ta değil 1950'lerden 1970'lere kadar dünyada Kürtlerin önemli bir politik sesi olarak algılanıyordu, dolayısıyla Türkiye'de de KDP'nin sempatizan ve üyelerinin sayısı az değildi. Bugün KDP'nin başında bulunan oğlu Mesud Barzani aynı zamanda Kürdistan Özerk Yönetimi Başkanı.

2. Jane Fonda (21.1.1937) 1960'ların sonunda dünyaca bilinen bir yıldız olarak Vietnam karşıtı gösterilere katılmaya başladı, hatta o zaman Kuzey Vietnam'ın, şimdi Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olan Hanoi'ye yaptığı ziyaret nedeniyle "Hanoi Jane" adı verilerek "hainlik"le de suçlandı, kısa bir süre de olsa film çekemez duruma geldi. Fonda, kadın hakları ve çevre hakları alanındaki mücadelesiyle de tanınıyor. En son ABD'nin Irak işgaline de karşı çıktı.

yanışma gösteriyorduk. Bunu tamamen enternasyonalist düşünceyle, milliyetçilikten arınmış bir kafayla yapıyorduk.

Artık, Ankara, İstanbul ve İzmir'deki üniversitelerde, öğrenci dernek ve birliklerini bir bir ele geçiriyorduk. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği yönetimini iki başlılıktan kurtaracak seçimler de bir türlü yapılamıyordu. Hile yok ama "usul hatası" gibi nedenlerle seçimler her defasında bir hafta ileriye atılıyordu. Biz de Ankara'dan dayanışma için 40-50 kişiyle İstanbul'a gidiyor, İstanbul Üniversitesi bahçesinde oturuyor, Beyazıt Meydanı'ndaki sinema salonunda yapılan seçimlerde arkadaşlarımıza destek oluyorduk. O dönemde kimsede silah falan yok. Taylan'ın (Özgür)[3] ölümü de işte bu gidişlerden birinde oldu; seçimlerle ilgilidir, bilinçli yapılmıştır. Taylan'ın öldürülmesini gladyonun yaptığı ilk eylem olarak görüyorum.

1968'de, üniversiteler 1 Ekimde açıldı ve fakülteleri işgal ettik. Tabii kararlar forumlarda alınıyordu. Hatta arada Dekan Prof. Dr. Adnan Öztürel Fakülte Genel Kurulu'nun "Ay sonuna kadar okula başlamayanlar atılacaklar" kararını açıkladıktan sonra yaptığımız foruma kitlenin yarısından çoğu katılmış ve yüzde 90'ı aşan bir çoğunlukla "devam" kararı çıkmıştı. Fazla bir şey hatırlamıyorum ama Dekanın bana telefon edip, "Ruhiciğim aşağıda mutfakta etler var, yumurtalar var, kokmasınlar, onları yiyin" dediği aklımda.

Sağcılıktan devrimciliğe

Lisede sağcıydım, Türkiye'nin sorunlarıyla ilgiliydim, okuyordum, Türk Ocağı'na, Necip Fazıl'ın (Kısakürek)[4] konferanslarına gidiyordum. Lise sonda okulu bitiremeyince inşaatlarda çalıştım. Müteahhit aptesinde namazında –ben de dindarım tabii– nur yüzlü bir adam. Diyorum böyle müteahhitler çok olsa, Türkiye'nin sorunu kalmaz. Çankırı'nın bir köyünden 20-30 senedir işçi getiriyor, köylüler çok memnun, iyi adam. Kışın köylerine dönüyorlar. Bir gün işçinin biri düştü, ayağını kırdı, hemen Numune Hastanesi'ne götürdük, ayağına alçı malçı... Akşama işçiyi evine götürdük. Bir haber, müteahhit işçiyi işten atmış. Ulan, dedim, senin gibi zengine! Bende bir tepki doğdu, işçileri greve soktum. İşçiler "Ne olacak bizim halimiz abi" diyorlar. "Sizi kızıl bir ihtilal kurtarır" dedim... TİP Gençlik Kolları'na liseyi bitirdiğimde kaydoldum. Hukuk Fakültesi'ne girdiğimde solcuydum. Seçimler oldu, biz *Sosyal Uyanış Grubu* olarak seçimlere girdik, ilk defa sol olarak, adına sol diyemesek de sosyalizmi anlatıyoruz. Başkan adayımız da Zülküf Şahin,[5] Kürttü. Amblemimiz kalpaklı Ata-

3. Taylan Özgür (1948-1969) ODTÜ öğrencisiydi. 23 Eylül 1969'da İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği seçimleri için geldiği Beyazıt'ta arkadan açılan ateşle öldürüldü. Öldüğünde 21 yaşındaydı. Öldüren polis memuru bilinmesine rağmen bugüne kadar yargılanamadı. Hale Özgür Kıyıcı halen kardeşi Taylan'ın katilinin bulunup yargılanması için mücadelesini sürdürüyor.

4. Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983) 17 yaşındayken ilk şiirleri yayımlandı, şiirleri kısa sürede ders kitaplarına girdi. Otuzlu yaşlarında İslami kimliği öne çıkmaya başlayınca şiirleri kitaplardan çıkarıldı. Öncülük ettiği İslami temelli Büyük Doğu Hareketi'nin Eylül 1943'te yayımlanmaya başlayan dergisi *Büyük Doğu* "Allaha itaat etmeyene itaat edilmez" sözleri nedeniyle Mayıs 1944'te Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklandı, Kısakürek öğretmenlikten kovuldu. *Büyük Doğu* dergisi 1945-78 arası 16 kez kapatıldı, yeniden açıldı; 1951-53 arası günlük gazete olarak çıktı. Derginin kapalı olduğu dönemlerde *Tercüman* ve *Bugün* gibi muhafazakâr gazetelerde yazan Kısakürek "Türklüğe hakaret"ten hapisteyken Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle 1950'de serbest kaldı. 27 Mayıs 1960 darbesinde *Büyük Doğu* kapatıldı, Kısakürek de tutuklandı, bir buçuk yıl cezaevinde kaldı. Çok sayıda davada "laikliğe aykırı davranmaktan" yargılandı, hüküm giydi, beraat etti, mahkûmiyeti için cezaevine götürülmeyi beklerken öldü.

5. Zülküf Şahin FKF'nin ilk yönetim kurulunda üye, Temmuz 1968-Ocak 1969 arası FKF Genel Başkanı.

Taylan Özgür

türk'tü. Yönetimi faşistler aldı. O sırada Ankara Tıp bünyesinde Diyarbakır Tıp Fakültesi açılınca Hukuk'u bıraktım.

1967-68 döneminde FKF içinde gruplaşmalarda Milli Demokratik Devrim (MDD) tezini savunan Doğu Perinçek[6] ile birlikte yönetime geldik, üç ay sonra TİP eğilimliler bizi düşürdüler, yerimize Zülküf Şahin grubu yönetime geldi. Biz de MDD tezini benimseyenlerin ideoloğu olan Mihri Belli'nin yönlendirdiği gençlik grubu olarak yönetim için çalışmaya başladık ve FKF'yi tekrar ele geçirdik. Yusuf Küpeli[7] başkan oldu, ben de genel sekreter, Atilla Sarp döneminde Dev-Genç olduk, ben yine Genel Sekreterdim.[8]

Forumlar önemliydi

Forumlar önemliydi; en çok ODTÜ'de yapılırdı, zaman zaman da Siyasal'la Hacettepe'de. Seçimler için yapılıyorsa forumlarda herkes konuşurdu ama miting için yapılıyorsa herkesi konuşturup heyecanı düşürmenin âlemi yoktu. Bugünle karşılaştırıldığında bizim daha demokratik olduğumuzu düşünüyorum. Dev-Genç içinde herkes çok özgür tartışırdı. Eylem anı hariç, herkes bana Genel Sekreter olarak her türlü eleştiriyi yöneltirdi.

Ayrıca forumları mitinge adam götürmek ve giderleri karşılamak için, boykot, işgal gibi durumlarda yapardık. Örneğin 6. Filo İzmir'e geldiğinde, biz de karşılama hazırlığı için hemen bir forum yapıyoruz, şapkada para topluyoruz. Bir keresinde, yine İzmir'e gidiliyordu. Şapkaya konan parayla 100 kişiyi götürdük getirdik. Toplanan para artmıştı bile. Parayı da çok dikkatli harcardık, cimriydik yani. Tabii yolda yemek yenecek, Ahmet Bozkurt[9] "Herkes kuru fasulye pilav yiyecek" diyor. Hesap geliyor, birisi tas kebap yemiş. Kim yedi? Kimseden tıs yok... 30 yıl sonra bir arkadaş toplantısında, birisi "Ahmet Bozkurt! O tas kebabını yiyen bendim" diyerek duruma açıklık (!) getiriyor. Müthiş bir espriydi.

Köylülerle işçilerle

Devrimi, gençlik hareketiyle yapacağımızı ben şahsen hiçbir zaman düşünmedim. Bundan dolayı işçilerle köylülerle bağlarımızı güçlendirmeye çalıştık. FKF'nin Dev-Genç'e dönüştüğü kongrede, işçi-köylü gençliğinin de örgütlenerek Dev-Genç'e katılabileceği kararı alınmıştı. Merkez yöneticisi olduğum halde, Ege'de benim bile dolaşmadığım köy yoktur. Türkiye'de halkın bilinçlenmesine katkılarımız oldu-

6. Doğu Perinçek (1942, Gaziantep) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirince asistan oldu, doktorasını yaptı. *Aydınlık* dergisi kurucuları arasında yer aldı. Sırasıyla, Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP), Türkiye İşçi Köylü Partisi (TİKP), Sosyalist Parti (SP) Genel Başkanıydı. Aralarında *Aydınlık* ve *2000'e Doğru*'nun da bulunduğu haftalık ve aylık dergilerde yöneticilik ve yazarlık yaptı. 12 Mart, 12 Eylül dönemlerinde toplam yedi buçuk yıl hapis yattı. Halen İşçi Partisi Genel Başkanı, "Ergenekon Terör Örgütü" davasında Mart 2008'den bu yana tutuklu olarak yargılanıyor (www.dogueperincek.info/cv.htm).

7. Ocak 1969 - Ekim 1969 FKF Genel Başkanı, THKP-C'nin kurucularından.

8. Ruhi Koç'un Genel Sekreterlik dönemleri 15 Ocak 1969 - 17/18 Ekim 1970 arasını kapsıyor.

9. Ahmet Bozkurt Ekim 1969 - Ekim 1970 arası Dev-Genç Merkez Yürütme Kurulu Üyesi.

ğu inancındayım. 1970 yazında Dev-Genç yönetiminde 100'ün üzerinde merkezde üretici mitingi yaptığımızı hatırlıyorum; Kars'ta peynir, Tosya'da sarımsak mitingi... Dev-Genç'te telefonun başında oturuyorum, miting haberleri geldikçe basını bilgilendiriyorum. Köylüler çağırırdı bizi, "Problem var Dev-Genç gelsin çözsün" diye. Çorum'un bir köyüne gidiyoruz, üç kız üç erkek Dev-Genç'li. Kızlara tembih ettim, sigara içki yok diye. Bizi çağıran köylünün evine misafir olduk. Yemek geldi, arkasından içki. Bizim kızlar "İçmiyoruz" diyorlar tabii, köylü ısrar ediyor, "Bacım için kardeşiz biz" diye. Evdeki kadınlar da içiyor, ben kızlara işaret ettim, "Hadi için" diye. Kızlar yine kabul etmiyorlar, benim gözümün içine bakıyorlar mahsus söyleyip söylemediğimi anlamak için. Sonunda içtik hep birlikte. Biz sorun çözmeye gitmiştik ya, ağa Dev-Genç'in geleceğini duyunca, sorun morun da kalmamış, çözülmüş. Köylere çağrılmamız Can Savran'la[10] başlamıştı. Birkaç yıl önce İzmir'de bir toplantıdaydım. "İzmir halkının bizi unutup unutmadığını bilmiyorum" dedim. İzmir'in köylerini peynir ekmek yiyerek tabana kuvvet dolaşmıştık. Köylüleri örgütleyip tüccarlara karşı tütün mitingleri yapıyorduk. Şimdi köylülerin durumları bayağı iyi; altlarında arabaları falan. Dinleyenler birlikte mitingler yaptığımız köylüler değildi tabii. İnsanlara örgütlenme, mücadele etme ruhunu bizim kuşaklar verdi.

İşçilere pek ulaşamadık, sendikacılar yüzünden. Sendikacılar düzenleri bozulur diye bizleri yaklaştırmıyorlardı. Yine de mesela hatırlıyorum, İstanbul'da işçi evlerinde eğitimler yapıyordu üniversiteden arkadaşlarımız. Bir-iki kez beni de çağırmışlardı, herhalde Ankara'dan Dev-Genç Genel Sekreteri geliyor denince daha da etkili oluyordu. Memleketin temel konuları üzerine konuşuyorduk bu ev buluşmalarında. Biz işçilere, köylülere gitmeye ve örgütlenmeye başlayınca hâkim sınıflar tedbir aldılar ve bizi çatışmaların içine çektiler. Bunu isteyen biz değildik...

Milliyetçi miydik?

Ulusalcılığı 68 ile bağlantılandırmıyorum... Gençlik hareketimizin temel özelliği hümanizm, antiemperyalizm, yurtseverlikti. Milliyetçi olmadık hiçbir zaman. FKF ve Dev-Genç kadrolarının çoğu Filistin'e gitti; savaştı, eğitim gördü, turistik gezi yapanlar da oldu. Ben de Demokratik Cephe'ye[11] gittim. Üssümüzde dört Türkiyeli, iki Quebec'li vardı. Filistin hareketine uluslararası dayanışma gösteriliyordu. Oradaki mücadele çok farklıydı, şimdiki gibi değildi. Şimdi Irak'taki "di-

10. 27 Mart akşamı yurtlardaki "kafeterya boykotu" ile ilgili toplantıya katılan Can Savran Antalya Elmalı köylülerinden gelen ani bir telgraf üzerine saat 23:00 sıralarında yurtlardan ayrılarak 27 Martı 28 Marta bağlayan gece 01:00'de beş devrimci arkadaşıyla birlikte Ankara'dan Elmalı'ya hareket etmişti. 40 seneden beri ekip biçtikleri toprakları elinden alınan yoksul köylülerin çağrısına koşan devrimci gençleri taşıyan araç 03:00'te Sivrihisar yakınlarında, makaslarında meydana gelen bir arıza sonucu devrilmiş ve üç kişi ağır yaralı olarak Eskişehir Devlet Hastanesine kaldırılmıştır. Önceki dönem Öğrenci Birliği İkinci Başkanı Can Savran 1 Nisan 1968'de hayatını kaybetti (Nurettin Çalışkan, *ODTÜ Tarihçesi 1956-1980*, Ankara: Arayış, 2002, s. 29).

11. Filistin Demokratik Cephesi.

12. 25 Şubat 1968.

13. Mihri Belli'nin 20 Mart 1969'da Ankara Hukuk Fakültesi'nde yapacağı konferans tutuklanması üzerine gerçekleşemeyince, "Millet Gerçeği" başlıklı konuşma metni redaksiyondan geçirilerek *Aydınlık* dergisinde "Konferansın konusu Millet Gerçeği'dir. Amacı millet ve milliyetçilik kavramına devrimci bilim ışığında açıklık getirmek, gayri-milli unsurların işine gelen sisi dağıtmak ve ak koyunla kara koyunun iyice ayırt edilmesini sağlamaktır. Mihri Belli'nin konuşmasına engel olanlar o sisin dağılmasını istemeyenler, bulanık havadan hoşlananlardı" notuyla yayımlandı. Jean Jaures'nin sözleri de bu konuşmada geçiyor. (mihribelli.com/2006/09/20/millet-gercegi).

14. *Proleter Devrimci Aydınlık* dergisi Ağustos 1970'teki 22. sayısında "Emperyalizmin Sıkı Yönetimine Karşı Birleşelim" başlıklı yazıda Belli'nin "Millet Gerçeği" yazısını tartışırken, Jaures'nin sözlerinin çevirisiyle ilgili olarak şöyle deniyor: "... 'yurtseverlik' kavramını 'milliyetçilik' olarak değiştirerek kullanmıştır. Proletaryanın yurtseverliği vardır, ama milliyetçiliği yoktur. Enternasyonalist olan proleter devrimcisi aynı zamanda 'yurtsever' olabilir mi? Bizce olması yalnız mümkün değil, aynı zamanda zorunludur da (Mao Zedung)".

renişçi" televizyon karşısında adam kesiyor. Bence onu da Amerika yaptırıyor, Amerika ağzımızın dibinde, Türkiye'ye baksan herkes anti-Amerikancı ama kılları kıpırdamıyor binlerce insan ölürken.

Sovyetler'in Çekoslovakya işgalini destekledik. O zaman Sovyetler Birliği (SSCB) bize sosyalist olduğunu yutturdu. Bugünkü kafamızla o günkü kafayı karşılaştıramazsın. TİP Altındağ ilçede Vietnam Sergisi açtık, basıldı,[12] yürüyüşlerin çoğunda Vietnam için de yürüyoruz gibi oldu. İki kere İzmir'e gittik, 6. Filo'yu denize dökmeye. İnsanın kendi toplumunu, memleketini sevmesi kadar doğal bir şey olur mu? Ama kendi insanını ön plana çıkararak değil; Kürt, Türk, Ermeni hepsi bu toprağın insanı. 68'lerde Mihri Belli'nin Fransız sosyalisti Jean Jaures'den çevirdiği şu sözler büyük tartışma yaratmıştı: "Milliyetçiliğin azı seni enternasyonalizmden uzaklaştırır, milliyetçiliğin derini seni enternasyonalizme götürür. Enternasyonalizmin azı, seni milliyetçilikten uzaklaştırır, enternasyonalizmin derini seni milliyetçiliğe götürür."[13] Mihri Belli'nin Jean Jaures'nin sözlerinde *patriotism*'i (yurtseverlik) milliyetçilik (*nationalism*) olarak yanlış çevirdiği meselesindeki tartışmayı yürütenlerin başında Doğu Perinçek[14] geliyordu. Milliyetler meselesini Stalin'in kitapçığından öğreniyorsun. Üstelik, Sovyetler'de bu tür meseleler çözülmüş sanıyorduk, şimdi anlaşılıyor tabii çözülmediği. Kürt sorunu da o zaman böyle değildi ki. Aşiretler düzeyinde, devlet güdümünde götürülüyordu.

Kıbrıs meselesine gelelim. 1970'te yayımladığımız Kıbrıs Bildirisinde[15] üslerden arınmış, tam bağımsız, iki toplumun eşit haklarla kardeşçe yaşadığı demokratik federatif Kıbrıs çözümdür, diyorduk. Bugün de iki lider Mehmet Ali Talat'la Dimitris Hristofyas bunları konuşuyorlar. Bir gün ODTÜ'lüler Dev-Genç'i bastılar, "Bu ne rezalet" diye bir bildiri getirmişler, Atilla (Sarp) yazmış, Kıbrıslıtürkler için "soydaş" diyor. ODTÜ'lüler soruyor, "Ne zamandan beri soydaş diyoruz" diye. Böyle bir hassasiyet vardı. Bildiriyi hemen toplattım.

Kastrist Emniyetçi

Gençlik hareketinde örgütlenme ve eylem açısından çok emeğim geçti. O sıra sağcılarla dövüşler oluyor, taşlı sopalı. Bir gün FKF'de oturuyorum, yalnızım, içeri Hukuk Fakültesi Fikir Kulübü'nden Erdal Gökyüzü[16] girdi. Cebinden bir sustalı çıkardı, şak açtı, hayrola dedim. Biz Kastristiz, diyor, Castrocuymuş güya, bu iş silahla olur gibi konuşuyor. Bu adam daha sonra Emniyet Müdürü oldu. Arkadaşlarımız Mehmet Cantekin,[17] Mehmet Büyüksevinç,[18] Battal Mehetoğlu,[19] Na-

15. 6 Nisan 1970 tarihli Dev-Genç'in imzası çektiği bildiride Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, İstanbul Kıbrıs Türk Talebe Cemiyeti, Kıbrıs Türk Ulusal Öğrenci Federasyonu, İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği, İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, İTÜ Mimarlık Mühendislik Fakültesi Öğrenci Birliği, İstanbul Devlet Mimarlık Mühendislik Akademisi Öğrenci Birliği, Robert Kolej Öğrenci Birliği, Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Talebe Cemiyeti, İÜ Hukuk Fakültesi Öğrenci Cemiyeti, İÜ İşletme Fakültesi Talebe Cemiyeti, İÜ Kimya Fakültesi Talebe Cemiyeti, İÜ Orman Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin imzaları bulunuyor (Feza Kürkçüoğlu 20 Nisan 2008 tarihli *Birgün* gazetesinde *Belgelerle FKF - Dev-Genç II*'den [Ali Yıldırım, Ankara: Yurt, 1990] aktarıyor).

16. Erdal Gökyüzü Muğla ve Nevşehir Emniyet Müdürlüklerinde bulundu.

17. Mehmet Cantekin (1948-1969, Kâhta) demirci Mustafa ile ev hanımı Adile'nin ilk çocuğuydu. İlk ve orta okulu Kâhta'da, liseyi Adıyaman Lisesi'nde okudu. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'ne girdi. *Orman Fakültesi Dergisi*'ne, Adıyaman ve Kâhta'da yerel gazetelere yazılar yazdı. 6. Filo eylemlerinde, Elmalı köylülerinin toprak mücadelesinde yer aldı. 19 Eylülde vuruldu, 21 yaşındaydı.

18. Mehmet Büyüksevinç, 8 Aralık 1969'da okuduğu Yıldız Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi önündeki durakta otobüs beklerken açılan ateş sonucu öldü. Arkadaşları saldırıyı protesto ederek okulu işgal etti.

19. Battal Mehetoğlu, Yıldız Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi öğrencisiydi. Büyüksevinç'in öldürülmesi üzerine öğrencilerin okulda başlattığı işgal sürerken 14 Aralık 1969'da sabaha karşı sabah namazını Yıldız Camiinde kılan bir grup MTTB'linin Akademi'nin önünden geçerken açtıkları ateş sonucu öldü.

Mehmet Cantekin

Mehmet Büyüksevinç

Battal Mehetoğlu

il Karaçam birbiri peşi sıra öldürüldüler. Ben altı sene fiili gençlik hareketi içersinde, çatışmaların ortasında, ön saflarda bulunduğum, kendim de yaralandığım halde, ne kimseyi yaraladım ne de öldürdüm. Bir gün Hacettepe'nin orada oturuyoruz, bizimkiler 10-15 kişi bir sağcıyı yakalamışlar, dövüyorlar. "Ulan bırakın" diyorum, bırakmıyorlar. Silahı bizimkilere çektim, 15 kişi bir kişiye saldırır mı? 29 Nisan[20] mitinginde Kızılay'da Zafer Meydanı'nda 50 bin kişiyle yürüyüş yapıyoruz, kitleye "Yürü" diyorum, yürüyorlar, "Dön" diyordum, dönüyorlardı. Böyle disiplinli de bir yapımız vardı. Sakarya Caddesinde önümüzü kesti askerler, ben kitleye hemen geri dönmelerini söyledim. Birileri dönmemek isteyince, bizim çocuklar hemen enterne ettiler. Dev-Genç köşeye sıkıştırıldı, bizi silahlı çatışmaya çektiler, gittikçe tecrit olduk, tabanımızı kaybettik.

20. 29 Nisan 1968'deki miting Dev-Güç'ün ilk eylemiydi ve 27 Mayıs 1960 darbesine giden yolda 29 Nisan 1960'ta Ankara Üniversite gençliğinin Demokrat Parti iktidarına karşı yaptığı protestonun 8. yıldönümüne de bir selamdı. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'nde (c. 7, s. 2082) miting şöyle yorumlanıyor: "Bundan sonra da 'Demokratik Devrimci'ler Kemalizm/Neo-Kemalizmin tarihindeki dönüm noktası günleri eylem takvimlerinde kırmızı ile işaretlemeye başlayacaklardı. (...) Bir ölçüde 'ordunun bizimle' olduğu inanışından da ileri gelse gericiliğin ve polisin saldırıları karşısında kararlı bir direnme çizgisi izleyen 'Demokratik Devrimci'lerin etkin mücadelesi sosyalist mücadeleye atılmaya karar veren gençleri daha çok yanına çekmeye başladı."

21. TİP İkinci Büyük Kongresi 20-23 Kasım 1966'da Malatya'da yapıldı.

68 Neydi?

"68"i 1965-74 arasındaki, Affa kadarki dönem olarak alıyorum, gençlik hareketlerinin 68'le değil, CHP güdümündeki Kıbrıs mitingleriyle (1964-65) başladığını düşünüyorum. 68 iktidara yönelik bir hareketti, başıbozuk bir hareket değildi. Devrim yapacağız, iktidara geleceğiz diye düşünüyorduk. Bir gün, 1966'da, Mehmet Ali Aybar TİP Gençlik Kolları'nda konuşma yapıyor. Malatya Kongresi[21] olmuş, biz biraz muhalif duruyoruz. Aybar, "69'da başa güreşeceğiz" deyince ben şoke oldum; "Atilla," dedim, "69'a kadar beklenir mi? Üç yıl var daha?" "Pasifist adam" diyorum Aybar'a o anda; içimden ya da Atilla'ya fısıldayarak. Nitelikli bir hareket yaşadığımızdan çok memnunum, kişiliğimizi orada bulduk, çocuklarımıza iyi bir miras bıraktık,

Hüdai Arıkan

Mahir Çayan

Gülten (Savaşçı) Çayan

çok yanlış yaptık ama kimseye kötülük etmedik. Kimsenin hakkını yemedik. Bizler için "Aldatıldı bunlar" diyorlar, ben kimseden emir almadım. Devleti ele geçirmeye kalktığımızda 20'li yaşların başındaydık.

22. Hüdai Arıkan (1946-1972, Denizli-Çivril) Ankara İktisadi Ticari İlimler Akademisi'nde öğrenciydi, Türkiye Standartlar Enstitüsü'nde çalışıyordu. Dev-Genç'in önde gelenlerindendi. THKP Genel Komitesi Üyesiydi. 30 Mart 1972'de Kızıldere'de öldürüldüğünde 26 yaşındaydı.

Sadece eylem mi?

Hep eylem yapmıyorduk, aşk da yapıyorduk. Fakülteyi işgal ettik, gece nöbetinde operaya gittik. Tiyatro da çok revaçtaydı. Sol tiyatroların koruması da bize aitti. Bir gün rahmetli Hüdai[22] (Arıkan) ile Halk Oyuncuları'nın sahnelediği, tepki çeken *Devr-i Süleyman* oyununa çağırdılar bizi, koruma amaçlı. Ben daha önce seyretmiştim, kalabalık bir grup halinde gittik. En arkada oturuyoruz tabii. Hemen yanımızdaki kapıdan rol icabı "gericiler" giriyor, "Kahrolsun Komünistler" diye bağıra bağıra. Bizimkiler derhal fırladı, tiyatro basıldı gibisine. Ben bağırıyorum, "Durun ya, bunlar gerici falan değil, oyuncu" diye, zor oturttuk bizimkileri yerlerine.

Flört, tabii ki... Kız erkek ilişkisinde taassubumuz yoktu ama kantinde öpüşseler kızardık. Topluma göre daha ilerideydik. Mesela köye falan gidiliyorsa, "Düzgün giyinin", "Makyaj fazla yapmayın" derdik. Böyle bir muhafazakârlık vardı. Üst kademe yönetimlerinde kadın yoktu ama alt kademelerde oldu, yani fakültelerdeki kulüpler seviyesinde. Hacettepe'de Bedriye, Ümide, Dil Tarih'te Necla gibi. Ben Dev-Genç'te de FKF'de de çoğu zaman sandalye üstünde yatıyordum, telefon hiç durmazdı, şurada bu olmuş, burada şu olmuş... Kızlar için zor bir işti yani.

Ömer Ayna

Sinan Cemgil

Yusuf Aslan

Nerede yanlış yaptık?

Gerek gençlik hareketi olarak gerekse siyasi hareket olarak yol gösterecek, rehberlik edecek bir hareket yoktu. En önemli sorunumuz ideolojik yetersizliğimizdi. Sovyet-Çin zıtlaşması, Latin Amerika ve Avrupa'daki sol hareketler bizim de bocalamamıza neden oluyordu. Avrupa'daki gençlik hareketlerinin belki tabanda etkisi olmuştur, "Vah Avrupa'da gençler yapıyor" heyecanıyla katılımı genişletmiş olabilir ama problemler farklıydı.

1970 Ekiminde biz Dev-Genç yönetiminden ayrıldığımızda şiddet ortamı da yayılıyordu. "9 Mart cuntacıları"[23] bize geldi. Biz "radikaller" dediğimiz cuntacılarla temasları bilinçli kurduk. Radikallerin ideolojik bombardımanı vardı ve geçmişteki ilerici hareketlerin Kemalistlerce yürütülmesi bizi bu harekete angaje etti. Dev-Genç içersinde sonraki tartışmalarda bizlerin temasları konu ediliyordu ama gerilla hareketlerine kalkışan arkadaşların da radikallerle temasları vardı. THKO[24] ve THKP-C[25] banka soygunlarına başlamıştı. O sırada Sarplar (Sarp Kuray ve arkadaşları) Deniz Kuvvetleri'nde; Mahirler (Mahir Çayan[26] ve arkadaşları) Hava Kuvvetleri'nde yüzbaşı seviyesine kadar örgütlenmiş durumdaydı. Aslında "radikal"lere bel bağlamamızda 27 Mayısın da etkisi oldu. Böylece daha ileri mevziler kazanabileceğimizi düşünüyorduk. Hatalarımızı hapse düşünce anladık. Hatta arkadaşlarımdan biri bana, "Ruhi," dedi "biz CIA'ya toprak olduk." Doğru, bizi CIA'ya toprak ettiler. Aynen, şimdi Ergenekon yargılamalarındaki emekli generaller Şener Eruygur ve Hurşit Tolon gibi, 9 Martçıların da bir kısmı tutuklandı. Bir baktık bizimle irtibatı

23. Doğan Avcıoğlu'nun çıkardığı *Devrim* gazetesi çevresi aralarında Milli Birlik Komitesi Üyesi emekli Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun da bulunduğu bir grup, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler'i de etkileyerek "sol" bir darbe peşindeydi. Ordu içinde "sol" darbe karşıtları hareket geçince Gürler saf değiştirdi. Darbeciler Batur'un yalnız başına olaya dahil olmayacağı ihtimali belirince kendilerine Kara Kuvvetleri'nden Tümgeneral Celil Gürkan'ı lider seçtiler. Ancak, Gürkan darbe günü olarak belirlenen 9 Martta harekete geçmeyince, üç gün sonra Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç kuvvet komutanlarıyla 12 Mart 1971 darbesini yaptı. "9 Marta" adı karışan subaylar başta General Gürkan olmak üzere emekliye sevk edildi. Çok sayıda kişi gerçekleşmeyen darbe nedeniyle yargılandı.

24. Bkz. Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO), s. 373.

25. Bkz. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C), s. 376.

26. Mahir Çayan (1945-1972, Samsun) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde bir yıl okuduktan sonra 1964'te Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne kaydoldu. TİP'e girdi, 1965'te SBF Fikir Kulübü başkanı oldu. Kısa bir süre Fransa'da bulundu. THKP-C'nin kuruluşunda yer aldı, Yusuf Küpeli ve Münir Ramazan Ak-

Kadir Manga

Alpaslan Özdoğan

Yusuf Küpeli

tolga ile örgütün Merkez Komitesi'ne seçildi. *Kurtuluş* dergisinde yazdığı yazılarla THKP-C'nin siyasal ve ideolojik görüşlerini biçimlendirdi. Görüşlerini *Kesintisiz Devrim I-II-III* broşürlerinde derinleştirdi. Ankara Ziraat Bankası Küçükesat şubesi ve İstanbul Erenköy İş Bankası soygunlarına, Mete Has ve Talip Aksoy'un kaçırılması eylemlerine katıldı. Aktolga ile THKP-C tüzüğünü hazırladı, *İhtilalin Yolu* bildirisini yazdı. Ulaş Bardakçı ve Hüseyin Cevahir'le birlikte İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom'un kaçırılması eyleminde yer aldı. Cevahir'le kaçarlarken sığındıkları, Sibel Erkan'ı rehin aldıkları evde güvenlik kuvvetlerince kuşatıldılar; Cevahir öldü, Çayan yaralı yakalandı. Kartal-Maltepe Askeri Cezaevi'nden tünel kazarak Ziya Yılmaz, Ulaş Bardakçı, Cihan Alptekin, Ömer Ayna ile birlikte kaçtı. 26 Mart 1972'de arkadaşlarıyla birlikte Ünye Radar Üssü'nden üç İngiliz teknisyeni kaçırdı. 30 Martta Niksar'ın Kızıldere köyünde teknisyenler ve arkadaşlarıyla birlikte güvenlik kuvvetlerinin açtığı ateş sonucunda öldürüldü. 27 yaşındaydı, 1970'te Gülten Savaşçı ile evlenmişti (bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2184-5).

27. Milli Demokratik Devrimciler 13 Eylül 1970'te TİP Ankara İl Kongresi'nde partililere saldırdı, Nihat Sargın ve Yalçın Cerit yaralandı. Daha sonra aynı grup Genel Merkezi basıp Genel Başkan Şaban Yıldız'ı bir

olan 9 Martçıların bir kısmı 12 Mart cuntasının içindeler. Devlet bizden yararlandı. Hatamızı yaşımız ve pratikteki zayıflığımız nedeniyle fark edemedik. Ancak, hapse düştükten birkaç ay sonra hareketimizin nerelere aktığını gördüm. 12 Mart üstümüzden buldozer gibi geçti, şiddet ortamında THKO eyleme başladı, THKP-C de onları izledi. Ve arkadaşlarımızı astılar, katlettiler. Hepsi de yiğitçe mücadele etmişlerdi, hepsinin anılarına saygılıyız.

TİP de bizi çok tecrit etti, itti. Oysa FKF'yi de TİP kurmuştu. TİP aktif bir şeyden korkuyordu; ihtilal olur, kapatılır, ceza yer diye düşünüyordu. Yine de kapatıldı ve TİP üyeleri yargılandı. Tabii bütün suçu TİP'e yıkmak mümkün değil. Dev-Genç Kongresi'ne hazırlanıyoruz, Mahirler de el altından örgütleniyormuş, TİP Ankara Kongresi'ni bastılar.[27] Duyunca, engellemeye çalıştım ama engelleyemeyince sırf o sıra Ankara'da bulunmayayım diye gece atladım otobüse Adana'ya gittim, tekrar otobüse binip döndüm. Sadun (Aren)[28] Hoca'nın kafasına vurdular. O acıyı hiç unutmadım. Sadun Hoca'ya ölünceye kadar hürmette hiç kusur etmedim; sanki ben yapmışım gibi...

Bir başka hatamız da pratiklerimizi, deneyimlerimizi gelen kuşağa aktarmamak oldu. Biz 74 Affıyla[29] hapisten çıktığımızda ortalık yine toz dumandı, yeni yetişen gençlerin bizleri dinleme veya bizden görüş sorma gibi durumları da yoktu. Bizim dönemdeki üçüncü-dördüncü plandaki arkadaşlarımız bizden sonra gelen kuşaktan yetişenlerle birlikte öncü oldular ve 12 Eylül çıkmazına öyle gelindi.

Denizlerin saklandığı eve gitmiştik; bir baktım Sinan (Cemgil)[30] da orada. Ya, Sinan senin ne işin var burada, diyorum. Sinan THKO'lu olmuş, halbuki TİP'li. Amerikan filmlerinde gibi iki tarafında iki ta-

banca, Deniz ve Yusuf'ta[31] birer tane. Deniz'e dedim dört tane tabancayla mı ihtilal yapacaksınız? Nurhak'taki kalaşnikofları biz vermiştik, silahlı mücadele taraftarı değiliz ama her ihtimale karşı hazırlık yapıyoruz, acayip bir çatışma ortamındayız çünkü. Ben erken kalkışıldığını düşünüyorum, bunu da o sırada yaşanan "9 Mart hareketliliği"ne bağlıyorum. THKP-C savunması Doğan Avcıoğlu'nun tezlerinden yazıldı. Mustafa Kemal de Kurtuluş Savaşı vermiş, saygıda kusur etmiyoruz ama ideolojik olarak Kemalist değildik.

Keşke gençler için legal bir parti olsa

Bizden sonraki kuşağı çok perişan ettiler; saldırılar, ölümler, idamlar. Bizler mahkemelerde bozgun yemedik. Hapishanelere akıllı uslu girdik, akıllı uslu çıktık. 12 Eylül cuntası 50 kişiyi astı bu ülkede. 78'liler kaç arkadaşlarının asıldığını, öldürüldüğünü bilemiyorlar, 12 Eylül mitingleri oluyor, öldürülenlerin, işkencede ölenlerin resimleri yerde kalıyor, taşıyacak insan yok, o kadar çok öldüler ki. Onlar da şimdi bizimle birlikte hâlâ Deniz, hâlâ Mahir diyorlar... Şimdiki gençleri yorumlamamız kolay değil. Dünya küçük bir köy oldu. Biz "dergi/gazete etrafında örgütlenme" diyorduk. Şimdi öyle bir şey yok; otur yaz görüşlerini, bildirini, bas bir tuşa en ücra köye kadar ulaş. İki kızım üniversitede, çok kitap okuyorlar, her şeyle ilgililer ama herhangi bir gruptan değiller. Gençleri legal bir siyasi partide örgütlemeyi başarabilsek solu bir yerlere taşıyabiliriz.

74 Affından sonra

Hapisten 1974 Affıyla çıktıktan sonra, Diyarbakır Tıp'ta ikinci sınıftan okumaya başladım. Okurken çalıştım, sendikacılık yaptım. O arada Mehdi Zanalarla[32] ikinci TİP'i[33] kurduk. Diyarbakır TİP İl Sekreteri oldum. Bir sene sonra, Genel Merkez'le anlaşamayıp partiden ayrıldım. 12 Eylül 1980 darbesinde Kulak Burun Boğaz hastalıkları ihtisasına başlamıştım. Darbede bir ay gözaltında kaldım. Zaman zaman polisler tarafından alınıp, bırakıldım.

2000'lere kadar da orada Kürt sorunuyla iç içe yaşadım. Kontrgerilla faaliyet gösteriyordu; faili meçhuller olağan hale geldiği dönemde, tehditler gelmeye başlayınca çoluğuma çocuğuma bir şey olacak diye Diyarbakır'dan ayrılmak zorunda kaldım. Kürtlerin ayrılma niyeti falan yoktu, sorun vardı tabii ama çözülebilirdi. Şimdi öyle bir hale geldi ki Kürtlerin o gönül bağlarının koptuğunu görüyorum. O

odaya kapatıyor, Sadun Aren'in de aralarında bulunduğu birkaç partiliyi tartakladıktan sonra parti demirbaşlarını bir çuvala koyup gidiyorlar (Nihat Sargın, *TİP'li Yıllar*, s. 955-6).

28. Sadun Aren (1922-2008) Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde iktisat dersleri (Prof. Dr.) verdi; Devlet Planlama Teşkilatı'nda danışmanlık yaptı. 1965 genel seçimlerinde, Türkiye İşçi Partisi İstanbul Milletvekili seçildi. 1968'de TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın "hürriyetçi sosyalizm" görüşüne karşı çıkarak *Emek* dergisi çevresinde örgütlenen grubun Behice Boran'la birlikte lideri oldu. 12 Mart 1971 askeri darbesiyle açılan TİP davasında yargılandı, 12 yıl 5 ay hapis cezasına çarptırıldı, 1974 Affıyla serbest kaldı. Üniversiteye kabul edilmedi, DİSK araştırma Enstitüsü'nün başına geçti. 12 Eylül 1980 darbesi sonrası 1982'de DİSK davasından tutuklandı, 1984'te tahliye edildi. Sosyalist Birlik Partisi (SBP) ve Birleşik Sosyalist Parti (BSP) genel başkanlıklarını yürüttü. Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nde de (ÖDP) onursal genel başkanlığına getirildi.

29. Ekim 1973 seçim kampanyasında CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Genel Af vaadinde bulunmuştu. Seçimlerde tek başına iktidara gelemeyince Necmettin Erbakan'ın Genel Başkanlığını yaptığı Milli Selamet Partisi (MSP) ile koalisyon hükümeti kurdu. Koalisyonda afla ilgili anlaşmazlık çıkınca fikir suçları af kapsamı dışında kaldı, daha sonra Anayasa Mahkemesi "eşitlik ilkesi"ne aykırılık gerekçesiyle yasayı bozunca fikir suçları da affa dahil oldu.

30. Sinan Cemgil (1944-1971) annesi Nazife Cemgil ve babası Adnan Cemgil TİP üyesi öğretmendiler. 1966'da ODTÜ Mimarlık Fakültesi'ne girdi, TİP'e üye oldu. ODTÜ'deki 1968 boykotunun liderlerindendi, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Komer'in arabasını yakanlar arasındaydı. 1969'da TİP üyesi Şirin Yazıcıoğlu (1945-2009) ile evlendi, bir yıl sonra doğan oğullarına arkadaşları Taylan'ın (Özgür) adını verdiler. SFK başkanlığı yaptı. 12 Mart askeri darbesi sonrası Ankara'yı terk etti. 31 Mayıs 1971'de Nurhak dağlarında, İnekli köyü yakınlarında Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) geril-

kadar çok ölüm oldu ki, her aileden en az bir kişi; ölümlerle bu iş çözülmeyecek. PKK'nin silah bırakması lazım. Hepimiz Kürt halkının demokratik mücadelesine katkı vereceğiz. Onca ölüme başka çare yok.

Mensup olduğum dernekte bile –ki milliyetçiliğe karşı– mesela Kürt deyince, anadil deyince tüyleri diken diken olanlar var. İsrail Araplarla kana kan savaşmıyor mu? İsrail'de 1,5 milyon Arap var, anadillerinde eğitim alıyorlar, İbraniceyi de öğreniyorlar... Anadilde eğitimi tartışmadan, Kürtlerle bir uyum yaratmak mümkün değil. Solda her şeyin Kürt sorununa endekslenmesi de tepki doğurdu.

Bugün Ergenekon ne kadar tehlikeliyse, siyasal İslam da öyle, onların değirmenine su taşıyacak işler yapmayacaksın. Türkiye'de Siyasi Partiler Yasası değişmedikçe demokratikleşme olmaz. Recep Tayyip Erdoğan'a demokrat diyorsan, önce Siyasi Partiler Yasası'nı değiştirmesini, halkın katılımını sağlamasını isteyeceksin. Bu Ergenekon Kıbrıs'taki TMT[34] gibi, zaten bunlar kurmuş, faşist bir teşkilat.

...ları olarak Kadir Manga, Alpaslan Özdoğan (ODTÜ öğrencisiydi) ile birlikte silahlı çatışmada öldü, 27 yaşındaydı.

31. Yusuf Aslan (1947-1972, Kuşsaray köyü, Yozgat) 1966'da ODTÜ'ye girdi, Sosyalist Fikir Kulübü'ne üye oldu, ODTÜ işgalinin örgütleyicilerindendi, Komer'in arabasını yakanlar arasındaydı. 1969'da Filistin'e gitti. Deniz Gezmiş ve Hüseyin İnan'la birlikte THKO kurucuları arasında yer aldı. Nurhak dağlarındaki THKO gerilla grubuna katılmaya giderken Sivas Şarkışla'da Deniz Gezmiş'le birlikte yaralı olarak yakalandı. Ankara 1 Nolu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanarak idama mahkûm edildi. 6 Mayıs 1972'de Hüseyin İnan ve Deniz Gezmiş'le birlikte idam edildiğinde 25 yaşındaydı.

32. Mehdi Zana (1940, Diyarbakır) Türkiye İşçi Partisi üyesiydi, TİP Silvan ilçe başkanlığı yaptı. 1977 yerel seçimlerinde Diyarbakır'dan bağımsız belediye başkanı seçildi. 1980 askeri darbesinde görevden alınarak yargılandı, aralıklarla toplam 15 yıl cezaevinde kaldı. Serbest kaldıktan sonra siyasi mülteci olarak İsveç'te yaşadı. Leyla Zana'nın eşi.

33. Türkiye İşçi Partisi 12 Mart askeri darbesinden sonra Anayasa Mahkemesi'nce 20 Temmuz 1971'de kapatıldı. İkinci TİP olarak adlandırılan TİP ise Behice Boran liderliğindeki partililerin yeniden bir araya gelmesiyle 1 Mayıs 1975'te kuruldu. 2 Nisan 1975'te aralarında Can Açıkgöz, Nermin Aksın, Behice Boran, Yalçın Cerit, Dinçer Doğu, Tarık Ziya Ekinci, Özcan Keskeç, Nihat Sargın, Alp Selek, Selahattin Uyar ve Mehdi Zana'nın bulunduğu 50 kişinin başvurusuyla Türkiye İşçi Partisi [ikinci kez] kuruldu (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2234).

34. TMT (Türk Mukavemet Teşkilatı) Genelkurmay Seferberlik Tetkik Kurulu tarafından 1958'de Kıbrıs'taki İngiliz yönetimine karşı bağımsızlık mücadelesi veren Kıbrıslıurumların gerilla örgütü EOKA'nın Kıbrıstürklere karşı uyguladığı şiddeti önlemek için kuruldu.

6. Filo'ya karşı Dolmabahçe'de yapılan bir eylemden, 1968.

Osman Saffet Arolat hep gazeteci olmak isterdi; 1968'de, gazeteci, TİP ve FKF eylemcisi ve yöneticiydi. Toprak işgallerinde, tütün mitinglerinde, işgalde hep öndeydi; bildirileri de yazardı, afişleri de yapardı. Halen Dünya *gazetesinde köşe yazıyor.*

Osman Saffet Arolat:

Böyle bir gençlik büyük mutluluk! Hep sokaklardaydık. Beni şu anda sokağa sadece bir askeri hareket çıkartır herhalde.

NATO'ya Hayır Haftası'nı başlatıyoruz. Dolmabahçe Camiine "NATO'ya Hayır" yazılı bir mahya asalım dedik. Gördük ki caminin etrafı polis ve jandarma denetiminde. Yapamadık. Önceki kampanyaların izinden gidecektik. 1960 sonrası ilk millici kampanya "Petrole Hayır"[1] ile başlamıştı. TMTF'nin genellikle CHP eğilimli delikanlılarla birlikte düzenlediği bu hayli yaygın kampanya *Yön* dergisiyle ortak yürütülmüştü. Otobüslerin arka camları afişlenmiş, dönemin Sanayi Bakanı Mehmet Turgut'a yönelik protestolar yapılmıştı. 1964'teki bu hareket daha sonraki birçok olayın yöntemini çizdi: "Bir olayı ne kadar yaygın yapabiliriz?" "Kamuya en fazla nasıl mal edebiliriz?"

NATO'ya Hayır Kampanyası[2] da üniversitelerin yanı sıra her yerde yaygınlaşmayı amaçlıyordu. Kampanya afişleme, yürüyüşler, üniversite ve gecekondulardaki toplantılarla yürütülecekti. Kampanya esas olarak 6. Filo ve NATO ikilisi üzerinden kurulan bir antiemperyalist hareket biçimiydi ve öncüler İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği (İTÜÖB), İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği (İÜTB), Yıldız Teknik Öğrenci Birliği gibi öğrenci örgütlerindeki kendilerini sosyalist ya da solda kabul eden bireylerdi.

Kampanya öncesinde, her zaman olduğu gibi, uzun uzun tartıştık, Türkiye-NATO ilişkilerini ortaya koyacak araştırma grupları kur-

1. Harun Karadeniz'in anlatımına göre; 1965'in en önemli gençlik olayı petrolün millileştirilmesi konusunda açılan kampanyadır. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) daha fazla sayıda kuyu açmak ve daha fazla petrol çıkarmak istiyordu. Genel Müdür İhsan Topaloğlu bu konularda aydınlardan yardım istemişti. İTÜÖB'nin 13 Ocak 1965'te basın toplantısıyla başlattığı kampanyada "Vatandaş yerli petrol kullan, Petrolünü Petrol Ofisten al, Yabancı petrole hayır" sloganları kullanıldı. 28 Mayıs 1965'te TMTF'nin petrol kampanyasında ilk kez caddelere yazılama yapıldı, sokaklar "Kahrolsun emperyalizm", "Türkiye'yi ezen yabancı şirketler kahrolsun" sloganlı afişlerle donatıldı (Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, İstanbul: May, 1975, s. 64-75).

2. "14-19 Mayıs (1968) tarihleri arasını NATO'ya Hayır Haftası olarak ilan eden aşağıdaki örgütler bugün bağımsızlık kahramanı Mustafa Kemal'in anıtı önünde bizi bağımlı kılan NATO amblemini yakarak haftayı açıyoruz. Amacımız bağımsızlık sorununu, yalnızca biz gençlerin ve ay-

duk. O sıralar Mehmet Ali Aybar'ın[3] açıklamalarında NATO ve Türkiye'deki ABD askeri varlığı gündemdeydi. Bu olayın Kore'ye asker göndermeyle ilişkilendirilip ilişkilendirilmeyeceği, Behice Boran'a Kore'ye asker göndermeye karşı çıkmış biri olarak konuşma yaptırılıp yaptırılmayacağı tartışılmıştı. Mesela, TİP Genel Başkanı olarak Aybar'ın "35 bin metrekarelik Türk toprağı işgal altındadır" sözü paralelindeki sloganları kullanılsın mı, kullanılmasın mı? NATO'nun dünyadaki yeri, Türkiye'deki varlığı, paktın niteliği ne, gerçekten savunma paktı mı, yoksa saldırgan mı, Türkiye'nin NATO ile birlikteliğinden gelen zararlar neler? Bu ve benzeri konularda malzeme toplandı. Üniversite çevresinde, kantinlerde, forumlarda, yönetim kadrolarında hangi eylemlerin yapılacağı, hangi araçlara başvurulacağı tartışıldı. Planlananlar denenirdi de. Mesela NATO balonlarının patlatılması gibi.

NATO'ya Hayır Haftası afişlerinde Çetin Altan'ın dokunulmazlığının kaldırılması[4] sırasında yaptığımız afişten yararlandık. 25 cm eninde 50 cm boyutundaki afişler elektrik direklerine asmaya da uygundu. Afiş olayı başka bir örgütlenme işiydi. Parayla afiş yaptırırsın, sonra yine parayla şehrin duvarlarına astırırsın. Bu üniversite öğrencisi için ne parasal ne yapısal açıdan mümkündü. Afişleri mimari öğrencisi Talat arkadaşla beraber yapar, TATAR diye ortak imza atardık. NATO'ya Hayır Kampanyası için altı-yedi çeşit afiş yapmıştık. Biri doğrudan doğruya "NATO'ya Hayır" sloganını taşıyordu. Diğerlerinde "NATO'ya Hayır" sloganı da vardı tabii ama başka sözler de eklemiştik. Yine NATO için bir broşür hazırlandı. İstinye'de Kavel fabrikasının hemen yanında bir yerde bir toplantı yapıldı. Bu tür toplantılarda Âşık Nesimi[5] gibi halk ozanları ya da Rahmi Saltuk[6] gibi gençler türkü söyler, bir öğrenci derneğinin folklor ekibi gösteri yapar, öğrenci liderleri de konuşurdu. Tabii toplantı mekânı ve çevresi de afişlerle donatılırdı. Bunda da böyle oldu. Halk ozanları seri olarak yaşanan olayla bağlantılı şiirler de bestelerlerdi, hatta Harun Karadeniz'in[7] de ozanlar için şiirler yazdığı olurdu.

Üniversite dışında şehrin çeşitli yörelerinde düzenlediğimiz toplantılara katılım duruma göre değişirdi. Mesela işçilerin grevde olduğu bir yerdeki toplantı çok coşkulu ve keyifli olurdu, hele oralara daha önce gidilmiş ve de tanışıklıklar oluşmuşsa. Toplantılarda ne söylendiği önemliydi. Mesela Gerze Tütün Mitingine[8] gittiğimizde tütün olayını o kadar ayrıntılı bilmemiz tütün üreticileri arasında hayretle karşılanmıştı. Gerze öncesinde en az üç ay tütün çalışmıştık. Gazeteci olarak önüme tütünle ilgili herhangi bir haber geldiğinde ya da tüdınların sorunu olmaktan çıkarıp emekçi halkımıza mal etmektir. Çünkü her zaman halklar galip gelmiştir. Vietnam'da böyle olmuştur, Türkiye'de olacaktır. İTÜÖB, TÖS İst. Şubesi, İÜ. İkt. Fak. TC., İY Tekniker O. TB, Ege Ü. Fen Fak. TC, ODTÜ İda. İl. Fak. ÖB, TÜTOTB, FKF İst. Sek., İÜ. Orm. Fak. TC., İÜ. Cer. Tıp Fak. ÖC, ODTÜ Müh. Fak. ÖD, İYTOTB, İAYTOTB, İÜ. Diş. Hek. Fak. TC, Siyasal Bil. Fak. ÖD, Halk Ozanları Der. ODTÜ Mak. Müh. ÖD imzaladı" (*a.g.y.*, s. 98).

3. Mehmet Ali Aybar (1908-1995, İstanbul) Devletler Hukuku doçenti olduğu İstanbul Hukuk Fakültesi'nden 1946'da *Vatan* gazetesinde yayımlanan "Kâğıt Üzerinde Demokrasi" başlıklı yazısı nedeniyle uzaklaştırıldı. 1947-49 yılları arasında her ikisi de sıkıyönetimce kapatılan *Hür* ve *Zincirli Hürriyet* gazetelerini çıkarttı. 1949'da Milli Şef İnönü'ye (İsmet İnönü) yazdığı "Açık Mektup" nedeniyle tutuklandı, kuzeni Nâzım Hikmet ile birlikte Paşakapısı Cezaevi'nde 1950 Affına kadar yattı. 1962-69 arası TİP Genel Başkanlığı yaptı, 1965 genel seçimlerinde Meclise giren 15 TİP milletvekili arasındaydı. 1967'de ABD'yi savaş suçlusu olarak mahkûm eden Russell Mahkemesi üyesi olarak Vietnam'a gitti. 1968'de Sovyetler'in Çekoslovakya'yı işgaline sert bir tepki gösterdi. 1969'da Genel Başkanlıktan, 1971'de Partiden istifa etti. 12 Mart döneminde idamlara ve baskılara karşı Meclis'teki tek sosyalist milletvekili olarak mücadele etti. 1975'te TİP'ten ayrılan elli arkadaşıyla beraber, daha sonra Sosyalist Devrim Partisi (SDP) adını alan, Sosyalist Parti'yi kurdu. İlk defa bu partinin tüzüğünde, genel başkan ve yöneticilerin üst üste iki dönem başa geçmelerini engelleyen ve yönetim kurulunun üçte ikisinin kol emekçilerinden oluşmasını öngören şartlar yer aldı. SDP, 12 Eylül cuntası ile kapatıldı. Bu tarihten sonraki hayatında Aybar, solun birleşmesi için çalıştı.

4. Çetin Altan, 1965 seçimlerinde bağımsız milletvekili olarak Millet Meclisi'ne girdi, TİP'e katıldı. 21 Temmuz 1967'de Atatürk'ün Bursa Nutku'nun "Atatürk'e ait olup olmadığı konusunda açılan tartışma dolayısıyla yazdığı ve nutkun gerçek-

tün olayına baktığımızda hâlâ o öğrendiklerimi kullanıyorum. Yani öğrenci lideri konumunda olup kitle önünde konuşanlar mutlaka konuştukları konuyu iyi öğrenirdi. Silah ortaya çıktıktan sonra başka koşullar hâkim oldu.

68'e doğru

Öğrencilerin solcu bilinciyle emperyalizme karşı çıkışları 1962'den sonraya denk geliyor. Yön Hareketi, Sosyal Adalet Hareketi[9] ve TİP gençleri etkiliyor, giderek daha çok kitap okunur oluyor. 1966'ya kadar ciddi bir sağ örgütlenme yok; sadece genel boyutuyla daha çok düz lafazan anlamda Komünizmle Mücadele Dernekleriyle[10] üniversitelerde genellikle kendilerini sağcı kabul eden ama yöresel özelliklere dayalı örgütlenmeler içinde bireyler söz konusu. Ne zaman ki Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi[11] farklı bir yapıya dönüyor, Alparslan Türkeş ekibi gençlik örgütlenmesine girişince durum değişmeye başladı. Özellikle 1967'den sonra Milli Bakiye[12] sisteminin de kalkmasıyla solcu kadrolar kendilerine Meclis yolunun kapandığını sezince parlamento dışında belli amaçları da ortaya koymaya başladıkları dönemde karşı örgütlenme çok hızlı gelişti, kavga dövüş dönemi başladı. Toplantı basmalar falan gündeme geldi. Bir gün Spor ve Sergi Sarayı'nda[13] yaptığımız bir toplantıda salonun ortasına ses/sis bombaları attılar. 1968 başlarında, mesela, İktisat Fakültesi Fikir Kulübü'nün bir toplantısını bastılar. Sonra, TİP'in Beyaz Saray'daki[14] toplantısını basmalarını hatırlıyorum.

Bu tür toplantıların tümünde mutlaka bir koruma timi bulunurdu. Hatta, salonun çevresinde de polis dışında bir örgütlenmeyle pazıbentli görevliler ya da yöreyi tanıyan öğrenciler dizilirdi. Bunun çok ciddi bir kadrolaşmayla yapıldığını söylemek yanlış olur. Beklenen olası saldırının dozuyla ilgili, dengeli. Mesela Kanlı Pazar'da[15] hatırlıyorum, biz nasılsa 30 bin kişiyiz, saldırı olursa tükürükle boğarız denip gülünmüştü, oysa polis alana çok azımızın girmesine müsaade edip yolu kapatarak büyük kalabalığın girmesini önleyince ölümlere yol açan saldırı gerçekleştirildi.

İşgal

Artık İstanbul Üniversitesi'nin bütün fakültelerinde Fikir Kulüpleri kurulmuş ve militan üyeleriyle FKF farklı ve etkin bir kuruluş haline gelmişti. Daha sonra DÖB adı altında toplanacak olan Deniz Gezmiş

...Atatürk'e ait olduğunu gösteren ...Savcısı lütfen dinleyiniz' ...yazısından dolayı" dokunulmazlığı kaldırıldı (Nihat Sargın, *...Yıllar*, s. 487).

...Aşık Nesimi Çimen 2 Temmuz 1993'te Sivas Madımak Oteli'nde yakılan 33 aydından biriydi; 67 yaşındaydı.

...Sanatçı Rahmi Saltuk 1968'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencisiydi.

...Harun Karadeniz (1942-1975, Armutlu köyü, Giresun) İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği Başkanı, 68'lerde önde gelen gençlik liderlerindendi. 12 Mart döneminde birkaç kez tutuklandı, tedavisi cezaevinde olduğu ve son ana kadar yurtdışına çıkış izni verilmediği için öldü. Ağustos 1975'te öldüğünde 33 yaşındaydı.

...21 Mart 1969.

...*Sosyal Adalet Dergisi* haftalık olarak 19 Mart-16 Temmuz 1963 arası 18 sayı çıktı. Dergi 19. sayısında Ankaralı oldu; yazışıleri müdürlüğünü Remzi İnanç'ın, yazı kurulu başkanlığını Sadun Aren'in yaptığı dergi aylık olarak Nisan 1964-Kasım 1965 arası yayımlandı (Sargın, *a.g.y.*, 164-1126).

10. Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği 7 Aralık 1956'da Altan Deliorman, Demir Arslan, Ekrem Marakoğlu gibi isimlerce İstanbul'da kuruldu, 27 Mayıs 1960'ta çalışmalarına son verdi. 1963'te yeniden kuruldu. 16 Temmuz 1965'te Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel Komünizmle Mücadele Derneği (KMD) fahri başkanlığından ayrıldı. Gürsel ve Başbakan Suat Hayri Ürgüplü 18 Ekim 1965'te ayrı ayrı konuşmalarla Türkiye'de Komünist Partisi'nin kurulması fikrini savundular (Sargın, *a.g.y.*, s. 1157).

11. 1963'te Hindistan sürgününden dönen Alparslan Türkeş 22-23 Şubat 1964'te yapılan CKMP Kongresi'nde başta Dündar Taşer olmak üzere diğer arkadaşlarıyla birlikte bu partiye katıldı, 1965'te yapılan CKMP Büyük Kongresi'nde Genel Başkan seçildi.

ve arkadaşları, bazı Doğulu gençler, farklı düşüncedeki solcu ve solcu olmayan öğrenciler ise FKF içinde değildi. İşgal tartışması başladığında genel merkezi Ankara'da olan FKF'nin İstanbul Sekreteryasının başında Veysi Sarısözen bulunuyordu. Sekretarya ön çalışması yapılmamış, öğrenci taleplerinin belirlenmediği bir boykot ve işgale karşıydı. O sıra İTÜ'de de böylesi bir hazırlık vardı; üniversite sorunlarıyla ilgili raporlar hazırlanıyor, öğrenciler, öğretim üyeleri bu raporları tartışıyor. O gün[16] üniversiteye FKF'liler olarak karşı bildirilerle gidildiğinde görüldü ki boykot bağlanmış, pankartlar asılmış. Biz elde boykot karşıtı bildirilerle, Merkez Binanın taş bahçesinde "Sağ yok, sol yok boykot var" pankartının asıldığı bir ortamla karşılaştık. Bildirileri sakladık, belki de bir kısmı dağıtıldı, tam hatırlamıyorum. FKF yönetimi yeni durumda fakültede boykot komitelerinde yer almaya ve boykota katılmaya karar verdi. Her fakültenin FKF yöneticileri Aksaray'daki Sekreterya binasına çağrıldı. Boykotu başlatanlar arasında olan Deniz Gezmiş ekibi, yani DÖB, Kürt öğrenciler ve Bozkurt Nuhoğlu'nun yer yer hâkim olduğu Laz öğrenciler bu katılıma fazla karşı çıkmadılar. İşgal Konseyi başkanları Bozkurt Nuhoğlu ve Kemal Bingöllü oldular, genel sekreter de bizim önerimizle Toygun Eraslan seçildi. Ve birçok fakülte komitesine FKF'liler girince FKF örgütlü gücüyle hâkimiyeti ele aldı. İşgalde üniversite hocalarının odalarındaki kitaplar tartışma konusu oldu. Kimileri bunları "ganimet" olarak görüp el koymak istedi. Kimileri buna şiddetle karşı çıkıp işgal sonrası odaları, odalarda hiçbir kayıp olmadan teslim etmek gerektiğini söylediler. Bu arada bir garip karara göre de bir bölüm öğrenci okunmamış açılmamış kitapların "kamulaştırılması" gerektiği inancıyla hareket edip o kitaplara el koydular. İşgalde ciddi bir organizasyon da söz konusuydu. İTÜ'lü arkadaşların kantinlerinden de yararlanarak yemek çıkması bile sağlandı.

İşgal başladıktan sonra, her fakültenin öğrenci istekleri çerçevesinde bir ana metin hazırlanması kararı alındı. Basın sözcüsü olarak bu görev bana verilince Çetin Özek'in de aralarında bulunduğu bazı öğretim üyeleriyle beraber iki haftada bütün fakültelerin sorun ve taleplerini içeren bir kitapçık[17] hazırladık. Türkiye'deki ilk öğrenci hareketi 1860'ta Mektebi Tıbbiyeyi Şahane'de ortaya çıktığında da, 1964'te Osman Zeki Telci Başkanlığındaki İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği'nin (İÜTB) üniversitenin sorunlarına dikkat çektiği dönemde de temel sorun ders sistemi seçimi, harçlar ve sınav yönetmeliği üzerineydi. Yani neredeyse 100 yılda sorunlar hiç değişmemişti. İşgal Konseyi adına yayımlanan kitapçıkta da harçlar, sınav sistemi te-

Mehmet Ali Aybar

12. 1965'te nispi temsil sistemine eklenen Milli Bakiye (Ulusal Artık) seçim çevrelerinde değerlendirilemeyen oyların ulusal bir seçim çevresinde birleştirilmesi imkânı veriyordu. TİP, bu sayededir ki, 1965 seçimlerinde 276.101 oyla (%3) 15 milletvekilliği kazandı. AP Hükümeti 1968'de Milli Bakiyeyi kaldırdı. 1969 seçimlerinde TİP sadece iki milletvekilliği kazandı.

13. Şimdiki adıyla Lütfü Kırdar Kongre Merkezi.

14. İstanbul'da toplantılar için de kullanılan bir düğün salonu.

15. Kanlı Pazar, 16 Şubat 1969'da 6. Filo'yu protesto için "emperyalizme ve sömürüye" karşı bir miting düzenlendi. Komünizmle Mücadele Derneği ve MTTB'nin kışkırtmasıyla sağcı militanlar gösteri yürüyüşüne "Müslüman Türkiye" sloganlarıyla saldırdı; Ali Turgut Aytaç ve Duran Erdoğan öldürüldü, yaklaşık iki yüz kişi yaralandı. Bu olay tarihe "Kanlı Pazar" diye geçti.

16. 12 Haziran 1968.

17. İstanbul Üniversitesi İşgal Komiteleri Konseyi, *İstanbul Üniversitesi Genel Reform Tasarısı ve Fakültelere Özgü İstekler*, İstanbul: Ülke Matbaası, 20 Haziran 1968.

Nehice Boran

mel meseleler arasında yer alıyordu. Kitapçık detayda koridorların öğrenciye açılmasından laboratuvar ihtiyacı ve müstahdemlerin maaşlarına kadar geniş bir yelpazede talepleri içeriyordu, ama temel sorun aynıydı. Taleplerin siyasal hiçbir yanı da yoktu. Kitapçığı basıp hazırladıktan sonra Abdi İpekçi'ye götürdük ve *Milliyet*'te tefrikasını sağladık. Daha sonra bu kitapçıktan çok yararlanıldı. Bu nedenle, Türkiye'deki bazı yazarların sürekli benzetmeleri açısından bakıldığında 68 işgalinin Avrupa'daki öğrenci hareketleriyle hiçbir ilgisi yok; oradaki öğrenci hareketlerinin temelinde de demokratikleşme var ama esası siyasal özgürlüklerle bağlantılı.

Bozkırlı arkadaşımız Vedat

Konya'nın Bozkır ilçesinden gelmiş genç biriydi. FKF'deydi. Bir ara Cağaloğlu'da birlikte kaldığımız bekâr evinde Vedat ilk kez kalorifer ve küvetli banyo ile tanıştı. 6. Filo'nun İstanbul'a gelmesi üzerine ne tür eylemler yapılacağı üzerine tartışılıyordu. Mesela altı kişi arka arkaya vagon gibi diziliyor, biri Amerikalının şapkasını alıp arkadakine atıyor, o arkaya o arkaya derken şapka elli metre kadar ileriye gidiyor, Amerikalı da ona ulaşamadığı için şapka kayboluyor. Su tabancalarıyla Amerikalıların beyaz elbiselerini boyamak gibi bir eylem de vardı. Bu çocuksu tepkiler ortaya konuluyordu. 16 Temmuz (1968) günü akşam sekiz-dokuz civarında FKF'de Fahri (Aral) ve Veysi'yle (Sarısözen) beraberdik, Vedat da geldi, "Şapkaları mı atalım, mürekkep mi sıkalım" gibisine soruyordu. Veysi olabilir de olmayabilir de tipinde cevaplar veriyordu. Vedat, İTÜ'ye gitmek üzere ayrıldı, biz de Fahri'yle birlikte Aksaray'daki bekâr evine gittik. Gece yarısı bir arkadaş geldi: "İstanbul Teknik basıldı onlarca arkadaşımız öldü, birçok arkadaşımız yaralı" dedi. Ne yapacağız? Giyindik doğru Taksim'e. Sular İdaresi'nin önünde bir grup toplum polisi, Taksim Gezi Parkının merdivenlerinde de kimi pijama altıyla, kimi külot atletle, kimi yalnızca pantolonuyla yataktan fırlamış insanlar oturuyor. Küfrediyorlar, bağırıyorlar. Yanlarına vardığımızda kızgınlıklarını bize de aktardılar. Kontrolden çıkmış bir halleri vardı. Karşıdaki polislere saldırmak istiyorlardı...

İTÜ'nün kapısındaki küçük postanenin orada sonradan Vedat Demircioğlu olduğunu öğrendiğimiz biri yatıyor, bir toplum polisi de başında, yanında da bir kireç bidonu. *Ant* dergisinde[18] yayımladık fotoğrafı, çok çarpıcıydı. Olay tanıklarca şöyle anlatıldı, yazıldı: Bir grup İTÜ Gümüşsuyu binası önünde Amerikalıların şapkalarını kapıp,

18. Bkz. *Ant* dergisi, s. 369.

Çetin Altan

üzerlerine su tabancalarıyla boya sıkıp o çocuksu protestolarını yapıyorlar. O sırada polis geliyor. Kovalamacada öğrencilerin bir kısmı İTÜ binası içindeki yurda sığınıyor. Gece geç bir saatte polis şefi olduğu söylenen içkili sivil bir adamın içeri girip yurtta arama yapmak istemesi nedeniyle öğrencilerle polis arasında gerginlik yaşanırken birden polise içeri girme emri veriliyor. Geceli gündüzlü nöbet tutan gergin polis kadrosu yurda dalınca uyuyan gençlere saldırıyor, çatışma başlıyor. Yine anlatıldığına göre, Vedat dışarıdan gelen bir öğrenci olduğu için yakalanmamak için hemen pencere dışındaki dar beton bölüme çıkıyor. Oradan itilip yere düşüyor. Komaya giriyor, sonra da ölüyor. Bu ilk öğrenci ölümü çok büyük tepki yarattı. Hiç kimse bu müsamere halindeki gösterilerde polislerin üniversiteye saldırarak girebileceğini ve birilerinin öleceğini hiç mi hiç düşünmemişti. O kadar düşünmüyorlardı ki, öğrenciler ertesi gün kendileriyle görüşmek isteyen babacan, öğrenci yanlısı rektör Ord. Prof. Dr. Bedri Karafakioğlu'nu[19] aralarına geldiğinde neredeyse linç edeceklerdi. Gece yarısı polisin üniversiteye girmesine engel olamamasına kızmışlardı. Bu polisin üniversiteye girdiği ilk olaydı, üstelik de gece yarısı. Vedat bütün öldürme olaylarında en fazla zihinlerde kalan oldu. Bir gün sonra da, Ankara'da bir mahkeme çıkışında polisin kovalamasıyla Atalay Savaş[20] minibüs altında kalmıştı. 17 Temmuz gecesi komaya giren ve birkaç gün sonra ölen Vedat Demircioğlu, daha sonra 6. Filo'nun Türkiye'ye gelişlerinde sürekli bayrak olarak kullanıldı. Ruhi Su'nun[21] Vedat ile ilgili marşı[22] o olaydan sonra uzun bir süre öğrencilerin sık söylediği bir marş halini aldı. Marş hem 6. Filo'ya karşı olmayı anlatıyordu, hem de Vedat'ın ölümünü dile getiriyordu. Vedat, İstanbul'a seyyar satıcı olarak gelen Bozkırlıların hemşerisiydi. Bozkır yoksullukla göç veren adına özel bir yapıya sahip. Vedat da insanı gurbete alışık o yapı içersinden gelmiş, okumaya çalışan bir genç arkadaştı. Yıllar sonra Bozkırlı seyyar satıcılarla düzenlediğimiz yürüyüş ve ortaklaşa hazırladığımız mitingde Vedat'ın dostu olmanın etkisi büyük olmuştu.

Nasıldık?

1968 aslında Türkiye açısından kazanımları olan, ülke olarak bundan yararlanılamamış, kaybedilmiş bir dönem. Bu dönemin bireyi, üniversite öğrencisinin temel özelliklerine baktığımız zaman onun kaybedilmişliği daha çok ortaya çıkar. Bu gençler kendileri için bir şey istemeden ülkeyi ve dünyayı değiştirmek istiyorlardı. Sürekli okuyup

19. Bedri Karafakioğlu (1915- 1978, Çorum), Ord. Prof., İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği, İTÜ Teknik Okulu müdürlüğü, İTÜ rektörlüğü yaptı; TRT Yönetim Kurulu, Yüksek Öğretim Kurulu ve Üniversite Denetim Kurulu üyeliklerinde bulundu. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası oluşturulan Kurucu Meclis'te (1960-1961) İTÜ temsilcisiydi. 20 Ekim 1978'de bir arabadan açılan yaylım ateşiyle öldürüldü. Çok sayıda insan gözaltına alındı ama katiller bulunamadı, dosya zamanaşımından kapandı.

20. 24 Temmuz 1968'de Ankara Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu öğrencisi Atalay Savaş (22) Ankara Adliyesi'nde arkadaşlarının duruşmasına giden bir gruba polisin saldırması üzerine kaçarken bir minibüsün çarpması üzerine ağır yaralandı ve hastanede öldü. Minibüsün kazayla mı, kast ederek mi çarptığı açıklığa kavuşmadı.

21. Mehmet Ruhi Su, 1912'de Van' da doğdu. Anne ve babasını 1915 "Ermeni tehciri" sırasında kaybettiği biliniyor. Müzik eğitimi aldı, 1935' te Cumhurbaşkanlığı Orkestrası'na seçildi, Devlet Operası'nda çalıştı. 1952-57 yılları arasında 1951 TKP Tevkifatı dolayısı ile hapis yattı. Ruhi Su, 12 Eylül yönetiminin engellemeleri nedeniyle yurtdışında tedavi şansı bulamadı ve 20 Eylül 1985'te öldü. Cenaze törenine binlerce kişi katıldı ve cenaze 12 Eylül döneminin ilk büyük kitle gösterisi haline dönüştü (www.ruhi-su.com/index.php ?id=55).

22. "Demircioğlu Marşı": Bir sabah uykusunda/ Polisi saldırdılar/ Demircioğlu Vedat'ı/ Coplarla öldürdüler/ Coplarla yumruklarla/ Vurdular öldürdüler// Gencecik çocuklardı/ Belki siz de gördünüz// Ellerinde pankartlar/ Yolda gidiyorlardı/ Özgürlük istiyorlardı/ Özgürlük diyorlardı/ Ellerinde pankartlar/ Özgürlük diyorlardı// Altıncı Filo derler/ Belki siz de gördünüz// Kıbrıs' ta karşımıza/ Çıktılar, durdurdular/ Boğaz'da karşımıza/ Çıktılar, öldürdüler// Kurtuluş savaşında/ Belki siz de gördünüz// Demircioğlu bir değil/ Halkımız gibi çoğul/ Geliyor çağıl çağıl/Geliyor çağıl çağıl.

Harun Karadeniz

kendilerini geliştirmeye, bir şeyler ortaya koymaya çalışıyorlardı. Birey olma, faydalı birey olma amacındaydılar. O nedenle yayımlanmış bir yeni kitabı ya da Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfü Barkan'ın[23] güncel tartışmalara ışık tutan yeni yayımlanmış bir makalesini okumadan ne birey olmaya soyunabilirlerdi, ne de tartışmaya katılabilirlerdi. O dönem Türkiye'nin tarihsel gelişim içersindeki yapısal durumunun ne olduğunu çok ciddi araştıran, öğretim üyelerini de, bilimadamlarını da, araştırmacı bireyleri de buna zorlayan günlerdi. İçinde yer aldığım bir-iki örnek vermek istiyorum. Mesela Harran'a gittik, Harran'daki susuz insandan Harran Oğlakçı köyündeki Temür ağanın Suriye'ye gidip gelmelerine kadar ayrıntılarla dolu bir araştırma yaptık. Bu araştırmanın bir bölümünü o devirde *Akşam* gazetesinde Güney Dal ile birlikte "Oyy Cehennem İlleri" diye yayımladık (1967). Daha sonra İTÜ'nün Oturum Yayınları'ndan kitapçık olarak çıktı. Bu sosyologların çok beğendiği bir toplumsal yapı araştırmasıydı. Aynı şekilde Muğla'nın Ortaca kasabasında Alevi ve Sünni çatışması yaşanıyordu; İTÜ Talebe Birliği Başkanı Hasan Yalçın ve Haydar isimli İTÜ öğrencisiyle Ortaca'ya gittik. Çatışmadaki tarafları kaymakamı, askeri komutanı ve halkı aynı masaya oturtup sorunları halledip geri döndük. Yaptığımız iş doğrudan doğruya çatışmayı ortadan kaldırmaya yönelikti. Bu çok ciddi çatışma gazetelere kadar yansımıştı. Dönüşte *Akşam* gazetesinde üç günlük bir tefrika yayımladım. Her olayda, o olayın yapısal durumuna bağlı olarak yapıcı ve "ne olabilir"i araştıran bir yerdeydik. Bu tabii ki insanın belirli alanlarda gelişmesine yardımcı oluyor. Bu nedenlerle 68 kuşağı sağcısıyla solcusuyla, hem siyaset alanında hem iş dünyasında hem bilim alanında yer alan bir kuşak...

Avrupa 68'inden farklıydık

Avrupa'da 68 kuşağı yeni değerler yaratmaya çabalıyor, biz ise yaratılmış değerleri öğrenmeye, Türkiye'nin tanımadığı, suç saydığı sosyalizmi ve ona bağlı bir siyasal yelpazelenmeyi tanımaya çalışıyoruz. Buna bağlı olarak antiemperyalist bir tutum sergiliyoruz. Onlarsa tanınmış siyasal yelpaze içinde reddettiklerine oynuyor. Yani Avrupa'da reddiye hâkim. Mesela FKF'nin 3. Olağan Kurultayı'nda bir bölümümüz Türkiye'deki yapının feodal nitelikler taşıdığını, dolayısıyla devrim çizgisinin Milli Demokratik Devrim olduğunu tartışıyorduk. O kurultayda ben de aslında Türkiye'nin feodal bir toplum olmadığını, Milli Demokratik Devrim aşamasının Cumhuriyetin ilk yıllarında ger-

23. Ömer Lütfü Barkan'ın (1902-1979) çalışmaları arasında *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı – 1550-1557* (2 cilt), *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, Hüdavendigâr Livası: Tahrir Defterleri I, Kolonizatör Türk Dervişleri, Türkiye'de Toprak Meselesi* yer alıyor.

çekleştirilmiş olduğu üzerine 45 dakika kadar konuşmaya çalışmıştım. Kürsüden indiğimde, karşı grubun liderlerinden Erdoğan Güçbilmez konuşma metnimi istemişti. Çünkü konuşmamda, MDD'ciler için önemli bir çalışma olan Muzaffer Erdost'un *Şemdinli Röportajı*'nda[24] sözünü ettiği sınır ticaretine değinerek, sınır ticareti olan yerde feodalizmin yıkıldığını anlatmaya çalışıyordum. Temel birçok tez vardı da, tezlerden biri de buydu, bunu yapabilmek için tahmin ediyorum ben en az 20-30 kitap hatmetmiştim. Sonra, Sencer Divitçioğlu'nun,[25] daha sonra birçok bilimsel çalışmada dipnot olan, su yolları ve toprak meselesi üzerinde duran Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) metinlerini tartışıyorduk. Oysa kongrenin esası FKF'de Doğu Perinçek mi, Hüseyin Ergün mü lider olsun mücadelesiydi. Dolayısıyla o dönemde bilgi birikimini, çevresini ve örgütlenmesini güçlendirmeye oynayanlar daha sonra başka alanlarda lider bireyler haline geldiler, bu doğal bir sonuçtu. Ama, bir süre sonra, parlamenter yolda engel konulması ve silaha ağırlık veren bir yapının ortaya çıkması çatışmada bilginin yerini daha farklı araçların alması sonucunu doğurdu. Buna da Türkiye açısından kaybedilmiş bir mesele olarak bakmak lazım. Dönem gençliğinin silaha yönelmesinde çok farklı kadroların etkisi oldu, ne yazık ki... O yıllarda Başbakan Süleyman Demirel hem Milli Bakiye sistemini kaldırtarak TİP'e parlamento yolunu kapattı, hem de karşı örgütlenmelerin güçlenmesini sağlamaya çalışarak diyalog yerine şiddete başvuranları öne çıkarttı. Böylece, çok hızlı bir şekilde çok farklı bir örgütlenme ve başka tür liderler gündeme geldi, başka değerler önem kazandı.

Ant dergisinde 1967 ya da 1968'de üniversite gençliği üzerine bir ek hazırlamıştık. Deniz Gezmiş, Harun Karadeniz ve diğer gençlik liderleriyle röportajlar yapmıştık, anketler düzenlemiştik. Gençlik her şeyden önce her yönüyle aç bir gençlikti; bilgiye, yaşadığı kentin yeme, içme, ulaşım imkânlarına ulaşmak açısından aç bir gençlikti, açlığının bilincindeydi ve açlığını hangi araçlarla giderebileceğini biliyordu. O dönemde aramızdan bugünün tiyatro ve sinemasının Zeki Alasya, Metin Akpınar, Zihni Göktay, Aykut Oray, Ali Özgentürk gibi isimleri yetişti. İsmet Özel, Ataol Behramoğlu, Süreyya Berfe ve Özkan Mert şiirleriyle düzene karşı çıkarlarken İkinci Yeni'nin kapalı mısra yapısını yerden yere çalıp gerçekçi bir sanat yaptıkları iddiasındaydılar. Tabii buna paralel Halk Oyuncuları gibi o yapıya uygun kültürel etkinlikler de ortaya çıkıyordu.

Çok aydınlık bir dönemdi. 1960'lı yılların sonları üniversite öğrencileriyle bazı öğretim üyelerinin birinci dereceden arkadaşlık dost-

Ali Turgut Aytaç

24. Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, Ankara: Onur, 1987.

25. Sencer Divitçioğlu'nun 1967'de yayımlanan *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler (A.T.Ü.T)* ve *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* kitapları 1970'li yıllar boyunca tartışıldı.

Duran Erdoğan

luk kurduğu yıllardı. Beyazıt kahvesinde bir arkadaşımızla başlattığımız tartışmayı bir öğretim üyesinin odasında sürdürebilirdik. Ülke ekonomisi, tarih, toplumsal gelişmeler, uzaklardaki Vietnam Savaşı'ndaki ihtiyar devrimci Ho Şi Min, Küba lideri Fidel Castro, yoldaşı Che Guevara, Ortadoğu'da uğraş veren Yaser Arafat[26] ve Nayif Havatme[27] tartışmanın odağı olabilirdi. En çok da ABD ve ABD emperyalizmi gündemdeydi. Bazen anlattığım bir şeyi İdris Hoca (Küçükömer)[28] notlar tutarak dinlerdi. Bazen de onun anlattıklarından ben notlar alırdım. Akıl almaz bir alışveriş söz konusuydu. Biz, hocaya bilmem ne fabrikasındaki işçilerin greve çıkarken neler düşündüklerini anlatırdık. O bize Heisenberg fiziğinin diyalektikte yer alışını anlatırdı. Bu müthiş yoğunlukta birey ister istemez kendini geliştirebildiği oranda öne çıkıyor, lider oluyordu. Bunu beceremeyen de karizması da olsa 1968-1969'a kadar liderlik vasfı taşımıyordu. Mesela Veysi Sarısözen 1.65 boyunda, aceleci konuşan biriydi. Ancak kapalı kapılar ardında, bilgili ve etkin bir birey olarak dört-beş yıl Türkiye'nin en etkin gençlik kuruluşlarından FKF'nin İstanbul liderliğini yaptı. Aynı dönemde İTÜ Öğrenci Birliği Başkanlığını yapan Harun Karadeniz, 1.90'a yakın boyuyla, ses tonuyla, fiziğiyle, el kol hareketleriyle, karizmasıyla çok farklı etkideydi. Hatta bizler Harun'u bir süre sonra mutlaka TİP'in lideri olarak göreceğimizi düşünürdük. TİP içindeki genç kadrolar 68 başına kadar olan dönemde bir süre sonra İşçi Partisi yönetimini ele geçirip partiyi yöneteceklerine inanırlardı. Özetle 1962-68 arasında insanlar çılgınca okuyor, eline geçirdiği her şeyden yararlanmaya çalışıyor, tartışıyor, toprak işgallerinde işçi grevlerinde ülke insanını tanımaya çalışıyorlardı.

Ve bu gençlerin eylemlerini, coşku selini 1965'ten itibaren önleme isteği ortaya çıktı. Devlette bu istek 68'den sonra tam olarak rayına oturdu. Bence büyük hata orada başlıyor. Böylece siyasal mecrada tartışma ve diyalog imkânı ortadan kaldırıldı. Belli yerlerde konulan setler belli yerlerinde sıkışmalar yarattı, patlamaya yol açtı. O patlama da belli yanlışları ve hataları beraberinde getirdi.

68'e yolculuk ve sonrası

Ankaralıyım, 1942'de doğmuşum, babam Türkiye İş Bankası üst düzey bürokratlarından. Dört ağabeyim var. Aile sanatla kültürle ilgili, babam dönemin şairlerinden, ağabeylerim okuyorlar, çoğu şiir yazıyor. Son çocuk olarak, kalabalık ailede ağabeylerin hatalarını daha az yaşama avantajına sahip oluyorum. Buna karşılık onlardan bir bö-

26. Ebu Ammar (Kurucu) adıyla tanınan Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) içindeki en büyük grup El Fetih lideri, Filistin Özerk Yönetimi Devlet Başkanı Yaser Arafat 24 Ağustos 1929'da doğdu, 11 Kasım 2004'te öldü.

27. Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi'nin Genel Sekreteri.

28. İdris Küçükömer (1925-1987) İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyesiydi (Prof. Dr.). Başta Sencer Divitçioğlu olmak üzere bir grup aydınla birlikte Türkiye'nin toplumsal yapısıyla ilgili gündeme getirdikleri Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) tezi sol içinde önemli bir tartışma konusu oldu. Türkiye İşçi Partisi kurullarında görev yaptı.

lümünün elde edebildiği rahat rahat istediği kentte okuma, yabancı dil öğrenme gibi imkânlara sahip olamıyorum. Gazi Lisesi'ndeyim. Bu arada, 1960'ta, Ankara liseleri edebiyat kolları bir araya gelerek gazeteci İzzet Aygün, Doğu Perinçek, Ayla Baltacıoğlu, Volkan Vural, Akın Şehirlioğlu falan Ankara Liseliler Birliği'ni kuruyoruz. O sıra atletizm milli takımındayım da. Babamın emekli olmasıyla da İstanbul'a ana ocağına geliyor, babaannemin bize verdiği bir katta oturuyoruz. Edebiyat Fakültesi Klasik Diller'de okumaya başladığım ilk yıl babaevinden ayrılmak gerektiği kararına varıyorum. İkinci yıl Gazetecilik Enstitüsü'ne giriyorum. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği'nin Gençlik Tiyatrosu'nda, Oğuz Aral Mim Grubu'nda siyasetle tiyatroyu birleştirmeye çalışıyorum, o sıradaki arkadaşlarımız arasında Prof. Üstün Korugan, Oğuz Aral, İsmet Öktem, Kaya Güler, Savaş Yurttaş, Aykut Oray, Hayri Eroğlu, Aden Tolay, Elif Gönül Tolon, Zihni Göktay, Zeki Alasya, Metin Akpınar gibi isimler var. Bir süre tiyatroculuk devam ediyor. Sonra İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Tiyatrosu ekibi olarak Oktay Arayıcı'nın yönettiği kültür şenlikleri düzenliyoruz. 1960'ların ortalarında dünyanın çeşitli ülkelerinden, özellikle sosyalist ülkelerden gruplar çağırıyoruz. Folklor, tiyatro, pandomim ve bale grupları. Geniş katılımlı çokyönlü gençlik şenlikleri yapıyoruz.

1960'ların ortalarından sonra Ankara'da *Öncü*'de başladığım gazeteciliğe çeşitli sendika dergilerinde devam ediyorum. Ercan Arıklı ve İsmail Cem'in çıkardığı *ABC* dergisinde çalışıyorum. *Ant* dergisinde yazıişleri müdürlüğü sırasında 65-66'da okul bitiyor, üniversite çevresinde kalmak için Sosyal Antropoloji'ye giriyorum, bir anlamda profesyonel öğrencilik dönemi...

1967'de İstanbul Üniversitesi Fikir Kulüpleri İstanbul Sekreterliği Yönetim Kurulu'nda görev alıyorum, sonra TMTF ve bağlı birimlerde basın bölümlerinde görevler alıyorum. Birçok ayrı okulda öğrenci birliklerinde baskı ve yazıişlerine destek veriyorum. O yüzden hâlâ birçok arkadaşım beni okul arkadaşı sanır. "Sen bizim fakülteden bizim sınıftan değil miydin?" derler. 1969'daki FKF'nin Dev-Genç adını aldığı Kurultay'da "pasifistlik"[29] iddiasıyla atılıncaya kadar FKF'de hep yönetim kademelerinde yer alıyorum. Bu atılma sonrası böylece öğrencilik ve belli oranda öğrenci liderliği faslı bitiyor. O arada yüzlerce sorgulama, yüzlerce dava... 69'a kadar hapis ya da tutuklanma yok. 69'da Horoz Çivi Fabrikası önünde gözaltına alınıp, işçiyi greve teşvikten ilk kez tutuklanıp Sağmalcılar'a gönderiliyorum. Bunda sanırım ben dahil sekiz kişiyi Meclis kürsüsünden anarşist ilan eden dönemin İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın etkisi var. Dört buçuk ay sonra

29. FKF'nin 9-10 Ekim 1969'daki Dördüncü Kurultayı'nda, İstanbul Hukuk Fakültesi delegesi Mustafa Lütfi Kıyıcı'nın verdiği önerge Genel Kurul'da kabul edilince Osman Saffet Arolat, Sıtkı Coşkun ve Veysi Sarısözen FKF'den ihraç edildi.

30 Kemal Bisalman (1935-1999) Son *Havadis*, *Hürriyet* ve *Milliyet* gazetelerinde çalıştı, 1971 yılında siyasi aktüel bir dergi olan *Ortam* dergisini çıkardı, dergi 12 Mart 1971 darbesi sıkıyönetim koşullarında muhalif yayınları nedeniyle kapatılınca *Yeni Ortam* adıyla yayımlanmaya başladı; 1972'de *Yeni Ortam* günlük gazeteye dönüştü.

mahkemeye çıkmadan takipsizlik kararıyla serbest kalıyorum.

1970'te *Ant* dergisinden ayrılınca bir yandan Aydın Engin'le sendika yayınları yapan Asya Yayıncılığı kuruyoruz. Aynı yıl evlendim, oğlum 36 yaşında şimdi. Öte yandan kısa bir süre sonra Kemal Bisalman[30] ile birlikte *Ortam* dergisini yayımlıyoruz. 12 Mart sonrası kapatılıyor. *Yeni Ortam* adıyla devam ediyoruz. 71 döneminde *Ant*, FKF ve Dev-Genç ile TKP davalarında yargılanıyorum. Bütün yazılardan bolca hapis cezası alıyorum, ama toplam üç sene hapislik sonrası anayasa affıyla çıkıyorum. 140 senelik bir ceza isteği 25 senelik kesinleşmiş ceza benim 1972 yılında Uluslararası Af Örgütü tarafından "Yılın mahkûmu" seçilmeme yol açıyor. Yazılardan ceza yerken diğer örgüt davalarından beraat ediyorum. Hapisten çıkınca 1974'te Aydın Engin ile beraber İsta Haber Ajansı'nı kuruyoruz. 1976'da Haldun Simavi'ye isteği üzerine *Ayrıntılı Haber*'i çıkarıyoruz. 3,5 ay hazırlığını yaptığımız gazeteyi yayımlanmasından üç ay sonra Haldun Bey elden çıkarıyor. Bu dönemde *Vatan* gazetesinde dışardan köşe yazarlığı yapıyorum. 1977'de *Türk Haberler Ajansı* (THA) haber müdürü, 1980'de *Milliyet* haber müdürü, 1982'de *Güneş* haber müdürü oluyorum. Çok kısa bir süre özel bir yayın şirketi olan *Creative* Yayıncılık'ta çalıştıktan sonra, *Sabah* gazetesinin ekonomi-politika yönetmeni olarak aktif gazeteciliğe dönüyorum. Aynı zamanda köşe yazarlığı da yapıyorum. *Sabah*'tan Asil Nadir'in satın aldığı *Günaydın* gazetesine 1989'da yayın koordinatörü ve ekonomi bölüm yönetmeni olarak geçiyorum. Asil Nadir'in zora düşmesiyle sekiz ay para alamadığımız gazeteyi Saruhan Ayber, Abdullah Aksak, Teoman Üsküplü, Kemal Gönül ile birlikte sahip olarak üsleniyoruz. Çalışanları ortak edip maaşlarına yüzde 80 zam yapıyoruz. Bir süre işler iyi gidiyor. Sonra, gazetelerin promosyon savaşı kızışıyor, ansiklopedi savaşına dönüşüyor. O sırada biz de barter yaparak aldığımız dişmacunu, süt ve ekmek gibi pek de promosyona uygun olmayan ürünler dağıttık. Bir süre sonra, bu promosyon yarışına dayanamadık, tirajımız düştü. Gazeteleri Bekir Kutmangil'e satarak ayrıldık. Nezih Demirkent'in çağrısıyla 1993 sonunda *Dünya* gazetesine genel yayın yönetmeni oldum. Bu görevi 14 yıl yürüttükten sonra Hakan Güldağ'a devrettim. Başyazar olarak *Dünya*'daki çalışmamı sürdürüyorum. 1990'lı yıllarda gazeteciliğin yanında televizyon programcılığına da başladım. Şeref Özgencil ile önce Kanal D sonra NTV'de Ekovizyon programını yaptık. Sonra, HBB televizyonunda üç yıl sohbet programlarım oldu. Ardından Kenan Mortan ile 130 hafta süren Kent ve Sanayi programını NTV'de gerçekleştirip, Anadolu sanayinin ve KOBİ'lerin sorunlarını ekrana taşıdık.

NTV'de altı yıl Gökay Otyam'ın güncel sorularını yanıtlayan haftalık söyleşiler yaptık. CNN'de üç yıl Noyan Doğan'la birlikte haftalık konuklu söyleşi programı yürüttük.

40 yıl sonra

Ben hep gazeteci olmayı düşlerdim. Zaten harekette de bildirileri yazan, afişleri hazırlayan, broşürleri, organizasyonları yapan biriydim. Çok sıkılınca takvimler yapardım. Başka bir şey de düşünmedim, siyaseti de... Sakindim, mesela elimdeki megafonun ses tonunu yükseltmez kendi sesimi yükseltmeyi tercih ederdim. Türkiye'de insanın daha refah bir ortamda yaşamasından yanaydım, bugün de aynı şeyden yanayım. Bugün konumum gereği siyasal herhangi bir etkinlik içinde değilim. Eskiden beni sendikacılar arardı, şimdi işadamları ve bankacılar arıyor diye şakalaşıyorum. O işadamları ve bankacıların da çoğu 68 kuşağından... Yani arayanlar değişmedi de, nitelikleri değişti. Böyle bir geçmiş büyük bir mutluluk tabii. İnsanların bir ömür boyu yaşayacaklarını birkaç yılda yaşamış bir birey olmanın sevinci ve mutluluğu çok önemli... Ama bunun çok büyük de bir ezikliği var. O yoğun günlerden sonra kimileri hayata adapte olmakta çok zorlandı, kimileri için de o günlerin deneyimleri, yaşanmışlığı kolaylıklar sağladı. Hep sokaklardaydık, insan yaşlanınca yürüyüşler azalıyor. Beni şu anda sokağa sadece bir askeri darbe, sivilleşmeyi engelleyici bir hareket çıkartır herhalde. 1960, 1971 ve 1980 gibi bir cunta harekâtı benim eylem yapmama sebep olabilir. Tabii, başka bir ülkenin askeri harekâtı da. Bir-iki bildiriye imza attığım oluyor. Her bildiriye imza atma şansımız yok. Bir gazetenin köşesinde isminiz çıkmaya başladığı zaman söyleyecek sözünü gazetede aktarma şansını size verdilerse bildiri hareketine katılmaktansa kendi görüşünüzü yazmayı tercih ediyorsunuz. Eğer bir gazetenin yönetiminde adım çıkmasaydı, yazar olarak görünmeseydim belki imza atardım ama yine de mesela işkenceye karşı kampanyaya imza attığımı hatırlıyorum... Gazeteciler Sendikası, Gazeteciler Cemiyeti, Yazarlar Sendikası üyesiyim. Gazetecilik mesleğinde çeşitli ödüller aldım. Bunun yanı sıra 1970 yılında TRT yarışmasında Türkiye'de Gençlik Hareketleri çalışmamla ödüle layık görüldüm. Biri çocuk şiiri yarışmasında, biri senaryo yarışmasında iki edebi ödül aldım. Son yıllarda bazı STK'lar tarafından "Yılın ekonomi yazarı" seçildim.

Bugünden 40 yıl önceye bakınca bireysel olarak çok önemli birikimlere sahip olduğum, çok dolu bir yaşamı yaşamış olmanın mutlu-

İstanbul Teknik Üniversitesi Talebe Birliği'nin yaptığı, Singer grevinin 134. günü afişi. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri: ODTÜ Devrimci Afiş Atölyesinin Öyküsü*, İstanbul: Metis, 2008 içinde.

İstanbul Üniversitesi İşgal Komiteleri Konseyi'nin *İstanbul Üniversitesi Genel Reform Tasarısı ve Fakültelere Özgü İstekler* broşürünün ön yüzü.

luğunu yaşıyorum. Dünyayı ve Türkiye'yi değiştirme ütopyamızın yerine gelmemiş olması, bu konuda ilerleme kaydedilmemesi üzüntülerimden biri. Sanki bugünün dünyası ve Türkiyesi 40 yıl öncenin dünyası ve Türkiyesi'nden çok daha önemli sorunlarla yüz yüze. Ve o dönemin değiştirmeye talip muhalefeti bugün söz konusu değil. Ayrıca, 40 yıl öncesindeki dostlarım kavga arkadaşlarımdan bir bölümü bugün hayatta değiller. Onların çoğunun bu dünyadan ayrılışında önemli acılar söz konusu. Kimileri Denizler gibi asıldılar, kimileri Cihanlar (Alptekin), Sinanlar (Cemgil) gibi öldürüldüler. Kimileri Harunlar (Karadeniz) gibi onulmaz bir hastalıkta tedavi imkânlarının bile ellerinden alınmasıyla erken aramızdan ayrıldılar. Bizim kuşağın sağcı öğrenci liderleri ülke yönetiminde zaman zaman söz sahibi oldular. Ama büyük birikimlerine karşın solcuları siyasette ya çok az yer aldı, ya da alamadılar. Birikimlerini halkımız için kullanamadılar. Her şeye rağmen biz çok yoğun ve çok güzel bir yaşam sürdük. Acılarıyla, tatlarıyla, mutluluklarıyla, mutsuzluklarıyla yaşamın her rengini gördük. 40 yıl sonra yaşadıklarımdan pişman olmadan yola devam ediyorum. Ve yine o gün olduğu gibi refah pastasının büyütülmesi ve adil bölüşümüne katkı gayreti içinde Anadolu'yu gezip konuşmalar yapıyorum, her gün yazı yazarak öğrendiklerimi topluma sunuyorum...

Dolmabahçe'de 6. Filo mensubu bir Amerikan bahriyelisinin denizden çıkarılışı, 1968.

Çimen (Keskin) Turan Ödemiş'ten İstanbul İktisat'a geldiğinde sola bakıyordu, FKF ve TİP'e üye olmakta gecikmedi; yurtta kızları örgütlüyor, sendikada çalışıyor, eylemlere katılıyordu. 6. Filo'ya karşı "Kızlar yürüyüşü"nün de liderlerindendi. Şimdi Dramalı bir ailenin kızı olarak Lozan Mübadilleri Vakfı'nda çalışıyor.

Çimen (Keskin) Turan:

Yeni Halide Edipler geliyor... Ya istiklal Ya ölüm!

Kızlar yürüyüşü; Halide Edip'in Sultanahmet'te yaptığı bağımsızlık mitingini[1] andırır bir şey yapsak! 6. Filo yine İstanbul'a geliyor. Yurtta hemen faaliyete başlıyoruz. Bildiriyi Nurseli (Varlı Sarısözen) ile birlikte yazacağız. Bildirileri mumlu kâğıda geçirmiş, teksir makinesinde basmışım ama hiç bildiri yazmamışım. Deneyeceğiz. Sonunda, demek ki yazabiliyormuşuz, dedik. Siyah bezden kocaman bir pankart yaptık, üzerine "Ya istiklal Ya ölüm" yazdık, ay yıldızı da beyaz olarak işledik. Hatırladığım kadarıyla "Yeni Halide Edipler geliyor", "Türkiye 6. Filo'nun genelevi değildir" yazılı küçük pankartlar[2] da hazırlamıştık, Eminönü TİP'ten de hazır pankartlar geldi, "6. Filo defol" falan yazılı. Böyle bir eylem fikri de hatırladığım kadarıyla Osman (Saffet Arolat) ya da Veysi'den (Sarısözen) gelmişti. Bu arada mitingin duyurusunu yapıyoruz; sadece bizim yurdun kızları değil, üniversiteden de sokaktan da kadınlar katılsın istiyoruz.

Beyazıt'ta toplandık, Sultanahmet'e doğru yürüyoruz, yollarda bildirilerimizi dağıta dağıta. Bir-iki bin kişi kadar vardık diye hatırlıyorum. Halide Edip'in büstünün orada toplanıyoruz. İlk ben konuşuyorum, "Halide Edip'in açtığı kara bayrağı" hatırlatıyorum, onun gibi kadınların erkeklerle omuz omuza savaştığını söylüyorum, doğuracağımız çocukları antiemperyalist savaşa adadığımızı haykırıyorum.

Benden sonra hatırladığım Hukuk Fakültesi'nden Nuran Kurtuluş, ki Taksim'de polislerce dövülmüştü, konuşuyor. Miting boyunca da ön halkalarda kızlar, arka halkalarda erkekler vardı. Erkekler da-

1. 23 Mayıs 1919 günü Sultanahmet'te İzmir'in işgalini protesto için yapılan mitinge aralarında çok sayıda kadının bulunduğu 100 bin dolayında İstanbullu katıldı, Halide Edip "Hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz ve kalbimizdeki haklı isyan kuvvetimizdir" diye konuştu.

2. Harun Karadeniz'in *Olaylı Yıllar ve Gençlik* kitabındaki diğer pankart sloganları: "Türk kadınını 6. Filoya bir eşya gibi sunan iktidarı istemiyoruz", "Türk kadınının onuru korunacaktır", "Demirel ya istifa ya sehpa", "Bağımsız Türkiye", "Amerikalı it, evine git".

ha kalabalık görünelim diye oradalar, çünkü o zamanlar henüz saldırı falan beklemediğimiz için bizi korumak amaçlı gelmeleri pek mümkün değildi diye düşünüyorum şimdi. Hiçbir olay falan olmadı, mitingden polis de hatırlamıyorum, sivilleri bilemeyiz elbette. Sonraki gün gazetelerde de haber olduk.

Birkaç gün sonraydı herhalde, cumartesi olmalı, tesadüfen yurttayım. Müdire hanımın odasına çağrılıyorum. Bir baktım, polis bekliyor, "İfade için götüreceğiz" diyor. Birden paniğe kapılıyorum. "Bir dakika" deyip odadan çıkıyorum, arkamdan müdire hanım da geliyor. Polis "Yürüyüşü kim yaptı, nasıl toplandılar" gibi şeyler de soruyor. "Müdire hanım," dedim, "siz hiçbir bilgi vermeyeceksiniz, bilmiyorum diyeceksiniz." Avukatla konuşmadan polisle, savcıyla konuşmak istemiyorum. Nasılsa bir avukatla konuşmadan bilgi verilmesinin yanlış olduğunu toparlayabilmişim. Kayboldum yurdun içinde. Polis de birkaç saat sonra gitti herhalde. Sonra tebligat geldi, "Amerikan işbirlikçisi hükümet öyle baskılar uyguluyor ki her yere kan damlıyor" gibi bir ifade varmış yazdığımız bildiride. Bu yüzden de 159'dan dava açıldı, iki-üç sözcüğü değiştirseydik, suç olmayacakmış. Avukat, "Bunları siz yazmadınız, Çemberlitaş Kız Öğrenci Yurdu Öğrenci Temsilciliği yazıyor ama damga yok, imza yok" dedi. Ben de duruşmada, "Birisi bizim bildirimizi almış, altına bunları bunları eklemiş, bir bildiri daha üretmiş" gibisine bir savunma yaptım. Gözaltına falan alınmadık ama kızlar çok korktular, telaşa kapıldılar, hatta bir kısmı o günden sonra siyasetle ilgisini kesti. İyi bir eylem olmuştu ama bu nedenle özel bir takdir de görmedik, "kızlar da üstlerine düşen görevi yapmış oldular" diye bakıldı herhalde. Harun Karadeniz *Olaylı Yıllar ve Gençlik*'te bize yer vererek takdir etmiş oldu.

3. 1938'de Nâzım Hikmet, bir grup Kara Harp Okulu öğrencisi ve Donanma'dan astsubay "askeri isyana teşvik" iddiasıyla yargılandılar. Nâzım Hikmet bu davadan 1950 Affına kadar 12 yıl hapis yattı. Diğer sanıklar da hüküm giydiler, hapis yattılar ve ordudan atıldılar.

68'e doğru

Kızlar yürüyüşü sırasında Çemberlitaş Kız Öğrenci Yurdu Öğrenci Temsilciliği başkanıyım, İstanbul Üniversitesi İktisat'ta öğrenciyim. "Sosyalizm" lafını lise yıllarında Ödemiş'te arkadaşımın babası "38 Deniz Harp Okulu Olayları"nda[3] deniz subayı olacakken atılmış Selahattin (Kürkütlü) Amcayla Aydın Engin'den duyuyorum, Sosyalizmin A'sı, B'si, C'si gibi giriş kitaplarını okumaya başlıyorum, eve de gazete alınıyor, Çetin Altan'ı falan izliyoruz. Etrafıma bakıyorum, yoksul, hep hasta tütün işçileriyle tütün ticaretinden para kazananları görüyorum; tütünde emekçi sermayedar çelişkisi. Selahattin Amcanın da etkisiyle İktisat giderek önem kazanıyor gözümde. 1965'te İstanbul

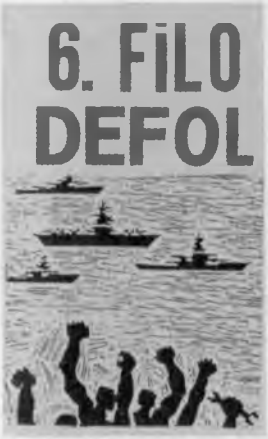
Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni kazanıyorum. 2 numaralı büyük amfide hep aynı yere oturuyorum, dersleri dinliyor, not alıyorum, hiç arkadaşım yok. Fransız liselerinden, kolejlerden gelmiş öğrenciler gruplar halinde geziyorlar, eğleniyorlar, kendilerine güvenleri çok fazla. Çok ders çalışıyorum, özellikle sınav zamanı bir ay sadece ders çalışıyorum. Kitapları özetleyen defterler yapıyorum, benim defterler İktisat'ın o kuşağı için bir efsane adeta, pek çok kişiye sınıf geçirtiyor. Bir gün derste hoca bir firmanın denge eğrileri ve fonksiyonları, kâr, marjinal kâr, maliyet üzerine konuşurken biri kalkıyor "işçilik maliyetleri nerede" diye soruyor. Şöyle bir baktım, "Bu iyi bir çocuk" dedim. Gittim, tanıştım; iyi çocuk Yücel Yaman. Artık arkadaşlar edinmeye başlıyorum, sonra FKF'ye üye oluyorum, bir sürü sosyalist sınıf arkadaşım oluyor, onlar da daha çok benim gibi taşralı. TİP Eminönü İlçe'ye de kaydoluyorum. Yurtta da Eminönü TİP üyeleri birbirimizi buluyoruz.

İlk yılın sonunda tesadüfen Türk-İş'e bağlı Yol-İş sendikasında sekreter oluyorum. Çalışmak zorundayım, babam felçli, annem ev kadını, okuma yazması bile yok. Bekir Yenigün İstanbul şubesi başkanı, çok yakın arkadaşı ve sendika kökenli Şaban Erik Meclis'te, TİP milletvekili.

Kızlar örgütleniyor

Bu arada yurtta problemler çok fazla, banyo sıralarında kavgalar çıkıyor. Beş kişiden oluşan Yurt Temsilciliği Kurulu'na 1968 Eylülünde "Eylem grubu" adıyla TİP Eminönü destekli aday oluyoruz; kantinde, kütüphanede, yurdun koridorlarında propaganda konuşmaları derken açık farkla seçiliyoruz, başkan oluyorum.

İTÜ Talebe Birliği'nin 6. Filo'yu protesto afişi.

Okula, yurda, eylemlere yetişmeye çalışıyorum, Yol-İş'te çalışmaya da devam ediyorum. Öğrenci cemiyeti, yurt ve TİP bildirilerini mumlu kâğıtlara geçiyorum, teksir makinesinde basıyorum, çoğaltıyorum.

Beş-on yıl önce evde kâğıtların arasında Osman Arolat'ın "Koca yumruklu Çimen Keskin senden bir şey daha yapmanı istiyorum, yurtta bir demokratik üniversite toplantısı yapsan" diyen notunu bulmuştum. Yapıyoruz elbette. Yönetim itiraz edemiyor. İktidarı ele almış durumdayız ya.

Yol-İş de Beyazıt'ta, dolayısıyla anacaddeye çıkmadan, ara yollardan gidiyorum yurttan işe. Akşamları yürürken kulağıma gelen fasıl seslerine Türk müziğinin çok dinlendiği bir evde büyümenin de et-

kisiyle durur kulak verirdim. Bu fasıl sesleri beni yurtta klasik Türk müziği korosu kurmaya götürdü, son yıllara kadar İstanbul Klasik Türk Müziği Korosu'nu çalıştıran önemli şeflerden Enver Ergün bizi de çalıştırmaya başladı. Bunu politik bir faaliyet olarak yapmıyorum ama evet solcular her şeyle ilgili anlamında etkisi olmuştur belki. Durmadık, Halk Müziği Korosu da kurduk. Yıl sonunda konserler veriyoruz artık.

Eylemlerde kadınlar

Haziran işgalinde okulda pek bulunamıyorum ama işyeri yürüme mesafesinde olunca işgal bildirilerinin bir kısmını basıyorum. Yol-İş diğer Türk-İş sendikalarından farklı, dolayısıyla sorun olmuyor. İşgale de arada bir koşu gidip dönüyorum. İşgal yöneticileri ağır perdeli Dekanlık odalarında oturuyorlar genellikle. Bir keresinde yerde tabakları görünce, toparlamak bana düşermiş gibi bir köşeye koyduğumu hatırlıyorum ama yıkamak yok, orada durdum. Zaten orada lavabo da yoktu. İşgalde kızlardan geceleri okulda çok az kalan vardı. Ben hiç kalmadım, çevremden de kalan olduğunu hatırlamıyorum. Forumlara da ancak benim öğle koşuşturmalarıma denk gelirse katılabiliyordum. Forumlarda konuştuğumu hatırlıyorum, benden başka bir kız öğrenci konuştu mu konuşmadı mı çıkartamıyorum. 1 numaralı amfide forumlardan sonra bahçeye çıkardık, bahçede de işte Deniz (Gezmiş) veya Sıtkı (Coşkun) konuşmalar yaparlardı. Üniversitenin ana kapısından çoğala çoğala alana çıkardık. O yürüyüşlerde dükkânların önüne çıkanların, camlardan bizi destekleyenlerin, alkış tutanların ve giderek sayımızın artmasının da beni mutlu ettiğini hatırlıyorum. Eylemlerde kızların sayısı az olurdu, ama okuldaki kız öğrenci sayısı da azdı tabii. Lojistik destek olarak kızlar önemliydi elbette. Bir keresinde bizim yurttan bir arkadaşa silah vermişler, onu saklamak zorunda kaldığımızı hatırlıyorum mesela.

Eminönü TİP'in "Partizan"ları

Bir yandan sokaklardayız, eylemlerdeyiz, bir yandan Eminönü TİP'te Leninler, Marxlar okuyoruz, tartışıyoruz. Bizim 834 kişilik koskoca yurttan en fazla on kız oralardayız. FKF Çemberlitaş'ta yurda çok yakın bir yerde. Doğu Perinçek grubu bir gün FKF'yi basıyor, ben de oradayım. Olivetti daktiloyu pencereden fırlattıklarını gözlerimle görünce böyle bir grupla asla bir arada olamayacağımı anlamıştım. Eminö-

Temmuz 1968. Dolmabahçe'de Amerikan Bahriyelileri.

nü TİP'te ne Mihri Belli'ciyiz, ne Doğu Perinçek'çi, *Partizan* dergisini çıkartmaya başlayınca hepimiz partide "Partizan grubu" olarak anılır olduk. Öyle çok bilinçli olarak değil, o kadar çok teorik bilgiye sahip olacak zamanım zaten yoktu. Gece üçlere kadar okurdum *Partizan*'da çıkan yazıları ama şimdi bakıyorum da, anlamadan okuyormuşum.

O arada Yol-İş'te yönetime sağcılar gelince ben de işsiz kaldım; işsizlik bir yıl sürdü. 70 başı gibi Maden-İş'te toplu sözleşme uzmanı olarak çalışmaya başladım. Tam istediğim bir işti. Okulu bitirmek üzereyim, bölümüm de Sosyal Siyaset ve Maliye, işime uygun... Her şey iyi hoş, Maden-İş'te TİP dışı bir grup yok ama TİP'te gruplar var, bu kez parti içi gruplar il merkezini basıyor. Herkes beni Partizan'dan biliyor ama diğer gruplardan farkını bilerek Partizan'da değilim. Benim derdim Türkiye'de sömürüyü azaltmak, sosyalizm kurmak, "Türkiye daha demokratik olsun" diye bir derdim de yoktu galiba. Toplu sözleşmelerde işçilerin cebine 25 kuruş fazla zam almak benim için yeterliydi. Hiç bireysel hayal kurduğumu hatırlamıyorum; sendika-

lar, DİSK büyüyecek. Dolayısıyla *Beyaz Aydınlık*,[4] *Kırmızı Aydınlık*, DÖB, Dev-Genç pek ilgilendirmiyor beni. Eylemlere katılıyorum, model olarak Çin değil, Sovyetler Birliği daha iyi diye düşünüyorum.

Enternasyonal lafını çok seviyorduk

Enternasyonal lafını seviyorduk, kullanıyorduk, marşını söylüyorduk. Çekoslovakya olayında aldığımız tavır ne kadar enternasyonal olduğumuzu gösteriyor. Sovyet tanklarının Çekoslovakya'yı işgaline itiraz eden çok az grup oldu. Ben ABD ve Batı Avrupa'nın Çekoslovakya'yı dışarıdan karıştırdığını düşünüyordum, dolayısıyla Sovyetler'in yanında bir tavır almıştım. Ne kadar yanlış! Yanlış yaptığımızı 79'da Sovyetler Birliği'ne hem orada tedavi görmekte olan Server Tanili'yi[5] hem de Sovyetler'i görmek için bir grup sosyalist aydınla yaptığımız gezide fark ettim. On günün sonunda eşimin de benim de bakışımız değişti, bu sistemin insanları mutlu etmediğini gördüm. Mîna Urgan,[6] Halet Çambel[7] falan da vardı ekipte. *Bir Dinozorun Anıları*'nda Mîna Urgan isimlerimizi vermeden bizden bahsediyor, "Bir genç evli çift vardı," diyor, "hiç beğenmediler, hep suratları asıktı, çok idealisttiler, orada gördükleri yanlışlara tahammül edemediler."

Vietnam benim için önemliydi, Yol-İş'e giriş sınavında on kişi falanız. Sınavda, "sendika ne demektir", "sendika nasıl faaliyet gösterir", "Uzakdoğu'da Vietnam'daki savaş nasıl bir savaş, kimler arasında, kim haklıdır"ın yanı sıra bir-iki de teknik soru sorulmuştu. Vietnam Savaşı'nı çok iyi anlatmıştım. Öyle bir enternasyonal yaklaşım Vietnam'dan dolayı vardı kafamda.

Halkların kendi kaderlerini tayin hakkını çok önemli buluyordum, Kürt meselesini azıcık öğrenmeye başladığımda bu sloganın çok kıymetli olduğunu düşündüm. Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın[8] yöneticileriyle Eminönü TİP'te bir arada oluyorduk. Kafamda asla milliyetçi herhangi bir şey yoktu. Ama ABD'ye karşı Türkiye'nin ulusal çıkarlarının korunması gerektiğini düşünüyordum. Daha çok ABD gibi bir ülkenin ekonomik sömürüsünden kurtulmak lazım diye düşünüyorduk, üslere, savaş filosunun dolaşmasına falan karşıydık. TİP eğitimlerinde milliyetçi ağırlık hiç hatırlamıyorum; daha çok kapitalist sömürüye karşı bilgi sahibi oluyorduk, azgelişmişlik sürecinde Türkiye, sömürge olarak Türkiye gibi konularda okuyorduk. O zaman yazılan metinlerin bugünkü kadar açık ve net olmadığını ise bugün bakınca görüyoruz. Ama Sovyet edebiyatı çok okuduk, Sovyet romanlarındaki direniş bizi etkiledi, Sovyetler Birliği'nin özellikle İkinci Dünya Sa-

4. Bkz. Aydınlık'lar ve Kurtuluş, s. 371.

5. Server Tanilli (1931), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesiyken 7 Nisan 1978'de silahlı saldırıya uğradı, yürüyemiyor. Fransa'da Strazburg Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. *Uygarlık Tarihi, Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş* başta olmak üzere çok sayıda kitap ve makalesi yayımlandı. Halen Fransa'da yaşıyor, *Cumhuriyet* gazetesine yazıyor.

6. Mîna Urgan (1915-2000) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Filolojisi'nde 1977'de emekli oluncaya kadar İngiliz edebiyatı profesörü olarak öğretim üyeliği yaptı. Çevirilerinin yanı sıra *Shakespeare ve Hamlet, Virginia Woolf ve D. H. Lawrence* incelemeleri, beş ciltlik *İngiliz Edebiyatı Tarihi, Bir Dinozorun Anıları, Bir Dinozorun Gezileri* eserleri arasında yer alıyor.

7. Halet Çambel (1916), Anadolu'da önemli arkeolojik değerlerin ortaya çıkarılmasına öncülük etti. Eskrim dalında 1936 Berlin Olimpiyatlarına katıldı. İstanbul Üniversitesi başta olmak üzere dünyanın pek çok üniversitesinde arkeoloji bölümlerinde öğretim üyeliği yaptı, ortak çalışmalar yürüttü. Arkeolojik çalışmaları nedeniyle Türkiye içi ve dışından çok sayıda ödül aldı.

8. Bkz. Türkiye'de Modern Kürt Siyasetinin Doğuşu, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), s. 365.

25 Haziran 1968 tarihli *Ant* dergisinin kapağı.

vaşı'ndaki direnişi çok hayranlık uyandıran bir şeydi. Bir sendika yayınında okuduğum sendikacıların İsrail'de Kibutzlara yaptıkları gezi beni çok etkilemiş, çok cazip gelmişti o yaşımda.

Sosyalist gençliğin 68'den itibaren anti-Amerikan eylemlerinin nüvesi hep ulusaldı. Ama o günden bugüne gelirken, ne kadar ulusalcı olunacak, ne kadar olunmayacak, bu ayırt edilemedi. Önce demokrat olacak ki insan, ulusalcılık, emperyalizm, ülke yönetimi, bilmem ne kanunu üzerine sağlıklı çözümler üretebilsin. Mesela 27 Mayısı bugün gördüğüm gibi yargılıyor muydum? Yargılamıyordum, dürüst olmak lazım. Bir ordu sevgisi vardı, Menderes döneminin son yıllarındaki baskılara ilişkin okuduklarımız da bizi etkiliyordu. Benim ailem tümden CHP'li. Yassıada duruşmaları hep dinlenirdi; çok abartılmış, bir sürü yalan yanlış şeyler. Bunlar bizi yanlış düşünmeye sevk etmiş, daha temelden bakamamışız. Dolayısıyla orduya kurtarıcı gibi bakma durumu vardı.

Hoş bir hikâye var burada; anti-Amerikancılığın boyutlarını da gösteriyor. Çemberlitaş'ta başkanken bir sürü yerden broşürler, toplantı çağrıları falan geliyor. Aa bakıyorum Robert Kolejin yılsonu bilmem ne festivali, açık oturumlar, eğlenceler. Ne işimize yarar, bunlar zengin çocukları, Boğaz manzaralı yerlerde okuyorlar, Amerikan taraftarı, atıyordum bir kenara. Meğer onları yurda sonra eşim olan Ali Eşref bırakırmış, o sıra millileştirilsin diye de uğraşıyorlarmış. Robert Kolejin Boğaziçi Üniversitesi'ne dönüşmesini sağlayanların arasında o sıra Öğrenci Birliği Başkanı Faruk Pekin ile birlikte sayman üye Eşref de yer alıyor.

68 neydi?

Düşündüğüm o güzel Türkiye sosyalist bir Türkiye'ydi. Şimdi bakınca 68'i genel bir muhalif gençlik hareketi olarak görüyorum. Gençliğin zaten muhalif olması lazım. Mevcut düzenden yana bir genç düşünemiyorum. Bugün gençlik, istisnalar bir yana, toplumsal konulara değil, bireysel konulara odaklanmış yaşıyor. Aslında TİP doğru bir yapılanmaydı, Türkiye'nin her yerinde örgütlüydü. Üniversitelerde daha iyi örgütlenseydi, bugün Türkiye'nin manzarası farklı olurdu. Gideceğim okulu bilerek seçtiğim halde bugün pişmanım mesela, tıp fakültesini de kazanmıştım. 68 ve sonrası sendikalardaki mücadelelerim hep boşa gitti, kalan bir şey yok. O yıllarımızı çok daha verimli kullanabilirmişiz, biraz bireysel olabilirdik. Sendikalarda çalışacağıma, mesela Ödemiş İzmir yöresinde sosyalist örgütlenme yapsaydım

daha yararlı olabilirdim diye düşünmekten kendimi alamıyorum. Sendikalardaki kazanımlar 12 Eylülle pat diye siliniverdi, hiçbir şey kalmadı, her şey geriye gitti.

12 Mart, 12 Eylülden bugüne

12 Mart olduğunda Maden-İş Sendikası için Ereğli'de örgütlenme çalışmasındaydım. Yöneticiler içeri alınınca "Yöneticilerimiz alındılar ama biz sendikal mücadelemize özgürce devam edeceğiz, endişelenmeyin" tarzı bildiriler yazıyorum, gece vardiyasından çıkanlara bildirileri dağıtıyorum, sinema toplantıları falan yapıyorum.

Maden-İş'in 1972'de yılsonu kongresi için iktisadi bir rapor yazmam istendi. Böyle bir deneyimim yok. Ayşenur Zarakolu[9] yakın arkadaşım, İktisat Fakültesi kütüphanesinde çalışıyor, yardım istedim nasıl yaparım diye. Ayşe, devamlı kütüphanede çalışan, Robert Kolej mezunu doktora öğrencisi Ali Eşref'in yardımı olabilir diyerek bizi buluşturdu. Rapor da yazıldı. Sendikal enternasyonalizmle çok ilgiliyim ama mesela bağlı olduğumuz Avrupa Alman Sendikalar Birliği'yle ilişkide dil gerekiyor, ben bilmiyorum. Sendikanın bu eksikliğini kapatmak için Eşref'i Maden-İş'e almalarını söyledim. İki senenin sonunda da evlendik. Tabii bunun dedikoduları da oldu.

12 Eylülden 15-20 gün önce Maden-İş'ten karıkoca istifa etmiştik. 1975'ten itibaren Maden-İş TKP'nin eline geçti ama biz TKP'li olmadık, muhaliftik, son bir yıl bize doğru düzgün iş bile vermediler. Benim tabanla ilişkilerim çok iyiydi, Eşref de örgütlenmelerde militanca çalıştı. Darbeden altı ay kadar sonra sendikaya gittiğimizde sıfırdan yarattığımız araştırma dairesi feci bir hal almıştı, klasörlerin demirlerini açmışlar, silkelemişler, çekmeceleri ters çevirmişler. Silah aramışlar, ancak uçuşan kâğıtların üzerine basarak yürüyebiliyorsun. Çok acıklıydı. İşsiziz, oğlumuz küçük. Eşref doktorasını almıştı, kalktık Ankara'ya gittik, ODTÜ İktisat Bölümüne hoca oldu, ben de SBF'de yüksek lisansa başladım. İktisat bölüm başkanlığından Yakup Kepenek 1402'lik[10] olup atılınca on kadar sosyalist hocayla birlikte Eşref de istifa etti, benim tez de olamadı, İstanbul'a taşındık. Ufak tefek çevirilerle geçinmeye çalışıyoruz. Aramalar, kaçaklık, sonra Eşref'in dört buçuk aylık hapisliği...

9. Ayşenur Zarakolu (1946-2002) insan hakları ve ifade özgürlüğü mücadelesi öncülerinden. Kurucusu olduğu Belge Yayınları'ndan çıkan tabu sayılan pek çok konudaki kitaplar nedeniyle 1990-98 arasında hakkında 33 dava açıldı, hapis yattı. 1988'de Frankfurt Kitap Fuarı'nda Yaşar Kemal'den sonra Türkiye'den ödül alan ikinci kişi oldu. Alman Kitapçılar Birliği, Zarakolu onuruna *Yayımlama Özgürlüğü* adlı 20 bin tirajlı bir seçki yayımladı.

10. 1980 askeri darbesi sonrası 1402 sayılı sıkıyönetim yasasına dayanılarak üniversite ve kamu kuruluşlarında yapılan tasfiye.

Şimdi

1987'de kendi işimizi kurduk, kamuoyu, piyasa, reklam araştırmaları yapıyoruz. Bir sürü insanla tanıştım, bir sürü iş yaptım, ama oğluma "Hayatta yaptığım en isabetli iş seni doğurmak" diyorum. Onunla gurur duyuyorum.

12 Marttan sonra hiçbir partiye, örgüte üye olmadık, bağımsız kaldık. 2007 seçimlerinde Ufuk Uras'ın seçilmesi için bağımsız sol aday kampanyasının her faaliyetine katıldık; kapalı salon toplantılarına da gittik, bildiri de dağıttık, her şeyi yaptık. Azız, kitleselleşmedik, geçmiş hatalara iyi bakmak lazım. 12 Eylül kendi adına çok başarılı oldu, düşündükçe iyimser olamıyorum. AKP'nin kapatılmadığı gün çok sevindik, etrafımdaki insanlara bunun bir demokrasi meselesi olduğunu anlatmaktan bıktım, artık konuşmuyorum, "Yoksa sen AKP'li misin" falan diyorlar. Bugün inandığım iyi bir örgütlenme olsun, kent kent köy köy yine dolaşırım. Drama'dan zorunlu göçe tabi tutulmuş mübadil bir ailenin çocuğu olarak 2000 yılından beri de Lozan Mübadilleri Vakfı'nda çalışıyorum. Kurucu üyeyim, projelerde görev alıyorum, sözlü tarih yapıyorum, ofiste de zaten derinlemesine görüşmeler yapıyorum, yönetiyorum, uyguluyorum.

Türkiye'nin daha demokratik olmasının en acil sorun olduğunu, ordunun siyasetten el çekmesi gerektiğini düşünüyorum, sosyalizmin çok uzak bir hayal olduğunu biliyorum. Ancak tam demokrat bir ülke olduktan sonra Türkiye'de sosyalizm için mücadele edilebilir. Örnek de elbette Sovyetler de Çin de olmayacak. Belki de örnek yok.

İTÜ Gümüşsuyu, Boykot 1968.

Çetin Uygur, Maçka Teknik Öğrenci Birliği Başkanı olarak 70'lere kadar öğrenci hareketinin yanı sıra işçi direnişlerinde de önde. Meslek maden mühendisliği, memleket Zonguldak ve serde liderlik de olunca hayatı darbelerle gelen hapislik günleri bir yana maden işçileriyle geçiyor; Yeraltı Maden-İş ve Dev Maden-Sen önce onun adıyla anılıyor.

Çetin Uygur:

68 iyi bir okuldu. Vedat Demircioğlu'nun kan izleri de orada.

I. 17 Temmuz 1968.

6. Filo'nun askerleri İstiklal Caddesi'ne doluşmuşlar. Beşerli, altışarlı gruplar halinde öğrenciler de İstiklal'de tur atıp Amerikan askerlerine patapat geçiyorlar. Taksim'den, iki-üç arkadaş Gümüşsuyu'na, İTÜ Öğrenci Birliği'ne doğru iniyoruz.[1] Tam Makine Fakültesi'nin kapısına doğru dönerken birini görüyoruz; yolun kenarında, postane kapısına dönük dikiliyor. Bir anda birileri bu kişiye saldırıyor, adamı caddenin karşı tarafındaki polis arabasına doğru sürüklemeye çalışıyorlar. Biz de ne oluyor, ne yapıyorlar, haliyle sürükledikleri kişiyi kurtarmaya kalkışıyoruz. O arada yurda giren çıkan öğrenciler de bize katılıyor. O sürtüşme içinde kurtarılmaya çalışılan kişiyi polisler alıp götürürken, polislerden biri gençlerin elinde kalıyor. Bir anlamda "Onu bırakın, polisi alın" diyerek değiş tokuş yapacağız. Polisi bir masaya oturttuk, "Sakin olun" dedik. Onu bırakmaya kalmadı polisler futbol sahasından topluca yurda doğru gelmeye başladılar. "Dikkat kapıları kapatın, bunlar ne yapıyor" falan derken, askeri hastanenin duvarından birileri "Gençler kendinize dikkat edin" diye sesleniyor. Hava kararmış. Ama nasıl bir saldırı, akıl almaz! Camlar, çerçeveler iniyor, bir şeyler geliyor üstümüze üstümüze. Kapattığımız kapıyı açmak üzereler. İçeriye doğru kaçıyoruz nereye gideceğimizi bilemeden. Ve o arada birileri, yemekhanenin ustalarıymış, beni ve bir-iki adım önümdeki Harun'u (Karadeniz) çekip alıyor. Onların yatak odaları var, oraya aldılar bizi ve orada gizlendik. Ortalık sessizleşince

odadan çıktık, nerede ne oluyor bakacağız. Çalışanlar birinin camdan atıldığını söylüyorlar. Kimin atıldığını bilmiyoruz ama yerde kan izleri var. Taşkışla'dan Dolmabahçe'ye inen yolda kan izleri devam ediyor. Vedat'ın kan izleri. Vedat Demircioğlu'nu kaybettiğimiz olay böyle oldu işte.

Vedat Demircioğlu'nun ölümünden hemen sonra Rektör Bedri Baba (Karafakioğlu) yurda kadar geldi, öğrencide ciddi bir tepki vardı.[2] Bir grup halinde Bedri Baba'nın yanına çıktık daha sonra. Baskını yaşayan arkadaşlardan duyduklarımızın da artırdığı öfkeyle belki "Bizler öğrenciler, size baba dedik, polisin üniversiteye girmesinden dolayı bunu geri alıyoruz" manasına bir laf ediyorum. Ne kadar ağır konuştuğumu daha sonra düşündüm tabii. O da hiç beklemediğimiz bir tarzda "Üniversiteyi karıştıran dört kişi, Harun, Çetin, Cavit Savcı" dedi. Bir ad daha söyledi, hiçbirimiz tanımıyoruz. Sonradan uzatmalı Elektrik öğrencilerinden, okula her gün gelip kantinde satranç oynayan, eylemlere de katılan birinden söz ettiğini öğrendik. Bu öğrencinin "okulu karıştıran" bir hali yoktu tabii ki. Listeyi Rektöre polis vermişti. İddiaya göre; bizler okullarımızı bitirmiyorduk ki ortalığı karıştırmaya devam edebilelim, bu arkadaş da bir türlü mezun olamadığından polisin listesine girmişti. Ben yedi yılda bitirdim okulu. Ortalığı karıştırmaktan değil, Öğrenci Birliği nedeniyle sınavlara son anda girmek, lise eğitiminin yetersizliği, ekonomik ve sosyal sorunlar hep birlikte başarımızı etkiliyordu. Özetle, Bedri Baba üzgündü. Çünkü öğrenci yurdunu üniversite bünyesinde görmeme hatasını fark etmişti ama bir taraftan da "aşırılık, gerginlik istemiyorum" mesajını vermişti.

İşgal

Yurt baskını tam da işgali takip eden günlerde oluyor. Sınavlar tam başlamak üzereydi. Maçka'da sabaha kadar açık bir büyük dershane vardı, herkes gelir ders çalışırdı orada. O gece o dershanede toplandık, tüm öğrencilere açıktı ama daha çok FKF ve daha sonra Parti-Cephe olarak da kendini ifade edecek olan arkadaşlar katıldı. Kararı aldık, Maçka'da işgali başlattık. Gümüşsuyu'nda da Harun'un başkanlığında yurttaki lokalde işgal için forum yapılıyordu o anda. Mimarlık'tan Erdoğan atlayıp Gümüşsuyu'na gidiyor, forumda halen işgal tartışanlara "Biz Maçka'da işgali başlattık, siz hâlâ tartışıyor musunuz" diyor. Böylece tartışma bitiyor, İTÜ'de de işgal başlıyor.[3]

Üniversite araştıran, sorgulayan, düşüncesini özgürce ifade eden

2. Harun Karadeniz (*Olaylı Yıllar ve Gençlik*, s. 144) aktarıyor: "Baskından sonra yurt binası harabe halindeydi. Bir ara Rektör Karafakioğlu geldi, konuşmak istedi fakat konuşturulmadı. Yuhalandı ve susturuldu. Gerçi pek az öğrenci yuhaladı rektörü fakat sonradan kimse dinlemedi sözlerini. İTÜ Senatosu 18 Temmuz 1968 günü yapılan bir toplantı sonucunda istifa etti." Senato'nun istifasıyla ilgili İTÜTOTB Başkanı Çetin Uygur ve İTÜTB Başkanı Harun Karadeniz imzalı basın bildirisinde Senato'nun istifa gerekçesini öğrenci hareketlerine bağladığı, ancak gerçek nedenin işledikleri suçu örtbas etme çabası olduğu söyleniyor.

3. İstanbul Teknik Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi Teknik Okulu'nda işgal 15 Haziran 1968'de başlıyor.

Demircioğlu'nun ölümünün ardından. TİP haberleri.

öğrenciler yetiştirsin istiyoruz, yönetimde öğrenciler de, çalışanlar da söz ve karar sahibi olsun diyoruz. Yeni yapıtlar üreten beyinler olmak, rektörü, dekanları seçme hakkı istiyoruz. Bu yapısal bir değişim demekti. Maçka boyutunda da buna ek olarak, sağ yapının ağırlıklı olduğu ortamda dört yıllık öğrenimin sonunda mühendis olunuyordu, oysa öğrenciler beşinci yılı da okuyarak yüksek mühendis olmak istiyordu. İşgal talepleri arasında "yüksek mühendislik" meselesi de olunca Maçka'da işgal hemen tuttu.

Mühendislik binası, arkalı önlü, yan tarafta Maden ve Kimya fakülteleri, hepsi birlikte işgale yöneldi, panolar asıldı, taleplerin belirlenmesinde İTÜ Öğrenci Birliği ile birlikte hareket ediyoruz. İTÜ ile her şeyi birlikte yapıyorduk; deyim yerindeyse, İTÜ Öğrenci Birliği başı çekiyordu. Sadece Yıldız Teknik'le az da olsa bağımsız ilişkilerimiz oluyordu. Senato bizim taleplere sıcak baktı, Teknik Üniversite de tamam dedi. İşgali kaldırdığımız gün, Rektör Bedri Karafakioğlu birkaç dekanla birlikte geldi, "tahribat var mı" diye bakıyorlar. Kimya'daki arkadaşlar "işgal sırasında güvenlik için gerekir" düşüncesiyle laboratuvarda çatapat bir şeyler üretmişler. Çatapatları içine küçük bir taş koyup kâğıda sarıyorsun, atıyorsun, patlıyor. İşgal bitince beton bir çukurun içinde hepsini patlatmışlar. Dolaşırken birisi "Hocam, hocam bakın" diyerek çukuru gösteriyor. Bedri Baba "Dön önüne yürü" dedi. Binalar, amfiler, koridorlar o kadar temiz ki... Şaşırıyorlar. Kapıda Bedri Baba'yla tokalaşıp karşılıklı teşekkürlerle ayrılıyoruz. Bu arada, Haziran sınavlarında başarı şansımız yok gibi. Bir hak daha istedik, Senato son talebe de "Tamam" dedi.

Sola yolculuk

1940, Zonguldak Devrek doğumluyum. Solculuk laflarını ilk Zonguldak'ta Terakki Mahallesi'ndeki spor kulübü lokalinde duyduğumu hatırlıyorum. Baba tarafından CHP'liyim, lisanslı futbol oynuyorum, arkadaşlarım sola açık. Bu arkadaşlar işçi yürüyüşlerine önderlik yapıyor, her yürüyüşün bir yerinde "Hadi bakalım, Fener Mahallesi'ne gidelim" diyorlar. Fener Mahallesi kömür işletmecilerinin, mühendislerin oturduğu ayrıcalıklı bir yer olarak yürüyüşlerde hedef gösteriliyor. Öyle bir solculuk! 1961 Anayasasıyla birlikte işçilerin grev hakkı üzerine falan konuşulmaya başlanması biz liselilere garip gelmişti, "Olur mu, memleket nereye gider sonra" diye.

Maçka Teknik'e böyle bir ortamdan geliyorum. Aslında bu İstanbul'daki ikinci okulum oluyor. Önce Güzel Sanatlar Seramik'te başla-

dım. Öğrencilerle davranışta, konuşmada uyuşamadım, yapamadım, ayrıldım. Bir gün Zonguldak'ta, sinemadayız, bir genç kız geldi yanıma, teşekkür ediyor bana. Seramik'te ilk yedekmiş, ben çekilince okula girme şansı doğmuş. Top falan oynadığımız için Zonguldak'ta tanınıyoruz, öyle buluyor beni. İstanbul'da kaldığım Sürmene ve Zonguldak öğrenci yurtlarında da sosyalist tartışmalardan etkileniyorum. Öğrenci Birliği'ne girince de yaşam insanı hızla kendine çekiyor, kavrıyor. Birlik'teki arkadaşlar TİP'li. Ben partiye de girmiyorum. Sosyalist oluyorum. Benim solculuk böyle oluşuyor.

O yıllar

Maçka'daki eylemler antiemperyalist temelde gerçekleşiyordu, 68' le birlikte sosyalist düşünce açısından zenginlik başladı. Ben zenginlik diyorum ama sonrası zenginlik mi parçalanma mı? Bilemiyorum. Parlamentoda TİP'lilere yapılan saldırıyı[4] protesto için Öğrenci Birlikleri olarak büyük bir yürüyüş düzenledik.[5] İstanbul'daki Öğrenci Birlikleri olarak birlikte hareket ettiğimizde, eylem çizgimiz herkesin toplandığı Beyazıt'tan başlardı, Sirkeci, Eminönü, Karaköy, Dolmabahçe hattından nihai söylem için son durak Taksim'di. Düşüncelerimizi topluma sunabilme, anlatma tarzıydı bu. Yani rakam vermekte zorlanabilirim ama genellikle Taksim'e doğru yöneldiğimizde, kortejin sonu daha Karaköy'de olurdu.

Biz öğrenciler grevlere destek için gittiğimizde işçiler müthiş heyecanlanırdı, "Anlatın," derlerdi, "her şeyi anlatın". Bizim eylemlerimize işçiler katılamıyordu tabii ki, çalışıyorlar. Derby Lastik Fabrikası'nda işçilerin işgaline öğrenciler olarak katılmıştık. Açık söylemek gerekirse işçiler devrimci öğrencilere gerek duymadan işgali gerçekleştirdiler. Bu, DİSK'in eylemsel doğuşlarından biriydi. Bunu Demirdöküm[6] ve diğer fabrika işgalleri izledi. Singer grevinde[7] akıl almaz bir çalışma yapıyoruz, sabahlara kadar bildiriler basıyor, erkenden gidip işçilere bildirileri dağıtıyoruz. İşçi direnişleri, NATO'ya Hayır, Montaj Sanayi ve Ortak Pazara Hayır[8] eylemlerini hatırlıyorum. Sanayileşmeyi engelleyen montaj olayına karşı İzmit'ten İstanbul'a yürüyoruz; sanayi tesisleri önlerinde duruyor, slogan atıyor, bildiriler dağıtıyor, çalışan işçilere de emperyalizmi anlatıyor, işçi sınıfını örgütlenmeye çağırıyoruz. Demirdöküm gibi işçi eylemleri ve direnişlerinde işçilerle yapılan toplantılara katılan daha aktif konumdaki, konuşması, aktarımı daha iyi arkadaşlar, ciddi anlamda eğitim verirdi. Şu anda üniversitelerde yetkin birtakım yerlerde olan, devletle birtakım

4. Bütçe görüşmeleri sırasında 19 Şubatı (1968) 20 Şubata bağlayan gece yarısı Adalet Partililer TİP milletvekili Yunus Koçak'ı yumruklamaya başlıyorlar. AP milletvekilleri Şadi Pehlivanoğlu, Kemal Bağcıoğlu, Hamit Fendoğlu, Ata Bodur, Şevki Yücel; Yunus Koçak ile Çetin Altan'ı sürükleyerek yere atıp tekmeliyor. Fendoğlu tabanca kabzasıyla Koçak'a saldırıyor, başını yaralıyor. Bu arada, TİP milletvekilleri Sadun Aren, Rıza Kuas, Kemal Nebioğlu, Tarık Ziya Ekinci ve Ali Karcı hırpalanıyor, Cemal Hakkı Selek de tartaklanıyor. Koçak Gülhane Askeri Tıp Akademisi'ne kaldırılıyor (Sargın, *a.g.y.*, cilt 1, s. 579).

5. İstanbul'daki muhtelif öğrenci ve sendika kuruluşlarının Meclis'teki saldırıyı protesto etmek için gerçekleştirdikleri Taksim'deki "Anayasayı savunma" mitinginde "Tertip Komitesi"nin çağrılısı olarak Mehmet Ali Aybar, Çetin Altan ve Yalçın Küçük birer konuşma yaptı (*a.g.y.*, s. 1232).

6. 31 Temmuz 1969'da Bağımsız Çelik-İş Sendikası'ndan ayrılarak DİSK'e bağlı Maden-İş'e üye olan işçilere karşı zor kullanılması üzerine Türk Demirdöküm Fabrikası işçilerce işgal edildi.

7. 11 Ocak 1969'da İstanbul Kartal'daki Singer Fabrikasında işçiler Çelik-İş'ten ayrılarak DİSK'e bağlı Maden-İş Sendikası'na girmek için kendilerine öncülük eden üç arkadaşlarının işten atılması üzerine fabrikayı işgal ettiler. Ertesi gün polis göz yaşartıcı bomba atarak içeri girmek istedi. Çıkan çatışmada 8 polis 14 işçi yaralandı. İşçiler fabrikayı polis zoruyla boşalttılar. 120 işçi gözaltına alındı, altısı tutuklandı. Polisin bu tutumu aslında yeni bir dönemin habercisiydi (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2147).

8. 24-30 Aralık 1968 Montaj Sanayi ve Ortak Pazara Hayır Haftası.

ilişkiler içinde olduğu sonra ortaya çıkan kişiler de işçilere ders verenler arasında yer almıştı. Bunlar tabii 1990'larda, 2000'lerde açığa çıktı. İşçi eylemlerinde Kavel direnişi[9] de hep güç kaynağı olmuştur.

6. Filo'nun her gelişinde kitlesel tepkiler veriliyor, büyük yürüyüşler yapılıyor, yürüyüşler yoluyla da topluma böyle bir askersel gücün, ABD emperyalizminin neden ve niçin güç gösterisi yaptığı, her boyutuyla toplumları teslim almayı amaçladığı anlatılmaya çalışılıyor ve halk mücadeleye çağrılıyor, Türkiye NATO'dan çıksın isteniyor. Dev-Genç afişi vardır ya, yumruğu havada genç. O fotoğraf sanıyorum Güney Asya'da bir yerde çekilmiş. Dev-Genç'ten önce biz kullandık o fotoğrafı. Bir gece sabaha kadar dört-beş arkadaş kocaman bir beze çizdik, üzerine de "6. Filo Defol" yazıp Maçka binasından aşağıya sarkıttık. Sonra bu bez afişi Yıldız'a taşıdık. O zaman Yıldız'ın ön tarafında, şimdi arkada kalan yolun üzerindeki eski güzel bir bina vardı. Afiş o binadan da yukarıdan aşağıya sarkıtıldı, iki-üç gün orada kaldı. Sıra İTÜ'deydi. Telefonda "Afişi almaya geliyoruz" diye konuşuyoruz, polis telefonları dinliyormuş, dolayısıyla afişi polise kaptırdık sonunda. Bu 6. Filo'nun ikinci gelişiydi, 10-15 Şubat 1969 günleri, "Kanlı Pazar"dan hemen önce.

Türkiye'de ilk Amerikan bayrağının yakıldığı yer de Maçka Teknik'tir. Arkadaşlar, Yeşilköy'de Amerikan üssü gibi bir yerden, direkten bayrağı indirip getirmişler. Tam o işgaller sırasında oldu. Maçka'nın ortasında troleybüsler gelir, bir tur atar, geri döner Taksim'e. Bayrağı yere sermişlerdi, arabalar üzerinden geçiyordu. Bir araba iki-üç kere ileri geri gidip üzerinden geçti. Hatırladığım kadarıyla arabanın şoförü Fikret Hakan çıkmıştı, "Ben de sizdenim" dedi, arkadaşlar kahkahalarla gülüyor. Bayrak sonra yakılıyor. 12 Mart Dev-Genç yargılamasında hâkimin "bayrağın kimin tarafından yakıldığı" yolundaki ısrarlı sorularına "Amerikan bayrağının koruyucusu, savunucusu ben değilim, kimse ona sorun" yanıtını vermiştim.

Benden önce Öğrenci Birliği Başkanı olan Taner (Çakıroğlu) arkadaşımız, şu anda yaşamıyor, duvara slogan yazarken, polisler geliyor. Koşturup onu polislerin elinden aldık ama duvardaki yazı yarım kaldı. Polis falan derken gerildik tabii, boya kutusuyla fırçayı da orada unuttuk. Meğer İlhan Selçuk'un eşi Handan Hanım, hemen teknik okulun arkasındaki sokakta oturuyor, camdan seyrediyormuş. Herkes çekildikten sonra sokağa çıkıyor, o yazıyı tamamlıyor. O harika, unutulmaz bir şeydir. 1990 küsurlarda, *Cumhuriyet* gazetesindeki sendikal örgütlenmeye karşı olumsuz karar alan yönetimle görüşürken gerilim büyüyünce İlhan Selçuk'a "Sizden en azından Handan

9 31 Aralık 1962'de yıllık ikramiyelerinin eksik ödeneceğini duyunca Türk İş'e bağlı Maden-İş temsilcilerini işveren vekiline yolladı. İşveren bu üç temsilciyi ve daha sonra Maden-İş işyeri baş temsilcisini işten atması üzerine işçiler beş gün sürecek bir oturma grevi başlatınca işveren on işçiyi daha işten çıkardı. Bunun üzerine işçiler aileleriyle birlikte fabrika önünde oturmaya başladılar. İşverenin çağırdığı polis de işçilerle zorla işbaşı yaptıramayınca işveren 4 Şubatta fiilen lokavt ilan etti, gazetelere ilan vererek yeni işçi aradığını açıkladı. İşçiler ise gece gündüz fabrika önünde nöbet tutuyor, İzmir halkının da desteğiyle kararlı bir mücadele sergiliyordu. Demirdöküm, karayolları ve tersane işçileri dayanışma gösterdiler. Çalışma Bakanı Bülent Ecevit olaya arabuluculuk etti, 3 Mart 1963'te Türk-İş'le Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu arasında imzalanan protokol gereğince işlerinden çıkarılan işçiler geri alındı, ikramiyeler eski esaslara göre ödenecekti. Fakat 11 Martta greve öncülük eden 24 işçi hakkında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na aykırı hareketten dava açıldı, 14 işçi tutuklandı. Türkiye işçi sınıfı mücadelesinde Kavel direnişinin önemi büyüktür. 24 Temmuz 1963'te 275 sayılı Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu yürürlüğe girerken düzenlemeye "Kavel Maddesi" olarak anılan bir ekle, yasanın çıkmasından önce grev nedeniyle takibata uğramış olan işçilerle ilgili davalar düşürüldü (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 6, s. 2000-1).

Hanım'ın o günkü davranışına benzer bir davranış beklerdim" dedim. Bana şaşkın şaşkın baktı, ne demek istiyorsun dercesine.

Sol, sosyalist, devrimci, ne tanım getirirsen getir, İTÜ bu kervana en son katılan üniversite, Maçka da ondan sonra. Mühendislik eğitimi alanlar, matematikten gelenler olayı yakaladığı andan itibaren hızla militanlaşmaya başlarlar. Bizde de öyle oldu. Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı'ndaki 27 Mayısı anma gibi toplantılara, aynı tarzda DİSK'e de, TİP'teki etkinliklere giderdik. Belediye seçimlerinde TİP'i destekliyor, parlamentodaki TİP'e yönelik saldırıları protesto ediyor, sosyalist düşünce, sınıf örgütlenmesi anlamında DİSK'i savunuyorduk. Dolayısıyla en genelde TİP'ten doğru, tek bir sosyalist düşünceye ipotek söz konusu değil, bir zenginlik var. Buna aşırı "zenginleşme" denebilir mi? Hâlâ anlamıyorum, cevabını arıyorum. Neden farklı düşüncelerle birlikte duramıyoruz? Haydarpaşa'nın mendireğine kocaman "NATO'ya Hayır, İstanbul'un kapılarını kapatıyoruz" yazıyoruz da, NATO'cular geldiğinde 150 kişiyle Taksim tramvay durağında, 100 kişiyle Tünel'de, bir başka yerde 200 kişiyle ayrı ayrı eylemler niye? Neden bir ortak muhalefet meclisi günlük yaşanan sürece, politik arenaya müdahale edemiyor? İşçilerin kıdem tazminatı hakkı kalkacak, sağlık sistemi şöyle, eğitim sistemi böyle olacak, su özelleştirilecek, "mahalle lambalarının elektriğini de mahalleli ödesin" diyen liberal devlet planlarını toplumun gözüne soka soka uygulamaya yönelirken, neden ortak müdahale yapamıyoruz? 1968'lerde, mesela FKF sonrası doğan farklılıklar düşünce bazında tartışmalara neden olabiliyorduysa da kocaman bir kitle bir arada çıkabiliyordu meydanlara. "Kanlı Pazar"da da ortak bir güç Beyazıt'tan Taksim'e geldi. O boyutta bir saldırı beklenmediğinden Dolmabahçe'deki yeşilliklerde 6. Filo'ya karşı namaza duran adamların öldürücü saldırısını durduramadık.

27 Mayıs

27 Mayıs 1960 ciddi anlamda Demokrat Parti'ye karşı yapılmış bir müdahaledir, dolayısıyla olumlu karşılandı, güvence gibi görüldü. Türkiye'nin Kore Savaşı'na[10] asker göndermek de dahil olmak üzere ABD tarafından kullanılabilirliği gerçeği var, dolayısıyla "Bağımsız Türkiye" istiyorsun. Türkiye'yi Osmanlı'nın feodal yapısından yeni bir toplumsal yaşama dönüştüren Mustafa Kemal'in "koruma ve kollama görevini verdiği ordu" düşüncesiyle liseden sonrasında üniversite boyutundaki farklı adımlarla birlikte yüz yüze geliyorsun. Ülkede

10. "Komünizmin kapitalizmle savaşı" olarak duyurulan Kore Savaşı, Haziran 1950'de Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırısıyla başladı. ABD girişimiyle Birleşmiş Milletler ordusu kuruldu, 11 ülke asker göndererek Güney Kore'nin yanında yer aldı. Kore'ye asker göndereceğini ilan eden ilk ülke Türkiye oldu, üstelik bu karar Meclis'ten de geçmedi. Türkiye'den Ağustos 1950 - Temmuz 1953 arası Kore'ye gönderilen 15 bin askerden toplam 3 bin 277 kayıp verildi. Kore Savaşı'nın sürdüğü sırada, 1952'de Türkiye'nin Yunanistan' la birlikte NATO'ya alınmasında Kore'nin önemli etkisi oldu (Burçin Belge, 2 Kasım 2001, www.bianet.org)bianet/kategori/bianet/5682/eski-bir-askerin-kaleminden-kore-savasi).

Vedat Demircioğlu'nun ölümünün ardından, İTÜ Gümüşsuyu, Yaz 1968.

sermaye sınıfı ve ideolojisinin hayat bulma görevini hangi siyasi organizasyon üstlenirse üstlensin, sistemin savunucusu ordudur. Sistem, feodal yapıdan yeni bir toplumsal yaşama geçiş iç dinamizmle gerçekleşmediği için kaçınılmaz olarak belirli noktalarda özellikle evrensel boyutlarda yaşanan krizlerden etkilenip sarsılmaya başlayınca krizi atlatma görevi 27 Mayısta, 12 Martta olduğu gibi ordudan bekleniyor. Ordudan ve Kemalizm'den kopuş 1963-64'lerdir, TİP'in örgütlenmesi ve sosyalist düşüncenin yaygınlaşmasına denk geliyor. Demokrat Parti'nin devamı Adalet Partisi ile gericiliğin sürmesi, artı ABD sermayesi ve onun silahlı gücü olan 6. Filo'nun geliş gidişleri çok da doğal olarak 27 Mayısı gerçekleştiren askere baktırtıyordu. Öğrenci kitlesi içinde "orduya bakış" vardı elbette, reddedilemeyecek bir şey. Bu arada, öğrencinin araştıran, sorgulayan yapısını örnekleyeyim burada. İTÜ'de ağırlıkla Harun (Karadeniz) döneminde basketbol sahasında kocaman bir kürsü açılıyor, sandalyeler konuyor, bütün öğrencilere açık. Kim gelip konuşuyor? Çetin Altan mesela, sağcı-solcu o günün isimleri... Soru sor, düşünceni söyle, sorgula.

Teknik Üniversite'de sağcı kimse yok muydu? Bal gibi vardı. Ama bu öğrenci hareketini besleyen durumların başında basket sahasındaki açık toplantılar geliyordu. Vietnam Savaşı sırasında Mehmet Ali Aybar'ı getirip, Açıkhava Tiyatrosu'nda konuşturduk, neden? Russell Mahkemesi'ne[11] çağrılmıştı. Her ne kadar büyük mitingler de eğitici ve örgütleyici işlev anlamında çok önemliydiyse de Aybar'ın Russell Mahkemesi'yle ilgili konuşması başka bir şeydi. Çünkü toplantı Vietnam'ı ve en genelinde Amerikan emperyalizmini anlatıyordu.

27 Mayıstan sonra sosyalist düşünce özgürlüğünün ve düşünceye örgütselliğin sağlanmış olması önemliydi. Bence sosyalist düşüncenin açık açık dile getirilmeye başlanmış olması, işçi sınıfının, DİSK'in kurulması ile birlikte, iktidar talebiyle şekillenen sınıf bilincine doğru yönelmesi gerici hareketi hızlandırdı. Gerici hareket sadece ve sadece dinsel temeldeki bir olay olmaktan çıktı, "Komünistler Moskova'ya" sloganında ifadesini bulan, giderek şiddeti de içeren saldırılara kadar vardı. Bunlar yaşanırken Aybar'ın uluslararası düzeyde kurulmuş bir mahkemede yer alması, iktidar bir şey söylemese de, ciddi anlamda anti-propagandanın hedefi olan toplumu etkiledi.

68: O gün ve bugün

Açık söylemek gerekirse devrim oluyor gibi bir düşünceye kapılmadım. Kapılamamamın nedeni toplumsal olarak içinde bulunduğumuz somut durumdu. Zonguldak'tan gelmişim; Osmanlı döneminde başlamış bir maden işletmesinin bir büyük kentle bütünleştiği bir işçi sınıfı kenti. Bu işçi sınıfı kentinde işçi sınıfı sosyalist düşünceyle, solla tanışmamış. Dışarıdan gelenler sosyalist düşünceyi getiriyor ama işçiler için bu kolay kolay kabul edilebilir bir şey değil. Bunu şimdi değerlendirmemle o günkü değerlendirmem farklı tabii. Şimdi bakınca günde en az 10-12 saat çalışan bu insanların bırakın okumaya, düşünmeye bile vakti olmadığı, sadece ve sadece sorunları ortak hale geldiğinde direndiklerini, mücadele ettiklerini görüyorum. Mehmet Çavdar'ın öldürüldüğü olay[12] mesela, altı kuruş için hepsi ayağa kalkmışlardı. Altı kuruş. Çünkü sorun ortaktı. Akıl almaz biçimde kendilerini sosyalist düşüncenin saflarına kaydırması gereken işçiler sağ bir düşünceye gittiler. Bugün de böyle, dolayısıyla çok büyük bir çalışmanın bir zorunluluk olduğunu, bu zorunluluğun evrimsel bir çizgisinin asla olmayacağını, bunun devrimci bir çizgisinin yaratılabileceğini düşünüyorum. Özetle, bugünden bakınca 68 iyi bir "okul dönemi", ben öyle tanımlıyorum.

11. Russell Mahkemesi Bertrand Russell'ın öncülüğünde 1966'da ABD'nin Vietnam'da işlediği savaş suçlarını araştırmak ve dünya kamuoyuna duyurmak üzere dünyanın önde gelen aydınlarının bir araya gelmesiyle kuruldu, Türkiye'den de Mehmet Ali Aybar yargılamalara katıldı.

12. 10 Mart 1965'te Karadon İşletmesine bağlı Gelik Bölümünde 1500 maden işçisi, 5 milyon tutarındaki işçilere dağıtılan yevmiye zammının (liyakat zammı) uygun dağıtılmadığı gerekçesiyle ocaklara inmedi. Direniş aynı bölgede, Kilimli, Karadon, Üzülmez'e bağlı Çaydamar ocaklarına yayıldı. 11 Mart gecesi Kozlu işçileri de direnişe katılınca 12 Mart gündüz vardiyasında, ocağa girmek istemeyen Kozlu işçilerine Ereğli'den getirilen deniz piyadeleri ile müdahale edilmeye başlandı. Çıkan çatışmalarda, Mehmet Çavdar ve Satılmış Tepe yaşamlarını yitirirken, 10 maden işçisi ve 12 er de yaralandı. Satılmış Tepe ve Mehmet Çavdar, Türkiye İşçi Sınıfı mücadelesinde vurularak öldürülen ilk işçilerdi (www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=5451).

İKF'li öğrencilerin Çorum'lu haşhaş üreticileriyle birlikte Çorum'da düzenledikleri mitingden, 1969.

24 saat siyaset

O kadar rahat, bugüne benzer bir yaşam yoktu. Futbol da geride kalmıştı benim için. Dolayısıyla hayat okul ile yurt ve varsa yurt civarlarındaki kıraathaneler arasında geçerdi. Trabzon, Zonguldak, Site gibi yurtların lokallerinde sol düşünce tartışılıyor, etkinlikler yapılabiliyor, nerede ne olduğu, ne olacağı anında duyulabiliyordu. Yani, benzeri yerlerde siyaset aşağı yukarı 24 saatti.

Kızlar için pek bir şey söyleyemiyorum. Kızlar sınıfta da çok azdı, şimdi birden düşününce geriye bakıp görmeye çalışıyorum ama göremiyorum. Bir elin parmakları kadar kız öğrenci Birliğe gidip gelirlerdi. Onlar da daha çok kız oranı daha fazla olan Mimarlık'tandı. Mimarlık toplumla iç içe geçen bir dal. Daha birinci sınıfta Mimarlık öğrencileri konularıyla bağlantılı olarak toplumla, insanlarla ilişkiye geçerler, konuşurlar, veriler toplarlardı. Madencilik açısından bakarsan sadece ve sadece yıl sonunda 30-35 günlük stajlar vardı. Yani, Mimarlık dışındaki branşların toplumla iç içeliği yoktu. Mimarlık'ta okuyan kızlar Öğrenci Birliği'ndeki çalışmaları yadırgamıyor, gelebiliyordu.

Mühendisler Zonguldak'ta

68 sonunda okul bitti. Aynı dönemden beş-altı arkadaş Zonguldak Taş Kömürü İşletmesi'nde (TKİ) işe başladık. Üretim vardiyaları gece çalışıyordu, biz de gece yeraltına iniyoruz. Mühendislerin koyduğu sistemin dışında bir tarzdı bu, onlar yeraltına inmezlerdi. Oysa biz işçilerle üretim vardiyasında pratiği yakalamak istiyorduk. Kuralları bozuyorduk, dolayısıyla yaptığımız rahatsızlık yarattı. Öyle ki, bir gece yeraltına girip çıktığımızda bölge müdürünü, başmühendisi falan karşımızda görünce çok şaşırdık. Bir lokalde müessesenin genel müdürleri otururlarken birileri gelip "Yeni mühendisler yeraltına inip işçilere komünizm propagandası yapıyorlar" demiş. Aptalca bir şey tabii ki! Bir gün de üretim fazlası primlerinin kendilerine göre az verildiğini gören işçiler "Girmiyoruz ocağa" dediler. Bir odaya topladık herkesi. Nedir durum? "Bu prim az" diyorlar. Arkadaşım, duvarda asılı formülü gösteriyor; üretilen miktar, rakamsal veriler çarpı sıfır bilmem kaçlık bir katsayı. Dolayısıyla onların iki veriyi çarparak aldığı sonuç katsayıyla aniden düşüyor. Formülün sağlıklı olmadığını ama bu formülün sendikayla yöneticilerin imzaladığı sözleşmelerde yer aldığını anlatıyoruz. Bir bardak çay bile içmeden terk ediyorlar odayı. O kızgınlıkla Zonguldak Bölge Müdürlüğü'ne yönelince kapılarda karşılanıyorlar. Yöneticiler olayın bütün işçiye yayılmasından korkmuşlar besbelli. Zaten işçi ayağa kalkınca genellikle mühendisler ve sendika temsilcileri mekânı terk ediyor. Çünkü, işçiler böyle durumlarda önce sendikayı basıyor, sendikacıları dövüyor. İşçiler, bu katsayı meselesini söyleyince, "Kim öğretti size bunu" diye soruyorlar. "Yeni mühendisler" cevabı üzerine, bizler de "işçilere böyle şeyler öğretmeyin" uyarısı alıyoruz. Arkasından Zonguldak Bölgesi Sivil Güvenliği bizim yatakhaneleri basıp hallaç pamuğu gibi atıyor. Zonguldak'ta direklere yapıştırılmış "Kahrolsun Amerikan emperyalizmi" pullarını arıyorlarmış. Aramızdan birinin babası meyhaneci; sayesinde kurtarıyoruz, yoksa bizi öldürecekler. Sonuçta, yedi kişi sürgün edildik; ben Dudullu'ya, babası albay olanımız Kömür Satış Tevzi'ye, kalanlar Dodurgu, Alpagut, Aşkale'ye... Zonguldak denilen kent Osmanlı'dan bu yana Türkiye'deki işçi sınıfının ilk toplu olarak bulunduğu yer. Gerçi İstanbul'daki tramvay işçileri var ama kocaman, devasa, kentiyle bütünleşmiş bir kitle yok. Dolayısıyla burası çok ciddi bir şekilde devletin denetim altında tuttuğu, güvenlik güçlerini işletmenin içinde çalıştırarak kontrol ettiği bir yer.

Mehmet Ali Aybar'ın konuşmacı olarak katıldığı, İTÜ Talebe Birliği'nin düzenlediği 25 Mayıs 1967 tarihli "Vietnam Savaşının Bilinmeyen Yanları ve Russell Mahkemesi" konulu toplantının afişi.

12 Marttan bugüne

Askerden sonra, bana devlette iş yoktu. Küçük bir maden işletmesinde iş buldum, patronla beraber akşam yemeği yerken radyo haberleri veriyor. Birden ismimi duydum. Patron arananların arasında benim ismimi de duyunca kafasını kaldırdı, bana baktı. Ben de teşekkür edip hemen kalktım. İstanbul'a attım kendimi ve sonra da yakalandım. Öğrencilik dönemi, üniversite işgali, Amerikan bayrağının yakılması ve Dev-Genç'ten suçlanıyorum. Altı-yedi ay yattım, bırakıldım. 12 Mart dosyam bu.

Bir gün üniversiteden mühendis arkadaşımız Sabahattin Çakır'ı[13] Hekimhan'da işçilerin linç ettiği haberini aldık. İşletmenin iki büyük alt işvereni ekmek fırınından benzin istasyonuna, manava kadar bölgede her şeyin sahibi. Aylarca ücret vermedikleri işçilere ihtiyaçlarını kendilerine ait işyerlerinden "Git, yazdır" şeklinde alabileceklerini söylüyorlar. Sabahattin, İTÜ'nün ilk sosyalistlerinden; bir yandan işvereni zorluyor, öbür yandan da işçilere küçük avanslar vererek büyüyen geçim sıkıntısını çözmeye çalışıyor. Feodal unsurlar da arkadaşımızı linç ettirtiyor, öldürtüyor. Hekimhan'a gidiyoruz, linç nedeniyle cezaevinde yatanlar da dahil herkesle görüşüyoruz. İşçiler, "Bu sendikadan bıktık, yeni sendika" diyorlar. Yeraltı Maden-İş Sendikası'na giden yol burada başlıyor, Amasya Suluova Yeni Çeltek'te örgütlenme çalışmalarına ilk adımı atıyoruz. Böylece, 1968'deki Çetin, 75'te işçi sınıfıyla bu kez daha iç içe. Mühendisler, beyinlerindeki bilgiyi ve teknolojiyi hayata sunma konusundaki yardımcıları işçilerle aynı sınıftandırlar. Dolayısıyla ortak örgütlenmek zorundayız.

Arada, Maden Mühendisleri Odası ve Türkiye Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Genel Sekreterliği yapıyorum. Yeraltı Maden-İş Sendikası işçilerin oylarıyla DİSK'e bağlanıyor. Üretenlerin yönetebileceği anlayışıyla mühendislerle işçilerin ve elbette sendikanın birlikte yarattığı yeni ilişki, yeni hayat çok gerilimli ve çatışmalı oldu. 12 Eylül askeri darbesinden sonra gözaltına alındıktan sonra sorguda beni çarmıha gerdiklerinde kendimi kaybediyorum, kendime geldiğimde bir masaya oturtuyorlar, "Bu dosya senin lan" diyor sorgucular dan biri. Sonra tutuklanıyorum; Amasya, İstanbul Sultanahmet, Alemdağ, Metris, tekrar Amasya cezaevlerini dolaşıyorum. Toplam dört buçuk yıl hapislik. Devrimci Yol, DİSK ve Yeni Çeltek Dev-Yol davalarından yargılandım. Yeraltı Maden-İş kapatıldı, şimdi Dev Maden-Sen var aynı alanda. O gün bugündür sendika mücadelesinin içindeyim işte. Karım Nihal, kızlarım Aslı ve Zeynep de hep benimle.

13. Sabahattin Çakır (1936-1974) 11 Ekim 1974'te Bilfer Ticaret ve Sanayi Limited Şirketi'nin Malatya-Hekimhan işletmesinde bir grup tarafından dövüldü, tüm uğraşılara karşın, kurtarılamayarak 15 Ekim 1974 günü saat 14:45'te tedavi gördüğü Hacettepe Hastanesi'nde yaşamını yitirdi (www.maden.org.tr/resimler/ekler/1519de5b5d44b31_ek. pdf).

Kavel lastik fabrikası grevi.

Haydar İlker, CHP, Dev-Genç, THKP-C, Devrimci Yol, hapishane, ÖDP. Ankaralı; Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ) Jeoloji Mühendisliği öğrencisi olarak başladığı 40 yıllık politik serüveninden 68'ler Trabzonu'nu ve Karadenizi anlatıyor.

Haydar İlker:

Taş yağmuru altında mitingi yapamadık. Yine de bizi Trabzon'dan atamadılar.

6. Filo geliyor. Vedat Demircioğlu'nun ölümünden yedi ay sonra, Şubat 1969'da yeniden Türkiye'de. Biz de Trabzon'da yapacağımız büyük mitinge hazırlanıyoruz. Minibüs kiraladık, Maçka, Of, Vakfıkebir gibi ilçelerde miting bildirisi dağıtacağız. İşin başında, Maçka'da jandarma bizi gözaltına aldı, soruyorlar: "Bildiriler izinli mi?" Bizim izinli dememiz yetmiyor, merkeze soracaklar telefon ya da teleksle. Hep birlikte Trabzon'dan bilgi bekliyoruz. O sırada Maçkalılar da karakolun önünde toplanmış bizim bırakılmamızı bekliyorlarmış, olmadı karakola saldıracaklarmış. Haber geldi, bildiri izinli, biz bırakıldık. Karakoldan bir çıktık alkış kıyamet. Heyecanla on kişi minibüse doluyoruz, yola devam. Sürmene'deyiz, minibüsü çektik bir kahveye, başladık bildirileri dağıtmaya. İlçenin Trabzon tarafından girişi Adalet Partisi, Rize tarafından girişi ise CHP ve solcular bölgesi oluyormuş. Yani Sürmene ikiye bölünmüş. Kahvenin üstü de AP Sürmene İlçe Merkezi. Bilmiyoruz tabii. O gün ayrıca Sürmene'nin pazarı. Önce üç-beş kişinin hücumuna uğradık. Yumruklaşmalar, patırtı kütürtü, bağırış çağırış ve başlarında kalpaklı bir adam. Giderek çoğalıyorlar, duyan geliyor gibi. Biz bildirileri vermemek için cenk ederek ilerliyoruz. En nihayet Trabzon-Rize karayoluna çıkmayı başarıyoruz. "Bunlar favorili,[1] bunlar Rus tohumu, İngiliz, Fransız tohumu, katli vaciptir" sesleri duyuluyor. Satır gösteriyorlar, doğrayalım dercesine. Başlarındaki kalpaklı kişi, "Sizleri Mustafa Suphiler[2] gibi Karadeniz'in engin sula-

1 Favori, solculuğun simgelerinden biri olarak kabul ediliyordu o yıllarda.

2 Mustafa Suphi (1883-1921) Türkiye Komünist Partisi kurucusu. Mustafa Suphi, eşi ve 14 arkadaşıyla 28-29 Ocak 1921 gecesi Sürmene açıklarında bir takada, balıkçı kâhyası Yahya ve adamlarınca öldürülerek Karadeniz'e atıldı.

rında boğacağız" diye bağırıyor. Sadece kafamı korumaya çalıştığımı hatırlıyorum. 70 yaşındaki adam bastonla vuruyor, 15 yaşındaki çocuk tekme atıyor. Hepsi gelse ölürsün tabii o hengâmede. Bir ara havada uçuyorum, sonra Karadeniz'in buz gibi sularındayım. Sudaki bir kayanın arkasına geçiyorum. Taş yağıyor. Bir ara iki kişi kollarımdan çekmeye başlayınca "Tamam kurtardık" dememe kalmadan asfalta adım atar atmaz yine saldırıyorlar. Bizim minibüsü görüyorum, can havliyle koşarken kimi tükürüyor, kimi tekmeliyor. Nihayet bizim minibüsün kapısına yapışıyorum ama içerden arkadaşlar çekiyor, dışarıdan adamlar. Nihayet minibüsteyim.

Miting ânı geldi.[3] Gülbahar Hatun Camii'nin aşağısında çukur bir alandayız, çanak gibi. Üstten köprü geçiyor. Öğrenci Birliği adına Durukal Çulha konuşmaya başlar başlamaz yeniden taş yağmuru altındayız. Durukal kürsüye de taş gelince mikrofonu bırakıyor. Etraf polis dolu, öyle duruyorlar. Can havliyle, taş yağmurundan kurtulmaya çalışıyorsun, çanaktan çıkmayı başarıyoruz. Pek çok arkadaşımız yaralandı. Mitingi yapamamış olduk. Saldırganların başını herkesin tanıdığı AP'li kuyumcu, kitapçı gibi esnaftan kimseler ve onların adamları çekiyorlar. Elbette ki, Komünizmle Mücadele Derneği üyeleri ve Ülkü Ocaklılar da saldırganlar arasındaydılar.

68'in cinsiyeti biraz erkekti

Trabzon yüz yıl önce altı dilde gazetenin derginin yayımlandığı bir şehir...[4] Edebiyatın, sanatın, kültürün, Doğu Karadeniz'in merkezi. Ankara'dan sonra Trabzon'a gelince ilk etapta biraz sıkıldım; hareket alanım son derece sınırlı. Şehir küçük, 50-60 bin nüfus. İlk bir ay liseden bir arkadaşın evinde kaldım, kampüsün ilk yurdu açılınca, hemen geçtim. Başta hafta sonları ava falan giderdik, sonra her şey o kadar hızlı gelişti ki... Mübalağasız her gün üniversitede olay var, şehre de yansıyor. Üniversiteyi koruyoruz, şehri de korumaya çalışıyoruz...

Hepimiz Trabzonsporlu'yduk,[5] takım daha yeni, o ilk kadrolarıyla Türkiye'nin en eğitimli takımı olduğu söylenirdi. Sahiden de oyuncular ya KTÜ ya da Eğitim Enstitüsü öğrencisiydi; Osman sınıf arkadaşımdı ve takımın hamalıydı. İlk aklıma gelen isimler, KTÜ'den Atay Aktuğ (Trabzon eski Belediye Başkanı), Faruk (Nafiz Özak, 60. Hükümet, Bayındırlık ve İskân Bakanı), Bülent, İskender, Eğitim Enstitüsü'nden Şenol Güneş (A Milli Takım eski teknik direktörü), Necmi, Haydar. Özkan Sümer'e "Dostoyevski okuyan antrenör" denirdi. Şehir futbolcularını seviyordu, hepsi kendi çocukları, donla gezdikleri

3. 15 Şubat 1969'da 6. Filo'ya karşı düzenlenen mitingde 20 kişi yaralandı.

4. Osmanlı döneminde Trabzon'da yayımlanan Rumca, Ermenice ve Fransızca gazeteler şehrin entelektüel hayatıyla ilgili bilgiler veriyor. Vali Ali'nin gayretleriyle şehirde ilk tiyatro açılıyor, İstanbul ve Avrupa'dan gelen tiyatro grupları oyunlarını sahneliyor, şehrin ilk fotoğrafevi, İstanbul'dakinden on yıl sonra 1868'de açılıyor (www.trabzon.bel.tr/English/index.html).

5. Trabzonspor İdmangücü, Karadenizgücü, Martıspor ve Yolspor'un katılmasıyla 20 Temmuz 1966'da kuruldu (www.trabzonspor.org.tr).

zamanları biliyorlar. Kadınlı erkekli takıma verilen destek oyuncunun hayatına hem keyif hem keder getiriyordu; yenilince kahveye bile çıkamazdı, kazanınca düğün bayram. Futbolcularla arkadaştık, bizimle dolaşırlardı, Ülkü Ocaklı'yla değil...

Okulda kızların sayısı çok azdı, Trabzonlu olmayanların sayısı daha da az. Kız yurdu olmadığı için bu arkadaşlarımız kampüste öğretim üyeleri için ayrılan lojmanlardan birinde kalırlardı. Bizim onları ziyaret etmemiz hayli zordu. Keza servislerle şehre indiğimizde, Trabzonlu kız arkadaşlarımızla çok kısa bir mesafe yürüdükten sonra ayrılırdık. Onlara evlerine kadar eşlik edemezdik. Mimarlık öğrencisi bir kız arkadaşımız ailesinin de izniyle bizi evine yemeğe davet etmişti. Tabii süreç içerisinde bu konuda olumlu gelişmeler oldu ama genel bir muhafazakârlık vardı.

68'in cinsiyeti için biraz "erkek"ti demeliyim. Mesela, bizim mitingler öğrenci, yani erkek ağırlıklıydı, kızlar tek tük gelirdi. Açıkçası, feodal bir mantıkla çatışma ihtimali varsa kız arkadaşlarımıza gelmeyin de derdik. Kız arkadaşlarımız "lojistik destek" verirlerdi. Şimdi elbette bunları çoktan aştık, her şeyi aştım mı? Buna da açık kapı bırakalım. Mücadelenin kadını erkeği olur mu? Olmaz da, hâlâ saldırı maldırı ihtimali varsa doğal bir refleksle ilk copu biz erkekler yiyelim gibisine düşünmekten kendimizi alıkoyamıyoruz galiba.

Esas olarak Amerika'yı Türkiye'den kovacağız, öyle düşünüyorduk. Bir Barış Gönüllüsüne[6] Samsun'u terk ettirmiştik, antiemperyalist mücadelemiz çerçevesinde. Amerika ülkeni kendi çıkarları doğrultusunda yönlendiriyor, çarpık kapitalistleşme nedeniyle işçi ve köylü emeğinin karşılığını alamıyor. Yani sömürünün ortadan kalkacağı bir düzen için çalışıyorsun, sosyalist bir düzen için. Antiemperyalist olmak lazım, Amerika, üsler gitmeli, herkes bu mücadelede yer almalı diye düşünüyordum. Trabzon bölgesinde ABD'nin Boztepe'deki Hava İstasyonu[7] halkın gözünde emperyalizmi ve ABD'yi somutlaştırıyor, gençliği desteklemesini kolaylaştırıyordu. Fındık üreticisi için zaten yaşantısı sömürünün bilincine varmasına yeterdi; gençlerle konuştukça da durumu daha iyi kavrıyorlardı.

40 yıl sonra bakınca 68 dediğin anda devrim hayali var tabii ama genel açısından bakınca kendimi de içine katarak başkaldırı, isyan demek istiyorum. Giderek düzene de isyana dönüşen, haksızlıklara, adaletsizliklere karşı çıkma, insanların eşit ve özgür yaşama arzusu.

6 ABD Başkanı John F. Kennedy ABD'yi dünya siyasetinde yeniden güçlendirmek için Soğuk Savaş'ta bir silah olması amacıyla 1961'de Barış Gönüllüleri Örgütünü kurdu. Türkiye'de 1962-70 yılları arasında 1201 Barış Gönüllüsü bulundu; yüzde 67'si İngilizce öğretiminde, yüzde 14'ü toplum kalkınmasında, yüzde 6'sı ise çocuk bakımı programında çalıştı. Barış Gönüllüleri programı halen 78 ülkede sürüyor (Oktay Akbaş, "Amerikan Gönüllü Kuruluşları: Barış Gönüllülerinin Dünyada ve Türkiye'deki Çalışmaları", Gazi Üniversitesi, *Türk Eğitim Bilimleri* Dergisi, 2006, c. 4, sayı 1; www.tebd.gazi.edu.tr/arsiv/2006_cilt4/sayi_1/85-99.pdf).

7 1953'te kurulan kısaca TUSLOG Det 3-1 olarak anılan ABD Türk Lojistik Müfrezesi 3-1 (Turkish United States Logistics Detachment 3-1) 1972-73'te kapatıldı. Sovyetler Birliği, Gürcistan ve Ermenistan sınırlarına 100 mil uzaktaki Tuslog Det. 3-1 "Soğuk Savaş" yıllarında önemliydi (www.trabzonair station.com/about_us.htm).

Köy köy fındık tütün

Ertan Saruhan

Köylüler sorunlarını kavradıkça özellikle 1969 ortalarından itibaren hareketlendi. Öncelikle Fatsa çevresinde fındık taban fiyatları başta olmak üzere fındık üreticileri sorunlarının çözümü ve temel hakları üzerine mitingler düzenliyor, emperyalizme karşı çıkıyorlar, bizler de tabii ki bu mitinglere katılıyorduk. Alaçam tütün üreticilerinin sorunları ve direnişleriyle ilgili Ertan Saruhan'la[8] Çörtük İsmet'le[9] görüşürdük. İsmet'in Çarşamba'da, ırmak kenarında, üst katı adeta bir kütüphane olan kahvesine giderdik, Ertan'la Samsun'da görüşürdük.

Ordu, Giresun, Samsun'a gider gelirdik. Çok köy çalışmalarında Samsun, Çarşamba dağ köylerini dolaşıyoruz. Böyle bir günde, dediler Cuma namazı kılacağız. Peki, dedik, ben de kılmasını bilirim. Farkında bile değilim kaç gündür geziyoruz, çamaşır falan değiştiremiyoruz, çorabım yırtılmış... Köylünün gözü onu görüyor, "Kendilerini fakir göstermek için yırtık çorapla camiye gelmiş" demişler. Bu köy çalışmalarında ne kadar dikkatli olmamız gerektiğini anlatmaya çalışıyorum. Karadeniz insanları dışarıdan gelen halklar olması nedeniyle Türkiye'nin en kozmopolit en parçalanmış bölgesi. Çaykara-Maçka-Tonya hattında yaşlılar Rumca konuşurlar. Devletin politikası gereğince Lazlık etrafında sempati yaratıldı. Karadenizli olan herkese Laz denir, kimse de itiraz etmez. Fatsa dışında devlete karşı tek bir isyan yoktur, ancak Karadeniz'den çok devrimci çıkmıştır. 1980 öncesi devrimciler bölgede çok örgütlüydü.

Bizim gözümüz kulağımız Ankara'da, İstanbul'daydı da aynı zamanda; gidip geliyoruz, memleketin her bir yerinde sola, sosyalistlere ilişkin olumlu olumsuz gelişmelerden etkileniyoruz, seviniyorsun, üzülüyorsun. Oralarda oldu biz de yapalım meselesi de var tabii.

Yurt baskını

KTÜ'de gece gündüz okulda nöbet tutuyoruz. 70'teydi sanıyorum,[10] Ülkü Ocaklılar çevre illerden hatta Erzurum'dan da adam toplayarak yurdu bastılar. Alt katları boşalttık, barikat kurduk. Daha ortada olup da ilk katta kalanlar terk etmediler odalarını. Odalar tek tek basılınca camdan dışarı atlayarak kaçıyorlar. Jandarma saldıranları dağıtmaya çalışıyor, dağılmıyorlar, sonunda ateş ediyor. Baskıncılardan biri, yanlış hatırlamıyorsam ismi Ümit idi yaralanıyor, hastane yolunda ölüyor. Bu olay üzerine Trabzon çok gerginleşti, okul kapandı... Okul kapanınca memleketlerimize gideceğiz ama can güvenliği sorunu

8. Ertan Saruhan (1942, Fatsa, Beyceli köyü, 1972) Karadeniz'de Türkiye İşçi Partisi'nde başladığı politik mücadelesini başta fındık üreticilerinin mücadelesi olmak üzere her alanda yürüttü, TİP'te yaşanan ayrışmada MDD çizgisinde yer aldı, daha sonra katıldığı THKP-C'nin Karadeniz bölgesindeki örgütlenmesinin öncülerindendi. Mahir Çayan ve arkadaşlarının Fatsa'ya geliş sürecinde her türlü lojistik desteği sağladı, Kızıldere'de öldürüldüğünde 30 yaşındaydı.

9. İsmet Çörtük; TİP Çarşamba İlçe Başkanı.

10. 5 Haziran 1970.

var. Otobüslerimize bindik, jandarma otobüslere il sınırına kadar eşlik etti. Dönüşte ise, Samsun'da buluşuyorduk ve Trabzon'a toplu gidiyorduk. Erzurum'u da kapsayan büyük bir hareketti bu. Yine de devrimcileri Trabzon'dan atamadılar.

"Titrek Hamsi Hücresi"

Darbeden önceki son iki yılda gözaltılar yaygındı, bir hafta, iki hafta, bir ay kalıp çıkıyorsun, tek tük yargılanıp bir-iki yıl yatanlar da olmuştu. Bir yerde bir şey olunca üç-beş isim biliyorlar, bu isimler olayda olsun olmasın mutlaka alınırdı. İstanbul'da THKP-C'nin İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom'u kaçırması üzerine ülkenin her yerinde gerçekleştirilen Balyoz Harekâtı bize de vurdu, tutuklanıp Trabzon'dan Ankara'ya götürülüp "Yıldırım Bölge"ye[11] konduk. Oradan buradan getirilen insanların çoğu birbirini tanımıyordu. *Sosyalist Türkiye* kitabının yazarı Ali Faik Cihan, daha sonra TÖB-DER[12] genel başkanı olacak öğretmen Gültekin Gazioğlu ile birlikte getirilmiştik. O sırada Zülfü Livaneli de oradaydı. Benim de aralarında olduğum Karadeniz grubu bir-bir buçuk ay kadar kaldıktan sonra, dava bile açılmadan bırakıldık. Livaneli yazılarında "Titrek Hamsi Hücresi" demişti bize. Hatırladığım kadarıyla daha sonra KTÜ rektörü olan Doç. Dr. Erdem Aksoy ve Doç. Dr. Edip Yazgan da (matematikçi) alınanlar arasındaydı.

Asla milliyetçi değildik, okuduklarımız kadar enternasyonaldik

O arada teorisiz olmayacağını görüyorsun. Politzer'in *Felsefenin Temel İlkeleri*'nden başladık, okuyoruz, okuyoruz. Mühendislik öğrencisiyiz, artık dersler o kadar da önemli gelmiyor. İki işimiz var, bir okumak bir kavga etmek... Faşist örgütlenme güçleniyor, lümpen kesimi bize karşı örgütlemeye çalışıyorlar. Bizim de şehirle ilişkimiz yoğunlaşıyor, sadece okuyan yazanlar değil, kabadayılar da bizi seviyor. *Cumhuriyet* ve *Akşam*'dan Çetin Altan üzerimizde etkiliydi. Milli mücadele, açık işgale karşı verilen mücadele hepimiz için önemliydi, dolayısıyla kalpaklı Mustafa Kemal önemli bir simgeydi. Ben ailemin CHP geçmişinin önemli olduğunu düşünüyorum. Asla milliyetçi değildik, hiçbir arkadaşımızın dini, etnik kökenini bilmezdik.

"Ordu Gençlik El Ele" sloganları atıyorduk. Bizim kuşak sokağa ilk Kıbrıs mitingleriyle çıktı; 14-15 yaşlarında çocuklardık o zamanlarda, 1963'lerde. Denktaş'ın büyük oğlu Raif, ben kolej sondayken, lise birdeydi. Mücahitlik olayı başladı, başka yerlerde okuyan Kıbrıslı-

11. 12 Mart darbesi sonrası Ankara Dışkapı semtinde oluşturulan Askeri Gözaltı Merkezi. Sonradan "Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu" adıyla kadın tutukluların kaldığı bir yere dönüştürüldü. Yazar Sevgi Soysal (1936-1976), kendisinin de kaldığı koğuşla ilgili anılarını *Politika* gazetesinde tefrika etti, *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* adıyla ilk kez 1976'da yayımlanan kitabı (İstanbul, Bilgi) Bütün Eserleri dizisinde İletişim Yayınları tarafından 2003'te yeniden yayımlandı.

12. Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) 12 Mart askeri darbesiyle TÖS (Türkiye Öğretmenler Sendikası) kapatıldıktan sonra kuruldu, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası kapatıldı.

türkler memleketlerine dönüyorlar. Denktaş'ın oğlu da gitmişti. Biz de o yaşımızda Anamur üzerinden Kıbrıs'a gitmeyi falan düşünüyoruz. Hatta, Anamur'da yakalanıp dönen arkadaşlarımız da olmuştu. O zamanlar Demokrat Parti'nin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'yu[13] "Mr. Yüzde 10 / Denizde yüzer filon / Kıbrıs'ı kaça sattın / Yüzde 10 mu komisyon" sloganıyla protesto ederdik. "Ya taksim ya ölüm, Kıbrıs Türktür Türk kalacaktır" diye bağırırdık. Bunların etkisi oldu tabii bizlerde.

KTÜ'ye Filistin'den, Suriye'den, İran'dan gelmiş öğrenciler vardı, dolayısıyla enternasyonal bir ortamdı. Kürt arkadaşlar kendi aralarında konuşurlardı, Doğulu denirdi tabii, Kürt lafı pek yoktu. Ben kendi adıma Türkiyeli gibi bakıyordum. O yıllarda "Kürt meselesi" tartıştığımızı hatırlamıyorum. Böyle bir "mesele"den haberdar da değiliz. Tarihi ve teorik bilgin de henüz buna elvermiyor. Benim babam Ahıskalı (şimdi Gürcistan'da). Ardahanlı olan annemle evlenince Kars'a yerleşmişler. Kars'ta Kürtler vardı ama senin ona farklı, kötü bakacağın bir ortam yoktu. Baba tarafından birçok Gürcü yengem var, hatta biri Hıristiyan Gürcü Mina Yenge, buraya gelmiş olmuş Müslüman Mine Yenge. Eşim de Şapsı, Çerkez Ethem gibi. Ne var ki tek kelime Şapsıca bilmiyor. Kız kardeşimin eşi Oset. Bizim aile dünyalı; aramızda Cezayirli ve Boşnak da var. Yani benim kişisel olarak "Türklük" gibi bir meselem olamazdı da.

Peki ne kadar enternasyonaldik? Marx'ı, Lenin'i kendinden biliyorsun, hayransın. Galiba okuduklarımız kadar enternasyonaldik. Çekoslovakya'nın işgalinde kafamızda müdahaleye karşı çıkmak vardı ama ABD/Batı sosyalizmin anayurdu SSCB'nin elinin altından Çekoslovakya'yı kaydırıyor, anladığın bu, dolayısıyla "mubah" görme durumu oldu, yani bir tür onay verme gibi. Ama işgalin uzamaması gerektiği görüşündeydik.

Vietnam önemliydi. Vietnam deyince Clay'in[14] askere gitmeyi reddetmesi gelir aklıma. Çok etkilenmiştim. Gönlümüz Vietnam halkıyla beraberdi. Her mitingde "Ho Ho Ho Şi Min, Daha fazla Vietnam" sloganlarıyla ortalığı yıkardık. Türkiyeli devrimciler dayanışma anlamında en güzel sınavı Filistin üzerine verdiler bence; coğrafi yakınlık da kolaylık sağlıyordu. KTÜ'deki Filistinli arkadaşlarımıza, "Okul neyinize, savaşa katılmanız lazım" derdik. Bazıları da "teşkilat"ın ne dediğini aktararak cevap verirdi: "Mühendis, doktor olacağız, Filistin devletinin inşasına katılacağız." Mamak'taydım Sabra Şatilla Katliamı[15] olduğunda; havalandırmada kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Aramızda, "Dilekçe verelim, bizi göndersinler Filistin'e, bizden de

13. Demokrat Parti döneminin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Başbakan Adnan Menderes 27 Mayıs darbesi sonrası Yassıada Mahkemelerinde yargılandılar, 17 Eylül 1961'de idam edildiler.

14. Muhammed Ali Clay (1942) Vietnam'da savaşmayı 1967'de reddetti. Ağır siklet boks şampiyonunu basın yurtsever olmamakla suçladı, New York Eyalet Atletizm Komisyonu ve Dünya Boks Birliği boks lisansını elinden aldı, beş yıl hapse mahkûm olduysa da üç yıl sonra Yüksek Mahkeme'de davayı kazanınca 1970'te ringlere geri döndü.

15. 16 Eylül 1982'de Batı Beyrut'taki Sabra ve Şatilla mülteci kamplarına saldıran Lübnan'daki aşırı sağcı Falanjist gruplar 700 ila 3500 Filistinli kadın, çocuk ve yaşlıyı katletti. Bir dönem İsrail devletinin başbakanlığını yapan Ariel Şaron, "Beyrut Kasabı" lakabıyla hafızalara kazındı.

İbrahim Kaypakkaya

kurtulmuş olurlar" lafları döndüğünü hatırlıyorum. Filistin'de mücadeleye katılan, hayatını oralarda yitiren, işkencelerden geçen, hapishanelerde kalan arkadaşlarımız var. Belki Vietnam da yakın olsaydı, gidenler olurdu. Vietnam'da yaşananların bizdeki antiemperyalist mücadelenin yükselmesinde etkisi çok oldu. 2008'de dünya ve imkânlar çok farklı; katliamlar, ihlaller, destek-dayanışma bir tuşla dünyanın öbür ucuna gidiyor.

Kendi maceram

1949'luyum; 1966'da Ankara Koleji'ni bitirdim, 66-68 arası Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İngiliz Filolojisi'nde okudum. Sonra Karadeniz Teknik Üniversitesi Jeoloji Mühendisliği Bölümüne geçip kendimi Trabzon'da buldum. Haziran 1968'deki DTCF işgalinde oradaydım ama örgütlü bir öğrenci değildim. İşgale, forumlara katıldım öğrencilerin çoğu gibi. TİP beni pek etkilemedi, hatta bir arkadaşımın yakasında TİP rozeti görünce, "Ne bu ya" dediğimi hatırlıyorum. Başta sosyaldemokrat olarak bütün eylemlere katılıyordum, yoğun tartışmalardan sonra 1969 ortalarında sosyaldemokratlardan ayrıldım, devrimcilerin safına geçtim. Ertan Saruhan, Denizler, İbolardan (Kaypakkaya)[16] ama en çok Mahir'den etkilendik tabii, Siyasal'da Mahir Çayan'ın konuşmalarını dinleme şansı yakalayanlar ballandıra ballandıra anlatırlardı. Cemaat ilişkisi şeklinde demesem de hepimiz fabrikasyon şekilde MDD'ci olduk, devamla Kırmızı Aydınlık, sonra da THKP-C, KTÜ devrimcileri de toptan THKP-C'yi desteklediler.

1980 darbesi olduğunda MTA'da jeoloji mühendisi olarak çalışıyordum. Devrimci Yol davasından içeri alındım. Önce ana dava içinde mütalaa edildim, daha sonra benim adıma bir dava açıldı. Otuzdan fazla kişi birlikte yargılandık. Hepsi MTA'lı idi. 5 yıl hapis, 20 ay da Konya'da gözetim cezasına çarptırıldım. 3 yıla yakın yattıktan sonra tahliye oldum. Eşimin işi Ankara'da olduğundan gözetim cezasını Ankara'ya aldırdık. 10 ay boyunca Aşağı Ayrancı karakolunda açılan deftere imza attım. Gözetim cezalarının kaldırılması üzerine imza faslı sona erdi. Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) kuruluşunda yer aldım, ÖDP genel başkan yardımcılığı yaptım. Halen ÖDP'deyim, mühendis olarak çalışmaya devam ediyorum. Ankara Koleji Mezunları Derneği kurucularındanım ve kurucu ikinci başkanıyım. İki kez evlendim. İki kızım ve bir oğlum var. Kars'ta doğdum, Ankara'da büyüdüm ve halen yaşıyorum, Trabzon'da kendim oldum. Bu üç kentin bende apayrı yerleri var.

16. İbrahim Kaypakkaya (1949-1973) Devrimci mücadeleye Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'nda başladı. MDD çizgisindeki bölünmede *Proleter Devrimci Aydınlık* (PDA) saflarında yer aldı. İşçi ve köylü eylemlerinde ön saflardaydı. 1972'de PDA çevresinden ayrılarak Türkiye Komünist Partisi Marksist-Leninist (TKP-ML) ile ona bağlı Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu'nu (TİKKO) kurdu. 24 Ocak 1973'te Tunceli mezralarındaki çatışmada yaralanmasından beş gün sonra yakalandı. İzin vermediği halde donmuş ayakları kesildi. Ağır işkencelere maruz kalan Kaypakkaya'nın parçalanmış cesedi 18 Mayıs 1973'te, "intihar ettiği" söylenerek babasına teslim edildi.

Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde "Eğitimde Reform" boykotu sırasında öğrenciler, Haziran 1968.

Hikmet Bozçalı Diyarbakır Boçelê'den, Şeyh Sait İsyanı'na katılmaktan idam edilen Hacı Hasan'ın torunu. Yolu Kuran ve Saidi Nursi okumalarından TİP, FKF, DÖB, Dev-Genç ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları'na uzandı. İstanbul Üniversitesi işgalinde en önlerdeydi, Deniz Gezmiş'le üniversite bahçesinde güvenlik sağladı. Kaçaklık, hapishane günlerinden sonra okulu bitirmeyi başardı. Diyarbakır günlerinden sonra şimdi İstanbul'da avukat.

Hikmet Bozçalı:

Lazlar horon tepiyor, Kürtler halay çekiyor. İşgalin özeti bu...

İstanbul Üniversitesi'nde koşulları en zor fakülte Hukuk'tu, iki bine yakın öğrenci belgelik durumdaydı. Biz Kürtler için durum daha da vahimdi. Benim durum da kritikti. Türkçeyi bile doğru dürüst konuşamıyorduk. Dedik ki, ya bu işgali yapacağız ya da atılacağız. Hatırladığım 30 bine yakın öğrenci birkaç saatte işgale katılmıştı. O gece kızerkek karışık üç-beş bin öğrenci vardı okulda, birkaç arkadaş saz çalıyor, kalanlar oynuyordu. Saz çalanlardan biri de Rahmi Saltuk'tu. Zaten Ruhi Su ile de çalışıyormuş. Devrimci şarkılar söylüyor, "Drama Köprüsü", "Çanakkale"[1] falan, herkes çok etkilendi. Baktık ki, arkadaşları tutamıyoruz, aklımıza davul-zurna geldi. Yakında oturan Siirt kökenli bir aileyi zorla getirdik, Sıtkı Coşkun ve birkaç arkadaşla kasap oyunu oynamaya başladık. Aralarda, bol bol "Hoş geldin boykot" sloganları atıyoruz. Davul-zurna öğrencinin üniversitede kalmasında etkili oldu.

İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği ile Adalet Partisi'nin etkisindeki Edebiyat Fakültesi Talebe Birliği işgale karşı. Davul-zurnayla Edebiyat binasını işgale karar verdik. İlk anda adamlar sustalı bıçakla davulu delince davulcu kaçtı, zurnacıyı kaçamadan tutmayı başardım. Davulu da ben çalmak zorunda kaldım, yani tak tak vurdum... Sağcılar her türlü tertibatı almışlar, Beyazıt'a kadar da yolları işgalci-

1. "Çanakkale Türküsü": İmdi seferberlik ilan olanda/ Bir od düştü, cümle cihan ağladı// Çanakkale içinde aynalı çarşı/ Anne ben gidiyorum düşmana karşı/ Of, gençliğim eyvah!// Çanakkale içinde bir uzun selvi/ Kimimiz nişanlı, kimimiz evli/ Of, gençliğim eyvah! // Çanakkale içinde vurdular beni/ Ölmeden mezara koydular beni/ Of, gençliğim eyvah!

ler doldurmuş. Çaresi yok, girdik binaya. Önce dekan odasını işgal ettik. Dekanın çantası orada. Açtık, içinde çikolata, çiklet, sigara, jilet, kibrit, graf kâğıdı falan... Biz de gerçekten yoksul öğrencileriz, yemeye başladık bulduklarımızı, kalanları da arkadaşlara dağıttık. Hukuk Dekanlık'ta kahve de vardı, o kadar çok içtik ki, hastalandık kahveden. Siverekli arkadaşımız Fevzi Dağlı'ya sen de Edebiyat Fakültesi İşgal Komitesi Başkanı ol dedik. Sağcılar da kısmen terk ettiler, kısmen işgale katıldılar. Celal Doğan var mesela, sesi gürdü, boyu uzundu, Celal'i anons spikeri yaptık. Fakülte temsilcilerini seçerken, sağdan iki aday vardı. Sağcı olacağına CHP'li kazansın dedik, o iki kişiden Oral Mavioğlu daha sonra Mersin'den CHP, diğeri Cavit Kavak da İstanbul'dan ANAP milletvekili oldular. Edebiyat dekanının odasından sürekli telefonlaşıyoruz, "Telefonları polis dinliyor" lafı çıkınca "Kürtçe konuşalım da anlamasınlar" dedik. Santraldeki arkadaş Kürtçe konuşulduğunu duyunca anında telefonu kesiyor. Telefonda, kim nereye gidecek, yemek, sigara, sopa, taş tedariki, fakülteler arası haberleşme ve dayanışma konuşuyoruz. Gittim santrale, "Kardeşim" dedim, "İngilizce, Fransızca hep konuşuluyor da Kürtçe konuşunca ne oluyor? Kimse anlamasın diye Kürtçe konuşuyoruz işte." "Bölücülük yapıyorsunuz" diyor. Sonunda anladı ama biz de onu santralden aldık, yerine başkası geldi.

İşgal 21 gün devam etti, ben 20 gün, 20 gece üniversitede kaldım, geceleri koltuklarda yatıyorduk, özellikle Deniz Gezmiş'le birlikte sürekli üniversite bahçesini, duvarların etrafını dolaşıyorduk, kapılardaki nöbetçi arkadaşlara uğruyorduk, durumu kontrol altında tutmaya çalışıyorduk. Gece gündüz üniversitede olunca öğrenciler çamların altına falan yayılıyordu. Mesela Deniz'le bir gece, saat 11:00 gibi, baktık çamların arasında bir kızla bir çocuk öpüşüyorlar, müdahale edip gençleri üniversiteden attık. "Öpüşme yeri değil, eylem yeri burası" dedi Deniz. En son 21. gün bitkin düşmüştük ki haber geldi; Üniversite'nin Boğaz'daki Baltalimanı tesislerinde İşgal Konseyi ile hocalar buluşacak diye. Tamam, dedik mesele bitmiştir, sabah teslim edeceğiz üniversiteyi. Gittik yurda yatmaya, gecenin bir yarısı Deniz Gezmiş, Kemal Bingöllü, bir-iki arkadaş Diyarbakır Öğrenci Yurdu'na geldiler. Ne o? Dediler vallahi, sağcılar üniversiteyi basacaklar. Ya yapmayın! Yurtta ne kadar arkadaş varsa hep birlikte 50-60 kişi, ellerimizde sopalarla soluğu okulda aldık. Yine davul-zurna lazım deninçe, davulcunun karısını da ikna etmek bir kız arkadaşla bana düştü. Davul ajite ediyor, neşelendiriyor, kimse yatmıyor davulu duyunca. Davulla halay çekerken, baktık, saat 5'e doğru camiye doğru gelenler

"Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun Üniversite Kapısındaki Kardeşlerine Sözü Var". FKF-AÜÖB, 1968.

"Üniversite Kapısındaki Kardeşlerimize Sözümüz Var". FKF-AÜÖB, 1969.

[2] Unutmam ha unutmam, Lenin'in yaptıklarını unutmam, Lenin gelmiş ülkelere, vermiş milletlere özgürlük, unutmam ha unutmam, Lenin'in yaptıklarını unutmam.

[3] 22 Kasım 1967'de öğrenci örgütlerinin düzenlediği Kıbrıs Mitingi sırasında Âşık İhsani ile birlikte ABD bayrağını yaktıkları iddiasıyla Deniz Gezmiş gözaltına alındı.

var. Saat 6 gibi camiden dağılıyorlar. Tabii bize saldırmalarını bekliyoruz. Ne yapalım? Duvarlara beş bin volt elektrik vermeye kalkıştık önce. Baktık, mümkün değil. Gittik talaş getirdik, benzin ve gazyağı bulduk, molotof kokteyli yaptık, bekliyoruz. Kimse gelmedi. Öğleye doğru hocalar geldi, teslim ettik okulu.

Bizim işgal antiemperyalist ve antifaşist mücadele içinde, demokratik bir üniversite için önemli çabaydı. Tabii bu sola yaradı, hatamız ise kendimizi işçi sınıfının yerine koymamızdı. FKF'li arkadaşlar başta işgale soğuk bakmışlardı. Onlar daha çok akademik çalışmaya ve teoriye ağırlık veriyorlardı. Bütün eylemleri yapanlar DÖB'lülerdi, daha sonra Dev-Gençli oldular. Almanya'da ve Fransa'da öğrenci hareketleri de bizim işgal günlerinde oldu. Vietnam Savaşı en sıcak günlerini yaşıyordu, binlerce Vietnamlı, Amerikan işgaline karşı direniyordu. Bunlar da bizi etkiledi.

Arkadaşım yanımda vuruldu

O yılları düşününce aklıma "işgal" günleriyle Mehmet Cantekin düşer önce. Beşiktaş'taki Özel Işık Mühendislik Yüksek Okulu'ndaki arkadaşlar bizden yardım isteyince bir grup arkadaşla Özel Işık'a gittik. 1969'da, Eylülün 19'u. Akşam saatleriydi, Özel Işık'a 50 metre kala üzerimize yaylım ateşi açtılar. Kurşunlar Orman Fakültesi'nden Kâhtalı Mehmet Cantekin'e isabet etti. Onu kaybettik. Siverekli Fahri Ergün ve Malatyalı Kadir Akgüneş de ellerinden yaralandı. İlk defa üniversitelerde silah, hem de uzun namlulu silah kullanıldı. Mehmet'i kalbine isabet eden tek kurşunla kaybettik.

Mehmet Cantekin'in cenazesi çok kitleseldi; bir ucumuz Üniversite'deydi, bir ucumuz Sirkeci'de. İlk kez bir yürüyüşte binlerce kadın ve erkek Kürtçe "Bîr nâkim ha bîr nâkim, riya Lenîn bîr nâkim, Lenîn hatiye welata azadî da milleta, bîr nâkim ha bîr nâkim, kirna Lenîn bîr nâkim"[2] diye şarkı söylüyordu. Ertuğrul Kürkçü'nün Dev-Genç Genel Başkanı seçildiği Kurultay'dayım; Mehmet'le (Cantekin) ilgili konuşma yapmamı istediler. Mehmet'ten beş gün sonra da Taylan (Özgür) öldürülmüştü.

Her şey Kıbrıs'la başladı

Eylemlerimiz Kıbrıs mitingleriyle başladı büyük ihtimalle. 100 bin kişilik bir miting yapıldı.[3] Denizlerle orada tanıştık, 1967'de. En ön saflardaydık. Daha çok milliyetçi tandansta bir yürüyüştü o. Bilahare bu

eylemler, yürüyüşler daha antiemperyalist ve antifaşist bir muhtevaya büründü. Biz mitinge 15-20 Kürt kol kola katıldık. O arada, "Kıbrıs Türktür, Türk kalacaktır" sloganı atılıyor, biz de "Kıbrıs Kürttür, Kürt kalacaktır" diye bağırmaya başladık. Tabii esas kitle anlamıyor, arada kaynayıp gidiyor. O arada Deniz "Ne diyorsunuz, sloganı bozuyorsunuz" dedi. Ya, n'olacak? Ha Kürt, ha Türk ne fark eder denmiyor mu bu ülkede? "Kıbrıs Kürttür, Kürt kalacaktır" sloganı da bu anlayışa gayet uygun. Biz Kürtler, Kıbrıs mitinglerine katılıyorduk, Türkiye'nin sorunu bizim de sorunumuz oluyor. Dışa karşı bir olalım, içteki sorunu da kendi aramızda çözeriz. Ayrılmaktansa birlikte yaşamak iki halkın da yararınadır. Ayrılmak zor, din de bir. Kültürel talepler önemli. Halk "Kendi kaderimi tayin ediyorum" dese uyacaksın. Tabii Kıbrıs mitingleri zamanında daha bunları bilmiyoruz, sadece Kürt olduğumuzu biliyoruz.

1968'lerde Kürt olmak, "Kürtüm" demek suçtu, "Ben Kürtüm" diyen "bölücülük" ya da "komünizm propagandası"ndan sekiz yıl ceza alıyordu. Çoğu kişi "Türküm" diyordu. Aslında, Kürt olmak insan dışı bir şeydi. Aşağılanmış bir toplum, medenileşmemiş. Hatta Doğu'da bile köyden odun getirenlere Kürt derlerdi, kendi Kürtlüğünü unutarak, hatırlamayarak ya da bilmeyerek. Kürt dediğin bulgur yer, işçidir, hamaldır, okuma yazma bilmez falan... Şimdi çok farklı. Artık aydınlar, dernekler, silahlı mücadele var.

Nasıldık?

Bizim döneme kadar Talebe Cemiyetlerinde iktidar yanlısı yönetimler vardı. Profesyonel cemiyetçi denen bu kişiler ekonomik ve manevi kazançlar sağlıyorlardı. Mesela öğrencilere bedava ayakkabı dağıtan büyük mağazalar, Ramazan'da bedava iftar veren büyük lokantalar vardı. Bağımsız gençlik hareketi bunlara da tepkiydi aslında.

Milli Demokratik Devrimi savunurken o günlerde orduyu da savunuyorduk. Oysa 12 Mart döneminde, hepimiz içeri girdik. Öğrenci hareketinden yana olduğu söylenen Kuvvet Komutanı Faruk Gürler[4] bizi tutuklattı. Düşündüğümüz gibi olmadı sonuçta. Orduda bir sürü demokratik ve ilerici unsurların olduğu da bir gerçektir ama biz de bazı şeyleri yanlış değerlendirdiğimizi yıllar içinde anladık.

Bizim pek kız arkadaşımız olmadı. Üniversiteyi kazandım, aman dediler, İstanbul'a gitme, seni baştan çıkarırlar, yahu niye? Dediler ki, kolunu şöyle yapma, bir kız koluna girer... Adnan diye bir arkadaşımla kolumuza şöyle bir tur attıralım, bakalım ne olacak diye soka-

4. 12 Mart muhtıracılarından Faruk Gürler (1913-1975) 1972'de Genelkurmay Başkanlığında bir yılını doldurmadan istifa edip cumhurbaşkanlığına aday oldu, seçilemedi, yerine emekli Oramiral Fahri Korutürk cumhurbaşkanı oldu. Gürler'in adı "9 Mart" cunta girişimiyle anılıyordu.

Silivri'nin Değirmenköy köylüleri, toprak talebiyle Esenceli Çiftliği'ni işgal ettiklerinde karşılarında askerleri buldular. Kasım 1969.

5. *İşçi Köylü*, Proleter Devrimci Aydınlık (PDA / Beyaz Aydınlık) grubunun çıkardığı haftalık gazete.

6. İlhami Soysal (1928-1992) gazeteci. *Akşam* gazetesi Ankara temsilcisiyken 1966 yılında dönemin Genelkurmay Başkanı Cemal Tural hakkında yazdığı eleştirel yazılar nedeniyle bir arabayla kaçırılıp dövüldü. Arabanın daha sonra Yarbay Salih Raci Tekin'e ait olduğu öğrenildi. Gazete ve dergilerdeki köşe yazarlığının yanı sıra çoğu araştırma olmak üzere kitaplar yazdı.

ğa çıktık, koluma dikkat ediyorum, memlekette tembihlediler ya. Adnan'la üç-dört kilometre yürüdük ama koluma giren falan yok. Sahiden inanmışız söylenenlere. Devrimci olduktan sonra da kızla gezmenin oportünistlik olduğunu düşünmeye başladık. Özellikle Deniz'in etkisiyle kız arkadaş edinmedik. Deniz'in birkaç arkadaşlığı oldu, Kolombiyalı bir kızla mesela.

Bir kere bütün arkadaşlar dürüsttü, namusluydu. İnanmıştık, o anda demokratik üniversite talebimiz vardı, aramızda bir birlik, bir saygı, sevgi vardı. 68 olaylarına katılan öğrenciler çalışkandı. Hepsi de gerek siyasette, gerekse iş hayatında bulundukları alanlarda da başarılı oldular. Çok okurduk. *Beyaz Aydınlık*, *Kırmızı Aydınlık*, *İşçi Köylü*[5] dergileri, Harun Karadeniz'in Teknik Üniversite'de çıkardığı bir dergi ve CHP yanlısı bazı yayınları mutlaka izlerdik, *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazetelerinde Çetin Altan, İlhami Soysal,[6] İlhan Selçuk'un yazdıklarını da kaçırmazdık. Yabancı ülkelerden bir sürü yayın gelir, çevrilirdi, onları da okurduk.

Önce Deniz, sonra Apo'dan aynı davet

Yurtta Abdullah Öcalan'la konuşuyoruz, dağa çıkmaktan söz ediyor, benim de katılmamı istiyor. Dedim ki, "Bak beş yıl önce Deniz, şimdi de sen söylüyorsun aynı şeyi". Aynı yurtta, aynı yerde. İlk dağ davetini kabul etmediğim için oradaydım. Öcalan'ın davetini kabul etmediğim için de şimdi buradayım. Öcalan'ın davasına avukat olarak girdim.

1991 seçimlerinde[7] Diyarbakır'dan SHP'den milletvekili adayıydım, Leyla Zana da. Bana çekilmem için çok baskı yaptılar, yine de sekiz bin oy aldım. Kaybettik tabii.

Arkadaş filminde artistlik yaptım

Kadırga Yurdu bizim elimizde. Yılmaz (Güney)[8] "Alın *Umut* filmini oynatın, elinize biraz para geçsin" dedi. Filmin sonunda Yılmaz gelecek, konuşacak, sorular sorulacak falan. Beş bine yakın insan var, çoğu öğrenci, kadın, erkek, çoluk çocuk.[9] Film tam başlamış, dışarıda 10-15 araba polis gelmiş, basacaklar. Yönetici olarak Kredi ve Yurtlar Müdürlüğü'nden polisin yurda girme izni olup olmadığını sordum. Yokmuş. Filmi durdurdum. Bakın, dedim kitleye, toplum polisi gelmiş, gireceğim diyor, ya burayı boşaltıp gideceğiz ya da dövüşmeyi göze alacağız. Oylama yaptık, bazı kadınların dışında herkes dövüşmekten yana. Çocukları, kadınları uzak bir yere koyduk, sopaları falan da hazırladık. Kavga edeceğiz. Bu arada Kredi ve Yurtlar Bölge Müdürü, Van kökenli bir arkadaştı, Emniyet Müdürü'ne telefon açtı, "Polisin içeri girmesine izin vermiyorum" dedi. Neyse, filmi yeniden başlattık, Yılmaz üç İtalyan oyuncuyla geldi, çok sorular soruldu, yeraltı sineması üzerine konuşuldu, *Umut* filmi falan tartışıldı. Bu arada biri "Sen Zaza mısın" diye sordu. Yılmaz da "Babam Siverekli Zaza, annem Muşlu Kırmançi" der demez "Zazao, Zazao" sloganları inletmeye başladı salonu. O akşam salonda 14 bin liraya yakın da para topladık.

Yılmaz Güney'in hem Dev-Genç'e hem de DDKO'ya her anlamda çok yardımları oldu. Yılmaz cezaevinden çıkmış, Divan Oteli'nde *Arkadaş* filmini çekiyorlar (1974), Tuncel Kurtiz'le ben de oradayım, seyrediyorum. Filmde 6. Filo geliyor, bir gencin de ajite çekip, nutuk atması gerekiyor, figüranlar masalarda. Sahne olmuyor bir türlü. Yılmaz, "Sen gelsene" deyince ben de kendimi filmde buldum, dediklerini yaptım, tek çekimle sahne tamam. Çılgınca "Harika" diye bağırdı. Sonradan filmde bu sahneyi kesmişler.

DDKO kuruluş ilanı bile sorundu

Üniversitelerde Doğu'dan gelenler olarak pek söz hakkımız olmadığını görüyorduk, Doğuluların sorunları üzerine konuşamıyorduk, susturuluyorduk. Önce Diyarbakır Öğrenci Derneği, Urfa Öğrenci Derneği ve kısmen yurt derneklerini bir araya getirmeye çalıştık. Si-

7. Halkın Emek Partisi (HEP) adayları 1991'de Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) listesinden milletvekili adayı oldular. 22 aday, Mahmut Kılıç (Adıyaman), Celal Kürkoğlu (Adıyaman), Abuzer Tanrıverdi (Adıyaman), M. Hatip Dicle (Diyarbakır), Ahmet Fehmi Işıklar (Diyarbakır), Salih Sümer (Diyarbakır), Mahmut Uyanık (Diyarbakır), Sedat Yurttaş (Diyarbakır), Leyla Zana (Diyarbakır), Mehmet Sincar (Mardin), Ahmet Türk (Mardin), Ali Yiğit (Mardin), Sırrı Sakık (Muş), Mehmet Emin Sever (Muş), Zübeyir Aydar (Siirt), Naif Güneş (Siirt), Remzi Kartal (Van), Nizamettin Toğuç (Batman), Abdülkerim Zilan (Batman), Mahmut Almak (Şırnak), Orhan Doğan (Şırnak), Selim Sadak (Şırnak) milletvekili seçildiler.

8. Yılmaz Güney (Pütün, 1937/ Yenice, Adana, 1984/Paris) sinemaya 1959'da Atıf Yılmaz'ın yanında başladı; 1968'e kadar onlarca filmde oyuncu, senarist, yönetmen yardımcısı ve yönetmen olarak çalıştı. 12 Mart askeri darbesinden sonra THKP-C'ye yardım ve yataklıktan iki yıl cezaevinde kaldı. Çıktıktan sonra *Endişe* filmini çektiği Adana Yumurtalık'ta Hâkim Sefa Mutlu'yu öldürmekten tutuklandı, cezaevindeyken yazdığı, Şerif Gören'in yönettiği *Yol* filmi 1982 Cannes Film Festivali'nde Altın Palmiye Ödülü kazandı. Güney, cazaevinde yazdığı yazılar nedeniyle hakkında açılan sayısız davalar nedeniyle 1981'de cezaevinden kaçarak Paris'e yerleşti. Eşi Fatoş Güney'in kurduğu Yılmaz Güney Vakfı'yla yaşatılıyor.

9. Kasım-Aralık 1970.

Cengiz Çandar'ın da aralarında olduğu öğrenciler. Malatya 1969.

10. Saldırıda Bora Gözen, Ali Kiraz, Cafer Topçu, Kerim Öztürk, Ahmet Özdemir, Yücel Özbek, Gürol İlban ve Şükrü Öktü hayatlarını kaybetti, Faik Bulut yaralı olarak yakalandı, İsmail hapishanelerinde yedi yıl kaldıktan sonra serbest bırakılınca Türkiye'ye döndü, halen gazetecilik yapıyor.

vas'ta doktorluk yapan Kemal Parlak'ın fikriydi bu dernekleşme olayı. Böyle dernekleri bir araya getirmek dernekler yasasına uymadı, bazı dernekler de karışmak istemedi. Ayrı dernek kuralım, dedik. Ankara'daki arkadaşlar, "Devrimci Kültür Ocakları'nı kurmak istiyoruz" dediler, biz İstanbul'dakiler de Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) olsun dedik. İlk kurucu bendim. Emniyet'e gittik, DDKO'nun kâğıtları elimizde, "Bu ne" diyorlar, şaşkın. Biz Doğulular İstanbul'a gelmişiz ama kimse bize pas vermiyor, konuşmuyor, kaynaşmak, anlaşmak, tanışmak için bu derneği kuruyoruz. "Neden Doğulular" diyor polis. Doğu'dan gelenler kuruyor ondan, dedik. Öğrencileri karşılayacağız, yurtlarına götüreceğiz, çay düzenleyeceğiz, kızlarla erkekler tanışacak. Polis, "Pezevenk misiniz" demez mi? Eyvallah dedik, izin aldık. Kuruluş ilanını basacak gazete bulmak da kolay değil, kimse basmak istemiyor. Doğu Perinçek'e, Mihri Belli'ye gittik, olmadı. Sonunda, çok değerli ve kıymetli Bora Gözen[10] kabul etti ve *Türk Solu*'nda 30 kurucuyla dernek kuruluşu yayımlandı 1969'da. Hepimiz sağa karşı, ilerici gençlerdik. Toplantılarımıza herkes geliyordu, hatta Ankara'daki toplantılarımıza Abdullah Öcalan'ın da gelmişliği vardır. DDKO'

Akhisar Tütün Mitingi sırasında. Akhisar Garajı, 1968.

nun Ankara bölümü TİP'li, İstanbul DDKO ise MDD'ciydi. Ankara Hukuk'ta da Kürt meselesi yüzünden Dev-Genç'le kavga edilmişti. Önce Ruhi (Koç) ile konuştum, "Ankara DDKO ile sert olmayın, kavga olmasın" dedik. Sonra Ertuğrul Kürkçü'yle konuştuk. Dev-Genç de bakanlık, başbakanlık gibi bir şeydi. İlk başkanımız Necmettin Büyükkaya[11] idi, Diyarbakır Cezaevi'nde öldürüldü, ben yönetime girdim, sonra başkan oldum, benden sonraki başkan Avukat Mehmet Tüysüz de Urfa'da öldürüldü.

Bugünden geçmişe bakınca

Sosyalizmin er geç geleceğine inanıyorduk, ben şimdi de öyle diyorum. Cezaevine girip on yıl da yatsak olurdu. Ama şimdi çocukları, sorumluluklarını düşünürsün. İçeride de çok ezildik, işkencede kaldık, ben bir ara depresyon geçirdim, üç-dört ay sürdü. Fransızca çalıştım, teorik kitaplar, romanlar okudum ve kendi kendimi iyileştirdim. Ama hâlâ solcuyum, geçmişimden gurur duyuyorum, inkâr etmiyoruz, geçmişimize de ihanet etmedik. Tabii, şu anda kendimizi yurtsever, demokrat ve ilerici olarak tanımlıyoruz. Herkesin fikrini söyleyeceği, özgürce örgütleneceği bir ortam istiyorum. Dev-Genç'li ve DDKO'lu arkadaşlarımız birçok fraksiyonun yöneticisi ya da kurucusu oldular.

11. Necmettin Büyükkaya 1943'te Siverek'te doğdu, 1965-70 yıllarında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde okudu. 12 Mart darbesi döneminde, siyasal çalışmaları nedeniyle okulunu terk etmek zorunda kaldı. 1972-74 arasında İsveç'te siyasi mülteci olarak yaşadı. TİP, DDKO ve Dr. Şivan'ın partisi olarak bilinen Türkiye-Kürdistan Demokrat Partisi'nde (T-KDP) siyaset yaptı. Ağır işkencelere maruz kaldığı Diyarbakır Cezaevi'nde 23 Ocak 1984'te öldü.

12. Şeyh Sait İsyanı (13 Şubat - 31 Mayıs 1925) Piran'da başladı, Genç, Lice, Hani'ye yayılırken hükümet kısmi seferberlik kararı aldı. İsyancılar Elazığ, Silvan'ı ele geçirdi, Malatya'ya kadar giderek Çemişkezek'e dayandı, Muş'un çevreyle irtibatını kesti, Diyarbakır ve Mardin'e saldırdılar. Başbakan Fethi Okyar İstiklal Mahkemeleri kurulmasına karşı çıkarak sorunun sıkıyönetimle çözümünde ısrar edince istifa etti, yerine İsmet İnönü gelince İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Şark İstiklal Mahkemesi'ndeki ilk yargılamalar sonucu yedi, aralarında Şeyh Sait'in de bulunduğu ikinci yargılama sonucunda da 27; toplam 34 kişi "bağımsız Kürdistan teşkili" girişiminden idam edildi, çok sayıda kişi de çeşitli cezalara çarptırıldı. 28 Haziranda son idamların infazıyla ayaklanma bastırılmış oldu.

Nurettin Büyükkaya

Kısaca 60 yıl

1948'de Diyarbakır, Bismil Bozçalı (Boçelê) köyünde doğdum. Dedem Hacı Hasan, 1925'te Şeyh Sait İsyanına[12] katılmaktan idam edilenlerdendi. İlk ve ortaokulu Silvan'da, liseyi Diyarbakır Ziya Gökalp'te okudum. Lise sona kadar Kuran öğrendim, namaz kıldım, üç aylarda ve Ramazan'da oruç tuttum, Said-i Nursi okudum. Okudukça okuduklarımı mantığıma sığdıramamaya başladım. Lise sonda soluğu TİP'te aldım. FKF, DÖB, Dev-Genç ve DDKO'da çalıştım. Diyarbakır Talebe Derneği Başkanlığı yaptım. Okulu cezaevinden çıktıktan sonra bir buçuk ayda bitirdim, 74'te mezun oldum yani. Bir sürü arkadaşımız böyle hapishaneden çıktıktan sonra okullarını bitirdiler. SHP'de yer aldım, yöneticilik falan yaptım. Avukat olarak Dev-Yol, Dev-Sol, PKK, Özgürlük Yolu, Rizgari, Kawa, Partizan davalarına girdim.

Avukatken üç kere gözaltına alındım. Doğu Mitinglerinde[13] Kürtçe konuşmaktan yargılandım. 12 Martta DDKO, TİP ve Dev-Genç davalarından toplam 20 yıla mahkûm oldum. İki buçuk yıllık kaçaklıkta Ortadoğu ülkelerine gittim, çobanlık bile yaptım. 18 ay yattıktan sonra 1974 Affıyla serbest kaldım. 1977'de evlendim; 30 yaşında bir kızımız, 25 yaşında bir oğlumuz var. İstanbul'da serbest avukatlık yapıyorum şimdi. Bizim arkadaşlarımız çok iyiydiler, aramızdan ajan çıkmadı. Kimse de itirafçı olmadı.

13. Gerek Doğu'nun geri bıraktırılış durumu, gerek Kürtler hakkında alçaltıcı, zorlayıcı, küçültücü beyanlar Kürt halk kitlelerinde, özellikle de Kürt aydınlarında çok büyük tepkiler yaratıyordu. Bunun için 1967 sonbahar aylarında, TİP'in de katılımıyla, bu durumları protesto mitingleri oluşturuldu. Mitinglere kalabalık kitleler katıldı. İlk miting 16 Eylülde Diyarbakır'da yapıldı. İkincisi 24 Eylülde Silvan'da, üçüncüsü 1 Ekimde Siverek'te yapıldı. Dördüncüsü 8 Ekimde Batman'da, beşincisi 15 Ekimde Tunceli'de, altıncısı 22 Ekimde Ağrı'da yapıldı. Son miting 19 Kasımda Ankara'da gerçekleştirildi (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2129).

Jülide Aral (önde) ve Tülay Tat. THKPC Davası, 1971'deki duruşmalardan birinde.

Jülide (Zaim) Aral 1968'de "işgalden geliyorum" sözleriyle eylemi eve taşıdı, TİP'e kaydoldu, önce FKF üyesi, sonra da Dev-Gençli oldu. Özgürlük peşinde koşmaya "şehirlerarası santral"da vardiyalı çalışmakla başladı, aranırken "telefoncu kız" olarak manşetlerdeydi. "İsyancı Kızlar" davasıyla Sağmalcılar'dan Adana'ya sürüldü. On yıldır KAMER kadınlarıyla birlikte. Bugünkü feminist bakışıyla "Bu ülke bize zimmetli sanki" diyerek kendi 68'ini anlatıyor, yorumluyor.

Jülide Aral:

Biz ilişkilerimizi cinsiyetsiz yaşadık. Üzerimizde "harekete zarar gelmesin" baskısı vardı.

Önce mini eteklerimiz uzamaya başladı, sonra makyajdan vazgeçtik, giderek militanlaştık, cinsiyetsiz olmaya başladık. Her birimizin değilse bile benim sevgilim vardı; 19 yaşından beri Fahri (Aral) hayatımda. İlişkiler, "Anlaşamadım bitti, başka biriyle olayım" gibi değildi. Bir sevgilin var, hiç tevatüre yol açmayan, hiç "çirkinleşmeyen", "hiç söz getirmeyen" mazbut bir hayat yaşıyorsun, muhafazakâr olman gerekiyor. Bir-iki ilişki yaşayan bir arkadaşımız vardı; çok da akıllı, hoş, entelektüel bir kızdı. Gayet önemli konularda fikri vardı ama farklılığı insanların kafasında soru işaretleri bırakırdı. Hatta Maltepe Cezaevi'nde bir gün kadın erkek ilişkilerini konuşuyoruz. Herkes tekeşli, onun değişik ilişkilerini dinlemek istiyoruz. Hafiften "hoş değil" gibi karşılanıyor. Bunu şimdi daha iyi anlıyorum. Çünkü biz ilişkilerimizi cinsiyetsiz olarak yaşadık. Üzerimizde "Senin yüzünden laf gelmesin, senin yüzünden harekete zarar gelmesin" baskısı vardı. Harekete erkekten dolayı laf gelmiyordu çünkü. Annemin diktiği maksi bir palto, o sıralar pek moda, çok eleştirilince ikinci giydiğimde bir arkadaşımın evinde eteğini kestik, dizden iki parmak aşağıya yaptık, kısalttık ki dikkat çekmesin. Annem neye uğradığını şaşırdı tabii. Saçlarım uzundu, kısacık kestirdim mesela. Bir gün, siyah dik

yakalı bir kazak giymişim, saçlar da kısa, üstümde de kısalttığımız palto vardı, bu kez de "Kendini Fransızlara benzetmeye çalıştı" denmiş. Yine bir greve gidiyorduk, bir arkadaş Fahri'ye "Jülide'nin eteği de kısaydı" diyor. Bana bile söylemiyor, Fahri beni çekip çevirecek ya. Mantık aslında böyleydi. Biz kadın meselesinin farkında mıydık? Asla değildik; kadın meselesi diye bir şeyi gündeme getirmek çok küçük burjuvaca bir davranış olurdu.

Erkeklerle eşit miydik? Lafta eşittik. Erkeklerin egemenliği tartışılmaz; merkez kurullarında, yönetimlerde hep onlar, alt kademelerde de tek tük birkaç kadın. Fahri benden üç yaş büyük; benden üç yıl önce sol hareketin içine girmiş. Sarıyer TİP İlçe Başkanı, Orman Fakültesi Öğrenci Cemiyeti Başkanı olmuş, tanıdığımda FKF'deydi. Kızların erkek arkadaşlarıyla aynı görüşten olması bekleniyor, öyle de oluyor. Kelle hesabı böyle yapılıyor. Milli Demokratik Devrim (MDD) ve Sosyalist Devrim[1] tartışılıyor; 69 genel seçimleri olmak üzere. Fahri MDD'yi seçmiş, benim de kafam MDD'ye yatıyor, ama sırf onunla aynı görüşte olmam beklendiği için inatla Sosyalist Devrim'den yana tavır koyuyorum. Taksim Meydanı'nda TİP mitinginde[2] "Sosyalist Devrim" diye bağırıyorum. Fahri'ye bir şey söylemiyorum, içimden tartışıyorum. Devamı şöyle: Sağmalcılar'dayız, Cephe[3] davasından hüküm yemişiz, Büyük Cephe[4] davası devam ediyor. Gene bir görüş ayrılığı yaşanıyor. Fahri Maltepe Cezaevi'nde, haberleşiyoruz, aynı görüşteyiz. Bu kez kızlar soruyor: "Nasıl aynı görüşte olursun?" "Artık büyüdüm. Aynıysa aynı, görüşüm böyle" diyorum içimden. Görüşlerimizi yazıya da döktük. Bu benim için bir süreçti. Hareket bizi özgürleştirmedi, beni özgürleştirmedi, belli bir çerçevenin içine oturttu. Ortaokulu liseyi birlikte okuduğum, üniversiteye de beraber geldiğim arkadaşlarım kadınlık halini daha farklı yaşadılar. Farktan kastım o sınıfın eğlencesi neyse, ilişkileri neyse onları daha rahat yaşadılar.

68'lerdeki Devrimci Kadınlar Birliği[5] mesela aktif olarak kadınla ilgili bir şey yapmadı, MDD'yi destekliyordu, parti kadın kolu gibi. Amaç sistemin değişmesi ve kadının da erkeğin de insan olarak bu sistemin içerisinde daha iyi, daha güzel ve daha insanca yaşamasıydı, üretim ilişkilerini falan bir yana bırakırsak çok kabaca idealimiz buydu. Kadının da sorunları varsa o da kapitalizmle ilişkilendiriliyordu, dolayısıyla sosyalizmle birlikte o sorun da ortadan kalkacaktı. Mao'nun dört çelişkisinden sonuncusu "Kadının dördüncü çelişkisi kadın olmaktan geliyor" şeklindeydi. Simone de Beauvoir'ın, Sartre'dan ayrı evde yaşamasını, başka ilişkilere de girmesini çok küçük

1. Sosyalist Devrim: Türkiye İşçi Partisi'nin iktidar stratejisi. Anayasal yoldan seçimlerde çoğunluğun oylarını alarak iktidara gelmeyi öngörüyordu.

2. TİP İstanbul seçim mitingi, 4 Ekim 1969.

3. "Cephe Davası", "Küçük Dava" da denen İsrail'in İstanbul Konolosu Efraim Elrom'un kaçırılıp öldürülmesinden sonra 1971'de açılan THKP-C davası.

4. "Büyük Dava" 30 Mart 1972 Kızıldere'den sonra 1973'te açılan 256 sanıklı THKP-C davası.

5. Devrimci Kadınlar Birliği Suat Derviş ve Neriman Hikmet öncülüğünde 1970'te kuruldu, 12 Martta kapatıldı.

burjuvaca bulurdum. 20 yaşındaki Jülide böyle bakıyordu.

12 Mart oldu, 1979-80 yaşandı, durum özellikle de "bacı" kavramıyla çok daha ağır, çok daha kımıldatmayan, cinsiyeti silen bir hal aldı. İlerici Kadınlar Derneği[6] de savunduğumuz siyasetin kadın kolunu yürütüyordu. Feminizm lüzumsuz görülürdü, küçümsenirdi. "İnsan insandır", "insan ayrılır mı" diye bakılırdı. Bir hata durumunda kadınlar çok daha ağır cezalandırıldılar; oğlan ikaz edildiyse kız örgütten atıldı.

Onun için benim kendi içimde kadın meselesine gelmem çok sonra, bayağı sonra oldu. Ne zaman ki psikolog olarak şiddete maruz kalan kadınlarla çalışmaya başladım, aklım başıma geldi. Yine de kadın olmanın başka bir şey olduğuna, kadının değişimi ve kendi meselesine sahip çıkmasının dünyayı değiştiren temel şeylerden biri olduğuna ayılmam zaman aldı. Pratik içinde doğruya vardım yani. Ben "Feministim, kadın meselesine şöyle bakılır" gibi bir süreç yaşamadım.

Bir pozisyon talep etmek biz kadınların aklına gelmezdi. 1971 Şubat... Öğrenci temsilciliği seçimlerinde Edebiyat'tan Jülide ile İbrahim aday olsun dendi. Afişler asıldı, amfilere girip seçim konuşmaları yapıyoruz, seçildik. Dev-Genç'in son iki öğrenci temsilcisi olduk, bir aya varmadan darbe geldi.

12 Mart öncesi birkaç afiş, bildiri gibi nedenlerden gözaltına alınıp bırakılmıştım. Bir keresinde polisin biri "Yazık olacak sana, düzgün bir oğlan bul, evlen, kurtul" demişti. Aynı polisle, ki 51 Tevkifatı'nı[7] da yaşamış, yeniden karşılaştık, nasihatlerini hatırlattı, kadınları kastederek "Bu sefer çoksunuz" dedi. Gerçekten de THKP-C davasında da, başka davalarda da kadınlar çoğalmıştı ama tabii ki hareketin tepelerinde yargılanmadık. Kadınlar lojistik anlamda önemliydi, bakış buydu. Bir gün yürüyoruz yine. Toplum polisi yaklaşıyor. Heybelerimiz var ya alameti farika olarak, bir arkadaş yanıma geldi "Şunu çantana koy" dedi. Ne olduğunu sordum, sonra silah olduğunu söyleyince çok sinirlendim, "Taşıyamayacaksan alma ya da at sokağa" dedim. Çok kızmıştım. Genelinde sen kadın olarak lojistik destek vereceksin, verilenleri getireceksin, götüreceksin. Algı böyle. Bildiriler yazılırken değil ama bildiri ve afiş basımında, bildiri dağıtmakta ve gece afişlemelerinde kadınlar vardı. Davada, genel siyasi savunma, o büyük savunmalar hazırlanırken konum itibariyle içinde değildim, 146/3'ten[8] hüküm giydim. Ama o büyük davada kadınların dahli olmuştur, İlkay'ın (Alptekin Demir) olmuştur mesela. Çünkü kadınların içinde de hiyerarşi söz konusu oldu. Ama "kadınlar savunmalarda ağırlıklı olarak var mıydı" dersen, yoktu, tek tük belki...

6. İlerici Kadınlar Derneği (İKD) 1975'te kuruldu, 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında kapatıldı. Merkezi İstanbul'da olan İKD'nin 33 şubesi, 15 bin üyesi vardı.

7. Ekim 1951'de başlayan Türkiye Komünist Partisi operasyonunda tutuklanan 167 kişiden 109'u bir buçuk yıldan on yıla kadar hapis cezalarına çarptırıldılar. "1951 Tevkifatı" olarak bilinen bu olayda yargılanıp ceza alanlar arasında Ruhi Su, Vedat Türkali, Enver Gökçe, Mihri Belli, Sevim Tarı Belli, Sevinç Özgüner, Zekî Baştımar, Şefik Hüsnü, Reşat Fuat Baraner gibi isimler vardı.

8. Eski Türk Ceza Kanunu'ndaki "devlet kuvvetleri aleyhine cürümler" bölümünde anayasal düzeni yıkmaya teşebbüs ile ilgili "idam" öngören suçları düzenleyen 146. maddenin 3. fıkrası "yardım/yataklık"la ilgili suçları düzenliyordu, öngörülen ceza beş yıldan 15 yıla kadar olabiliyordu. Halen eski Türk Ceza Kanunu olarak anılan 13 Mart 1926'da yürürlüğe giren 765 sayılı kanunun yerini 1 Haziran 2005'te 5377 sayılı yeni Türk Ceza Yasası aldı. Eski 146. madde, 5377'nin "Anayasayı ihlal" başlıklı bölümündeki 309. maddesinde, "Cebir ve şiddet kullanarak, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının öngördüğü düzeni ortadan kaldırmaya veya bu düzen yerine başka bir düzen getirmeye veya bu düzenin fiilen uygulanmasını önlemeye teşebbüs edenler ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası ile cezalandırılırlar," şeklinde yer alıyor.

Grevlerdi, işçi hareketleriydi, öğrenci derneğimizdi derken çok yoğunlaştık. Özgürleşmek gibi kişisel şeyler ikinci planda kaldı, hatta küçümsendi. Lisedeki arkadaşlarımla geçenlerde buluştuk; ilişkiler oldu, ayrılıklar oldu, nişanlar oldu, hepsi çalıştılar ama baktığım zaman annemin hayallerine daha uygun bir hayat yaşadıklarını gördüm...

Türkiye'de feminist harekette 68 kadınları da öncüydüler ama dışarıdaki gibi 1968'de değil de 80 sonrası. Bence bu hayal kırıklığından böyle oldu. Sol kadına yönelik bir şey getirmiyordu. Hayal kırıklığı demekten kastım bu. Kadın hareketi Anka kuşunun küllerinden doğması gibiydi. 68'li kadınlar bu hareketin önünde oldu çünkü beklentilerin çıkmayacağını deneyimleyerek gördük. Daha uzun ya da legal, örgütlü bir sol geçmiş nedeniyle Batı'daki kadın hareketi daha kolay çıktı belki. Bizler 68'lerden 80'lere sol hareketin kadına bir şey getirmediğini gördük, kadın olmayı sorgulamaya ve çözümünü üretmeye başladık. Hep pratik içinden geldik.

6. Filo'ya karşı eylem.

Sol'a götüren yol

Annem ailenin temel kişisi, hiç çalışmamış, çok kuvvetli bir Kemalist, evde hâlâ okullardaki Atatürk masklarından vardır. Yakalandıktan üç ay sonra annem beni gördüğünde yürüyemiyordum; perişan oldu. Gazetelerde çarşaf çarşaf vatan haini ilan edilmemizin de verdiği acıyla herhalde, "*Kutsal İsyan*'daki[9] gibi, Mustafa Kemal için de vatan haini demişlerdi" demekten kendini alamamıştı. Bizleri, yine Mustafa Kemal'i hatırlatarak savunmaya çalışıyordu.

Babam polisle hiç ilişkisi olmamakla övünürdü. Balkan Savaşı'nın hemen ardından her şeyi bırakıp Türkiye'ye apar topar kaçmak zorunda kalan Rumelili bir ailenin oğlu, asfalt müteahhidi, Amerikan üslerini, havaalanlarını yapan, çok güvenilir bir adam. Ben böyle bir ailenin "firavun" çocuğu. Lisede mesela Dr. Rahmi Duman[10] "insan ve cinsellik", Bedri Rahmi "sanat" üzerine konferanslar vermeye gelirlerdi. Aile apolitik ama eve gazete alınıyor, okunuyor. Kendi içinde ürkek bir aile. Üniversitedeki işgalin ilk günü akşam "İşgalden geliyorum" diye eve girince annemin tepkisi "Yarın börek mi gönderelim çörek mi" oldu. Öyle bir destek hali de vardı. Türkiye İşçi Partisi'ne girdiğimi duyunca babam çok rahatsız oldu, CHP'liydiler.

Edebiyat Fakültesi'nin Sosyoloji, Psikoloji, Felsefe ve tüm filolojileri sol ortamlardı, önce FKF'ye gitmeye başladım, "ekonomik özgürlüğüm" olsun diye işe girdim. Vardiyalı çalışma nedeniyle şehir-

9. Hasan İzzettin Dinamo'nun (1909-1989) *Kutsal İsyan: Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikâyesi* adlı kitabından söz ediyor (5 cilt, İstanbul: Tekin, 2000).

10. Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) 16 Nisan 1971'de Dr. Rahmi Duman'ın oğlu Hakan Duman'ı fidye karşılığı kaçırdı. 18 Nisanda fidye ödenince Hakan Duman serbest bırakıldı.

lerarası santralde[11] çalışmayı tercih ettim. Ailemle kalıyordum ama vardiyalı çalışınca evde misin, işte misin, okulda mısın belli değil. Özgürlüktü bu. Annem on beş gün "Telefoncu kız diyecekler" diye ağladı. Nitekim, 12 Marttan sonra gazeteler "Telefoncu kız" diye manşet yaptı. TİP Bakırköy ilçesindeydim, Aydınlıkçıların[12] ağırlıkta olduğu bir yer haline gelince koptum, üyeliğim kaldı.

İşgaller ve sonrası

Üniversitede ilk yılımda, ikinci sömestrde oldu işgal. İşgalle birlikte bütün tanışıklıklar değişti. Lisede beraber okuduğum arkadaşlarım geride kaldılar, başka bir dünyaya girmiş oldum. TÖS'te de film gösterileri, konferanslar var. Her hafta iki kitap çıkıyor. Hemen okunuyor ve tartışılmaya başlanıyor. Milli Türk Talebe Birliği Başkanı Nurettin İspir bizim fakültede; Edebiyat işgal edilirken püskürtüyorlar, o sırada Gülay Varlı "Nereye kaçıyorsunuz? Durun!" diye ortaya çıkınca erkekler saldırıyor. Böylelikle de Edebiyat Fakültesi sağcılardan kurtulmuş oluyor. İşgalde müzik yayını yapılıyor. Müzik odasında Edith Piaf çaldığımı hatırlıyorum. İşgal böyle bir işgaldi. İlk işgalde gece kalmadım, daha çok tıfıldım. Sonrakilerde ilişkilerimiz ve durduğumuz yer değişmeye başlayınca Merkez Binada kalıyorduk. Erkekler nöbete giderdi, kızlar gitmezdi. Yemek dağıtma işini yapmıştım, bulaşığı da kesin başka kızlar yıkamıştır. Soğanlı bir salata vardı yemekte.

İşgallerle başlayan 68 yazı hareketli geçti. Temmuzda 6. Filo geldi, protestoları her yerdeydi. İstiklal Caddesi'nde "Yankee, go home"[13] diye bağırarak Amerikalı bir erin kafasından şapkasını aldım. Kış boyunca İstanbul'u bir boydan bir boya kar çamur içinde habire yürüdük. Eriyen karlara basa basa Galata Köprüsü'nü geçtiğimizi hatırlıyorum; İstanbul Üniversitesi'nden Taksim'e çıkıyorduk ya da Atatürk'ün Şişli'deki evine gidiyorduk herhalde.

"İsyancı Kızlar" davasından Adana Cezaevi'ne

İsrail Konsolosu Efraim Elrom kaçırıldıktan sonra karşı komşusu Rüçhan'ı[14] (Manas) görmüş, açık kumral, ince bir kız vardı diye polise tarif vermiş. O tarife tam oturuyorum. Beni yakalarlar ve konuştururlarsa konsolosu bulacakları düşüncesiyle peşime vahşice düşmüşler. Benim de konsolosla bir bağlantım olmadığı için her zamanki aramalardır diye düşünüyordum. Gerçi o sıra Fahri "kaçak" olduğundan

11. O yıllarda şehir içi telefon görüşmeleri dışındaki "şehirlerarası", "milletlerarası" görüşmeler "santral" aracılığıyla bağlanıyordu. Daha çok kadınlar çalıştığı için de, santral görevlilerine "telefoncu kız" denirdi.

12. "Aydınlıkçılar" derken *Proleter Devrimci Aydınlık (PDA)* dergisi çevresini kastediyor. Bkz. Aydınlık'lar ve Kurtuluş, s. 371.

13. 1960'larda sadece Türkiye'de değil, emperyalizm ve ABD karşıtlığının geliştiği her yerde Amerikalılara "evine dön" anlamına gelen bu slogan atılıyordu. "Yankee", ABD'de ülkenin kuzeydoğu eyaletlerinde yaşayanlara denmekle birlikte, dünyada "kötü Amerikalı" anlamında kullanılıyordu.

14. Rüçhan Manas (1945-2006) Sosyal Hizmetler Akademisi öğrencisiyken THKP-C'ye katıldı, THKP-C davasından yargılandı. Müebbet hapse mahkûm oldu, afla 1979'da serbest kaldı. Hayatının kalan kısmında siyasi mülteci olarak gittiği İsviçre'de cezaevlerinde sosyal hizmet uzmanı olarak çalıştı.

daha sıkı bir arama olabileceği de aklımdan geçmiyor değil. Hastanede rapor alırken yakalandım. Cephe davası iki aşamalı, önce bizim dava sonra "Büyük Dava".

Biz hüküm giymişiz, Sağmalcılar'dayız. TİKKO'dan[15] bir arkadaşımız, Nezihe Bahar, yaralı olarak geldi. Ev baskınında yanmış. Tedavi sonrası doğrudan cezaevine getirildiği için Nezihe'yi sorgu için almaya geldiklerinde polise vermemeye karar verdik. Geldiler. Biz direnince, balyozlarla kapıları kırıp içeri girdiler, Nezihe'nin koluna yapıştılar. Biz çekiyoruz, onlar çekiyor. Nezihe kendisini bırakmamızı söyleyince bıraktık. Götürdüler. Korkunç bir şey yaşamıştık. O arada, Nezihe'yi götürenler bizim koğuşun kapısını açık bıraktılar. Bizim koğuş da hapishanenin büyük kapısının tam karşısındaydı. Dolayısıyla, Nezihe'yi götürdüklerini "Büyük Dava" duruşmasından dönen arkadaşlara da söyleyebildik. Bizim kapıyı açık unutmaları işimize yaradı, gardiyanları rehin alıp, koridorun kapısını kilitledik. Sonunda, Nezihe'yi geri vermeyi kabul ettiler. Ertesi gün mahkemeye giden arkadaşlarımız protestolarını mahkeme salonunda da devam ettirince "İsyancı Kızlar" davası açıldı.

Benimle birlikte hüküm giymiş olan Tülay (Tat), Necmi (Demir), Kamil Dede, Abdullah Cecelioğlu aynı ring arabasıyla sürgüne gidiyoruz. Erkekleri Niğde'de bıraktık, Tülay ile ikimiz Adana'ya... İsyan etmiş şehir gerillaları geliyor diye bekliyorlardı bizi. Adana Cezaevi eski bir cezaevi, ağır mahkûmlar kalıyor. Müdür odasında resmisi, gayriresmisi herkes bizi bekliyor. Karşılarında kedi enciği gibi duruyoruz. Araba tutmuş, kusmuşuz, uyumamışız. Müdür "Burası cezaevi" gibisine gözdağı veriyor. Ben de gözüm dönmüş bir şekilde "Cezaevinden geliyoruz, şartları biliriz. Anlayış karşılıklıdır," dedim. Eski Türk filmleri gibi Adana Cezaevi; cam kenarında tahta yataklar, gece seriliyor gündüz toplanıyor, diğer tarafta da ranzalar. İki siyasi mahkûm vardı. Küçük Tülay ile Sevim. Biri Antepli, biri Adanalı. Bize yanlarında yer açıyorlar. Koğuşta 50 küsur mahkûm, dörtte üçü cinayetten. Tülay'ın ailesi Kadirli'nin ağalarından, Sevim'inkiler de Gaziantepli tanınan bir aile. İkisi de koğuşta seviliyor. Geleceğimizi duymuşlar tabii. Koğuş kapıları açıldı, kocaman bir avlu ve kocaman bir ağaç çıktı ortaya. İlk Adana sıcağında o ağacın dibine oturduk. Çok güzeldi. İkinci gün o ağacı gelip kestiler. Ağacı keserken mahkûmları kilitlediler. "Meyveli ağaç kesilmez" diye beddua eden kadınları bize karşı kışkırtıyorlar, ağaca tırmanıp sıçraya sıçraya kaçacağımızı söylüyorlar. Ağaç kadınların gerçeğiydi; altında oturuyor, yiyor, içiyorlardı.

ODTÜ Serigrafi Atölyesi afiş dizisinden, 1969. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri: ODTÜ Devrimci Afiş Atölyesinin Öyküsü*, 2008 içinde.

15. Bkz. TKP-ML, Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO), s. 383.

ODTÜ Serigrafi Atölyesi afiş dizisinden, 1969. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri*, 2008 içinde.

Adana'da kendim gibi insanların dışında bambaşka bir dünyaya girmiştim. Bu ortam psikolog olarak mesleki anlamda da bana çok şey kattı. Çok farklı kesimlerden çok farklı insanlarla birlikte gülmeyi, ağlamayı, eğlenmeyi, kızmayı öğrendim. Büyük bir zenginlik! Gözaltındayken Birinci Şube'den bizi Harbiye'ye taşımışlardı; her şey yasaktı. Annemler bir yolunu bulup iç çamaşırı falan getirmişlerdi. Bir de annemden bir pusula: "Yavrum sen bir psikologsun. Her şeye böyle bak." Yazdığı gibi oldu.

Sabah sekizde okumaya başlıyorum, öğle yemeğinden sonra İngilizce çalışıyorum, akşamüstü kadınlarla mavra yapıyoruz. Televizyon yok, kadınlar masallar anlatıyor, ben de masalları not ediyorum. Ciddi kitaplar gündüz, romanlarla mektuplar akşama. Kadınlar da akşam olunca hemen tepsiyi çevirip dümbelek yapıyor; çalıyor, söylüyor, oynuyorlar. Seyrediyoruz, "Kızlar da oynasın" demeye başladılar sonra sonra. Şöyle bir dönüyorum, çok da utanıyorum. Ben oynarken, "Caddede yürüyor" diye takılıyorlar.

Bahar geldi. Gardiyanlar koğuştaki saksı çiçeklerimizi topladılar, Can Yücel'in "Sardunyaya Ağıt"[16] şiirini bile. Sadece Adana'nın gökyüzünü biliyoruz; çok güzel! Kendi ziyaretçilerimiz yok. Can Yücel'le Abdullah Nefes de Adana Cezaevi'ndeler, şehirden genç çocuklar ziyaretlerine gidiyorlar. Bize gelen giden olmadığını bildikleri için, gençlere bize de uğramalarını söylemişler. Geliyorlar, para veriyoruz, sonraki hafta için istediklerimizin listesini yapıyoruz; bir kilo domates, bir kilo patlıcan, yarım kilo kıyma falan istiyoruz. Yemeklerimizi kendimiz pişiriyoruz çünkü. Gençlere "Haftaya çiçek de istiyoruz," dedik. Çocukların o dehşet halini, yüzümüze bakışlarını hiç unutmuyorum. Bir şaşkınlık, bir hayret, "İdamla yargılanmışsın, koskoca şehir gerillasısın, ne çiçeği" dercesine. Pek bir yere oturtamadılar isteğimizi ama peki dediler. Sonraki hafta sabah geldiler, domates, patlıcan, kıyma tamam da çiçek yok. Oysa biz çiçek gelecek heyecanındayız. Nerede çiçek? "Öğleden sonra arkadaşlarımız getirecek," dediler. Öğleden sonra şaşkınlık sırası bizde. Bir kucak dolusu mor zambak! Harika bir şey! Nereden buldunuz bunları? "Mezarlıktan" diyorlar sıradan bir şey söylüyormuşçasına. Koğuşumuza bahar gelmişti işte. Hiç unutamıyorum. Her sene zambaklar çıkınca kendime mor zambaklar alıyorum şimdi.

Hapishanede böbreklerim kanıyor, cumhurbaşkanlığı kortejiymişçesine sıkı güvenlik önlemleriyle hastaneye götürülüyorum. Hastanede herkes duvara yapışıyor, ortalarından ben geçiyorum. Böbreğim o kadar ağrıyor ve kanıyordu ki kedi enciği gibiydim. Mecalim

16. Can Yücel (1926-1999) *Bir Siyasinin Şiirleri* kitabından, "Sardunyaya Ağıt": İkindiyin saat beşte/ Başgardiyan Rıza başta/ Karalar bastı koğuşa/ İkindiyin saat beşte.// Seyre durduk tantanayı/ Tutuklayıp sardunyayı/ Attılar dikkapalıya/ İkindiyin saat beşte.// Yataklık etmiş zaar/ Suçu tevatür ve esrar,/ Elbet bir kızıllığı var/ İkindiyin saat beşte.// Dirlik düzenlik kurtulur,/ Müdür koltuğa kurulur,/ Çiçek demire vurulur/ İkindiyin saat beşte.// Canların gözleri, yaşta,/ Aklı idamlık yoldaşta,/ Yeşil ölümle dalaşta/ Sabahleyin saat beşte (İstanbul, Doğan, 2000).

yok. Yaşlıca bir doktor vardı, "Bak evladım sen gittikten sonra ben ağlıyorum. Hastaneye yatırılman lazım ama sana yasak" diyordu. Bol su içmemi, kiraz sapı yememi tembih ediyordu. Kadınlar Kuran okuyorlardı başımda, ölüyorum diye. Böbreklerim sonra taş yaptı. Taş düştü. Dayak yememeye, hücreye girmemeye, üşütmemeye çok dikkat ediyordum. Tahta sabolar giydim, bel kuşağı taktım, çok su içmeyi öğrendim. İstanbul'da göründüğüm Dr. Gürbüz Barlas'ın dediklerini yerine getirmeye çalıştım özetle.

Annem hayatındaki ilk tek başına yolculuğunu Adana'ya yaptı. Komik bir kadın hikâyesi var burada. Cildim çok kuru, annemden yağlı Nivea krem getirmesini istemiştim. Bize gelen giden yok, arkadaş ziyaretçilerinden de krem istemeye utanıyoruz. Annem yaşadığımız yeri görünce şoka girdi. Bana da Elizabeth Arden set getirmiş; göz, dudak, yüz kremi ne varsa. "Ne bu?" dedim en gaddar halimle. Bana yapılmış en büyük hakaret diye düşündüm. Yüz kremini aldım, kalanı geri verdim. "Asgari ücret bu kadar" diye azarladım annemi, ağlamaklı oldu. Tahliyeden sonra eve döndüğümde Arden set buzdolabında beni bekliyordu. O andaki halimi, annemin onları alırken neler hissettiğini çok sonra idrak ettim. O devirde onun için büyük bir paraydı da tabii.

Erzurum Dev-Genç'ten İzmirli bir kız gelince siyasiler beş kişi olduk. Gayet iyiydik. Türkiye'nin ABD ile haşhaş ekimi[17] için didiştiği günlerde 100 kilo esrarla yakalanan kalabalık bir gruptan da iki Amerikalı kız katıldı bize. Basın olayla ilgilendi "Amerika bize haşhaş ekimini yasaklıyor, vatandaşları Türk halkını zehirlemeye kalkıyor" haberleri çıktı, bizim kızlar da olayı Nixon politikalarına bağlayarak açıklıyorlar, Türk halkına düşmanlıkları olmadığını söylüyorlardı. Kızlardan biri komünistin neye benzediğini bizde gördü, diğeri Vietnam Savaşı'na karşı bilinçli bir kadındı. Mahkûm değiştokuşuyla bir süre sonra ABD'ye döndüler.

74 Affı çıktı. Cezaevi kapısının önünde davullar çalıyor adli mahkûmlar tahliye oluyor diye, gazeteciler de var tabii. Kadınlardan biri, dostunu öldürmüştü, tahliye olunca gazetecilere demeç vermiş, dönüp bize söyleyip gitti: "Kızlar, gazetecilere 'içeride kızlar varken bu af eksik bir af' dedim. Size de bunu söylemek istedim." Biz 146/3'ler Haziranda çıktık, Fahri de Temmuz sonu. Ağustos ortasında da yıldırım nikâhıyla evlendik.

ODTÜ Serigrafi Atölyesi afiş dizisinden, 1969. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri*, 2008 içinde.

17. 12 Mart askeri darbesi sonrası Nihat Erim hükümeti 1971'de bir hükümet kararnamesiyle haşhaş ekimini yasakladı; Bülent Ecevit'in Başbakan, Necmettin Erbakan'ın Başbakan Yardımcısı olduğu Cumhuriyet Halk Partisi-Milli Selamet Partisi koalisyon hükümeti sırasında, 1974'te yasak kalktı.

ODTÜ Serigrafi Atölyesi afiş dizisinden, 1969. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri*, 2008 içinde.

Nasıldık?

Çok okumak zorundaydık, şiirden sorumluyduk. Bizden sonra bu kadar çok şiir okunduğunu zannetmiyorum. Sadece siyasi mesaj olan şiirler değil hepsini okurduk. Çok roman okurduk. Klasikleri zaten okuyup gelmiştik üniversiteye. Sol siyaseti seçenler birikimli kişilerdi. Sinematekler vardı. Hem güzel sanatlarla ilgiliydik, hem dünyaya karşı çok sorumluyduk. Sorgulayan insanlardık. Kendi siyasetimizin içinde konumumuzu ne kadar sorguladık o başka mesele. Dünyayı sorgulayan, "Dünyayı değiştirmek istiyorum, hemen!" diyen bir kuşaktık. Yani bugün baktığımızda 60'lı yaşlardayız ama hâlâ daha kendimizi neredeyse her şeyden sorumlu hissediyoruz. Bu aslında belki 68'in geleneği. Dolayısıyla 68'e bulaşmayanlarla çok temel bir fark var. Onlar olması gereken hayat nasılsa onun içinde sürdürüyor yaşamını. Biz ise bu ülke sanki bize zimmetli gibi; her şeyinden sorumlu hissediyoruz kendimizi.

Milliyetçilik ve enternasyonalizm

Gerçekten 27 Mayısın izleri vardı bizlerde. Tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye istiyoruz. Amerikan emperyalizmine karşıyız. Dolayısıyla Atatürk'ün Şişli'deki evi çok önemli, sık sık oraya yürüyorduk. Hepimiz sosyalizm adına TİP'e girmiştik ama bir yandan da Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi'ni, Bursa Nutku'nu okuyarak ya da "Ankara'nın Taşına Bak", "Ordu Gençlik El Ele Polis Hergele" diye sloganlar atarak yürümek vardı. Bunun adı "ulusalcılık" mı bilmiyorum. Dediğim gibi polisle çatışma sırasında asker araya girdiğinde çatışma duruyordu. Askerle çatışılmıyordu. Çünkü asker halkın çocuğu, polis maaşıyla bu işi yapan devletin, sistemin gücü. Böyle bir ayrım vardı. 15-16 Haziranda da asker girdikten sonra tankın üstünden kadınlar işçiler yürüdü ve geçti, polis ikinci planda kaldı. 70'in sonuna doğru değişmeye başladı. Ertuğrul'un (Kürkçü) Dev-Genç'in başkanıyken "Biz Kemalist gençlik değiliz" sözleri çok tartışma yaratmıştı. Bu şekilde değişim başladı. 12 Mart çok şeyi gösterdi. Cunta hayali olanların da 9 Martta o hayalleri bitmişti. Acı bir şekilde bugün Ergenekon'da adı geçenlerin bir kısmı 9 Martta da vardı. Ertuğrul'un o konuşması aslında önemliydi.

Ne kadar enternasyonaldik? "Enternasyonal" marşını güzel söylüyorduk. Enternasyonalist miyiz dediğimizde aslında kendi içimizdeki şovenizmle ne kadar yüzleştiğimize bakmak gerekiyor. Gerekti-

ği yerde şovenizme karşı nasıl tavır alıyoruz, ne kadar kınıyoruz? Yoksa sloganlarla konuşmak kolay. Enternasyonalist olmayı "ama" demeden konuşabilmek gibi düşünüyorum. Sosyalizm şemsiyesinden baktığımızda solcu Kürt arkadaşlarımızla birlikte ortak dünya için uğraşıyorduk. Mesela Ermeni diye bir şey düşünmüyorduk; Masis (Kürkçügil) vardı, bir kişi daha vardı. İlk çıktığında keyifle okuduğum *Mem û Zin*'in[18] önsözünde hatırımda kaldığı kadarıyla "Ben bu destanı Kürt çocukları için yazdım. Size hiç böyle bir destanınız yok mu denmesin" sözleri vardı. Çok dokunaklıydı, hiç unutmadım ama üzerine düşünmedim de.

Vietnam, Amerikan emperyalizmine karşı bir halkın direnişinin sembolüydü. Tüm dünya için öyleydi. Aybar (Mehmet Ali) Russell Mahkemesi üyesiydi. Aybar, Prag İşgali'ne[19] de karşı çıktı, bağımsız duruşunu algılayamadığımız gibi Sovyetler'e karşı çıkmasını da uygunsuz gördük. Utanç ve acıyla tanık olduğum bir olay hatırlıyorum; 12 Marttan hemen önceki günlerde galiba, eski tüfeklerden[20] birinin cenazesindeyiz. Aybar yine takım elbisesiyle gelmiş, herkese elini uzatıp "Başın sağ olsun" diyor. Gençten bir çocuk, bizim yaşlarımızda elini sıkmadı. Adam kalakalmıştı. O zaman da çok utanmıştım ama ses çıkaramamıştım. Amerikan uçaklarının parçalarından yapılmış, üzerinde Vietnamlı bir kız resmi olan bir broşum vardı, İstanbul'da satılıyordu bu tip şeyler.

O gün ve bugün 68

Sanki bir 68 var ve bilmem ne model elbise tarif eder gibi anlatılıyor. Herkes 68 der demez tebessüm ediyor. 68'in tebessüm ettiren kısmı neydi? Benim üniversiteye girdiğim yıl 1968. "Devrimi hemen yapacağız" diye çok dillendirmesek de en azından bizden öncekiler kadar beklemeyecektik. Vietnam Amerikalılara direniyor, sonra Küba da var; Türkiye'de de devrim olacaktı, peki nasıl? Kafamda çok şekillenmiş değildi doğrusu. Mesela Fahri'nin kardeşi lisedeydi, okulla ilişiği kesildi, okuması için hiç zorlamadık onu; siyasi bir hareketin içindeydi, olması gereken yoldaydı yani. Liseyi bitirmedi, mülteci oldu. Okul bitirme derdimiz var mıydı? Hapse girmeseydik bitirir miydik?

68'e dünyadaki 68'den soyutlamadan bakıyorum. Öncelikle büyük bir coşku! Bize çok büyük özgürlük getirdi ya da getirmedi ama en azından tabuların üzerine saldırdığın bir şeydi. 68 sorgulamak, kalıpları reddetmek, tepki vermek, her şeyden kendini sorumlu tutmaktı. Belki enternasyonalist olmak budur, tüm dünyadan sorum-

18. Ahmedê Xanî Kürt edebiyatının şaheseri olarak kabul edilen *Mem û Zin*'i 300 yıl önce yazdı. Gün Yayınları Kürtlerin Romeo Juliet'i olarak anılan destanı Mehmet Emin Bozarslan'ın çevirisiyle sol sayfası Kürtçe, karşısına denk gelen sağdaki sayfası da Türkçe 1968'de yayımladı. Kitabın son baskısı 2008 yılında Lîs Yayınevi tarafından yapıldı.

19. Bkz. Dünyanın 68'i, Çekoslovakya, Prag işgali, s. 326.

20. 1960'lar öncesi sosyalistlere "eski tüfek" denirdi.

luydun çünkü. Çıkarcılığın, "her yol mubah" diye yaşamanın bu kadar geçerli olduğu bir dünyada hâlâ var olan insani değerler belki de 68'den geliyor diye düşünüyorum.

Şimdiki gençler hiçbir şeyden sorumlu değiller demek bana kolaycılık gibi geliyor. Bugünkü gençler çok fazla bilgi bombardımanı altındalar, çok fazla şeyi görüyorlar ve düşünüyorlar. Biz bir kitabın peşinde koşuyorduk, bir filmi üç yıl sonra görüyorduk. Bugünün gençleri tüm dünyayla aynı anda görüyor, öğreniyor her şeyi. Bizim için ben değil biz olmak, bir bütünün parçası olmak vardı. Bizim çocuklarımız ben olmayı beceriyorlar. Önce ben olacaksın ki biz de olabilesin. Farklılık burada.

Şimdi

Hapislerden sonra, okullara döndük, 75'te psikolog oldum, Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesinde çalışmaya başladım, Ayşecan doğdu. Sonra MC'ler,[21] sürgünler, yeniden darbe.

Şimdi ben bir emekliyim ama terapist olarak çalışmaya devam ediyorum. Psikologlar Derneği Travma Komisyonu'ndayım. Kadına yönelik şiddet üzerine çalışıyorum. Bu konuda da Diyarbakır merkezli KAMER'le[22] on yıldır işbirliği içindeyim. KAMER'le çalışma bana kadınla birlikte çalıştığın zaman ya da kadına yönelik bir şey yaptığın zaman doğrudan sistemle çatışıldığını gösterdi.

Erkekler ne kadar değişti?

Çok az değiştiler. Çünkü mum dibine ışık vermiyor. Bizim kocalarımız, sevgililerimiz, siyaset içindeki arkadaşlarımız kadınla ilgili bir konu açıldığında çok doğru, çok keskin, çok büyük şeyler söyleyebilirler, hatta kitap bile yazabilirler. Yüzyıllardır kazandıkları haklarından vazgeçmeleri ise o kadar kolay değil, bunun farkına varıp özel olarak uğraşmak lazım. Kadın olarak doğmanın üzerinde kafa yormazsak bize kadın farkındalığı getirmemesi gibi. Bu da çok meşakkatli bir iş. Evet, çok az değiştiler.

21. MC olarak anılan Milliyetçi Cephe hükümetleri Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi koalisyonu olarak Süleyman Demirel'in Başbakanlığı, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş'in Başbakan Yardımcılığında 31 Mart 1975-21 Haziran 1977 (1. MC) ve 21 Temmuz 1977-1 Ocak 1978 (2. MC) dönemlerinde sürmüştür.

22. KAMER (Kadın Merkezi) 1997'de ailevi şiddete karşı mücadele etmek üzere kuruldu, halen KAMER Vakfı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 23 ilde şiddetle derdi olan kadınlarca faaliyetlerini sürdürüyor. (www.kamer.org.tr)

Saraçhane'den Taksim'e yürüyüş, Şubat 1969.

Selçuk Şahin Polat, babası "Çadır tiyatrosu kuracak bizim oğlan" dese de tiyatrocu olmak istiyordu, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne (DTCF) girdi; TİP, FKF, A.Ş.K., THKP-C'de, Siyasal'ı bombalamaktan banka soygunlarına her türlü eylemde vardı, "9 Mart" cuntasını heyecanla bekledi, darbelerde hapishaneleri dolaştı. Şimdi Mersin'de 68'liler Derneği Başkanlığını yürütüyor, oyuncu olamadı, kitaplar yazıyor.

Selçuk Şahin Polat:

Küba ve Che beni çok etkiledi. "Kirli" ya da "Che" demeleri boşuna değil.

1. 10 Haziran 1968.

Okulun (DTCF) bahçesinde Celal'in (Kargılı) etrafında öğrenciler tartışıyorlar; hayli de gürültülü bir kalabalık bu. Kalabalık giderek artıyor, bir öfke de büyüyor sanki. Ne olduğunu anlayamıyorum, birileri çıkıp merdivenlerde nutuk atıyor, ne dedikleriyse anlaşılmıyor. Nihayet olayın imtihanları iptal etmekle ilgili olduğunu anlıyorum. Evet, boykot vardı.[1] Ben de katılıyorum. Boykotu duymayanlara duyurmak için binalara giriyoruz. Bizim bölümdeki (Tiyatro) öğrencilere kararı iletecek kişinin bir tek ben olabileceğimi fark edince şaşırıyor, ürküyorum. Tiyatro öğrencisinin dünyası farklıydı çünkü. Boykot ve işgal tamamen akademikti. Hatırladığım fakülte yönetimi taleplerden birkaçını üç-dört gün sonra kabul etti. Böylece ilk yıl sınavlarıyla son sınıfta "belge" alıp, okuldan atılmak kalktı, yardımcı dil sınavları son yıla kadar uzatıldı. Milli Eğitim Bakanlığı'na kadar bir yürüyüş yaparak Bakanla görüşünce fakülte mezunlarının ortaokul ve liselere öncelikli öğretmen olma hakkını da kazandık. İşgalde öncüler hep erkekti, bazı kız arkadaşların özel görevler aldıkları söylenirdi ama ben hiç karşılaşmadım doğrusu. Tüm kitlesel eylemlerde olduğu gibi işgale de pek çok kız arkadaş katılmıştı elbette. "Kadınlardan devrimci olmaz" diye düşündüğümden kızlarla arkadaşlık bile etmezdim.

İşgaller yayıldı. İstekler hep üniversitelerdeki sorunlarla ilgiliydi. O yüzden de en uçtaki gericiler hariç işgale herkes katıldı, sosyalistler de eylemlerde yer aldı ama esas başı çekenler 1960'ların başından itibaren taşıdıkları muhalefet bayrağını bizlere teslim etmek isteyen devrimci ağabeylerdi. Nitekim boykot ve işgallerle birlikte öğrenci birlikleri, dernekleri yönetimlerine sosyalistler gelmeye ve Fikir Kulüpleri kurulmaya başlandı.

Bizim işgal ve izleyen işgallerle birlikte öğrenci talepleri çok destek gördü. Haklıydık. Hatta, hükümet ve cumhurbaşkanı da geri adım atarak taleplerin haklılığını kabul edince, Öğrenci Birliği Başkanımız Celal Kargılı bir heyetle birlikte Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'la[2] görüştü. Bizim de okulun önünde kitlesel olarak görüşmenin sonucunu beklediğimizi hatırlıyorum. Bundan bir şey çıkmadı ama öğrenci isyanının meşruiyet kazanmasına katkısı oldu.

Bazı haklar kazanmıştık kazanmasına da sözlü sınavın kaldırılması, bursların artırılması, DTCF yurdunun yapılması, kafeterya ve kantinlerin işletilmesinde öğrenci cemiyetinin kesin söz hakkı gibi konular bir türlü hayata geçmiyordu. Nisan 1969'da düzenlediğimiz forumda sorunlarımızı tartıştık ve çok az öğrencinin muhalefetiyle yeniden boykot kararı aldık. Yönetimin okulu kapatma kararı üzerine boykota son verdik.

Haziran 1969'da İstanbul'da yeniden işgaller başlayınca bir grup Dil Tarihli de Siyasal kantininde[3] toplanıp okulu işgal etmeye karar verdi. Gece camlar kırılarak binaya girildi ve okul işgal edildi. Okulun önündeki geniş camlı bölüm masa ve sandalyelerle kapatıldı. Bu kez karar kitleyle birlikte alınmamıştı. Yine de çoğunluk sorunlar halen ortada durduğu için işgali destekledi. Bu eylem tamamen "made in sosyalist" olmuştu. Bir haftada talepler kabul edildi, işgal bitti.

2. Cevdet Sunay (1899-1982, Erzurum) 1960'ta Genelkurmay Başkanı, 1966'da emekliye ayrılınca Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Üyesi oldu, cumhurbaşkanı seçildi. 1973'te görev süresi sona erince 1980 askeri darbesine kadar Anayasa gereğince kontenjan senatörlüğü sürdü.

3. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi kantini devrimcilerin karargâhı gibiydi, gençlik liderleri de genellikle Siyasal kantininde olurlardı.

4. Kayseri ilçelerinden.

68'e yolculuk

Ben Everek'liyim; 1300-1400'lerde Türk, Rum ve Ermenilerin birlikte kurduğu, birlikte yaşadığı bir Osmanlı kasabası. Everek, yani Kayseri-Develi. 1947 doğumluyum; annemin söylediğine göre "dut zamanı" doğmuşum. Beni en çok babaannem etkiledi çocukluğumda; Kadiri tarikatındandı. Bir-iki yıl beş vakit namaz kılmışlığım vardır, milliyetçi-İslamcı bir etki altındaydım, Özel İdare'de çalışan babam ise aydın bir CHP'liydi. Hayatımın ilk kırılma noktası babamın Develi'den Yahyalı'ya[4] sürgün edildiğini öğrenmemdir. Bu benim milliyetçi-İslamcı kabuklarımı çatırdattı, bunu iyi hatırlıyorum. Ortaokul lise yıllarım-

da kız kardeşlerime baskı yapıyorum, evden para çalıp Ankara'ya kaçıyorum, kız kardeşime laf atan birini dövüp hapse giriyorum. Nihal Atsız'ın[5] kitaplarını, dini risaleleri, klasik romanları, *Pardayanlar*'ı[6] falan okuyorum. Bir gün elime *İnce Memed*[7] geçiyor, çok etkileniyorum. Ortaokulda bir çete kurmuşluğum bile vardı. Ortaokuldaki çetemden arkadaşım Şaban'ın (İba) liseden sürgün gittiği Ankara'dan bana yazdığı mektuplarla dünyam iyiden iyiye sarsıldı. Şaban mektuplarda, Marx'tan, Engels'ten, sosyalizmden söz ediyor, üniversite için Ankara'ya gitmem gerektiğini, çünkü Ankara'da mücadele için "yeraltı"na çekileceğimizi yazıyordu. Bu "yeraltı" sözcüğü beni büyülemişti. Lisede iyi bir öğrenciydim, macera, şiddet, seks eğilimlerimi de yaşayarak tükettim diyeyim. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Tiyatro Bölümünü kazandığımda, babam "Çadır tiyatrosu kuracak bizim oğlan" sözleriyle öfkesini dillendirmişti. Ankara'yı tercih etmemde Şaban'la olmak rol oynadı ama "Tiyatro"yu tercih etmemi oyuncu olma isteği belirledi, sanırım kendimi yetenekli ve yakışıklı da buluyordum, çevremin bu konudaki telkinleri de beni etkiliyordu.

5. Nihal Atsız (1905-1975) Türkçü, Turancı, 1944-1945 arasında "Irkçılık-Turancılık davası" adı verilen ve hâlâda üç gün olmak üzere 65 oturum devam eden mahkemede yargılanmış, bir buçuk yıl kadar hapis yatmıştır. *Orhun*, *Ötüken* dergilerinde yazılar yazdı, "Bağımsız Kürt Devleti Propagandası", "Doğu mitinglerinde perde arkası" ve "Satılmışlar-Moskof uşakları" yazıları nedeniyle yargılandı (www.nihalatsiz.org).

6. Fransız gazeteci, yazar Michel Zevaco'nun (1860-1918) tarihi macera romanı *Pardayanlar*'dan söz ediyor. Seri roman olarak tüm dünyada ilgi gören *Pardayanlar* filme de çekildi, Türkiye'de en son *Pardayanlar-21* yayımlandı.

7. *İnce Memed*, Yaşar Kemal, 1. cilt, İst., 1955; 2. cilt, İst., 1969; 3. cilt, İst., 1984; 4. cilt, 1987 (yasarkemal.net/bibli/index.html).

MHP'nin komandoları

Öğrenci hareketi çığ gibi büyüyor, işgaller, boykotlar yoluyla kazanılan haklar öğrenci kitlesini FKF-Dev-Genç örgütlülüğünde kitleselleştiriyordu. Öte yandan Alparslan Türkeş liderliğindeki Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) ülkücü adı altında ırkçı-milliyetçi güçleri topladığı ve komando kamplarında eğittiği haberleri artık sık sık gazetelerde yer alıyordu. Bu güçler o zamana kadar bize saldıran, o sıra "gerici" dediğimiz İslamcı güçlere katılmış oldular. 1968-69 öğretim yılının açılmasıyla da saldırılar, adam kaçırmalar başladı, sonrası halen failleri nedense bulunamayan öldürmelerle devam etti. Tüm bu saldırı ve öldürmeler bizleri savunmaya itti, kendimizi ve kitleyi koruma isteği istemeden de olsa silahlanmanın yolunu açtı.

TİP, A.Ş.K. ve bizim "Gizli örgüt"

1968'de okul kantininde tanıştığım bir arkadaşla yürüyen sohbetler beni TİP üyeliğine kadar götürdü. Ayakkabı boyacıları da dahil karşılaştığım herkese parti propagandasıyla geçen birkaç aydan sonra TİP'in pek kesmediğini fark ettim. Aklım Şaban'la yapacağımız örgütlü mücadeledeydi ama örgütümüzün kısaca A.Ş.K. dediğimiz *Anadolu Şiddet Kumpanyası* adından başka bir şeyi de yoktu. Böyle bir or-

tamda Dev-Güç'ün kurulmasının beni çok ama çok heyecanlandırdığını hatırlıyorum.

Aklım bizim A.Ş.K.'tayken kendimi "gizli, silahlı" bir grubun içinde buldum. Tabii önce "aday üye" oldum, gruba kabulüm için de Siyasal'ı bombalama görevi verildi. İşgallerden önceydi bu. Grup şikâyetçi olduğu eylemsizlik ortamından sol kesim sokağa dökülürse çıkılabileceğini düşünüyor. Hatta Suriye'de devrimcilerin jandarma kılığıyla köylüleri öldürerek, köylüler arasında taraftar topladığı konuşuluyor. "Siyasal" olayından da böyle bir sonuç bekleniyor. Baştan itiraz ettiysem de bunun örgüte girmem için bir sınav olduğu söylenince "korkak" durumuna düşmemek için kabul ettim. Bunca yıl sonra, şimdi bile aklıma geldikçe ürperiyorum.

Neyse, içimde bir sıkıntı, Siyasal'a doğru yürüyorum, robot gibiyim adeta. Binaya değil de Siyasal'ın arka tarafındaki boşluğa umursamaz bir edayla bombayı attığımı hatırlıyorum. Bomba gürültüyle patladığında ben çoktan Hukuk Fakültesi'nin bahçesindeydim. Böylece örgüte kabul edilmiş oldum. Örgüt yemini Troçki ve silah üzerine yapılıyordu, ben Leninist olduğumu söyleyince Troçki ısrarından vazgeçildi. Bizim örgüt öğrenci eylemlerinin yanı sıra faaliyetlerini sürdürürken, 1969 Eylülüydü galiba, şefin FKF'yi bombalayalım önerisi aramızda çok ciddi tartışmalara yol açtı. Her şeyden önce arkadaşlarımız Ruhi Koç ve Ahmet Bozkurt binada yatıp kalkıyorlardı. Kesin bir dille bunun bir provokasyon olacağını söyledim, karşı çıktım. Bizim şef bu eylemin yaratacağı şokun kitleleri sokağa dökeceği ve devrimci hareketin ivme kazanacağında ısrarlıydı. Tartışma şefin bana silah çekmesine kadar vardı. Örgütü ayakta tutan yani gizli eylemleri yapan kişiler olarak benim ve Şaban'ın ayrılması örgütün sonunu getirdi. Böylece bu, aynı zamanda A.Ş.K.'ın da sonu demekti. Çünkü bu adı "gizli örgüt"e taşımıştık. Belki ortada resmi bir kabul yoktu ama gizli örgütü oluşturan yönetici konumdaki arkadaşlar bu ismi benimsemişlerdi.

6. Filo'ya karşı bombalar ve cezaevi

1969 sonunda 6. Filo'nun İzmir'e gelmesi[8] üzerine Dev-Gençliler, İzmir'e yönlendirildi. Ankara'daki protestolar için benim de içinde yer aldığım bir komite kuruldu. Ben bomba yapma ve bombalama sorumlusu oldum. Afişler, bildiriler, el ilanları, kuşlama dediğimiz el kadar kâğıtlara yazılan sloganların kalabalıklarda havaya fırlatılması, pullamalar ve korsan gösteriler... Ve tabii ki Amerikan ürünlerini

8. 19-22 Aralık 1969'da İzmir'de 6. Filo'nun aleyhinde, İstanbul ve Ankara'dan da gençlerin katıldığı büyük gösteri yürüyüşleri yapıldı.

Deniz Gezmiş'in yöneticiliğinde İstanbul Üniversitesi bahçesinde yürüyüş yapan öğrenciler.

boykot ediyor, Coca Cola ve Pepsi içmiyor, reklamlarını gördüğümüz yerde yok ediyorduk. Sonunda bomba yaptığımız gecekondu evinde bir aymazlık sonucu yakalandım, iki buçuk ay cezaevinde yattım. Cezaevinde Yusuf Küpeli ve Bingöl Erdumlu[9] ile tanışmam yolumu çizmemde çok da yararlı oldu. Hemen belirteyim, öncelikle "kadınların devrimdeki rolü"nü küçümseyen tavrımın yanlışlığını da hapishane tartışmalarında gördüm. Böylece kadınlara başka bir gözle bakmaya başladım. Diğer yandan gizli örgütte beni manipüle eden şefin polis olduğu tespitinden dolayı hareket içindeki her şüpheliyi de polis gibi görmeye başladım. İlki beni yeni sevdalara taşıdı, ikincisi ise "Gizli Örgüt"ümüzü baştan sona gözden geçirmemi sağladı. Cezaevinden çıkışta muhteşem bir kalabalık beni bekliyordu. Ne var ki, içerdeyken yaşanan Kırmızı Aydınlık-Beyaz Aydınlık ayrışması beni bu karşılamada zora soktu. Her iki grup da benim için cezaevi önündeydi. Hepsiyle kucaklaştım ama dış kapıdan Kırmızı Aydınlıkçılarla çıktım. Gizli örgütle ilişkimi tamamen kestim.

9. Bingöl Erdumlu THKP'den mühendis/işçi örgütlenmesinden, THKP-C davasında yargılandı.

70 baharı ve yazında

70 baharında faşolar[10] okullara yönelik saldırılarını, işgallerini artırdı. Bizler de bir grup silahşor Siyasal yurdunda kalıyor, nereye saldırı varsa oraya gidiyorduk. Bu saldırılar liselere kadar yayılmıştı. Dev-Genç'in kararıyla yaz ayları adeta "köy çalışmaları kampanyası" olarak geçiyordu. İlk gittiğim Çarşamba'da müthiş bir hayal kırıklığına uğradım. Köylülerle toplanıp fındık üreticilerinin sorunları üzerine konuştuk, konuştuk, bizi çok daha iyi dinler gibiydiler ama sonunda noktayı köylünün kendisi koydu: "Biz kendi sorunlarımızla nasıl başa çıkacağımızı biliriz, siz gidin kendi köylerinizde çalışın."

Bafra'da ise faşoların tehditleriyle karşılaştık, önce aldırmadık ama sonrasında savcının görevlendirdiği polis ekipleri eşliğinde kasabayı terk ederek canımızı kurtardık sanıyorduk ki polis bizi tam kasaba sınırında bırakınca ne yapacağımızı bilemez hale geldik, faşolar peşimizdeydi. Çarşamba ve Alaçam devrimcilerinin bizi izlediğini görünce rahatladık, canımızı kurtardık. Tabii kendi kasabamız Develi'de de köyleri dolaştık, bizi dinliyorlardı ama muhtarlardan birinin bize gösterdiği "kadife pantolonlu, parkalı gençlere karşı köylüleri uyaran" valilik yazısı ne kadar dikkate alındığımızı da gösteriyordu.

Mersin Gülnar'ın köylerinden birinde köylülerin bizi süzmelerini nasıl yorumlamamız gerektiğini bilemezken durum anlaşıldı. Bizden önce köye giden Dev-Gençliler 1.80-1.90 boyunda iriyarı olduklarından ve de zaten adımız Dev-Genç olduğundan köylüler bizimle konuşurken dev gibi Dev-Gençlilerin yolunu gözlüyormuş yan gözle... Bir başka köyde kahvede konuşurken, birinin "Koş oğlum camiye, Dev-Gençliler gelmiş, imam anons yapsın da akşama ahali kahveye gelsin" demesi ise bizim için tam bir şoktu.

Mahir erken gelince soyguna katılamadı

Denizlerin, THKO olarak 71 yılı başındaki[11] ilk banka soygunu ülkede şaşkınlık yarattı; kimi inandı, kimi inanmadı provokasyon dedi. THKP-C'de ise şehir gerillası eylemleri için hazırlık sürecini yaşarken böyle bir şeyin olması "geç kaldık" telaşı yarattı. Sonuçta Ulaş (Bardakçı),[12] Hüseyin (Cevahir),[13] Mahir (Çayan), Hüdai (Arıkan) ve ben soygun[14] için hazırlandık. Ziya (Yılmaz) da gözcülük yapacaktı. Bankadaki para çok az çıktı. Bu arada Mahir bizden erken gidip de bizi göremeyince bankadan çıkmıştı. Dolayısıyla soyguna katılamamış oldu ki Mahir'in buna çok öfkelendiğini söylemem gerek. Bahçeliev-

Ulaş Bardakçı

10. Ülkü Ocakları'nda yer alanlara "faşist"in kısaltması olarak "faşo" deniyor.

11. 11 Ocak 1971'de İş Bankası Ankara Emek Şubesi soygununda Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Sinan Cemgil ve Hüseyin İnan vardı.

12. Ulaş Bardakçı (1947-1972, Hacıbektaş) ODTÜ öğrencisiydi. Sosyalist Fikir Kulübü üyesi, militan bir Dev-Gençliydi, THKP-C kurucularındandı. 19 Şubat 1972 günü İstanbul Arnavutköy'de kaldığı evi kuşatılınca çatıştı, sabaha karşı öldü, 25 yaşındaydı.

13. Hüseyin Cevahir (1947, Tunceli - 1971) Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde okuyordu, THKP-C'nin kurucularındandı. 29 Mayıs 1971'de İstanbul-Maltepe'de kuşatıldıkları evde yaklaşık 51 saat süren çatışma sonunda 1 Haziran 1971'de Cevahir'i atıcılık şampiyonu keskin nişancı Binbaşı Cihangir Erdeniz dürbünlü tüfeğiyle vurdu. Yarbaylıktan emekli olan Erdeniz av malzemeleri dükkânının önünde 23 Haziran 1978'de öldürüldü.

14. THKP-C adına Ankara'da Ziraat Bankası Küçükesat Şubesi 12 Şubat 1971'de soyuldu.

Hüseyin Cevahir

ler Ziraat Bankası soygunundan da kapıdaki askeri araç nedeniyle vazgeçmek zorunda kaldık.

9 Mart-12 Mart

Samsun-Ankara Mustafa Kemal Yürüyüşü'ne Çorum Alaca'da Ankaralı gençlerle birlikte katıldım. Deniz Gezmiş'i orada tanıdım. Yürüyüşü MDD programı kapsamında devrimci, sosyalist gençlerle başını Kadri Kaplan'ın çektiği Dev-Güç ve Milli Birlikçiler[15] düzenlemişti. Özellikle sağcı gazetelerde üniversiteleri işgal edeceğimiz, Anıtkabir'de büyük olaylar çıkaracağımız haberleri üzerine Milli Birlikçi güçler ve sosyaldemokratlar yürüyüşten çekildi. Yürüyüşü Kayaş'ta sonlandırmıştık ama sonraki gün bir arkadaşımız Anıtkabir'deki defteri gençler adına imzaladı.

12 Mart darbesinden sonra sıkıyönetim[16] ilan edilince Ankara'da kalacak yer bulamaz hale geldik. İşte o günlerde Hava Kuvvetleri'ndeki ilişkilerimiz bizi biraz rahatlattı. Hatta bir ara Genelkurmay'a giden yol üzerinde bir yüzbaşının evinde saklandık ama Hava Kuvvetleri'nden bir korgeneralin gönderdiği haber üzerine evi boşaltmak zorunda kaldık. "9 Mart" darbe girişiminde görev almak üzere 55 arkadaşımız hazırda bekliyordu. DTCF'den beş kişiyi hazırlamak da bana düşmüştü. 8 Martı 9 Marta bağlayan gece bir evde birkaç kişi ayaktaydık, ben hariç. Çünkü ben bir süre sonra uyumuştum. Sabah oldu, darbeden haber yok, halbuki ben subay elbisesiyle Emniyet Sarayı'na nasıl gireceğimizi çok hayal etmiştim.

Darbeye yaklaşırken, artık THKP-C olarak başlattığımız savaş sırasında benim görüşüm odur ki eğer askerlerle ilişkilerimiz olmasaydı çok ciddi kayıplara uğrayabilirdik, öte yandan mücadelenin başlaması, hatta eylemlerin öne alınması konusunda da belki bu ilişkilerin hızlandırıcı etkisi olabileceğinden söz edilebilir. Sadece "yer bulma" dan söz etmiyorum, para, nakil, taşıma, silah temini ve eylem için istihbarat gibi maddi ve manevi destekler de çok önemliydi. Hava Kuvvetleri subayları da 9 Mart "sol cunta" örgütlenmesinde yer aldıkları için bizim de onları yalnız bırakmamız söz konusu olamazdı elbette. Hatırladığım Yusuf (Küpeli) ve Ertuğrul (Kürkçü) bir B planımız olması gerektiğini söylemişlerdi. Ki sonunda, o günkü "sağ cunta" yani Gladio-Ergenekon cuntası "sol cunta"nın 9 Mart planlarından haberdar olunca çeşitli girişimlerden sonra uzlaşmanın yolunu buldu, işte 12 Mart 1971 darbesi böyle bir uzlaşmanın ürünüdür bence. Sonrasında arkadaşlarımızı katlettiler, hapishaneleri doldurduk, yargı-

15. Milli Birlik Komitesi, 27 Mayıs 1960 askeri darbesini yaparak yönetime el koyan Silahlı Kuvvetler mensubu 38 subaydan oluşan, başlarında Orgeneral Cemal Gürsel'in bulunduğu komitedir. Komite üyeleri Milli Birlikçiler olarak anılıyordu. Komite, "demokratik hayat"a geçişe karşı çıkan 14 üyenin Türkiye'nin dış temsilciliklerinde görevlendirilmesi ve bir üyenin ölümüyle Kasım 1960'ta 23 kişiye düştü. 1961 Anayasası gereği Milli Birlik Komitesi üyeleri "Tabii Senatör" oldu, 1980 askeri darbesine kadar Cumhuriyet Senatosu üyeliklerini sürdürdüler.

16. 26 Nisan 1971.

landık. Tabii "sol cunta"da yer alanların bir bölümü de hapishanelerde bizimleydi. Darbelerin sağı solu olmayacağını da anlamış olduk.

Ziya Yılmaz

Bugünden bakınca 68

68 öncelikle isyan ve başkaldırıdır bence. Devamla, siyasi içerikli öğrenci ve aydın hareketidir. 68'i iki döneme ayırmak mümkün: 1968 baharından 1970 güzüne kadar olan 30 ay ile 1970 Kasım-Aralık günlerinden Deniz, Yusuf ve Hüseyin'in[17] idam edildiği 6 Mayıs 1972'ye kadarki 16-17 ay.

İlk dönemin en belirleyici özelliği öğrenci, işçi ve köylü hareketlerinin kitleselliğidir. Yani bu kitlesellik ve haklılık üst düzey bürokratları ve polisleri bile sorunları için harekete geçmekte etkilemiştir.

İkinci dönem siyasi mücadele anlayışından silahlı mücadeleye geçilen bir "dar kadro" hareketidir, başka bir deyişle "öncünün hareketi"dir. Burada, kısa vadede iktidar olma anlayışından, yani cuntacılıktan da söz etmek gerekiyor. Bu anlayışın izini ilerki dönemlerde de görüyoruz. Cuntacılık, bence iki tarafın da karşılıklı olarak birbirinden yararlanma mantığı içersinde gelişmiştir. Bir yanıyla herkes kendi programına sadık kalıyor, bir yanıyla da karşılıklı olarak her türlü imkândan yararlanmaya çalışıyor. Aslında o günlerde ayrıntılı bir beklentimiz ve planımız olduğu da söylenemez ama devrim yapmayı düşünüyorduk. Soyut diyebileceğimiz umut ve tasarılarımız vardı, herkesin eşit ve özgür olduğu, ekonomik sıkıntıların çekilmediği bir ülke gibi.

Başta hayli milliyetçiydim

Başlangıçta Atatürkçülükle bezenmiş bir milliyetçi anlayışımız vardı. Mesela bir yandan TİP'e oy verilmesi için propaganda yaparken, bir yandan da 10 Kasımda Ata'ya saygı duruşuna katılmadı diye bir vatandaşı dövebiliyordum. Sonra hızla sosyalize olmaya başladık. 68 bize orta yolun olmadığını gösterdi; ya gerici faşist/milliyetçi mukaddesatçı ya da demokrat ve sosyalist olacaktık. Milliyetçilik antikomünistlikle birlikteyse faşizme varıyordu, sosyal bir içerikle yapılırsa da milliyetçilik yurtseverlik oluyordu. Kemalizm'in etkisini dengeleyen anlayışlarımız da vardı: Marksizm, enternasyonal görevler ve ilişkiler, işçi sınıfı ve emekçilerle olan temas ve çalışmalar vb.

Bugün milliyetçiliğin her türlüsüne karşıyım. Ezilen ve sömürülenlerin geleceğini refaha ve gelişmişliğe taşıyacak her girişimi de-

17. Hüseyin İnan (1949, Bozhüyük köyü, Kayseri, 1972) 1966'da ODTÜ'ye girdi, Sosyalist Fikir Kulübü ve TİP üyesi oldu. 1969'da El Fetih gerilla kamplarında geçen bir yıldan sonra dönüşte yakalandı. Sekiz ay Diyarbakır Cezaevi'nde kaldıktan sonra tahliye oldu. THKO'yu kuranlar arasında yer aldı. THKO'nun bütün eylemlerine katıldı. Kayseri Pınarbaşı'da yakalandıktan sonra THKO davasında Ankara 1. Nolu Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından idama mahkûm edildi. 6 Mayıs 1972'de idam edildiğinde 23 yaşındaydı.

Hüseyin İnan

mokratik içerikle birlikte ele alan hareketlerin ülke gerçeklerinden doğacağını düşünüyorum. Yerel olanın enternasyonal olanla birleştirilmesi gerekiyor. Bu anlamda yurtseverlik, şovenizm tehlikesinden uzak ve aşağıdakilerin sorunlarının çözümünde uluslararası deney ve tecrübelere kendinden bir şeyler katarak bilgi çağının etkin bir parçası olmayı başaracaktır. Özetle bugün yurtseverlik enternasyonalizme bir şeyler veren ve ondan etkilenen geçiş dönemi anlayışıdır diyebiliriz.

Bugünkü ulusalcılıkta geçmişin izlerini bulmak mümkün. Fakat tamamen bayağılaşmış ve iğrenç şekliyle. Geçmişteki ulusalcılık moderniteyi de içeren ve nihayetinde (gerçekçi olmasa da) sosyalizmi hedefleyen bir kurgu içeriyordu. Yönlendirilmeye açık ve yanlış kurgusuna rağmen bu anlayış doğal ve kabul edilebilir bir özellik taşıyordu. Ama bugünkü ulusalcılık salt iktidar olmayı amaçlayan ve bu amaç için eli kanlı faşist katillerle bile işbirliği yapmayı meşru gören ve solculukla bir irtibatı bulunmayan, tamamen özel harp anlayışının bir parçasıdır. Dolayısıyla bugünkü ile geçmişteki arasında sadece figürler ve figüranlar yönüyle benzerlik vardır.

Enternasyonalizm açısından içerikten yoksun tamamen taklide yönelik bir anlayış vardı. Örneğin THKO, TİKKO ve Doğu Perinçek tamamen Çin Komünist Partisi'nden ve Mao'dan etkileniyorlardı. Ama bu etki kelimesi kelimesine bir şekli özellik taşıyordu. Örneğin "kırlardan şehirlerin kuşatılması", "bozkırda kızıl üslerin kurulması", "köylülüğün temel alınması" gibi birçok siyasi ve ideolojik tespiti sayabiliriz. Ülkemiz şartları ile uzaktan yakından ilgisi olmayan "şeyler" bunlar. Aynı şekilde THKP-C'nin Mahir Çayan'la geliştirdiği "politikleşmiş askeri savaş stratejisi" ve "Öncü Savaşı" anlayışları da Guatemala'daki asker orijinli bir gerilla hareketinin siyasi çalışmalardan ve siyasi unsurlardan bağımsız silahlı mücadele stratejisinden, yani FOKO'culuğun ülkemize uyarlanmasından başka bir şey değildir. Bizi Vietnam Savaşı ve Küba Devrimi olağanüstü etkiledi. Filistin'deki mücadele ise doğrudan katıldığımız ve işbirliği yaptığımız bir etkiyi içeriyordu. Beni esas olarak Küba ve özel olarak da Che etkiledi diyebilirim. "Kirli" ve "Che" lakabını almam da sanırım bu yüzdendir. Vietnam Devrimi'nin bizim üzerimizdeki etkisi daha çok anti-emperyalist mücadelede bizim de başarılı olacağımızı ve ABD'yi yeneceğimizi göstermesi yönündeydi. Ama Çekoslovakya işgali[18] konusunda aynı heyecanı ve ilgiyi gösterdiğimizi sanmıyorum. Böylece sınıflı toplumların çifte standart içeren politikası bizleri de etkisi altına almış oldu diyeyim.

18. Bkz. Dünyanın 68'i, Çekoslovakya, s. 326.

Kendimi devrime hazırlıyordum

Bir kız arkadaşım oldu. Gayet kurallı. El ele tutuşulmayacak, okulda kimse sevgili olduğumuzu anlamayacaktı. Arkadaşlığımız altı ay kadar sürdü. Hep o fedakârlık ediyordu, ben devrimci mücadele içindeydim, dolayısıyla zamanım kalırsa buluşuyorduk. Bana bir kazak almıştı, hiç unutamam. Bir de o beni sevdi, âşık oldu; bense ona yeterince karşılık veremedim. Buna üzülüyorum. Sanırım dönemin en sıradışı kişisiydim. Bu açıdan geçmişi açıklamada iyi bir örnek oluşturmam. Kendini devrime hazırlayan ve yaşamını da buna göre düzenleyen biri olarak diğer çoğu arkadaşımdan farklı olduğumu söyleyebilirim. Ama yine de şunları ekleyebilirim: Kız arkadaşımla fırsat buldukça sohbet ediyordum, daha çok da sevişme isteğim ağır basıyordu. Bu açıdan birlikte gezmek, tiyatro ve sinemaya gitmek gibi yaşanmışlıklarımız olmadı. Diğer yandan benim hayatımda sanatın, şiir ve müziğin hiç yeri olmadı dersem yalan söylemiş olmam. DTCF yönetiminde sadece erkekler vardı. Sanırım tek tük kız arkadaşı benimsemiş olmamızda onların da biraz "erkek gibi kız" olmasının rolü vardı. Sonuçta ben ve benim gibi dönemi belirlemede etkin rol oynamış kişiler "erkek egemen bir anlayış" içindeydiler. Ama çoğu arkadaşımızın farklı bir yaşanmışlığı olduğunu söyleyebilirim. Yani temiz elbiseler, sinema, tiyatro ve pastanelere gitmeler, kız arkadaşları ile el ele dolaşmalar yaygındı. 1970-71'de artık derslere hiç girmiyordum.

Şimdi

68'in yanlışları olarak çok şey söylenebilir. Örneğin asker-cunta ilişkileri, Kemalizm'in etkileri, kadın, çevre, sanat gibi konulardaki duyarsızlıklar, okumama, şiddete yatkın ruh halleri, sol içi şiddet eğilimleri, kendi içimizdeki otoriter anlayışlarla yeterince mücadele edememe gibi. Şimdi olsa her şeyden önce kız arkadaşlarıma ve kadınlara karşı olan ilişkilerimi düzeltirdim. Kendime ve onlarla olan ilişkilere daha fazla zaman ayırırdım. Kitap okumaya ve sanatsal faaliyetlere katılmaya çalışır, özellikle de derslerime devam ederdim. Ama bütün bu düzeltmelere rağmen mücadeleden asla kopmazdım. Beni ve hepimizi arındıran ve geliştiren asıl şey bana göre bu mücadeledir; tabii ki dersler çıkartılmış haliyle. Yaşadıklarım her şeye rağmen beni iyi yönde eğitti ve etkiledi. Kendimle barışık, hâlâ sınıfsız toplum projesine inanan birisi olduğumu düşünüyorum.

74 sonrası

74 Affıyla Selimiye'den tahliye oldum. Okula döndüm; yeniden hapishane yolu ihtimali üzerine bir-iki dersim kaldığı halde ne yazık ki bitiremedim. Kurtuluş grubu[19] içinde yer aldım, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden hemen sonra yakalandım, sırasıyla Hasdal, Metris, tekrar Hasdal, tekrar Metris ve Sağmalcılar cezaevlerinde kaldım. Direnişlerle süren 4,5 yıl. Cezaevi sonrası bir süre Kurtuluş'ta siyasi faaliyetime devam ettim, örgütten ayrılan arkadaşlarla *Teori ve Pratik* dergisini çıkarttıysak da Doğu Avrupa ve Sovyetler'de "sosyalizm"in çökmesi bizi de etkiledi, dergi kapandı. 1993'ten itibaren 68'liler Derneği içinde çalışmaya başladım. Daha sonra ÖDP'ye evrilecek yolda "Anadolu Demokrasi Hareketi" ve "Geleceği Birlikte Kuralım" gruplarının oluşmasında yer aldım. Bir ara siyasi projelerde paranın önemi tespitiyle para kazanmaya kalkıştım, olmadı. Yazmaya başladım o arada, *Mahşerin Beyaz Atlısı*'nı[20] dostum Eşber Yağmurdereli'nin yardımı ile 2007 Şubat ayında çıkarttım. Dört yıldır Mersin'de yaşıyorum, Mersin 68'liler Derneği'nin başkanlığını yürütüyorum. Sema Vural'la evliliğimizden oğlumuz Hüdai 30, kızımız Nefes 22 yaşında şimdi. Gülay Südemen'le ikimizin oğlu Özgür Erdem de 13 yaşında.

19. Bkz. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C), s. 376.

20. *Mahşerin Beyaz Atlısı*, İstanbul: Kibele, 2007.

İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi boykotta, Haziran 1968.

Işık Alumur Ankara Koleji'nde "izm"leri merak ederek siyasete daldı, kendini Siyasal'da buldu; FKF'li ve Dev-Genç'li. İzmir'de 6. Filo erlerini kovaladı, Ereğli'de "işçi çalışması" yapamadan hapse girdi, Ayşe Yüksek Fırınını patlatmaktan arandığını duyunca şoke oldu, kaçtı, yakalandı, tekrar hapislik. Dışişleri bakanı olmayı düşlüyordu, dış haberci oldu. Şimdi seyyah, dünyayı dolaşıyor, Bodrum'da yaşıyor.

Işık Alumur:

Karargâh Siyasal kantini, oğlanlar güruh halinde oturuyor, biz kızlar dışarıdan bakıyorduk onlara...

1. 14 Şubat 1969.

Kız arkadaşlar! Hasan Tahsin Anıtı'na gidiyoruz! "6. Filoya defol" diyeceğiz![1] gibi bir şeyler söyledim. Tam hatırlamıyorum ne dediğimi şimdi. Kürsüdeki arkadaşlar beni çağırıyor, bu anonsu yaptırıyor. Ege Üniversitesi'nin amfisindeyiz, çok kalabalık bir toplantı. Biz Ankara'dan yedi-sekiz otobüs gitmiştik. Amfiden çıkarken tansiyon çok yüksekti. O tansiyonu harcamamak için yeni bir eylem daha ortaya koyalım istedik, hemen orada karar verildi. Toplum polisleri vardı o zaman ve ciddi saldırgandılar. Kızlar olarak bir hareket yaparsak, polis daha az saldırgan olur diye düşünüldü. Otobüslerle Konak Meydanı'na, Hasan Tahsin Anıtı'na gittik. 60-70 hatun, önce slogan attık, sonra oturduk çamurların içine, yağışlıydı, kıştı. Polisler önce çevremizi sardılar, sonra da saldırdılar. Herkes çil yavrusu gibi kaçtı. 5-10 kişiyi de götürdüler. Sonra da bıraktılar. Ben kenardan kaçtım, yakalanmadım. Bir saat falan sürdü. Halktan destek aldığımızı hatırlıyorum hayal meyal. Önce kaçanlar polis kordonunu görünce geri geldiler. Kimisi alkışladı, kimisi baktı. "Yuh" diyen kimse olmadı.

O akşam Amerikalı avına çıktık. 6. Filo'nun askerlerini kovalayıp denize atıyorduk. Oğlanlarla yaklaşıyorduk. Adamın zaten kadın gö-

rünce gözü dönüyor. Ben biraz "yemlik" yaptım galiba. Amerikalılar sonra Basmane taraflarına yığıldılar. Bayağı dövüldüler, polis hiçbir yere yetişemedi. Bütün şehre yayılmıştık çünkü. İstanbul'dan gelen arkadaşlar da vardı. Ben dövmüyor, kaçmalarını engelliyordum. Birisine çelme taktığımı hatırlıyorum. Bir gece yurtlarda kalındı, ertesi gece Ankara'ya döndük. Fikir Kulübü'nden "Hadi İzmir'e gidiyoruz" dendi. Paldır küldür gittik. Evden de "Okula gidiyoruz" diye çıktık.

1968'e doğru

Ankara Koleji'nden geldim; hiç siyasi bir ortam yoktu. Bizim sınıftan iki kişiydik siyasete meyleden. Ezel İnanç vardı. O da öldü. Hatta bir edebiyat hocamız vardı; "Ne merak ederseniz sorun" derdi. Ona gittik bir gün "izm"lerin ne olduğunu anlatmasını istedik. "Sırası değil" dedi, kapattı. Kızmadı da, çok şaşırdı. Hiç beklemiyordu herhalde. Lisedeyken Büyük Sinema'da TİP'in birkaç toplantısı olmuştu. Ağabeyim sempatizandı, toplantılara o götürmüştü. Uluslararası politikaya çok meylim vardı. 1964-65'te girdim ben Siyasal'a; hariciyeci olmak istiyordum. Hiçbir zaman hariciyeci olamayacağımı daha ilk ay anladım. Çok "Mon Cher"lerdi. Zaten isimleri Mon Cher'di onların. Etliye sütlüye bulaşmayacaksın, çok kibar olacaksın, "Evet efendim"den başka bir şey söylemeyeceksin. Diplomasinin öyle bir şey olduğunu görünce vazgeçtim. Zaten beni hariciyeci yapmazlardı da. Kolejden gelenlerin bir kısmı devam etti hariciyeci oldu, ya da hariciyecilerle evlendiler.

İlk başlarda Siyasal'da da okul çayları olurdu, kantinde. Solcu ekip de gelirdi çaya. Biraz dans edilirdi. Siyasal'da asıl festival İnek Bayramı'ydı. Bir hafta boyunca kılıktan kılığa girilirdi. 68'den sonra kaldırıldı. Sınıf mücadelesi ön plana geçti. Sonra yeniden başlamış diye duydum. Eskiden ağabeyler, ablalar vardı. Bir sınıf yukarıda olanların baskısı üzerimizdeydi, İngiliz okulları gibi. Onların hepsi yıkıldı tabii.

Mümtaz Soysal, Muammer Aksoy[2] bizim hocalardı. Sosyal adaletten çok söz ederlerdi. Tuğrul (Eryılmaz) ile ikimiz birinci sınıftayız daha, bir cumartesi günü el ele tutuştuk, Sosyalist Derneği[3] gibi bir dernek duymuşuz, "Sosyalist olacağız" diye o derneği aramaya kalkıştık. Bir yandan da korkuyoruz çünkü daha 17 yaşında falanız. Neyse derneği bulduk. Kapıyı çaldık, açmadılar, çok mutlu olduk. Sonra da koşarak döndük evlerimize. Ama bir yandan da içimizde müthiş bir ateş var. Okula ilk girdiğimde kızlarla *Dönüşüm*[4] satardık, sonra

2. Prof. Dr. Muammer Aksoy (1917-1990) Kurucu Meclis Üyesi, CHP milletvekili, Türk Hukuk Kurumu Başkanı, Atatürkçü Düşünce Derneği kurucusu. 31 Ocak 1990'da Ankara'da evinin önünde kurşunlanarak öldürüldü.

3. Sosyalist Kültür Derneği'nden söz ediliyor. 1963 başında kuruldu.

4. FKF'li ve TİP üyesi gençlerin çıkardığı 15 günlük *Dönüşüm* dergisi Ataol Behramoğlu'nun yönetiminde 22 Nisan 1965'te Ankara'da yayıma başladı. Kızılay'da elden satış yapan öğrenciler sağcıların saldırısına uğradı. Benzeri saldırılar diğer sayıların satışlarında da devam etti (Nihat Sargın, *Tip'li Yıllar*, s. 1142).

ufak ufak okumaya başladık. Tuğrul'la biz çok paraleldik o dönemde.

Biz solcular ortadaydık ama sağcıların esamisi okunmuyordu. Hukuk'ta bayağı ciddi sağcı bir grup varmış Cenk Koray'ın[5] liderliğinde. Biz yeniydik tanımıyorduk pek fazla. Mehmet Ali Aybar konferans vermeye geldi.[6] Sağcılar bastılar o konferansı. Sağcıların ilk ortaya çıkışı. Pencereleri tavandan küçük bir tiyatro salonu, bodrum kat gibi. Taşlarla sopalarla pencerelerin camlarını kırıp aşağı atlamaya başladılar, kapıdan da saldırdılar. Kaçacak bir yer yok, pencerelere de tırmanamazsın. Bir tek kapısı var. Aybar kaçırıldı. O baskında epey mücadele ettiğimi, bir iki kişinin kafasını patlattığımı hatırlıyorum. "Bu iş kitap okumakla olmayacak" diye karar verdim, gittim SFK'ya üye oldum. Sonra FKF kuruldu o yıl. FKF'nin Sıhhiye'deki yerinde toplanmaya başladık. Okullarda daha toplanılmıyordu o zaman. SBF'de de o yıl sosyalistler kazandı. Başkan Ömür Sezgin'di galiba. 1966'da. Sonra toplantılara gitmeye başladık.

Babam ölmüştü, annem çok tutucu ve katı bir kadındı. Toplantı fasılları başlamadan önce ağabeyimle "Klasik müzik konserine gidiyoruz" diye evden çıkıp diskoteğe giderdik. Annem gitmemizi istemezdi. Sigara ve içki kokularıyla dönerdik. Anlıyordu da bir şey demiyordu. Sosyalist işler başlayınca yine izin yok tabii. Bu kez "diskoteğe" diye çıkıp, toplantılara gidiyorduk. Ben de, herkes gibi, okumaya Politzer'in *Felsefenin Temel İlkeleri*'yle başladım. Çizerek okumuştum elbette. Sonra Lenin okudum. Che Guevara okuyunca, bu iş oldu zannettim. "Dağa gidiyorum" diye düşündüm. Kendi aramızda mesela Rüçhan'la (Manas) oturup konuşuyorduk. "Dağa çıkarsak nasıl yaşarız" diye düşünürdük. Dağa çıkacaktık tabii. O kesindi. Şehirden başlayacağız ama kırsala gidecektik. Ben her sabah dişimi fırçalamazsam, külotumu değiştirmezsem ne yaparım diye düşünüyordum. Tasalarımız bunlardı.

İlk gözaltım "Kıbrıs"tan

Kıbrıs krizi yaşanıyor gene. Arabulucu Cyrus Vance gelecek.[7] Bütün okullar Kızılay'la Sıhhiye arasında bulvara yığıldık. Bekle bekle gelmiyor. Uçak ineli kaç saat olmuş, baktık olayda bir enayilik var. Sonra haber geldi arka yoldan Çankaya'ya kaçırmışlar. Polis de vardı tabii. O sıra boş bir Çankaya otobüsü geldi; içinde üç kişi. 72 kişi doluştuk otobüse. İkisi Ziraat Fakültesi'nden, bir de Siyasal'dan ben toplamda üç kızız. Polis otobüsü Amerikan Sefareti'nin oralarda durdurdu; doğru Emniyet Sarayı'na götürdüler. Otobüsteki üç kişi Tarım Ba-

5. Cenk Koray (1944-2000) Oyuncu, televizyon sunucusu, köşe yazarı.

6. 16 Mart 1966.

7. ABD Başkanı Lyndon Johnson'un Kıbrıs özel temsilcisi Cyrus Vance'in "Kıbrıs krizi"ni çözmek üzere 23 Kasım 1967'de Ankara'ya geleceği haberi üzerine üniversite gençliği protesto gösterisi düzenledi. Vance 23-27 Kasım günlerinde Ankara-Lefkoşa-Atina arasında mekik diplomasisiyle sorunu çözmeye çalıştı. O sırada Türkiye jetleri ve donanmanın bazı gemileri Girne açıklarında bekliyordu. Sorun esas olarak Türkiye'nin anlaşmalar dışı Yunanistan birliklerinin Kıbrıs'tan çıkarılması talebinde düğümlenmişti.

kanlığı'ndan öğle tatiline çıkmış memurlarmış, onlar da bizimle alındı. Gecenin bir saatinde ifadelerimizi verdikten sonra bizi mahkemeye sevk ettiler. Muammer Aksoy geldi 72 kişiye birden kefil olunca bizi bıraktılar sabaha doğru. Evlerimize gittik. Ertesi sabah saat 9:00'da mahkeme var. Annemden ciddi bir zılgıt yedim evde. O sırada ağabeyim askerdeydi. "Ağabeyinin başını belaya sokacaksın, askerliğini yakacaksın" diye azar işittim. Tabii asker karısı olduğu için biliyor işleri. Ertesi sabah kalkıp mahkemeye gittik. Kalktık teker teker ifade verdik. Hâkim herkese "Nereye gidiyordun" diye soruyor. "Kız arkadaşımla Kuğulu Park'a gezmeye gidiyorduk" diyor biri. Hâkim kız arkadaşının orada olup olmadığını soruyor. Ben kalkıp "Buradayım" diyorum. Sonra başka bir oğlan çıkıyor Atillâ Arsoy galiba. O da öldü, TİP'liydi. İkinci adam aynı şeyi söylüyor, ben yine kalkıyorum. En sonunda Tuğrul için de kalkınca hâkim "Kızım insaf" dedi. Herkes gülmekten yerlere yattı tabii. İlk gözaltım, çok eğlendik. Korkmadım, 72 kişiye ne yapabilirlerdi ki?

Mümtaz Soysal'ın dersi keyifliydi. Güzel bir anlatımı vardı. Bülent Daver durgundu ama anlattığı konular bize yakın olduğu için önemliydi. Okumaya çalıştığımız kitaplarla bizim okuduğumuz dersler birbirine benziyordu. Muammer Aksoy da iyiydi. Bir de Şerif Mardin vardı. Dersleri çok renkli geçerdi. Çok güzel anlatırdı meseleyi. Bizim dönemde sınıfta yer bulunmazdı. Sabahın ilk dersiydi, koştura koştura giderdik. Bizim konularımıza çok iyi yer verirdi. Dersten öte bir anlam kazanmıştı.

Mesela Haziran 1969 işgalinde hocalar çok şaşırmıştı. "Niye işgal ediyorsunuz, biz size ne yaptık" der gibi bir söylemleri vardı. Her istenen şeyi sunuyorlardı çünkü. Niye işgal olmuştu? Âdet yerini bulsun diye. Yine de birtakım öğrenci hakları da söz konusuydu. Üssü mizan[8] kaldırılmak üzereydi. Çok gayri demokratik bir şeydi. Kaldırıldı zaten daha sonra.

Erkekler köylü mitinglerine, tütün mitinglerine gidiyorlardı. Biz kızları götürmezlerdi. Samsun-Ankara Mustafa Kemal Yürüyüşü[9] olmuştu. Katılmadım. Hiç kız yoktu orada da. Biz kızları çağıran yoktu. Ben 6. Filo protestosu için İzmir'e gittim işte, bir de Ereğli'ye "tayin" çıktı.

23 Nisan 1970. Dil Tarih'in önünde toplandık. Antiemperyalist gösterilerden biri bu. Sıhhiye'de olan Dil Tarih böyle durumlarda bütün okullardan herkesin kolaylıkla gelebileceği merkez bir yer. Çok kalabalıktık. Trafiği kapatarak caddenin ortasından Ulus'taki Eski Meclise koşuyoruz. Polis bize yetişemedi, Eski Meclise gidileceğini

8. Üssü mizana göre, sınıfı geçmek için bütün derslerin not ortalamasının 7 olması gerekiyordu. Ortalama tutturulmayınca 7'nin altında not alınan derslerden tekrar sınava giriliyordu.

9. 29 Ekim - 10 Kasım Samsun-Ankara Mustafa Kemal Yürüyüşü.

15-16 Haziran 1970. İşçi hareketi.

tahmin edemedi.[10] O zaman Mustafa Kemal önemliydi. Bağımsızlık en baş söylemlerden biriydi.

Kuseyri[11] çok yakın arkadaşımdı. Beş-altı kişi sinemadayız; Sergio Leone'nin *İyi, Kötü, Çirkin*'i oynuyor. Filmin ortasında bir yerde birisi geldi, bir şeyler fısıldadı. Okula döndük. Kuseyri öldürülmüştü. Anında belli oluyordu işin gerçeği. Bir yanlışlıktı tabii. Çok hoş biriydi Kuseyri, Dev-Genç'li değildi, PDA'ya daha yatkındı, Hukuk'tandı. Hüdai (Arıkan) vardı, o da gitti. Hüdain'in annesi başımızın belası. Şaban'ı (İba) kovalardı sopayla, "Oğlumu mahvettin" derdi ona. Hüdai öldürüldüğü zaman çıldırdı tabii. Şaban'ı saklayacak yer bulamadık. Zavallı kadın, bir tek Hüdaisi vardı. Kamp kurdu resmen Şaban'ı öldürmek için. Ticari Bilimler Fakültesi'nde öğrenciydi Hüdai. Şaban da Akademi'deydi. Onlar ayrılmaz ikiliydi. Nail (Karaçam) galiba Teknik Okuldaydı. Az yürümedik birlikte Anıtkabir'e. Neden o kadar çok yürüdük Anıtkabir'e? Mustafa Kemal'den destek istiyorduk herhalde. Neden gidildiğini bilmiyordum açıkçası ama gidiyorduk. Evet, bağımsızlık ilk söylemimiz olduğu için gidiyorduk Anıtkabir'e.

10. "Sloganlar atıldıktan sonra Sıhhıye, oradan da Kızılay yönüne doğru yürürdük, Gökdelen'in önüne gelince de polis barikatlarıyla karşılaşırdık. 23 Nisanı anmak için Fakülte'nin bahçesinde toplandığımızı gören polis Sıhhıye civarında mevzilenmişti ve Kızılay'a doğru yürümemize engel olmaya kesinlikle kararlıydı. Tam kapıdan çıktığımızda yönetici arkadaşlardan birisi öne geçti ve gideceğimiz yönü açıkladı. Eski Meclisin bulunduğu tarafa..." (Oral Çalışlar, *68' Başkaldırının Yedi Rengi*, İstanbul: Milliyet, 1988, s. 122).

11. Mustafa Kuseyri (1947-1970) Ankara Hukuk Fakültesi öğrencisiydi, 22 Mayıs 1970'te SBF'de arkadaşı Nejat Arun tarafından kaza kurşunuyla öldürüldü. İlk başta "faşistler vurdu" dendi, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü can güvenliği kalmadığı gerekçesiyle okulu kapattı, 1 Haziranda "Anayasaya saygı" mitinginde binlerce kişi olayı protesto etti. Kuseyri'yi Arun'un öldürdüğü daha sonra ortaya çıktı.

Marx ve Engels'in konuştuğu forumlar

12 Martta, "forum" lafından ötürü *Forum* dergilerini[12] toplayıp götürmüşler ya bunlar komünist diye, tehlikeli bulunuyor "forum"un lafı bile! Forumlarda erkekler çıkıp langır lungur konuşuyorlar, kürsüye çıkmayı seven çıkıyordu. Eylem kararları genelde kapalı kapılar ardında alınıyor, sonra bir forum düzenlenip karar açıklanıyor ve anında harekete geçilmiş oluyordu. Yönetim ne derse yapılıyordu. Teorik bazda çok tartışma oluyordu. Kocaman kitaplarla çıkarlardı kürsüye "Marx bunu demiş, Engels bunu demiş" diye. Kitaplardan satır satır karşılaştırılıp konuşuluyordu. Bana son derece sıkıcı gelirdi o tartışmalar, sevmezdim. Ayrılıklar forumlarda daha çok belirginleşiyordu. 400-500 kişi olurdu bu tartışmalarda, okul idaresi bir şey demezdi, sadece Siyasal'dan değil, dışarıdan da çok gelen olurdu. Siyasal'ın rahatlığı vardı. Kızlar tartışmalara katılmazlardı, bir tek ODTÜ'den asistan Seyhan Erdoğdu'yu hatırlıyorum. O çıkıyordu kürsüye, teorisyen olarak öndeydi. Kızların teorisyenlik gibi yaklaşımı ya da eğilimi yoktu ki. Ağalarımız ne derse onu yapardık. Çekingen davranırdık.

Biz devrimciler

Samsun içerdim, gizli gizli. Herkes Birinci içerken, filtreli ve pahalı sigara içmek hoş olmazdı. Kapı arkasında flört edilirdi. Yasaktı. Devrimci flört etmez, Devrimci yatmaz, Devrimci uyumaz. Öyle bir baskı vardı. Bir yandan özgürlük de vardı ama özellikle Siyasal'da baskı çok ağırdı. Hepimizin sevgilisi vardı ama bilinmezdi. Oğlanların zaten ödü kopardı birbirlerinden. Kadınlar daha iyiydi ama azdık. Girdiğimizde 250 kişiydik. En fazla 50 kız vardı. 68'den sonra çoğaldık. Oğlanlar kızlara hiç iyi davranmazlardı, "eksik etek" muamelesi yapıyorlardı. "Sen anlamazsın, karışma" diyorlardı. O zaman illegal bir şey de yok, her şey ortada. Mahir Çayan ve Yusuf Küpeli her zaman lider gibilerdi. Hüseyin Ergün, Atillâ Arsoy, birkaç kişi daha TİP tayfası oldular. Ayrılıklar başlıyor; biz Mahir'in etrafında kümelenmeye başladık. Derken "Kırlardan şehirlere", "şehirlerden kırlara", "Beyaz Aydınlık", "Kırmızı Aydınlık" ayrılıkları başladı. Biz tabii hemen Kırmızı Aydınlık'tan yana olduk. Mahir liderimizdi. Kendi içimizde dövüşmeye başladık. TİP'liler bir taraftan, öbür taraftan Doğu (Perinçek) tayfası, yani Siyasal'da Oral (Çalışlar) gibi isimler. 1969'da FKF kurultayında, Siyasal'da yeni yapılan büyük bir amfideyiz, çok ciddi tartışmalar ya-

12. *Forum* dergisi 12 Mart darbesi sırasında, antikomünist yayınları ve kurucularından Adalet Partisi milletvekili Prof. Dr. Aydın Yalçın (1920-1994) adıyla anılıyordu. Yalçın'la birlikte aralarında Sadun Aren, Şerif Mardin, Mümtaz Soysal gibi adların da bulunduğu bir grup aydının 1954'te kurduğu *Forum*'da zaman içinde farklı görüşleri savunur oldular. Dergi 1968'de Demirtaş Ceyhun'un editörlüğünde sol bir çizgi izledi. Aydın Yalçın, gazeteci Nilüfer Yalçın'ın da aralarında bulunduğu birkaç kişiyle birlikte 1979'da dergiyi *Yeni Forum* adıyla yayımlamaya başladı, dergi 2000'de kapandı.

Sinan Kâzım Özüdoğru

şandı. Orada Dev-Genç adı alındı. İstifa edenler de oldu.

Yurtta oğlanlar ve kızlar için iki ayrı merdiven vardı ama aynı binaydı; arada sadece bir duvar... Aynı asansöre biniyorduk, geçiş serbest yani. Siyasal'da biz Fransa'yı çoktan aşmıştık. Paris'te kızlarla oğlanlar önce birbirlerinin yurtlarına serbestçe girip çıkmak için ayaklanmışlardı ya... Yine de bağnazdık. Aslında yönetimden gelen bir şey yoktu; katı kuralları kendi kendimize uyguluyorduk. Aşki gösteriler yok mesela. Kantinde el ele, diz dize oturulmazdı. Âşıklar ancak dışarıda görüşürlerdi. Mesela Oktay'la buluşacağımız zaman kafa işaretiyle anlaşırdık.

Siyasal'da çalışanlarla, işçilerle aramız gayet iyiydi, hepsi yanımızdaydı, bizi desteklerlerdi. İlk baskında bir kızı korumaya çalışırken berber Turgut'un elini kırmışlardı. Çok kızmıştık. Berberlik yapamadı bir daha. Bir de polis simitçimiz vardı; bazen dışarı atardık bazen içeri alırdık. Yağmur falan olunca içeri alırdık. Eğleniyorduk onunla. O da biliyordu ama ne yapsın görev işte. Polisimizden bazen simit de alırdık. Bizden biraz daha büyüktü, 30 yaşlarında falan.

İçki çok az içerdik. Dışarı çıktığımız zamanlarda paramız varsa cebimize bir kanyak alırdık. Oğlanlar parka giyiyordu. Hatta Deniz (Gezmiş) Roosevelt postalları giyerdi, bir de Amerikan parkası. Bit pazarından alırdı onları. Bedenine uygun yerli bir şeyler bulması kolay değildi. "Amerikan malı giyiyorsun" dediğimizde "Amerikan proletaryası her şeyin en iyisini yapar" derdi. Güzel laftı. Ben kendimi pek kadın gibi hissetmiyordum. Mini etek giyenler, kadınsı kılığından hiç vazgeçmeyen ama sonuna kadar da işin içinde kızlar vardı. Ben hep pantolon giyiyordum. Eteğim yoktu bile. Rüçhan da ara sıra etek giyiyor, makyaj yapıyor, saçlarını sarıyordu. Ben iyicene salmıştım. Ülker de Rüçhan gibiydi. Suna vardı. O da Rüçhan gibiydi. Makyajını yapardı ama parka giyerdi. İki arada bir deredeydi yani.

Rüçhan'la konuşurduk her şeyi. Nereden para bulsak da silah alsak diye tartışırdık. Bize silah vermiyorlardı. Ancak taşımakla yükümlüydük. "Zeki Müren çok yardımsever, herkeslere yardım ediyor" denirdi, biz de Rüçhan'la "Çok fakiriz 1000 lira verir misin" diye Zeki Müren'e mektup yazmaya karar verdik. O zaman 1000 lira iyi para, iki tane Smith Wesson demekti. Derken, Rüçhan bunu Sinan Kâzım'a[13] anlatmış. Kâzım da çok kızmıştı böyle saçmalık olur mu diye.

13. Sinan Kâzım Özüdoğru (1947, Sivas Şarkışla, Ortaköy, 1972) Sosyal Hizmetler Akademisi'nde öğrenciyken 1970 Ekim Dev-Genç Kurultayı'nda Ertuğrul Kürkçü'nün Genel Başkanlığındaki yönetimde genel sekreter, THKP-C Genel Komite Üyesiydi. 30 Mart 1972'de Kızıldere'de öldürüldüğünde 25 yaşındaydı.

Karargâh: Siyasal kantini

Ertuğrul Kürkçü

1968 Ekiminde atıldım Siyasal'dan. Üssü mizanı tutturamadım. Yusuf Küpeli'yle birlikte dört-beş kişiydik. Kurul toplanıyor, hocalar "Bu çocukları kurtaralım" diyorlar, içlerinden biri "Üç tane Mao'nun piçi için bir şey değiştirmem" diye diretince "Mao'nun piçleri" olarak atıldık. 69'da sınavlara girdim, Hacettepe'yi kazandım. Çok sıkı geldi, devam mecburiyeti falan vardı. Sonra İktisadi Ticari İlimler Akademisi'ne geçtim. Akademi iyiydi, rahattı. Milliyetçi Hareket Partisi lideri Devlet Bahçeli o zaman ülkücülerin şefiydi. Hemen Dev-Genç üyesi oldum, epey bir faaliyette bulundum orada.

FKF Dev-Genç'e dönüşünce Siyasal kantini Dev-Genç karargâhı oldu. Sonra Haziran ayında İstanbul'dan güruh halinde Deniz Gezmiş ve DÖB'lüler geldiler. Okul tatildi ama yurt açıktı. O zaman ciddi afiş çalışmaları yapılıyordu. Serigrafi vardı bir tane. Her gece baskı yapıp afişe çıkıyorduk. Evde kaldığım için, baskıda çalışıyordum ama dışarı afişe çıkamıyordum. O yaz ciddi bir afiş faaliyetiyle geçti. Erkeklerin kızları toplantılara götürmediğini hatırlıyorum. Artık kızlar çoğalmıştı Siyasal'da. Naciye Sakarya'yı[14] paraşütte kaybettik. DÖB'lüler çok şekerdiler ama bizden çok farklıydılar. Biz çok hanım evladı gibiydik onların yanında. Bayağı gözü kara çocuklardı. Onlardan çok şey öğrendik. Silah onlarla geldi, silahlanmak gerektiğini onlarla anladık.

Akademi'nin bulunduğu Beşevler bölgesinde ülkücüler çok hâkimdi. O yüzden herkes Siyasal'da vakit geçiriyordu, ben de. Atilla Sarp geliyordu, güruh halinde, bizimkilerle oturuyorlardı. Biz kızlar onlara dışarıdan bakıyorduk, bizi pek almıyorlardı aralarına. Eylem olduğu zaman "Hadi, gidiyoruz" diyorlardı. Nereye gittiğimizi soruyorduk ama sadece "Gel" diyorlardı. Kitap tartışması ve konuşmaları yapılıyordu. Çok kitap okunuyordu. Muzaffer Erdost'un Sol Yayınları özellikle. Sonra boykotlar ve işgaller başladı. Ben okul binasından çok yurt ve kantin tarafıyla ilgiliydim. Yönetimler oluşuyor, ne onlar biz kızlara "Gelin" diyorlardı, ne de bizim aklımıza "Yönetimde olmak istiyorum" demek geliyordu. Normal geliyordu bu tablo. Oğlanlar karar verirdi.

Ertuğrul (Kürkçü)[15] genel başkan olunca, Siyasal katıydı ya, "Hippiden başkan olur mu" lafları çıktı. Ertuğrul uzun saçlıymış eskiden. Sonra kabullenildi tabii. Eylemler ciddi boyutlara ulaştı zaten sonra. Siyasal'ın alt katındaki tiyatro salonunda silah talimi yapardık, artık tiyatro falan ortadan kalkmıştı. Ben de katılıyordum tabii. O zaman "Karışma" demezlerdi. Portördük biz. Taşıyorduk silahları. Büyük

14. Naciye Sakarya 15 Temmuz 1971'de Ankara'da paraşütü açılmayınca hayatını kaybetti.

15. Ertuğrul Kürkçü Ekim 1970'ten 26 Nisan 1971'de sıkıyönetim ilan edilip de kapatılmasına kadar Dev-Genç Genel Başkanlığını sürdürdü.

heybelerimiz vardı. Atardık içlerine oralara buralara götürürdük. 68-69 talim yaparak geçti. Daha çok da 69.

Olsan olsan dışişleri bakanı olursun!

O zamanlar vatan kurtardığımı düşünüyordum. Bir devrim olacak, biz bu devrimi başlatıyoruz. Göreceğiz ya da görmeyeceğiz ama ateşi yakıyorduk. Bu güzel bir duyguydu. Zaman zaman da kazara bir gün kazanırsak "Nasıl bir yönetim olacak" diye düşünüyordum. Hiçbir örnek yoktu. Sovyetler değildi örnek, Çin hiçbir zaman olamazdı. Ufak bir Arnavutluk örneği ve Tito vardı. "Nasıl olur" diye düşünüyordum. Küba ise küçücük bir adacıktı, örnek alınamaz. Yönetimde kim olacaktı? Kim başbakan olacaktı? Kim başkan olacaktı? Etrafıma bakıyordum ve "Allaaah" diyordum. Sonra kendi kendime "Sen olsan olsan dışişleri bakanı olursun" diyordum. Lisan biliyorum ya. Gece hayalini kuruyorsun. Gazetelerin dış haber sayfalarını okuyordum. Dış haberler daha çok dikkatimi çekiyordu her zaman. Çin tarafını izliyordum. Orada pek çok gelişmeler oluyordu. Afrika ilgimi çekiyordu mesela, sömürgeciliğe karşı savaşlar sürüyordu. Takip ediyordum. Sonra Filistin dikkatimi çekmeye başladı. Filistin benim çok kafamı karıştırdı. İslam söylemi çıktı orada karşıma ilk defa. Birkaç kişiye sordum "İslam'la sosyalizm nasıl olur, olur mu acaba" diye. Kimse bana cevap veremedi.

Çekoslovakya'da ne yapacağımı bilemedim, şaşırdım, kaldım. Daha önce kimsenin hatırlamadığı bir Macaristan vardır. Benim yaşım daha büyük olduğu için, 46 doğumluyum, hatırlıyorum. Ağabeyim tam o sırada Almanya'ya okumaya gitmişti. Macaristan 1956'da[16] çıktı. Evde bu epey tartışılıyordu. O zaman çocuktum tabii. Ruslara kızıyordum. Çekoslovakya olayında ne yapacağımızı hiç kimse bilemedi. Çok tartışılmadı. Bir iki toplantıda gündeme geldi ama kapatıldı konu. Ona bir cevap bulunamadı. Sovyetler'in yanında değildik ama halka açık toplantılarda ya da söylemlerde "sosyalist ülke"yi savunmak zorundaydık sonuçta. Çekoslovakya olayı bizi epey sıkıştırdı. Vietnam var tabii. Yıllar sonra eski tüfeklerden bir arkadaşla Vietnam'a gidip Ho Şi Min'in[17] mezarının önünde "Ho Ho Ho Şi Min" diye tepindik. Vietnamlılar bize dehşetle bakıyorlardı. Evet, Vietnam'a bir aşk vardı ama uzaktı. Daha çok Filistin ilgi alanımız içindeydi.

Biz milliyetçi hiç değildik. Kesinlikle söylüyorum: Değildik. Gizliden gizliye birileri milliyetçi takılıyorsa onu bilmiyorum. Söylemler-

16. 1956'da Macaristan'da Sovyetler Birliği kontrolündeki Komünist Partisi yönetime karşı muhalefet genişleyerek silahlı bir ayaklanmaya dönüştü. Ayaklanma Sovyetler Birliği'nin askeri müdahalesiyle çok kanlı bir şekilde bastırıldı. 10 binlerce kişi ülkeden kaçtı. Ayaklanma sırasında Başbakan olan Imre Nagy ve bazı yöneticiler gizli yargılamalar sonucunda Sovyetler Birliği tarafından idam edildi, Janos Kadar iktidara getirildi, Kadar 1968'deki Çekoslovakya işgalinde rol aldı.

17. Ho Şi Min (1890-1969) Vietnam'ın ABD'ye karşı verdiği bağımsızlık savaşının önderi. 1940'ta Japon ordusunun Hindiçin'i işgalinin ardından bağımsızlık savaşı vermek üzere Vietnam Devrimci Birliği Viet Minh'i kurdu. 1945-69 Vietnam Demokratik Cumhuriyeti Başkanı.

de milliyetçilik hiçbir zaman yoktu. Herkesin kendine has bir 68'i var. Ama ulusalcılık bence en son söylenecek şey 68 için. Ülkücülerin de 68'i var. Onlar da 68'de türedi. Onlar milliyetçiydi, kafatasçıydı. O zaman bir asker geleneği var. Biz de onlarla yan yana olduğumuzu düşünüyoruz. "Olmamalı asker" diye düşünüyordum. Onu da babamdan öğrenmişimdir. Askerdi babam, "Bu eve bir üniforma sokarsan, parçalarım seni" derdi. Ben meraklıydım üniformaya. Babamdan heveslenmiştim herhalde. Ailede herkes askerdi. Bir tek bizim neslimiz asker değildi. Hoşuma giderdi, babam da bunu fark ettiği için çok kızardı. Kendisi tesadüfen asker olmuş çünkü. Ordu gençlik el eleydi 12 Marta kadar. Atatürk geleneği ve bağımsızlık önceliğiyle ordu her zaman yanımıza almaya çalıştığımız bir unsurdu. 12 Marttan sonra aklımız başımıza geldi. Dünya vatandaşıyız derdik. Ben hâlâ da öyle söylüyorum. İşçi sınıfı bizim için önemliydi. Enternasyonalizme oradan bakıyorduk. Sömürgeciliğe karşıydık. Önce sömürgeciliğe karşı olacaksın sonra da işçi sınıfının yanında olacaksın. Zaten işçi sınıfı sömürgeciliği ortadan kaldıracaktı. Enternasyonalizmimiz buydu.

Evde yaptıklarımı onaylamıyorlardı. Aile olarak korkuyorlardı çünkü. Onlara göre ben çok ileri gitmiştim. Ne zaman ki yakalandım hapse girdim annem yakın bir arkadaşıma "Bunlar da Atatürk. Atatürk kazandı, bunlar kazanamadılar. Atatürk de böyle başlamıştı" demiş. Annemin düşüncesi böyleymiş meğersem ama bana hiç çaktırmadı. Keskin İnönücü idi, sonra da Ecevitçi oldu zaten. Ömür boyu öyle kaldı.

Darbede Ereğli'de hapisteydim

1971 Şubat gibi; Dev-Genç beni Ereğli'ye gönderdi; işçilere dağıtılması için Dev-Genç broşürlerini götürdüm. Arkadaşlarla tanıştım, ev kiraladım. Gidip gelecektim, artık benim görev yerim orasıydı. Bütün işçiler Metal-İş'i bırakıp Maden-İş'e geçtiği için çok ciddi bir kalkışma vardı. Maden-İş'e geçmek demek devrimci olmak demekti işçilerin nazarında. Dolayısıyla bana kraliçeler gibi davranıyorlardı. Lokanta, kahve gibi her yere beni götürüyorlardı. Birkaç gün kaldım ilk gittiğimde. Ama birkaç gün bile yetti. Evlere davet ediyorlardı. Gidebildiğimiz kadarına gidiyorduk. Ahkam kesmeyi beceremediğim için oturuyordum, onların çocukları, eşleri de beni "Şehirden solcu biri gelmiş" diye eziyorlardı. Döndüm Ankara'ya. Tekrar gittiğimde bir gün önce yaptıkları toplantıda işçiler Maden-İş'e geçmişler. Metal-İş'çiler biliyorlar beni tabii, şikâyet etmişler. Evde oturuyorum, kapı

15-16 Haziran 1970. İşçi eylemleri sırasında.

çaldı. Ülkücülerden korkuyorum çünkü bir gece önce Metal-İş'tekiler ülkücüleri bizimkilerin üzerine salmışlar. "Kim o?" dedim. "Polis" dedi. "Hüviyetini göster" dedim. Gösterdi. Açtım kapıyı. Arama yapacaklarını söylediler. Evde silah vardı. Silahı yatağın altına iterken polis gördü, görmezden geldi. Evde kâğıt olarak ne varsa aldılar, beni de aldılar, Ereğli'den arkadaşlarla biz dört kişi içeri atıldık. Hatta Ankara'dan Ümit Erdal[18] geldi benim sorguma. Buldukları aydınger kâğıtlarını asmışlar oraya. Çizgiler var bir yerde de kırmızı bir yıldız var. "Bu fabrikanın bomba planı" dedi. Ben de "İşçi sınıfını niye bombalayalım" diye itiraz ediyorum. Sonra "İyi baksana" dedi. Che'nin meşhur fotoğrafı var ya, onun olduğunu söyledi. Sonra hatırladım. Ereğlili çocuklar kopyasını çıkarmışlardı. Lokale asacaklardı çizgilerin içini doldurup. "Beni neden yoruyorsunuz" diyemedim tabii. Enselendik böylece. Artık hapisteydim. Bir hafta mı on gün mü kaldık tam hatırlamıyorum. Eski tip bir hapishaneydi. O sırada ODTÜ baskını[19] oldu, epey bir paniğe kapıldım. Radyodan dinliyorum, hatta ağlıyorum. Korktum. Birkaç gün sonra 12 Mart oldu; o gün cumaydı gün-

18. Ümit Erdal 12 Mart döneminde gözaltı sorgularındaki işkence iddialarında en çok adı geçen polis şeflerinden.

19. 5 Mart 1971.

lerden. Komutanların muhtırası 13:00'te radyoda okundu, bir saat sonra apar topar bizi kapıya koydular. "Bunlar bizi niye çıkarıyorlar" diye düşünüyorum, "kesin vuracaklar" diye aklımdan geçiriyorum. Ne olduğunu bilemiyorsun, paldır küldür tahliye ediliyorsun. Ankara'ya döndüm. Yani, 12 Mart o anda benim için iyi bir şey gibi oldu. Sonra Nisan ayında Ayşe Yüksek Fırını patladı.[20] Demirel radyoya çıkıyor beyanat veriyor: "Dev-Genç'li bir kız bu işi organize eden." Aslında fırının bakıma alınması lazımdı ama çok pahalı bir işlemmiş. Patladı sonuçta. Suçlu biz olduk. Radyodan bir duydum ki Ayşe Yüksek Fırını'nı patlatmaktan aranıyorum ben. Aklım çıktı; bunu söyleyen başbakandı. Demek ki korkuyorlar. Her öğrencinin bir ailesi var. O zamanlar okuyabilen çok yoktu, dolayısıyla üniversiteye gidebilen öğrencileri aileleri de ciddiye alıyordu, devlet de bizleri tehlike gibi gördü. Herkes bizi çok ciddiye alıyordu ama biz kendimizi o kadar ciddiye almamıştık. "Anarşiklerdi" adımız. Artık aranıyorum. Altı ay falan kaçtım, sonra da yakalandım. Tabii Ayşe Yüksek Fırını'nı patlatmak olayın tamamıyla medyatik bölümüydü. Aslında ben yasak yayın nakletmekten aranıyordum. Ankara'da yakaladılar, İzmir'e götürdüler. Daha önce yakalanan çocuklar İzmir'de kurulan bir hücredeki kadın arkadaşı deşifre etmemek için gelip giden kadının ben olduğumu söylemiş. Benim de haberim yok. O yüzden İzmir'deymişim. Tek başıma tutuklu olarak Güney Deniz Saha Komutanlığı'nın kütüphanesine koydular beni. 40 gün sonra aradıklarının ben olmadığımı anlayınca o sırada İstanbul'a izne gidecek iki askerle beni otobüse bindirdiler. Hatta önce askerlerin de yol parasını benden istediler. Vermedim tabii. Sonra bir pazar günü geldik Selimiye Cezaevi'ne vardık. Selimiye'dekiler biz bu tutukluyu almayız, Maltepe Cezaevi'ne götürün dediler. Maltepe'ye gittik oradan. Maltepe de beni almadı. "Savcılık tutuklasın öyle alırız" diyorlar. Tekrar Selimiye'ye döndük. Tabii vakit geçiyor. Yanımdaki askerler izne başlayacaklar, iş uzadıkça kafayı yiyorlar. Ben de dalga geçiyorum onlarla. "Ben kaçmam, şu *Love Story* filmine gidelim" diyordum. Tam askerleri kafalıyordum ki Selimiye aldı beni. Hücreye koydular. Meğer Mahir'in (Çayan) kaldığı hücreymiş, sonra öğrendim. Bu kez iş ciddi. İzmir çok lükstü. İstediğim yemek önümde, istemediğim arkamda. Sabahtan akşama kadar kitap okuyordum. Burası izbe, karanlık, kuru bir yatak. Tuvalete gitmek için kapıyı çalıyorsun, bir asker gelip seni götürüyor. Eğlence bitti yani. Ertesi gün Maltepe'ye geçeceğim diye düşünüyorum. Ama kaç gün geçti beni götürmediler. Kapıdaki askere rica ediyorum, "Beni unuttular burada git haber ver" diyorum. Çocuk dayanamadı

20. "Erdemir'i yapan Amerikalılar 1970'te bir rapor yazıyor. Ayşe'nin bakıma alınması gerek. Sık sık arıza yapıyor ve tehlike yaratıyor. Rapor tozlu raflarda beklerken, günün birinde (18 Nisan 1971) Ereğli büyük bir patlamayla sallanıyor. Çünkü Ayşe deliniyor, Ayşe'de sızıntı var. Patlama, 12 Mart muhtırasından bir ay sonra, Nisanda. 12 Mart darbesi nedeniyle, Türkiye'nin dört bir yanında sıkıyönetim ilan ediliyor. Bu arada Zonguldak'ta da sıkıyönetim. Çünkü darbecilere göre, Ayşe'ye sabotaj var. Ereğli'de evler aranıyor, insanlar gözaltına alınıyor, sendikacılar tekme tokat arabalara bindiriliyor. Kentte baskı kol geziyor" (Yalçın Doğan, "Ayşe Delinince Sıkıyönetim", *Hürriyet*, 19 Temmuz 2005, http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2005/07/19/ 674604.asp).

21. 29 Kasım 1971'de Mahir Çayan, Ulaş Bardakçı, Cihan Alptekin, Ziya Yılmaz ve Ömer Ayna tünel kazarak Maltepe Askeri Cezaevi'nden firar etti.

sonunda, "Kimse duymasın ama firar oldu, Mahirler kaçtı"[21] dedi. Demir kapının ortasındaki delikten geçenlere sesleniyordum, "Beni burada unuttular" diye. Annem izimi buldu, geldi. Ben nerede o orada! Nihayet savcı beni çağırdı, ifademi aldı, Maltepe'ye gönderdi.

Maltepe şenlikli tabii. Firar olmuş, topçular varmış orada. Firara destek oldular diye görevden alınmışlar, ki destek de olmuşlar sahiden. Bir kısmı içeri alınıp sorgulanıyor. Yerlerine tankçılar getiriliyor. Onlar da "Biz askeriz gardiyan değiliz" diye düşündükleri için isyandalar. Askerlik sonuçta, emir demiri kesiyor, nefret ettikleri bir iş yapıyorlar.

Ben ıspanak manyağıyım. Hapishanede ıspanak yıkamak o şartlarda çok zor. Her alışveriş gününde ıspanak istiyorum. "Sen yıkarsın" diyorlar ama ben de hayatımda yıkamamışım bilmiyorum. Yılbaşı günü yine siparişler verildi. Ben yine ıspanak istedim. Adamların yanında konuşmuyoruz. Kendi aramızda konuşuyoruz çünkü sonra hırlaşmaya dönüşüyor iş. Adamlar geldi, listeleri verdik, gittiler. Bir çavuş vardı, matrak bir herifti. Biraz da paragözdü. Bizim koğuşa iki kilo ıspanak geldi dönüşte. Bütün kızlar ben ısmarlarım diye bana saldırdı. "Bu ıspanak nereden çıktı" diye tartışırken o çavuş muzip muzip bakıyor. "Herhalde erkekler istedi, karıştırmışım" dedi. Aldı ıspanakları gitti. Arkasından bakakaldım; ıspanaklarım gitmişti. Beş on dakika sonra ıspanak geri geldi. "Erkeklerde de yok. Ben yanlış almışım. Bunlar sizin olsun" dedi. Şaşırdık. Bana ayıklattılar. Pişirdik afiyetle yedik. Sonra öğrendik ki dinleme var koğuşta. Halime acıyıp göndermişler.

Arada tek başıma duruşmalara gidip geliyorum. Baharla birlikte bahçe günleri başladı Maltepe'de. Ama tabii kadınların barakası ayrı askeriyedeyiz ya. Aptal bir tel var çevrede. Bütün ayağımızın altında Marmara. Baktık etraf çok güzel. Oraya şunu, buraya bunu dikeriz diye bahçeciliğe özendik. Kazma kürek istedik. Yüklendiler, getirdiler. Başladık deliler gibi çalışmaya bahçede. Bir iki gün çalıştık. Çiçekler getirttik. Derken generalin geleceği tuttu. Arada bir teftişe çıkardı öyle. Elimizde kazma kürek görünce aklı uçtu. "Ne yapıyorsunuz" dedi. "Bahçe yapıyoruz" dedik. Üstelik bu olay firardan sonra yaşanıyor. Bize kazma küreği verenlerin de aklına gelmiyor. Adamlar da gardiyanlık kafası yok ki. General, "Toplayın bunları" dedi. "Kim verdi" diye soruyor. Biz getireni koruduk ama galiba biraz yönetimin başı belaya girmişti.

Pikap var, plak var. Maltepe dört kol çengi bir yer, kışlık köşk sanki. İnce uzun bir baraka düşünün. Barakanın dört köşesi ve ortaların-

da toplam altı nöbetçi var. Dışarıda dikiliyorlar ve düdük öttürüyorlar. Uyumanın imkânı yok içeride. Bir keresinde dayanamadık gecenin saat bilmem kaçında "Bunlar köy çocukları değil mi? Burada bir sürü türkü var. Koyalım bir tane. Şaşırırlar düdük öttürmeyi" dedik. Hoparlörü de pencereden dışarı attık. İçeride kendi halimizde geyik yapıyoruz biz de. Birden fark ettik ki; Neşet Ertaş'ın "memeli"[22] bir türküsü vardı, onu koymuşuz. Düdük sesi kesildi ama biz mahvolduk. Utançtan perişan olduk.

Üç-dört ay Maltepe'de kaldıktan sonra bizi Selimiye'ye, sonra da Sağmalcılar'a taşıdılar. Artık, sivillerle beraberiz. Her gece bir-iki siyasi daha geliyor, sığışamıyoruz. Sivilleri yemekhane masaların üzerinde falan yatırmaya başladılar. Siviller de bize diş biliyorlar tabii, aralarında birçok katil var. Ranzanın üst katında tek bir yumak olmuş kedi yavruları gibi aşağı onlara bakıyoruz. Onlar da "Siyasiler geldi ama kim bunlar" diye bizi anlamaya çalışıyorlar. Yankesici çingeneler olağanüstü erotik danslarla bize "hoş geldin" partisi yaptılar. Yavaş yavaş alıştık. Katillerle falan iyi dost olduk.

Toplam sekiz ay falan yattıktan sonra Nisan Mayıs gibi tahliye oldum. Bir Allahın kulu yok dışarıda. Herkes içeride. Tahliyeden birkaç gün sonra bir arkadaşım üç günlüğüne Bodrum'a götürdü beni. Altı ay kaldım. Sonra hayatım farklı bir yöne aktı.

Başkaldırmayı öğrendik

O zamanın şartlarında yaptığımız hoş, düzgün, aklı başında bir şeydi. Bugün geriye baktığımda düzgün bir şey olduğunu düşünüyorum hâlâ. Stratejiler yanlıştı. Başka nasıl olabilirdi bilmiyorum. Dağdan şehre mi geleceksin? Ama mutlaka halkın yanında olacaksın. Pencereden sarkıp alkışladığı zaman halkımız yanımızda zannediyorduk. İstanbul'da 15-16 Haziranda işçiler sokaklara döküldüğünde Siyasal'dan bir grup kalktı işçi sınıfını toplayıp yürüyüşe geçirmek için Sanayi Çarşısı'na gitti. Bir dayak, bir dayak... "Böyle işçi sınıfına" diye söylene söylene döndüler okula, perişan bir şekilde. Dayak atanlar da küçük veletler. Ankara'da işçi sınıfı ne gezer? O zaman bir kere daha düşünüyorsun, farklı bir strateji belirlemen gerektiğini tartışıyorsun. Yürüyüş yaparken ya da slogan atarken balkondan sarkıp seni alkışlıyorlar ama onlar hiçbir zaman yanında olmayacaklar. Gerçi aleyhte bir tepki de yok.

68 başkaldırıyı kazandırdı; her söylenene boyun eğmemeyi, kendi fikrini söylemeyi. Eskiden yoktu böyle bir şey; derse girersin hoca

22. "Kamayı Çektim": Kamayı çektim kından/ Gel yakından yakından/ Koynundaki gül memenin/ Ben gelirim hakkından// Hovarda çapkın yârim/ Sen söyle ben yazarım/ Kollarıyın arası/ Olsun benim mezarım// Kamayı vurdum yere/ Yıkılsın kanlı dere/ Kaytan bıyıkları mı/ Sürsem memelerine// Hovarda çapkın yârim/ Sen söyle ben yazarım/ Kollarıyın arası/ Olsun benim mezarım.

15-16 Haziran işçi eylemlerinin ardından Selimiye Kışlası'ndaki askeri mahkemelerde yargılanan direnişçi işçiler, 1970.

ne derse doğrudur. Araştırarak, okuyarak kendi fikrine ulaşmayı öğrendik. Bu çok önemliydi. Türkiye'de 68 bunu getirdi. Derslerde hocalarla tartışabiliyorduk. Başkaldırı ve sorgulama değerlerini kazandırdı. Mahir'le aynı sınıftaydık, derslere girmezdi. Bitirmedi zaten. Çok bildiklerini düşündüğümüz için, ya da "eksik etek" olduğumuz için Dev-Genç liderlerinin söylediklerini sorgulamıyorduk belki ama toplumda gelişen şeyleri sorguluyorduk. Satır aralarını okumayı öğreniyorduk. "Bu böyle diyor ama arkasında bunu söylemek istiyor" diye düşünmeye başlıyorduk.

Müthiş bir ayrımcılık vardı bu arada. Solcu olmayanlarla hiç konuşulmazdı. Onlar küçümsenirdi. Solcu olmayanların son dönemde kantine gelmeleri kesilmişti. Kendilerini dışlanmış hissediyorlardı. Korkuyorlardı da öte yandan. Silah falan başlamıştı çünkü. Son derece yanlış bir şeydi. Onları tarafımıza çekeceğimize dışlıyorduk. Onlar da boş insanlar değildi. Sadece biraz daha çaba sarf edilmesi gereken insanlardı. Onları çok küçümsüyorduk. İlk laf "diskotek bebesi"ydi. Çok yanlış bir tutumdu. O günlerde bize katılmayanlarda da

çok büyük etki bıraktık sonuçta. Farklı bir kuşak oluştu. "Başkaldırı" diyeyim, genellendi.

Abdullah Öcalan da vardı. Gider gelirdi hep yanımıza, "Kürt meselesi" diye başladıkça, "önce sınıf meselesi başlatma Kürt meselesinden" der, itelerdik. O da hırsından yukarı çıkıp yurtta kızların başına naylon torbayla su atardı. Çekingendi ama, sırılsıklam ederdi bizi. Hatta bir arkadaştan bu yüzden iyi bir dayak da yemişti. Sonra okulu bıraktı, çıktı gitti. Sonra kendi başıma düşündüğüm bir tahlildir bu. O zaman o çevrede kalsalardı belki PKK'nın kuruluşu falan olmayabilirdi. Onları biz iteledik. En büyük hatalarımızdan biridir bu. Bizim derdimiz sınıf meselesiydi. Kadın-erkek ayrımı, Kürt meselesi hiç tartışılmazdı. Sınıf meselesi hallolduktan sonra zaten onlar kendiliğinden hallolacaktı. Sonra işte Abdullah çekti gitti, yıllar sonra baktık Abdullah Öcalan oldu.[23]

Eylemlerimiz gazetelerde "tü kaka" şeklinde verilmedi hiçbir zaman. Dolayısıyla haber izleyenler sempati duymaya başladılar. Özellikle köylük bölgeler çok zor şartlarda yaşıyorlardı. Kasabalarda gazeteler de çok etkin oldu. Öğrenciler tatillerde memleketlerine gittikçe de hareket yayılıyordu. Öğrenci köyünde, kasabasında iki laf edip de dayak yerse, beş kişi "Niye dayak yedi" diye onun söylediklerini düşünüyordu. Mutlaka boş oturmuyordu o çocuklar köylerinde. Cumhuriyet Türkiyesi'nin, Atatürk Türkiyesi'nin bizim dönemde hâlâ kalıntısı vardı. Eğitimin ne kadar önemli olduğunun kalıntıları vardı. Yani anne babalar varını yoğunu çocuğunu okutmaya harcıyordu. Anlayarak bilerek verilen bir eğitim vardı. İnanılmaz bir genel kültür sahibi oluyorsun. Şimdi bilmiyorum nasıl? Ezbercilik hâkim gibi geliyor bana. Tüketim toplumu ağır bastı. Öyle düşünüyorum. İki lokma bir hırkayla başka kafada olanlar birdenbire beş lokma beş hırka hesabına döndü. Tüketim toplumu çok değiştirdi diye düşünüyorum. Değerler değişti. Ama tabii yumurta mı tavuktan tavuk mu yumurtadan? Değerleri kim yapıyor? Kim değiştiriyor? Gene medyayı suçlarım. Reklamdı bilmem neydi? Çok mu katıyım acaba? Darbeler zaten bunu getiriyor sonuçta. 12 Eylül nedir ki? Neden bizden o kadar çok korktular?

23. Anılan kişi Abdullah Öcalan değil, adı Abdullah olan bir Kürt öğrencidir. (Kitabın ilk basımında farkına varmadığımız bu yanlış hatırlamayı düzeltir, özür dileriz.)

Gazetecilikten seyyahlığa

1974'te afla tekrar döndüm Siyasal'a. Bir-iki sınava girdim. Sonra da çalışma hayatım başladı, bitirmedim, yeniden af çıktı. Okulu bitirmedim sonuçta. 1977'de İstanbul'a taşındım. Artık uslanmıştım, ikinci TİP'e girdim. Silahlı mücadele için erken olduğunu düşünmeye baş-

ladım. Behice Hanım'ın söylemleri beni etkilemişti, kişiliği de öyle. Biraz bulaşır gibi yaptım, bir-iki toplantıya gittim. Birinci TİP çok pasifistti. 6. Filo olaylarında "Saldırmayın, kötü bakın" diyordu Mehmet Ali Aybar, onunla çok dalga geçiyorduk. İkinci TİP daha aktif gibi geldi. En azından 1 Mayıs olaylarında ön saflardaydı. İlk başta birinci TİP'i düşünmedim değil ama bulunduğum okul, Oktay'ın seçimi falan onlar çok büyük etken. Kızlar genel olarak sevgililerinin yanındaydı. Yani sevgilisi TİP'li olsun kendisi Dev-Genç'li olsun gibi şeyler olamazdı. Düşünülemezdi. Zamanımın büyük bir kısmı Bodrum'da geçiyordu. Gidip iş bulup çalışıyordum birkaç ay, sonra istifa edip Bodrum'a kaçıyordum. Tekrar sıkılıyordum, tekrar gidiyordum. 1982'ye kadar öyle dolandım. Bodrum'da evlendim ama orada yaşamak için daha çok genç hissettim kendimi. İstanbul'a döndüm. O dönemde büyük şaşaa ile *Güneş* gazetesi[24] kuruluyordu. Dış Haberler servisinde çalışmaya başladım. İşi öğrendim, geç de olsa meslek sahibi oldum. Sonra *Nokta* dergisine[25] geçtim. On yıl kadar basın, reklamcılık, film yapımcılığı gibi medyanın çeşitli dallarında çalıştım. En son yine *Güneş*'e döndüm Asil Nadir almıştı. Sonra da "*Güneş* battı Tekfen doğdu". Çalışma hayatıma Ankara'dayken Tekfen'de başlamıştım oradan emekli oldum.

Dünyayı dolaşıyorum şimdi. Uzakdoğu, Afrika bitti, Avrupa'da İspanya ile Yunanistan kaldı görmediğim. Latin Amerika'da Meksika'ya gittim. Şimdi yine Kenya'ya gideceğim. Hindistan'a gideceğim. Güney'de ormanlık yerlerde ilkel kabileler var. Onları görmeye gideceğiz, bu dördüncü Hindistan turu olacak. Dolaştıkça, yazarım diyorum ama artık hiç yazamıyorum. Bilgisayar başına geçiyorum. Önce bir maillerime bakıyorum. Sonra oyuna dalıyorum. Bakıyorum üçbeş saat geçmiş. Nefret ediyorum yazmaktan. Aslında çok hoş yerler gördüm. Çok güzel fotoğraflar çekiyorum.

Bugün beni ne sokağa çıkarır dersen, bir savaşa hayır mitingi olabilir bu. 1 Mart mitingine de üşenmeden kalkıp Ankara'ya gitmiştim. Savaş her zaman ödümü patlatmıştır. Ailem savaş çocuklarıydı ve bu bizi çok etkiledi. Umarım savaş karşıtlığının vatan hainliği olarak değerlendirildiği günleri görmem.

24. *Güneş* 1982'de Ömer Çavuşoğlu, Ahmet Kozanoğlu sahipliğinde ve Güneri Civaoğlu genel yayın yönetmenliğinde İstanbul'da yayıma başlayan günlük gazete. Adı bilinen pek çok gazeteciyi büyük ödemelerle transfer ederek, etkin bir tanıtım kampanyası ve promosyonlarla hızla tiraj alan etkin bir gazete oldu. 1988'de işadamı Asil Nadir gazeteyi satın alarak yeni oluşturduğu Asil Nadir Yayın Grubu'na kattı. Asil Nadir'in yaşadığı ekonomik sorunlar nedeniyle gazete hayli zor günler yaşadıktan sonra 1992'de kapandı.

25. Ercan Arıklı'nın sahibi olduğu Gelişim Yayınları'nca 1982'de yayımlanmaya başlayan *Nokta* dergisi, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasındaki baskı ortamında muhalif yayınlarıyla önemliydi. Pek çok kez sahip değiştirdikten sonra Ayhan Durgun'un satın aldığı dergi "Hayret Verici Ayrıntılarıyla Sarıkız ve Ayışığı: 2004'te İki Darbe Atlatmışız!" başlıklı "Emekli Oramiral Özden Örnek'in birkaç sayfası yayımlandığında büyük tartışma yaratan günlükleri *Nokta*'da" spotlu haberi kapak yapınca basıldı, bilgisayarlarına el kondu, sonradan beraatle sonuçlanan bir soruşturma açıldı. Durgun dergiyi 13 Nisan 2007'de kapattı.

Kanlı Pazar günü, Saraçhane-Taksim kolu, Dolmabahçe'den Taksim'e yürürken.

Esra Koç önce nerede okuyacağına karar vermeye kalkışan ailesine isyan etti, sonra da darbelere, eşitsizliklere, haksızlıklara ve "erkek dünya"ya; Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde başlayan eylemli hayatı, gözaltılar, hapishane ve hapishane önlerinde, İnsan Hakları Derneği, "Arkadaşıma Dokunma", "Cumartesi İnsanları/Anneleri", Özgürlük ve Dayanışma Partisi'yle, ve elbette kadın örgütleri ve platformlarında sürdü, sürüyor.

Esra Koç:

30-40 kadın anıtın önünde oturduk. Ellerimizde "6. Filo Defol" pankartları...

Sadece kadınların katılacağı bir eylem yapar mıyız? "Esas çalışmaları" yürüten erkek arkadaşları tehlikeye atmadan (onların daha önemli görevleri var ya) sadece kızların katılacağı bir eylem yapma fikri kabul görüyor. Polis erkek eylemcileri genelde tanıyor, hemen gözaltına alıyor, kızların eylemi şaşırtıcı olabilir. Yurttan, okuldan kızlar hep birlikte 6. Filo'ya karşı Konak Meydanı'nda Hasan Tahsin Anıtı'nda oturacağız. Fikir kimden çıktı hatırlamıyorum ama listeler yapıp tek tek kızları ikna etmeye çalıştığımı, hiç tahmin etmediğim arkadaşlarımın eyleme geldiğini hatırlıyorum. İzmir'in süse püse düşkün "flörtçü kızları" o günlerin heyecanı ile eylemci kızlara dönüşüverdi. Biz istemesek de erkekler "Sizi korumamız lazım!" diyorlar, ısrarlılar. Anıtın etrafına hayatında ilk defa eylem yapan 30-40 kadın gidip sakin sakin oturduk, "6. Filo Defol" pankartları elimizde, hemen açıyoruz. Kendimize çok güveniyoruz. Erkekler halka halinde etrafımızı kuşatıyor. Erkeklere hâlâ sinirleniyoruz neden oradalar diye. Polisler geliyor, "Lütfen kalkın, yasadışı bir şey yapıyorsunuz" diyor. Hayır, kalkamayız, eylemdeyiz! Aslında Frukolar[1] kadınlara nasıl müdahale edeceklerini, nasıl dokunacaklarını pek bilmiyorlar daha İzmir'de. O yüzden kibarlar sanki. Önce dış halkadaki seyirci erkekleri toplamaya başlıyorlar. Sloganlar atılıyor, bağrış çağrış bir tablo. Sıra

1. Şu andaki Çevik Kuvvet biriminin adı o dönemde (1964'te kurulan) "toplum polisi"ydi; Fruko gazoz kamyonlarına benzer araçlarla gösterilere geldikleri için gençler arasında adları "Fruko"ydu.

kızlara da geldi; giriştiler. Beni yakalayıp da iki koluma giren polislerin böğürlerine öyle bir dirsek atmıştım ki, şimdi olsa yapamam! Başımıza neler gelebileceğini öğrendik zamanla. Kızlardan biri polisin başında şemsiye kırıyor. Deneyimsiz polis de şaşırıyor kadınlardan böyle tepki gelmesine. Polis, İstanbul ve Ankara'dan gelen arkadaşlara daha sert davranıyor. Fruko otobüsüne biz kızları kibarca bindirirken, erkeklerden biri karga tulumba içeri fırlatılıyor. Bir polis copu erkeklerden birinin yüzünün ortasına inerken, kızlardan biri bağırarak gencin üstüne kapanıyor, cop olanca hızıyla kızın sırtına iniyor. İlk kez hayatta da insanların birbirleri için ölebileceklerini görüyorum. Hâlâ gözümün önünden gitmez bu sahne; aklıma geldikçe tüylerim diken diken oluyor.

Bizi götürdüler, emniyet amirinin bürosunda nasihatler yapıldı, "Yakışıyor muymuş, alet oluyormuşuz" gibi... Emniyetteki polisler sertleştikçe biz de sertleşiyoruz elbette. Kızlar hırpalanınca moraller bozulsa da prestij oldu tabii. Bu saldırı kızları ürküttü de. Başka bir eylem için çağırsam aynı arkadaşlar tekrar gelirler miydi? Bilemiyorum. O günden üç-beş kadın arkadaşımla hâlâ görüşüyoruz.

Sonraki gün, 15 Şubatta, büyük miting için üç-dört bin kişi toplanıyor; Fevzipaşa Bulvarı'ndan, Alsancak'ta Atatürk heykeline doğru yürümeye başlayan dinciler kalabalığa "Komünistler Moskova'ya", "Allah-u Ekber" sloganlarıyla taşlarla sopalarla saldırıyor. Bu izinli mitingde atlı polisler de göstericilere saldırınca kaçışma ve dağılma oluyor. Üç genç denize atılıyor, 23 kişi hafif yaralanıyor. Ertesi gün de İstanbul'da "Kanlı Pazar" yaşanıyor.

6. Filo'nun bu gelişiyle ilgili 200-300 kişilik yürüyüşler yapıldı birkaç defa. Lise önlerinde ajitatif konuşmalarla destek almak, Amerikan arabalarını hırpalamak, gemiden gelen askerleri dövmek, yazılama yapmak ve Amerikan malları ve Coca Cola afişlerini yırtmak gözde eylemlerdi. Erkek arkadaşlar sabahları okul kantinine gelip uykusuz gözler ve yorgun ama heyecanlı çehrelerle polisle nasıl kovalamaca oynadıklarını anlatırlardı. Bu efsaneleşen anlatımları kıskanarak dinlediğimi hatırlıyorum. Ziraat'teyim, mühendis olacağım ama , bir çeşit "yatılı kız okul hayatı" yaşıyorduk. Uzun yaz gecelerinde, üniversite yurdunda, müdirenin eşliğinde, 20-30 kişilik gruplar halinde açık hava sinemasına gitmek en büyük lüksümüzdü. Yurdun kapıları 21:00'de kapanırdı; gelmeyenler ailelerine bildirilir, tekrarlanırsa yurttan atılırdı. Etkili bir engelleme yöntemi. Zamanla bu kısıtlamaları folklor çalışması ve benzeri sosyal etkinliklerle deldik.

Sekiz-on gün süren bu 6. Filo'yu protesto eylemlerinde çok sayı-

6. Filo'ya karşı Dolmabahçe'de yapılan yürüyüş.

da öğrenci gözaltına alındı, dövüldü, bıyıkları yolundu. O günlerde okulda çok sayıda birbirine benzeyen bıyıklı, parkalı, postallı gençler görüyoruz, sonradan, onların arasında Mahir Çayan, Hüseyin Cevahir, Doğu Perinçek, Gün Zileli'nin olduğu, FKF Merkez Yürütme Kurulu'nun tümünün İzmir'e geldiği söyleniyor. Ankara ve İstanbul'dan üniversiteli gençler üreticileri desteklemek ve örgütlemek üzere düzenlenen tütün ve üzüm mitingleri için de sürekli İzmir'deydiler. Bu düzen değişmeden köklü değişikliklerin yapılamayacağı, bizde ve dünyada ABD'nin rolü hakkında kahve toplantıları da yapılmaya başlamıştı.

Devrimciler kitleselleşirken, MTTB'liler 20 Haziran 1969'da sabaha karşı 04:00 sularında boykotu kırmak üzere "Allah Allah" diye bağıra bağıra silahları ve bombalarıyla Ege Üniversitesi'ni bastılar. Bu saldırıyı öğrenci de, polis de, rektörlük de bekliyordu, sürpriz değildi. Öğrenciler nöbetteydi, onlarda da babalardan gizlice alınmış birkaç tabanca vardı. Sonuçta 30 kişi hafif, bir kişi ağır yaralandı. Saldırganların liderleri yaralanınca kaçtılar. Polis de okulu sarmış ama içeri girmiyor, o zamanlar üniversiteye girmesi yasak ya... Civarda rektörün makam arabası görülmüş. Sabah kantinin konusu bu, hemen forum toplanıyor. Karar: süresiz boykot. Rektör de davet üzerine foruma gelip "Akşamki olayların kanlı olmaması için polis çağırmak zorunda kaldık" açıklaması yapıyor.

1970'te Dev-Genç her yerdeydi artık; 6. Filo protestoları, köy çalışmaları, demokratik üniversite talepleri kitleselliği artırıyordu. Polis Ankara ve İstanbul'dakiler gibi değildi, işgalleri, boykotları kırmak için öğrenciye saldırmıyordu. Gelişmeleri söylentiler ve Ankara'dan, İstanbul'dan gelen yayınlardan takip etmeye çalışıyorduk. Afişlerimizi serigrafi tezgâhında kendimiz yapar, bildirilerimiz de teksir makinemizde basardık.

İlk isyanım

Ailemin memuriyeti nedeniyle çok şehir dolaştık; 11 senede sekiz okul değiştirdim. Ankara Anafartalar Kız Lisesi'ni bitirince hiç bilmediğim bir kente İzmir'e Ziraat Fakültesi'nde okumaya geldim 1966-67'de. O yıl babamı kaybettik, kardeşlerim küçüktü, annem ve bütün çevrem bir an evvel hayata atılarak destek olmamı bekliyordu. ODTÜ'den Hukuk'a pek çok okul kazandığım halde iki yıllık Gazi Eğitim Enstitüsü İngilizce bölümüne gitmem kararlaştırıldı. İlk büyük isyanım! Çok haksızlığa uğramış hissettim kendimi. Babaannemin hediyesi iki

altın bileziği satıp İzmir'in yolunu tuttum. Bornova'da kız yurtları henüz açılmamıştı. Bir emekli polis ailesinin yanında pansiyoner oldum. O güne kadar hiç otelde kalmamış, kendi başıma dışarıda hiç yemek yememiştim, hatta kendime ait bütçem bile olmamıştı. 17 yaşında ve yapayalnızdım.

Gurbette hemşerilik çok önemli; herkes memleketlisiyle birlikte oluyor. 400-500 kişilik FKB'de[2] Ankara'dan gelmiş tek öğrenciyim, kızlar da 50 kadardı. İlk aylarımı çok yalnız geçirdim. Pansiyonda yemek yok, akşam yemeğini okulda çıkan tabldottan yiyorum, kafamı kaldırmadan, sağa sola bakmadan hızla pansiyona dönüyorum. Hava kararmış oluyor, cebimde çakıyla dolaşıyorum. Ege Üniversitesi[3] daha yeni kuruluyor, "inşaatlarda mahkûmlar çalışıyor" söylentileri beni korkutuyor. İkinci sömestrde Kredi ve Yurtlar Kurumu, Bornova'da küçük kapasiteli bir kız yurdu açınca rahat bir nefes aldım.

2. FKB (Fizik, Kimya, Biyoloji) Üniversitede Fen, Mühendislik ve Tıp fakültelerinde ilk yılın ortak müfredat programı.

3. Ege Üniversitesi 1955'te kuruldu. Tıp ve Ziraat ilk fakültelerdir, aynı öğretim yılı içinde Yüksek Hemşirelik Okulu açıldı.

4. 27 Mayıs 1960 sonrası kaldırılan "emireri" sisteminde bekâr-evli bütün subayların isteğe bağlı olarak evlerinde 24 saat hizmetlerinde olan, alışveriş ve temizlik yapan erler bulunuyordu. Emireri hizmet sunduğu evde de yatabilirdi, birliğine de geri dönebilirdi.

27 Mayısın etkisi çok büyüktü

27 Mayıs 1960 darbesinin etkisi çok büyüktü, çok yoğundu üzerimizde. Darbe olduğunda on yaşındaydım, devrim gibi sunulmuştu. Ailem kökten CHP'liydi, dolayısıyla darbeyi evde de devrim gibi yaşadık. Yine de Yassıada duruşmalarını izleyemezdim, idamlar beni rahatsız etmişti. 27 Mayısa kadar babamın subay olması nedeniyle evde bulunan emirerlerinin[4] varlığı da beni rahatsız ediyordu.

"Ordu Gençlik El Ele Milli Cephede" sloganları atıyorduk. Askerden medet umma, askere güvenme hâlâ yıkamadığımız şeylerden biri. Okuduğumuz kitaplarda, romanlarda Rus devriminde askerlerin, denizcilerin rolünü gördükçe de etkileniyorduk. Elinde silahlı gücü toplayan gücün yönetime bu kadar müdahale etmesi kabul edilebilir bir durum olmamalı.

Kendimi hiçbir yerli hissetmesem de sürgüne gitmek zorunda kalsam en fazla Yunanistan'a kadar gidebilirim. Solcu olmadan önce de böyle hissediyordum. Sol hareketin en önemli şiarı enternasyonalizmdir. Evimin içi temiz olsun, sokağı çöplük götürsün diye hiç düşünmedim. Kendimi hem ulusalcı hem solcu olduğunu söyleyen çevrelere hiçbir zaman yakın hissetmedim.

Kadından temsilci olur mu?

Fakülteye başladığım yıl, ilk sömestr ortalarında Öğrenci Derneği seçimleri var; ilk kez bir seçimde oy hakkım olacak. Ciddi ciddi afişler,

pankartlar asıldı kantin duvarlarına. Kimin ne olduğunu anlamaya çalışırken birileri gelip FKB'de Ziraat Fakültesi öğrencilerinin temsilciliği için adaylık öneriyorlar. Etkileniyorum. "Tabii..." dedim. Nasıl diyebildim şimdi bile bilemiyorum. Daha çok da bir kadın olarak gurur duyuyorum bu tekliften. Bu "birileri" devrimci kanatmış. Üniversitede zaten faşist ve İslamcılar çok azdı, sosyaldemokratlarla devrimciler çekişiyorlardı. Başkan adayı da hafif kel kafalı bana çok yaşlı görünen bir ağabeydi. Devrimcilerle ilk temasım böyle başladı.

Lisede Nâzım falan okumaya başlamışım, bir şeyler var yani. Atatürkçü bir aileden geliyorum, çevremizdeki ağabeylerle ablalarla yavaş yavaş politika üzerine konuşuluyor, kitap tavsiyeleri falan yapılıyordu. Dolayısıyla solcular bana daha yakın geldi, davranışlarıyla.

Çevreden baskılar geldi, "Kadın aday olmaz, sen aday olma" diye. Akşam yemeklerinde öğrenci kafeteryasında masama tanımadığım erkek öğrenciler oturup ben yokmuşum gibi seçimlerin nasıl kızlara göre olmadığını anlatıyorlar, "Bu saatte kız başıma nasıl buralara gelmeye cesaret ettiğim" üzerine konuşuyorlar, bana da duyurmaya çalışıyorlar. Saygısızca, terbiyesizce değil ama bir çeşit tehdit gibi... İş çok hırçın ve bilmediğim başka bir mecrada dönüyor. Öte yandan temsilci olursam topluluklar önünde konuşmalar yapacağım mesela. Kendimi hazır hissetmiyorum. Erkekler böyle bir nosyona sahip oldukları için mi aday oluyorlar? Hiç sanmam. Ama o zaman bunu düşünemiyorum. Kadınlar da beni desteklemiyor. Hatta adaylık teklifini kabul ederek bu kadar sıradışı bir şey yaptığım için beni yadırgıyorlar. Tanıdık bir asistan büyüğümüz aday olmamam için nasihatler falan veriyor, hizaya sokulmaya çalışıyorum. Buna da sinirleniyorum. Ne yapacağımı bilemiyorum, itiş kakışlı bir şey. Vazgeçtim, gittim çocuklarla konuştum, "Sen bilirsin" dediler. O kadar iyi davrandılar ki, onları çok sevdim.

Budama bıçağını bırak, boykota bak

Politik atmosfer giderek ısındı. Dördüncü sınıfta bir gün bahçedeyiz, elimizde budama bıçaklarıyla uygulamalı meyve budaması dersi yapıyoruz. O sırada haber geliyor, boykot kararı alınmış. Herkesin derslerden çıkması lazım. Hoca "Olur mu şimdi tam dersin ortasında!" diyor, hepimizi "yok" yazmakla tehdit ediyor. Bazı arkadaşlar hocanın tavrından etkilenerek dersi terk etmek istemiyorlar. Ortam gerginleşiyor. Bir an dehşete kapıldım ya gerginlik artarsa? Hepimizin elinde budama bıçakları, çok korkutucu. "Hocam anlamaya çalışın, karşı

karşıya gelirsek aletler var ellerimizde" dedim. "Budama bıçakları, kitle psikolojisini de dikkate almak lazım, kimin ne yapacağını bilemeyiz." Adamın rengi bembeyaz oldu, büyük ihtimalle onu tehdit ettiğimi düşündü. Halbuki sadece korkmuştum. Gitti... Biz de boykota katıldık.

Bugün durmadan açılan kifayetsiz üniversitelere bakınca 40 yıl önce her şeyin daha iyi olduğunu düşünüyorum; daha küçük sınıflar, çok değerli hocalar. Şimdiye oranla çok cüzi olan harçların kaldırılmasını, zaten üç kuruş olan tabldot yemeğinin bedava olmasını ama esas olarak da yönetime katılmayı ve okul senatosunda temsil edilmeyi istiyorduk. Okullarda taleplerimizi kabul ettirebilirsek ileride ülke yönetiminde de benzer yollarla etkili olabileceğimizi hayal ediyorduk. Yönetime katılmayı kabul ettiremedik ama bir öğrenci temsilcisinin Konsey toplantılarına katılmasını sağladık.

Üniversitede henüz sosyal bilimler bölümleri açılmamıştı[5] ama o günlerde Behice Boran, Sadun Aren, Mehmet Ali Aybar, Çetin Altan, Mahir Çayan, Atilla Sarp, Kenan Mortan, Doğu Perinçek gibi isimler konferanslar, paneller için üniversiteye geldiler, sanki sosyal bilimlerin eksiğini kapatırcasına.

1968 Ankara Kapalı spor salonu / ODTÜ - Harbiye voleybol maçı. ODTÜ SFK'lılar spor alanında da eylemde. Mustafa Yalçıner, Hüseyin Sünger, Orhan, Muammer Kıranta, Alpaslan Özdoğan, Erdal Nebol, Akın Dirik, Ruhi Ödev.

Forumlar

Üniversite ile ilgili tüm kararların stratejisini belirleyip nabzı elinde tutan bir ekip vardı, ama görünür bir hiyerarşik ilişki yoktu gibi hatırlıyorum. Bunlar daha çok briç meraklısı arkadaşlardı, her fırsatta kahveye giderlerdi. Kahvede briç oynarken eylem kararı aldıklarını sonradan öğreniyoruz. Belki de, İzmir'de kadınlar bu kahve muhabbetleri yüzünden aktif değildi. Daha sonraları hem eylem hem briç olmayacak deyip, "sigara ve içkiyi bırakma", "kahveye gitmeme" gibi "ciddi" kararlar alındı ama hareketin erkek çatısı bir kere çatılmıştı. Erkekler kızları militanlaştırmadı, kızlar erkekleri ehlileştirdi. Âşık olanlar yavaş yavaş ortalıktan çekiliyordu.

Amfide toplanır, öneriler üzerinde yapılan konuşmaları dinler ve kafamıza yatanlara oy verirdik. Hiçbir kız arkadaşın forumda söz alıp konuşma yaptığını hatırlamıyorum. Kararlar toplu alınırdı. Düzenli olarak her fakültenin öğrenci derneği seçimleri yapılır, değişik politik gruplar kendi adaylarını çıkarırdı. Seçimlere sağcılar da katılırlardı elbette. Üniversite Öğrenci Birliği de fakülte derneklerinden gelen temsilcilerin arasından seçilirdi. Bu temsilciler fakülte ve üniversite kurullarının toplantılarına katılarak taleplerimizi iletir orada yapılan

5. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi 1976'da açıldı.

tartışmaları bize aktarırdı. Şimdi bakınca ne kadar demokratik ve katılımcı olduğunu görüyorum. Bu temsiliyet genel kararlarla ilgili değildi, sadece temsilcinin öğrenci sorunları ve taleplerini iletmesi çerçevesindeydi. O da bize yetmezdi.

Boykot zamanı gene her fakülteden temsilcilerle geçici Genel Boykot Konseyi oluştu. Konsey *Demokratik Üniversite İçin* adlı kalın bir kitapçık hazırladı. Bu kitapçıkta yazılanları tartışmak üzere, rektör temsilcileri tartışmaya çağırdı ve Konsey'den üç kişi gidip talepleri anlattı. Ciddiye alındı öğrenci talepleri ama kurumlaşamadı. Yine de zaman zaman öğrencilere danışmak gereği hissettiler, kendilerine güvenen ve öğrencilerini seven insanlarmış hocalarımız.

Boykot hayatımızı çok güçleştirirdi; okul süresi uzar, para yetmez, aileler homurdanır. En önemlisi okul yemekhanesi kapanır dışarıda yemek zorunda kalırdık. Uzun sürerse, memlekete gidilirdi. 6. Filo ve 15-16 Haziran dışında üniversite ile ilgili olmayan, doğrudan politik gerekçeli boykot hatırlamıyorum. Annem de İstanbul'a taşınmıştı artık. 15-16 Haziranda İstanbul'daydım, yine boykot nedeniyle. Annem şehir efsanelerini aktarıyor; işte "İşçiler evleri dolaşıyor", hangi evi kim alacak belirlemeye çalışıyorlarmış devrim olunca. "Allah aşkına," diyorum "bunlara inanma." Annemden daha çok bilen biri haline geliyordum. Annem öğretmen ve subay eşi; fikirlerime değer vermesi hoşuma gidiyor. Anlatmaya hâlâ devam ediyorum.

Hiç İstanbul'a gelmek istemezdim. İstanbul'da hayat sertti; kürklü kadınla avurtları çökmüş işçi aynı duraktan otobüse binebilirdi. Bu adam bu yoksullukla bu kürklü kadını nasıl boğazlamıyor diye düşünürdüm. İzmir genel bir orta sınıf görüntüsü veriyordu.

Kadın hep "sempatizan"

Erkekler kantinde, yakın kahvelerde, meyhane ve evlerde "Ülke nasıl kurtulur?" diye tartışıyorlar. Bu dünya bize uzak, erkek dünyası. Bülent Ecevit'in *Bu Düzen Değişmelidir*,[6] Doğan Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni*[7] kitapları revaçta. Üniversitede TİP üyeleri var, sık sık da FKF adı geçmeye başlamış. Gördüğüm ilk bildiri Mart 1968'de kantinde dağıtılan "Nato'ya Hayır"[8] bildirisiydi ki ertesi gün bildiriyi Kemeraltı'nda dağıtmaya kalkışanların gözaltına alındığını duyacaktım, Emniyette aramak için onların peşine düşenler de alıkonuldu. Mahkemeden salıverildikten sonra kantinde yaşlı başlı hâkime nasıl ajitasyon çektiklerini anlattıkça müthiş sükse yaptılar.

6. *Bu Düzen Değişmelidir*, Bülent Ecevit, İstanbul: Tekin, 1968. Ecevit' in TBMM'de 1968 bütçesiyle ilgili konuşmalarına dayanıyor, bütçeyi ve Adalet Parti hükümetini eleştiriyor.

7. Doğan Avcıoğlu 1968'de çıkan *Türkiye'nin Düzeni* (İstanbul: Tekin) kitabında Türkiye'nin geri kalmışlığının nedenlerini araştırıyor, "Milli Devrimci Kalkınma Modeli" adını verdiği bir tür devletçi-sosyalist ekonomi modeli öneriyordu. Çalışma hem olumlu hem olumsuz anlamda ilgi gördü.

8. Türkiye İşçi Partisi'nin NATO'ya Hayır Haftası çerçevesinde 4 Nisan 1968'de açıkladığı "NATO'yla ilgili ilişkilerin gözden geçirilmesi"ni talep eden bildiriyi İstanbul, Ankara, ODTÜ, Ege ve Erzurum Atatürk üniversitelerinden 308 öğretim üyesi ve araştırma görevlisi imzaladı. Sonraki yıl, 4 Nisan 1969'da NATO'nun 20. yılı dolacaktı. Hükümete, üye ülkelerin bir yıl önceden bildirmek üzere ittifaktan ayrılma hakkı hatırlatılarak, Türkiye'nin NATO üyeliğinden çıkması isteniyordu (Sargın, *a.g.y.*, s. 559, 1. cilt).

Üniversite hayatım boyunca bütün eylemlere katıldım ama hep sempatizan oldum, zaten üniversitede kadınlar için başka bir konum da yoktu. İstanbul ve Ankara'daki önder kadınların adlarını gazetelerden okudukça etkileniyorduk. Sürekli göz önünde olan üç-beş kız arkadaş da korkutucu derecede erkeksi davranır, hep beraber gezerler, bizim gibi "hafif" kızları yanlarına yaklaştırmazlardı. Politik gruplaşmalarda kadınlar vardı ama bilinçli politik tercihler yaptıklarından emin değilim. Dostluk, arkadaşlık, fiziksel beğeni de mutlaka etkendi bu tercihlerde. Ali'nin arkadaşı, Veli'nin arkadaşı gibi tanımlanmak iyi gelmiyordu bana. Kadınların konumu daha çok bir tür yardımcılık gibiydi. Mesela, işgal, afişleme ya da başka nedenlerle sabahlayan erkek arkadaşlarımıza sandviçler götürür, kaçırdıkları derslerin notlarını verirdik, hatta yoklamalarda imzalarını atardık.

İlerki yıllarda bu "destek" meselesinin öneminin teorize edildiği acı bir dönem de yaşadım. Bu kadınlık durumunu sorgulamamda çok önemli bir rol oynadı. Ama 68'lerde kadınlarla erkeklerin eşit olmasının kadınların kendini geliştirmesiyle sağlanabileceğini düşünüyordum. Kendimi bilgi düzeyi olarak da eylem örgütleyecek, konuşma yapacak yetkinlikte görmüyordum.

Bu arada sürekli okuyordum. Sartre, varoluşçuluk, o dönem için çok önemli kavramlardı; uzun felsefi tartışmalar yaptığımızı hatırlıyorum. Faal bir öğrenciydim, folklor ekibinde de çalışıyordum, sosyaldim, "neyim", "kimim", "hayatın manası ne" gibi bir sürü soru soruyordum kendi kendime. Sorular arttıkça, zaman dar gelmeye başladı, artık memleket ve dünya sorunları yaşamlarımızda daha fazla yer tutuyordu. Derken Politzer'in *Felsefenin Temel İlkeleri*'ni okudum. Aman Allahım! Benim sorularımı daha önce birileri sormuş, cevaplarını bulmuş. Ne kadar güzel bir şey bu. Hani susarsın da su bulursun ya hiç ummadığın bir yerde, onun gibi.

İTÜ Talebe Birliği üretimi "NATO'ya Hayır" afişi.

68: Direnç ve umut

Daha güzel bir dünya! Bu devrim miydi? Bilmiyordum, bilemiyorduk. Amerikalıların savaşa karşı, Vietnamlılar için yürümeleri beni çok etkilemişti. Bütün dünyada bir kalkışma vardı. O yıllardaki en önemli duygum direnç ve umuttur. Kendime güvenmeyi, kafa tutmayı, "hayır" diyebilmeyi öğrendim. Ötekini görmeyi ve duymayı öğrendim. Soru sormayı, "Neden?" demeyi, inatla takip etmenin önemini öğrendim. Sistemi sarsabileceğimi keşfettim, kendimi keşfettim, topluca güçlü olduğumuzu ama tek tek de değerli olduğumuzu kavradım.

"Biz" derken, "ben" de demem gerektiğini aksi takdirde eksik kalacağımı kavradım. Benim yolculuğum 1968 ile başladı...

Gayet sosyaldik

Okul çayları düzenlenirdi hafta sonunda, hafif içkiler içer danslar ederdik. Kızlı oğlanlı hafta sonları sinemaya, pastanelere ya da denize gider, birbirimize okuduğumuz kitapları tavsiye eder, aramızda tartışırdık.

Halam bursla aynı miktar para gönderiyordu. Ayın son haftası yarı aç yarı tok yaşardık, pastanede bir kazandibi altı kaşık istediğimizi hatırlıyorum. İlk üç haftadaysa diskoya bile gidebilirdik. Burs kitaplara, giyim kuşama da yeterdi. Yeni mezun ziraat mühendisinin maaşı son aldığı burstan azıcık fazlaydı. Politik olarak benim gibi biriyle nişanlıydım; okulu bitirelim ve öğrendiklerimizi halka taşıyalım havası vardı hepimizde. Solcular akademik kariyerle pek ilgili değildi. Herkes araştırma enstitüleri ya da tarımsal devlet kuruluşlarında pratik içinde çalışmayı hedeflemişti.

Sinemayı yakından izlerdik. Mesela, *Graduate*'i[9] çok tartıştık; orta yaşlı bir kadınla genç bir delikanlının ilişkisi; hayal bile edilemeyecek bir şeydi, hele de o zaman verilen "aile terbiyesi"yle. Çok mu kasabalıydık? Film mi çok cüretkârdı? O günlerden aklımda kalan *Doktor Jivago*, *Bonnie ve Clyde*, *Bir Erkek ve Bir Kadın* gibi filmler ve müzikleri beni hâlâ heyecanlandırıyor. Beatles, Rolling Stones, Moody Blues, Tom Jones, Simon and Garfunkel, Joan Baez, Sony and Cher'in yanı sıra Timur Selçuk, Cem Karaca, Moğollar dinlerdik. Okullardan bilmediğimiz yazarlarla tanışmak ufkumuzu açıyordu; Kemal Tahir, Çetin Altan, Fikret Otyam, Sait Faik elden ele dolaşırdı. J. P. Sartre, Beauvoir, Camus, Malraux, Kafka, Gorki, Jack London, John Reed, Gladkov, D. Dimov, Panait Istrati çok etkilendiğimiz yazarlardı.

68 çokyönlü değişiklikler yarattı; kültürel, düşünsel. Brecht tiyatrosu, Beatles müziği çok eğitici farklılıklardı. Gözümüzün önünde her alanda farklı dünyalar açılıyordu. Ruhi Su çok müthişti; Âşık İhsani'nin "Balta"sı[10] orijinaldi. "Drama Köprüsü"nü söylerdik hep birlikte. "Enternasyonal"i söylemek bana çok heyecan veriyordu. Güzeli seçebiliyorduk. Ama sonraki yıllarda kültürel olarak kara bir dönem yaşandı, güzeli kaybettik.

9. Mike Nichols 1967'de çektiği Charles Webb'in romanından uyarlandığı *The Graduate* (*Aşk Mevsimi*/*Mezun*) filmiyle En İyi Yönetmen Oscarı'nı aldı. Kült bir gençlik filmi olarak kabul edilen *The Graduate*'te Dustin Hoffman, Anne Bancroft ve Katherine Ross başrolleri paylaştı. Simon & Garfunkel'in şarkıları en az film kadar ilgi gördü.

10. Odun kırıcıydı adı İlyas'tı/ Yanaştım yanma yüzünü astı/ İşin nasıl dedim bir küfür bastı/ Arkasından baltasını biledi// Bana bak arkadaş dedim, dedi ne/ Dedim sen bir vatandaşsın, dedi he/ Dedim kanun var, dedi çekil be/ Arkasından baltasını biledi// Dedim ilin nere senin, dedi Van/ Dedim çoluk çocuk, dedi sekiz can/ Dedim düzelecek, dedi ne zaman/ Arkasından baltasını biledi// Dedim yoksulluğun ocağı söne/ Açıldı gözleri atıldı öne/ Dedim dur bakalım, dedi ne güne/ Arkasından baltasını biledi.

Darbeler ve hapishaneler

12 Martla birlikte İzmir Dev-Genç yöneticilerinin tümü tutuklanarak Mamak Askeri Cezaevi'ne götürüldüler. Biz dışarıda kalanlar biraz da dışarıda kalmanın ezikliğiyle bir yıl sonra bir araya gelme ve bir şeyler yapma ortamı olarak Sinematek Derneği'ni kurduk. Nişanlımdan ayrıldım. Kendimi artık sosyalist olarak tarif ediyordum. 74 Affıyla Mamak'taki arkadaşlar tahliye oldular, bize katıldılar. 1974 sonrası 80'e kadar muhafazakâr bir döneme girdik. Duyguların yok edildiği bu dönemi hiç sevmedim. 68'den hiç pişmanlık yok bende ama bu döneme dair "acaba" sorusu az değil. Klasik müzik dinlediğimi söylemekten çekinirdim, kocamla el ele yürüyemezdim, çocuğunu kucağına almaktan sakınan erkek arkadaşlarımız vardı. Evlenince gecekonduya taşındık, ilkokul mezunu kimliğiyle, DİSK'e bağlı Maden-İş'te örgütlü işçilerin çalıştığı elektrikli ev aletleri yapan bir fabrikada çalışmaya başladım. Bize göre Maden-İş revizyonist, biz örgütlü işçileri Türk-İş'e geçirmeye çalışacağız. İyice saçmalamışım. İş o kadar ağırdı ki işçileri örgütlemeye zaman kalmıyordu. Bebeğimi beklerken okulu bitirdim, mühendis oldum. Devlet Su İşleri'ne girdim.

Anneyim, mühendis olarak arazide çalışıyorum, TÜTED[11] İzmir Şube yönetim kurulundayım, Ziraat Mühendisleri Odası'nda aktifim. Gece yarılarında da Diyarbakır'dan Tunceli'den gelen mevsimlik satsuma işçilerine okuma-yazma öğretiyorum. Düzenli çalışan, solcu bir kadın oldum. Artık, her türlü sol hareket içinde çok sayıda kadın vardı. O arada Ankara Devrimci Kadınlar Derneği kuruldu, çok önemliydi. Kadın olmak, ezilmenin katmerleşmesi, feminizm yavaş yavaş aklımı kurcalamaya başlamıştı. Bir yerlerde bir terslik vardı. 12 Eylül oldu...

Kurtuluş örgütünün faaliyeti durdurma ve geri çekilme kararına uygun olarak valizlerimizle evlerimizi kapatıp yollara düştük. İstanbul'da hiç tanımadığım, eşi bir başka şehirde olan hamile bir arkadaşın evine gittim. İsimlerimiz ve kimliklerimiz değişti. Tamamen tecrit edilmiş bir hayat yaşıyorduk. Çember giderek daralıyordu; İstanbul'u terk edip Ankara'ya gitmek zorunda kaldık. Sonunda 5 Ekim 1982'de yakalandık Yenimahalle'de. Eve karakol kuran polisler oğlum Mehmet'le silahçılık oynayarak evdeki silahların filan yerini söyletmeye çalıştılar. En büyük dehşeti oğluma işkence yapacakları korkusuyla yaşadım. Polislerle birlikte oğlumu uzak bir akrabaya teslim ettiğim anda işkenceye gidiyordum ama çok rahatlamıştım. 12 gün Ankara DAL'da, 40 gün İzmir'de olmak üzere 52 gün gözaltında kaldım ko-

11. Tüm Teknik Elemanlar Derneği (TÜTED) mühendis, mimar ve teknik elemanların hak örgütü, 12 Eylül 1980 askeri yönetimi tarafından kapatıldı.

camla birlikte. 12 Eylül öncesi Esra tamamen değişmişti. Bütün kadınlar gibi ben de erkeğin kamufle aracı haline gelmiştim. Sıkıyönetim Mahkemesi beni tutuksuz yargılamak üzere bırakırken eşim tutuklandı. Böylece bir tutuklu yakını olarak yeni bir kimliğim oldu. Ailem ve tutuklu kocam İzmir'de olmasına rağmen zorlukla İstanbul'da bir basın kuruluşunda iş buldum. 15 günde bir İzmir'e tek tip elbise direnişi nedeniyle görüş olmasa da mutlaka ziyarete gidiyordum. Yalnız bir anne olarak, koca İstanbul'da altı-yedi yaşında bir oğlan çocuğunun annesi olarak hem çalışmak hem hapishaneye maddi ve moral destek sağlanması gerekiyordu. Kocamın cezaevinde olduğunu söylemeden iş bulmak gerekiyordu. Bütün memleket büyük bir cezaevine dönüşmüştü. Üç dakikalık görüşler için saatlerce kapı önünde karda yağmurda çoluk çocuk bekledikçe, gazete, kitap, uygun giysi verebilmek için sürekli yönetimle didişmek zorunda kaldığımızı gördükçe tek tek yapılamayacağını daha iyi kavradım. İnsan Hakları Derneği'nin kuruluş çalışmalarında yer aldım. İstanbul Şubesi'nde Emil Galip Sandalcı[12] ile birlikte ilk iki dönem yöneticilik yaptım. Helsinki Yurttaşlar Derneği, Uluslararası Af Örgütü Türkiye, Toplumsal Araştırmalar Vakfı gibi örgütlerin kurucusu ve yöneticisi oldum. "Arkadaşıma dokunma",[13] "Cumartesi İnsanları/Anneleri"[14] gibi inisiyatiflerde ve "Barış için bir milyon imza" gibi kampanyalarda yıllarca çalıştım. ÖDP'nin kurucu ve yöneticisi, milletvekili adayı oldum. Eşim beş buçuk yıl yattıktan sonra Bursa Cezaevi'nden tahliye oldu. Dört yıl sonra yollarımız ayrıldı, boşandık.

Anne, çalışan kadın, politik aktivist

Bu yıllar içersinde anne, çalışan kadın, politik aktivist olarak dolu dolu bir hayatım oldu. Kadın olarak kendimi sevmeyi kadınlara saygı duymayı öğrendim. Oysa, "erkek gibi kız olmayı" meziyet sanırdım, öyle yetiştirilmiştik. Kadının İnsan Hakları Projesi, Ka-Der, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı'nda profesyonel olarak çalıştım. 68 dalgası bizi kadın erkek değiştirip dönüştürürken kadınları biraz daha fazla dönüştürdüğünü düşünüyorum. Özgürlük ruhu kadınlara çok iyi geldi. Bugün "Sokakları da geceleri de istiyoruz" diye bağırabilmemizde 68 özgürlükçü dalgasının etkisi ihmal edilmemeli.

12. Emil Galip Sandalcı (1922-93) için şair Cemal Süreya "Emil Galip insanlığa gönderilmiş bir mektuptu" diyor. 12 Mart 1971 askeri darbesinde TRT'de daire başkanıydı, gözaltına alındı. Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idamlarının engellenmesi için toplanan imzaların elebaşısı olduğu düşüncesiyle Türkiye'den Sofya'ya kaçırılan uçak nedeniyle "hava korsanı" olarak tutuklandı. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası insan hakları mücadelesinin önde gelenleri ve İnsan Hakları Derneği kurucuları arasında yer aldı. 1986-1990 arası İnsan Hakları Derneği İstanbul Şubesi Başkanı olarak ihlallerin duyurulmasında ve önlenmesindeki en önemli isimlerdendi. *Yeni Ortam*, *Demokrat* gibi pek çok gazete ve dergide köşe yazarlığı yaptı.

13. Arkadaşıma Dokunma 1994'te ırkçılığa karşı bir grup kadının oluşturduğu girişimin adı.

14. Cumartesi Anneleri/Cumartesi İnsanları, 27 Mayıs 1995-Mart 1999 arasında gözaltında kayıplara karşı "Kayıplar son bulsun, kayıpların akıbetleri açıklansın, sorumlular bulunup yargılansın" talebiyle her hafta cumartesi günü saat 12:00'de İstanbul, İstiklal Caddesi Galatasaray Lisesi'nin önünde oturdular. Ağustos 1998-Mart 1999 arasındaki yedi ay boyunca polis her hafta cumartesi oturmalarına katılanlara saldırdı, gözaltına aldı. En son 25 Ocak 2001'de Silopi'de Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) İlçe Başkanı Ebubekir Deniz ve İlçe Sekreteri Serdar Tanış ifade vermek için Silopi İlçe Jandarma Karakolu'na gitmelerinden sonra kayboldular. Ne var ki 1980 askeri darbesi döneminde başlayan ve İnsan Hakları Derneği kayıtlarına göre sayıları 700'ü bulan gözaltında kaybolanlarla ilgili resmi bir açıklama da yapılmadı, sorumlular bulunup soruşturma da açılmadı. Kayıpların akıbetleri de bilinmiyor.

İstanbul Üniversitesi, Beyazıt. 1968 Yaz.

Şahin Alpay, ABD'de sormaya başladığı soruların cevabını Türkiye'ye dönünce TİP'te buluyor. Sonra Lenin ve Mao'da... Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Fikir Kulübü Başkanı Mahir Çayan'ın önerisiyle Öğrenci Derneği Başkanı oluyor. Aydınlık Sosyalist Dergi*'yi çıkaranlar arasında yer alıyor, dergi bölününce Doğu Perinçek'le birlikte* Proleter Devrimci Aydınlık*'ta yazıyor. 12 Mart askeri müdahalesinden sonra Filistin'e gidiyor, dönüşte altı ay kaçaklık ve sonra İsveç'e kaçış ve siyasi mültecilik... Elinde doktorasıyla yurda döndüğünde asker yine darbe yaptığı için akademik kariyere devam edemiyor, zoraki gazeteci oluyor. Şimdi Bahçeşehir Üniversitesi'nde öğretim üyesi ve* Zaman *gazetesinde köşe yazarı.*

Şahin Alpay:

Bugün doğru bildiklerimi inançla ifade etmemde arkadaşlarıma duyduğum vicdan borcunun da rolü var.

Siyasal'da Fikir Kulübü'nün Başkanı Mahir'di (Çayan)... Olay da çok ilginçtir. Ben Kulüp'te doğrusu çok faal değildim. Niye diye sorarsanız; o zaman, sonradan eşim olacak hatuna çok âşığım, onu görmek için sürekli İstanbul'a gidip geliyorum. Mahir, Fakülte Talebe Cemiyeti başkanlığına kazanacak bir aday arıyor. Nuri Çolakoğlu'na gidiyor... Nuri Robert Kolejli, Tiyatro Kulübü üyesi, çok faal biri. Mahir'e "Boşver beni... Daha iyi bir aday var, Şahin..." diyor, "Prezantabl, iyi konuşur, bu işten de başarıyla çıkar..." Robert Kolej'den başka bir arkadaşım, Nuri Yıldırım, büyükelçi oldu sonra, Mahir'in bana Talebe Cemiyeti Başkanı adaylığı teklif ettiğini duyunca, atlayıp geldi eve. Neredeyse ayaklarıma kapandı. "Şahin, bunu yapma. Dışişleri Bakanlığı'na gireceksin... Seni çok parlak bir kariyer bekliyor" diye ağlaştı. Yani bir Nuri beni giderek politikleşeceğim bir yöne itiyor, öbür Nuri de "sakın yapma" diye engellemeye çalışıyor.

Netice itibariyle kabul ettim. Ve Mayıs 1966'da yapılan seçimleri sadece bir oy farkla kazandım. Benim başkanı olduğum Siyasal Bilgiler Fakültesi Talebe Cemiyeti yönetim kurulu üyeleri arasında Tuğrul Eryılmaz,[1] Nuri Çolakoğlu,[2] İstemihan Talay,[3] Cengiz Çandar,[4] Esat Güçhan[5] ve başkaları vardı. Sonradan İslamcı ve ünlü bir şair olacak İsmet Özel o sıra Fikir Kulübü'nün önde gelen üyelerinden biriydi. Fevkalade katı bir solcuydu. Seçimi kazanmam üzerine Fikir Kulübü üyesi arkadaşlar okulda İtalyan Komünist Partisi'nin şarkısı, "Avanti Poppolo"yu söylediler. Daha sonra İsmet dahil bazıları hakkında bu yüzden dava açıldığını hatırlıyorum.

Mahir'le ast-üst ilişkimiz yoktu. İkimiz de o sıra koyu TİP'li olarak sosyalizm fikrinin gençler arasında yayılması için çalışıyorduk. O günlerin fikir ortamında TİP'in muazzam bir ağırlığı vardı. Bizleri politize eden TİP'tir aslında... O kadar TİP'liydik ki, o yıl okula konuşmacı olarak sadece TİP sözcülerini Mehmet Ali Aybar'ı, Çetin Altan'ı, Behice Boran'ı ve Sadun Aren'i davet ettik. Cemiyet olarak da hemen tamamen politikayla ilgiliydik. Öğrencilerin sorunlarıyla fazla ilgili değildik. Bu arada Talebe Cemiyeti'nin ismini değiştirdik, "SBF Öğrenci Derneği" yaptık. Fikirlerimiz giderek radikalleşecekti... 1967 Mayısında başkanlık dönemim bitti, Haziranda da mezun oldum.

1. *Radikal* gazetesi Ek Yayınlar Yönetmeni.

2. Doğan Yayın Holding Yönetim Kurulu Üyesi.

3. 1997-2002 arasında Kültür Bakanı.

4. *Radikal* gazetesi köşe yazarı.

5. 1988-90 arası Türkiye Güreş Federasyonu Başkanlığı yaptı.

1968'de iki çocuğum oldu:
Kızım ve *Aydınlık* dergisi

1968 büyük öğrenci olaylarının olduğu yıldı, ama ben artık öğrenci değildim. Mezun olduktan bir süre sonra DPT'de (Devlet Planlama Teşkilatı) iş bulmuş çalışıyordum... Boykotların, öğrenci hareketlerinin içinde olmadım. Mart 1968'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki arkadaşlarım Doğu Perinçek ve onun aracılığıyla tanıştığım Uğur Mumcu'nun vesilesiyle üniversitenin Eğitim Fakültesi'nde, Prof. Dr. Bülent Nuri Esen'in başında olduğu İnsan Hakları ve Anayasa Hukuku Kürsüsü'ne asistan oldum. Doğu ile 1965-66'da, yazı kurulu üyeleri arasında Abdullah Nefes, Ataol Behramoğlu, Aslan Sonat, Ömer Madra gibi arkadaşların da bulunduğu, Ankara'daki TİP'li gençlerin çıkardığı ilk dergilerden *Dönüşüm* dergisinde tanışmıştık.

1968'de ben o sıralar sürekli sosyalist literatürü okuyordum. Yüksek lisans programına devam ettiğim SBF'nin Dış Münasebetler Enstitüsü'ne nasılsa sürekli gelen Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) İngilizce organı *Peking Review* benim için müthiş önemliydi, Çin'de olup bitenleri, Proleter Kültür Devrimi'ni oradan izliyordum. Kültür

Devrimi ne demek? ÇKP lideri Mao ve yakın çevresi diyor ki, Cumhurbaşkanı Liu Şao-Si[6] ve başta Deng Siyao-ping olmak üzere arkadaşları sosyalizmi sadece ekonomik kalkınma meselesi olarak algılıyorlar, bu yoldan gidersek Sovyetler Birliği'nin başına gelenler bizim de başımıza gelir, biz de revizyonist oluruz. Onun için partideki kapitalist yolcuları bombardımana tutun, eleştirin, revizyonizmi ortaya çıkarın... Bu tartışmalar bana çok ilginç geliyor. Gözüm bir yandan Çin'de olup bitenlerde iken, bir yandan da Lenin'in *Devlet ve İhtilal* adlı kitabını okuyorum. Orhan Pamuk'un "Bir kitap okudum, hayatım değişti" deyişi var ya... Benim için de Lenin'i okuyunca, birden taşlar yerine oturdu sanki. Yani, devrimsiz sosyalizm olamazdı...

1968 baharıydı, yanlış hatırlamıyorsam. Şair Hasan Hüseyin Korkmazgil bir süre için *Forum* dergisinin editörü olmuştu. Aydın Yalçın'ın ayrılmasından sonra bu dergiyi hayli sağ bir çizgiden hayli sol bir çizgiye yönlendirmişti. Doğu Perinçek ile birlikte bu dergiye birkaç yazı yazdık... Bu sıra görüşlerimiz TİP sosyalizminden yavaş yavaş uzaklaşıyor ve esas olarak Mihri Belli'nin temsil ettiği Milli Demokratik Devrim (MDD) çizgisine doğru evriliyordu... Artık sosyalizmin Milli Demokratik Devrim aşamasından geçmesi gerektiğini düşünmeye başlamıştık. Bir müddet sonra Mihri Belli'yle tanıştık. Belli'nin başından beri yanında olan Vahap Erdoğdu, eşi Seyhan Erdoğdu ve Münir Aktolga adlı arkadaşlarla bir araya geldik. Böylelikle ODTÜ çevresindeki devrimcilerle Siyasal-Hukuk çevresi birleşmiş oluyordu. O yaz Doğu Perinçek, Erdoğan Güçbilmez, Cengiz Çandar, Atıl Ant, Gün Zileli'nin de içinde bulunduğu bir grupla MDD çizgisinde teorik bir dergi olarak *Aydınlık Sosyalist Dergi*'yi çıkarmaya karar verdik.

Ben kişiliğim, yapım itibarıyla her zaman devrimciliğin eylem yanından ziyade fikir yönüyle ilgilendiğim için, esas olarak bu derginin hazırlanması, yazılması, çizilmesi işleriyle uğraşmaya başladım. Eğitim Fakültesi'nde asistanlığım devam ediyordu, ama oradan sadece maaş alıyorum gibi bir durum vardı... Lenin'in önemli kitaplarını hatmetmiş, sıra Mao'ya gelmişti. Sosyalizm ancak devrimle ve ancak silahla olurdu, başka türlü olamazdı... Ne var ki o günkü aklımla dahi devrimin uzun vadeli bir mücadeleyi gerektirdiğini, gençlik hareketleriyle değil, sosyalizm fikrinin çalışanlar, emekçiler, işçiler ve köylüler tarafından benimsenmesiyle olabileceğini de düşünebiliyordum. Yani Milli Demokratik Devrim ve ondan sonra gelecek Sosyalist Devrim için uzun bir çalışmaya ve hazırlığa ihtiyaç olduğunu, devrimin öyle bir çırpıda başarılabilecek bir şey olmadığını düşünecek kadar aklı selim sahibiydim. Henüz 24 yaşındaydım 68'de. "İki baldırıçıp-

6. Liu Şao-Si (1898-1969). Çin Komünist Partisi kurucularından. 1959'da Çin Halk Cumhuriyeti Başkanı oldu. 1966'da Kültür Devrimi'nin başlıca hedeflerinden biri haline geldi ve partiden atıldı. Kötü muamele sonucu 1969'da öldü. 1980'de itibarı iade edildi.

lak öğrenciyle bu işler olmaz, devrim için işçilerin, köylülerin kazanılması lazım..." diyordum.

Sosyalizm fikriyle ilk kez İsveç, İsrail, vs. sosyalizmi örnekleriyle tanışmış, bir süre sonra sosyalizmin böyle "sulandırılmış" bir şey değil, ciddi bir şey olduğunu, işçi sınıfı iktidarı olduğunu, özel mülkiyeti kaldıran ve kamu mülkiyetine, plan ekonomisine dayanan bir şey olduğunu öğrenmeye başlamıştım. *Aydınlık*'ı çıkarmaya başladıktan sonra ise, fikirlerimiz hızla radikalleşmeye başladı. Mao Zedung düşüncesini sindirdikçe devrimciliğin sadece bir fikir konusu olmadığını, bir yaşama biçimi olduğunu konuşmaya başladık... Proleter devrimcilerin proletarya gibi yaşaması gerektiği fikri gelişiyordu... Hayatımızı devrime adamalı, bir devrimciye yakışan, proleter bir hayat sürmeli ve bizi doğru yoldan, devrimci yoldan caydırabilecek "içimizdeki burjuvazi" ile sürekli mücadele etmeliydik...

Gençlik aşkım Fatma ile üç yıllık evliydim. 1968'de iki çocuğum doğdu; biri kızım Elvan, öteki *Aydınlık* dergisi. Özel hayatımda, eşime ve kızıma çok bağlıyım... Ama öte yandan devrim fikri, ideali giderek beni sarmaya başlıyordu. Fatma, TİP'li bile olmamıştı. CHP'yi destekliyor, Bülent Ecevit'e inanıyordu. İki hayatım arasındaki bu zıtlık beni nerelere götürecek, bilemiyordum...

1968 Ağustosunda *Aydınlık* dergisinin hazırlıkları devam ederken Çekoslovakya işgal edildi. Aydınlık çevresi olarak henüz Sovyet etkisinden tam olarak kurtulmuş değildik. Aramızda işgale hem olumlu, hem de olumsuz bakanlar vardı... TİP'te Çekoslovakya yüzünden büyük bir bölünme olmuştu. Partililer, Alexander Dubçek gibi, "Bağımsız, demokratik ve güleryüzlü bir sosyalizm" anlayışını savunan Genel Başkan Mehmet Ali Aybar ile "Sovyet" modeli bir sosyalizmi benimseyen Behice Boran-Sadun Aren ekibi arasında tercih yapmak durumunda kalmışlardı. Ben de bir süre kararsızlık içindeydim. Farklı görüşlerin bombardımanı altındaydım. Bir yandan içimden Dubçek sosyalist bloktan ayrılmaya kalkışıyor, bu güleryüzlü sosyalizm revizyonizmin dik alası diyorum... Öte yandan Sovyetler'in yaptığının da bir emperyalist dayatma olduğunu düşünüyorum. O günleri kafaların iyice karıştığı bir dönem olarak hatırlıyorum.

1969'a gelindiğinde artık Mao'da karar kılmış, külliyatının peşine düşmüştüm. Lisede okurken bir AFS[7] bursu ile gittiğimde yanlarında kaldığım, Los Angeles'ta yaşayan Amerikalı aileye yazdım: "Sevgili Mr. Wilson, Mao'nun *Seçme Eserler*'ini okumak için can atıyorum, fakat bu ülkede bulunmuyor. New York'ta bir yayınevinin kitapları bastığını biliyorum. Lütfen bana bir takım gönderir misiniz?.." Cevap ge-

7. AFS (American Field Service). "Kültürlerarası Değişim Programı" çerçevesinde 1919'dan beri elliden fazla ülkede başvuranlar arasından seçilen öğrenciler ABD'de bir ailenin yanında kalarak lise son sınıfı okuyor. Öğrencinin bütün giderleri AFS tarafından karşılanıyor.

liyor: "Şahin, bu kitaplarda yazılanları hiçbir şekilde tasvip etmiyorum, ama merak ediyorsan, onları okumaya hakkın vardır..." Neticede Mao'nun *Seçme Eserler*'i Amerika üzerinden postayla, hayret gümrüğe falan takılmadan evime geldi. Hararetle okuyor, hatmediyorum... Bu arada Robert Kolej'den bir sınıf küçük arkadaşım Halil Berktay'la[8] mektuplaşmaya başlıyoruz. Halil o sırada ABD'de, Yale Üniversitesi'nde okuyor. O da Mao'ya kapılmış durumda. Yazışarak birbirimize devrimci gaz veriyoruz... Yazın Ankara'ya geldiğinde görüşüyoruz. Halil'le babası rahmetli Erdoğan Berktay aracılığıyla yeniden ilişki kurmuştuk. Erdoğan Bey'le de editörlük yaptığı, Muzaffer Erdost'un Sol Yayınları'nda, Nuri'yle (Çolakoğlu) birlikte Bertrand Russell'ın *Vietnam'da Savaş ve Zulüm*[9] adlı kitabını çevirdiğimiz sırada, 1966'da tanışmıştık. Erdoğan Bey, 1950'lerde hapis yatmış, damardan bir komünistti...

1969'dan itibaren artık Maocu paradigmaya, "Sovyet sosyal emperyalizmi" paradigmasına tam bağlanmıştım. Çin, Sovyetler Birliği, Vietnam... Batı'da da pek çok şey oluyordu, ama biz daha çok Doğu'ya dönüktük; Paris'le değil de Pekin'le ilgileniyorduk... Herhalde 1970'te, bu defa Hindistan Komünist Partisi'nin fikriyatı ile de temasa geçecektik. Bu partinin organı *Liberation* dergisi, Robert Kolej'de okuyan Hintli öğrenciler aracılığıyla elimize ulaşmaya başlamıştı. Çaru Mazumdar'ın liderliğindeki Hintli Marksist-Leninistler, çok haşindiler; sınıf düşmanlarını imhayı savunuyorlardı...

TİP, MDD ve Mao çizgisi

1970'teyiz artık. *Aydınlık*'ta bölünme olmuş, Biz *Proleter Devrimci Aydınlık* dergisini çıkarıyoruz, yaygın adıyla *Beyaz Aydınlık*... Halil, ABD'den döndü, dergi yazı kurulunda ikimiz Maocu çizgide bastırıyoruz. Doğu Perinçek, Mao ile henüz bizim kadar aşina değil... O yıllarda fikirler çok hızla oluşuyor, değişiyordu. Önce koyu TİP'liyiz, sonra TİP'ten ayrılıyor Mihri Belli'nin MDD çizgisine yaklaşıyoruz, sonra onu da terk ediyor Mao düşüncesini benimsiyoruz... Bütün bunlar çok kısa süreler içinde oluyor... Meşakkatli bir iş...

Zannediyorum 1970 ilkbaharıydı... İstanbul Teknik Üniversitesi'nin Gümüşsuyu'ndaki konferans salonunda düzenlenen büyük bir toplantıda, İstanbul'daki Maocu arkadaşlarla "Kahrolsun Sovyet sosyal emperyalizmi!" bayrağını açtık. Pankart, devrimci gençlik hareketi içinde ve Aydınlık çevresinde tam bir şok yarattı. Solun sola silah çekmesi olayları belki ilk kez bu toplantıda yaşandı... Sovyetler

8. Halil Berktay tarihçi, Sabancı Üniversitesi öğretim üyesi.

9. Bertrand Russell ve Russell D. Stetler, *Vietnam'da Savaş ve Zulüm*, çev. Şahin Alpay ve Nuri Çolakoğlu, Ankara: Sol, 1966.

Birliği'ne sosyalizmin kabesi olarak bakan arkadaşlar silahlarını çekerek, konuşmamı engellediler... Doğu Perinçek ile yollarımızın ayrılması, o olayla başladı. Benim İTÜ'de "Kahrolsun Sovyet sosyal emperyalizmi!" bayrağını açtığım kendisine iletildiğinde, "Benim ilgim yok. Şahin'in şahsi fikri..." demiş.

Anladığım kadarıyla Doğu o sıra, bir otorite boşluğunda olduğumuz hissine kapılmıştı... Önce TİP'e, Mehmet Ali Aybar'a bağlanmış, sonra Mihri Belli'yle yakınlaşmıştık... Bunlar yaşlı başlı, tecrübeli isimlerdi... Belli'den de koptuğumuza göre, şimdi ne olacaktı... Ben ve arkadaşlarım İstanbul'da "Kahrolsun Sovyet sosyal emperyalizmi!" bayrağını açtığımız sırada Doğu, Hikmet Kıvılcımlı'yla[10] temas kurmuştu. Ankara'ya döndüğümüzde *Proleter Devrimci Aydınlık* bürosunda duvarların "Yaşasın Hikmet Kıvılcımlı Düşüncesi!" afişleriyle donatılmış olduğunu görünce, bu defa ben şok geçirdim. Olacak iş değildi... Ben Hikmet Kıvılcımlı'yı ne dediği tam belli olmayan, benim bellediğim sosyalizmle pek ilgisi olmayan görüşlere sahip bir kimse olarak görüyor, onu Doğan Avcıoğlu'nun *Devrim* dergisinin darbeci çizgisine yakın buluyordum.

Yazı kurulu olarak toplandık. O günlerin benim açımdan en ilginç olaylarından biridir bu... Kıvılcımlı meselesini konuşuyoruz. Yazı kurulundaki herkes sırayla söz alıp Kıvılcımlı'nın ne muazzam bir düşünür olduğunu, Türkiye'de devrimin yolunu gösterdiğini söylüyor... En ileri giden Halil Berktay oluyor. Masaya yumruğunu vurarak Kıvılcımlı'nın Friedrich Engels'ten sonra tarihi materyalizme en büyük katkıyı yapan düşünür olduğunu söylüyor... Şaşkınlık içindeyim. Söz sırası bana geliyor: "Arkadaşlar, sizler yola Kıvılcımlı düşüncesiyle yürüyecekseniz, bana müsaade..." diyorum... Doğu derhal söz alıyor: "Aramızda tek bir kişi farklı düşünse de, doğruyu o temsil ediyor olabilir... Bu hareket Şahin'siz düşünülemez, yola beraber çıktık, beraber yürüyeceğiz..." diyor. Müthiş bir manevra...

Durumdan hoşnut değilim. O güne kadar birlikte yürüdüğüm arkadaşlarla aramda ciddi görüş ayrılıkları belirmiş... Bir yanda ailem, çok sevdiğim eşim ve çocuğumla olan hayatım var. Öte yanda bir devrimci olarak hayatım... İkisini bir arada götürmekte gittikçe zorlanıyorum. İkisi arasında sıkışmış durumdayım. Öte yandan olayların ülkeyi bir askeri darbeye doğru götürdüğü hayli belirgin...

Nitekim, 12 Mart darbesi geldi. Sıkıyönetimce ilk arananlar listesinde ben de varım. Arkadaşlar bana "Filistin'e gideceksin" dediklerinde, çok karışık hisler içindeydim. Sonunda, biraz yakalanıp yıllarca hapiste kalma korkusuyla, biraz da özel hayatımla devrimci olarak

Dr. Hikmet Kıvılcımlı

10. Dr. Hikmet Kıvılcımlı (1902-1971) Priştine'de (Makedonya) doğdu. Balkan Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye göç etti. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde okudu. Türkiye Komünist Partisi'ne katıldı ve Merkez Komite'ye seçildi. 1950'ye kadar toplam 16 yıl cezaevinde yattı. Devrim ve sosyalizm üzerine çok sayıda kitap ve makale yazdı. 12 Mart 1971 askeri darbesi sonrası aranmaya başlayınca ülke dışına çıktı. 11 Ekim 1971'de Belgrad'da öldü.

hayatım arasındaki zıtlığa son verme iradesiyle, belki biraz da "gider, muhtemelen ölürüm ve bu çile de biter" psikolojisiyle gitmeye karar verdim... Ama hayat öyle geldi ki, ölmedim...

Sola doğru

Benim ailem Ayvalıklı. 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan zorunlu nüfus mübadelesi uyarınca Ayvalık'a yerleştirilenlerden. Babamın baba tarafı Serez'in en büyük toprak sahiplerinden. Annesinin babası da Serez'in Mevlevi şeyhi. Balkan Harbi'nde Serez'den sürüldüklerinde Kasımpaşa'daki Mevlevihane'ye sığınıyorlar. Yani ailede bir Mevlevi gelenek var. Annemin babası olan dedem ise Üsküplü, Selanik Mülkiye'de okuyan, İttihatçı ve zındık ateist. Cumhuriyet'in ilanından sonra Ayvalık'ın ilk belediye başkanı oluyor... Annemin annesi ise felaket dindar, sofu, kara çarşaflı bir hanım... Fakat bu zındık ateistle sofu dindar kadın birbirlerini öyle bir aşkla seviyorlar ki, biri öldükten sonra öteki ancak bir yıl dayanabiliyor... Bu aile kökleri, üzerimde çok etkili oldu. Rumelililer ya... Müthiş bir Mustafa Kemal hayranlığı ve Kemalizm var ailede. 1950'lerde babam ve başka aile yakınlarım Demokrat Partili oldular. O zamanlar Demokrat Partililer, İsmet İnönü'ye karşı "Mustafa Kemal'in esas takipçileri" olmak iddiasındaydılar... Yine de Kemalist etki, laik damar ailede her zaman ağır basıyordu.

Geldiğim aile, içinde büyüdüğüm ortam, gittiğim okullar itibariyle oldukça toleranslı bir kültür içinde yetiştim. Örneğin kadınlar ile erkekler arasında yetenek, hak, hukuk farkına dair bir telkin ne okulumda, ne ailemde, ne çevremde olmadı. İstanbul'da doğdum. İlkokul üçüncü sınıfta sadece bir yıl Ayvalık'ta okudum, gerisi üniversiteye kadar hep İstanbul'da. Robert Kolej lise ikide bir AFS bursuyla bir yıllığına ABD'ye gittim. Yıl 1961-62. Amerika'da sanki bir asır sonrasına gitmiş gibi oldum... O yıl kafamda "Bu Amerika niye bu kadar gelişmiş ve zengin, memleketim Türkiye neden bu kadar geri kalmış ve yoksul..." sorusu uyandı. Kaldığım şehrin kitapçılarında her türlü kitap satılıyordu. Marx'ın *Komünist Manifesto*'suyla orada tanıştım. "Niye benim ülkemde her şey yasak? Niye gelir dağılımında müthiş bir adaletsizlik var?" Yurda dönerken kafamdaki sorular bunlardı.

Daha önce olmayan bir parti, Türkiye İşçi Partisi cevabı veriyordu: Geri kaldık; çünkü geri bıraktırıldık... Bunun nedeni emperyalizm ve yerli işbirlikçileridir... Eğer emperyalizmle bağları keser, yerli işbirlikçilerinin iktidarına son verirsek, yeryüzünde cennete giden yolu

açarız. Mevcut demokrasi, bir burjuva yutturmacasıdır, sandıktan hep gericilik çıkar. Bizim aradığımız demokrasi, halk demokrasisi, köylülerin ve işçilerin demokrasisidir. Onlara kim önderlik eder? Aydınlar önderlik eder...

Bu benim için 68'i hazırlayan fikri zemindi. Ben bu fikirlerin de etkisiyle Robert Kolej'i bitirdikten sonra, New York'taki Columbia Üniversitesi'nden müthiş bir burs kazandığım halde, Ankara'ya Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne gittim. Ankara'ya gitmek, benim için yeni bir dünyayla tanışmak oldu. Üniversitedeki arkadaşlarım, daha önce devam ettiğim okullardaki arkadaşlarımdan farklı olarak, çoğunlukla dar gelirli ailelerdendi. Aralarında Kürtler, Aleviler vardı... Kürtlük nedir, Alevilik nedir... İlk kez orada keşfettim. Bir anlamda toplumu keşfetmeye başladım. Orada solcu, sosyalist, komünist oldum. Evet 1960'larda Türkiye'de bir büyük adaletsizlik vardı, ama bir yandan da ekonomi büyüyordu. Doğrusu, hayatının yıldan yıla daha iyiye gittiğini gören halkta, düzenle ilgili ciddi bir şikâyet de yoktu. TİP o nedenle hiçbir zaman yüzde üçün üzerinde oy alamadı. Sonra oyu daha da düştü... Yani halktan ciddi bir destek ve teşvik görmedi Türkiye'de sosyalizm fikri. Başarısız olmasının esas sebebi burada.

Filistin'de gerilla, İsveç'te doktora

Okuduklarım ve öğrendiklerimle, Türkiye'de bir devrim olabilmesi için halkın örgütlenmesi, devrime elverişli bir ortamın oluşması gerektiğini düşünüyordum. Bir avuç öğrenci ve üniversite asistanından oluşan bir çevre ile devrimci parti, komünist parti kurulamayacağı kanısındaydım. Dolayısıyla mahkemelerde verilen bütün ifadelerin aksine, ben Doğu Perinçek ve diğer arkadaşların kurup İhtilalci İşçi Köylü Partisi adını verdikleri örgütün kurucularından olmadım. 12 Mart darbesini izleyen günlerde beni bu partiye üye olmaya çağırdıklarında, bunun çocukça bir iş olduğunu düşünecek kadar aklı selime sahiptim... Çocukça bir iş yapıldığı, kovboyculuk oynandığı fikri ve duygusu içimde giderek büyümüştü. Fakat bu saçma durumdan kendimi çekip çıkarmama ne ahlaken, ne hukuken imkân yoktu. Sıkıyönetim tarafından aranıyordum. *Aydınlık*'taki yazılarım yüzünden... Dolayısıyla "Filistin'e gidiyorsun" dendiğinde, bu bana bir anlamda bir kurtuluş, içinde bulunduğum çıkmazdan çıkış yolu gibi geldi. Giderim, orada ne olacaksa olur düşüncesiyle, 1971 Haziranında bazı arkadaşlarla sınırı kaçak olarak geçip Filistin Direnme Hareketi'ne katıldık.

"Ho Şi Min" afişi (Ho Ho Ho Şi Min, iki, üç daha fazla Viet Nam, Ernesto'ya bir selam). 1969. Süha Özkan arşivinden. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri*, 2008 içinde.

Eşimi ve kızımı terk etmenin ne denli zor bir şey olduğunu tahmin edersiniz... Eşim son derece sağduyulu bir insan, yaptıklarımızın saçma işler olduğunun tümüyle farkında. Artık benimle ortak bir hayat geçirmenin imkânı olmadığını da görüyordu. Veda ederken nereye gittiğimi bilmiyordu... Nereye gidiyorsun, diyecek hali de yoktu zaten...

Filistin kamplarında gerilla eğitimi gördük. Bütün silahları öğrendik. Oradaki hayatın gerekleri neyse, yaptık. Her gün 10 km koşacak mısın, koşacaksın... Silah kullanmayı öğrenecek misin, öğreneceksin. Devrim inancını ayakta tutacak mısın, tutacaksın... Örnek bir devrimci olacak mısın, olacaksın... Artık geri dönüş var mı, yok... İsrail'e karşı operasyon olursa varım, diye gönüllü yazıldım da. Ne var ki orada olduğum aylarda pek az çatışma yaşandı. Operasyon da olmadı. Kamplara gitmeyi kabul etmemin bir nedeni de elbette ki Filistinlilere duyduğum derin sempatiydi. Yurdundan kovulmuş, işgal altındaki bir halkın boyunduruğa isyanıydı bu. Mülteci kamplarında yaşadıklarını gördükten sonra tabii onlara olan sempatim daha da derinleşecekti.

Bir süre sonra Filistin kamplarındaki yakın arkadaşlarla, çeşitli nedenlerle güvenimiz kalmayan Doğu Perinçek ve çevresiyle yollarımızı ayırmaya karar verdik. Bu arada İbrahim Kaypakkaya'nın da Doğu ve çevresinden koptuğunu öğrenmiştik. Şubat 1972'de bir grup arkadaşla Türkiye'ye dönüp İbrahim'le ilişki kurmaya karar verdik. Döndük, ama İbrahim ile buluşamadık, çünkü temas kurabileceğimizi sandığımız adreslerin hepsi basılmıştı... Derken yurda birlikte döndüğümüz arkadaşların bir kısmı yakalandı, bir kısmı ortadan kayboldu... Sonunda çaresiz, aileme sığınmak zorunda kaldım. İstanbul'da altı ay kadar gizlendim. Hayatımın en korkunç dönemlerinden biridir. Rahmetli ağabeyim, sahte bir pasaport temin etti. Büyük bir şans eseri Avrupa'ya kaçmayı başardım. Kader beni İsveç'e götürdü. İsveç sosyalizmine döndük yani... Fatma'yı yanıma gelmeye güç de olsa razı ettim. Bana bir şans daha verdi.

Kusursuz hiçbir ülke yok yeryüzünde, ama hem hürriyetin hem adaletin olduğu bir ülke varsa, o da İsveç'tir. İsveçliler çok şanslı bir toplum... Bu şanslarını da önemli ölçüde kendileri yaratmışlar. Kısa süre sonra Stockholm Üniversitesi'nde doktora programına kabul edildim. Zamanla devrimci sol fikirleri tamamen terk ettim. Bu kuşkusuz başımdan geçenlerden ve okumalarımdan çıkardığım derslerin bir sonucuydu. İsveç'te giderek İsveç tipi bir sosyaldemokrat oldum. Yani sosyal adalete inanan bir liberal. 1978 sonunda Bülent

Ecevit iktidara gelince, 1970'lerde ülkede giderek büyüyen kargaşa bitecek umuduna kapıldık. Önce eşim ve Stockholm'de doğan oğlum Acar'la ikiye çıkan çocuklarım yurda döndüler. Ben de 1980'de, doktoramı bitirince döndüm. Bu defa 12 Eylül olmuştu...

Devrime inananlar milleti

Geriye dönüp 68 kuşağına baktığımda şöyle düşünüyorum: Bu kuşak büyük bir idealizmle doluydu. Mevcudu kabul etmeme, olanı sorgulama, daha adil ve daha özgür bir toplum için kendinden feragat, bu kuşağın belirleyici vasıflarındandı. Ne var ki benimsediği yöntemlerle idealleri arasında büyük bir uçurum vardı. 68 kuşağının önemli ve değerli bir vasfı da, Türkiye tarihindeki belki en enternasyonalist kuşak olmasıydı. Evet, Kemalist damardan geliyorduk. Hayli devletçi ve seçkinci bir eğitim almıştık. Jakoben, tepeden inmeci ve hayli milliyetçi bir paradigmadan yola çıkmıştık. Kemalizm'in özündeki elitizm, Jakobenlik, tepeden inmecilik giderek komünist seçkincilik ve tepeden inmecilik kisvesine bürünmüştü. Milliyetçi bir Jakobenizmi, enternasyonalist bir Jakobenizmle değiştiriyorduk diyebilirim. Bir defa pozitivistiz, ateistiz, devletçiyiz, devleti ele geçirmek istiyoruz... Elitistiz, bunu yaparsa elit yapar, diyoruz... Devrimciyiz, topluma dayatacağız... Nasıl dayatacağız? Bilim, tarih zaten dünya sosyalizme gidiyor dediğine göre, biz tarihin ebesi olacağız. Ebelik nasıl olacak? Doğrudan Sosyalist Devrim mi, önce Milli Demokratik Devrim mi? Sosyalist devrim olacak gibi değil, çünkü "yarı-sömürge, yarı-feodal" bir ülkedeyiz... Bu ebelik Sovyet usulü bir ebelik mi olacak, yoksa Çin usulü mü? Mahir ve arkadaşları gibi Fokoculuğu da düşünenler var... Deniz ve DÖB'cüler, bana göre esas olarak Kemalist'tiler, üstelik Avcıoğlu'nun cuntasına bel bağlamışlardı. Ben de Kemalist olarak başlamış, giderek Kemalistliği terk etmiştim. Odamdaki Mustafa Kemal resmini duvardan indirişimi hatırlıyorum... Kısa süre sonra idolüm Lenin olacak, daha sonra "Başkan Mao bizim de başkanımızdır" diye yazacaktım...

Doğan Avcıoğlu ile hiçbir zaman yakınlığım olmadı. Konulara her zaman teorik baktığım için olacak, cuntacılığı çıkar yol olarak hiç görmedim. Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* adlı kitabı için *Aydınlık Sosyalist Dergi*'de yayımlanan "meşhur" yazım kıyametler koparttı. O yazı, daha sonra devrimci saflardaki bölünmenin ilk sinyallerinden birini verecekti. Yazıda esas olarak işçi sınıfının henüz bir devrime öncülük edecek nitelikte olmadığı fikrini işliyordum. Tabii buradan

"Demokratik Üniversite" afişi. ODTÜ Serigrafi Atölyesi, 1968-69. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri*, 2008 içinde.

cuntacılara pirim verdiğim sonucu çıkarıldı... Ama niyazım o değildi. Tam tersine, Türkiye'de devrim şartları olmadığını söylemeye çalışıyordum.

Nasıl yapacağız devrimi? Mao şablonunda yürüdükçe benim ve arkadaşlarımın cevabı şu oldu: İşçileri örgütleyecek, köylerden kuşatacağız. Tabii bunun Türkiye gerçekleriyle hiçbir ilgisi yoktu. Türkiye ithal ikameci sanayileşme döneminin altın yıllarını yaşıyordu. Ekonomi 1962'den 1976'ya kadar sürekli büyüdü, reel ücretler her yıl arttı. Yılda yüzde beş-altı büyüyen bir ekonomi, her geçen yıl yaşam şartlarının iyileşmesinden millet genelde memnundu. Çok iyi hatırlıyorum, örgütlemek istediğimiz köylülerden hiç hüsnükabul görmedik. Sıkıyönetim ilan edildikten sonra da her gittiğimiz köyde ihbar edildik.

Türkiye NATO üyesi, Batı bloğuna bağlı, kapitalist kalkınma yolunu tutmuş... O sıralar solcular için Batı'yla askeri ve ekonomik ilişkilerin kesilmesi devrimin abc'si gibi görülüyor. Bizim, solcuların milliyetçiliği ekonomik bir milliyetçilik. Tarihi milletler kavgası olarak gören bir milliyetçilik değil bu. Aksine... Aramızda Kürtü, Alevisi, Ermenisi, Rumu, Yahudisi hepsi var... Bu ilginçtir, 68 hareketi ekonomik bakımdan milliyetçi ve devletçidir, ama saflarında etnik, dinsel ayrımcılık yoktur. Bu "Türk milleti" değil, "devrime inananlar milleti"dir. Deniz Gezmiş'in hayli Kemalist ve milliyetçi olduğu ileri sürülebilir. Ama idam edilirken Türk ve Kürt halklarının kardeşliğini haykırmaktan geri durmamıştı... Bizim kuşakta herhangi bir milletin, ırkın, dinin ötekine üstünlüğü fikri kesinlikle yoktu. Aksine hümanizm hâkimdi. Bunun sebeplerini de görebiliyorum.

Bizim kuşak ilkokula 1950'lerde, demokrasinin gelmesinden sonra gitti. Demokrasiye geçişle birlikte ders kitaplarında Türklerin etnik öyküsü, Orta Asya kökenleri anlatısı arkaya itildi, Anadolu uygarlıklarının vârisi olarak Türkler anlatısı geldi. Anadolu'da Yunan da, Hitit de var; Bizans da, Selçuklu da, Osmanlı da...

Üzerimde en büyük etkisi olan kişilerden biri, Nişantaşı Nilüfer Hatun İlkokulu'ndaki öğretmenim, Müevvet öğretmendir. O bize "Önce insan, sonra Türk, sonra Müslümansınız" diye öğretmişti. Bu telkin bende çok yer etmiştir. Nişantaşı'nda bir apartmanda oturuyorduk. İki Müslüman, iki Yahudi, iki Ermeni aile vardı. Bir de aşağıda Rum mezeci. Demek ki biz hepimiz eşitiz. Onlara eşit bakacağım... Anlattığım gibi ben bir mübadil ailesine mensubum. Ailede deniyor ki, "Savaş öyle getirdi, yoksa Rumlarla aramızda özel bir düşmanlık yoktu. Onlar da iyi insanlar, onlar da acı çektiler..."

Ulusalcılar ve liberaller

Bugünkü sol kökenli, 68 kökenli ulusalcılar ve liberaller ayrımı... Buradaki ayrım noktası belki her şeyden önce dine bakışla ilgili bir mesele. Kemalist kesimde müthiş bir İslam fobisi var. 68'de de var mıydı? Vardı elbette... Din gericiliğin kalesi olarak görülüyordu. Solun damarında ateizm, pozitivizm, materyalizm vardı. Kemalizm'den tevarüs ettiği gibi Marksizm'le beslenmişti... "Dinci gericiler", emperyalistlerin ve yerli işbirlikçilerinin müttefikiydi. Biz bilimin peşinden gideceğiz, dinin peşinden gidersek gericiliğe teslim oluruz... Şimdi acaba diyorum zaman içerisinde bir yanda liberallerle öte yanda ulusalcılar arasındaki esas ayrım burada mı? 68 kuşağında resmi tarihi, Kürt meselesinde devlet politikasını, Aleviliğin bastırılmasını ve laikliğin otoriter uygulamalarını sorgulayan bir damar var. Bugün "liberaller" dediklerimizin önemli bir kısmı bunlar değil mi?

Diyorum ki Türkiye'yi 1980'lerden itibaren etkileyen çok önemli üç olay oldu. Biri Özal devrimi,[11] yani ekonomide liberalleşme, dışa açılış, yani yeni ekonomi politik... İkincisi Avrupa Birliği süreci ve herkesin AB'den kendine göre bir şey beklemesi... Üçüncüsü de 12 Eylülden sonra eskiden komünist, İslamcı ya da faşist olup da, tecrübeleriyle siyasi özgürlüğün kıymetini öğrenenlerin, resmi tarih ve resmi ideolojiye getirdikleri eleştirel-liberal bakış açısı... Ben de onlardan biriyim.

11. Turgut Özal (1927-1993) Malatya'da doğdu. Elektrik mühendisi olarak bürokrasinin üst kademelerinde bulunduktan sonra, ekonomik kurullarda yer aldı, 12 Eylül 1980 askeri darbesi öncesinde 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomik programın hazırlanmasının öncülerindendi. 12 Eylül hükümetinde Ekonomik İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcısıydı. 1983'te Anavatan Partisi'ni kurdu, Aralık 1983 - Kasım 1989 arasında iki dönem başbakanlık yaptı, Kasım 1989'da cumhurbaşkanı seçildi, dönemini tamamlayamadan 17 Nisan 1993'te öldü.

68'e bugünden bakınca

68'de kendimi giderek radikalleşen inançlı bir sosyalist olarak görüyordum. Kişinin özgürlüğüne, bireyin haklarına inanmıyorduk, insan hakları diye bir konsept kafamızda yoktu... Demokrasiye inanmıyorduk. Mevcut olan "cici demokrasi"ydi. Sandıktan hep gericilerin iktidarı çıkıyordu, dolayısıyla mevcut demokrasinin bir kıymeti yoktu. Adil bir düzen seçim sandığıyla değil, ancak devrimle, silahla gelebilirdi. Halkın iktidarı ancak şiddetle kurulabilirdi. Şiddet, tarihin ebesiydi. Özel mülkiyet hırsızlıktı. Piyasa adaletsizlik, gelir ve güç dengesizliklerinin kaynağıydı...

Bu görüşleri çok geçmeden, 1970'ler sona ermeden, toptan terk ettim. Giderek özgürlüklerin güven altında olduğu türden demokrasiye, insan haklarına her şeyden çok inanır oldum. Silahlara, şiddete, militarizme düşman oldum. Piyasa olmadan demokrasi olamaz diye düşünür oldum. Ancak liberalizmin piyasa tarafını esas alan, siyasi

ODTÜ Serigrafi Atölyesi'nin ürettiği "Bağımsız Türkiye" afişi, 1968-69. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri*, 2008 içinde.

özgürlük ve sosyal adalet yanına fazla önem vermeyen türden liberallerle benim gibileri karıştırmamak gerekiyor. Ben sosyal liberalim. Zenginliğin üretilmesinde piyasanın üzerine yok. Ama piyasanın işlemesi için de, adaletin sağlanması için de devletin müdahalesi şart. Devlet piyasanın kurallarını koyacak ve uygulayacak...

68'den bu yana çok değişen fikirlerimden biri de kuşkusuz dine bakışım oldu. Atatürkçü bir pozitivizm ve Marksist bir "din halkın afyonudur" anlayışına rağmen, darda kaldığım zamanlarda "Tanrım beni kurtar" diye dua etme ihtiyacını duydum, bu bana kuvvet verdi... Ancak içinde büyüdüğüm kültür olarak Müslüman sayılabilirim. Ama dua etmek ihtiyacını duydum... Zamanla anladım ki insanların maddi ihtiyaçlar ötesinde manevi ihtiyaçları da var. Belirsizliğe, ölüme, acılara karşı insana direnç verebilecek maneviyata ihtiyacı var. Bu anlayışa varınca, tabii genel olarak pozitivist-materyalist düşünceden hızla uzaklaştım. Bu arada takip edebildiğim, kavrayabildiğim kadarıyla bilim felsefesi de okudum. Bilimin de gerçekte aksi ispat edilene kadar geçerli teorilerden ibaret olduğunu, mutlak gerçek diye bir şey olmadığını böylece kavradım.

1968 yılı dünyanın neredeyse her yerinde kurulu düzene karşı isyanların yaşandığı bir yıldı. Çok tuhaf bir şekilde birbirine benzemez isyanların patladığı bir yıldı... Savaş sonrası bolluk yıllarının, "Altın 1960'lar"ın yaşandığı Batı demokrasilerinde bireyin, ferdin özgürlüklerinin genişletilmesi için bir mücadele veriliyordu. Doğu'da ise yoksulluk, adaletsizlik, baskı ve sömürüye karşı, bireyin değil halkın, sınıfın, toplumun özgürlüğü ve kurtuluşu için... Peki, 1968 ne değiştirdi? Türkiye'yi düşünelim... 1968, üç yıl sonra askeri müdahale getirdi, demokrasi daha da kısıtlandı, giderek bir milli güvenlik devleti kurumlaştı. 68 kuşağından arkadaşlarım arasında bugün kimse keşke başarılı olsaydık diye bir düşünce içinde değil. Doğrusu, tuttuğumuz yolda başarılı olsaydık, ne özgürlük gelecekti, ne adalet... Bugün devrim peşinde koşarak yaptığım işlerin, harcadığım zaman ve enerjinin, aslında özgür ve eşit bir dünya ideallerinin tam tersine hizmet ettiğini düşünüyorum. Aslında demokrasinin raydan çıkmasına sebep olduk...

Ama şu da muhakkak ki beni ben yapan, bugün her şeyden önce ferdin, bireyin özgürlüklerine inançlı kılan da 68 kuşağının tecrübesidir. Bu tecrübe sayesinde yanlışlarla doğruları ayırmayı öğrendiğime inanıyorum. Eğer 68 tecrübesinden geçmeseydim bugünkü fikirlerime ulaşamazdım. Ne yazık ki 68 tecrübesinden geçen birçok arkadaşımız hayatlarını kaybettiler, kimi asıldı, kimi öldürüldü, birçoğu yıl-

larca hapislerde çürüdü. Doğaldır ki, bundan derin bir üzüntü duyuyorum... Eğer bugün tecrübeyle öğrendiğim doğruları cesaretle ifade edebiliyorsam, bunda biraz da ölüp giden, hayatları harcanan arkadaşlarıma karşı duyduğum vicdan borcunun rolü var.

Bizim kuşağın bir isyan tarafı vardı. İçinde yaşadığımız düzen iyi bir düzen değildi, yerine bir şey koymak lazımdı. "Bunun için bazı riskleri de göze alırsın arkadaş" dedik. Ama bu seni ölüme de götürebilir, yaşayıp fikirlerini de değiştirebilirsin, yahut da değiştirmezsin...

Yıllar sonra, eşimin hakkımızda koyduğu teşhisin gerçeği yansıttığı sonucuna vardım. Şöyle demişti: "Her şeyi sorgulayarak yola çıktınız, cevabı bulmak için devamlı okudunuz, araştırdınız... Ama sonunda vardığınız nokta, '*Küçük Kırmızı Kitabı*[12] oku, yeter' oldu. Yani cehaletin son perdesine vardınız..." Rezaleti düşünebiliyor musunuz? Bugün birtakım ilkel düşüncelerden ibaret bulduğum "*Küçük Kırmızı Kitabı* oku, yeter, yoksa burjuvazi kafanı karıştırır" diyebiliyordum...

O günden bugüne

Doktoramı bitirip İsveç'ten yurda döndüğümde 12 Eylül darbesi oldu. Doktoram elimde kaldı, beni üniversitelere almadılar. Mülkiye'den arkadaşım Hasan Cemal, *Cumhuriyet*'in genel yayın yönetmeni olunca beni gazeteye aldı. Diyebilirim ki hayatımın en sıkıntılı yıllarını orada geçirdim. İlhan Selçuk diktatörlüğü beni boğdu... Yine de *Cumhuriyet* ağır gazete, bana yakışan burada çalışmaktır düşüncesiyle, bir gün o gazete özlediğimiz ciddi, herkesin güvenebileceği, kaliteli bir gazete olacak ümidiyle on yıl orada çalıştım. Sonunda Hasan Cemal'in ayrıldığı gün ben de ayrıldım. 1982'den 1992'ye çalıştığım *Cumhuriyet*'in bana kazandırdığı şeyler de olmuştur muhakkak... *Cumhuriyet*'ten ayrıldıktan sonra kısa süreli TÜSES, CHP Araştırma Merkezi, *Sabah* ve ATV uğraklarından sonra 1994-2001 arasında yedi yıl *Milliyet*'te editörlük ve yazarlık yaptım. *Milliyet*'ten atıldıktan sonra da Bahçeşehir Üniversitesi'nin Siyaset Bilimi Bölümünde ders vermeye başladım. 2002'den beri de *Zaman* gazetesinde köşe yazıyorum. Arada birkaç kitabım çıktı.[13] 65 yaşıma geldim. Artık mümkün olsa sadece kitap yazmak, öncelikle de fikir hayatımın serüvenini, kuşağımın bir öyküsü şeklinde yazmak istiyorum. Buna dair bazı ipuçlarını size verdiğim bu mülakatta bulabilirsiniz.

12. *Küçük Kırmızı Kitap* ya da kısaca *Kırmızı Kitap*, Çin devrimi önderi Mao Zedung'un (1893-1976) konuşmalarındaki özlü sözlerden derlenen kitabın adı. Dünyada en çok satan kitaplar arasında yer alan *Kırmızı Kitap*'ı sadece komünistlerin değil tüm Çinlilerin okuması gerekiyordu. Kitabı okuyup bitiren herkesin Mao Zedung Düşüncesi'ni kavrayacağına inanılıyordu.

13. Şahin Alpay'ın kitapları: *DSP-SHP: Nerede Birleşiyor, Nerede Ayrılıyorlar?* (Seyfettin Gürsel ile birlikte, İstanbul: Afa, 1986), *2020 Yılında Türkiye* (İstanbul: Afa, 1991), *Türkiye'nin Tanıkları: Dışarıdan Bakanlar* (İstanbul: Timaş, 2002), *Türkiye'nin Tanıkları: İçeriden Bakanlar* (İstanbul: Timaş, 2003).

Devrimci gençlik hareketinden ayrıldıktan sonra siyasete ancak siyaset bilimci ve yorumcu olarak ilgi duydum. Bağımsızlığıma düş künüm. Parti disiplinine gelemem. Partili olarak siyaset yapmayı 1993'te sekiz ay kadar danışman olarak CHP'de çalıştığım sırada dahi aklımdan geçirmedim. CHP'nin yeniden açılışında Deniz Baykal'ın çok müspet bir söylemi vardı. Batılı anlamda, benim İsveç'te tanıdığım türden sosyal demokrasi fikrini geliştireceği umuduna kapılmıştım. Ama rahmetli Uğur[14] öldürülünce, halkın bu cinayete gösterdiği büyük tepkiye bakarak babadan kalma Kemalizm'in yeniden yükseleceği zehabına kapıldı. Ve bir daha da toparlayamadı.

Sekiz yıldır Bahçeşehir Üniversitesi'nde öğrencilerime yalnızca bilgilerimle değil tecrübelerimle de bir şeyler vermeye çalışıyorum. Tabii bugün öğrencilerim olan gençlikle, benim üniversitede okuduğum yıllardaki gençlik arasında fazla bir benzerlik bulmak mümkün değil. Kuşaklar arasındaki farkı belki en iyi, 68 kuşağından arkadaşlarım olarak bizlerle, çocuklarımızı karşılaştırarak görebiliyorum... Bizler kendimizi topluma adama ruhuyla doluyduk... Başarıyı bu yolda aradık. Çocuklarımız ise başarıyı, kendi alanlarında katkı yapmakla, bireysel başarıyla tanımlıyorlar. Bunda da onları çok haklı buluyorum.

14. Uğur Mumcu (1942-1993) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Öğrenci Derneği Başkanlığı yaptı. Öğrencilik yıllarında yazmaya başladı. "Türk Sosyalizmi" başlıklı makalesiyle Yunus Nadi Ödülü'nü kazandı. Makaleleri *Ant*, *Ortam*, *Türk Solu* ve *Yön* gibi dergilerde; *Akşam*, *Milliyet*, *Yeni Ortam* gibi gazetelerde yayımlandı. 1975 yılından itibaren *Cumhuriyet* gazetesinde "Gözlem" başlıklı köşesinde düzenli olarak yazmaya başladı. 24 Ocak 1993'te arabasına yerleştirilen bombayla öldürüldü (www.umag.org.tr).

ODTÜ bahçesi. Komer'in arabası yanıyor. 6 Ocak 1969.

Mustafa İlker Gürkan Müslüman-Kemalist olarak geldiği üniversitede DÖBistik takımın yöneticisiydi, İstanbul'daki her eylemde en öndeydi, eylem yoksa tek başına elde Atatürk fotoğrafı "Kahrolsun gericiler" diyerek gece Valiliğe de yürüdü. 68'i "antiemperyalizm, anti-Amerikanizm" olarak yorumluyor, bugün de "Türkiye'de AKP, dünyada ABD kadınların düşmanı" sloganının atılmasını öneriyor. O şimdi avukat.

Mustafa İlker Gürkan:

Deniz Gürkan beş kurban
Kahrolsun Komer Sükan
Yumurtaları da yanlış uçağa fırlattık!

Gazeteci Tanju Cılızoğlu, o sıra *Akşam*'da çalışıyor, atkısını omzuna atacaktı, biz de Komer'in[1] uçağının geldiğini anlayacaktık. Baktık atkı omuzda, kapıya hücum ettik, meydana girdik; yumurta, domates ne varsa uçağa atıyoruz. Yumurtayı koca uçağa denk getirmek de kolay değil. Öyle bir hırsla atmışım ki, yumurta uçağın üstünden hop öbür tarafa.

İşte 40-50 kişi kadarız. Polis arkadaşları toplamaya başlayınca polis arabalarına hücum ediyoruz ama kimseyi kurtaramadan hep beraber alınıyoruz. Beşiktaş Toplum Polisi Karakolu'na götürüldük. Arabalardan tek tek iniyoruz, polis basıyor copu, sonra da merdiven altına fırlatıyor. "Niye geldiniz buraya?" Anlatıyoruz; Komer Vietnam kasabı, buraya büyükelçi olamaz falan... Deniz (Gezmiş) de merdiven altı girişinde sayıp döküyor. "Tamam, tamam" dedi nöbetçilerden biri, "bir şeye ihtiyacınız var mı?" "Karnımız aç para versek bir şey alır mısınız?" "Yok" dedi ve gitti. Az sonra döndü, elinde pastırmalarla. Cebinden ödemiş. Aynı polis, komiserle birlikte "Memleketi Amerikalı köpeklere bırakmayın, siz de olmasanız namusumuzu kim koruyacak" deyince şaşırmadık desem yalan olur.

Ankara'dan, galiba Milli Devrim Derneği[2] çevresinden gelen "Vietnam kasabı Komer Türkiye'ye büyükelçi geliyormuş" haberi üzeri-

1. 28 Kasım 1968'de İstanbul ve Ankara'daki karşılamalardan sonra Robert Komer'in Türkiye'deki büyükelçilik görevi 3 Aralık 1968'de başladı. Ocak 1969'da ABD Başkanı olan Richard Nixon 7 Mayıs 1969'da Komer'i geri çekti. Komer 9 Nisan 2000'de 78 yaşında öldü. Komer 6 Ocak 1969'da Rektör Kemal Kurdaş, rektör yardımcıları ve dekanlarla öğle yemeğinde buluşmak için 12:30'da Rektörlüğe geldi. Büyükelçinin kampüse geldiği haberi hızla duyulmuş, protestolar başlamış ve saat 13:15'te büyükelçinin arabası yakılmıştır. Aynı gün saat 16:30'da üniversitede Akademik Konsey toplanarak olayları kınama kararı almış ve öğrenciler hakkında kamu kovuşturmasının ODTÜ Disiplin Komitesi'nce yürütüleceği kamuoyuna duyurulmuştur. 9 Ocak 1969 günü, Ankara Cumhuriyet Savcılığı, ABD Büyükelçisi Komer'in arabasını yaktıkları iddiası ile yedi öğrenci hakkında gıyabi tutuklama kararı vermiştir. Bu olay üzerine öğrenciler Rektör Kurdaş'ı protesto etmiştir. Kararın ardından üç binden fazla ODTÜ öğrencisi imzaladıkları dilekçelerle savcılığa başvurarak arabayı yakan-

ne alana gitmiştik. Cılızoğlu'nun atkısı işe yaramadı, yanlış uçağa gösteri yapmışız. Uçak biz polis arabalarındayken gelmiş. Gerçekten de onur kırıcı; hiçbir ülke Komer'i büyükelçi olarak kabul etmemiş, Türkiye hariç. Cihan (Alptekin), Deniz (Gezmiş), Toygun (Eraslan), Zülkadir (Mustafa Zülkadiroğlu) ve Rahmi (Aydın) tutuklandık, Sultanahmet Cezaevi'nde yatarken arkadaşlar hapishanenin önünde "Deniz Gürkan beş kurban – Kahrolsun Komer Sükan"[3] diye slogan atmışlardı.

68'e yolculuk

Müslüman ve Kemalist Mustafa Gürkan olarak geldim üniversiteye. Yoğun bir aile terbiyesi almış bir subay çocuğuyum. Babam çok iyi bir antiemperyalistti. O zaman emekli, 6. Filo gelince bana bir kat iç çamaşırı ve para gönderirdi, ne olur ne olmaz diye. Türk ordusunun çok önemli bir kesimi muvazzaf ya da emekli anti-Amerikandırlar. Samsun'da Kıbrıs Mitingi oluyor mesela, bizim evde "Türk insanı Kıbrıs'ı kanıyla yazmıştır, ya taksim ya ölüm" diye konuşmalar yapılır. Bir gün oturdum bacağıma bir bıçak batırdım, kan akıttım, "Ya taksim ya ölüm" yazdım, babamla beraber kanlı pankart yaptık. Sonra Atatürk'ün heykellerini kırdılar, ilk protestolarımız böyle oldu.

Geldiğimde, üniversitede sosyalizm tartışmaları vardı. Tabii hiç tereddütsüz bizim sürecimizde Alp Kuran, Nuri Yazıcı, Bozkurt Nuhoğlu, Raif Ertem, Ahmet Güryüz Ketenci, Öcal Okay, Yalçın Önder gibi ağabeylerimizin katkısı büyüktür. Hukuk birinci sınıf amfisinde kürsüde boykot hakkında konuşuyorum, biri, meğer sivil polismiş, beni götürmeye kalktı. Öğrenciler çekip kurtardılar tabii. O sırada biri koluma yapıştı, "Mustafa bir şey mi oldu" dedi. İşte Deniz ile böyle tanıştık 1967'de.

Yine bir şey oldu, protesto edelim dedim. Kimse katılmayınca tek başıma Atatürk'ün resmini aldım, 66-67 falandı, "Kahrolsun Gericiler" diye bağırarak gece yarısı Valiliğe kadar yürüdüm. Yolda bir bekçi gördü, "Kardeşim sen deli misin, dön geri" dedi bana. "Bağırıp geri döneceğim" dedim, aynen de öyle yaptım.

68'den 12 Marta

Başbakan Süleyman Demirel'in uluslararası bir gençlik organizasyonu olan AIESEC toplantısına geleceğini duyunca Kemalizme yönelik karşı devrimi ilerletmeye çalıştığı için protesto etmeye karar verdik.

ların dokuz kişi olmadığını kendilerinin de yakma eylemine katıldıklarını bildirmiştir. Olayların ardından 10 Ocak 1969 günü üniversiteyi bir ay kapatma kararı alan Akademik Konsey ciddi protestolarla karşılaşmıştır. Bu kararı tanımayan öğrenciler, üniversiteyi işgal ederek öğrenime devam etme kararı almıştır. Sosyalist öğrencilerden Ahmet Kardam, üniversitenin kapatılması konusunda yürütmenin durdurulması için Danıştay'a başvurmuş ve olumlu sonuç almıştır. 23 Ocak 1969 günü tutuklama kararı alınan öğrencilerden yedisi teslim olmuştur.

2. 27 Mayıs 1960 askeri darbesini yapan Milli Birlik Komitesi Üyesi "Tabii Senatörler"in başı çektiği, tam adı 27 Mayıs Milli Devrim Derneği olan örgüt.

3. Dönemin İçişleri Bakanı Faruk Sükan.

Demirel yerine, Devlet Bakanı Seyfi Öztürk gelince şaşırdık. Çok kalabalıktık, gömleklerin içinden pankartları çıkardık, bir şey yapmamıza fırsat kalmadan Bakan konuşmasını bitirdi. Sonra teker teker teslim olduk ya da yakalandık. Olayın yankısı büyük oldu, yeni öğrenci liderleri kadrosu da buradan çıktı. İktidar yanlısı militan bir yargıç olayların tırmanmasında çok rol oynadı. Bence içeri atılmamız planlı, programlı, hesaplı kitaplı bir şeydi. Bizi "yılanın başını küçükken ezelim" diye tutukladılarsa da bekledikleriniz tersi oldu.

Bir akşam DÖB'lüler Yenikapı'da oturuyoruz. Sonraki gün gelmesi beklenen 6. Filo'yu konuşuyoruz. Bu herifler ne demeye geliyorlar? Burası genelev mi, Amerikan eyaleti mi, Amerikan limanı mı? Yurtseverce duygularla Amerikan askerlerini siyaha boyamaya karar verdik. İlaç kutularını boyayla doldurup Beyoğlu'nda akşam dolaşmaya çıkan askerlerin kafalarından boca ettik. Yakalandık tabii. Bizden sonra kimi arkadaşlar İTÜ yurduna gidince polis de peşlerinden yurdu basmış. Vedat'ı (Demircioğlu) atmışlar, camdan mı pencereden mi? Hâlâ bilinmiyor.

Kadri Kaplan'ın başında olduğu Dev-Güç böyle bir yürüyüş organize ediyor, Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu'ndan haber verdiler. Eyleme "Tam Bağımsız Türkiye İçin Mustafa Kemal Yürüyüşü" adını da biz DÖB'lüler verdik. Ankara'da Milli Devrim Derneği'nde bir toplantı oldu. Bakın, Milli Devrim Derneği'ndekilerin çok hizmetleri olmuştur ilerici harekete. Reddetmek ayıptır ve haksızlıktır. Baştan sona tartışmalarla geçti yürüyüş. Sosyalist arkadaşlarımız "Kemalistlerin kuyruğuna takıldınız", Kemalist arkadaşlarımız "Siz sosyalistler bu işi amacından saptıracaksınız" diyorlar, yürüyüşün tarihsel bir işlev göreceğine, bütün ülkede etki yaratacağına inanmıyorlardı. Bir grup "Kemalist"le bir grup "sosyalist" durumun farkında değildi. Demirel meşhur "yollar yürümekle aşınmaz"[4] lafını bu yürüyüş için söylemiştir; demokratik bir açılım olarak değil "umurumda değil" anlamına. O gün sadece sekiz dokuz kişi yürüdüğümüz için bir başbakanın bu kadar az kişinin yürümesi üzerine demeç vermesine hayret etmiştim. "Sizi tarayacaklar, Anıtkabir'e gitmeyin" lafları bu konuşmadan sonra çıktı. Biz yürürken, İstanbul Üniversitesi'nin açılışında MTTB Öğrenci Birliği Başkanı Atatürk heykeli önünde solculara silah çekiyor. Fark ortada. Biz ise önümüzde Türk bayrağı, kafamızda Kurtuluş Savaşı kalpakları masumane yürüyoruz.

Elmadağ'a geldiğimizde Kadri Kaplan tayfası "Bu yürüyüş yapılmayacak" dedi. Yeniden tartışma başladı. Aramızda Dev-Güç'ten kimse kalmamıştı ama tekrar geldiler, Anıtkabir'de taranacağımızı

4 Süleyman Demirel, 8 Kasım 1968'de Adalet Partisi'nin Ankara İl Kongresinde gösteri yürüyüşleri üzerine bir soruya yanıt olarak, daha sonra hem "özgürlük yanlısı" hem de "özgürlük karşıtı" olarak değerlendirilen bu sözleri söylüyor.

ODTÜ Sosyalist Fikir Kulübü'nün Komer'in arabasının yakılması üzerine yaptığı afiş.

söylediler. Taranacaksak Anıtkabir'de taranalım! Deniz, "Sadece biz kalsak da Anıtkabir'e gideceğiz" dedi. Ertesi gün girdik Ankara'ya, Anıtkabir'e gittik, üsteğmen ya da yüzbaşı öncülüğünde Aslanlı Yolu geçtik, mozoleye çelengimizi koyduk, deftere yazdık, saygı duruşunda bulunduk. Bazıları orada olay oldu diyor. Yok böyle bir şey. Kimse de bizi tarayamadı, bizi korkutamadılar da. Belki inisiyatif elden kaçıyor diye bizi durdurmaya çalıştılar, bilemiyorum. SDDF[5] adı var, kendi yok. Başkan İskender (Odabaşı) ise tek başına örgütünden daha etkiliydi. Bizim de sevdiğimiz biriydi, hâlâ da arkadaşız.

En önemli yanlış "Mini İşgal"dir ama ben böyle yanlışı öperim. 68'in en çok yanlışlarını seviyorum. Yani, bu kadar masum bir yanlışı başka kim yapar acaba? Mini İşgal bizden başka kime zarar vermiş? Hiç kimseye. Yanlıştı, çünkü okul zırt pırt işgal edilmez. Haziranda okulu işgal etmemiş, sahiplenmiştik. Ne demek rektörlük binasına girip, pat pat yerlere basıp çıkın dışarı demek? Mini İşgal gençliğin yeni eylem biçimleri konusundaki tıkanıklığını da ifade eder. Oya Sencer'in (Baydar) doktora tezinin reddedilmesine karşı bir protesto biçimi bulunamamıştır. Politik nedenlerle tez kabul etmemek son derece haksız bir davranıştır. Biz de haklıyken haksız olduk.

Hakkımızda gözaltı kararı alınmış, Garnizon Komutanlığı'ndan "Hiçbir şey olmayacak" diye garanti verdiler. Orduya güveniyoruz; hakikaten de o dönemde ordudan gelen hiçbir isteği gençlik hareketi geri çevirmemiştir, onlar da verdikleri her sözü tutmuşlardır. Neyse gittik Garnizon'a. Adliye'den de haber geldi, arkadaşlarınızı kurtarın diye. Arkadaşlarımızı kurtarmak için Cağaloğlu'nda polisle tekrar çatışacaktık. Bir inzibat eri geldi önce, sonra da başlarındaki subay, "Hocalarınızla görüşün" dedi. Garnizon Komutanlığı'ndan insanlar, hocalar, Vali Vefa Poyraz hep birlikteyiz. Vali "Bu memleketi siz mi yöneteceksiniz biz mi" gibisinden soruyor. Bozkurt (Nuhoğlu) her zamanki gibi diplomatça konuşurken, Deniz postayı attı. Bak! Subayların verdiği söze güvenerek atıyorsun postanı. Vali hiç müdahale etmiyor, söz verilmiş, protokolün gerekleri yerine getiriliyor. Subaylar, biz giderken, "Merak etmeyin kimse tutuklanmaz, sakin olun" diyorlar. Gerçekten de yarım saate kalmadı, ifadesi alınan Savcılık'tan bırakıldı. Şimdi kıssadan hisse, devlette zafiyet yok, zafiyet iktidarda. Bence toplumsal duruma tekabül eden esneklikleri gösteren bir başka devlet kurumu olan ordu vasıtasıyla iş çözümlenebilmekte, bir anlaşmaya varılabilmektedir.

Mesela Marmara Sineması'nda bir kongrede, Faruk (Ömer Faruk Yücel) adında Samsunlu bir hemşerim vardı, dövmek için balkonda

5. Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu (SDDF) üniversitelerdeki Cumhuriyet Halk Partili gençlerin kurduğu derneklerin bir araya gelerek kurduğu üst örgüt.

Komer'in arabasını yakan öğrencileri hapishaneye uğurlayan ODTÜ'lüler. Mart 1969.

sıkıştırıyorduk, hazırola geçip İstiklal Marşı söylemeye başlayınca, belki 100 kişi durduk, dinledik. Çünkü biz böyle yetiştik. Bir ara Türkiye Ziraat Odaları Birliği Başkanlığı da yapan Faruk şimdi bizle birlikte emperyalistlerin tarımı nasıl yok ettiğini anlatıyor. Her pankartın köşesine Mustafa Kemal'in resmini takardık. 12 Mart gelince Atatürk düşmanı da, İstiklal Marşı düşmanı da, bayrak düşmanı da biz olduk, gerizüllah takımı da Atatürkçü oldu, Türk bayrağına sarıldı. Hiç anlayamadım. Hapsi göze alıp Amerikan bayrağını indirip Türk bayrağını çekerdik, Dev-Genç davasında Amerikan bayrağını indirip Türk bayrağını çekmekten yargılanıyorsun, Türk bayrağına selam durdurtuyorlar, fıttırmamak mümkün değil! 22-23 yaşındasın.

68 Antiemperyalizm, anti-Amerikanizmdir

68 antiemperyalizm, anti-Amerikanizm demekti; bağımsızlık ve demokratik üniversite mücadelesi, başkaldırı demekti. 68 işgalleri herkes için iyi oldu. Okullar kapandı, hocalar okulları terk etti gitti. Muhalefet de basın da "çocuklar haklı" dedi. İstanbul Üniversitesi eski Harbiye Nezareti ya. İşgalde girdik Deniz'le birlikte dekanın odasına. Deniz duvarda asılı Atatürk'e baktı, baktı, "Hey gidi Mustafa Kemal"

dedi, "Buraya girmeyi ne kadar istemiştin, bak biz geldik, girdik". Mustafa Kemal Harbiye Nazırı olmak istemiş de, olamamış ya, onu demeye çalışıyor.

Antiemperyalizm, anti-Amerikanizm meselesini üniversite öğrencisi öne çıkardı. Üniversiteler anti-Amerikan, antiemperyalist potansiyelin kaynak çıkış noktaları haline gelmişti. 6. Filo limanlarımıza gelemez hale getirildi, daha ne olsun?

Bize cuntacı derlerdi; cuntacılıkla yani askeri bir darbeden yana olmakla suçlarlardı. Biz de itiraz ederdik. Hiç tereddütsüz söylüyorum gönlümüzde öyle bir aslan yatıyordu. Yatmıyordu diyenlerin alayı da yalan söylüyor. Yok, işçi sınıfı, halk demokrasi falan derlerse, parmak sallarım. Bu ülkenin kaderi değişsin be birader. Yollarımda paldır küldür hurda kamyonlar yerine büyük treylerler yürüsün, fabrika bacalarından duman çıksın, insanlar sokaklarda gülerek gezsinler...

Sosyalist düşünce, sosyalist hareket "Milli Demokratik Devrim" teziyle gençlik kitlesi içine girdi. Bizim kuşağın yetişmesinde TİP ve *Yön* bence birinci derecede etkili. CHP toplumsal muhalefetin çok gerisindeydi. Ecevit'in genel sekreterlik[6] mücadelesiyle CHP çizgisi biraz ileriye gidince de partiye üye olduk. Bizde Bursa Nutku çok ciddi bir ayrım noktasıydı; kabul etmek ya da etmemek. Gençlik hareketinin başarılı olmasının en önemli nedeni bağımsızlığıydı; hiçbirimiz bir ittifakın, bir siyasal hareketin uzantısı gibi hareket etmiyorduk. Alırız akşam gazeteyi şurada şu olmuş burada bu olmuş okurduk, yarın şunları yapmak lazım derdik, yapardık, öğrenci de bize uyardı. Öyle ikide bir öğrencilere hadi yürüyün demedik tabii; toplasan on tane yığınsal ciddi şey çıkartamazsınız. Halk bizi çok destekledi, yeri geldi su verdiler, ekmek verdiler, yeri geldi yaralıları evlerine aldılar.

Rahmetli Doğan Avcıoğlu'nun siyasal iktidar programı olarak ortaya koyduğu görüşlerine devrimci harekete girerken nasıl inanmışsam, şimdi de aynen inanıyorum. TMGT'ye İlhan Selçuk, Alp (Kuran) Ağabey ile arkadaş olduğu için gelirdi, bir-iki kez Talat Turhan[7] Ağabey de gelmişti.

Üniversiteye silahı sağcı öğrenciler değil, planlı programlı iktidarın adamları soktu. Yaptığımız hep savunma olmuştur ama sözlerimiz kitle iletişim araçlarının korkunç etkisi altında ezildi kaldı, derdimizi anlatamadık. 68 gençlik hareketi, sosyalist hareketin görevlerini üstlenmeye kalkınca bitmiştir. Bütün bu deneyler iyi niyetli ama çaresizliğin ürünüdür, tarihsel misyonu bakımından işçi sınıfı hareketine sorulması gereken sorular vardır, yani gençleri suçlamak ayıptır.

6. Cumhuriyet Halk Partisi 18-21 Ekim 1966 Kurultayında "Ortanın Solu" resmen benimsendi. İsmet İnönü yeniden genel başkan seçilirken Zonguldak milletvekili Bülent Ecevit de genel sekreter oldu.

7. Talat Turhan 1924 Elazığ doğumlu. 1964'te Topçu Kurmay Yarbay rütbesiyle resen emekli edildi. 12 Mart darbesi sonrası açılan "Bomba Davası" ve "Sabotaj Davası"nda yargılandı.

Biz DÖBistik takım

Biz DÖB'lüler Beşiktaşlıydık, şampiyon olduğu 65-66 ve 66-67 sezonunda Beşiktaş'ın İstanbul'da gitmediğim maçı yoktur. Amma çok çizgi roman okurduk! Kovboy filmlerine gitmeyi severdik. İçki pek içmezdik, kırlarda ara sıra şarap içerdik, onu da lık lık yuvarlayıp hemen zom olurduk. Flört ilişkileri pek yaygın değildi ama DÖB'lü arkadaşlar için söylüyorum tabii, hepimiz flört ettik, gençliğimizi şırıl şırıl akan bir ırmak gibi yaşadık. Biz İstanbullular pek küfür etmezdik. Ankaralılar farklı, Mahir Çayan'la o kadar tartışmışızdır o bile küfür ederdi. Geleneksel değerler önemliydi, otobüste bir yaşlı gördük mü ayağa kalkardık, hocalarımıza karşı saygısızlık etmezdik. İşgalde, Tarık Zafer Tunaya bize "Ne arıyorsunuz burada, defolun" dediğinde Deniz ile birlikte çıt çıkarmadan odayı terk ettik, baktık o da çıkmış elinde kitaplarıyla. "Gidiyorum, döndüğümde hiçbirinizi burada görmeyeceğim" dedi. O zaman hocalarımız Aytekin Atay, Aydın Aybay, Ümit Doğanay... Biz onlara "üç ay'lar" derdik.

DÖB'lülerin bu olay doğru mu yanlış mı bakacak zamanı kalmazdı. Bizden önce başta Kürtler olmak üzere herkes Deniz'in etrafını sarmıştı. Deniz'e laf anlatmak kolay değildi, bir tek Kıyıcı (Mustafa Lütfi) ona söz geçirirdi. Bir toplantımız var; çok meşhurdur, Deniz eleştirilecek diye karar alındı. Deniz geldi, "Hangi götoş beni eleştirecek" diye sorunca, Zülkadir (Mustafa Zülkadiroğlu) "Ben" dedi. TMGT'deki uzun masaya Deniz yumruğuyla bir vurdu, ortalık birbirine girdi; bütün DÖB'lüler birbirine bağırıyor, Deniz de Zülkadir'in peşinden koşuyor.

Gerçekten varlığımıza kasteden bir durum olursa, parkalarımızı ve postallarımızı yeniden giyeriz. Devrimci bir eylem için bir aradaydık. Üniversiteden sonra ortak eylemler yerine, ortak nostaljiler var şimdi, bir de kızgınlıklar kırgınlıklar. Şimdi herkes 68 kuşağı sanki, 60-65 yaşlarında herkese 68 kuşağı dersek, şirazenin topu kaçar. DÖB'de yönetici olarak etkin rolüm oldu, kendi başıma karar vermemişimdir ama hesap vermek veya hesap sormak söz konusu olunca herkes bana yüklenirdi. Deniz ile konuşma imkânı yoktu, o çalışkan bir öğrenciydi, akşamları gecikmeden eve giderdi.

Yeniden 27 Mayıs

Bağımsızlık Haftası[8] sırasında Maçka Maden binasındaki forumda Dolmabahçe'ye, oradan da Sirkeci Adliyesi'ne yürüyeceğimizi ilan ettik. Polis Dolmabahçe'ye inen yolun hemen başında barikat kurmuş. On binlerce insan Taşkışla Mimarlık binasına doğru yöneldik. Aşağıya dönemiyoruz, kavşakta gene polis barikatı var. Taşkışla'yı geçip Divan sapağına geldik, yüksek bir yere çıkıp "Arkadaşlar Harbiye'ye gidiyoruz" diye yürüyüş kolunu çevirdim. Koşarak Divan Pastanesinin önünden Elmadağ yoluna çıktık 10 bin kişi. Hayal etmesi bile zor! 22 yaşında bir gençsin. Binlerce insan "Dolmabahçe'ye gideceğiz" diye beklerken, üç beş Dev-Genç yöneticisinin bildiği gizli bir kararı tartışmasız uyguluyorlar. Dev-Genç'e böyle bir güven var. Neden? Çünkü Dev-Genç onlara hiç utanacakları bir eylem önermedi, başarısız kaldıkları hiçbir eylem olmadı. Dev-Genç önderleri onlar gibi okuyan, derse giren, "Ah ulan filan dersten Eylüle kaldım" diye hayıflanan kendilerinden biri. Polis aşağıda bizi beklerken biz Hilton'u, geçtik. Nahit (Tören), Namık, Gökalp (Eren) birkaç arkadaş bu atlatma manevrasını biliyoruz. Hatta tam Divan'a doğru dönmek üzereyiz, Zülkadir'in karardan haberi yok, kitleye çök-kalk yaptırıyor. Zülkadir en kritik anda zaman çalıyor diye dellenen Nahit üstüne atlayıp Zülkadir'i durdurdu. Bir yandan da bana "Hadi konuş konuş" diye işaret ediyor. Türkiye'nin ilk korsan yürüyüşü denilen bu eylemde üç kişi gözaltına alınıyor. Harbiye Garnizon Komutanlığı'ndayız. Arkadaşlarımız haksız tutuklandı, sırf bizi tahrik için bu yapılıyor. "Eğer bırakmazlarsa buradan Sirkeci'ye de gideriz" gibisinden laflar ediyoruz. Haksız tutuklandı diye itiraz ediyoruz. Yani bir eylemin faili olsalar diyeceğimiz yok. Bu ne demek? Yaptıklarımızın bedelini göze alıp da yapıyoruz, meşru temelde durmaya çaba gösteriyoruz. Gençlik eyleminin olması gereken temel özellikleri açıklık, meşruiyet ve yığınsallıktır. Garnizon Komutanlığı bahçesinde bir Atatürk heykeli var. Bütün merasimler onun önünde yapılıyor. Altında Türkiye'de hiçbir Atatürk heykelinin altında yazmayan bir söz yazılıdır: "Hürriyet ve İstiklal benim karakterimdir." Sonra 12 Martta o yazıyı oradan kaldırdılar. Garnizon Komutanı, "Siz Teknik Üniversite'ye gidene kadar, arkadaşlarınız oraya varmış olacak" dedi. Öyle de oldu. Aramızda sürekli bir diyalog vardı, sıkışınca Garnizon Komutanı'na giderdik. Şimdi bu devlet bu ülke milli kurtuluş savaşıyla kurulmuş, Portekiz'deki gibi bir faşist diktatörlük, sömürgecilik sürecinden gelmiş değil, orada bile öyle ileri bir Nisan hareketi[9] çıktı. Türk ordusu hakkında, o za-

8. 18 Mart 1970.

9. Portekiz'de 25 Nisan 1974'te "solcu" askeri darbeyle "Karanfil devrimi" gerçekleşti.

Nahit Tören

man da hiç değildim ya, kötümser falan değilim. Doğrudur işkence yapan subaylar, astsubaylar vardır, olabilir. Yani Türkiye'deki ordu ya da yargıyı Latin Amerika ülkeleriyle, Portekiz, İspanya ya da bir başka ülkeyle kıyaslamak mümkün değil.

Yeniden bir 27 Mayıs yaşanabilir mi? Böyle bir şey görünmüyor ancak Portekiz sömürgelerinin istihbarat örgütünden Nisan Devrimi nasıl çıktı? Bir soru, Cevat Öneş MİT Müsteşar Yardımcılığından emekli, bugün neler diyor? Biz 1990'larda konuştuğumuzda "Üç-beş eşkıya demeyin, bu ciddi bir hareket" dediğimde, bana gülüyordu. Dört-beş sene sonra yine konuştuk –Cevat Ağabey ile sohbeti karşılıklı olarak severiz– aynı şeyleri daha şiddetle söylüyor, "Kürt sorunu diye bir sorun yoktur" gibisinden laflar ediyordu. Şimdi Türk-Kürt kardeşliği hareketine bayrak olmak istiyor. Hayatın önümüze neler getireceği belli olmaz ve zaman saat tik takları gibi akmaz. Ama somut olarak en azından öngörülebilir bir gelecek için yeni bir 27 Mayıstan söz etmek yalnızca gevezelik olur. Tabii, 1968 dönemi ordusuyla şimdiki orduyu aynı göstermek mümkün değil. Orduyu bir iç güvenlik görevlisi gibi yıllarca kullandılar, bunu önemsememek yanlış olur, ama hedefi kaçırmamak gerekir. Hedef ne? MHP hareketinde de birtakım lümpenler, kahve tarayan insanlar faşist hareket diye ilan edildi. Ne kadar yanlış! Türkiye'de faşizmin, tüm gericiliğin kaynağı ABD'dir. Aklı başında, sağlam tutarlı bir Amerikan düşmanlığı yapılmadan, kelimeleri seçerek söylüyorum, tutarlı, ilerici, devrimci bir politika ortaya konamaz, yani bağımsızlık ön plana alınmadan doğru politika ortaya konamaz. Bu politika bu kitle çizgisinde sürdürülmedikçe başarılı hiç olunamaz.

40 yıl sonra

1968'lerde 20 sene sonra ülkenin kalkınmasında çaba gösteren bir subay olurum sanıyordum. Bunu yalnız ben düşünüyordum. Türkiye'nin bugünkü sorunlarıyla boğuşacağını hayal bile edemezdim. Yani yabancı sermaye, özelleştirmeler, sendikasızlık... Çocukların okuduğu, sokaklarında dilencilerin dolaşmadığı bir ülke yaratacağız sanıyorduk; aksine, dilencilik fon ile resmi hale getirildi. Kadın meselesi çoookkk önemli, 21. yüzyılın ruhu, İslam yobazlığının zayıf karnı, özellikle bizim gibi Müslüman ülkelerde, aydınlanma hareketinin en önemli ayağı. Ancak Amerikan emperyalizmi 15 yıl önce dar entelektüel çerçeveden çıkıp yığınsallaşmakta olan hareketi, bulduğu harika saptırma "ılımlı İslamlaştırma" yolu ile başka bir kanala aktardı.

İslamcı kadın hareketinin aydınlanmacı kadın hareketinden çok daha yığınsal olduğu bir gerçek. Bu nedenle siyasetin hâkim sorusu "kim" sorusudur. Kim, kimin için, kime karşı, kimle beraber? Kadın hareketi için de geçerli. Benim kişisel kanaatime göre cumhuriyet mitinglerinin en büyük yararı, Türk siyasal hayatında kadınların neler başarabileceğini göstermesidir. Şimdi örgütlenme ihtiyacındalar. Apolitik olan kadın hareketi hiçbir şey yapamaz. Sözgelimi "Türkiye'de AKP, dünyada ABD kadınların düşmanı" diye bir kampanya neden yapılmaz?

68'de ifadesini bulan değerler bütün insanlık tarihinin en yüksek değerleridir, henüz aşılamamıştır. 68 emperyalizm çağının en yüksek ilerici "dağ"ı ise emperyalizme karşı sorun sömürge ya da yarı sömürge (ve küreselleşmenin en son –en modern– emperyalist siyaset olduğunu kabul ediyorsak) ulusların bağımsızlık mücadelesini, uluslaşma mücadelesini de ve dolayısıyla ulusalcılığı da bu "dağ"ın en önemli zirvelerinden bir olarak görmek zorundayız.

Bir not: Ulusal bağımsızlık kavramı/bilinci "lazer" gibidir. İşadamıyla işçiyi, çiftçi ile tüccarı, memur ile esnafı birleştirir, kaynaştırır, yurtsever ile işbirlikçiyi kıldan ince kılıçtan keskin bir duyarlılıkla ayırır.

Bir başka husus; çok açık söylüyorum bugün Türk ulusunun Kürt unsuru ağır baskı altındadır. Ben Türküyle, Kürtüyle, Abhazı, Çerkeziyle bütün yurttaşlarımızın ulusal adı olarak "Türk" adını kullanıyorum. Kim Kürtlere baskı yapıyor? Nasıl yapıyor? Kendilerine milliyetçi diyenler yapıyor, devlet eliyle onu kullanarak yapıyorlar. Başta ABD olmak üzere emperyalizmle özellikle gizli servislerle de en yakın ilişki içinde olanlar da onlar. Bunlar kimi zaman milliyetçi kimi zaman liberal-demokrat, kimi zaman Müslümancı, kimi zaman Atatürkçüdür. Bu sıfatlarının hepsi tırnak içindedir. Ama bir sıfatları onların asıl kimliğidir: Amerikancı. Amerikancılar ABD'nin emir ve talimatıyla Türke Kürtü kırdırmaya çalışıyor. İlhan Ağabey (Selçuk) ulusal birliğimizin başlıca düşmanının dinciler olduğunu söyler. Doğru ama yeterli değil. Ulusal birliğimizin başlıca bir başka düşmanı da soy esasına dayanan milliyetçilik anlayışıdır. Etnik milliyetçiliği anlamıyorum. Aklım almıyor, hayretler içinde kalıyorum. Beynimin trafoları patlıyor. Tarsuslu Paulus... St. Paulus. Kimin bu adam? Anadolu'dan Tarsus'tan. Yani benim yurttaşım. Benim atam sayılmayacak mı? Paulus'u reddedip de hangi coğrafyaya vereceğiz? Miletoslu Thales, Halikarnaslı Heredot. Hepsi Anadolu'dan. Bu büyük tarihsel birikimin mirasçısı kim? Biziz. Bununla övünmeliyiz.

5 Mart 1971 ODTÜ baskını sonrası ODTÜ-SFK temsilcisi Tayfun Mater Ankara İl Jandarma Komutanı Albay Mehmet Öztoprak ile görüşüyor.

Örnek, hem de parlak örnek. Kılıçla kazanılan zaferler, sabanla kazanılan zaferler önünde eğilirler yok olurlar. Ulusal ekonomi korunacak. Memleketin tersaneleri, fabrikaları korunacak. Özelleştirmeye karşı tavır alınacak. İşte bunun için ulusal planlama, bunun için IMF değil DPT. Kamu girişimciliği bugün de dünyada çok önemli role sahiptir. Ve inanılsın ki Kamu Sektörü modern zamanlarda bütün dönemlerden daha çok gelişmekte olan ülkeler için ihtiyaçtır. Bir yerlerden, toplumsal gruplardan ya da kategorilerden kopuk, soyut bir ulus yoktur. Ulus asıl olarak onu oluşturan halktır. Halkın toplu kişiliğini korumadan, bu kişiliğin siyasal tezahürü olan, ifadesi olan ulusal devletin bağımsızlığını korumadan ne karşılıklı bağımlılık, ne de uluslararası entegrasyon olmaz.

60 yıl

1948'de Eskişehir'de doğdum. Eskişehir Atatürk Lisesinde sosyal faaliyetlere katılır, Eskişehir radyosunda program yapardım. Güreş favori sporumdu. İstanbul Hukuk'a 1965-66'da girdim. DÖB kurucuları arasında yer aldım. 12 Marta kadar en az yedi-sekiz kez hapse girdim, gözaltıların sayısını hatırlamıyorum. 1971'de önce, "Devrimcinin Görevi Devrim Yapmaktır" başlıklı bir yazı ile Hüseyin İnanların Diyarbakır'da tutuklanmaları üzerine "Türkler ve Kürtler Kardeştir" diye yazdığım bir yazıdan ötürü "Kürtçülük propagandası" yapmaktan eski TCK 142/5'ten tutuklandım, sonra İstanbul Dev-Genç davasından arandığımı duyunca bir süre kaçtım. Toplam üç buçuk yıl civarında hapis yattım, sendikacılık yaptım. 12 Eylülde yine gözaltı. Esnaflık yaptım, 1983'te SODEP'e daha sonra da SHP'ye üye oldum. Futbol takımı antrenörlüğü de yaptım. Yaşamaya ve mücadele etmeye devam ediyorum... Daha geçmişim bitmedi.

THKP-C Davası 1971 Haziran-Temmuz, ilk duruşmalardan biri. Ulaş Bardakçı, Mahir Çayan, Jülide Aral (Zaim), Rüçhan Manas ve Kadriye Deniz Özen.

Ertuğrul Kürkçü, ODTÜ'de mimar olmak için yola çıktı ama önce ODTÜ SFK sonra Dev-Genç Genel Başkanı oldu, hâlâ gençlik lideri denince akla ilk o geliyor. 30 Mart 1972'de Kızıldere'de arkadaşlarıyla birlikte kuşatıldı, onlar öldürüldü, o bir raslantıyla sağ kaldı, ertesi gün ele geçirildi, 12 Mart darbesi sırasında girdiği cezaevinden 14 yıl sonra 1986'da serbest bırakıldı. O günden bugüne 68'deki amaçlarına sadık yaşamaya, dünyayı dönüştürmek için üstüne düşenleri yapmaya çalışıyor.

Ertuğrul Kürkçü:

1968'de devrimci olmamak ayıptı. Gençler bugün devrimci oluyorlarsa bu çok daha önemli...

Kimse o gün Komer'in ODTÜ'ye geleceğini bilmiyordu.[1] Öğleden sonraydı. Mimarlık Fakültesi'nde stüdyoda çizim yapıyordum. Birisi, "Komer Rektörlüğe geldi" diye kapıdan seslenince, hep birlikte rektörlüğün önüne gitmek için ayağa kalktığımızı hatırlıyorum. Beş-on derken sonra yüzlerce kişi olduk.

Sosyalist Fikir Kulübü'nün (SFK)[2] öncüleri geldi, Halil Çelimli'yi hatırlıyorum, elinde megafon "İkinci Milli Kurtuluş Savaşımız başlamıştır" diye konuşma yapıyordu. Önce rektörlüğe doğru haykırışlarla protestolar sürdü. Rektörlüğün camı kırıldı. Ama binaya yönelik saldırılar hemen durduruldu ve Komer'in ABD forsu açık makam aracına yönelindi. Şoför araçtan çıkarıldı ve etraftakiler aracı sarsmaya camlarını kırmaya başladılar, yüzlerce insan bir anda birkaç direği de manivela olarak kullanarak aracı ters yüz etti. Sinan Cemgil, Taylan Özgür, İrfan Uçar ve Seçkin İnceefe'yi hatırlıyorum, aracın benzin deposuna bir ekose atkıyı sokup benzine buladılar ve aracın içine attılar, araç yanmaya başladı. Araç tamamen yandıktan sonra kalabalık hatıra parçaları toplayarak dağıldı.

1. ABD Büyükelçisi Komer'in 6 Ocak 1969'daki ODTÜ ziyareti.

2. 1965'te Muammer Soysal, Vahap Erdoğdu ve arkadaşları ODTÜ Sosyalist Fikir Kulübü'nü (SFK) kurmuş, Öğrenci Birliği seçimlerini "Toplumcu Birlik" adı ile kazanmış ve Muammer Soysal Öğrenci Birliği Başkanı olmuştur. SFK 12 Mart askeri darbesiyle 1971'de kapatıldı. Ankara Dev-Genç ana davasında SFK yöneticileri ve bir kısım üyeleri yargılandı (www.odtu.edu.tr/50yil/1965.php).

Eninde sonunda şiddete yönelmiş bir protestoydu ama, insan hayatına, bireysel ya da kamu mülkiyetine zarar verilmemişti. Çok belirgin bir egemenlik simgesine yönelmiş bir öfke gösterisiydi. Hükümet yanlısı basın dışında, yaygın medyada Komer'in ziyareti daha çok eleştiri konusu oldu ve bir günde kamuoyu ODTÜ öğrencilerinin yanına geçti. ODTÜ sosyalist gençliğinin öncüleri olaydan sorumlu tutularak aranmaya başlayınca bir imza kampanyası düzenlendi, herkes "Ben de oradaydım ve ABD elçisinin arabasının yakılmasına katıldım" diye imza verdi.

Bu olay devrimci gençlik hareketi tarihinde bir dönüm noktası oldu. Üniversite öğrencilerinin hareketi doğrudan doğruya politik bir bağlam edindi. Robert Komer'in adı Vietnam'daki pasifikasyon siyasetinin uygulayıcısı olarak dünya kamuoyunca biliniyordu. ABD Vietnam'da yürüttüğü istila hareketinin başarıya ulaşmaması üzerine savaşı Vietnamlılaştırma siyaseti izlemeye başlamıştı o yıllarda. Yani ABD'nin istilacı savaşının Kuzey ve Güney Vietnam yurttaşları arasındaki bir savaşa döndürülmesini ABD'nin o dönemde Vietnam'daki baş görevlisi Komer üstlenmiş, bu projenin mimarı o olmuştu. Türkiye'ye gelmesi söz konusu olunca da ABD ile ilişkiler konusunda Kıbrıs'taki hayal kırıklığı dolayısıyla çok daha duyarlı olan muhalefet partisi CHP'nin yanı sıra demokratik ve antiemperyalist kamuoyu buna karşı bir protesto hareketi başlattı. Protestolar hükümet üzerinde yeterince uyarıcı olmadı, Komer'e agreman verildi. Bu arada Komer'in Vietnam halkına karşı sürdürdüğü savaş hakkında kamuoyu yeterince bilgi sahibi oldu. TİP ve sosyalist dernekler de Komer'in Türkiye'ye gelişi karşısında daha aktif bir protesto geliştirmeye başladılar. O zaman CHP çizgisindeki Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu da Komer'in Türkiye'ye gelişini protesto etme eğilimindeydi. Çok geniş bir cephe oluşmuş, hatta hükümet partisi içersinde dahi tereddütler doğmuştu.

Komer önce İstanbul'a ayak bastı. İstanbul'da epeyce ciddi bir protestonun sürdürüldüğünü biliyoruz. Bu yüzden Komer'in Ankara'ya gelişi de hayli gecikti.[3] Komer'i karşılama için gittiğimiz alanda çok uzun süre bekledik. Hatırlayabildiğim kadarıyla sadece ODTÜ'den iki binden fazla öğrenci vardı, bütün Ankara üniversitelerinden ve gençlik federasyonlarından binlerce öğrencinin alanda olduğunu zannediyorum. Komer'i protestoyu engellemek üzere toplanan polis güçleri de böyle bir şeyi yapmaktan hoşlanmıyor gibiydiler. Öğrenciler polislerle konuştuklarında, polislerin de "Bu adamın burada ne işi var" diyerek tepki gösterdiklerini, öğrencilerle karşı karşıya geti-

3. 28 Kasım 1968 gecesi, Esenboğa Havalimanı.

"Taylan Özgür 1948-1969, Emperyalizmi Yıkacağız" afişi. ODTÜ Serigrafi Atölyesi. Ali Artun / Selim İlkin arşivinden.

rilmekten hoşlanmadıklarını söylediklerini duyuyorlardı. Bu, Komer'e karşı ne kadar yaygın bir kamuoyu oluştuğunu gösteren önemli bir gösterge sayılabilir.

Biz alana ulaştıktan sonra marşlar söyleyerek beklemeye başladık. Protestoyu örgütleyen dernekler barışçı bir protesto öngörmüşlerdi ama öğrencilerin öfkesi, derneklerin çizdiği sınırı aşıyordu. Komer'in uçağının indiği öğrenildiğinde, ne polis barikatı ne de yöneticilerin ikazı öğrencilerin piste doğru koşmalarını engelleyebildi. Piste çıkan yolda askeri birliklerle engeller oluşturuldu ve Komer terminalden çok uzakta bir yerde indirildi uçaktan. Polislerle biraz itişme kakışmanın ardından, insanlar protestoyu sürdürmek için gruplar halinde kente döndüler. Mimarlıktan arkadaşlarla okul otobüsleriyle kente indiğimizde sözleşmiş olmadığımız halde herkesin Kızılay'da birbirini aradığını, bir şeyler yapmak için kıpırdandığını görüyorduk. Bir arkadaşımızın Kavaklıdere'deki Amerikan Subay Kulübü'nün önünde gösteriyi sürdürme çağrısına uyarak, oraya gittik. İçeri büyük bir hışımla girdik. Fakat talihsiz bir rastlantı, daha çok çocuk ve kadınlar vardı kulüpte. Sadece bowling oynayan adamların ellerinden toplarını alıp protesto ettik, onları biraz korkuttuk. Sanırım bu insanlar politik bakımdan Komer'in Türkiye'ye gelip gelmemesinin halk için ne ifade ettiğinin hiç farkında değillerdi.

Polislerin gelmekte olduğunu öğrenince kaçtık. İki arkadaşımız takip sonucunda yakalandılar. Yirmi gün yatıp çıktılar. Genellikle hâkimler de o zaman daha hoşgörülü idiler, kırıp dökme, yaralama, özetle insana yönelik şiddet olmadıkça gösterilerde yer alanlara sert yaklaşmıyorlardı. Komer'in kendi varlığının uyandırdığı etkileri hiç hesaba katmadan, ya da çok hesaba katarak, ODTÜ'ye gelmesine kadar protestolar sürdü ve sonra da mahiyet değiştirerek devam etti. Ben kendimi Komer'in gelişi sırasında yaşananlarla birlikte sadece toplumsal değil, aynı zamanda bir "ulusal dava"nın da savunucusu kimliğinde görmeye başladım. O kadar küstahça davranılıyor, kamuoyunun, öğrencilerin protestosu, toplumda ayaklanan duygular her şey öylesine hiçe sayılıyordu ki, buna karşı çıkmamanın herhangi bir yurttaş için bile kabul edilemez olduğu düşüncesi, bütün insanların protestocuları takip etmeye hazır oldukları duygusu bu olayla hepimizin içine yerleşti.

Komer protestosuyla ilk kez Türkiyeli muhalefet sadece Türkiye'nin değil, bütün dünyadaki ezilen halkların özellikle de Vietnam'ın kurtuluş mücadelesini savunma bilinciyle harekete geçiyordu. İnsanlar sadece "Türkiye'nin ulusal onuru çiğneniyor" diye değil, Viet-

nam halkına yapılan zulme karşı da protestoya kalkıştılar. O güne kadar birbirleriyle teması olmamış iki halk arasında manevi bir bağ kuruldu. Bu önemli bir şeydi.

Enternasyonalist bir antiemperyalist hareketti. Organize bir protestoydu ama bu harekete katılan insanlar kelimenin dar anlamında kışkırtılmış, ajitasyonla sokağa çıkmış değillerdi. Tepki çok uzun bir dönemde oluşmuş bir birikime dayanıyordu. Örgütlendirenler hareketin akışını kolaylaştırdılar ama örgütlenmemiş olsaydı bile bu protesto aynı mecrada giderdi diye düşünüyorum. Komer'in ODTÜ'ye gelişinde de her şey kendiliğinden ve son derece yığınsal bir biçimde gelişti.

68'e gelirken

Ben kendim 68'e 20 yılda geldim ama Türkiye çok uzun zamanda geldi. 1960 Türkiye'de 68 için önemli bir tarih. 1960'tan geçilmeseydi, Türkiye'nin o güne kadarki tarihinde görebileceği, yaşayabileceği en demokratik ortam içinde gelişip şekillenmeseydi 68'in kolay kolay mümkün olabileceğini söylemek yerinde olmaz. Tayin edici moment 1960'tı. Fikri hayatın zenginleşmesi açısından büyük bir olanak açtı, öte yandan TİP'in kurulması ve mücadelesi 68'in hazırlayıcısı olmak bakımından önemli. Bugünden bakınca "geri" olduğunu düşünsek de TİP programı bizim gibi insanlar için yepyeni ve çok taze bir şey sunuyordu. Öte yandan sosyalist değil ama, antiemperyalist bilincin, şu ya da bu mülahazayla, darbeci bir projeyi gerçekleştirme amacıyla da olsa, radikaller tarafından yeniden üretiliyor olmasının da, bence bir önemi var. Beni yönlendiren, etkileyen başlıca dinamik, içinde TİP'in de olduğu genel akıntıydı. Lise öğrencisiyken 1965 seçimlerinde Aybar'ın radyo konuşmaları[4] beni çok sarsmıştı. İlk defa hayatımda bir insanın varolan her şeyi eleştirmekte olduğunu duymak çok çarpıcıydı. Eleştirilemez sanılan ya da eleştirileceği akla gelmeyen bütün kurum ve kişilerin eleştiri konusu olması müthiş ufuk açıcıydı.

Bu genel olarak fikri hayata da yansıdı. Türkiye büyük bir çeviri dalgasıyla karşı karşıya kalmıştı, edebiyatla ilgileniyorsanız sosyalist edebiyatın parlak ürünlerini kitlesel ölçekte edinebiliyordunuz. Avrupa'daki eleştirel aydınların da çıkışlar yaptığı bir dönemdi. Jean-Paul Sartre'ın Nobel Ödülü'nü reddetmiş olması,[5] bu kurumun kutsallığını sarsmıştı. Liseyi okuduğum İzmit bir işçi kentiydi. 1960 sonrasında grevler ilk kez burada gerçekleşti. Kaçınılmaz olarak okulda arkadaşlarımızın bir bölümü işçi çocuklarıydı. Onların grevlerden etkilenişleri

4. Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın 10 Ekim 1965 genel seçimleri kampanyasındaki radyo konuşmaları, özellikle de bu konuşmalara "İşçiler, ırgatlar, marabalar" diye başlaması büyük ilgi gördü. TİP'in radyo konuşmalarını; TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, TİP Genel Sekreteri Rıza Kuas, Antep'in Çapalı köyünden Hamdoş, TİP Genel Yönetim Kurulu Üyesi İbrahim Çetkin, Çetin Altan, TİP Merkez Yürütme Kurulu Üyesi Behice Boran, Yaşar Kemal, Can Yücel, TİP Genel Yönetim Kurulu Üyesi Tarık Ziya Ekinci yaptı (bkz. "Türkiye İşçi Partisi, 1965 Seçimleri'nde Halka Sesleniyor", Derkenar, *Birgün* gazetesi, 23 Haziran 2007).

5. Jean-Paul Sartre 1964'te kazandığı Nobel Edebiyat Ödülü'nü "Jean-Paul Sartre ya da Nobel ödüllü Jean-Paul Sartre olarak imza atmak aynı şey değildir. Bir yazar kendisinin bir kuruma dönüştürülmesine, en onurlusu da olsa, izin vermemelidir" sözleriyle reddetti.

ile çalıştığı yerde yönetici konumdaki babamın greve karşı olumsuz tavırları sosyal sorunlar hakkında daha çok düşünmeme yol açtı.

1965 nüfus sayımında bütün lise son sınıf öğrencileri gibi ben de sayımda görevlendirilmiştim. İzmit'in çok yoksul bir mahallesinde evlerin içlerine girdim. İnanılmaz bir deneyimdi. İnsanların okumuş yazmış biri olduğum için bana gösterdikleri sıcaklık da çok etkileyiciydi. Lise öğrencisisin, büyük insan yerine koyup seninle konuşuyorlar, tartışıyorlar. Öte yandan devlet memuru diye gördüklerinden henüz 17 yaşındaki bir öğrenci olan benden korktuklarını da hissediyordum. Evdeki nüfusu tam olarak beyan etmiyor, benden saklamaya çalışıyorlardı. Bundan doğabilecek kimi olumsuz sonuçlar olduğunu düşünüyorlardı.

Genel entelektüel ortamdan akan sosyalist fikirler, bu fikirler ışığında başka bir görünüm kazanan toplumsal gerçeklikler, artan toplumsal hareketlilik, bunların üzerimdeki izleri hayata merakla ve heyecanla bakmama yol açtı. Zihnim bunlarla dolu olarak üniversiteye geldim. 1966'da üniversite çoktan bütün bunları tartışmaya başlamıştı. İlk kez politik taraf tutma zorunluluğuyla karşı karşıyaydım. Sağcılar, solcular ve sosyaldemokratlar var...

Üniversiteden önce genellikle insanlığın tarafını tutuyorum diyordum ama artık "insanlık" dendiğinde hep aynı şeyin anlaşılmadığını görüyordum. Tartışmanın merkezinde "sosyalizm" olduğu için sosyalizm hakkında daha etraflı fikir edinmeye karar verdim. Erdal Öz'ün Sergi Kitabevi'nde[6] gördüğüm üzerinde sosyalizm yazan ilk kitabı aldım. Bu, Bertrand Russell'ın sosyalizmi eleştirmek üzere kaleme aldığı bir kitaptı[7] ama beni çeken Russell'ın sosyalizm eleştirisi değil, tam tersine Marx'a yaptığı atıflar oldu. Marx'ın orada eleştiriye konu olan sosyalizmi son derece keyif verici, yaratıcı bir toplum modeli gibi göründü. Boş zamanların özgürlük zamanı olacağı, özgürlüğün boş zaman miktarıyla ölçüldüğü, insanların çalışmak zorunda olmadıkları, çalışmayı bir ahlaki ilke olarak gördükleri, bildikleri, yaşadıkları bir toplumda sabah balık avlayabilir, öğleyin çalışabilir, akşam eleştiri yapabilirdiniz. İşbölümünün, insanlar arasında sınıf farklılaşmalarının olmadığı, herkesin yeteneği olduğu her şeyi yapmakta özgür olduğu bir tasavvur bana çok çekici gelmişti. İmkânsız da olmadığını düşünmüştüm.

Russell'ın Marx'ı eleştirmek için ortaya koyduğu tez 18 yaşındaki aklıma göre de son derece basit gelmişti. Russell orada, Marx'ın sınıf mücadelesinin tarihin motoru olduğunu, komünizmde de sınıf mücadelesinin sona erdiğini söylemesini bir çelişki olarak değerlendiriyor

6. Yazar Erdal Öz'ün (1935-2006) 1968'ler Ankarası'nda Kızılay'da Büyük Sinema'daki Sergi Kitabevi üniversitelilerin, yazarların uğrak yeriydi, kitap alınacaksa Sergi'den alınırdı, çünkü orada kitap üzerine konuşan, öneren Erdal Öz vardı.

7. Bertrand Russell, *Sosyalizm*, çev. Murat Belge, İstanbul: de, 1965.

ve ironik bir üslupla soruyordu: Öyleyse komünizmde tarih bitiyor mu? Hahhh, hahhh...

Böyle bir çıkarsamanın son derece saçma ve Marx'ın öne sürdüğü öncülleri ne mantıksal ne de tarihsel olarak tahlil edip eleştiremeyen çok yavan bir saldırı olduğu sonucuna varınca Russell'a boş verip Marx'a bakmaya karar verdim. Tabii bunlar hiçbir zaman sistematik gitmiyor, ben örneğin o anda sosyalist mücadeleye atılmaya, sosyalist olmaya falan da karar vermedim. Ama kendi kendime anladım ki Marx çok önemli bir adam. Marx'ı eleştirenler de pek bir şeye değmez. Önceden Russell da benim için çok önemliydi, ama Marx'la karşılaştırınca gözümden düşmüştü ne yazık ki.

Ve okuldaki hayat vardı, sosyalistler vardı. Beni sosyalistlere doğru çeken şey, onların gerçeğinin hiçbir zaman resmi ideolojinin, resmi antikomünist propagandanın söylediği gibi olmadığını keşfetmem; okuldaki sosyalistlerin her zaman en akıllı, en başarılı, en iyi öğrenciler olduğunu görmemle ilgiliydi. Çünkü her parlak öğrenci felsefi olarak bir sosyalist çıkıyordu. Bu da resmi propagandayı paramparça ediyor ve insanları sosyalistlere yaklaştırıyordu.

Toplumsal mücadelenin modern sınıf mücadelesi zeminine sıçrama yılı

68 çok bereketli bir yıldı. Türkiye'de hem sosyalistlerin geçmişte verdikleri mücadelenin, çektikleri azabın karşılığını elde ettikleri yıl, hem de ileriye doğru bir sıçrayış oldu.

68 doğrudan doğruya Avrupa'dan gelen bir dalgayla gerçekleşen bir savrulma olarak değerlendirilemez. Ama Avrupa'dan gelen dalganın bir etkisi de oldu doğrusu: Resmi ideolojiden ve müesses nizam içindeki muhalefet çizgilerinden de kopuldu; ilk defa yeni bir dünya kurma azmi insanlarda somutlaştı. Bu nedenle öğrenci hareketi 68'den sonra Türkiye'deki tüm işçi, köylü, küçük burjuva muhalefeti ile bir arada geniş bir toplumsal muhalefetin bileşeni olarak ilerlemeye başladı.

Bu anlamda belki Fransa'daki Mayıs 1968 işçi-öğrenci dayanışmasına benzetilebilirse de gene de kendine özgü özellikler taşıyor. Problem farklıydı, bir programdan ve yönlendirmeden yoksundu ama burada bir saldırıya karşı direnme değil, doğrudan doğruya düzene bir karşı çıkış söz konusuydu ve yeni bir dünya kurma özlemi, bulanık da olsa, çok somut bir sosyalist programa bağlanmış olmasa da öğrencilerde vardı, bence 68'e damgasını vuran buydu.

15-16 Haziran 1970.

68 Türkiye tarihinde ilk kez toplumsal muhalefetin modern sınıf mücadelesi zeminine sıçramasının yılıydı. Bu başlangıç noktasını tespit etmek bizim için önemli. 68'in bence anlamı burada.

TİP kadar *Yön* hareketinin özellikle aydınlar ve daha çok da devlete bağlı aydınlar arasında yaydığı antiemperyalist bilinci de önemli ve değerli buluyorum. Politik perspektifleri ve mücadele yöntemleri, iktidara, muhalefete ve topluma bakışlarından ötürü onları sosyalizm açısından ne kadar eleştiriye değer görsek de, *Yön* hareketinin tabanını oluşturan aydınlar zümresinin sürdürdüğü antiemperyalist faaliyet toplumun gözünün açılması, karşısına düzen değişikliği programını koyabilmesi, varolan düzenden farklı bir düzen tasavvur edebilmesi bakımından olumlu bir etki yaptı. Başlangıçtaki bu olumluluk, bu akımın, toplum, öğrenciler, gençlik antiemperyalizmden sosyalizme sıçrarken bu kez bu sıçramayı durdurmaya çabalamaları ölçüsünde olumsuzluğa da dönüşmeye başladı. Ancak, 1968'de bunun bir olumsuzluk olduğunu düşünmemiz için henüz yeterli bir sebebimiz yoktu. Neticede antiemperyalizm sosyalizme eşlik etmedi-

ğinde tutucu bir rol de oynayabilirdi, ama belli bir dönem sosyalizme eşlik ettiğini biliyoruz. Gene de siyasal-ideolojik bilançoya baktığımızda sınıfsal bir yönelimden yoksun antiemperyalizmin işçi sınıfının sosyalist bilince erişmesi önünde engeller yarattığını söylemek gerekir doğrusu.

Ben 68'de öğrenci önderlerinden değil, kitleden birisiydim. 1968'in Sosyalist Fikir Kulübü'nün siyaset yapma tarzını baştan aşağı değiştirdiğini söyleyebilirim. 1968 öncesinde sosyalist düşünceleri ayrıntılı olarak geliştirip aktarmak en önemli meziyet sayılırken, şimdi yeni bir ölçüt vardı: o fikri uygulamak; uygulanması için yapılması gerekenlere gönüllü olarak katılmak; fikri takip etmek, gereğini yapmak..

69 sonunda SFK'nın başında

ODTÜ'de hareket büyürken Dev-Genç de çok büyüdü. FKF'nin Dev-Genç'e dönüştüğü 69 Kurultayı benim gibi devrimci harekete TİP'ten değil, öğrenci hareketinin içinden gelenlerin hepsi için çok dönüştürücü bir anlam kazandı. Mahir (Çayan) 69 Kurultayında özü itibariyle hareketi sınıf mücadelesi üzerinden yeniden düşünmeye davet eden bir konuşma yaptı. İşçi sınıfının devrimde önderliğinin nesnel koşullarının varlığından şüphe edilemeyeceğini vurguladı. Bu kurultayla birlikte MDD hareketi de kendi içinde bir yarılmaya uğradı; MDD'nin eski kabuğu Dev-Genç hareketinin dışına düştü: Beyaz Aydınlık oldu. ODTÜ'de Münir Ramazan Aktolga,[8] Ulaş Bardakçı ve İrfan Uçar bizleri devrimci hareketin de merkezine doğru taşıdılar.

69 sonunda kendimi ODTÜ SFK'nın başında buldum. Çok özgün bir deneyim. Hayata baktığın yer değişiyor birden. Bir sözünle insanların başlarının derde girmesi, örselenmesi, dayak yemeleri gibi riskleri almak senin sorumluluğuna girince çok temkinli bir insan oluyorsun. Birden halin, tavrın, davranışın değişiyor. Bütün bu sorumlulukların artması da tabii öğrenciliğin rutinleriyle olan bağları zayıflatıyor. O zaman üçüncü sınıftaydım. İzin aldım. İzinliyken dörde geçmiş sayıldım. Dev-Genç Başkanlığı'na sıra gelince gene izin aldım ve böylelikle aslında pratikte öğrencilik yapmayan bir "öğrenci lideri" haline geldim. Bu kitlesel hareketin sorumluluklarının ister istemez yarattığı dönüşümlerden birisi.

Öğrenci hareketi, öğrenci hareketi olarak kalmadı, işgaller dolayısıyla ODTÜ'nün adı dillerdeydi. ODTÜ'de okuyanların ötekilere nazaran deha sayılabilecek insanlar olduğuna dair efsaneler dolaşıyor-

8. Münir Ramazan Aktolga, Yusuf Küpeli ve Mahir Çayan ile birlikte Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) kurucularından.

Necmettin Giritlioğlu

du. Bu, eyleme geçen insanların kulaklarına gidiyordu. Polatlı'da 1969-70'te toprak talebiyle köylü hareketi oldu, köylüler destek için ODTÜ'ye başvurdu. ODTÜ inşaatlarında çalışan işçilerin, ODTÜ çalışanlarının, çevredeki fabrikalarda çalışanların sendikalaşma girişimlerine destek verdik. Daha sonra Yapı İşçileri Sendikası Başkanı olan Necmettin Giritlioğlu[9] da 70 yazında Aliağa'da öldürülmesinden önce bütün bir kış ODTÜ'deki inşaat işçilerinin örgütlenmesiyle ilgilendi.

Bu öğrenci hareketinin neden sadece öğrenci hareketi olarak kalamayacağını da açıklıyor. Öğrenci, dersliklerin ima ettiğinden çok daha karmaşık bir sosyal ortamda yaşıyor. Okuldaki hizmetlilerin mücadelesini görmezden gelemez, eğer sosyalistse. Mutfakta bulaşık yıkayan işçinin derdini görmeden gidemez. Okuldaki inşaat işçisinin halini görmeden gidemez... ODTÜ'de "işçiye gitmeyen" devrimciden sayılmıyordu. Namın yürümüşse, insanlar da sana gelir bir şekilde. Köylüler geliyorlardı, genelde avukat için.

Dev-Genç genel başkanlığı meselesi de tamamen Dev-Genç'in 15-16 Haziran dolayısıyla yarılmasının sonucu. Aslında 1970 sonbaharında, ODTÜ'den ayrılıp, Güney Anadolu'da bir fabrikada işçi olarak çalışmayı planlıyordum. Çünkü, görüş ayrılıkları derinleştikçe, bir özörgüt olmadan hiçbir şey olmayacağı giderek daha fazla öne çıkmaya başlamıştı. Hem kır ve kent arasındaki bağlantının düğüm noktası olarak gördüğümüz Mersin, Adana, Hatay, Antep gibi kentler bize önemli gözükmeye başlamıştı, oralara politik yatırım yapmak gerekiyordu. Devrimci hareket önceki iki yıl boyunca, iki şeyle uğraşmıştı. Birincisi devrimin nesnel koşulları ve öznel koşulları var mı yok mu? Devrimin nesnel koşulları yok diyenler, bunu Türkiye'de işçi sınıfının namevcut olmasına bağlıyorlardı. Nesnel olmayınca, öznel de yok tabii ki. Mahir ve diğerleri ise, nesnel koşulların proletaryanın sayısında değil, çelişkilerin olgunluk düzeyinde olmasına bakıyorlardı, öznel koşul ise zaten devrimciler tarafından da yaratılacak bir şey olacağı için, politik örgütlenme, politik parti, ajitasyon olmadan öznel koşul da olmazdı, dolayısıyla bunları yerine getirmek gerekiyordu.

15-16 Haziran bu tartışmayı bir anda sona erdirdi. Mihri Belli'nin de katıldığı nesnel koşul tartışması sona erdi. Nesnel koşul denilen şey koskoca bir toplumsal varlık olarak kendi eylemiyle ortaya çıktı. İkincisi politik yaklaşım açısından da Belli ordunun işçi hareketini bastırmasına ne mana vereceğini bilemedi ve sıkıyönetimden "tarafsız" kalmasını istedi. O andan sonra ODTÜ SFK'nın Belli hareketi ile manevi bağı koptu.

9. Necmettin Giritlioğlu (1944-1970) Ereğli Demir Çelik İşletmesi'nde sendikal mücadelede yer aldı, işten çıkarılınca Ankara'da Yapı İşçileri Sendikası'na (YİS) girdi, ODTÜ'deki inşaat işçilerini örgütlemeye çalışırken Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga ve Mahir Çayan'la tanıştı, siyasal ayrılıklarda birlikte tavır aldı. Genel başkanı olduğu YİS yetki aldığı Aliağa rafineri inşaat işçileriyle 22 Ağustos 1970'te grev uygulamasını başlattı. Teknisyen getiren arabanın şoförüyle işçiler arasında çıkan tartışmaya müdahale eden Giritlioğlu şoförün tabancasından çıkan kurşunla can verdi (bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2153).

Dev-Genç Genel Başkanı oluyorum

1970 Eylülünde, Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga yeni Dev-Genç genel başkanı kim olacak diye konuşuyoruz. Yusuf'un gözü bana takıldı; "İşte başkan bu ya" dedi, "hem genç, hem de militan işte." Dehşet içinde kaldım, onlar "olsun" deyince artık olmaması ihtimali yoktu.

FKF ve Dev-Genç'te üst üste başkanlık yapan yok. İlke değildi herhalde ama böylesi makuldü. Zaten ben seçilirken Atilla (Sarp); Atilla seçilirken de Yusuf hapisteydi. Kadınların yönetime gelmesi diye bir konu ise yoktu. Kadınlardan da "Niçin biz olmuyoruz?" gibi bir soru geldiğini hatırlamıyorum.

Hiçbir şey olanı her şey yapar! 68'in devrimci hareketinin özünün bu olduğunu düşünüyorum. Mülkiye amfisindeki kongrede başkanlığa seçilip konuşmamı yapıp kürsüden inerken anladım ki başıma çok zor bir iş aldım. 22 yaşındayım. Delegelerin çoğu benden daha deneyimliydi; ODTÜ'de "dağın başında" olduğumuzdan devrimci militan aristokrasiyi yakından tanımıyorum.

Merdivenlere oturduk. Mahir, "Ne yapacağız şimdi" deyince, "Sen biliyor musun" diye sordum. "Her şeyi yeniden düşünmek zorundayız" diye yanıtladı. O akşam ODTÜ'ye gittim, SFK'ya. Başkanlığımı pek kimse beklemediğinden insanlar biraz şaşkın, biraz da meraklı bir havadaydı. Dev-Genç'in karargâhı Mülkiye yurdu olsa da, ben hep ODTÜ SFK'ya dayandım. O dönemde faşist hareket, cuntacılar ve iç muhalefetten gelen saldırılara karşı ayakta kalmak esas olarak ODTÜ'nün blok olarak Dev-Genç'i desteklemesiyle ilgiliydi.

Dev-Genç sıkıyönetimce yasaklanana kadar geçen o altı ay öğrenci hareketinde en çok ölümün yaşandığı günler oldu. Nail Karaçam, İlker Mansuroğlu, Hüseyin Aslantaş öldürüldü. Bizimkilerle faşistler arasındaki çatışmada, Yüksek Öğretmen Okulu öğrencisi Ülkü Ocaklarından Dursun Önkuzu[10] öldürüldü. Dev-Genç'i devraldığımızda bir silah ve cephane envanteri devralmadık. Silahlanmış öğrenci grupları vardı. Faşistlerin özerk üniversite dışında Milli Eğitim Bakanlığı kontrolündeki okul ve yurtlarla, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi ve Gazi Eğitim Enstitüsü'nü ele geçirmek için giriştikleri saldırılar bizi apansız silahlı bir çatışma girdabının içine çekti. Silahlı olmayı reddetmedik ama kendimizi özsavunma noktasında tutmaya çalıştık. Bu silahlı çatışma ikliminde harekette önceden görmediğimiz silaha, çatışmaya yatkın, gözünü budaktan esirgemez, kıyıcı da olabilen yeni bir insan tipi öne çıkmaya başladı.

FAŞİZME VE EMPERYALİZME KARŞI SAVAŞTI

Fikret Mahmedi'yi CIA ve Sayak Öldürdü...

İlker Mansuroğlu'nun ölümünün ardından. *İleri*, Ocak 1971.

10. Dursun Önkuzu Yüksek Teknik Öğretmen Okulu öğrencisi, Zile doğumlu, 23 Kasım 1970'te öldürüldü.

Nail Karaçam'ın ölümünün ardından. *İleri*, Ocak 1971.

Devlet güçlerinin doğrudan saldırıları, "yurt savaşları" dediğimiz çatışmalar öğrencilerin hayal ettikleri mücadele ritminden daha ötedeydi. Öğrencide bir geri çekilme havası oluştu. Cenazeler farklıydı tabii, ölümler çok kitlesel yürüyüşlerle protesto ediliyordu. Bu silahlı karşı karşıya gelişten kendimizi ve öğrencileri sakınamamış olmayı bir iç sızısı olarak hatırlıyorum hâlâ.

Dev-Genç başkanı olmak açıkça olmasa da bir bakıma bir silahlı birliği yönetmek, bunun bütün sonuçlarını öngörmek demekti. Öğrencilerin gözünde Dev-Genç başkanı da, Dev-Genç'in önde gelenleri de hep önemliydi. Bir akşam Siyasal yurduna geliyorum. Öğrenciler toplanmış, Dev-Genç marşlarını biraz poplaştırarak gitarla çalıyorlar. Hoşlanmam beklenir değil mi? Beni görünce, hemen kendilerine çekidüzen verdiler, "başkan geliyor" diye. Yani "Marşı rezil ediyoruz, aman başkan duymasın".

Çatışmalar da araya girince öğrenci kitlesiyle bir mesafe oluşuyor. Dev-Genç Başkanının elinde çok fazla manevi otorite birikir. Mesela Dev-Genç Genel Başkanı basın toplantısı yapınca, Türkiye'deki bütün haber ajansları, gazeteler, devlet televizyonu ve radyosunun muhabirleri orada olurlardı; radyo demeçleri yayınlıyor, televizyonda çıkıp konuşuyorsun. 12 Marta kadar, hem Süleyman Demirel'den nefret eden bir medya kesimi hem de solda olduğu için öğrenci hareketini savunan bir medya vardı. Bu da Dev-Genç'i çok görünür kılardı.

Bizim Hüdai'nin (Arıkan) annesi sezerdi oğlunun başına bir şey geleceğini sanki, hep okula baskın verirdi oğlunu "kurtarmak" için. Bir gün gelmiş, "Beni başkanla görüştürün" diyor, oğlunu soracak. Getirdiler. "Merhaba teyzecim, nasılsın?" Çok hürmetkârım ama o hiç oralı değil. Sonunda, "Dev-Genç Başkanı diye beni bu çiroza mı getirdiniz?" dedi. Dev-Genç Başkanı deyince çam yarması, oturaklı bir adam arıyor.

12 Marttan sonra CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, "Dev-Genç dediğiniz öyle bir seferde ezilip geçilebilecek bir haydut sürüsü değil. Kendilerine göre fikirleri, taraftarları var, bu şekilde ezemezsiniz" demişti.

Hepimize hâkim olan Kantçı diyebileceğim yaygın bir ahlakiyat vardı. Kimse bunu böyle nitelemezdi o sıra belki ama herkesin, topluma karşı bir görevi olduğu, yerine getirmezse tam insan olamayacağı gibi bir duygusu vardı. Faşisti de devlete karşı bir vazifesi olduğu duygusu fişekliyordu.

Kitle hareketi haline gelindiğinde toprak, üniversite ve fabrika işgalinden sonuç almak herkesi düşündürdü. Sosyaldemokrat hareket

de bunlardan çok etkilendi.

1967'de Demirel oy tabanını genişletmek için de olsa sanat okulları (bugünkü meslek liseleri) mezunlarına üniversite kapısını açtı. Üniversitelerde kasaba liselerinden, Kürt kentlerinden gelenler kolejlilerle aynı sıralarda okumaya başladı. Alevi ve Kürt kökenliler esas olarak devrimci harekete katıldı. Üniversiteli yaz tatilinde memleketine gittiğinde insanlar onu dinliyordu. 20 yaşındasın ama sözün çok önemli. Herkes gittiği yerde bir dernek kurdu. Yaz ayları devrimin taşraya taşındığı bir dönem oldu. 1971 sıkıyönetim döneminde 68'liler hapse girmedilerse mezun oldular. Mühendis olan fabrikada, öğretmen olan okulda, doktor olan hastanede çalışmaya başladı; gittiği yerlerde, işyerlerinde sorulara doğru cevapları verdi. Bu insanlar neden darağacına çıktılar, neden öldürüldüler? Kim haklı? Bu soruların cevapları Türkiye'nin dört bir yerine taşındı. Fabrikada, sendikada önde gelenlerin hepsi solun mücadele etmeye değer bir şey olduğu sonucuna, bu adı bilinmeyen Dev-Gençliler sayesinde ulaştı.

"Üniversite Bağımsız Olmalıdır." Ankara, 1968

Yakalanıncaya kadar fiilen Dev-Genç Genel Başkanıydım. Sıkıyönetim ilanıyla hareketi bir daha kurmamız gerektiğini anladık. Dev-Genç teslim bayrağını çekmeyince, el yordamıyla, öykünerek, bilerek, ya da hissederek üzerine düşeni yerine getirme ruhuyla hareket etti insanlar.

Enternasyonalizm, milliyetçilik, cuntacılık

Her şeyin milliyetçi bir kabuğun içinde geliştiği bir tarihten geliyoruz; en yakın devrim 27 Mayıs, en sağlam "devrimci" fikir Kemalizm. Marx da 1848'in devrimlerini "1789'u model aldılar" diyerek eleştirmiyor muydu?

Soru şuydu: Tek partili bir sosyalizme devrimci yoldan mı, reformcu yoldan mı varacağız? TİP de başka türlü söyleyemeyeceği için "anayasal yoldan gelip, anayasal yoldan gideceğiz" diyordu ama SSCB'nin politik modelini eleştirmiyordu. Tarihimiz pratikte ispatlanmamış iddialardan oluşuyor: Mehmet Ali Aybar'ın "güleryüzlü sosyalizm", Behice Boran'ın başında olduğu TİP'in "anayasal yoldan sosyalist devrim", bizim "halk savaşı", Doğan Avcıoğlu'nun "devrimci askeri diktatörlük" tezlerinin hiçbiri pratikte doğrulanmadı. "Piyasa yolundan kurtuluş" ise her gün yanlışlanıyor, o başka!

Askeri müdahale yoluyla siyasete egemen olma ve "kapitalist olmayan" bir kalkınma programı uygulamanın mümkün olduğunu düşünen bir akım hep olageldi. Bu akımın ideoloğu Avcıoğlu asker

değildi, askerlere kefil olmuştu. Askerlerin ise onun fikirlerini o kadar yakından takip etmediklerini 12 Martta gördük.

Avcıoğlu'nun DÖB içindeki ilk taraftarları kısa sürede sosyalizmin etki alanına girdi, FKF'ye dahil oldu. Bu, DÖB'lülerin böyle bir imkânı gözucuyla kontrol etmediği anlamına gelmiyor. Mihri Belli ve Dr. Hikmet Kıvılcımlı da silahlı kuvvetlerin bir devrimci güç, bir devrimci imkân sayılabileceğine dair çok fazla kanıt ürettiler ve telkinde bulundular.

Dev-Genç'te bu fikrin takipçileri vardı. Hem devrim yapıyorsun, hem de ordu seni koruyor. Bu kadar güvenli bir devrim! 15-16 Haziranda ordu işçi eylemini şiddetle bastırınca tezin sonu geldi. Gerçi Kıvılcımlı ve Belli "ordu bizim için bir sosyalist devrim yapar" demiyorlardı. Dedikleri şuydu: "Silahlı Kuvvetler şöyle ya da böyle ilerlemenin taşıyıcısı oldu. Yeni bir toplumsal değişim dalgası, Türkiye'nin en modern, en büyük örgütlü gücü Silahlı Kuvvetlerde kendine taraftar bulacaktır, bu da devrimi ileriye doğru götürecektir. Orduyla ittifakı küçümseyemeyiz."

Asimetriye bakar mısınız? Biri Türkiye İşçi Partisi içinde de örgütlenememiş küçücük bir grup, öbürü 600 bin askerli silahlı bir güç. Satirik, komik bir şey. Gene de böyle bir ihtimale çok fazla bel bağlayanlar vardı. Avcıoğlu Dev-Genç'le hep ilgilendi. Ben de genel başkanı olarak birden çok kere, davet üzerine Avcıoğlu ve arkadaşlarıyla görüştüm, önerilerini kibarca geri çevirdik. *Devrim* gazetesinden gençlik hareketinin olduğundan daha taşkın olması, büyük kitle gösterilerini "Kızılay'a çekerek çatışmaya dönüştürmesi" yönünde telkinler geldi, savuşturduk.

9 Mart darbe girişiminde "Dev-Genç"in rolü tartışılıyor. Biz, daha çok THKP-C olarak, Silahlı Kuvvetlerde de örgütlüydük. Silahlı Kuvvetlerdeki arkadaşlarımız 9 Martçıların "hükümetten mi, bizden mi yanasınız" sorusuna " katılacağız, karşı koymayacağız" şeklinde yanıt verdi. THKP-C "harekâtın başarısızlığa uğrayacağı"nı öngörüyordu. Yenilgi anında çatışmalar derinleşince, ordudaki arkadaşlarımızın yanında mücadeleye katılınacaktı. Fantastik bir plandı, darbe planı değil. Biz devrimciyiz, komünistiz, işin içinden çıkarız! Gene de bizimkilerin –Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga ve Orhan Savaşçı– planı, başarıya ulaşmayacak bir darbeden bir devrimci imkân çıkarmaktı. İrrasyonel olabilir ama öngörülen şey siyasi iktidarı ele geçiremeyecek bir darbeye katılan askerleri kendi yoluna çekerek siyasette inisiyatif kazanmaktı.

Safiyane de olsa, devrimci bir yaklaşımdı. 12 Mart Sıkıyönetim

Mahkemelerinde bizimle yargılanan askerlerin yaklaşımı da bunu doğruladı.

Devrimci hareketin dilinde milliyetçilik hiçbir zaman bir olumlu yükleme kavuşmadı, devrimciler kendinden milliyetçi diye söz etmedi. Biz ise devrimciyiz, enternasyonalistiz fakat "milli değerlere" de saygılıyız. "Milli değerlere saygı" lafının iki kutuplu bir dünyada başka bir anlamı var diye düşünüyorum. Mesela Sovyetler'in Çekoslovakya'yı işgaline karşı çıkmanın mutlaka barışçı, hümanist ve eşitlikçi bir sosyalizm anlayışıyla ilgisi olması gerekmeyebilir. Bu, o konjonktürde, "Türkiye istila edilecek olursa, karşı koyacağız" anlamına da gelebilir. Yani, insanlar kendilerine milliyetçi demese de, meşruiyetin önemli dayanaklarından birini milliyetçilik nezdinde makbul sayılmakta aradıklarını, yaygın milliyetçi ideolojiden tamamen ayrılan yeni bir eğilim kurulmasının başarılamadığını söyleyebiliriz.

Hiçbir eğilim ötekinin gözünü açacak şekilde davranmadı. Yine de, TİP akıllarda "cuntacılık"tan ve "milliyetçilik"ten biraz daha uzak gibi kaldı. TİP "iktidarı seçimle ele geçireceğiz, üsleri, dış ticareti, bankaları millileştireceğiz, köylüye toprak dağıtacağız" diyordu. Milli Demokratik Devrim de aynı şeyi gerçekleştirecek ama Meclisten geçerek değil. "Sosyalist devrim" ya da "MDD" denmesi fark etmiyor, eninde sonunda sömürgeci baskıya karşı üretici güçlerin gelişmesinin önündeki engelleri kaldırmaya dayanıyor plan. Çayan'ın bütün değeri ve önemi burada; Türkiye gibi ülkelerde "emperyalizm içsel bir olgudur" diyordu. Milli devrim imkânı yoktur. O yüzden de Halk Kurtuluş Partisi (THKP) oluyor adımız. İdeolojik olarak milliyetçilikle cepheden çatışma var. Birinci THKP-C davasındaki savunmalarda Avcıoğlu programından ödünç alınma şeyler olsa da Mahir'in "emperyalizm içsel bir olgudur" tezi 1974 sonrasında devrimci hareketin iki dönemini birbirine bağlayan önemli bir halka olmayı başardı.

Hiçbirimiz "milliyetçilikten tamamen bağışıktık" diyemeyiz. Enternasyonalizm bile "nasyon"dan, "millet"ten hareketle tanımlandığı için, sonuçta sosyalizm de ulus-devletler bağlamında kurgulanıyordu; ulus-devletlerin birbirlerine eklemlenerek kuracağı bir dünya sosyalizmi tahayyülü vardı.

İŞÇİ
YAŞASIN İŞÇİ MÜCADELESİ

"Demir Döküm İşçileri Yiğitçe Direndiler". *İşçi Birliği* gazetesi.

ODTÜ'de hayat

ODTÜ'deki hayat, çok büyük bir üniversite olduğu için, ancak ikinci senenin sonunda belki kavranabilirdi. Mimarlık Fakültesi ile Maden Mühendisliği Bölümü arası neredeyse bir kilometreydi. Mimarlık eğitiminde insanı eleştirici ve ister istemez ilerici kılan bir yan olduğunu düşünüyorum. Mimarlık eğitimi insani bilimleri, teknik bilimleri ve doğa bilimlerini bir şekilde bir araya getiren ve bunları artistik bir çerçeve içersinde yoğurmayı gerekli kılan bir eğitim süreci. Mimarlık eğitiminde insan doğaya, topluma ve genel olarak düşünceye dair her şeyle ilgilenmeksizin edemez. Bu da insanın ufkunu çok genişleten bir şey. Okuldaki ilişkiler de çok yumuşak, çok liberal, çok barışçıydı. Üzerinizde hiçbir baskı hissetmeden yaşamanıza elverirdi. Bu da, özgür gelişmenin en önemli şartlarından biri. Diğer okullardan farklıydı. Veterinerlik veya mühendislikte okuyanlar bu kadar şanslı olmayabilirlerdi. Mimarlıkta öğrenci derneği seçimlerinde yalnızca sosyalistler aday gösterilir, başkaları gösterecek aday bulamaz ve yalnızca sosyalistlerin adayları bütün öğrencilerin oylarını alarak seçilirdi.

Hocalar genellikle sevilen kişilerdi ve çok sevilen hocalar genellikle sosyalist düşüncelere sahipti. Öğrenciler arasındaki ilişkiler de son derece barışçı ve arkadaşçaydı. ODTÜ'deki sosyalistlerin önderlerinden Sinan Cemgil sınıf arkadaşımızdı. Kişisel meziyetleriyle benim ve tanıyan herkesin üzerinde büyük bir saygınlık uyandırdığı için, insanlar Sinan'ın düşüncelerinin tamamını onaylamasalar da onları dürüstlükle savunduğunu bildikleri için onun etrafında toplanıyorlardı. Öte yandan Sinan'ı çok sevse de hiç kimse onu putlaştırmıyordu da. Bizden biriydi, ama bizden bir adım ilerideydi. Bizim hemen ayırdına varamadığımız işlerin aslını anlıyor olan insandı. Önderlik hakkı buradan geliyordu. Sinan yalnız sosyalistlerin değil, bütün Mimarlık öğrencilerinin de doğal önderiydi.

Okulun ölçeğinin küçüklüğü ve öğrencilerin birbirine yakınlığı hemen hemen herkesi birbiriyle arkadaş kılan bir ilişki biçimi yaratıyordu. Birisinin bulduğu bir fikir hemen herkesçe tartışılan bir şey haline gelebiliyordu. Kızlarla erkeklerin ilişkileri bakımından gene nispeten en engelsiz fakülteydi. Gerçi Mimarlıkta çok kız yoktu, herhalde okulda toplam üçte bir ise, Mimarlıkta biraz daha azdı. Mimarlık Fakültesi öğrencilerinin kökenleri ötekilere göre üst sınıflara daha çok yakındı: Okulda daha çok kolejli, daha çok burjuva, büyük bürokrat çocuğu falan vardı... Ama bu, öğrencilerin sosyalizme yaklaşma-

ları bakımından bir engel oluşturmuyordu doğrusu. Mimarlık Fakültesi'nde okuyan öğrenciler her zaman sosyalizme açıktılar. Öte yandan yabancı dille eğitim yapmanın bir ayrıcalığı olduğunu söyleyebilirim. Bu insana bir başka pencere daha açıyor dünyaya bakan. Merak ettiği şeyleri, eğer sosyalistse, kendi kaynaklarına inerek inceleyebilmesini, eğer psikanalize meraklıysa o alandaki en son literatüre ulaşabilmesini sağlıyordu. Buna karşılık bu imtiyazın bir çeşit snobizme, çokbilmişliğe yol açtığı da doğru ama snobların burnunu sürtmek çok da zor olmazdı. Böyle bir ortamda yaşamaktan, çalışmaktan, öğrenmekten, mücadele etmekten çok memnundum ve hayatımın da hep böyle gideceğini sanırdım, ya da beklentim böyleydi... İlk silah patladıktan sonra bunun böyle gitmeyeceğini anlamam çok zaman almadı...

ODTÜ Devrim Stadyumu'nda askerler

İlkokuldan beri mimar olmak istemiştim, o yüzden de merkezi sistem sınavlarına da girmemiştim. ODTÜ Mimarlık sınavlarına girdim. Öyle gözü kara gitmiştim ve hep yapmak istediğim şeyi nihayet yapmaya hazırlanıyordum. Ama, öğrenci hareketinin içine girip, sosyalist fikirlerle tanışıp, sosyalist arkadaşlar edinip, nihayet sosyalizmin genel alanında bir şeyler yapmam gerektiğini düşünmeye başladıktan sonra bir gerilimin içine girdiğimi hatırlıyorum.

Bizzat eğitimin kendisini devrimcileştirmek, kurumu bir devrimle değiştirmek sloganıyla giriştiğimiz boykot ve işgaller biterken, herhalde adı Süha idi, bir yüksek lisans öğrencisi-asistan arkadaşımız bir tartışmada "Karar vermemiz lazım" dedi, "devrimci mi olacaksınız, mimar mı? İkisi birden olunamaz, ben mimar olacağım" dedi. "Siz devrimci olacaksanız bu böyle süremez, ben mimar olacaksam devrimciymişim gibi yapamam."

Soru hiç bu kadar somut ve yalın olarak karşımıza çıkmamıştı doğrusu. Kendimle çarpıştıktan, enine boyuna düşündükten, kendimi nasıl iyi hissedeceğimi anladıktan sonra, mimar değil, devrimci olmam gerektiği, payıma bunun düştüğü, bunu yapmazsam hareketin bir kişi eksik yürüyeceği sonucuna vardım. Genel antikomünist iddiaların aksine böyle yapmam için beni hiç kimse kışkırtmadı, aslında Süha'nın sorusu da benim verdiğimin tam tersi bir yanıtı ima ediyordu. Bu kararımdan ötürü de daha sonra hiç pişman olduğumu söyleyemem. Sonraki hayatımda beni üzen şeyler hep oldu ama, bu tercihi yapmış olduğumdan değil bu tercihle yürürken her zaman doğruyu yapamamış olmaktan ötürü...

Kendi payıma daha çok teorik, entelektüel, düşünsel nedenlerle sosyalizme doğru gittim. Başlangıçta hümanist fikirlere sahip bütün

insanlar gibi, ben de halkın yoksulluğundan sıkıntı duyar, insanların eziyet görmemesini isterdim. Zaten hepimiz ya da çoğumuz aslında öyle yetiştirilmiş insanlardık. Gene de eğer sosyalizmle tanışmış olmasam o insanlar için üzülmeye devam edebilir, öte yandan nasıl biliyorsam öyle de yaşamaya devam edebilirdim. Oysa bir teorik düşünüşe sahipseniz, bu çelişkinin bir toplumsal çözümü olduğuna ikna edildiğinizde, o çözüm için kendi yoksulluğuna tepki duyarak yola çıkmış olanlardan çok daha kararlı olabilirsiniz. Teorinin böyle bir gücü var.

69'dan itibaren Türkiye'de bir devrim hem mümkün hem kaçınılmaz görülmeye başlamıştı insanlara... Gerçi bu öngörüyü hiçbirimizin, kendim de içinde olmak üzere, ciddi bir tarihsel temele oturtabilmiş olduğumuzu düşünmüyorum, yani Türkiye'nin bütün geçmiş tarihi göz önüne alındığında işte sosyalist ajitasyona başlandıktan diyelim ki üç sene sonra, gerçekten devrim olabilir miydi? Bunu hiçbirimizin çok ölçüp biçtiğimizi doğrusu söyleyemem. 69 yılında böylesine bir tarihsel arka plandan, ciddi siyasi öngörülerden yoksun olarak bir inanç halinde bir devrimin mümkün ve kaçınılmaz olduğu, bunun için de herkesin elinden geleni yapması gerektiği kanısı giderek artan sayıda insana egemen olmaya başladı.

Beri yandan, öğrenci hareketi her zaman başlangıçtaki momentumunu korumadığı için, bu kanının kitle için de aynı hızda geliştiğini söyleyemem. Örneğin kitle hareketi içinde bu kanı aritmetik olarak yaygınlaşıyorsa, sosyalist harekete gelenler arasında geometrik olarak artıyordu. Böyle bir inancın havaya egemen olduğu söylenebilir.

Bu inancı besleyen toplumsal hareketin yaygınlaşmasıydı büyük ölçüde. Sadece öğrenciler değil, onlardan önce ve daha çok işçiler çok müthiş bir hareketlilik halindeydiler, köylüler de. Kürtler de hareket halindeydi. O güne kadar bastırılmış bütün sorunlar tartışma masasına gelmekle kalmamış, alanlara da taşmıştı. Bu kadar hareketli bir toplumda değişim imkânının varlığı zaten çıplak gözle görülebiliyordu. Nasıl gerçekleştirilebileceği konusunda çok fazla bir öngörü yoktu. Ama örneğin bende 69'da TİP'e oy vererek sosyalizmin gerçekleşeceğine dair inanç kalmamıştı. Devrimin de ancak parlamento dışı yollardan gerçekleşebileceği inancı giderek yaygınlaşıyordu. Bu devrimin zora dayalı mı olacağı barışçı mı olacağı konusunda kafalar nispeten bulanık olsa da, devrimin halkın hareketi olacağı çok inanılan bir şeydi.

Faşist hareketin saldırısı doğrudan mücadele dışında başka bir yol kalmadığına insanları giderek daha çok ikna etmeye başladı. İlk

kurşun atıldıktan, ilk arkadaşımız öldükten sonra hepimiz bunu düşündük. Bunun sonrası ne olacak? Kendimizden başka güveneceğimiz hiçbir şey olmadığını görmeye başladık...

Dev-Genç Genel Başkanı Ertuğrul Kürkçü'nün tutuklanma haberi. *İleri*, Ocak 1971.

Şimdi bakınca

68'in bende uyandırdığı tüm iyi duyguları hâlâ koruyorum ama sırf bu iyi duygular nedeniyle bu tarihin kutsanamayacağını çok iyi öğrendim artık. Bunun şöyle bir olumsuz tarafı da var, geçmişe bu kadar çok dönmek ve kendini orada tarif etmek bugünü anlamsızlaştırıyor ve herkesi mefluç hale getiriyor, bu bir... İkincisi genç kuşaklara o günün deneyimlerinden hareketle bugün ne yapılacağına dair bir açılım getirilmedikçe onlarda bir haset uyandırıldığını da söyleyebilirim. Hem kuşaklararası bağları böylesine parçalamamak, hem de sadece geçmişin güzel olduğu gibi gerici bir düşünceyi kışkırtmamak bakımından bundan kaçınmak gerekir. Kaldı ki bu politik olarak doğru da değil. Bence bugün her şey daha çok mümkün... Çünkü Türkiye 40 yıl daha yaşadı ve 40 yıllık tecrübe daha edindi. Şimdi, problemi bir kuşak problemi olarak alacaksak mesela, bugün 20 yaşında olan bir sosyalist gence göre 1968'de daha "ilkel" olduğumuzu kabul etmemiz gerekiyor.

Bunun siyasi tezahürleri pek ortada görünmüyor olabilir. Bizim gençlik günlerimizin daha iyi, bugünün daha kötü olduğunu düşünmüyorum. Bugün gençlerin baş etmesi gereken çok daha fazla zorluk var... 68'de biz devrimci olmak için çok fazla imkânla donatılmıştık, bugün tersine insanlar bütün bu imkânlar ellerinden alındığı halde bu yola yöneliyorsa, hâlâ umutlu olmak için çok fazla sebep var. 1968'de devrimci olmamak ayıptı, iyilikle devrimcilik aynı şey gibiydi. Bir ahlaki meziyet sayılırdı devrimci olmak, kamuoyu böyle şekillenmişti. O yüzden itibar görmek isteyen inanmasa bile devrimci olduğunu söylerdi. Gençler bugün devrimci oluyorlarsa bence bu çok daha önemli. Geçmişimize haksızlık etmeyelim ama bugünkülerin de hakkını verelim. Gençliğimizi bugünün gençliği üzerine bir kâbus gibi yıkmayalım.

O günden bugüne

Dev-Genç kapatıldıktan sonra bir yıla yakın kaçak yaşadım. Bu süre içinde Dev-Genç'i sıkıyönetim koşullarında yeniden işler hale sokmak için çaba gösterdik. Mahirlerin cezaevinden kaçışıyla birlikte

THKP-C içindeki ayrılıkta Mahir'in yanında yer aldım. Denizlerin idamını önlemek için Ünye'de giriştiğimiz eylemin ardından Kızıldere'de[11] kuşatıldık. On arkadaşımın hayatını kaybettiği saldırıdan, sağ kurtuldum. Babamın ölenler arasında olmadığımı söylemesi üzerine yeniden yapılan aramada ertesi gün yakalandım. İdam cezasına çarptırıldım, 1974 Affıyla cezam 30 yıla çevrildi. Selimiye Askeri, Toptaşı, Sağmalcılar, Mamak Askeri, Niğde, Malatya, Gaziantep cezaevlerinde 14 yıl hapislikten sonra Mart 1986'da serbest bırakıldım. Bir süre *Ana Britannica* ansiklopedisinde çevirmenlik ve redaktörlük yaptım. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'nin[12] tasarımından yayın yönetmenliğine her aşamasında çalıştım. 1991'den başlayarak 2000'lere kadar IPS Inter Press Service (Üçüncü Dünya Haber Ajansı) İstanbul bürosunda çevirmen-muhabirdim.

Aziz Nesin'in kurduğu BİLAR'ın (Açık Üniversite) İstanbul Şubesi'nin yönetiminde, kültür-politika programlarının düzenlenmesinde ve seminerlerinde yer aldım. *11. Tez Dergisi*'nde yayın kurulu üyeliği, 1991'de *Özgür Gündem* gazetesi kuruluşunda köşe yazarlığı, 1995'te *Evrensel* gazetesinde Dış Haberler Servisi yöneticiliği yaptım.

1989'dan başlayarak Türkiye sosyalist hareketinin birlik tartışmalarının örgütlenmesinde, "Kuruçeşme Tartışmaları" olarak bilinen, 12 Eylül sonrası ilk birlik tartışmalarının düzenleyicileri arasındaydım. 1996'da Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) kurucuları arasındaydım, parti içi demokrasi ve program tartışmalarının tıkanması üzerine partiden ayrıldım. 2002'den bu yana Sosyalist Emek Hareketi'nde siyasal faaliyet yürütüyorum, hareketin yayın organı *Siyasi Gazete*'nin –şimdi *Sosyalist Emek*– yayın kurulundayım.

1993'te Nadire Mater, Füsun Özbilgen, Tuğrul Eryılmaz, Şahika Yüksel ile birlikte IPS İletişim Vakfı'nı kurduk. 2000'den başlayarak Vakfın uyguladığı iletişim projelerinin koordinatörlüğünü yürütüyorum, Vakfın da genel sekreteriyim. bianet.org haber sitesinin günlük editoryal çalışmalarına katılıyor, yazılar yazıyorum.

İngilizceden çevirdiğim *Türkiye'ye Silah Transferleri ve Savaş Yasaları İhlalleri*[13] başlıklı İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch) raporu dolayısıyla 1999'da TCK 159. maddeyi ihlalden on ay hapis cezasına çarptırıldım, ceza ertelendi. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde kararla ilgili davada Türkiye mahkûm oldu.

11. İlkz. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C), s. 377.

12. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Yayın Yönetmeni Ertuğrul Kürkçü, İstanbul: İletişim, 1988.

13. *Savaş ve İnsan: Türkiye'ye Silah Transferleri ve Savaş Yasaları İhlalleri*, İnsan Hakları İzleme Örgütü (Human Rights Watch), İstanbul: Belge, 1996.

ODTÜ Devrim Stadyumu'nda saygı duruşu.

Neşe Erdilek, politik bir anne ile babanın kızı olarak ODTÜ'ye kaydolduğu gün Sosyalist Fikir Kulübü'ne de üye kaydını yaptırdı. Önce "cuntacı", sonra TİP'li oldu. Üniversitenin hızla hareketlendiği 1968'de SFK yönetimindeydi. 12 Martta Kadınlar Koğuşu'nun ilklerindendi. ÖDP'de yönetici oldu, şimdi Bilgi Üniversitesi Göç Araştırmaları ve Uygulama Merkezi yönetiminde. Halen sokakta...

Neşe Erdilek:

SFK'da ve Ankara TİP'te tek kadın yöneticiydim. Herhalde kadındır ses çıkarmaz diye düşündüler.

İkinci sınıftayım. SFK seçimleri var; bana "Sen de yönetime gir" dediler. O kadar aktif bir velet olarak ortalıklarda görünmüşüm ki arkadaşlar teveccüh göstermişler demek ki... Hemen babama söylüyorum; ilk sözü "Kendini yeterli görüyor musun" oluyor. "Arkadaşlar uygun gördükleri için kabul ediyorum" diyorum. Şimdi kızlardan da biri olsun diye beni yönetime aldıklarını düşünüyorum. Benden büyük, çalışan kız arkadaşlar değil de niye ben? 18 yaşında yeni üye bir veledin, hele de şimdi bakınca, katkısı ne olabilir? Aynı olayı, 1975'te ikinci TİP kuruluşunda da yaşadım. 25 yaşında Ankara il yönetimine aldılar beni. Niye? Yine birçok aktif kadın varken... Daha az problem olur diye düşündüler herhalde. Kulüpte en küçük bendim; kaç kitap okumuşum, ne biliyorum? Deneyim, birikim önemli olmalı. Komer'in arabasının yakılması, Rektörlük işgalleri gibi önemli olaylar ben de SFK yönetimindeyken yaşandı. O açıdan değerlendirdiğimde benim yönetim kurulu üyeliklerimde erkek bakışı varmış gibi de geliyor. Aktif maktif olmaktan ziyade fazla da sorun çıkarmayabilir düşüncesi. Sorun çıkardım mı? Kendi çapımda bir şeyler yapmışımdır herhalde. Başkanımız Ahmet Sina idi; yönetimde Yusuf Aslan, Hüseyin İnan,

Metin Çulhaoğlu, Orhan Kurmuş, Sait Kozacıoğlu, galiba Tuncay Çelen'le birlikteydim.

Kendimi kadın olarak erkeklerle hep eşit hissettim, hâlâ da eşit hissederim, feminist bir yanda değilim. Kadın olmaktan dolayı birtakım şeylerle karşılaştım tabii. Yönetim Kurulu toplantılarındaki alınganlıklarım kadın olmakla bağlantılı mıydı diye düşünmekten kendimi alamıyorum şimdi. Erkek nasıl davranıyorsa ben de öyle davrandım. İçsel bir sansür uygulamadım. Biraz da üstüne üstüne gittim herhalde. Şanslıydım büyük ihtimalle. Ters bir şey olunca bakışlarımla ifade edebiliyormuşum, şimdilerde arkadaşlar böyle söylüyor.

İrfan Uçar

Komer'i havaalanına sokmadık

Bizim Et otobüsleri dediğimiz ODTÜ servisleriyle gitmiştik Esenboğa'ya, hatırladığım kadarıyla. Siyasallılar ve diğer üniversitelerden öğrenciler hep beraberdik. Ortalık miting alanına döndü. Komer'e ilk "karşılama" İstanbul'da yapılmış ve aynı gün Ankara'ya geliyordu.[1] Uçak normal bir yere iniş yapamadı; havaalanının ucunda bir yerlere veya Etimesgut ve Mürted askeri havaalanlarından birine indirilip oradan kaçırıldı. Tam bilemiyoruz ama Komer'i alana sokmadığımızı biliyoruz, rahatını bozduk ki bu da çok önemliydi. Çok sayıda toplum polisi, yani frukoyla kuşatılmıştık. Dönüşte, o gece şehre yayılan anti-Amerikan gösterilerde tutuklananlar olmuştu. Gerçekten çok kitleseldi.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Robert Komer'i Türkiye'ye büyükelçi olarak atayacağı haberini duyar duymaz Sosyalist Fikir Kulübü'nde araştırmaya daldık, eyleme bilgilenerek de hazırlandık. En önemli bilgi Komer'in Vietnam'da "Kasap" lakabıyla anılmasıydı. Komer kimdi, nasıl biriydi, Vietnam'da neler yapmıştı, önemi nereden geliyordu? Türkiye'deki 6. Filo'ya karşı yapılan eylemler nedeniyle Amerikan karşıtlığı çok ciddi boyutlara gelmişti. ABD "Dişli birini gönderelim de Türkiye'yi daha ciddi ele alalım" dedi besbelli. Komer'in havaalanındaki "karşılama"dan sonra ODTÜ'ye gelmesi büyük provokasyondu bence; rövanş almaya çalışmak gibi bir şey. Biz de arabasını yakarak cevabımızı verdik işte. Araba yakıldığı sırada ben orada değildim. Arabayı yakan ekipten de çok az arkadaşımız hayatta şimdi.[2] Arkadaşlarımız bir şekilde yok edildiler.

Komik bir olaydır, yazın, 68 yazı mıydı, tam emin değilim, anlatayım. O zamanlar "Kahrolsun Amerika" pulları vardı, cebimizde, çantamızda taşır, her yere yapıştırırdık. Yazın okul tatil olunca, aileden

1. 28 Kasım 1968.

2. ABD Elçisi Robert Komer'in Rektörlük binası önündeki arabasını yakanlar arasında Sinan Cemgil (Nurhak'ta öldürüldü), Hüseyin İnan (idam edildi), İrfan Uçar, Halil Çelimli, Yusuf Aslan (idam edildi), Tuncay Çelen, Mehmet Akın Atauz, İbrahim Seven, Ulaş Bardakçı (vuruldu), Mustafa Taylan Özgür (vuruldu) vardı (aktaran: Dr. Berrin Balay Tuncer, www.odtu.edu.tr/50yil/1969.php).

harçlık almayı da ayıp saydığımızdan ufak tefek işler bulup harçlığımızı çıkartmaya çalışıyoruz. Ben de Sosyal Bilimler Derneği'nde anket ya da Devlet İstatistik Enstitüsü'nde kodlama işlerinde çalışırdım. Çalışmamın karşılığını almaya gittim, bir çek verdiler. Kardeşimle ABD Elçiliği'nin yanından geçiyoruz, bir yan kapısı var, bir de bulvara bakan kapı... Polise sordum bankanın yerini, ışıklardan karşıya geçeceğiz. O sırada polis arkasını dönüyor, elçiliğin genellikle kapalı olan araba girme kapısı açık, elçi arabası da bayrağı çekilmiş şekilde duruyor, ortalıkta da kimse yok. Hızla içeri giriyorum, arabanın bayraklı ön camına "Kahrolsun Amerika" pulunu yapıştırıyorum, koşarak çıkıyorum. Peşimden gelen var mı diye bakıyorum. Gelmediler. Çılgınlık! Akıllı insanın yapacağı işler değil, gençlik işte.

Mütevellilerin altlarından sandalyelerini çektik

Nisan 1969'da ortalık yeniden hareketlendi. ODTÜ'den Ankara'daki diğer üniversite ve fakültelere yayıldı aklımda kaldığı kadarıyla. Önceki boykot ve işgallerde talep edilen "üniversite reformu" nedeniyle yapmış olmalıyız işgali. İşgal başladığında Üniversite Mütevelli Heyeti toplantı halindeydi. Onları attık dışarı. Bazıları inat etti kalkmadı, biz de altlarından sandalyeleri çektik. Sonra "Ne yapacağız" diye toplandık konuşuyoruz. Münir Ramazan Aktolga, "Arkadaşlar," dedi, "şimdi bir Amerikan üssünü işgal ettik, Türkiye'deki Amerikan üslerinin etrafında oturan emekçi halkımız, köylüler de gidip bu hareketi örnek alarak yakınlarındaki üsleri işgal edeceklerdir". "Ajitasyon yapıyor herhalde ama bu kadar da olmaz" diye düşünüyorum. Büyük bir değerlendirmeymiş gibi bu sözler çok alkışlanınca "Herhalde şu anda böyle söylemesi gerekiyor" diye düşünüp sustuğumu hatırlıyorum. Okulu işgal edince, ne yapalım diye toplandık, "halk üniversitesi" kuralım dedik; halkımıza hakları konusunda eğitim verelim. Babamla halk üniversitesinin planlarını hazırladık. Bu planı kulüpte anlattığımı hatırlıyorum, yapamadık halk üniversitesini maalesef. Hakikaten çok heyecanlıydık, çok coşkuluyduk.

İşgalde Rektör Kemal Kurdaş modaya uyarak üniversiteyi kapattı.[3] Biz direnmeye devam edince jandarma girdi üniversiteye. 20-25 arkadaş tutuklandı bu nedenle, bir buçuk-iki ay kadar içerde kaldılar. Her gün hapishaneye yemek götürdük. Annem her sabah dört köfte, patates kızartması, zeytinyağlı dolma, börek, meyveden oluşan paketler hazırlıyor, naylon torbalarla Mercedes arabasına atlıyor öğle saatlerinde hapishaneye götürüyordu. İki paket de fazla yapıyorduk,

3. Kemal Kurdaş üniversiteyi kapattı. Ancak öğrencilerin büyük kitle toplantılarının ardından işgali sürdürmeye karar vermeleri üzerine binlerce jandarma ODTÜ kampüsünü basarak işgali şiddetle kırdı. Yeni bir yönetmelik çıkarılarak forum düzenlenmesi yasaklandı. ODTÜ'de işgalin kaldırılması sırasında gözaltına alınan 109 öğrenciden 29'u tutuklandı. Sinan Cemgil işgale önderlik etti, bir süre kaçtıktan sonra yakalandı, kısa bir süre hapis yattı (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2076-146).

1968 Haziranında boykota giden Beyoğlu Olgunlaşma Enstitüsü öğrencilerinin yargılanmaları. 13 Ekim 1968.

hapishane görevlileri "kontrol etsinler" diye; her seferinde arama bahanesiyle mıncık mıncık yaparlardı yemekleri. Haftanın her günü, arada bir-iki gün başkaları börek mörek götürmüştür belki.

Forumlar çok önemliydi. İşgal kararını da forumlarda almıştık, önceki boykot kararlarında olduğu gibi. Forumlarda herkes fikrini söylüyordu, herkesin konuşma hakkı vardı ama tartışmayı yürüten, formüle eden ciddi bir kadro vardı elimizde. İşi olgunlaştırıp Sinan'ı (Cemgil) son anda sahneye çıkarmak gibi bir taktik vardı. Sinan'ı konuşturur, alırdık boykot kararını. Sinan çok akıllıca formüle ederdi mevzuu, konuşması da sesi de çok etkileyiciydi. Hakikaten Sinan'dı ODTÜ'yü yürüten insan. Sinan kaçakken bile arka kapıdan son anda gelir, konuşur, böylece karar çıkardı. 68 lideri Deniz (Gezmiş) gibi gösterilir ama Sinan'dı. O zamanlar Harun (Karadeniz) da Deniz'den daha etkiliydi. Sosyaldemokratlarla kapışırdık, faşistler de vardı ama pek seslerini çıkarmazlardı. Herkes fikirlerini söylerdi, ama bizler ak-

tif ve kafaca çok gelişkin insanlardık, dolayısıyla sosyaldemokratlar karşımıza çok zor adam çıkarabiliyordu.

ODTÜ yolunda cuntacıydım

13-14 yaşlarındayım, babam "Talat Aydemir" olaylarının içinde, askerlikten istifa etmiş, doktorluğa devam ediyor. Aydemir'in idam edileceği tahmin ediliyordu tabii. İdam edildikten sonra cenazeyi almaya oğlu, avukatı ve babam gitmişti. Üzerinden çıkan çamaşırları, beyaz idam gömleği, ne varsa bizim eve getirildi, salonda yemek odasına konduğunu hatırlıyorum. Evde cunta toplantıları oluyor. Yani evimizde politika hep vardı. Hatta 27 Mayıs gecesi babam bizi uyutmadı, ben on, kardeşim altı yaşındayız radyo dinliyoruz hep birlikte. Gece 12 oldu, İstiklal Marşı okundu, radyo kapandı. Biz oturuyoruz, Türk Silahlı Kuvvetleri diye başlayan tok bir ses[4] darbeyi duyuruyor. Babamın muayenehanesi Ankara'da Kızılay Sakarya Caddesinin köşesinde, altında goralı sandviççisi vardı. 27 Mayısta Kızılay'da sokaklarda neler olup bittiğini biliyor, 555K'nın[5] olacağından haberdar. Hatta o gün annem bizi de yanına alarak Kızılay'a götürdü. O arada annemin bacağında sis bombası patladı, bomba gibi değil tabii, tozuyan bir şey o. Polisler "Hanım ne yapıyorsunuz" diyorlar, annem "Bacağımda bomba patladı" diye bağırıyor öfkeyle.

Özetle, politikleşme sürecimde cuntacıydım, başka da bir şey bilmiyordum ki... Dahası babam Bulgaristan doğumlu, göçmen bir aileden geliyoruz. Dedem de Bulgaristan'da aktifmiş, evlerine birkaç kez bomba falan atılmış. Hatta o yüzden Türkiye'ye gelmişler. Babam inanılmaz bir Kemalist'ti, ben de 10 Kasımlarda çok duygulanır, ağlardım. Ankara Koleji'ndeyim, Çetin Altan gelmişti okula, hemen gittim tabii. TİP'in Büyük Sinema'daki seçim toplantısına da babam götürmüştü. Babam o sıralar TİP'e de destek oluyor, para yardımı yapıyor, *Yön* okuyor, eve *Akşam* gazetesi alınıyor...

SFK'ya kayda babamla gittim

ODTÜ'yü seçmemde, meslek seçmemde, babam çok önemli oldu. Sosyolog olmama babamla birlikte karar verdik; toplumsal olaylarla ilgili bir konu olsun diye. ODTÜ'yü kazanıp da kayıt için okula gittiğimizde, babamla birlikte SFK'ya uğrayıp kaydoldum. Babam bir ara bildiri dağıtılırken polise müdahaleden alınınca bildiri dağıtanlarla birlikteymiş gözaltında, Bekir Harputlu'yu, başka ODTÜ'lüleri oradan

4. 27 Mayıs 1960 sabahı saat 4:36'da Albay Alparslan Türkeş Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "memleket idaresine el koyduğu" bildirisini radyoda okuyarak darbeyi Türkiye ve dünyaya duyuruyor.

5. 555K "beşinci ayın, beşinci günü, saat beşte Kızılay'da" gösterisinin parolası olarak kullanılıyor. 5 Mayıs 1960'ta üniversite öğrencileri saat 17:00'de iktidardaki Demokrat Parti'ye karşı Ankara Kızılay Meydanı'nda protesto gösterisi yaptı.

tanırdı, hatta gider babamdan bağış da alırlarmış.

Ben ODTÜ'ye girdiğimde henüz FKF dönemi; gençlerin çoğu TİP'li ama partinin bürokrasisi, ideolojik yaklaşımı gençlerin heyecanını, coşkusunu tatmin etmiyor. Kopma, ideolojik olmaktan ziyade TİP'in sahiplenemeyerek gençliği elinden kaçırmasıyla da ilgili. Mihri Belli ve bazı "eski tüfek" diyebileceğimiz insanların da gençleri etkilemesi söz konusu tabii. Ben TİP'li değildim, çünkü işçi sınıfıyla değil, Jakoben bir şekilde yani silahla, zinde güçlerle, askerle devrimin yapılabileceğine inanıyordum. Kendimce TİP'i pasifist de görüyordum, ideolojik değil, bu duygusal bir değerlendirmeydi elbette. Çok aktif olarak eylemlerin içine girdim; toplantılar, mitingler... Hatta TÖS mitinginde dincilerin taşlı sopalı saldırılarına uğradık, ben de tellere takıldım, bacaklarım sıyrıldı.

TİP afişi, 1969.

Babam, hiçbir zaman "Napıyorsunuz" demiyor, çok mutlu, yoldaşız onunla, birlikte değerlendirmeler yapıyoruz. Tuslog binasının önüne gidiyor, ikide bir binayı taşlıyor, korsan gösteriler yapıyoruz. Kulüpte Maocu bir grup var, farklı bir çizgi tutturmaya çalışıyorlar, 1967'de, 1968'de her şey flu. Milli Demokratik Devrim-Sosyalist Devrim tartışmaları sürüyor. O arada Öğrenci Birliği seçimleri var; sosyaldemokratlarla çatışılıyor. Ben oy kullanmaya gidiyorum, Öğrenci Birliği seçimleri için, "17 yaşındasın kullanamazsın" diyorlar. 18 yaşını doldurunca da işte başta anlattığım gibi SFK Yönetim Kuruluna giriyorum. İşin ilginç yanı bu yönetimin ilk başında Geniş Cephe'de Yusuf Aslan ve ben vardık, kalanların tümü TİP'liydi. Dönemimiz bittiğinde ise Metin'le (Çulhaoğlu) ben TİP'li diğerleri Dev-Genç'li. Neden görüş değiştirdim? Bir miktar yaptığımız işin çocukça olduğunu düşünmeye başladım, yaptıklarımız biraz oyun gibi geliyordu. Ciddi bir örgüt ihtiyacı mı? Bilemiyorum, aslında Metin'in de etkisi olmadı değil, daha sonra da dördüncü sınıfta evlendik. Hüseyin, Sinan, hepsi TİP'te aktif olarak çalışan insanlardı, ben birinci sınıftayken. Onlar deneyimliydi, bense yavaş yavaş parti nedir, önemi nedir öğreniyorum.

İşgallerde, boykotlarda taleplerimiz, fabrikada işçilerin greve gitmek için yükselttiği radikal talepler gibi değildi; bugünden yarına hayatımıza yaşamsal değişiklik getirmeleri beklenemezdi. ODTÜ'de yaptığımız boykotlar konjonktürden doğan büyük ölçüde destek boykotlarıydı, radikal bir talep hatırlayamıyorum şu anda.

Para toplamaya giderdik; boykotlarda para gerekir, içerdekilere para yatırılacaktır falan. Adresler veriliyor, kızlı oğlanlı gidiyoruz, derdimizi anlatıyoruz. Bir eve gittik, 27 Mayısın gençlik hareketinden

6. Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı, 1939 Ille doğumlu, 21 Ekim 1999'da arabasına konan bombanın patlamasıyla öldürüldü. 60 yaşındaydı, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyesiydi, *Cumhuriyet* gazetesi köşe yazarıydı.

7. Türkiye İşçi Partisi'nde Behice Boran ile Sadun Aren'in başı çektiği muhalefet grubu. 1 Mayıs 1969'da iki haftalık *Emek* dergisi yayımlanmaya başladı. *Emek*'in sahibi Şaban Erik, genel yayın müdürü Sadun Aren'di.

bir aile; tipik bir solcu evi; kilimler, kitaplar, afişler falan. Bir baktım, sokak kapısının arkasına yapıştırılmış bir kâğıtta karakolun telefon numarası. O zaman demek ki karakola düşüyorlarmış. Nostaljik bir şey ama biz kıkırdıyoruz; "Bunların devrimciliği bu kadar işte" diye. Kendimizi çok önemsiyorduk; devletin bakışı da bize gücümüzün ötesinde bir şey vehmettiriyordu. Devlet bizleri ürkütücü bir güç olarak görüyordu. Süleyman Demirel şimdi bile "Nerede ODTÜ'lüler" diye çağrılar yapıyor.

Biz en iyi olmak zorundaydık. Öncüyüz, öncüler derslerde de, toplumda da örnek olmalı. Boykotlarda sosyolojiden birkaç arkadaşla birlikte Hacettepe'ye gidip Ahmet Taner Kışlalı'nın[6] Politik Sosyoloji derslerine girip ukalalık yapardık. Sovyet Planlaması dersi alıyorsun Yalçın Küçük'ten, sonra Avrupa Ekonomisi dersinde Marx falan okuyoruz. Bunlar zaten bilmemiz gereken şeyler, "A" almayacaksın da ne yapacaksın? Nerelerde hangi akımlar var, dünyada 68 olayları nasıl gidiyor? Hepsini takip etmeye çalışıyorduk. Kulüp aylık toplantılarında bunları tartışırdık, o anlamda hem çok aktiftik, hem de yeni şeyler öğrenmeye açtık ve açıktık. İşgal sonrası silahlı mücadeleye giden ayrımların başlangıcı oldu. Ben de nispeten uzaklaştım, daha çok partiyle ilgilenir oldum. Yönetim Kurulu'nun dönemi bittiğinde ayrışma gerçekleşmişti. "Dağlara mı gidelim?" sorusu gündemdeydi, Filistin'e gitmeler başlamıştı, ben de aday üye olarak TİP'e gidiyordum. Partide de Emek Grubu[7] ile bir çatışma başlamıştı, ben Emek'le olmamaya karar vermiştim. Darbenin sonraki günü 13-14 Martta dergiler elimizde kalmasın diye dağıttık...

Deniz'in doktoru, mitinglerin kadını

Annem de tabii solcu, fakat ben asıl babamla paylaşıyorum her şeyi. Deniz, Ankara'ya gelmiş, kaçak, yaralı. Hüseyin (İnan) akşam eve geldi, Deniz, Siyasal'da yaralı diye... Babam, yanında ben, arabayla Siyasal'ın arka taraflarından, gecekonduların oralardan yurtlara girip tedavi etti Deniz'i. "Deniz'in doktoru" derlerdi ona. Nurhak'a çıkmış arkadaşlardan birinin apandisiti tutmuş, aranıyor, her yerde resimleri var, garlarda filan. Geldi, babam ameliyatı yaptı. Babam muayenehanede çok yaralının kurşunlarını çıkarmıştı.

"Baba ne yapalım" deyince "Rezalet, deli misin" dediğini duymadım, komitacı ruhuyla hemen nasıl çözüm üretilir düşünürdü. Parasal olarak da, doktor olarak da devrimcilere hep destek oldu. Denizlerin idamından bir hafta sonra kalp krizi geçirdi öldü, dayanama-

dı. 51 yaşında idi.[8] Yusuf, Hüseyin benim çok ciddi arkadaşlarımdı.

Annemin ciddi bir küçük burjuva namusu vardır, haktan yana. Babam gibi ihtilalci, asi ruhlu bir kadın değildi. Babam öldükten sonra partili oldu, mitinglerde dayak bile yedi. 1 Mayısta 1980'de İstanbul'da sokağa çıkma yasağı ilan edildi. TİP üyeleri, başta Behice Hanım Merter'de DİSK önünde toplandık, annem de oradaydı elbette, çok ciddi dayak yedik, sonra da hep birlikte içeri alındık. Annemin sırtındaki çürüklerse iki ay geçmedi. Annem ailenin bütün birikimini partiye verdi, şimdi kirada oturuyor.

Kıyafet balosu yasak! Dersler çimlerde

Kulüp aslında tutucuydu. Bizden önceki "İbrahim Seven[9] dönemi"nde kulüpten flört edenlere "Kötü örnek olmamalıyız. flört mlört halkımız kabul edemez" dendi. Dolayısıyla flört edenlerin evlenmeleri istendi, aksi takdirde Disiplin Kurulu'na verilecekleri de söylenmişti. Evlenmeyen bir çift de birbirlerinden ayrıldı. Kulüpte özellikle bazı yöneticilerde muhafazakârlık daha fazlaydı. Ama ODTÜ üniversite olarak hayatımda okumak, yaşamak isteyebileceğim tek yer. O dönemde diğer üniversitelerden ciddi farkı hoca öğrenci ilişkileriydi. Hocalarımızla her şeyi konuşabilir, çat kapı muhatap olabilirdik. Liseden sonra kendimizi, ki ben kolej gibi o kadar da katı olmayan bir yerden geliyordum, inanılmaz demokratik bir ortamın içinde bulduk. Hocalara karşı çıkabilirsin, eleştiride bulunabilirsin, tartışabilirsin. Mekân olarak da çok hoştu. Hoş ve keyifli bir gençlik!

Birinci sınıfta, daha bebeyiz, psikoloji hocası genç bir Amerikalı, "Dışarı çıkalım hava çok güzel" deyince şaşırdık. Çimlere oturduk hep birlikte, hoca ders anlattı, biz notlarımızı tuttuk, tartıştık falan. Sınav olacak, bir başka gün, hoca geldi, soruları verdi, "Ben çıkıyorum, iki saat sonra kapının altından atın kâğıtlarınızı" dedi. Afalladık tabii. Kütüphane serbest, kitaplar açık, istediğinle konuş, istediğin yere git. Hoca böyle deyince ve soruları da görünce anlıyorsun, kafandaki birikimini istiyor. İstersen o sırada öğren, öğren de. Hazırlanmışsın belki, küçük kâğıtlarla falan kopya çekmek için, her şey boşuna. Tabii iki kişi aynı şeyi yazarsa kopya. Bu durumda artık bildiğini saklamaya başlıyorsun, yazdıkların özgün olmalı... Kimse kimseye sormuyor, söylemiyor, alışılanın tersine. Bütün bunlar, ödevler, araştırmalar seni sonraki hayatına hazırlayan şeyler. ODTÜ'nün yapısı böyleydi. Yaratmak, araştırmak, neyi nerede bulacaksın öğretildi. Aslında ODTÜ'lülerin toplumsal yaşama girmelerinde, bu kadar poli-

8. Nihat Behram, *Darağacında Üç Fidan* kitabında Avukat Niyazi Ağırnaslı'dan aktarıyor: "Dr. Parug Erdilek, devrimci bir operatör arkadaşımdı. Çocuklar 6 Mayıs 1972 günü asıldılar. Hemen her gün muayenehanesine uğrardım Parug Erdilek'in. 'Bu yaşta fidan gibi çocuklar, böylesine acımasızca asıldı da ölü toprağı saçılmış gibi susuluyor' diyordu ve hiç içine sindiremiyordu idamları. Birçok yaralı gencin kurşunlarını çıkarmış, yaralarını sarmış; devrimci gençlere daima bir baba şefkati göstermişti. (...) Çocukların idamından beş gün sonra sokak ortasında düşüp öldü. Onlara çok yakın bir yere gömüldü. Eşi Sevinç Hanım Denizler'in mezarının örneğini yiğit kocasına da yaptırdı."

9. İbrahim Seven'in ODTÜ Sosyalist Fikir Kulübü başkanlığını yürüttüğü dönemden söz ediyor.

Mamak Askeri Cezaevi. 1971 yazı. Ayaktakiler: Kor Koçalak, Hüseyin İnan, ..., Deniz Gezmiş. Oturanlar: ..., Yusuf Aslan, Ercan Öztürk, Semih Orcan. En önde: Mustafa Yalçıner.

tize olmalarında bunların payı vardı; öğrenme isteği, arama isteği buradan geliyor. Kolejde arkadaş grubumuz var, partiler yapıyoruz falan. Birinci sınıftayım. "Seven dönemi"nde kıyafet balosu yapılacak Maden Fakültesi'nde, çok gitmek istiyorum. Gizlice gittim, fakat deli gibi de korkuyorum, saklanmaya çalışıyorum duvar arkalarında. Yakalanırsam disipline verirler mi? Atarlar mı?

Okuduğun romanlara, *Tütün*[10] gibi devrimci mücadele romanlarına öykünüyorsun, sınıfından vazgeçmek istiyorsun, palto yakasındaki kürkleri çıkarıyorsun, ben zaten yapmazdım ama yapıyorsan makyajdan vazgeçiyorsun. Devrimci kıyafet nasıldır, dikkat ediyorsun. Mini etekle kulübe gidemiyorduk. Mesela ben evlendim, boşanana kadar bir kere bile Metin'le dans etmedim. Necdet'le[11] birlikteydik, arkadaşlarla onun evine gittik, dans etmeye başladık, adama bak diyorum hem sosyalist, hem dans ediyor, hem hayattan zevk alıyor, Boney M.[12] falan. Metin'le yedi yıllık evliliğimizde baleye, operaya tiyatroya hiç gitmemişiz, sadece sinema. Benim çocukluğum operada, balede, tiyatroda geçmiş. Ama artık hepsi "burjuva", sinema dışında. Bu kadarı bana makul gelmiyordu ama, o zaman bu nedenle adamdan ayrılamazsın ki, bitti sonunda. Öyle bir otosansür vardı.

10. 1968'lerde baskı üstüne baskı yapan Dimitir Dimov'un iki cilt halinde basılan *Tütün* romanı Bulgaristan'da Nazilerle işbirliği yaparak büyük bir ekonomik ve siyasal odak haline gelen tütün tröstünün ve bu fabrikadaki direnişçi işçilerin birbirlerinden derin bir uçurumla ayrışan çıkarlarını ve partizan mücadelesini anlatıyor (çev. Burhan Arpad, İstanbul: Evrensel Basım, 1998).

11. Necdet Bulut ODTÜ'de öğretim üyesiyken bir yıllığına Bilgisayar Merkezi kurmak üzere Karadeniz Teknik Üniversitesi'ne gitti, Trabzon'da TİP ilçe örgütünü kurdu. O sırada Neşe Erdilek'le evlenmişlerdi. 26 Kasım 1978 akşamı Necdet Bulut, Neşe Erdilek Bulut ve Necdet Bulut'un oğlu Yiğit eve dönerlerken yedi-sekiz kişilik bir grubun saldırısına uğradılar. 28 kurşunla eleğe dönen arabada Bulut karnından, Neşe Erdilek Bulut kalçasından, Yiğit topuğundan yaralandı. Böbreği parçalanan Bulut 24 saat sonra ameliyata alındı ve 9 Aralık 1978'de Hacettepe Tıp Fakültesi Hastanesi'nde 40 ya-

Kulüp üyeleri daha muhafazakârdılar. Kulüp üyesi olarak örnek olmak zorundasın; laubali olmayacaksın, çünkü halkın içine gireceğiz ya, halkın bizi yadırgamaması lazım...

Necdet Bulut

Cuntacılık, enternasyonalizm, devrim

Cuntacılığın bir iş olmadığını, bu işin halkın içinden çıkması gerektiğini babamla konuşuyorduk. Cuntacıyken halk adına bir şey yapılması gerektiğini düşünüyordum, halkla beraber bir şeyler yapılması gerektiğini yavaş yavaş anladım. Hâlâ bazı insanların bundan vazgeçmediğini görüyoruz. Ben Türk solunun başından itibaren TKP[13] dahil anladığımız anlamda enternasyonalist olduğuna inanmıyorum. Ulusalcılık hep vardı; antiemperyalizmin, Kurtuluş Savaşı'nın, dünyaya karşı varolma mücadelesinin izleri olabilir. Komünistsen enternasyonalist olman lazım. Türkiye'de ciddi anlamda enternasyonalist bir hareket tarihinde hiç olmadı. O nedenle 68'lilerin o anlamda komünist ya da sosyalist olduklarını söylemek kolay değil. Yani sosyalizme öykünmenin temelinde ciddi biçimde ulusalcılık meselesi o zaman da vardı. Devam ediyor, insanlar fazla değişmedi, biz değiştik. Sosyalizmin ne olduğu toplumda daha çok süreç içinde ortaya çıktı. Şimdinin ulusalcıları orada kaldılar, fazla kızmıyorum. Şimdi böyle değerlendiriyorum tabii.

Antiemperyalizmin, Amerikan karşıtlığının dünyada dört nala gittiği bir süreç. Sadece Vietnam'la ilgili yürüdüğümüzü hatırlamıyorum mesela; Vietnam'la tabii ki ilgiliydik ama... ABD'nin Vietnam'da yürüttüğü savaşa karşıtlığımızı, daha çok Türkiye'deki üslere karşı, NATO'ya karşı verdiğimiz mücadele içinde ortaya koyuyorduk. TİP'in de tabii temeline, aslına bakmak lazım ulusalcılık için; bence en az bulaşan kadro olsa da. TİP metinlerine bakınca politika yapmak anlamında bu görülüyor ama ideolojik olarak fazla ulusalcı değildi. Milli Demokratik Devrim'deki millilik çok ciddi bir millilikti, laf olsun diye bir millilik değildi.

Halkını seven gençlerdik. Yurt mu? Halk mı? Çok namusluydular, çok temizdiler, çok naiftiler, kafalarında tilkiler dolaşmıyordu. Bu yurdun insanlarını seviyorlardı ve bu yurdun insanlarının yoksulluk içinde eşitsizlik içinde yaşamasından rahatsız oluyorlardı. Bunu önlemenin yolunu sosyalizmde görmüşlerdi. Sosyalizmi ne kadar anlamışlardı, gereklerini ne kadar yerine getiriyorlardı? İdeolojik olarak temellerine bakınca kuşkularım var. Ama bu yolda kendilerini feda edecek kadar namuslu ve özveriliydiler; bu çok saygıdeğer bir şey...

şında hayatını kaybetti. Şubat 1979'da sağ eğilimli Mikdat Şimşek Bulut'u öldürmekten sanık olarak yakalandı. Ancak mahkemeye Bulut'un doktor hatası nedeniyle öldüğüne dair bir rapor verilince, Şimşek ve yakalanan diğer sanıklar birkaç yıl cezaevinde kaldıktan sonra salıverildiler (Nurettin Çalışkan, *ODTÜ Tarihçe*, s. 258).

12. 1970'lerin ikinci yarısının ünlü pop gruplarından.

13. Türkiye Komünist Partisi (TKP) 1920'de Mustafa Suphi ve arkadaşlarınca Bakü'de kuruldu. 1987'de TKP ile TİP birleşerek Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) adını aldı. Liderleri Haydar Kutlu ve Nihat Sargın Türkiye'ye girişte tutuklandı. Anayasa Mahkemesi 1991'de TBKP'yi kapattı. Bugünkü TKP 2001'de adı değiştirilen Sosyalist İktidar Partisi'nin (SİP) devamıdır.

Hayatlarını verdiler, geleceklerini yok ettiler, kendileri için bir şey düşünmediler. Reddedilmemesi gereken bir şey bu. Devrim olacağına inanıyorduk, gerçekten inanıyorduk. Hatta bugünden yarma. Biz bu devrimi görecektik. Hayatımızı böyle kurmuştuk. Ben en azından 80'e kadar kendi adıma bir şey düşünmeden yaşadım, sadece ekmek parası için kariyer filan düşünmeden çalıştım mesela. Geriye ne kaldı, toplumda izi nedir? O da acıklı bir şey.

Başka türlü bu hayat benim için yaşanmazdı. Eskiye baktığımda çok ciddi hatalar da yaptım. Daha fazla düşünmem gerekirdi, niye daha önce anlamadım niye daha önce tavır koymadım. Kendim için mesela doktoramı tamamlasaydım, iyi bir sosyolog olarak çalışsaydım, şimdi yaptığım işlere daha önce başlasaydım. Niye yapmadım da zaman kaybettim? Sorular, sorular, ama özeti yaşadığım her şeye sahip çıkıyorum.

12 Mart geldi. Kadınlar koğuşunun açılışını biz yaptık. Elrom kaçırıldıktan sonra düzenlenen "Balyoz Harekâtı"nda beni aldılar. Ankara'da biz kadınları erler koğuşuna koydular önce, erkekler çok diye biz kadınları oradan alıp iki gece bir odada tuttular. En sonunda erlerin berber salonunu kadın hapishanesine çevirdiler, ünlü Kadınlar Koğuşu. Ben oradayken Behice Hanım da geldi. Bir buçuk ay kaldım, dava açamadılar, bıraktılar.

Şimdi

ÖDP[14] kurucu üyeleri arasında yer aldım. Ben hep kurucuyumdur, kurucu il yönetimine girdim, ilk Parti Meclisi'nde de vardım. ÖDP'de kadınlar görece daha fazla söz sahibidir. Kadınlar daha militan, daha aktivist gruplarda dışlanıyor. Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde yönetim kurulu üyesi ve idari direktör olarak çalışıyorum. Barış Girişimi[15] içinde de yer alıyorum. Halen sokaklardayım.

14. Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) 22 Ocak 1996'da kuruldu.

15. Barış Girişimi "Yeryüzündeki bütün din, ırk ve uluslardan insanların yaşama hakkının dokunulmazlığına inanarak, 'terörün gücü'ne ve 'gücün terörü'ne güvenenlere teslim olmayı reddediyoruz..." deklarasyonuyla 16 Ekim 2001'de kuruldu.

Taylan Özgür. ODTÜ Yurtları önünde katafalkta. 1969.

Sait Kozacıoğlu Tarsus Amerikan'da yeraltı gazetesi yayımladı, öğretmene karşı parti kurdu arkadaşlarıyla. Tarsus'ta TİP'li, ODTÜ'de SFK'lı, Dev-Genç'li oldu; ama hep bağımsızdı. 12 Martta Mamak'taydı, 12 Eylüle Saraybosna'da yakalandı, Avrupa'da 12 Eylül cuntasına karşı geniş bir muhalefetin örgütlenmesine çalıştı. Danimarka'daki mülteciliği 1991'de bitti. Ankara'da mimarlık yapıyordu. 4 Kasım 2008'de hayatını kaybetti.

Sait Kozacıoğlu:

68 bizde de dışarıda da bir isyandı. Geleceğin geçmişe isyanı... 1968 ruhunun ayırt edici özelliği konspiratif olmayan bir devrimcilik.

ODTÜ Boykotu önce Mimarlık Fakültesi'nde başladı.[1] Üçüncü sınıfa geçmiştim. Eylül sonunda kayıtlar için okul açıldığında mimari kantininde boykot, forum konuları tartışılmaya başladı. Herkese açık, tüm öğrencilerin doğrudan katılabildiği tartışmalarla. Doğal ve saydam bir süreçti, katılım için tek kıstas ilgi idi. Tüm hazırlıklar bilinen kulüp, dernek yapılarının dışında gerçekleşti. "Resmi" imkânları kullanmamaya özen gösterdik. Bunda benim gibi boykot yanlılarının bu yapılara karşı soğukluğunun yanında oralarda yer alan bazı arkadaşların çekingenliklerinin de payı vardı. Forum çağrısını kendi daktilomla yazıp, ispirtolu teksir makinemde çoğalttığımızı hatırlıyorum. Mimarlık Fakültesi'nde 71 Martına kadar süren "afişçilik" de[2] ilk defa bu münasebetle başladı. İspirtolu teksirle, dosya kâğıdı ebadında, Aykut'un (Ülkütekin) çizgileriyle.

Boykot kararını derslerin ilk günü toplanan forumda aldık. Boykotla birlikte forum da süreklilik kazandı, isteklerin, görüşlerin tartışılıp biçimlendirildiği, boykotun diğer fakülte ve bölümlere yayılması için çalışmaların örgütlendiği bir platform oldu. Kendi kendimizi eğittiğimiz esaslı bir eğitim aracına dönüştü. Bir "Boykot Komitesi"

1. 10 Ekim 1968.

2. Bkz. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri: ODTÜ Devrimci Afiş Atölyesinin Öyküsü*, İstanbul: Metis, 2008.

oluşturulmasına karşı herhalde en çok ben direndim. Başarılı olduk. Boykotun sorumluluğu kerameti kendinden menkul bir kurula devredilmedi. Bütün öğrenciler tarafından paylaşıldı.

Koray Doğan

Aradan 40 yıl geçince unutuluyor ama o zamanlar biz "önderlik", "kitle" gibi kelimelerle konuşanlara şüpheyle bakardık. Elbette bu kavramlarla olaya yaklaşanlar vardı, ülkedeki siyasal gelenek muhalefeti de biçimlendiriyordu. SFK'nın bir kısım üyeleri ille de bir boykot komitesi kurmak, bizim kendiliğindenciliğimize son vermek istiyorlardı. Gece yarılarına kadar Sinan'ı (Cemgil) bir "Hazırlık Komitesi" ile yetinmeye ikna etmeye çalıştığımı hatırlıyorum. Sinan kendinden çok kulübün hantal gövdesinin endişelerini dile getiriyordu. Ben kulüp yönetim kurulundaydım. Ama kulüp üyelerinin çoğunluğuna "popülist akademisyenler" ve "hırslı köylüler" olarak bakıyordum.

Bizim yönetime gelmemizde Sinan'ın da kulübün çıkmazını görmesinin payı vardı. Sinan'ı 68'e kazanmak zor olmadı. Ama kulübün birçok "şöhreti" kulüpten de, 68 olaylarından da giderek uzaklaştı. Kulüpçülük kafalı bu arkadaşların boykota bakış tarzı tam anlamıyla fırsatçıydı. Üniversitede giderek yitirdikleri etkiyi geri kazanmak için bir fırsat olarak bakıyorlardı boykota. Fakat boykot kısa sürede kulübün üye kompozisyonunu da, üyelerin dünya görüşünü de önemli ölçüde değiştirdi.

Sonradan Dev-Genç'i oluşturacak birçok arkadaş –mesela Ertuğrul (Kürkçü)– bu dönemde kulübe üye oldu. 1968'in leitmotifi tüm dünyada olduğu gibi bizde de hayal gücüydü. SFK ise o haliyle muhalefet iddialarına rağmen gerçekten bir muhalefet organı için olmazsa olmaz hayal gücünden yoksundu. Aşıldı. ODTÜ boykotlara başladığında 1968'in sonlarına yaklaşıyorduk. Üniversite yönetimi de, devlet de hazırlıklıydı. Boykotu bekliyorlardı. Yönetim boykotu kırmaya çalıştıysa da etkili olamadı. Boykotun demokratik üniversite talebine öğretim üyeleri ilgi gösterdiler. Sonunda bu alanda bir dizi kazanımlar elde ettik.

Boykota karşı esas direniş Sosyal Demokrasi Derneği'nden geldi. Olaya bakışları aslında SFK "eski"lerininkine paraleldi. Özellikle alışılmamış olana karşıydılar. Kurallara uymayı savunuyorlardı. SFK'nın tersine onların eskileri kulüp yönetimine sıkı sıkı yapışmıştı. Bu durum kısa bir sürede bölünmelerine yol açtı. Sosyal Demokrasi Derneği'nden birçok arkadaş (Erhan Erdoğmuş, Akın Dirik) Dev-Genç'te yer aldılar.

Hükümet olaya 27 Mayıs sendromu ile yaklaşıyordu. Cuntalarla ilişkimiz olmadığını görüp Komer'in arabasının yakılışına[3] kadar nis-

3. 6 Ocak 1969.

peten rahat bıraktılar. 1968 olaylarının uluslararası, kıtalararası yaygınlığı ortada. Belki de başkaldırımızın en iyi doğrulayıcısı bu yaygınlık, dünyanın değiştiğine işaret ediyor. Zamanla ölçüldüğünde mesafeler kısalmış, kültürel sınırlar aşılmıştı. Dünya ekonomisi uzun yıllardır yüksek konjonktürde seyrediyordu. Kuzey yarıküresinin "şehirli" gençlerinin "istikbali" bir anlamda parlaktı önceki nesillerin gözünde. Ama aynı zamanda uluslararası bir gençlik kültürü şekilleniyordu. Yeni değer yargılarıyla.

1968'e herhalde en geç ODTÜ katıldı. Ama "Hollandalı provo"ları[4] biliyorduk, Berlin'de Rudi'nin[5] (Dutschke) yanındaydık. Mayıs günlerinde nefesimizi tutmuş Fransa'yı izliyorduk. Amerikan gençleri celp kâğıtlarını meydanlarda yakarken, yakmayanları da, İstanbul'da DÖB'lüler Dolmabahçe'de denize atıyordu. En önemlisi tabii Fransa'ydı. Hem hayallerin mümkün olduğunu, hem de kurulu muhalefetin de –Fransız Komünist Partisi (FKP)– kurulu düzenin savunucusu olduğunu göstermişti.

Nasıldık o günlerde?

1968'e kadar bir birikim var. Yine de eski yeniye galebe çalıyordu. 1966 yılında ODTÜ öğrencilerinin çoğunluğu uzun saçlı bir erkek –mesela sevgili Koray (Doğan)[6]– gördüklerinde küfür yemiş gibi olurlardı. Yeni yaşama biçimleri arayanlara yılan görmüş gibi bakılırdı. Cinsellik güdüktü. Erkekler kızlara buluğ çağı gözleriyle bakarlardı. Kızlar kadın-erkek ilişkilerini hemen ailevi bir görünüme büründürüverirlerdi.

Bunlar birtakım roller, bizim için önceden yazılmış. Devlet Konser Salonu'nda kızlarla senfoni dinlemek, ya da Sakarya'da gece yarılarına kadar erkek erkeğe içki içmek de bizi gelecekteki rollerimize hazırlayan marifetler. 1968'le birlikte gündelik yaşamımızda da bir kopma oldu. Verilen rollerden sıyrılırken, kendi kendimize karşı da özgürlük kazandık. (Ben kendi payıma mesela tiyatroya gitmeme özgürlüğünü kazandım!) Daha büyük tabular da yıkıldı. Kılık kıyafete, kadın-erkek ilişkilerine, cinsel, dini, narkotik azınlıklara yaklaşımımız Türkiye'de bir çığırdır. Deneyci ve hoşgörülü olabildik sanıyorum.

Bir de 1968'in evrenselliği (hiç değilse kuzey yarıkürede) genel bir enternasyonalist bakış açısı ve zevk kazandırdı. Mesela biz daha önceki nesillerin Doğu/Batı açmazına tamamen boşverebildik. Bize göre Doğu ya kızıldı ya da Doğu Bloğu'ydu. Batı da ya ABD ya NATO. Kuzey/Güney ayrışması ve bu ayrışma çerçevesinde Türkiye'nin yeri

4. Provo 1965'te otorite karşıtı, espirili, oyunlu, apolitik karakterli Hollandalı gençlik hareketi. Bir-iki yıl içinde köylere kadar yayılan Provo'lar boş duran kraliyet sarayı dahil ev işgalleriyle ünlü, hatta Provo'dan bir kişiyi Amsterdam Şehir Meclisi üyeliğine seçtirerek de eğlendiler. 1968'e gelmeden sönümlenen hareketin 1968 gençlik isyanlarının habercisi olduğu kabul ediliyor.

5. Rudi Dutschke (1940-1979) Doğu Almanya'da Kızılordu'da askerlik yapmayı reddederek Batı Almanya'ya kaçtı. Hür Berlin Üniversitesi'nde okudu. Batı Almanya'da 68'in gençlik önderlerindendi. 11 Nisan 1968'de vurulmasından sonra önce ailesiyle İngiltere'ye gitti, 1979'da Danimarka'da öldü.

6. Koray Doğan (1947-1972, Çanakkale) Tarsus Amerikan Koleji'ni bitirdi. ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nde Dev-Genç örgütlenmesinin öncülerindendi, ABD Büyükelçisi Robert Komer'in arabasını yakanlar arasındaydı. 9 Mart 1972 günü Ankara'da öldürüldüğünde 25 yaşındaydı. *Neden Öldürüldüler?: Bu Kan Kurumazl*'da (Orhan Tüleylioğlu, Ankara: Um:ag, 2007) Tülay Doğan kardeşinin vurulmasını şöyle anlatıyor: "Mehmet Beyazıt adındaki, Afyon-Emirdağlı polis silahını doğrultmuş yanındaki arkadaşı polis, adı Mehmet Tok, 'Dur ateş etme!' dediyse de silahından çıkan kurşun arka kalçasına saplanmış, aort damarını parçalamıştı. Savcının gelmesi beklendiği gerekçesi ile de bir saate yakın kaldırımda bekletilmişti" (Bkz. Feza Kürkçüoğlu, Derkenar, *Birgün*, 25 Kasım 2007).

bizi daha çok ilgilendiriyordu. Bu tavır özellikle siyasal gelişmemizde verimli oldu. Fakat Doğu/Batı sorunsalını geleneksel/Kemalist diye yeniden üretmekte olan sanat alanında kısır kaldı – biraz Devrim İçin Hareket Tiyatrosu, biraz dokümanter/kısa film, bolca grafik. Bu durumda sıradan sanata karşı tavrımız, alışkanlık bu ya, boykot olarak gelişti. Bir keresinde işgale de dönüştü sanırım. Ertuğrul'un (Kürkçü) Ankara Sanat Sevenler Derneği'ni basıp, bu sanatseverlere zorla sanat anlattığını hatırlıyorum.

En kısır müzikte kaldık. Ruhi Su'ya, Âşık Mahzuni'ye teslim olduk. Avrupa'da ise 1968 daha çok müzikte yaşıyor. Bruce Springsteen'in sattığı bizim Bob Dylan.

Devrim İçin Hareket Tiyatrosu afişi. Tasarım: Sadık Karamustafa. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri*, 2008 içinde.

68 Ruhu

Bana kalırsa 1968 ruhunun ayırt edici özelliği konspiratif olmayan bir devrimcilik. 1968 bizde de dışarıda da bir isyandı. Geleceğin geçmişe isyanı... İmkânlarla sınırların çelişkisini yaşıyorduk. Vietnam Savaşı, Brejnev doktrini, AP (Adalet Partisi) gericiliği birer anakronizmdi.

Yaşanılan haberleşme devrimine rağmen üniversite yönetimlerinin öğrenciden uzaklığı, bilimsel gelişmenin artan hızına, eğitenle eğitilen arasındaki bilgi düzeyinin yakınlaşmasına rağmen eğitimde söz hakkı tanınmaması da daha yakından yaşadığımız çelişkiler. Bu çelişkilerin herkes farkındaydı. Bilincine de o uzun forum süreçleri ile vardık.

1968 ideolojisinde sosyalizmin epeyi bir yeri var. Ama ondan ibaret değil. Bugün tüm endüstrileşmiş ülkelerde, bu arada Türkiye'deki, tekil amaçlı hareketlerin –kadın, çevre, barış gibi– ideolojisi 1968'e uzanır. 1968'in Türkiye'de yarattığı devrimci gençlik hareketi daha sonra ülkede sosyalizmin bayrağı haline geldi. Bu süreçte özgünlüğünden birçok şey de yitirdi. Hareketin uçbeyleri konspirasyonda güç aradılar boş yere.

1968'in, 1968'den kaynaklanan hareketlerin çözümlenmemiş bir dizi meselesi var. En başta devrim teorisi. Bütün (ulusal-uluslararası) pratiğimiz devrimin bir tarihi devir olduğunu, bir olay olmadığını ortaya koyuyor. Ne kadar anlayabiliyoruz bilmiyorum. 1968'den sonra dünyanın tüm etkilenilen ülkelerinde bir restorasyon yaşandı. Bu normal. Ama 1968 atılımlarının etkisini ortadan kaldıramadı. Bilmem anlatabildim mi?

1968'e yolculuk

1948 Mayısında Tarsus'ta doğdum. 1947'lilerden değilim yani. O zamanlar Tarsus göreceli olarak zengin ve liberal (ikisi birlikte gider zaten) bir şehir. Ailem Demokrat Partili ve bir hayli demokrattı. Rahat bir okul hayatım oldu. İlkokuldan sonra Tarsus'taki Amerikan Kolejine girdim. İlk yıldan itibaren kolejin kütüphanesine dadandım. Orta kısım boyunca Amerikan edebiyatı, Dos Passos, John Steinbeck, Upton Sinclair, Ernest Hemingway, William Faulkner, daha sonra Kurt Vonnegut vs. Birinci sınıfta (hazırlık yılından sonra) bir "yeraltı" gazetesi yayımlamaya başladım. Daktilo, karbon kâğıdı vs. ile futbol topundan daha çok ilgiliydim.

Yine o yıl Oral (Çalışlar) ve galiba Ali (Artun) ile beraber bir "parti" kurduk. Sınıf mümessilini seçimle belirlemek yerine kendisi tayin eden sınıf öğretmenine karşı.

Son sınıfa (1965-66) kadar aktif siyasetten (!) uzak kaldım. O yıl bir yandan TİP'e gidip gelmeye bir yandan da Vietnam Savaşı ile ilgilenmeye başladım. TİP şube başkanı Derviş Sabır'ın ve dünya edebiyatı öğretmeni, Vietnam savaşı kaçkını Howard Crane'in kafalarını epeyi şişirdim sanırım. O yıl okulda savaş aleyhtarı bir piyes bulup sahneledik, "World Affairs Club"ı kurup (Cengiz Çandar da vardı kulüpte) Amerikan Konsolosu'na karşı nümayiş yaptık.

Komünist Manifesto'yu edebi bir metin diye okudum. Marx'ı, daha sonra *Alman İdeolojisi*'ni okuyana kadar, şematik bulduğumu hatırlıyorum. Bunda herhalde Marx'tan çok o yıllarda yayımlanmaya başlayan "elkitapları"nın etkisi olmuştur. Nâzım Hikmet'in (evde eski bir "Benerci" vardı), Mao'nun, Ho Şi Min'in şiirleri ile daha rahattım. O sıra *Akşam*'da Çetin Altan arkadaşlar arasında çok popülerdi. Ben o kadar meraklısı değildim. Herhalde en çok Aziz Nesin gözleriyle bakıyordum Türkiye'ye.

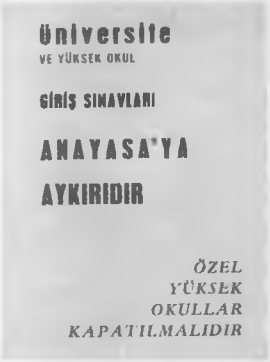
1966'da Mimari'ye başladığımda Tarsus'ta TİP'e üye olduğum için pek de düşünmeden SFK'ya üye oldum, TİP Çankaya şubesine gidip gelmeye başladım. Ve büyük bir hayal kırıklığına uğradım. Popülizm, pozitivizm, hatta düpedüz iktidar hırsı sosyalizm diye dolaşıyordu. 1968'e kadar katıldığım eylemler oldu. TİP'in NATO'ya Hayır Kampanyası, Özel Okulları Protesto Yürüyüşü[7] gibi.

Bu arada okuldaki konferanslarda hır çıkarıp SFK yöneticilerinin gözünde problem çocuk haline geldiğimi sanıyorum. Doğan Avcıoğlu'na neden ille de "kalkınma"yı temel sorun yaptığını, Behice Boran'a Polonya olaylarını[8] nasıl değerlendirdiğini sormak gibi.

7. İstanbul'dan 7 Kasım 1967'de "Özel Okullar Devletleştirilmelidir" talebiyle başlayan yürüyüş 20 Kasımda Ankara'da büyük bir mitingle sona erdi. Daha sonra özel yüksek okullar da devletleştirilerek kapatıldı.

8. Bkz. Dünyanın 68'i, Polonya, s. 327.

"Üniversite Giriş Sınavları Anayasa'ya Aykırıdır" – Özel yüksek okulların kapatılması talebini dile getiren broşürün kapağı.

Mimarlık Fakültesi'nde verilen eğitimde de endüstriyalizm ve sosyalizm birbirine karıştırılıyordu. Yüzeysel bir "Bauhaus" havası içinde sol öğretmenler gecekondu bölgelerinde beton blok programları veriyor, SFK üyesi öğrenciler de 44 metrekarelik sosyal konut tasarlamaya çalışıyorlardı. Doruk Pamir'in (öğretmen) profesyonelliği ve Süheyl Kırçak'ın (öğrenci) açık kafalılığı ile tanışmasam mimar olamazdım sanıyorum.

Yakın çevremin tersine *Cumhuriyet* gazetesine hiç ısınamadım. Hiç "öztürkçeci" olmadım. TİP'i eleştirmeme rağmen "cuntacı" da olmadım. Bu havada 1968 sonbaharına geldim. Ondan sonra çok şey değişti. 1968 olmasa herhalde siyasete bu kadar çok dalmazdım.

Gözaltı, tutukluluk, hapishane

1968 sonbaharından sonra 1971 5 Martına[9] kadar zaman bir gün gibi geçiverdi. Sonra da bir gece, Ekim 1973'e kadar. Birçok yerde, birçok kez gözaltına alındım. İki defa da tutuklandım. 1969'da İstanbul Üniversitesi Öğrenci Birliği seçimleri sırasında, Beyazıt'ta Taylan'ın da (Özgür) polis tarafından öldürüldüğü olayda 20 gün kadar Sağmalcılarda tutuklu kaldım, Deniz'le (Gezmiş) birlikte. Sonra 5 Martta tutuklandım. Otuz ay kadar süren, Dev-Genç davasından yargılandığım bu tutukluluğun çoğu Mamak'ta geçti. Mamak'tan çıktıktan sonra daha çok mesleki/demokratik örgütlerde (TMMOB) çalıştım. 1968 ve Dev-Genç geleneği içinde bağımsız olarak siyaset yaptım. Hâlâ bu çizgiyi sürdürüyorum.

1980 askeri darbesi ve şimdi (1988)[10]

Türkiye dışında yaşamam bir tesadüf eseri. 1980 Eylül ayında Saraybosna'da bir konferansa davetliydim. Pasaport, bilet filan elimdeyken darbe oldu. Çıkış o çıkış. Yurtdışında askeri rejime karşı geniş bir muhalefetin örgütlenmesi için çalıştım. Danimarka'da ve İsveç'te Türkiye Komitelerinde, Almanya'da *Demokrat Türkiye* gazetesinde, İngiltere'de Türkiye ile Dayanışma Kampanyasında, Belçika'da DİSK temsilciliğinde. Herhalde etkili oldum ki vatandaşlıktan çıkarıldım.

Danimarka Sosyal Demokrat Partisi'ne üyeyim. Partinin göçmen ve kültür komisyonlarına ara sıra seçiliyorum. Bir süre burada bir üniversitede çalıştım. Türkiye'de planlama üzerine bir kitapçık yayımladım. Beş yıldır 50 bin nüfuslu bir belediyenin (Ballerup) inşaat dairesinde mimar olarak çalışıyorum. Belediyenin dahili teknoloji

9. Deniz Gezmiş'in de aralarında yer aldığı grubun THKO adına dört Amerikalı askeri kaçırması üzerine 5 Mart 1971 sabahı jandarma ODTÜ yurtlarını bastı. Amerikalılar yoktu, çıkan çatışmada 6. yurdun çatısından olayları izleyen öğrenci Erdal Şener, jandarma er Mevlut Meriç, MTA aşçısı Aziz Yalta öldü, çok sayıda öğrenci tutuklandı. ODTÜ baskınının 12 Mart darbesini hızlandırdığı yorumu genel kabul görüyor.

10. İlk görüşme 1988'de yapıldı. Kendisi bu şekilde yayımlanmasını istedi.

komisyonunda da "bilgi-işlem" danışmanlığı yapıyorum. Ballerup 2000 adlı bir "gelecek atölyesi"nde de görevliyim.

Mayıs ayında kırk yaşına gireceğim. İki kızım var, büyüyorlar. Geçenlerde evdeki çalışma masamı kaldırdım. Daha az okuduğum ve başka şeyler okuduğum açık. Yıllarca şiir okumaya fırsat bulamamıştım. Bu eksiği gideriyorum herhalde. Türkçe gazete almıyorum. Danimarka gazeteleri beni daha çok ilgilendiriyor. Yakında Türkiye'ye dönerim sanıyorum. Türkiye'ye özel bir meraktan değil, doğal olduğu için.

Şurası açık, 1968 yıllarında üniversitede olan nesil bugün yalnızca yaşı gereği her yerde yönetim kademelerinde. Bunun etkileri de kendini en çok "işyeri kültürü"ndeki değişimde gösteriyor. Ama 1968'in sosyal-siyasal etkilerini o neslin bugünkü konumuna bağlamak yanlış. Daha büyük bir şey çünkü...

1968'in 20. yılından 40. yılına

Yukarıdaki satırlar 1988 yılından kalma, 1968 boykotlarının 20. yıldönümü için yapılan söyleşiden; 1968 henüz tarih olmamışken. 1988'de Reagan'ın, Thatcher'in, Özal'ın 1968 karşıtı bir siyasi dalganın aktörleri olarak iktidarda bulunmalarına rağmen, 1968'in tazeliği ve yaşantımız üzerinde etkisinin sürmekte olduğu hissedilebiliyor.

O söyleşiyi yaptıktan 3 yıl sonra Türkiye'ye döndüm. Kenan Evren'e hakaretten o zamanki ceza kanununun 159. maddesine göre İstanbul sıkıyönetim mahkemelerinde açılan dava, sıkıyönetim kalkınca Tarsus ağır ceza mahkemesine gönderilmiş ve beraat etmiştim – hakaret etmediğimden değil, Kenan Evren dava tarihinde cumhurbaşkanı olmadığı için! 1991 Nisanında 140. madde de yürürlükten kaldırılınca Türkiye'ye dönmeme engel kalmamıştı.

Türkiye'ye döndüm ama ülkenin siyasi ortamından kopmuş olduğumu fark ettim. 1980 öncesinden Dev-Genç kökenli siyasi hareketlerle, 80'lerde bu hareketleri de bir biçimde içinde taşıyan SODEP[11]-SHP çizgisi ile yakın ilişkilerim olmasına rağmen. Yine de ÖDP'nin kuruluş toplantılarına katıldım. 2004 yerel seçimlerinde de doğduğum şehir Tarsus'ta geniş bir sol platformun desteği ile belediye başkanlığına aday oldum. Aday olarak kaldım. 1980 öncesinde aktif olduğum Mimarlar Odası'nda 12 Eylül ikliminde yerleşmiş statükocu-bezirgan zihniyetlerle de, 12 Eylül rejiminin baskı ortamında kendi içine kapanmış olan solun dar grupçu eğilimleri ile de uğraştım. Mimarlar Odası'nda genç bir mimar olarak yönetim kuruluna girişimden 30 yıl

11. Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra 1983'te siyasi faaliyetler serbest bırakılınca kuruldu, Milli Güvenlik Konseyi (Yasama ve Yürütme yetkisi, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetler Komutanı Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun'dan oluşan Milli Güvenlik Konseyi'ndeydi) kurucularını sürekli veto edince 6 Kasım 1983 seçimlerine katılamadı. 1983'te kurulan Halkçı Parti (HP), yüzde 45 oyla iktidara gelen Turgut Özal'ın lideri olduğu Anavatan Partisi'nin (ANAP) karşısında yüzde 30 oyla ana muhalefet partisi oldu. 1985'te SODEP ile HP birleşti, Sosyaldemokrat Halkçı Parti'yi (SHP) kurdu. SHP 1995'te Deniz Baykal ve arkadaşlarınca tekrar kurulan Cumhuriyet Halk Partisi ile birleşti.

sonra yeniden yönetim kuruluna seçilmek zorunda kaldım.

1968'de iddialı bir Mimarlık öğrencisi iken boykot, işgal, Dev-Genç, hapishane, ve sürgün şartlarında nispeten uzak kaldığım meslekle ilişkimi yeniden kurdum. Ancak 44 yaşımda serbest mimarlığa başlayabildim. Tasarımlarım Ankara'da, İstanbul'da, Mersin'de, Manisa'da, Hatay'da ve Sinop'ta inşa edildi, yarışmalarda ödüller kazandı. Mimarlık pratiğindeki bu etkinliğim mimarlık politikasına katkılarımı da herhalde daha anlamlı kıldı.

1968 boykotlarına önayak olmak, Dev-Genç'in kurulmasına katılmak, Soğuk Savaş şartlarında yeni bir dünya kurmaya kalkışmak hayatımızın yönünü belirledi. Tüm başarısızlıklarımıza rağmen hâlâ doğru yönü bulduğumuzu düşünüyorum.

1968'in yoğunluğu

20 yıl önceki söyleşiyi gözden geçirirken 1968'de zamanın ne kadar yoğun geçmiş olduğunu bir daha yaşadım. 1968 aslında daha önce 1967'de Şili'de ve Batı Almanya'da başlamıştı. 1968 yılında da ilk üniversite işgali Nisan ayında New York'ta Colombia Üniversitesi'nde gerçekleşmişti. Bu dalga Mayıs ayında Paris'te, deyim yerindeyse, bir tsunamiye dönüşmüştü. ODTÜ'de boykotların başladığı Ekim ayında Meksika'da boykotlar katliamla sonlandırılmıştı. Yine Ekim ayının ve bizim boykotun ortalarında Meksiko Olimpiyatlarında 200 metre madalya töreninde Siyah Güç protestosu yapılmış[12] ve 68'in en güçlü imgelerinden biri yaratılmıştı. Bütün dünyada Amerika'nın Vietnam Savaşı'na karşı protesto ve direnişler 68 yılında savaşla birlikte şiddetlenmişti.

1968'de bizi harekete geçiren etkenler Türkiye'ye özgü koşullardan kaynaklanmıyordu. 1968 yılında kendimi sözgelimi Milano'da Politeknik'te ya da Münih'te Akademi'de mimarlık okuyan yaşıtlarımdan daha az özgür veya daha çok kısıtlanmış hissetmiyordum. Sanayileşmiş bir Akdeniz kentinde yetişmiştim ve Ankara'da henüz kurulmakta olan iddialı bir üniversitede okumaktaydım. Bu ortamda kendimizi dünya gençliğinin bir parçası olarak görüyorduk. Antiemperyalist söylem ve eylemlerimiz Türkiye'den çok Vietnam ile nükleer savaş tehdidi ile ilgiliydi.

Dünya mali açıdan küreselleşmeye uzak olsa da zihni olarak küreselleşmeyi inşa ediyordu. "Küresel Köy" deyimi o yıllardan, McLuhan'ın medya analizlerinden kalmadır. Marcuse'un *Tek Boyutlu İnsan* kitabında geliştirdiği sınaî toplum eleştirisi hem kapitalist hem

12. Bkz. Dünyanın 68'i, s. 310.

de sosyalist ülkelerdeki sistemi eleştiriyordu. Bu eleştiri 1968 sonrasında sanayiyi adeta yeniden biçimlenmek zorunda bırakmıştır. Dünyanın bütün köşelerine nüfuz eden bir gençlik kültürü yaratılıyordu. Türkiye'de Marksist, sosyalist solun ilk kitleselleşmesi olan Dev-Genç hareketi bu uluslararası gençlik kültürünün eseri idi. Gençlik yetişkinliğin hazırlık evresi olarak değil insan gelişmesinin nihai safhası olarak algılanıyordu – gençler tarafından. Sporun yükselişinin, sporcunun yıldızlaştırılmasının bunda bir rolü vardı herhalde. Nesillerin rolü tersine dönmüştü. Ana-babalar giyinmeyi bile çocuklarından öğreniyordu. Bu kültür enternasyonal, küresel bir olgu idi. Rock müziği sözlerinin İngilizce olarak dinlenmesi bazen sanıldığı gibi kültür emperyalizminin etkisi değildi. Çünkü bu müzik Karayipler'den, Latin Amerika'dan, Afrika'dan ve özellikle de 1968 yılında Hindistan'dan beslenmekte idi. 1968 deyince kulağımda kalan tını bir Beatles şarkısında çalman sitardan...[13]

13. Arkadaşımız Sait'i 4 Kasım 2008'de kaybettik, *Sokak Güzeldir*'i göremedi. Bu söyleşiyi Sait eşi Gülay, kızları Gül ve Oya'yla Kopenhag'da siyasi mülteciyken 1988'de mektupla yapmıştık, 2008'de yeniden görüşerek yayımlayalım dediğimde şahane inadıyla o kazandı, söyleşinin kelimesine dokundurmadan, sadece küçük ekler yapılarak yayımlanması için beni ikna etti.

İstanbul Üniversitesi Beyazıt Merkez Bina'nın önünde, Dev-Genç Bağımsızlık Haftası, 1970.

Mustafa Lütfi Kıyıcı, 68'in İstanbul'daki gençlik liderlerinden, Hukukçular Birliği, DÖB, Türkiye Emekçi Partisi kurucularından; eylemden eyleme koştu, dergiler çıkardı, yazılar yazdı, gözaltılar, tutuklamalar, hapislerle geçen günlerinde İstanbul Hukuk'u da bitirdi. Hale'nin eşi, Sinan, Cihan, İnan, Deniz, Elif, Burcu'nun babası, Deniz'in yakın arkadaşı...

Mustafa Lütfi Kıyıcı:

Forumlarda, "Antiemperyalistler, falan yerde toplanın" dedin mi, faşistlerin gözü korkardı.

lo Kasımlarda Mustafa Kemal anmaları, sarı saçlar mavi gözlerle başlayan ağlamaklı bir hikâyedir. Gençlik olarak bizim milli kurtuluşçu yanımız ağır bastığı ve "Bağımsızlık ve özgürlük benim karakterimdir" belgisini güncele taşımak için Tam Bağımsızlık İçin Mustafa Kemal Yürüyüşü yapmaya karar verdik. Bizim yaptığımız eylemlerin fikri, ya bir konuyu tartışırken ya da MDD karşıtlarının yaptığı bir eyleme karşı düşünce oluştururken ortaya çıkardı. Ankara'da kiralanan otobüsle 29 Ekim 1968'de Samsun'a doğru yola çıktık.

Aslında fiilen yürüyen bizleriz. Başlangıçta 24 kişiydik sanıyorum. Deniz (Gezmiş) ve 4 Mustafa (ben, Gürkan, Zülkadiroğlu, Karşılayan), Cihan Alptekin, Ahmet Özdemir,[1] Mehdi Beşpınar, Selahattin Okur, Demir Küçükaydın, Deniz Çamlıbel, Gürel Ergev, Saim Kurul, Ankara'dan Oral Çalışlar'ın yedi-sekiz ev arkadaşı hatırladıklarım ve tabii ki provokatörümüz Muzaffer Köklü... Oral DÖB'lü. Ankara SBF'ye giderken de arkadaşlara bu referansla gitmişti.

Samsun'da Atatürk anıtına çelenk koyduktan sonra birkaç kilometre yürüdük yürümedik, "Bu yürüyüş izinsiz" diyerek içeri alındık, geceyi Emniyet'te geçirdik. Ertesi gün duruşmada TMGT Başkanı Kâzım Kolcuoğlu "Burada Atatürk yargılanıyor!" anlamında bir şeyler

1. Ahmet Özdemir 23 Şubat 1973'te Lübnan'daki Filistin kampında İsrail saldırısında ölen on bir Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) üyesinden biriydi.

söyleyince duruşma hâkiminin "Bu kimsenin haddi değildir, bize haber verseydiniz biz de yürürdük," dediğini hatırlıyorum. Oradan Havza'ya geçtik. Basında, müftüsünün Atatürk anıtı yapılmasına karşı vaaz verdiğine dair çıkan haberlerden hareketle gericilerin hüküm sürdüğü bir yer olarak duyurulan Alaca kazasına son anda güzergâh değiştirip gitmeye kalkıştık. Riskli de olabilirdi. Cesaretle kasabaya girdik. Anıt inşasında taş taşıdık, alışverişimizi yaptık. Olay çıkması bir yana çok da iyi karşılanınca şaşırdık tabii. Aslında her yerde çok iyi karşılandık.

Yol boyunca kimi geceler köylerde kalıyorduk. Çorum civarında Alevi köyleri de var, Sünni köyleri de. Millet hep Alevi köylerine gitmek istiyor; masalar, sandalyeler, şehirde nasıl kahvaltı yapılıyorsa öyle bir düzen, bir genç kız hizmet ediyor. Bu bizi pek mutlu etmişti. Mustafa Zülkadiroğlu'yla Sünni köyünde kaldık bir gece, ahırdaki sekilerin üzerinde yattık. Sabah önümüze bir çorba koydular. Zülkadir'in yanağını böcek ısırmış ve şişmişti.

Son derece ucuza mal edilmiş bir yürüyüştü. Çorum'dan itibaren Ankara ve İstanbul'dan arkadaşlar katılmaya başladı. Hatta başlangıçta katılmaları yönünde teklif götürdüğümüz ama kabul etmeyenler de örneğin fikri rakibimiz olan FKF yöneticileri de Zülküf Şahin başkanlığında bize katıldılar. Bir tempo tutturmuşuz, yürüyoruz; yeni gelenler ise nedense daha hızlı yürümek istiyor. Yürüyüşün ilk başında ayaklar su toplar, sonra patlar ya da patlatmak gerekir. Ağrılı bir süreçtir. Bir ilaçla ağrılar dindirilir. Biz ilk başlayanlar bu sıkıntıları çoktan atlatmışız. Hınzırlık işte, ayaklarımızın başına gelenleri söylemiyoruz. İkinci günün sonunda yenilerin ayakları patlamaya başlıyor. Bu "ayak meselesi" en büyük eğlencemiz olmuştu. Ayaklarımızı "tamir eden" Veterinerlik Fakültesi'nden Ahmet'e çok iş düşmüştü.

Burada bir düzeltme yapayım. Deniz (Gezmiş) konusunda anıları toplayan ve 20'den fazla baskı yapan kitapta bile bu yürüyüşle ilgili eldeki tek resimde görünen, en önde bayrak taşıyan kişi, hep Deniz diye yazılır. Oysa dikkatle bakanlar kıvırcık saçlı, sivilceli suratlı, farklı bir tip görür. Bu bizim boy boy dediğimiz, Mustafa Karşılayan isimli Kimya Fakülteli arkadaşımızdır.

Yürüyüşe Çorum'dan itibaren katılanlar çoğaldı demiştim. Katılanlar daha çok bize muhalif kişiler olmalı ki bir müddet sonra Deniz'in başkanlığına itiraz etmeye başladılar. Biz yürüyüşü çözmüşüz, eğlenceli bir hale de getirmişiz. Yerine göre marş, yerine göre türkü söylüyoruz. Onlarsa bizim ilk başlarda yaşadığımız ciddiyet içersindeler. "Demokratik" bir şekilde oylama istediler. Yapıldı, parmaklar

kalktı ve indi, sanıyorum bir oy farkla Atilla Sarp'ı başkan yaptılar. Hemen bürokratik bir yapı oluşturuldu, yürüyüş kolunun sağına soluna koruyucular çıkarıldı. Çalılar ve kayalar arasında yürümek zorunda kalan bu fedakâr arkadaşlar bir müddet sonra sızlanmaya başladı. Atilla giderek her şeyi danışır hale geldi. Çünkü Deniz'in olduğu yerde lider hep Deniz'di. Bu hep böyle devam etti.

Elmadağ'da bizi 27 Mayıs Milli Devrim Derneği Başkanı ve Milli Birlik Komitesi üyesi Tabii Senatör[2] Kadri Kaplan'ın da içinde yer aldığı, Doğu Perinçek'li, Uluç Gürkan'lı bir grup karşıladı. Kaplan, darbe söylentilerinden, durumun kritikliğinden dem vurup bizi durdurmaya çalışıyor. İsmet İnönü[3] kulaklarını çekince yürüyüşten vazgeçeceğimizi sanmışlar herhalde. Ankara'da "11.11.11" gibi bir söylenti çıkmış, on birinci ayın on birinde, saat on birde Ankara'da gibi. 27 Mayıs öncesi 555K'yı çağrıştıran. Yani Kaplan'dan ve yürüyüşe fiilen katılmayıp sadece isimlerini veren sosyaldemokratlardan kazık yedik. Merkez Yürütme Kurulu'nda olduğum TMGT bile desteğini çeker hale geldi. Biz hukuki ve bürokratik işlerin hepsini bunlara bırakınca, resmi izin alınması gereken noktada açığa düştük. Sonunda otobüslerle Anıtkabir'e gittik. Bu da Kaplan sayesinde oldu. Kendisi de katıldı galiba. Ankara'da miting yapamayınca hırsımdan ağlamıştım.

Deniz savunduğumuz devrim stratejisine uygun bir şekilde, "Bizimle Ankara'nın eşiğine kadar gelen ama burada çelme takanlara yine de teşekkür borçluyuz. Yürüyüşü tamamlayamadıysak bu bizim hatamızdandır" anlamında bir konuşma yaptı.

Anıtkabir'deki yürüyüş hâlâ hafızamdadır. Oldukça kalabalıktı. Neredeyse Ankara'nın tüm öğrencileri ve aydınları oradaydı. İnisiyatif bizdeydi. Deniz komutayı Mareşal dediğimiz Cevat'a (Ercişli) bırakmıştı. Cevat işgalde savunma komitesi başkanıydı, "Mareşal"lik Deniz'in ona gösterdiği itibarın nişanesiydi. Küba devrimi lider kadrosunun rütbelerine izafeten birbirimize taktığımız askeri rütbeler DÖB'lüler arasında askeri hiyerarşi var söylentisine yol açmıştı.

Yürüyüş sırasında gazetelerde "öğrenciler kızıl bayrakla yürüyor" haberleri çıkınca çok şaşırdık. Bizim bayrak normal bayraktı ama baktık bayrak sopasının ucundaki metal ay yıldızı yok olmuş gerçekten. "Kızıl bayrak" meselesi çok ciddiye alındı, *Türk Solu* dergisinde Sevim Belli imzasıyla "bizim bayrağımız ay yıldızlı bayraktır" başlıklı bir başyazı bile yazıldı. "Gençler Enternasyonal söylüyor" haberleri de çıktı. Aslında "Avusturya İşçi Marşı"nı[4] söylüyoruz ama "Enternasyonal" sanıyoruz, tabii ihbarcı da öyle sanıyor. Bunların aynı kişiden, Muzaffer Köklü'den çıktığını sonra anladık. Ankara'da

2. 1961 Anayasası Madde 70: "Cumhuriyet Senatosu, genel oyla seçilen yüzelli üye ile cumhurbaşkanınca seçilen on beş üyeden kuruludur. 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı kanunun altında adları bulunan Milli Birlik Komitesi Başkanı ve üyeleri ile eski cumhurbaşkanları, yaş kaydı gözetilmeksizin, Cumhuriyet Senatosu'nun tabiî üyesidirler." 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren Kurucu Meclisin toplandığı 6 Ocak 1961 tarihine kadar yasama yetkisini ve yürütme görevini Türk Milleti adına Milli Birlik Komitesi kullandı (1961 Anayasası Geçici 4. maddeden; www.tbmm.gov.tr).

3. İsmet İnönü (1884-1973) CHP Genel Başkanı.

4. Hayat denilen kavgaya girdik/ Çelik adımlarla yürüyoruz/ Biz bu karanlık yolun sonunda/ Doğacak güneşi görüyoruz// Dağları aşıyor, bak yakınlaşıyor/ Kızıl yıldıza hep koşun/ Bu bir rüya değil, bu bir hülya değil/ Yıldızıdır kurtuluşun// Kara deryalarda bir fenersin/ Senin ışığınla yürüyoruz/ Biz bu karanlık yolun sonunda/ Doğacak güneşi görüyoruz// Fabrikalarda biz, tarlalarda biziz/ Biziz hayatı yaratan/ Din farkı bilmeyiz, dil farkı bilmeyiz/ Sanki doğduk bir anadan// Anamız amele sınıfıdır/ Yurdumuz bütün cihandır bizim/ Hazırlandık son kanlı kavgaya/ Başta bayrağımız Leninizm/sosyalizm// Bayrağını yükselt, daha daha yükselt/ Yükselt bayrağı yukarı/ Bugüne vuralım, yarını kuralım/ Kaldıralım sınıfları.

bu kişinin suyu çıkmış da, biz bilmiyoruz. Polislere saldıran, deligöz biri, öğrenci de değildi. Kendini yakmaya kalktı. "Emperyalizme kurşun sıkılmadan bir devrimcinin kendini yakması doğru değildir" diyerek engelledik. Meğer basına "Ben polis ajanıydım" açıklaması yapmış, anılarını satmış da biz bilmiyoruz. O sıralar hareketin ön saflarında polis olması muhtemel kişilerin bulunduğunu sonradan anladık. Gizli bir örgütlenme yok, saklayacak bir şey yok, aldırmıyorduk besbelli.

İşgal

Karar yok, plan yok! Aslında üniversiteyi işgal edince ne yapacağımızı da bilmiyorduk. "Sağ sol yok boykot var" diye başladık. İlhan Ağabey (Selçuk) slogana itiraz ederek köşesinde "Her yeni hareket soldur, etiketini doğru koymak lazımdır" yazmıştı. Sloganı kaldırmadık. Sağcılar geri çekilince hareketin sahibi de netleşti. O gün medeni hukuk sınavım vardı. O sıra, Özel Gazetecilik'te okuyan Gürkan'ın (Mustafa İlker Gürkan) "Hukuk'tan ayrıldığıma şimdi esef ediyorum" dediğini hatırlıyorum.

Eylemi başlatanlar arasında bizim çevreden yani Devrimci Hukukçular Birliği'nden sadece Deniz var, DÖB kurulmamış daha. "Deniz ne yapıyoruz" diye soruyorum. "Bırak elindeki kitapları kapıları tutun!" diyor. Bizim bir kuralımız var: Bir arkadaşımız inisiyatif kullanıp bir eylem başlatırsa onun direktiflerine uyuyoruz. Eleştiri, gerekirse kendi aramızda yapıyoruz.

Her şey bir anda gelişti, öğrenciler coşku içersinde. Sonra Rektörlüğe, Dekanlığa çıktık. Hocalar görünmüyor ortalıkta. Hoparlör konmuş. Bir numaralı tebliğ, iki numaralı tebliğ yayınlıyoruz, öğrenciler arasında dolaşıyoruz, "Milli Birlik Komitesi gibi bizim komite!" laflarını duyuyoruz. O dönemde yaşadığımız sorunların hepsi biliniyor ancak çözüm için bir adım atılamıyordu. İşgal bunu sağladı. Yani zor, ebe oldu. Sorunlar ve çözüm yolları fakültelerde öğrenci temsilcileri ve öğretim üyelerinin oluşturduğu komisyonlarda tartışıldı. Hukuk'ta Tarık Zafer, Lütfü Duran, Ümit Doğanay, Aydın Aybay hocalarımızı hatırlıyorum. Öğrencileri ise, Deniz Gezmiş, Kemal Bingöllü, Bozkurt Nuhoğlu, Ömer Yasa ve ben temsil ediyorduk.

İkinci işgalde para edecek şeyleri, daktiloları falan çalmışız da silah almışız gibi laflar çıktı. Buna "Mini İşgal" denmişti. Bu yanlış ve yalan. Silaha ihtiyacımız yoktu. Sadece yere düştüğü zaman büyük ses çıkartan ama tahrip gücü olmayan şeyler yapılıyordu. Silahlan-

Özel Işık Mühendislik Fakültesi öğrencisi Battal Mehetoğlu'nun cenazesi, 1969.

maya mecbur bırakıldığımız can pazarı döneminde her forumda topladığımız paradan garanti iki on dörtlü[5] alabiliyorduk. Öğrencilere çatapata ihtiyaç var dediğimizde harçlıklarından seve seve para verebiliyorlardı. Çalmaya gerek yoktu. Çok çok birkaç ders kitabı alınmış olabilir, onun dışında hiç zarar verilmedi. Okul bizim evimiz havasındaydık. İlk işgal döneminde, biraz özentiyle veya gelebilecek tehlikelere karşı korunmak için kriminoloji enstitüsündeki çoğu çakaralmaz silahları belirli kişilere dağıtmış, Fakülte'yi teslim ederken silahları da yerine koymuştuk.

Öğrenci sorunlarını, siyasal sorunları öğrenciler ile paylaşıyor ve konunun uzmanı kişilerle paneller, açık oturumlar yapıyor, lokal sorunlarda forumlar yapıyorduk. Forumlarda sağcı solcusu herkes, sorunları ve çözüm yollarını dile getirebiliyordu. Ancak kamuoyundaki rüzgâr bizden yana esmeye başlayınca sağcılar zamanla uzaklaştılar. Forumlarda daha çok günlük siyasette alınacak tavırlar konuşulur oldu. Siyaset konuşan tartışan bir gençlik vardı yani.

5. Belçika yapımı, Browning marka 9 mm'lik 14 mermi alan tabanca.

Siyasetin öğrenciliğin önüne geçtiği zamanlar da olmuyor değildi. Vietnam kasabı Komer'in İstanbul'a geleceği haberini alınca amfilere girerek öğrencilere duyurduk. Maliye dersinde hoca derse devam etmekte ısrar edince Deniz kürsüden, "Burada kompradorların vergi kaçırma metotlarını öğrenmek isteyenler kalsın, Komer'i protestoya gelmek isteyenler de minibüslere! Havaalanına gidiyoruz!" demiş, sınıfın yarısı bizimle Yeşilköy'e gelmişti. İstanbul Dev-Genç yönetimi bizde olduğu dönemde de forumlar sürdü, artık daha çok siyaset tartışılıyordu.

Ahmet Atasoy. TİP üyeliğinden sonra Dev-Genç ve THKP-C'ye geçti. Kızıldere'de öldürüldü.

Cuntacı mıydık?

"Türkiye ordusu Latin Amerika ordusu değildir, Mustafa Kemal'in ordusudur" diye düşündüğümüz için orduyu polisten ayrı tutuyorduk. Teorik anlamda "devlet", faşizm tartışmaları 12 Marttan sonradır; kafayı duvara tosladıktan sonra. "Yön" gibi hareketlerden etkilenmeler elbette oluyordu. Gençlik hareketinin alıp başını gittiği o günlerde benimsediğin sosyalist bir parti de olmayınca, parti gibi davranmaya başlıyorsun. Senin yaptığın hareketlerin meyvesini ister istemez örgütlü bir güç toplayacak. Bizim eylemlerin küçük burjuvaların ve cuntacıların işine yaradığı olmuştur. "Yaptığın kimin işine yarıyorsa sen ondansın" diye bir mantık varsa, o anlamda cuntacılık suçlamasını kabul ederim. Yoksa cuntaya yarayacak bir işi bilinçli olarak yapmak, onlarla toplantılar yapmak farklı ve dışımızdaki bir olay. Biz bu cuntacılık suçlamasından bir türlü kurtulamazken yıllar sonra Selçuk Şahin Polat anılarını yazdığı *Mahşerin Beyaz Atlısı* kitabında 9 Mart gecesi nerede toplandıklarını, nereyi basacaklarını açıklıyor. İbretlik!

68, biz, Avrupa

68'in en temel olayı üniversite işgalidir. Amerikalı 6. Filo erlerinin denize dökülmesi "Dolmabahçe Direnişi"dir, Samsun-Ankara yürüyüşüdür, Komer'in arabasının yakılmasıdır. Arkadaşlara soruyorum, "Aynen yaşar mıydın?" diye, "Hatalarıyla, günahlarıyla aynen yaşardım" diyorlar. "Ulan şunları, şunları yapmayabilirdik dediğin yok mu?" Yok. Hâlâ bilinç seviyesi bu. Bilinç kadar heyecan ve coşku da ağır basıyordu bizde; biraz delibozuktuk da. Akşam gazete oku, ona göre bir eylem yap; bunun mantığı yok tabii. Radikallerin hâlâ güçlü olması, ya da güçlü izlenimi vermeleri ilerici ve gerici kavramlarının

yerleşikliği o ortamı sağlamıştır. Avrupa gençliğinin yaptıklarına dair bir kulak dolgunluğumuz elbette ki vardı, etkilenmedik demek olmaz. Bizim konumumuz Fransa'daki Almanya'daki olaylardan çok farklı. Şimdi geçmişi anarken "Biz devrimi sevmiştik" diyorlar, halbuki burada, 68'in önde gelenleri hâlâ devrimi seviyor. O günkü gazeteleri tarayın, gördüğünüz isimlerin çoğunun halen sosyalist hareketin bir yerlerinde olduğunu görürsünüz. Rüzgâra kapılıp gelenler başka rüzgârlara kapılıp gitmişse eğer, bunları da doğal karşılamak gerekir. Bize ayakta kalanlar yeter. 12 Marta doğru, Avrupa'dan bir TV grubu gelmişti TMGT'ye. Gürkan ne yapıyoruz, ne için uğraşıyoruz gibisine anlatıyor, onlar da çekiyorlar. Gürkan'ın el kol hareketleri iyidir. Çekim işi bitti, biz aramızda konuşuyoruz. Herifler kamerayı yeniden açıp jestleri çekmeye başladılar. Yani, bunlar hot zot, hareket, mimik peşindeydi.

68'e ben de özlemli bakıyorum; duygusal olmayacağız diye bir şey yok. El yordamıyla da olsa kitlesel mitingleri, yürüyüşleri ilk yapan insanlar olmuşuz. Bu ilk yapmanın dışında 68'in başka farklı bir özelliği var mı bilmiyorum. Aslında 78 nesli bizden çok daha ezilen bir nesildir. Biz devrimi göreceğimize inanıyorduk, şimdi çocuklarımız, torunlarımız görürse iyi olur. Okula ara vermemin nedeni devrimdi, bu tür burjuva bilgilerin ne gereği var diyordum, avukat olacağımı düşünmüyordum bile, devrim olsaydı belki gazetecilik yapardım.

Biz DÖB'lüler

Biz Mihri Bellici idik ama ondan talimat alırdık hikâyesi hiçbir zaman olmadı. Hatta Atilla Sarp'ın başkan seçildiği ve FKF'nin Dev-Genç adını aldığı kongre öncesi Ahmet Say ile gönderdiği; "Aman DÖB'lüler olay çıkartmasın" yollu habere bile aldırmadan, Doğuların (Perinçek) cuntacılığını deşifre etmiş, verdiğimiz önergelerle "iflah olmaz ilkel oportünist" dediğimiz kişilerin tasfiyesini sağlamıştık.

Tanışmamızın öncesine gelirsek, Doğan Avcıoğlu bir gün Mihri Belli'ye "İstanbul'da militan bir grup var, senin gibi düşünüyorlar" diye bizden söz etmiş. *Türk Solu*[6] yeni çıkmaya başlamıştı. Okuyoruz ve benimsiyoruz da. Bizi Belli ile tanıştıran Deniz'dir. TMGT'nin düzenlediği "Türkiye Devriminin Stratejisi Ne Olmalıdır?"[7] konulu seminerin son konuşmaları Aksaray'daki TÖS binasında idi; Belli, İlhan Selçuk ve Behice Boran konuştular. TİP'li bir fanatik Belli'ye TİP'i bölüyorsunuz suçlamasını getirince Deniz hemen arkadaşı bir şekilde

6. *Türk Solu* dergisi Kasım 1967'de onda güçbirliğini sağlamayı amaçlayan bir platform olarak yayın hayatına başladı. Dergi "sol geleneğin mirasçısı" olarak "önümüzdeki adım sosyalist devrim değil, demokratik devrim" diyordu. Dergide eski komünistlerin yanı sıra Milli Birlikçilerin yazıları da yer alıyordu. İlk sayılarda Aziz Nesin, Hikmet Kıvılcımlı, Aslan Başer Kafaoğlu, Mihri Belli, Sami Küçük, Suphi Karaman, Münir Ramazan Aktolga yazdı. Dergi 12 Mart 1971 darbe ortamında adını değiştirerek *Türkiye Solu* olarak çıktı.

7. 13 Ocak 1968'deki toplantıdan (Sargın'a göre düzenleyici olarak İstanbul Yıldız Yüksek Teknik Okulu) sonra İlhan Selçuk hakkında dava açılmış, 18 Martta da Mihri Belli komünizm propagandasıyla ilgili TCK 142. maddeden tutuklandı (Sargın, *a.g.y.*, s. 1224-33).

susturdu! Böylece Belli ile bire bir tanışmış olduk. Biz gençlik hareketinin partiden bağımsız bir hareket olmasından yanaydık. Bunun Lenin'in gençlik üzerine makalelerinde teorik dayanakları vardır. Hepimizin yetişmesinde TİP önemli bir faktördür ancak gençliğin ve toplumun aktivitesine legalite endişeleriyle cevap verememiştir. Deniz TİP üyesidir, Üsküdar ilçe sekreteridir. Seçimi iktisat hocamız, meşhur *Düzenin Yabancılaşması*[8] kitabının yazarı İdris Küçükömer ile yarışarak kazanmıştır. Mitinglerde TİP liderlerini koruma kortejlerinde iki kez gözlüğüm kırıldı. İdeolojik tartışma ayrı faşistlerin saldırılarına karşı birlikte hareket ayrıydı.

Tamam da, bir de "Aman yapmayın faşizm gelir" meselesi var, Partiden gelen baskı. Biz ister istemez bağımsız davranmak için, TİP etkisindeki FKF dışında, Devrimci Hukukçular Birliği'ni kurduk, 68 başları ya da 67 sonları. İstanbul Hukuk'ta Fikir Kulübü var, başkan da galiba Namık Kemal Behramoğlu ama faal değil, faşistler gitsin de bildiri dağıtalım diye düşünülen günler yani. 1 nolu amfiden "Antifaşistler, antiemperyalistler falan amfide toplansın" diye çağrı yaptık, sanki bir kıvılcım bekler gibi öğrenciler amfide toplandılar. Burada potansiyel belli oldu. Süreç içinde, "FKF'ye katılalım mı" tartışması ayrı bir örgütlenmeye gidilme kararıyla sona erdi. Biz o sıra FKF üyesi değiliz ama öyle katı kurallar da yok, gidiyoruz oturuyoruz, tartışıyoruz falan. Hep konuşuluyor. Eylem yok! Meclis'te Adalet Partili milletvekillerinin Nâzım Hikmet'i övdü diye Çetin Altan'ı dövdükleri günün akşamı Ankara'ya gitmeye karar verdik. Doğal olarak FKF İstanbul ekibinin de katılacağını düşünüyoruz. Arkadaşlar benim gidip fikirlerini öğrenmemi istediler. Gittim başkanları Veysi Sarısözen ile konuştum. Yönetime getireceğini! Partiye soracağını! vs. bir yığın bürokratik yöntem. Biz ise daha pratiğiz, ayaklanıp gidebiliyoruz. Bizim etkin olmamızdaki önemli anlayış farkı işte bu! Gerçi otobüsümüz engellendi, gidemedik.

Bizim Devrimci Hukukçular'da Alp Kuran, Bozkurt Nuhoğlu, Raif Ertem yani sosyalist olmayan insanlar da vardı: Atatürkçü, Kemalist, ilerici insanlar... Biraz palazlanınca DÖB'ü kurduk. Burada doğrudan ve tartışmasız Deniz başkan oldu. Kamuoyu devrimci gençliğin lideri olarak artık Deniz'i tanıyordu. Her izinsiz gösteriden sonra polisçe aranan biz olmaya başlamıştık. Aramızda hiyerarşi yoktu ama Deniz en çok inisiyatif kullanandı. Karşı çıksak da tartışsak da ne yapıp edip fikrini kabul ettirir ya da mecbur bırakırdı. DÖB açılımındaki birlik lafıyla aslında biraz oynadık, çünkü her fakültede arkadaşlarımız vardı, onların bir birlik etrafında toplanmasını istiyorduk. Tüzüğü Gürkan ile

8. *Düzenin Yabancılaşması*'nın ilk basımı 1969'da yapıldı, 2001 yılında İdris Küçükömer Bütün Eserleri dizisinde *"Batılaşma": Düzenin Yabancılaşması* (İstanbul, Bağlam) adıyla yeniden yayımlandı.

birlikte yazdık. Öncekini de birlikte yazmıştık zaten. *Türk Solu* dergisinde yayımlanmıştı, 15 Ekim 68'de. Eğer FKF'yi ele geçiremeseydik, niyetimiz İstanbul ve Ankara örgütlenmesini DÖB'de yapmaktı. Doğu Perinçek FKF başkanı olunca sarsıldık. Başkan olmasaydı DÖB örgütlenmesinin Ankara tarafını yapacaktı. FKF bizim de katkımızla Dev-Genç olunca İstanbul yönetimini biz aldık, ilk bizden olan İstanbul bölge yürütme başkanı Cihan (Alptekin) ondan sonra Ömer (Güven) idi. İkinci Kongre'de gene Ömer seçildi. Bizim kadro dardı ama biz onu bir yığın insanla donatırdık. Bu işi Deniz de Gürkan da ben de çok iyi yürütürdük, hareket içinde gördüğümüz insanı kadroya alırdık. Buna hareket içinde örgütlenme derdik. Mesela Nahit'i (Tören), Namık Kemal'i (Boya), Mustafa Zülkadiroğlu'nu öyle aldık, hareket içinde göre göre. Yeni aldığımız insanlara hemen paye vermek yanlıştı. Mesela Ömer Güven'i pat diye yönetime soktuk. Güzel ve etkili konuşuyordu. Hiçbirimizin hatipliği yoktu. Çok ortak özellikler taşıyan, çok daha homojen, Beşiktaşlı olmaya kadar inen bir ortaklık. Biz 24 saati birlikte yaşıyorduk, arkadaşlarımızın özel meselelerine kadar... Bir arkadaşımızın Eskişehir'den bir sevgilisi vardı Ankara'da yaşayan, onu kaçırmaya gittik, ne alakası var, yakalansak skandal olacaktı. Normal bir örgüt arkadaşlığından daha öte bir şey. Deniz'in, kızın duvarının dibinde "AY" diye bağırdığını ve "f e r !" diye fısıldadığını göz önüne getirebiliyor musun? Kızın adı Ayfer'di!

Gündelik hayat

Sinemaya tiyatroya falan giderdik de, bunları programlı yaptığımızı hatırlamıyorum, başta zaten çok azdık, o yüzden kızların sempatizan olmalarını yeğlerdik, üye almazdık. FKF'lilerde daha çok kız arkadaş vardı, Deniz kız-erkek ilişkilerinin insanı pasifize edeceğini düşünürdü, kanar giderler diye düşünülürdü. Herkesin bir kız arkadaşı, yani bir "çantası" vardı. "Falanca çantasıyla geldi" derdik. Gerçekten o dönemde bizim bilinç düzeyimiz ne idi ki. Buradan feminizme koz vermeyelim. Benimki bir tespit. Sonra güçlenmeye başlayınca kızlar da üye oldular. 12 Mart iddianameleri incelenirse kız arkadaşların da nasiplendikleri anlaşılır. İlişkilerimizi geliştirdik, evlendik yahu, evliliğe karşı değildik ki... Kaldı ki en uzun evlilikler bizim arkadaşlar arasındadır.

O dönemde *Ayak Bacak Fabrikası*,[9] *Sezuan'ın İyi İnsanı*[10] gibi oyunlara, *Yılanların Öcü*[11] gibi filmlere toplu olarak giderdik. "Spa-

9. "Sermet Çağan'ın *Ayak Bacak Fabrikası* adlı oyunu lokal bir hikâyeden yola çıkarak evrensele ulaşan bir oyundur. Yönetenler, yönetilenler, yöneteni yönetenler, yardım senaryoları ile yürütülen sömürü düzenleri, insanların uyuşturulduğu, yavaş yavaş hayattan koparıldığı her toplumun hikâyesi bu" (Metin Akça, Kadıköy Halk Eğitim Merkezi Deneme Sahnesi'nde oyunu sahneleyen yönetmen www.ayakbacakfabrikasi.com/yonetmenden.aspx).

10. Bertolt Brecht'in sürgünde yazdığı *Sezuan'ın İyi İnsanı*'nda burjuva toplumunun ikiyüzlülüğü ortaya serilir. Brecht'in insanın hem iyi olup, hem de nasıl ayakta kalabileceğini tartıştığı oyun üç Tanrının iyi bir insan aramak üzere Sezuan'a gelmesiyle başlar. Sucu Wang'ın iyi insan olarak tanrılara tanıttığı Shen Te ise aslında hayatını fahişelikle kazanmaktadır. Oyunda iyi ahlakla birlikte yürümeyen kapitalist sistemde ahlaklı olmanın imkânsızlığı gösterilir (www.tiyatronline.com/yayin02005-36.htm).

11. Fakir Baykurt'un aynı adlı romanından yönetmen Metin Erksan'ın (1962) sinemaya uyarladığı filmde Fikret Hakan, Nurhan Nur, Aliye Rona ve Kadir Savun başrolleri paylaşıyordu.

getti western'lerin[12] en popüler olduğu dönemdi, kaçırmazdık. Biraz özdeşleşme vardı herhalde. Sol yayınlarının ilk kitaplarını hemen okuyup tartışırdık. İdris (Küçükömer) Hoca'nın *Düzenin Yabancılaşması* çıktı. İdris Hoca'nın gözünde 31 Mart harekâtı bile sol bir hareket, çünkü kitle katılımına göre sağ sol diye –o zamanki okuduklarımızın tersi bir şey– ayırıyor, nitelendiriyor. Ben okudum, "Anlamadım bu kitabı" dedim. Çünkü bütün ezberimizi bozuyordu. Işıtan Gündüz, "Fosfostimol al da öyle oku" dedi. Hâlâ unutmadığım bir laftır.

Yön büyük bir ekol olmuştu, bir sürü şeyi önce *Yön*'den öğrendik. *Ant*, *Türk Solu*, sonra da *Aydınlık* çıkmaya başladı. Türkiye'nin toplumsal yapısı üzerine tartışırdık. Kitaplar iki bin-beş bin adet basılırdı, dördüncü beşinci günü kitap bir baskı daha yapardı. Dev-Genç toplantılarına hazırlanarak giderdik, bu forumlar bir anlamda alternatif okuldu. "68'den sonra azgelişmiş ülkeler üzerine" adlı seminer dizisi için normal dersmiş gibi program hazırlamıştık. Hocalarımız Nuri Karacan, Gülten Kazgan, Asaf Savaş Akad... "İktisat'ta Azgelişmiş Ülkeler Kürsüsü" imtihansız bir açık okul haline gelmişti; azgelişmiş ülkelerin ekonomik yapısı, siyasal yapısı falan...

Lisedeyken de toparlayıcıydım. Adam kafakola almayı biraz beceririm, devamlı kitleyle ilgilenmekten yanaydım. Bir de şunu söyleyeyim 60'tan sonra gençliğe verilen büyük bir paye vardı. Bu 12 Marta kadar ortadan kalkmadı. Bir yerde bir şey olur, sana denk gelir, genç olarak müdahale edersin. Millet böyle bir genç adamın müdahale hakkına sahip olduğunu biliyordu. Biz de müdahale hakkını kendimizde görüyorduk. Bu dönemin yarattığı bir olaydı. Biz o zaman bir sürü harekette Atatürk'ün Bursa Nutku'nu, kullanmak anlamında değil, inanarak söylüyorduk, savunuyorduk. Ben Atatürkçülükten sosyalizme geldim. Atatürk yaşasaydı, sosyalist olurdu diye düşünerek sosyalist oldum. Forumlarda, "Antiemperyalistler falan yerde toplanın" dedik mi, faşistlerin gözü korkardı. Kendimizi, "öncü kadro içinde yer alan sıra neferiyim" diye tarif ederdik...

Üniversitede Devrimci Hukukçular Birliği'ni de DÖB'ü de kurarken ilk başlangıç grubu benim lise grubumla ilk yılda edindiğim ders çalışma, sıra kapma grubumdan –bu Hukuk'ta ön sıraları kapmak önemliydi, dinlemek, not tutmak vs. için– oluşuyordu büyük ölçüde. Önceleri, okuduğu gazetelere bakarak birbirimizle tanışırdık. Çalışkandım, üç senede son sınıfa geldim, on sene aradan sonra on beş dersi üç dönemde verdim. Deniz de çalışkandı. İşgal sonrası girilen ceza hukukundan pekiyi almıştı. Hepimiz Haziranda ya da Eylül sınavında sınıfı geçerdik, ders notlarını birbirimize devrederdik.

12. 1960'larda dünya sinemalarını kaplayan İtalyan "western"lerine verilen küçümseyici isim.

Hatice Alankuş. Mimar. THKP-C Davası tutuklularından. Bayrampaşa Cezaevi'nde hastalanıp hastaneye sevki gecikince bağırsak düğümlenmesinden 24 Temmuz 1973'te hayatını kaybetti.

O dönemlerde pek içki olayımız da yoktu. Sigara tutkunu bile değildik, o da nedense Birinci sigarasıydı. Bazen şarap içerdik, sonra da vurur kafayı uyurduk, hemen uyku bastırırdı.

Deniz'den neden ayrı düştük

Olaylar gelişip her olaydan sonra sorumlu olarak içeriye alınmalar kaçınılmaz oluyor. Özellikle Deniz üzerinde çok duruldu ve uydurma gerekçelerle içeriye alınmalar sıklaştı. Son cezaevi olayı tamamen uydurma gerekçelerle oldu, tutuklandı, mahkûm oldu, "bağımsız ve de tarafsız" yargının tüm aşamalarından geçerek cezası kesinleşti. Bayrampaşa'dan Bursa'ya sürüldü. Olay şu: Yıldız Teknik Talebe Birliği yönetimi bizim seçilmiş arkadaşlarımızda. Burayı mücahitler yani dinci gerici takımı ele geçirmeye çalışıyordu. Önce Mehmet Büyüksevinç, ardından Battal Mehetoğlu yakındaki camide sabah namazından çıkan kişilerce öldürüldü. Cesedi henüz okulda iken Deniz ile birlikte Yıldız'a gittik. Deniz'in burada çekilen fotoğrafı gazetelerde de çıkmıştır. Yıldızlı öğrenciler savunma için iki adet dürbünlü tüfek almışlar, yerli yapım av tüfeği. Şimdi filmlerde gördüğümüz nişancıların kullandığı gelişmişlikte de değil kırma av tüfeği ama dürbün de eklenmiş. Bize de gösterdiler, Deniz dokunmuş olmalı ki parmak izleri varmış üzerlerinde. Büyük ihtimalle ajan olduğu belirlenen birinin ihbarıyla tutuklandı, mahkûm oldu. Bayrampaşa ardından Bursa Cezaevi. Cihan da gene uydurma bir gerekçeyle aynı cezaevlerinden geçti. Bursa'dan birlikte tahliye oldular. Deniz'in ve Cihan'ın içerden gönderdiği mektuplar hep yaşasın halk savaşının zaferi sloganı ile bitiyordu. Deniz'i bir de askere almak istediler ve yeni çıktığı için kısa bir süre sonra teslim olmak üzere serbest bıraktılar. Hatırlayın Nâzım Hikmet de uzun hapis döneminden sonra askere alınmak istenmiş ve ülkeden firar etmek zorunda kalmıştı. Deniz de yine Filistin'e gitmek istiyordu. Yol gösterici ve daha önce kullandığı direniş örgütünün kimliğini istedi. Hepsi sağlandı. ODTÜ'ye geçecek ve yol göstericiyi bekleyecekti. ODTÜ'de Sinan, Yusuf ve Hüseyin'in daha önce kurduğu oluşuma katıldı.

15-16 Haziran olaylarından sonra, bu işin sahipleri ortaya çıkmıştır diye düşünmeye başladığımız için Devrimci İşçi Birlikleri, Devrimci Kadınlar Birliği, Marmara-Trakya İşçi Birlikleri gibi örgütlenmelere hız vermiştik. Hatta hatırlayın, İstanbul TİP örgütünü de bizim arkadaşlarımız kazanmıştı. Ne Deniz ne de Cihan işçi içindeki uzun ve sabır gerektiren işlerde çalışmaya psikolojik olarak yatkın değillerdi.

Deniz son zamanlarda çağımızın Lenin'i dediği şimdilerde adı pek anılmayan Douglas Bravo[13] isimli Venezüella gerilla liderinin Türkçeye çevrilmiş kitabını cebinde taşıyordu. Bu tip kitaplar birden yaygınlaşmıştı.

Son Dev-Genç Kongresi'ni Birinci Başkan Yusuf Küpeli'nin ben anlamam demesi üzerine İkinci Başkan olarak ben bildiğim kadar yönettim. Bu arada hiç olmadık bir haber geldi. Deniz ayrı liste çıkarmışmış! Gece yarısı Işıtan Gündüz ile ODTÜ'ye gittim. Haber doğruysa Deniz, Filistin'den vazgeçmiş ve legalde kalmaya karar vermiş demekti. Güçlerimizi birleştirebilirdik. Mahir'in (Çayan) saatlerce konuşarak etkilemeye çalıştığı ancak başaramadığını bildiğim Hacettepe ve diğer gruplar ile birlikte Dev-Genç yönetimine talip olabilirdik. Dev-Genç merkezini İstanbul'a götürmek de zaten gündem maddeleri arasındaydı. Deniz net bir şekilde bu işlerle ilgilenmediğini söyledi. Deniz'i son görüşüm budur. Bir de ben 2 no'da onlar yukarıda asıl Mamak Askeri Cezaevi'nde iken bir kere mektuplaşabildim.

13. Douglas Bravo, *Milli Kurtuluş Cephesi: Douglas Bravo Konuşuyor*, çev. Cemal Süreya, İstanbul: Ant, 1969.

14. Erdal Öz, *Gülünün Solduğu Akşam*, İstanbul: Can, 1986.

15. Erdal Öz'ün eseri *Yaralısın* 1974'te yayımlandı, 1975'te Orhan Kemal Roman Armağanı'nı aldı. Can Yayınları tarafından 1999'da yeniden basıldı.

68'e yolculuk

Ben Sivaslıyım, babam aşçı, çok küçükken öldü, 46'lıyım. 1960'ta İstanbul'a geldik, ağabeylerim işçi. Büyüğü Ahmet Turan, Eskişehir Çırak Okulu'nun ilk mezunlarından Sivas Cer Atölyesinde torna ustası, diğeri terzi kalfası, sonraları da tabii ki terzi Mehmet Aydın. Nişantaşı'nda Meşrutiyet Mahallesi var, teneke mahallesi. Bir göz odaya geldik. Unu kese kâğıdında ilk kez İstanbul'da gördüm, etin gramla satıldığını da. Devamlı çalıştım, berber çıraklığı, nane limon satıcılığı, gazete satıcılığı, lunaparkta bilet toplayıcılığı vs. Şansım ortaokuldaki bazı hocalarım oldu. Nişantaşı Nilüfer Hatun Ortaokulu'nda, İstanbul Atatürk Lisesi'nde okudum. Edebiyat hocalarım çok iyiydi, okumayı çok severdim, hocalarım Rauf Mutluay, Aysel Mutluay, Vedat Günyol. O dönemde Aysel Mutluay benim yazar olacağımı düşünürdü, bana okuma programı yapardı; John Steinbeck, Dostoyevski, Jack London, denilince biz kitap adı değil yazar adı söyleyebilecek durumdaydık, bu da o yazarın Türkçedeki bütün eserlerini okudum anlamına gelir. Bir yazar okunmaya başlayınca bütün kitapları okunurdu. Erdal Öz'ün *Gülünün Solduğu Akşam*[14] ve *Yaralısın*'da[15] Deniz'den aktarmalarında, "Biz edebiyattan geldik hoca!" dediğini anımsayın. Bu bizim neslin okuma aşkını gösterir. Bizim liseden çok devrimci çıktı: Masis Kürkçügil, Süleyman Balkan topluca üniversiteye girdik...

ODTÜ Serigrafi Atölyesi, 1968-69. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri*, 2008 içinde.

Mahkemeler, hapishaneler

Sultanahmet, Ankara Merkez Cezaevi Ulucanlar, Mamak, Maltepe, Selimiye, Davutpaşa, Bayrampaşa ve Güvercinlik... Toplam galiba dört yıla yakın cezaevinde kalmışım. İlk Sultanahmet Cezaevi'ne girdik neredeyse tam kadro. AIESEC denen örgütün toplantısını protestodan tutuklandık. Her gün aramızda fakültede gördüğümüz biri İ. Kalaycıoğlu meğer Birinci Şube'de komiser yardımcısıymış. İlk deneyimimiz. Ancak önemli, hapishane tabusunu yıkmış olduk. Daha önce şube ya da mahkemeden tutuksuz yargılanmak üzere bırakılırdık. Hapishane yatılı okul gibiydi. Geceleri turist koğuşundakilerle İngilizce konuşma pratiklerinin şampiyonu gene Deniz'di. Oğlan niyetine koğuşa kapatılmak istenen genci korumaya alan da. Bizim kaldığımız yer malta denilen koridor ve hücreler ranzalarla imtiyazlı mahkûmların kaldığı koğuşlar haline getirilmiş. Sivil hapishanelerde insanların dilekçelerini, mektuplarını yazdığımız, yardım ettiğimiz için saygın bir konumumuz vardı. Ankara Ulucanlar'da ise iki dönem kaldım. İlki Ankara girişinde Çiftlik'te otobüs durduruldu, içine üç silah koyduğum çanta, bir-iki göstermelik aramadan sonra elleriyle konmuş gibi bulundu. Yanımdaki kekeme arkadaşım böyle bir durumda; "Çanta benim" deyip sahiplenecekti. Ancak,"Be..be!.." diyor ve devamını getiremiyordu. Korkmuştu. "Benim" deyip onu kurtardım. Üç silahı da taşıyor değildim tabii ki... İkisi Ankara'nın önem verdiğimiz iki militanına hediye idi. Can pazarının olduğu dönemde şeker lokum hediye edecek halimiz yoktu. Hediyeler Fransız Onlusu, benimki ise İspanyol 9'lu Star'dı. Bu gazetelerde Sten diye çıkınca haksız bir şöhretim oldu. Adım da Kıyıcı olunca seyredin söylentiyi. Oysa hiçbir canlıya ateş etmedim hayatım boyunca, ağacı bile nişan tahtası yapmadım. Ankara Cezaevi'ne ikinci ziyaretim ise Ertuğrul'un (Kürkçü) başkan seçildiği Kongre döneminde sivil yargıda Dev-Genç yöneticilerine yönelik bir tutuklama kampanyası oldu, o nedenle İstanbul'da oyuna getirip götürdüler. 12 Mart döneminde adım her haliyle sıkıyönetim bildirilerinde yer aldı. Deniz'in bizden ayrılıp eylemlere başladığı dönemde İstanbul'da *Türkiye Solu* haftalık dergisini çıkarmaya başlamıştım. 12 Mart ilan edilmiş ancak henüz sıkıyönetim ilan edilmemişti. Bu arada Deniz'i öğrenci gençlik lideri olarak anlatan ve "Selam onlara ki ölümü küçümseyerek inançları doğrultusunda eyleme kalkıştılar!" ile biten, antifaşist dayanışma anlamlı bir yazı yazdım. Bu yazıyla birlikte dergideki Şevki Ağabeyin yazısını kabullenince doğal bir 146. madde sanığı oldum, Fakülteden hocalarım bile bu

maddeden yargılanmam gerektiği yönünde bilirkişi raporu verdiler. Cihan yakalanınca, o zamana kadar Gürkan nerede Kıyıcı nerede diye işkenceye uğrayan militanlara baskı sona ermiş ve Cihan bizim THKO'ya katılmadığımızı açıklamıştı. 19 Haziran 1971'de Suat Derviş'in[16] evinde yakalandık. Hale ile beraber. Sekiz aylık hamile Sinan'a... Mamak'ta 2 noluda idim, belli bir rahatlık içindeydik. İstanbul'a nakledilince Maltepe'de bile koğuştan koğuşa geçiyor, dışarıdan yemek aldırıyor, hatta dışarıdan etiketiyle içki bile sokabiliyorduk. Asker kişi sayıldığımızdan karavana da geliyordu. Kasa kasa gelen üzümleri geri göndermedim, ezip bidonlara doldurdum, firar gecesi[17] ise hepsini tükettik, hem de posasına kadar. Ertesi gün baş ağrıları arasında, firarilere zaman kazandırmak için direniş yaptık. Firardan sonra sıkıştırmaya başladılar, Selimiye'ye getirdiler. Orada bir şeyler için mücadele edebiliyorduk. Koğuş kapılarını kırmak üzereydik ki kapıları açtılar. Akşam koğuşa girdik kapılar kilitlendi. Ertesi gün kapıları kendiliklerinden açtılar. Baktılar ki kendi içimizde bir düzenimiz var. İç yönetimi bize bıraktılar.

12 Eylülde bunlar olamadı. İşte o yüzden 78 nesli bizden daha fazla ezilmiş, çile çekmiş bir nesildir. Bizden sonra egemen güçler, ders almışlar besbelli, sınıfsal tavırlarını koyarak faşistçe davrandılar. 74'te af nedeniyle çıktığımda Mihri (Belli) Ağabey Türkiye'ye dönmüştü, dergi çıkaracağız dedi, çıkartırız dedik. Bazı eski arkadaşlar illa parti kuralım dediler, tamam dedik, Türkiye Emekçi Partisi'ni (TEP) kurduk. Geçmişte yola çıktığımız, parti kuralım diye ısrar edenler yok olmuştu. Herkes gelecek sandık, gelenler de zamanla ayrıldılar. Parti paralelinde yayın yapan *Emekçi* aylık derginin, *Emekçiden Mektup* adlı oldukça vulger haftalık gazetenin ve *Bağımsız Türkiye* isimli haftalık derginin imtiyaz sahibi ve de hepsinin teknik işlerini üstlenen hamalı olarak ve partinin tüm üst kurumlarında görev yaparak 1978'e kadar çalıştım. *Emekçi*'de yayımlanan bir yazı nedeni ile üstelik Yazışleri Müdürü Süleyman Aslan bu yazı ile ilgili yargılanmışken Askeri Mahkemece tutuklanıp 45 gün Balmumcu Güvercinlik Askeri Cezaevi'nde yattım. Eve gidemediğim, matbaada gazete kâğıtları üzerinde yattığım, ailevi geçimin tüm yükünü Hale'ye bıraktığım, kadidimin çıktığı günlerdi. 45 gün çıtım çıkmadan yattım. Adli hataya kendimi toparladıktan sonra dilekçe üzerine dilekçe yazarak da itiraz etmedim. Dev-Genç davasında savcımız olan Metin Yurdabak 45. gün tutuklanmamdaki maddi hata nedeniyle savunmamı bile almadan tahliyeme karar verdi. Tutuklayan hâkim ise, yaptığı hatanın farkında olmalı ki ortalarda yoktu. Hale, İnan'a hamileydi.

16. Suat Derviş (1903-1972) gazeteci, romancı. Almanya'da Berlin Konservatuvarı'nda okudu. Eşi Reşat Fuat Baraner'i saklamak ve Türkiye Komünist Partisi'ne katılmaktan yargılandı. Devrimci Kadınlar Birliği kurucuları arasında yer aldı. 1921-68 arasında 14 romanı yayımlandı; ilk romanı *Kara Kitap*, son romanı *Fosforlu Cevriye* idi. Toplumcu edebiyatın öncüleri arasında sayılıyor.

17. 29 Kasım 1971'de Cihan Alptekin, Mahir Çayan, Ömer Ayna, Ulaş Bardakçı ve Ziya Yılmaz'ın Maltepe Askeri Cezaevi'nden tünel kazarak kaçışını kastediyor.

18. Anayasa Mahkemesi 1975'te kurulan Türkiye Emekçi Partisi'ni 8 Mayıs 1980'de kapattı.

Anayasa Mahkemesi TEP'i kapatma davası açmış[18] ve yargılanma süreci başlamıştı. Kolumun altında derginin baskı provaları ile matbaaya giderken bizim Akın Çıtakoğlu'nu gördüm. Grand tuvalet, şık mı şık bir haldeydi. Garipseyip "Hayrola!" deyivermişim. Fakülteyi bitirmiş ve adliye stajı yapıyormuş. Bizde çok emeği olan eski tüfeklerden Şevki Akşit ağabeyimizin belki de kendi yaşamından edindiği deneyim ile okullarınızı bitirin tembihini anımsadım. Akın bitirir de ben bitiremez miyim diye düşünmüş olmalıyım. Ne uzayan ne kısalan parti sadece dergi çıkarmaya odaklanmıştı, üstelik yetiştirdiklerim de bunu gereği gibi yapacak durumdaydılar. Üyelik hariç tüm görevlerden istifa ettiğimi söyledim, hiç değilse diplomam olsun deyip okulu bitirdim. Karşılaştığımızda "Akın bitirir de ben bitiremez miyim!" lafını bilen Akın sayemde avukat oldun diye dalgasını geçer.

Şimdi

Hale ile neredeyse 40 yıldır evliyim. Sinan, Cihan, İnan, Deniz, Elif, Burcu'm var. Anneannelerine nümayiş yaparak büyüdüler "Kahrolsun anneannenin faşist baskısı" diye. Şimdi hepsi belli meslek grubunda hayatın içindeler. En küçüğüm Burcu'm bile üniversite son sınıfta.

Hale'nin Taylan'ın (Özgür) katilini bulmak için verdiği çabaya destek vermek, yöredeki etkinliklere katılmaktan başkaca bir şey yapabiliyorum dersem yalan olur. Eski arkadaşlarımızla sık bir araya geliyoruz. Geçmişteki siyaseti ne olursa olsun, mesela bir motor kiralıyor çoluk çocuk bir yerlere gidiyoruz, dağlarda dolaşıyoruz, çocuklarımız birbirini tanısın, biz de birbirimizden kopmamış olalım diyoruz.

ODTÜ, 1966 (soldan ikinci Oral Çalışlar).

Oral Çalışlar siyasi bir eve gözlerini açtı; ortaokulda sınıf mümessili, lisede okulun dernek başkanı, futbol takımında kaptan, SBF'de Fikir Kulübü başkanı oldu. DÖB, Dev-Genç, TİP, Aydınlık'lardan geçti. 1989'a kadar Doğu Perinçek'le birlikteydi. Yedi yıl hapis yattı, neredeyse on yıl kaçak yaşadı. 1978 yılında yayıma başlayıp 12 Eylül 1980 askeri darbesinde kapatılan günlük Aydınlık *gazetesinin yayın yönetmeni olarak gazeteciliğe başladı, yıllardır köşe yazarı, şimdi* Radikal*'de yazıyor.*

Oral Çalışlar:

Benim 68'im İstanbul'da başladı Ankara'da devam etti.

İstanbul Üniversitesi işgalinde ben de arkadaşlarla oradayım tabii. Oradayım ama aslında İktisadi Ticari İlimler Akademisi öğrencisiyim. Bir ara gidip okulumda neler oluyor bakayım dedim. Okul Sultanahmet'te, şimdi o tarihi bina Marmara Üniversitesi Rektörlüğü. Öğrenci Derneği okulun yan tarafındaki bir binadaydı. Öğrenciler toplandık, sorunları konuşup talepleri belirledik. Her sınıfın temsilcileri seçildi, ben de birinci sınıf gece bölümü temsilcisi oldum. Okula pek gitmediğimden kimseyi tanımıyorum. Bir-iki saatlik toplantıda işgal yapabileceğimize gözüm kesti. Gayet demokratik bir tartışmadan çıktı yol haritamız. Sekiz kişilik temsilci grubuyla akademi başkanıyla görüşmeye gittik. Derslerle, sınavlarla ilgili bir şeyler konuşuyorlar, hiç anlamıyorum, okulla hiç ilgim yoktu ki... Reis taleplerimizi haklı bulunca, "Okulu işgal ediyoruz" dedim, Reisten okulu terk etmesini istedim. Şaşırdılar tabii. Oradakilere "Okulu işgal ediyoruz" diye konuşmaya başladım. Gruptan birkaç kişiyi önceden ikna etmiştim. Onlar da destek oldular. Reisi çıkardık dışarıya. O gece okulu işgal ettik. İşgal ettik ama öğrenci derneği sağcıların elinde, iktidarı bize kaptırmak istemiyorlar. Ahşap bina, gece kalamayız dendi, yangın falan çıkar koruyamayız. Bizim Akademi'de pek gücümüz yoktu. Denizlere[1] haber yollayınca takviye ekip yolladılar. Gece binayı terk ettik, saba-

1. İstanbul Üniversitesi'nden Deniz Gezmiş ve arkadaşlarını kastediyor.

ha tekrar gelip işgale devam ettik. Uzlaştık sağcılarla. İşgal iki-üç gün sürdü. O sırada Türkiye çapındaki altı-yedi akademide işgal sürdüğünden Akademilerarası Kurul Ankara'da toplanıp sorunları tartışıp talepleri görüşme kararı aldı. Akademilerin işgal komitelerinin temsilcileri olarak bizler de gruplar halinde Ankara'ya gittik. Bu toplantılar sürerken üniversite sınav sonuçları açıklandı, Siyasal'ı kazandım. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne kaydımı yaptırdım, sonra da Akademilere ne oldu pek ilgilenmedim.

Benim 68'im İstanbul'da başlamıştı, Ankara'da sürecekti. 1967'm de Ankara'da başlamış, İstanbul'da sürmüştü. 1966-67'de ODTÜ İnşaat Mühendisliği'ne girmiştim. Tarsus Amerikan Koleji'nde okuduğum için İngilizce hazırlık sınıfını okumadan birinci sınıfa başladım. Kolejden gelen çok olduğu için ODTÜ'de geniş bir Tarsuslu cemaat vardı. Eylemler yeni başlıyordu. Hepimiz sosyalist olduk. O zamanlar sosyalist olmak modaydı ODTÜ'de. Eylemler yüzünden derslerle pek ilgilenmedim, okuldan atıldım. Mehdi ve İnci[2] ile birlikte İstanbul'a gelmeye karar vermiştik. Mehdi okuldan atılacağını anlayınca üniversite sınavlarına girmiş, İktisat Fakültesi'ni kazanmıştı. İnci'yle ikimiz böyle öngörülü davranmayınca merkezi sistem dışı sınavla öğrenci alan İstanbul İktisadi Ticari İlimler Akademisi'ne başvurduk. Böylece ODTÜ'deki sosyalist üçlü olarak İstanbul'da okumaya başladık. Mehdi yüzünden DÖB'lülere takıldım, İstiklal Caddesindeki, Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT) Arda apartmanında toplanırdık. 27 Mayıs ihtilalinden kalma öğrenci takımıyla; Castro Nuri (Yazıcı), Kâzım Kolcuoğlu, Bozkurt Nuhoğlu gibi darbeci kesimiyle aramızda bir bağ oluşmuştu. O zaman TMGT onların, CHP'lilerin elindeydi.

Hepsi 10 günde

Tarsuslu arkadaşlarla kaldığımız Küçükesat'taki evde toplanmışız. Haziran 68 işgallerinden hemen sonra. Denizlerle "Samsun-Ankara Yürüyüşü"nü[3] planlıyoruz. Yürüyüşe nasıl karar verdik, hatırlamıyorum şimdi. Belki bizi bir şekilde yönlendirdiler. Arkamızdaki en önemli güç 27 Mayıs Milli Devrim Derneği idi. Yürüyüş boyunca kullandığımız otobüsü onlar vermişti. Kargaşanın hâkim olduğu bir dönemdi; "irtica hortluyor" deniyordu, gazetelerde "devrim oluyor" gibi haberler çıkıyordu. Yürüyüşün basınla ilişkilerini yürütüyorum. Yazdığım basın bültenlerini Ankara'ya götürüyorum, tekrar yürüyüşe dönüyorum. Ankara'da bulunmam da gerekiyor. Siyasal'da da işgal, boykot karışımı bir durum var.[4] Boykot nedeniyle, İçişleri Bakanı Faruk

2. Mehdi Beşpınar ve İnci Beşpınar'dan söz ediyor.

3. 29 Ekim-10 Kasım 1968.

4. Siyasal Bilgiler Fakültesi boykotu 4 Kasım 1968'de başlıyor. Boykot nedeni olarak fakülteye özgü bir ek fark dersi verilerek alınan avukatlık hakkının geri verilmesiyle mali özerklik, tam gün çalışma gibi Üniversite reformuna yönelik talepler öne çıkıyor.

Sükan'a gittik Mahir Çayan ve Cüneyt Akalın'la birlikte. Adalet Bakanı'na gitmemiz gerekirken İçişleri Bakanı'na gittik, elimizden alınan avukatlık hakkını geri istiyoruz. Hatta Bakanın masasının üzerinde Alberto Bayo'nun *Gerilla Nedir*[5] kitabı duruyor. Bize "Hiçbir şey bilmiyorum zannetmeyin, ben de kitap okuyorum" dedi. Bütün direnişlerimize rağmen SBF'liler bir daha avukatlık hakkını elde edemedik.

Okulda Yönetim Kurulu seçimi de var. Dört asistan, dört doçent, dört profesör ve dört öğrenciden oluşan bir yönetim kuruluyla okulun yönetilmesi kararı alınmıştı. Ben de sosyalistlerin birinci sınıf adayıyım.[6] Bir akşam Ankara'dan yürüyüşe dönmüştüm. Yürüyüş kolu olarak Alaca'ya[7] gidip gitmeyeceğimizi konuşuyoruz. Deniz gitmek istemiyor. Deniz'i kışkırtmak için "Korkuyor musunuz?" dedim. Tamam, gidilecek. Alaca, bizim yürüyüş güzergâhımızın dışında 12 kilometre içeride. O sırada gazetelerde Alaca'da gericiler ayaklandı şeklinde haberler çıkıyor. Kasabaya gelen yeni kaymakam, Alaca'da caminin önüne Atatürk heykeli yaptırınca, "Caminin önüne heykel olmaz kaldır heykeli" diye gösteriler yapılmış. Biraz da onu düşünerek gidiyoruz Alaca'ya. Sopaları falan hazırladık. Alaca'ya dört beş kilometre kala bir benzincide otobüsten indik. Meğerse oranın solcuları da bizi karşılamaya gelmişler. Yürüyüşe geçince bir alkış koptu. Sevinçten, planlanmış gibi hep bir ağızdan "Mülkiye Marşı"nı[11] söylemeye başladık. Girdik Alaca'ya. Toplanan halka konuşmalar yaptık. Deniz inmiyor otobüsten. Gittim yanına, "Neden inmiyorsun oğlum, bak kitleler var" dedim. "Kitlenin falan bir önemi yok, bu propaganda boş propaganda, aslolan silahlı propaganda" dedi. İnmedi otobüsten indiyse de o coşkuya katılmadı. İlginçtir; yürüyüşte ne yaparsak ertesi gün gazetelere manşet oluyordu. Yürüyüşe karşı basında negatif bir hava vardı. *Akşam* gazetesinin Ankara temsilcisi İlhami Soysal'dı. Ona gidiyordum, aleyhimizdeki haberleri düzeltsin diye. *Akşam* da bu gerginlik ortamında desteğini çekti, itibar etmedi bize. Bu yürüyüş kötü gelişmelere neden olacak diye bir önyargı vardı. Mamak'a vardığımızda Milli Birlikçilerden Kadri Kaplan ve ekibi geldiler. Kadri Kaplan mitingde Amerika aleyhine slogan atamayacağımızı söyledi. Biz kabul etmeyince tartışma çıktı, yürüyüş iznini iptal ettirdiler, izni onlar almışlardı çünkü. Mamak'ta polis bizi durdurdu. Böylece yürüyüş Mamak'ta bitti. Ertesi gün TİP'in kurultayı[9] var. Selim Sırrı Tarcan'ın[10] önüne gittik, TİP'teki muhalif gruptanız diye bizi almak istemediler. Kavga çıktı. Karşı tarafta Sinan Cemgil, Yusuf Aslan... Onlar TİP'li o zaman. Oradan çıkıp Samsun-Ankara yürüyüşçüleri olarak on kişilik bir grup Anıtkabir'e gittik. Cevat (Ercişli) hepimiz

5. Alberto Bayo, *Gerilla Nedir: Castro ve Guevara'nın Gerilla Hocası*, çev. Mekin Gönenç, İstanbul: Ant, 1968.

6. Öğrenci adaylar: ikinci sınıf Cengiz Çandar, üçüncü sınıf Hakkı Öcal, dördüncü sınıf Hüsnü Erkan. Asistan adaylar: Kurthan Fişek, Cem Eroğul, Ahmet Yücekök ve Yüksel Ersoy. Doçent adaylar: Mümtaz Soysal, Tuncer Bulutay, Türkkaya Ataöv. Profesör adaylar: Muammer Aksoy, Safa Reisoğlu, İlhan Öztrak. Kurul Başkanı da Dekan İlhan Unat.

7. Çorum'un ilçesi.

8. Cemal Edhem (Yeşil) Bey Mülkiye (Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi) marşının sözlerini 1918'de, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Mütareke Yılları'nın ilk günlerinde Mülkiye yeniden açıldığında yazdı, hemen sonra da Musa Süreyya Bey besteledi. Marşın sözleri şöyle: Başka bir aşk istemez, aşkınla çarpar kalbimiz/ Ey Vatan gözyaşların dinsin, yetiştik çünkü biz/ Gül ki sen, neş'enle gülsün ay, güneş, toprak, deniz/ Ey Vatan gözyaşların dinsin, yetiştik çünkü biz// Bir güneştin bir zamanlar, aya kadar kaldındı dün/ Dün bir ay'dın, sislenen boşlukta yıldızsın bu gün/ Benzin uçmuş bak, ne rüya'dır, bu akşam gördüğün?/ Ey Vatan gözyaşların dinsin, yetiştik çünkü biz// Beklesin Türkoğlu'nun azminde kuvvet bulmayan/ Sel durur, yangın söner elbette bir gün Ey Vatan/ Süslenir, oynar yarın, dün ağlayıp matem tutan/ Ey Vatan gözyaşların dinsin, yetiştik çünkü biz (bkz. www.politics.ankara.edu.tr/genel.php?Baslik=MulkiyeMarsi).

9. Türkiye İşçi Partisi Üçüncü Büyük Kongresi (9-12 Kasım 1968).

10. TİP Kurultayı'nın yapıldığı Selim Sırrı Tarcan Spor Salonu.

adına Anıtkabir defterine Ata'ya mesajımızı yazdı. Bu yürüyüşün içinde polis de vardı: Muzaffer Köklü. Her şeyi gazetelere o bildirmiş. Çok kaba bir polis ama biz anlamadık. Her yaptığımız ertesi gün manşet oluyor ama nasıl oluyor, aramızda bir ajan mı var diye düşünmedik mesela. Samsun Yürüyüşü'nde darbecilerin bizi bir şekilde yönlendirdiğini düşünüyorum. Belli ki o yürüyüş 27 Mayıs Milli Devrim Derneği tarafından örgütlenmiş, yönlendirilmiş, işin esası bu. Başta herkes yürüyüşü küçümsedi, sonra mesela FKF karşı çıktığı halde sonunda katılmak zorunda kaldı.

ODTÜ Serigrafi Atölyesi afiş dizini, 1968-69. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri*, 2008 içinde.

Nasıl solcu oldum?

Ben CHP'li bir ailenin çocuğuydum. Annem Tarsus'ta kadınlar kolu yönetiminde, babam ilçe yönetim kurulu üyesiydi. 27 Mayıs olduğunda niye 15'ini değil de üçünü astılar diyen bir kültürden geliyorum. Bizim eve *Akbaba*, *Akis* gibi dönemin bütün siyasi dergileri girerdi. Solcu olmaya çok müsait bir ortamda yetiştim. Lisedeyken TİP kuruldu, CHP ile TİP arasında gidip geliyordum. 1965 seçimlerinde TİP'i destekledik. Lise sonda müdüre öğrenci derneği kuralım dedik. Kurun, dedi. Müdür, "Haysiyet Divanı adayları belirlesin, bütün okul sandıklara gidip oy kullansın" dedi. Başkan seçimle gelsin, Haysiyet Divanı ve kol başkanları da yönetim kurulu olsun. On başkan adayı çıktı. Okulun futbol takımı kaptanıyım, Haysiyet Divanı başkanıyım, Amerikan Koleji'nden gelmişim, iyi bir öğrenciydim, İçel Genç karmada futbol oynuyorum. Prestijim müthiş! Tabii başkan açık farkla ben seçildim. Kıbrıs mitingleri yapıyoruz. O sene üniversiteyi kazandım. ODTÜ'ye girince hiç hissetmeden sosyalizme geçtim.

Ayrılık sinyalleri

1968 Kasımındaki seçimde Fakülte Yönetim Kurulu'na seçildim. Her hafta toplanıyorduk. Okulla ilgili tüm kararları orada alıyorduk. Mesela biz öğrenciler okulun cephesine "Bağımsız Türkiye" yazacaktık. Dekan, "Siz yazmayın yönetim kurulu kararı olarak hep beraber yazalım" dedi. Hâlâ o yazı gözükür.

1969 Mart-Nisan gibi. Fikir Kulübü seçimleri var; TİP'lileri tasfiye edeceğiz ve başkan da ben olacağım. MDD grubu olarak yönetime girenleri belirlemek için toplanmışız. Listem hazır. Cüneyt Akalın "Adayları beraber belirlesek olmaz mı" dedi. O da MDD ama bir yandan da ayrılık emareleri beliriyor. Benim liste bozuldu. Oktay Etiman

DDTÜ Serigrafi Atölyesi afiş dizisi, 1968-69. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri*, [illegible] içinde.

ve Hüseyin Cevahir de beş kişi arasında. Üçe karşı iki oyla başkan adayı oldum.

Mahir (Çayan) militan çekirdeği örgütleyince dört beş ay içinde kulüp başkanlığında benim otoritem sarsıldı. O sıra, gençlik hareketi giderek şiddete evriliyor, bu evrilme gençlik hareketini parçalayacak ve çok zor duruma düşürecek gibi görünüyordu. Daha aklı başında hareket etmemiz gerektiğini düşünüyordum. Mesela bir gün, okulda bütün kulüplerin panoları var, Mahir sosyaldemokratların panosunu indirdi. Bu yüzden bir Fikir Kulübü toplantısında muazzam bir kavga çıktı. Daha o zaman Maocu olmamıştık. Benim gibi düşünenlere göre; Mahir, Yusuf (Küpeli) işi maceraya götürmeye çalışıyordu. Bugünden bakınca daha makul davranmak mümkündü diye düşünüyorum ama Doğu'nun her zamanki kışkırtıcı ve gerginlik yaratan tavrı yüzünden bütün bu konular makul bir biçimde konuşulup tartışılamadı. Mahir ile Doğu'nun (Perinçek) arasına girmek ve ayrılığı engellemek için çok uğraştım. İşin tam ortasındayım, ayrılığın şiddetli bir kopuşa yol açmasını istemiyordum ama önlemeyi beceremedim. Doğu'yu kendime daha yakın hissediyordum ama gerginlik çıkarıcı tavrından da hoşlanmıyordum. Birçok kez "Böyle yapma" dediğimi hatırlıyorum. Karşı taraf nereye gideceği belli olmayan bir maceraya sürükleniyor gibi geliyordu. O yüzden biz adım adım Doğu'yla aynı çizgide buluştuk. Sosyaldemokratlara saldırmayın, şiddeti kışkırtmayalım gibi itirazlarımız vardı. Onlar da bize pasifist diyorlardı. Bir yıl sonra Ocak 1970'te iki *Aydınlık* çıktı. Ayrılık olunca Doğu, Kıvılcımlı'ya döndü. Kıvılcımlı o sıralar yazılar da verdi *Beyaz Aydınlık*'a. Sonradan o da bizi terk etti.

TİP'te MDD'cilik

Ekim 1969 seçimlerinde TİP içinden MDD'ci milletvekili adayları çıksın diye uğraşıyorduk. Malatya'da ön seçimde liste başını Hüseyin Akgün diye bir öğretmen kazandı MDD'ci. Seçilme şansı var az da olsa. TİP Genel Merkezi kontenjandan Turabi Öztoprak'ı liste başına koydu. Malatya'daki muhalefet Öztoprak'ı kaçırıp, bağlayıp kapattılar bir yerde, istifa ettirdiler. Biz Akgün'ü desteklemek için bir grup Malatya'ya gittik, bir ay seçim kampanyasında çalıştık. Seçilemedi. Eski TKP'liler eski ayrılıklarını TİP'e taşıdılar. Mihri Belli, TİP'ten gençler aracılığıyla sanki intikam alıyordu. TİP'teki mücadele daha makul yürütülebilirdi. Tabii Mehmet Ali Aybar ile Behice Boranların hatası var ama MDD'ciler de çok saldırgandı. TİP bürolarını basmak,

parçalamak, adam dövmek, silahla tehdit gibi pek çok şey.

Ben TİP'i kapanana kadar terk etmedim. 1970 TİP Kurultayında[11] Kürtlerle Borancılar birbirine girmek üzere. İçel delegesiyim. Neredeyse, tek muhalif konuşmacıyım. Konuşmak için söz aldığımda süreyi kısıp, "Beş dakikayla sınırlandırıyoruz" dediler. Kürsüden indirmeye çalıştılar. Kürsüden inmemek için direnince TİP'lilerle Kürtler birbirine girdi. Alttan altta süren kavgaya vesile olmuşum. Tarık Ziya Ekinci, "Senin yüzünden herkes birbirine girdi, geldin ortalığı karıştırdın" dedi. On dakika konuşsam problem olmayacak. Kürt meselesi, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı üzerine konuşacaktım. Aynı anda, başka yerde bazı TİP delegeleriyle "Proleter Devrimci TİP Kurultayı" yapıldı. Saçma bir şeydi. MDD'li delegeleri alıp Proleter Devrimci TİP Kurultayına götürmeselerdi, Kürtlerle MDD birleşseydi Boran ekibini yıkmak mümkün olabilirdi.

ODTÜ Serigrafi Atölyesi afiş dizisi, 1968-69. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri*, 2008 içinde.

İki *Aydınlık* ve Maoculuk

Münir Ramazan Aktolga, Seyhan Erdoğdu, Vahap Erdoğdu *Aydınlık* yazı kurulundalar. Doğu bunları tasfiye etmek, kendi etrafında bir örgütlenmeyle Dev-Genç'e hâkim olmak istiyordu. *Aydınlık*'ı esas çıkaran ekip Doğu'nun çevresiydi. Şahin Alpay, Erdoğan Güçbilmez falan filan ama sahiplik Münir'in elindeydi. O ara, Ekimdeki Kurultayda FKF, Dev-Genç'e dönüşmüş, Gün Zileli, Ömer Özerturgut, Aktan İnce'yle ben Merkez Yürütme'ye girmiştik. Ayrılık çıkınca, bizi Dev-Genç'teki görevlerimizden aldılar, Münir de Dev-Genç'in desteğiyle sahiplik gücünü kullanarak dergiye el koydu. Ocak 1970'te bayilerde artık iki *Aydınlık* vardı; *Aydınlık Sosyalist Dergi*, *Proleter Devrimci Aydınlık*. Mihri Belli ayrılık öncesi uzun süre iki tarafı da idare etmeye çalıştı. Hiçbir zaman Mahir'le Belli tam bir birlik içinde olmadılar ama *Aydınlık* ayrılığında bize karşı birleştiler. Biz de adım adım Maocu bir çizgiye geldik. MDD teorisi zaten Maoculuğa yakındı, köylülük, kırsal falan... Kitle çizgisi hikâyesi var bir de; kitlelere güvenmek lazım, kitleler olmadan hiçbir şey olmaz. Önümüzde üç seçenek var. Küba deneyimi, bir grup gencin dağa çıkmasıyla oldu; Sovyet Devrimi, daha çok sosyalist devrim modeli, Çin de köylü modeli. Köylü modeli, yani Mao modeli, kırlık bölgelerden halk savaşı yoluyla iktidarı ele geçirme bizim o günkü ruh halimize çok uygundu.

İbrahim Kaypakkaya'yla 12 Mart darbesi sonrası Gaziantep'teyiz. Tartışıyoruz. O "Silahlı mücadele başlatmalıyız" diyor. Ben de "Bak devrim geri çekilirken kitleleri ileriye atmak maceracılıktır" diyerek

11. 29-30 Ekim 1970, Ankara.

ODTÜ Serigrafi Atölyesi afiş dizisi, 1968-69. Yılmaz Aysan, *'68 Afişleri*, 2008 içinde.

Mao'nun kitabından parçalar gösteriyorum. Kaypakkaya'ya göre; kuru otlarla dolu kırlar bir ateş versen tutuşacak, halk ayaklanacaktı.

Ayrılıklar için 19 Mayıs 1969'a döneyim. Dev-Genç bir gösteri yaptı. Ankara'da Kızılay'dan Tandoğan'a yürürken polis önümüzü kesti Maltepe'de. Kavga çıktı. Deniz, Doğu falan hepsi gözaltına alındı. Deniz de "Parti kuralım Mihri'ye güvenmek olmaz" diyordu. Gözaltına alınanlar serbest bırakılınca Mihri bizi evine çağırdı. Gittik. "TİP'le olmaz, yasal parti kuralım" dendi. Sonunda Mihri "Sizinle bir şey yapmam" dedi. O zaman Mihri'yi eleştirmiştim ama şimdi olsa ben de öyle yapardım. Birlikte olduğumuz son gecedir bu. Çıkışta, Doğu, "Oturup konuşalım" deyince Cengiz Çandar, Gün Zileli, Ömer Özerturgut Çankaya yolunda oturduğumuz pastanede partiyi kurduk.[12] Solda birlik olmayacağını anlamıştık. Muhtemelen Mahir de gitti THKP-C'yi kurdu, Deniz de gitti THKO'yu kurdu. Tam ne zaman kurdular bilmiyorum ama o gece herkes kendi yoluna gitmesi gerektiğini anladı. Biz partiyle kırlarda köylüleri örgütleyip şehirlere doğru yürüyecektik. Örgütlenme için bir sürü yere gidildi. Mesela, Güneydoğu'da Siverek, Tunceli tarafı. Tunceli'deki TİKKO bizden kalmadır.

12 Martta Antep yollarında

Bizim *Aydınlık*'taki 12 Mart darbesi yazısı biraz ikircikliydi, faşist bir darbe olduğu konusunda bir netlik yoktu. 26 Nisanda sıkıyönetim ilan edilince görev paylaşımı yaptık; Gün Ege'ye, ben de Kaypakkaya ve Muzaffer Oruçoğlu'yla birlikte Güneydoğu'ya. Arananlar listesindeyim. Önce Kaypakkaya'nın köyüne gittik. Biz tam köydeyken Cevahir vuruldu. Elimizde küçük radyodan duyduk. Otobüsle Sivas üzerinden Darende'ye geçerken yolda da Sinanların öldürüldüğünü duyduk. Sonunda Antep'e vardık; oteldeyiz. İstasyondaki çay bahçesinde Muzaffer'i bekliyoruz. Yandaki Kızılay binasında toplantı gibi bir şey var, kalabalık. Gidip bakayım şunlara dedim. Demokrat Parti kongresiymiş, Oradaki Tarsuslu bir milletvekili beni tanıyıp polise ihbar etmiş. Çıktım, arkamdan kalabalık geliyor. Geldim çay bahçesine, Kaypakkaya'ya "Peşimden geliyorlar sen başka bir yöne git ben başka bir yöne gideyim" dedim. Koşuyorum, peşimden geliyorlar. Antep'in merkezinde koşturduk biraz ama sonunda yakaladılar beni. Kaypakkaya'nın da peşine düşmüşler.

Dev-Genç ve Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi davalarından ve TİP Kurultayında yaptığım konuşmadan yargılandım. Bu kadar yargılama olunca hepsinden de ceza aldım. 74 Affına kadar da çıkamadım.

12. Bkz. Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP), s. 380.

Yarın devrim mi olacaktı?

Siyasi çizgimiz yarın devrim olacak düşüncesinde değildi. Ama bir ara bizi Çaru Mazumdarcılık sardı, Çaru Mazumdar'ın lideri olduğu Hindistan Marksist Leninist Komünist Partisi Batı Bengal eyaletinde örgütlü. Şiddete dayalı bir mücadele yürütüyorlar ve kitle imha silahlarına karşı baltalarla falan mücadele ediyorlar. Mazumdarcılıkta, köylü kılığına giriyor, köylü gibi yaşıyorsun, köylülerin bir parçası haline geliyorsun. Hindistan koşullarında çok doğal olabilir de biz entelektüel aydınları köylü görüntüsüne dönüştürmeye kalkınca çok komik manzaralar çıktı. O zamanlar Aydınlıkçılar buzdolaplarını sattılar, yataklarını attılar yerde yatıyorlar söylentileri de çıktıydı hakkımızda. O kadar olmasa da yakın durumlar oldu. Hatta Kaypakkaya, bunun en aşırı temsilcisi olduğu için şehirlerde durmanın başlı başına bir revizyonizm olduğunu söylüyordu. Bir süre sonra üzerinde çok laf etmeden bize uygun olmadığını anladık. Biz Ankara'da örgütlerin başında normal yaşıyorduk, köylü kılığı maceralarını daha çok arkadaşlarımdan dinledim. Sabır isteyen, kitlelerin örgütlenmesine bağlı bir modelimiz vardı.

Mahir'den Deniz'e kadar hepsinin maceracı bir şekilde telef olacaklarını düşünüyorduk. Biz ise sabırla devrim yolunda yürüyerek, sonunda bir gün devrimi gerçekleştireceğiz. Biz de şiddete başvuracağız ama biz kitleleri harekete geçireceğiz. Dağa çıkıp gerilla çatışması gibi değil de üretime katılan köylülerle birlikte ağaya karşı bir şiddet gibi.

12 Mart ortamından çıktıktan sonra kırsal alanlarda örgütlenme formülü kuvvetli bir formül olmaktan çıktı. Şehirlerde kaldık, şehirlerde örgütlenmeye başladık. Teorik olarak vazgeçtiğimizi daha sonraları fark ettik. Hayat düşündüğümüzün tersi olan şeyleri adım adım kabul ettirmeye başladı bize. Günlük gazete çıkardık.[13] Yasal parti[14] kurarken de aramızda bayağı bir tartışma çıktı. Kuralım mı kurmayalım mı, burjuvaziye teslim mi oluyoruz diye.

Milliyetçilik, cuntacılık, enternasyonalizm

Çoğunluğumuz Kemalist ailelerden geliyorduk. Dolayısıyla sosyalizmi benimsememiz kolay oldu. Toplumu öncü lider ve öncü ideolojiyle değiştirme fikri hem sosyalizmde var hem Kemalizm'de. Ayrıca, Kemalizm de dinden uzak duruyor. Sosyalist olduk ama Kemalist fikriyattan da kopmadık. Yani halkı küçümseyen, halka tepeden bakan,

13. *Aydınlık* gazetesi Mart 1978'de kuruldu, 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle kapatıldı.

14. Türkiye İşçi Köylü Partisi Ocak 1978'de kuruldu, Genel Başkanı Doğu Perinçek idi.

halkı dışarıdan bir kuvvetle değiştirecek ve yönetecek bir iradeyi kendimizin temsil ettiğine inanan bir inanç taşıyorduk. 27 Mayıs türü müdahaleleri meşru gören ve bu tür müdahalelerin ilerici olduğunu düşünen fikriyatımız da beraber yürüyordu tabii. 27 Mayıs yarım kalmış bir devrimdi. Yarım kalmış devrimi daha derinleştirmek için bu devrimi yapma ihtimali olan askerlerle de mesafeyi mümkün olduğu kadar yakın tutmak gerekiyordu. Biz MDD'ciler değişik ölçülerde darbecilerin etkisi altında kaldık. Biz hep daha gelişmiş bir 27 Mayıs hayali içindeydik. TİP'liler böyle bir hayal kurmadılar, darbecilerden uzak durdular. Bizden daha doğru bir yerdeydiler.

Başlangıçta 12 Martın pozitif bir şey olabileceği tereddüdü yaşandı. Bu askerden pozitif bir şey gelme ihtimalinin kafalarımızda var olduğunu gösteriyor. Mesela Dev-Genç bildirisi. İki gün sonra fark ettik. 15-16 Haziran 1970'te bir anda askerle işçi karşı karşıya gelince bir dank etme durumu var ama köklü değişime neden olmadı. Mihri, "Ayıp değil mi ordu da böyle yapar mı" diye yazılar yazdı. Biz dalga geçen yazılar yazdık. Hesaplaşma Denizlerin idamı ve Mahirlerin öldürülmesiyle oldu. Cuntacıya sıcak bakan, alttan alta destekleyenler de Denizlerin asılması, Mahirlerin öldürülmesinden sonra değiştiler.

İşçiler grev yaptıklarında, üretici köylüler talepleriyle ortaya çıktıklarında kitlesel mücadelenin parçası olduğumuzda devletle, askerle, kurulu düzenle çatıştık. Kitle mücadeleleri bizi bir anlamda radikalleştirdi. Bir yandan "ordu millet el ele" diyorduk bir yandan da her girdiğimiz kitlesel harekette güvenlik güçleriyle, jandarmayla çatışıyorduk. Bu ikircikli gidiş gelişler herkesin kendine bir enternasyonal örnek bulmasına kadar geldi. Küba, Sovyet, Çin, Arnavut örnekleri bizi enternasyonal olmaya götürdü. Vietnam direnişinde sosyalistlerin önderliği bizim sosyalizmimizi Amerikan aleyhtarı rüzgârla birleştirdi. İkinci Kurtuluş Savaşı diyorduk yaptıklarımıza. Kemalist devrim 1950'de Demokrat Parti iktidarıyla karşı devrime dönüşmüştü. Bu yarım kalmış devrimi tamamlayacak misyoner bir kuşak olarak görüyorduk kendimizi. Bu da kaçınılmaz olarak milliyetçiliği içinde barındırıyordu. Denizlerin, Mahirlerin yargılamalarda "Anayasal meşruiyet", "Bu anayasa bizim anayasamızdır, gereklerini yerine getirmek istiyoruz" üzerine bir savunma çizgisi vardır. Bizim 74 savunması ilginç bir şey; şu anda savunduğum çizgiye çok yakın bir yerde duruyor. Bu savunma hangi rüzgârla nasıl oluştu bilemiyorum; içinde Ermeni soykırımı, Varlık Vergisi, ulusların kendi kaderini tayin etme ve bağımsız devlet kurma hakkı gibi radikal fikirler var. Cumhuriyet

döneminin emekçiler açısından ciddi bir eleştirisi de var ama Kemalizm'e de çok sert bakmıyor.

Milliyetçilikten, Kemalizm'den kopuş konusunu en ciddi sorgulayan ve eleştiren Kaypakkaya'dır. Bizde yok, Denizlerde Mahirlerde de. Antiemperyalizmi hep milliyetçi bir dille ifade ettik, mesela "Kerhanelerimize Amerikan gavuru geliyor" gibi. Milliyetçi özlü bir direnişti, çok erkek, çok milliyetçi.

Sovyet tankları Çekoslovakya'yı işgal edince bir grup DÖB'lü İstanbul'da Sovyetler Birliği Konsolosluğu önüne çelenk koyduk. Protestomuz doğruydu da, milliyetçi bir tarafı da vardı işin. Bir ülkenin içişlerine dışarıdan biri müdahale ediyor. Nasıl ABD'nin Türkiye'ye müdahalesine karşıysam, Sovyet müdahalesine de karşıyım diye saf bir şekilde gittik. Aramızda tartışma çıktı, Reşat Fuat'ın[15] cenazesinden sonra Tünel'deki TMGT binasındayız. Doğu'yla tanışmam o zamandır. Bozkurt Nuhoğlu'yla Doğu arasında bir tartışma çıktı. Bozkurt, Çekoslovakya işgaline karşı çıkıyordu. Doğu sosyalist, Bozkurt ise Kemalist. Yani bu konuda Kemalistler daha özgürlükçü tavır aldılar. Milliyetçilikle köklü hesaplaşmayı şu anda yaşıyoruz.

İbrahim Kaypakkaya (en sağda) Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'nda öğrenciyken bir tartışma sırasında.

68'e bugünden bakınca

1968 tarihsel olarak çok ciddi bir değişim ve dönüşüm. Bütün dünya altüst oluyor, Türkiye de. Türkiye'nin demokrasi güçleri, emekçiler, işçiler vs. ilk kez aktif olarak sahneye çıkıyor. 68 esas itibariyle isyandır, değişimdir. 1968'in dönemin koşullarıyla sınırlı zaafları da çok kuvvetliydi; milliyetçilik, devletçilik, demokrat olamamak ki sol bunların acısını çekti. Mesela Kemalizm'den Stalinizm'e çok çabuk geçtik, dolayısıyla bu despotik ideoloji yani azınlığın çoğunluk üzerindeki hegemonyasını savunan fikriyat sola hâkim oldu, sol bununla hesaplaşamadı. Hâlâ da devam ediyor. 68'den miras kalan en temel problemlerden biridir bu.

Mesela, pek çok yerde Dev-Genç'lerin kurulması bir değişimdi. Toplum kabuğunu kırıyor, yerleşik düzen, devletin egemen olduğu sistem çatlıyordu. Bütün o değişimi birlikte yaşıyorduk ama o büyük değişimin alttan alta gelişen fikri zaafları vardı. Bizim antiemperyalizmimiz ABD karşıtlığıydı, içinde demokrasi yoktu. Avrupa'dakinin içinde var. Avrupa'daki hareketlerin bize tabii ki etkisi oldu. İzliyorduk, etkileniyorduk ama işin özünü çok da kavrayamamıştık. 68 Avrupa ayaklanmasının Sovyetler Birliği ve Stalinizme karşı bir yanı da vardı. Biz daha oralara gelmemiştik; "Çin kim", "Sovyet kim" bilmi-

15. Reşat Fuat Baraner (1900-1968) Türkiye Komünist Partisi liderlerinden, 1940'larda TKP Merkez Komitesi Teşkilat Sekreteriydi. 1930'lar, 40'lar ve 50'lerde komünistlere yönelik davalarda yargılandı, yıllarca cezaevinde kaldı. Serbest kaldığında çeviri bürosu açtı. Polis sık sık bürosunu basardı. Ağustos 1968'de öldü. Suat Derviş'in eşi, Kemal Atatürk'ün teyzesinin oğluydu.

yorduk. Hatta komünizm meselesi de tartışmalıydı. Aybarlar, Çetin Altanlar "Sosyalizm başka komünizm başka" diye bir teori geliştirmişlerdi. Sosyalistiz diyerek kendimizi komünistlerden ayırmaya çalışıyor, komünizm "her şeyin kolektifleştirilmesi", sosyalizm ise "üretimin kolektifleştirilmesi" diyorduk. Biz üretimin kolektifleştirilmesini ama tüketimin kolektifleştirilmemesini daha doğru buluyorduk. Ne demekse?

Gençlerin isyan ederek düzene tepki göstermeleri gelenek olarak kaldı insanların kafasında. Daha radikal bir yorum yapayım. Bugünkü solun örgütlendiği alanlara ve solun muhalefet biçimine bakınca esas olarak bürokratik güce dönüştüğünü düşünüyorum. Şimdi mesela KESK, Eğitim-Sen gibi örgütlerdeki insanlara bakıyorum, bunlar esas olarak bürokrat ve teknokrat. Ve bürokrasi ve teknokrasiyle sıkışmış durumda solculuk. Bu alandan kurtulmak gerekiyor. Buradan bir şey çıkmaz. Bir yerden başka bir çıkış bulunması gerekir.

Gündelik hayat

Kadınlar vardılar ama aktif unsur olarak yoktular. Kızlar sosyalistlere yardım ederler, bütün miting ve eylemlere katılırlardı; karar noktasında yoklardı. Kızlar sanki bu hareketin içinde tali bir unsurmuş gibi baştan kabul edilmişlerdi. O zamanki kafamla biz devrimi yapacağız, devrimin önderleri olacağız, bir de önderlerin yanında kadınlar olacak, hayatlarımızı kolaylaştıracaklar diye bakardım. Çocuk yapacaklardı. Böyle hayal ediyordum, bunları söylerdim de. Kızlar da kabul ederlerdi. *Proleter Devrimci Aydınlık* yazı kurulunda hiç kadın yoktu. *Aydınlık* ilk çıktığında yazı kurulunda Seyhan Erdoğdu vardı. Bizim hareketin içinde çok kadın vardı, karar organlarında yoktu, ama kadın gerilla çoktu. Siyasal'daki toplantılarda kadınlar konuşmazlardı. Mahir'in karısı Gülten Çayan etkili bir kadındı. Kadınlara ne düşündüklerini sormak aklımızdan geçmezdi.

Çok tiyatroya giderdik. Devlet Tiyatrosu'nun bütün oyunlarını seyrettiğimi hatırlıyorum. Emel Sayın gelirdi, Maltepe'de Güney Park vardı, müzikhol gibi bir şey, oralara da giderdik. ODTÜ'ye 24:00'ten sonra otobüsler biterdi. Emel Sayın konserinden sonra bir grup otobüs olmayınca yürüyerek ODTÜ'ye dönmüştük. Çok okuyorduk, tam bir öğrenme dönemiydi. O yüzden ne bulursak balıklama atlıyorduk. En çok hoşuma giden şeylerden biri Nâzım'ın şiirlerini okuyup ezberlemekti. Geçmiş komünistlerin hayat hikâyelerini, Max Weber gibi, sosyalizm nedir gibi şeyler okuyordum, Lenin Stalin noktasını öğren-

meye başlamamız 68'in sonlarını 69 başlarını buluyor.

Kadın-erkek ilişkileri başta daha özgürdü. Sol kuvvetlendikçe özgürlük ortadan kalktı. Örgütlenme güçlendikçe müdahale başladı. İyice örgütlü çok katı olduğumuz dönemde örgütün iznine tabi hale gelmişti evlenme. Çocuk yapmayın deniyordu başa bela olmasın diye. Kızlar kürtaj oluyordu. Ne dramlar yaşandı! Çocuk yapmak isteyenlerse bütün engelleri aştı ve yaptı. Ama bu konuda Doğu Perinçek'in durumu çok dramatikti. Doğurmayın, dedi; dört çocuğu oldu.

16. Doğan Öz (1934-1978) Ankara Cumhuriyet Savcısı olarak görev yaparken 24 Martta öldürüldü. Öz, öldürülmesinden önce Kontrgerilla faaliyetleriyle ilgili bir dava açmaya hazırlanıyordu. Ülkü Ocakları'ndan İbrahim Çiftçi Öz'ü öldürmekten yargılandı, askeri mahkemede idama mahkûm edildi, Yargıtay'da beraat etti. Öz öldürüldüğünde 44 yaşındaydı.

Ergenekon ve İşçi Partisi

Herkesin kafasındaki soru; İşçi Partisi ne zaman devletle işbirliği yaptı, ne zaman devletin parçası oldu? Gerçekten devletin parçası mıydı yoksa siyasi bakımdan bir ittifak mıdır? Bu sorular benim kafamda da var, tamamen çözebilmiş de değilim. 12 Mart döneminde yani TİİKP savunmasına kadar olan döneme baktığımda bir saflık ve normal bir siyasi çizgi görüyorum. Hatta 74'ten sonra, yani Af Kanunuyla dışarı çıktığımızdaki siyasi çizgiye bakınca da kendi içinde bir mantık ve tutarlılık var. Çin çizgisini benimsiyorsun, 12 Eylüle kadar izlenen çizgi Çin'deki değişimlere ve Çin'in uluslararası çizgisine paralel. Köklü bir tutarsızlık yok. *Aydınlık* gazetesinde "ihbarcılık yayınları" çıkarken, gazetenin genel yayın müdürüydüm. *Aydınlık* gazetelerini inceleyeceğim; kafamda sorular var. Yapılanların ne kadarı ihbarcılıktı, ne kadarı devletle işbirliğiydi? Özel Harp Dairesi'ni hedef alan yayınlar yaptık. O yayınların doğru olduğu kanaatindeyim. Çünkü, Türkiye bir askeri darbeye gidiyor ve o darbenin esas şebekesi de bunlardı. Doğan Öz,[16] Abdi İpekçi cinayetlerini teşhir eden yayınlarımız çok önemliydi, çoğunun doğru olduğu da sonradan çıktı ortaya. Kıbrıs'ta örgütlenen kontrgerilla faaliyetini, Özel Harp Dairesi'ni teşhir eden yayınların darbecilere de bayağı zarar verdiğini sonradan yazdıkları anılarda gördük.

Mesela Özel Harp Dairesi'yle ilgili haberlerin nereden alındığını ben biliyorum. Hiçbiri de gayrimeşru yerler değil. MİT'ten albaylar; Turan Deniz ve Turan Çağlar. Bize verdiği bilgilerden sonra Çağlar tutuklandı, Mamak Cezaevi'nde de öldürdüler adamı. Bu MİT içinde bir çatışmaydı. Çatışmada darbeci taraf ABD'ci Nuri Gündeş takımıydı. Biz darbeye karşı mücadele etmek isteyen ekibin verdiği bilgilerle darbeci ekibi darbeledik. Bu bilgilerin bize ulaşmasına, yanlış hatırlamıyorsam, aracılık eden Tabii Senatör Suphi Karaman idi, 27 Mayıs sonrası MİT'i yeniden örgütleyen Milli Birlik Komitesi üyesiydi. Arka-

Sabahattin Kurt. THKP-C'li. Kızıldere'de öldürüldü.

sında ne vardı tartışılabilir. Özel Harp Dairesi'nde askerlik yapan iki arkadaşımız da bilgiler getiriyordu. Biri MHP'li diğeri AP'li milletvekillerinin çocuklarıydı, kimse de onlardan şüphelenmedi.

Çin o sıra ABD'nin müttefiki olduğu için, darbe gelse gelse Sovyetler'den gelir diye bakıyoruz. Dolayısıyla, Sovyetçi çizginin etkisi altındalar diye düşündüğümüz bütün sol hareketi düşman gibi gördük, düşmana yapılan muameleleri yaptık. Sola karşı, son derece dışlayıcı, saldırgan ve teşhir eden bir çizgi izledik. ABD'ci bir darbe gelirken, esas tehlike Sovyetler diyen abuk sabuk bir yerde duruyorsun. Bunun kaçınılmaz olarak bir sürü siyasi tezahür ve sonuçları var. Bu yönüyle de çok sakatlık var tabii. Kesin konuşamıyorum ama "Bilinmeyen Sol" dizisiyle solu teşhir ettiğimiz ve ihbarcılık yaptığımız bir yönüyle doğru. Bir yönüyle de solun içinde o zaman ciddi cinayetler işleniyor, sol bunu meşru kabul ediyordu. Biz öyle düşünmediğimiz için teşhir ediyorduk. Ben hâlâ Türkiye'de sol hareketin sol içi cinayetlerle ilgili bir hesaplaşma yapmadığını düşünüyorum. Elbette Aydınlık despotik bir hareketti. Solla ilişkileri sağlıksızdı. Teorik olarak Sovyetler'den tehlike geleceğini kuruyorduk ama pratik olarak ABD'ci darbeyi hazırlayanlara karşı yayın yapıyorduk. İkircikli ve çelişmeli bir ruh halimiz vardı.

12 Eylülden sonra

12 Eylülde yargılanırken biz devleti savunduk. Devletin teröre karşı çizgisinin esas çerçevesini biz çizdik diye savunma yaptık. Savunma çizgimiz esas olarak devletçi ve militaristti. "Sovyetler'i asıl tehlike gördük, onunla mücadele ettik" diye, o yönümüzü ortaya çıkaran bir savunmaydı. Amerikancılar bizi yargılıyorken "Biz de Amerikancıydık, biz de militaristtik" diye savunma yapmaya kalkıştık ama onlar "Bize darbe vurdunuz" diye bastılar cezayı, intikamlarını aldılar.

12 Mart, 12 Eylül derken, girmeli çıkmalı toplam yedi sene yattım. En son 1988'de tahliye olduğumda Doğu ile aramızdaki ayrılıklar çok derinleşmişti. Hapisten çıktığımda Doğu beni *Aydınlık* yazı kuruluna sokmak istemedi. Parçalanmaya yol açan isyan buradan çıktı. Ocak 89'da parçalandık. Çok büyük bir kopuştu; Halil Berktay'dan Gün Zileli'ye, Necmi Demir'e kadar beş yüze yakın insan ayrıldı ki bunlar partinin yetişmiş kadrolarının önemli bir kesimi, aynı zamanda entelektüel birikimiydi.

Aslında, Kürt isyanının çıkmasıyla Aydınlık Kürt meselesinde bir pozitif çizgi tutturmuştu. Bu çizgi milliyetçilik ve devletten kopuştu.

Bizim varlığımız daha demokrat bir çizgide olmayı sağlıyordu. Ayrılınca Doğu yalnız kaldı. O yalnızlık içinde Sosyalist Parti[17] ile değil de SHP'yle işbirliği yapmaları nedeniyle Kürtlerden de koptu, yeniden savruldu. O savrulma Doğu'yu adım adım Kürt karşıtı, sol karşıtı, demokrasi karşıtı bir yere doğru sürükledi. 90-91'in ciddi bir dönüşmeye yol açtığını düşünüyorum Doğu'da. O darbecilik içimizden çıkmayan bir şey olarak vardı. Doğu'nun elinde kala kala milliyetçilik ve darbecilik kaldı, onun dramını yaşıyor şimdi.

Şimdi İşçi Partisi[18] adıyla devam eden bu çizginin Çin'le ilişkileri halen parti düzeyinde sürüyor. Çin Komünist Partisi'yle İşçi Partisi kardeş partiler ama buradaki askeri darbenin bir parçası olarak yargılanıyor. Dünyanın yeni altüst oluşuyla sosyalist hareketlerin pek çoğunun muhafazakârlaştığı sistemin bir parçası ve çarkı haline geldiği görülüyor. Tabii, Ergenekon'a sadece Aydınlıkçılar açısından bakmamak lazım. Neredeyse Ergenekonsever bir sosyalist hareket var Türkiye'de. Doğu'lar içeride ama TKP açıkça Ergenekon'dan yana olduğunu gösteren bir tavır içinde. Pek çok sosyalist grup da öyle. Şimdiye kadarki sol içindeki ayrılıkları izah etmek çok zordu ama şimdi soldaki en gerçek çatışmanın Ergenekon nedeniyle yaşandığını düşünüyorum. Gelecek Türkiye'de kimin nerede duracağını şekillendiriyor. Bunu belki on yıl sonra daha net göreceğiz.

17. Sosyalist Parti 1988'de kuruldu. Genel Başkanı Ferit İlsever idi; Doğu Perinçek de yeni yayına başlayan *2000'e Doğru* dergisi genel yayın yönetmeniydi. Dergi ve Parti Kürt sorunuyla yakından ilgiliydi, Perinçek, *2000'e Doğru* dergisi genel yayın yönetmeni olarak Ekim 1989 ve Nisan 1991'de PKK lideri Abdullah Öcalan'la Suriye'de görüştü. Perinçek 1991'de partinin genel başkanı oldu. Anayasa Mahkemesi Sosyalist Parti'yi Temmuz 1992'de "Ülkenin ve ulusun bölünmez bütünlüğünü bozacak eylemler ve Siyasi Partiler Yasası'na aykırılık" nedeniyle kapattı.

18. İşçi Partisi 1992'de Sosyalist Parti davası Anayasa Mahkemesi'nde sürerken kuruldu. Aynı yıl Olağanüstü Kongrede Doğu Perinçek genel başkan seçildi.

Kaçaklıkta evlilik, Çin ve Arnavutluk

İpek'le (Çalışlar) 12 Mart öncesi okuldan tanışıyorduk sol hareket içinde. Cezaevindeyken haberleşiyorduk ama aşki bir durumumuz yoktu. 74 Affıyla çıktıktan sonra parti ve örgüt faaliyeti içindeyiz Ankara'da. İpek o zaman TRT'de çalışıyordu. 74'te Kıbrıs'ın işgali aleyhine bildiri yayımlayınca yine tutuklama kararı çıktı. Nuri Çolakoğlu, Doğan Yurdakul, Aydoğan, Gün Zileli tutuklandılar. Biz bir-iki kişi kaçak duruma düştük. Benim kaçaklığım çoktur; 69'da, 12 Marttan ve 12 Eylülden sonra yedi sene hapis yattıysam on sene de kaçak yaşamışımdır.

Bu kaçaklığın bir döneminde, 75'te Haziran-Temmuz gibi yurtdışına çıktım sahte pasaportla. Örgütü yeniden toparlamak için Almanya, Fransa, İsviçre, Hollanda, Danimarka falan oraları dolaştım. Parti delegasyonu olarak 15 gün de Arnavutluk'ta geçirdik. Sonra Doğu geldi, Çin'in Paris Büyükelçiliği'nde vizelerimizi hazırladılar, biletleri de aldılar. Bir ay kaldık Çin'de. 75'i 76'ya bağlayan yılbaşı Çin'deydik. O sıra Kültür Devrimi yaşanıyor; partinin üst düzey kadroları köy-

lülerden oluşuyordu, entelektüelleri da aşağı itmişlerdi. Doğu-Batı Dairesi Başkanı vardı, köylü. Onun emrinde ise iyi birikimli bir entelektüel vardı ki sonra dışişleri bakanı oldu reformlarla birlikte. Çin'den dönerken tuttuğumuz notları elimizden aldılar, bir dahaki gelişinizde bakarsınız dediler. Geçen yıl İpek'le birlikte Çin'e gittiğimizde bu bakanı görmek istedim, hem de tuttuğum notların peşine düştüm. Adam ağır hastaymış, göremedim, notları da bulup veririz dediler ama vermediler. İşte o ilk gidişte, Çin'de dolaşıyoruz, Kültür Devrimi'nin nimetlerini anlatıyorlar. Pekin Üniversitesi'ne gittik. Rektörlük koltuğunda da bir köylü oturuyordu. Profesörler hazır olda duruyor. "Helal olsun," dedik, "halk yönetiyor üniversiteyi", çok heyecanlandık. İşçi köylü çalışma komiteleri vardı o zaman. O komitelerin başlarında da ya köylüler ya işçiler oluyordu. Müthiş etkilendik, hayran kaldık. Şimdi köylüleri temizlemişler.

Dönüşte, kaçaklık hâlâ sürerken, İpek sahte evraklar falan ayarladı, yıldırım nikâhıyla Çatalca'da 1976'da evlendik.

Hapislerden sonra

1989 yılında *Aydınlık*'taki büyük ayrılıktan sonra bizler *Sosyalist Birlik* diye bir dergi çıkardık. Aynı zamanda Kuruçeşme sürecinin[19] başlamasını sağlayacak Sosyalistlerin Birliği çalışmalarına etkin bir şekilde katıldık. Kuruçeşme'de geniş toplantının ardından ben Kuruçeşme'nin iki sözcüsünden birisi oldum. Diğeri de sanırım Haluk Gerger'di.

Sosyalistlerin Birliği çalışmaları sürerken Hamburg Senatosu'nun bir davetiyle 1990 yılında İpek ve Reşat'la ailecek Almanya'ya gittik. İki yıl orada kaldık. Dönüşte 1992 Kasım ayında *Cumhuriyet* gazetesinde çalışmaya başladım. Bu arada Sosyalist Birlik Partisi, ardından Birleşik Sosyalist Parti kuruldu. Her ikisini de destekledim. Daha sonra Özgürlük ve Dayanışma Partisi kuruldu. Yeni bir umuttu.

2008 Haziran ayma kadar *Cumhuriyet* gazetesinde çalıştım. Bu arada Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nde yeni bir anlayışı hâkim kılabilmek amacıyla seçimlere katıldık. Seçimi kaybettik, ben yönetim kurulu üyeliğine seçildim ve üç yıl TGC yönetiminde çalıştım. 2002 seçimlerinde ÖDP'den Kadıköy bölgesinden milletvekili adayı oldum. Halen *Radikal* gazetesinde çalışıyorum ve ülkemiz sosyalist hareketinin en bunalımlı dönemlerinden geçtiğine inanıyorum.[20]

19. Sosyalist grupların bir-iki istisnayla 1989'da "solda birlik" adına bir araya geldiği örgütlenmeyi de amaçlayan tartışma süreci.

20. Oral Çalışlar'ın kitapları: *Aleviler: Vali de Olmak İstiyoruz General de* (Doğan Kitap, 2009), *Liderler Hapishanesi: 12 Eylül Günlükleri* (Güncel, 2008), *Hz. Ali Muaviye Çatışması* (Pencere, 1992), *'68 Anılarım* (Güncel, 2008), *Denizler İdama Giderken* (Güncel, 2008), *Refah Partisi Nereden Nereye* (Pencere, 1998), *Kadınların İsveç'i* (İmge, 1997), *Öcalan ve Burkay'la Kürt Sorunu* (Pencere, 1993), *İslamcılığın Üç Kolu* (Güncel, 2006), *İslamda Kadın ve Cinsellik* (Güncel, 2006), *12 Eylül ve Andıçlanan Gazetecilik* (Güncel, 2006), *Ecevit, Türkeş ve Erbakan'la Cezaevi Günleri* (Gendaş, 2004), *İran: Bir Erkek Diktatörlüğü* (İpek Çalışlar'la birlikte, Gendaş, 2004), *Kadınlara Dair* (Gendaş, 2002), *Umut Peşinde: Mina Urgan'dan Manol Usta'ya* (Çınar, 2000), *Sol Geleceği Tartışıyor* (Cumhuriyet Kitapları, 2000).

Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) duruşmalarından.

Hatice Yaşar Haymana Kürtlerinden; önce Dev-Lis'li, sonra Dev-Gençli, DDKO'lu, Dr. Şıvan'ın KDP'sinden, Fransızca öğretmeni, Kürdistan dağlarında peşmerge, Kürt gruplarından Rızgari, Ala Rızgari'nin şeflerinden, Avrupa'da mülteci. Şimdi bir ayağı Avrupa'da, bir ayağı Irak Kürdistan Özerk Yönetimi'nde. Süleymaniye Üniversitesi'nde Siyasi Tarih dersi veriyor, Kürdistan Kadın Platformu'nda aktif olarak çalışıyor. Kürt siteleri ve Xak *dergisinde yazmaya devam ediyor.*

Hatice Yaşar:

Erkek yoldaşlarım sayesinde kadın kimliğimin de aynen Kürt kimliğim gibi tehdit altında olduğunu fark ettim.

Mezuniyet balosuna hazırlanıyoruz. Kürtçe bir şarkı tutturmuşum, arkadaşlardan biri "Bu şarkı çok güzel, Fransızca mı?" diye sordu. "Kürtçe" dediğimde yüzü renkten renge girdi. Şaşkınlıkla "Sen onlardan mısın" dedi, etrafımda dönmeye başladı. Ne aradığını biliyordum. "Bak canım, bizdeki kuyruklar da aynen hayvanlardaki gibi çeşit çeşittir. Benimki keçininkine benzer, kolay fark edilmez" dedim, şarkıma devam ettim. Bir ay sonra belki de bir Kürt şehrine İngilizce öğretmeni olarak tayin edilecek olan bu genç arkadaşım, ciddi ciddi Kürtlerin kuyruklu olduğuna inanıyordu...

Bursa Öğretmen Okulu'ndan, 1968-69 döneminden söz ediyorum. Okul yabancı dil eğitimi ve dört yıllık öğretmen okulları için ilk deneme idi. Bizleri tüm öğretmen okullarından sınavla toplamışlardı. Öğrencilerin büyük çoğunluğu Marmara bölgesinden geliyordu. İlk birkaç ay dışarıdan gelen tek öğrenciydim. Okuldaki ilk gecemde sınıf arkadaşlarım etrafımı sarmış, nereli olduğumu sormuşlardı. Haymanalı ve Kürt olduğumu söylediğimde yüzler değişmişti. Haymana'nın neyi meşhur merak ediyorlardı. Kaplıca, buğday, havası-suyu,

Kürtleri... Soru devam ediyordu. Yüzlerdeki garip ifadeyi fark etmiştim ama gurur duyduğum Kürt kimliğime yönelik bir soru sorduklarını tasavvur bile edememiştim. Daha sonra beni soru yağmuruna tutan arkadaşlardan biri özür dileyerek, o gece benden "Haymana'nın ayısı meşhur" dememi beklediklerini anlattı. Yine anlamadım "İyi ama Haymana'da ayı yok ki" diyerek onu teselli ettim.

Diğerlerine göre biz "öteki"ler birkaç ay içinde 10-11 kişi olduk; kendimize "Doğulular Kırmızı Gül Grubu" dedik. Tam bir komündük. Okulun birinci, ikinci ve üçüncüsü de bizim gruptan çıktı. Böylesine örgütlü bir grup olunduğunda okulun siyasi yaşamında etkili olmamak mümkün değildi. 1968 doğal olarak bize de yansıdı. Antiemperyalisttik, boykota kadar gitmedik ama protestolar konusunda hayli aktif sayılırdık. Ağabeyi üniversitede okuyan Maraşlı arkadaşımız Hatun'dan ilk kez sosyalist olduğumuzu duydum. Hatun daha tanışmamızın ilk başında bir kenara çekerek "Bak ben de Kürtüm ama bunu her yerde söylememek gerek, yanlış anlaşılır" diyerek beni uyarmaya çalıştığında çok kızmış, "Onlar Türk, ben onları yanlış anlıyor muyum" diyerek daha fazla konuşmasına izin vermemiştim. Anlatsaydı da faydası olmazdı. Haymana'nın egemen Kürtünün bir yerlerde Kürtlerin sadece Kürt oldukları için horlandıklarını anlaması mümkün değildi.

1969'da Ankara'ya Gazi Eğitim Enstitüsü Fransızca bölümünde okumak üzere geldiğimde kıdemli bir Dev-Lis'li,[1] kırmızı kurdeleli iki örgülü Haco idim. O sıralar bazı okullarda solcu-devrimci olmak sınıf atlamak gibi bir şeydi. Kız yurdunun yönetiminde olduğumdan hemen herkesi yakından tanıyordum. Bir gün önce namaz kılan, sonraki gün inandığı tanrı-peygamberin yerine Marx ve Lenin'i geçirenleri ve hiç okumadıkları halde dernekte otururken "Lenin'in şu sayfası şu paragrafı" diye söze başlayanları bir türlü anlamıyordum. Hatta savundukları kutsalları bir çırpıda terk etmelerini hazmedemiyor, kızıyordum. Biraz da duyduğum tepkiden olsa gerek ilk yıl bütün Ramazan oruç tuttum.

Aynı günlerde Hüseyin Cevahir okuldaki seminere geldi. Sonrasında, otururken çay uzatınca "Oruçluyum" dedim. "Sen Marksistsin" der demez kaşlarımı çatarak "İdeal ayrı ideoloji ayrı" cevabını verdim. Şaşırdı ama sevgiyle bakmaya devam etti. Mahir Çayan, Hüseyin Cevahir ve Sinan Kâzım Özüdoğru ve diğerleri en saçma sapan görüşlerime saygı duyarak beni dinliyorlardı ve ben de hayatımda ilk kez ailem dışında birilerini ölümüne seviyordum. Deniz ve Mahir'le aynı havayı teneffüs etmekten hep gurur duyacağım.

1. Devrimci Liseliler (Dev-Lis) Dev-Genç'in liseliler koluydu.

DDKO'lar kurulduğunda Bursa Öğretmen Okulu'nda ABD yardımı bulgurları ve peynirleri yemekhaneye dökme eylemlerinin organizasyonu ile meşguldüm. Ankara'da da gündem öyle yoğundu ki DDKO'nun ilgimi çekmesi mümkün değildi. Dev-Genç'in sosyalist enternasyonalizmine ciddi ciddi inanıyordum; devrim yapılacak, sosyalizm inşa edilecek ve ezilenler kurtulacaktı. DDKO'lar sosyalist Kürtler olarak ortaya çıktıklarında ezberleri bozdular. 68'in enternasyonalist-hoşgörü ortamı ezberlerin sorgulanmasına zemin hazırladı. DDKO'ların sosyalist söylemlerle hızla kitleselleşmesi solun gündemine yeni bir tartışma dayattı. "Milliyetçi" denerek ihmal edilen ve sadece KDP'ye[2] bırakılan bir alanda Kürt sosyalistleri gözardı edilemeyecek bir güç oluyordu. O zamana kadar Kürt halkı ve ulusal kurtuluş mücadelesi hakkında resmi tarih dışında bir siyasi donanım yoktu. 1924-38 Kürt direnişleri[3] "antiemperyalist" Türk devletine karşı gerçekleştirilmiş emperyalist destekli feodal ayaklanmalar olarak görülerek tartışılmazdı, hatta bunlar "Lenin destekli" tezlerdi. Farklı ülkelerdeki Kürdistan Demokrat Partileri ise "feodal ve emperyalizmin işbirlikçisi" görülen Irak Kürdistan Demokrat Partisi lideri Mela Mustafa Barzani'nin yan örgütleri olarak kabul ediliyorlardı.

Hızla, ulusal sorun ile ilgili Leninist kitaplar Kemalistçe tercüme edildi. Dev-Genç yönetimi tüm birimlerde aniden "ulusal sorun" seminerleri vermeye başladı. Yüksek okul öğrencileri idik ama dilsiz hatta analfabetik bireylere dönüşüyorduk. Tercümanların insafına kalmıştık. Yeni dünyamıza yönelirken kullanacağımız kavramlar ve tartışmamız gereken konulara bir anlamda onlar karar veriyorlardı. Aldığımız temel eğitim de yeni kavramlara karşı direniyordu. Atatürk en büyük "antiemperyalist" ve "devrimci"ydi. Dev-Genç 10 Kasım 1970'te on binlerle yürüdü, tabii ben de. 12 Mart cuntasına kadar "ordu millet el ele milli cephede" sloganını atmaya devam ettik. Kızıldere katliamında bile Yıldırım Bölge'de "jandarma biz sosyalistiz..."[4] marşını garip garip bakan gardiyanlarımıza söylüyorduk. Mustafa Kemal'in kalpaklı fotoğrafları dernek duvarlarını süslemeye devam ediyordu.

Bizim okuldaki semineri Sinan Kâzım Özüdoğru yönetti. Mustafa Kemal'in kalpaklı fotoğrafları, ırkçı sloganlarımız yerli yerinde duruyordu. Konuşma bitince bir tek ben elimi kaldırarak "Anlattıklarını dinleyen herkes Barzani'nin saflarına katılır" dedim. Dernek başkanımız sevgili İbrahim Sevimli[5] yanıma geldi, kırmızı kurdeleli örüğümü hafifçe çekerek "Niye milliyetçilik yapıyorsun, şovenist olma" dedi. Her türden milliyetçiliğe karşı kavga maceram böylece başla-

2. Irak'taki Molla Mustafa Barzani'nin kurduğu Kürdistan Demokrat Partisi'ni kastediyor.

3. Nasturi ayaklanması (12-28 Eylül 1924), Şeyh Sait ayaklanması (18 Şubat-31 Mayıs 1925), Sason ayaklanması (1925-1937), Ağrı ayaklanmaları (16 Mayıs-17 Haziran 1926), Koçuşağı ayaklanması (7 Ekim-30 Kasım 1926), Mutki ayaklanması (26 Mayıs-25 Ağustos 1927), İkinci Ağrı ayaklanması (13-20 Eylül 1927), Asi Nesul ayaklanması (22 Mayıs-3 Ağustos 1929), Zeylan ayaklanması (20 Haziran-Eylül başı 1930), Oramar ayaklanması (16 Temmuz-10 Ekim 1930), Üçüncü Ağrı ayaklanması (7-14 Eylül 1930), Dersim ayaklanması (1937-38) (*Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, 1924-1938*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, seri no. 8, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1972).

4. "Jandarma Biz Sosyalistiz Marşı": Ay ışığı jandarmanın/ süngüsünü yakıyor/ mahpus yoldaş penceresinden/ jandarmaya bakıyor// ve diyor ki o, jandarma sen/ kardeşimsin köylümsün/ kırlarında salgın gezen/ köyden geldin belki dün// jandarma biz sosyalistiz/ dostuz yalnız biz sana/ kurtuluşun bizimledir/ elini uzatsana// jandarma sen ah bir bilsen/ sana ne iş verdiler/ belki bir gün zabit sana/ köylünü kurşunlader// anan karın çocukların/ köyünde aç kaldılar/ ne hükümet el uzatır/ ne ağadan medet var// jandarma biz sosyalistiz/ dostuz yalnız biz sana/ kurtuluşun bizimledir/ elini uzatsana.

5. İbrahim Sevimli (1950-2002) Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrenci Derneği başkanıyken Dev-Genç'liydi; Mamak Askeri Cezaevi günlerinden sonra Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) yöneticisi olarak öğretmen mücadelesinde yer aldı. Devrimci Yol hareketi içinde önemli sorumluluklar üstlendi. 1979-80 yıllarında çıkarılan *Demokrat* gazetesi kuruluş ve yönetiminde yer aldı. 12 Eylül askeri darbesinden sonra Almanya'da mülteci oldu, Avrupa'daki *Demokrat Türkiye* dergisinin yayımlanmasında görev aldı. Irkçılık ve göç üzerine yoğunlaştırdığı çalışmalarını, *Uzun Bir Göç Öyküsü* (Belge), *Kimliksiz Cemaatler* (Alan) adlarıyla kitaplaştırdı.

mış oluyordu. Sevimli'den milliyetçilik ve şovenizm ile ilgili ilk zılgıtımı yemiş oldum. Bu zılgıt çok işe yaradı. Sadece tercüme ve sunulan tezlerle yetinmedim. Fransızcama, Melih Pekdemir'in[6] İngilizcesi de eklenecek, kötü tercümelerin tasallutundan bir nebze de olsa kurtulacaktık. Sadece Lenin ve Stalin'in milli mesele ile ilgili kitapları okunarak ezilen ulus ile eşit ilişki kurmak mümkün değildi. Bu tezlerde o kadar çok "ama" ve "şart" koşuluyordu ki; ezilen ulusun kurtuluş mücadelesinin demokratik kimliği bile ezen ulus sosyalistlerinin insafına bırakılmıştı. Daha sonraları Paris'te yüksek lisans tezi olarak "Marksizm'de milli mesele"yi işlediğimde 20. yüzyılın resmi sosyalizminin Marksizm-Leninizmin merkezine egemen ulus ve erkekleri koyduğunu görecektim. Resmi sosyalizm kadınlar ve ezilen ulus hareketlerini kendi başlarına bir siyasi güç olmadıkları sürece ya görmezden geldi, ya da en hafifinden bölücü olarak damgaladı; siyasi bir güç haline gelen hareketleri de eritmeye yöneldi. 68'in bir farkı da burada ortaya çıkıyor. Bu sınırlı tezler bile İbrahim Kaypakkaya ve Deniz Gezmiş'i miras bıraktı. Daha 1970'lerde "Dördüncü Ordu Doğu'ya" diyen Doğu Perinçek ile "Kürt meselesi Kürtlere bırakılamayacak kadar ciddi bir meseledir" vecizesinin sahibi Oğuzhan Müftüoğlu[7] da aynı tedrisattan geçmişti.

1980'de, cunta öncesinde Celal Talabani[8] ile bir araya gelmiştik. Ülkemizin güzel şehirlerinden söz açıldı. Van'dan bahsedince, Talabani "Sen milliyetçisin. Van sadece Kürt şehri değil hatta Kürtlerden önce Ermenilere ait bir şehir" deyince yaşadığım şoku anlatabilmem mümkün değil. Küçük burjuva milliyetçisi olarak görüp sadece taktik gereği ilişki kurduğum biri bana "milliyetçi" diyebiliyordu. 1970'te İbrahim Sevimli "Türk şovenisti", 80'de de Talabani "Kürt milliyetçisi" olmam ihtimaline karşı beni uyarıyorlardı. Kızdım, köpürdüm ve dönemin siyasi kodlarını kullanarak üste çıkmaya çalıştım ama "hiç kimse son iki yüzyılın öldürücü virüsü milliyetçiliğe karşı kendiliğinden aşılı değildir" kuşkusu yüreğim ve beynimde yerini aldı.

Bu ulusal sorun tartışmalarıyla birlikte "tanklarıyla toplarıyla gelseler bile bağımsız olacak Türkün ülkesi" veya "ordu millet el ele milli cepheye" sloganları atılmamaya başladı. Velhasıl enternasyonalizm gereği birlikte örgütlenmeye inanan benim gibi Kürtler açısından bir deprem yaşandı. Türkler ve Kürtler karşı karşıya geldik. Bir gün önce yoldaş sandığım komünist yoldaşlarım, bir günde Türk milliyetçisi "Kuvayi millici" oldular. Canım çok acıdı, tanımadığım bir alana sürüklendim. Ama eski yoldaşlarım ile ilişkilerim hiç kopmadı ve kavga-gürültü bugüne kadar karşılıklı sevgi gücüyle devam etti.

6. Melih Pekdemir Devrimci Yol li derlerinden.

7. Oğuzhan Müftüoğlu, Dev-Genç THKP-C, Devrimci Yol liderlerinden.

8. Celal Talabani (1933) Kürdistan Yurtseverler Birliği (YKN) lideri, halen Irak cumhurbaşkanı.

Çocukluğum

1951'de Haymana'da doğdum. Altı kız üç oğlan dokuz kardeşiz, en büyükleri benim. Anam, Kürtçenin iki lehçesine hâkim. Alternatif tıp doktoru, kendi ayakları üzerinde durması, hiçbir zora teslim olmaması itibariyle tanıdığım ilk feminist hatun. 12 Marttan itibaren yıllarını emniyet ve hapishane yetkilileriyle içli dışlı yaşamasına rağmen hâlâ Türkçeyi canı acıdığında veya kızdığında konuşabilecek kadar bile öğrenemedi. Öğrenmedi. Babam, 52 yaşında ölene kadar karısına âşık, 70'li yılların başında hapisten çıkan komünist, o yıllarda bizimki gibi küçük yerleşim birimlerinde komünist sıfatı her türden ağır küfrün yerine geçiyordu, kızım kurban keserek karşılayacak kadar çocuklarını kayıtsız şartsız seven sosyaldemokrat bir Kürt idi. Dilini, tarihini ve kimliğini çok iyi bilen ve buna sahip çıkan bir ailede büyüdüm. Kendi aramızda Kürtçe dışında bir dili konuşmak turkibazi (ağır bir küfür) sayılırdı ve en hafifinden "haram" diye kınanırdı. İlkokula başladığımda bildiğim tek dil Kürtçeye, anadilime köy-şehir Kürtçesi arasındaki ayrımı bilecek kadar hâkim idim.

Osmanlı döneminde Anadolu Kürtlerinin merkezi olan Haymana'nın demografik yapısını bozmak isteyen yeni Türk devleti ilçe sınırlarını daraltmanın yanı sıra şehir merkezine Laz, Tatar ve Arnavutları da getirdi. Devlet destekli bu etnik gruplar Haymana'ya gelir gelmez Kürtleri sindirmeye giriştiler. Ciddi kavgalar olduysa da yeni gelenler Kürtlerle barış içinde yaşamayı "devletin adamı" olmaya yeğlediler. Bu yeni gelenler Türk olmayı kendi etnik kimliklerine tercih ederek kendilerine Türk deseler de biz onları etnik kimlikleri ile tanıyorduk. Farklı etnik kimlikten komşuları seviyor, onlardan gelin alıyorduk. Ama 70'li yıllara kadar Kürtler diğer etnik gruplara gelin vermediler. Büyük bir ihtimal ile Kürt olmayan biri ile evlenen ilk Haymanalı benim.

Haymana'da çocukluğumun dondurmacısı Arnavut Amca idi; adını bilmiyor "Ape[9] Arnavut" diyorduk. Beni çok sevdiğini biliyordum ve beş kuruşum olunca küçük bir sivri külâh dondurma almak istiyordum. Parayı alıyor, dondurmayı biraz da fazladan sivri külâha yerleştiriyor, tam elimi külâha uzatmışken aniden "Kürt müsün, Müslüman mısın?" diye soruyordu. Ağzımı sulandıran dondurmama ulaşmak için en sevimli halimle "Her ikisi de" diyordum. "Birini söyle" diye diretiyordu. Israrla "Her ikisi de" diyordum. Birinde karar vermem gerekince sırtımı sivri külâhtaki dondurmama dönüp "Kürtüm" diye bağırarak, çekip gidiyordum. Yani, aklımın erdiği ilk andan itibaren

9. Kürtçe amca demek.

hakkım olan dondurmadan vazgeçecek kadar Kürt olduğumun bilincindeydim.

İlkokula başladığımda hiç Türkçe bilmememe rağmen "Türküm doğruyum"u içime sindiremedim ve birilerinin "Türk" lafını koyduğu her yere "Kürt" yerleştirdim. Kürtlerin egemen olduğu bir yerde diğer etnik gruplara haksızlık edilmesine karşı çıkılan bir ailede büyüdüm, yoksulların yanı sıra diğer etnik grup çocuklarının arkadaşı-koruyucusu oldum.

Tembel bir çocuk olma lüksüm hiç olmadı. Şehirli babamla ailesine karşı köylü anamla ailesini kollamak beni ilk çocukluktan çıkaran başlıca saik oldu. Hep çok çalışkan olmak zorunda kaldım. Ne anamın istediği koyun sağan, yün eğiren, başını öne eğerek usulca konuşan ne de baba tarafımın istediği itaatkâr, mutfaktan çıkmayan, evi tertemiz kılması gereken kadın oldum. Bu iki Kürt kültürü arasındaki çatışmada kendime uygun yanları seçtim. Kendimi Jirki veya Xêwend olarak tarif etmek zorundaydım. Yolumu seçtim; hem Xêwend hem Jirkiyim dedim. İki Kürt aşireti arasında zorlanırken sorgulayan bir çocuk oldum. İki aşiret arasında özel bir çatışma veya sadece Kürtlere özgü bir durum olarak algılanmamalı. Tüm dünyada varolan şehir-taşra, koçer-yerleşik olanlar arasındaki çelişkilerdir. Genellikle şehre gelenler çabuk teslim olurlar ama benim anam özeldir.

"Bütün devrimci sınıf ve tabakalar üzerinde faşist baskılar artmaktadır." *İleri*, Ocak 1971.

Okumak ve solculuk

Harika bir ilkokul öğretmenim vardı: Hasan Hüseyin Saygılı. Beni "bölücü, terörist" aktivitelere, Balzac, Dostoyevski ve Tolstoy'a yönelten, evindeki kocaman kütüphaneyi açan zihinsel babam. Çok okudum. Bizim aşirette ilkokuldan sonra okumak için tasavvur etmesi bile imkânsız bir kavga içine giren ilk kız çocuğu oldum. Yoksulluktan değil, bu kez problem, böylesi bir ihtiyacı bilememekten doğuyordu. Büyük bir ihtimalle, Anadolu'nun göbeğinde asimilasyona karşı bir korunma refleksi idi. Kız çocuğunu ilkokula gönderme yiğitliğini gösteren aydın dedem bile "Kız çocuğunun başı ilkokulu bitirince hemen bağlanmalı" diyordu. İnadım, öğretmenlerim, hatta kaymakamın ısrarları sonucu "Hadi bu sene de oku" dendi, bu "hadi"ler ortaokulu bitirene kadar devam etti. Okula gitmem yükümlülüklerimi asla engellememeliydi. Sürekli ya hamile ya da kucağında emzirdiği bir bebesi olan anama ev işlerinde, ticaret ile ilgili en ufak bir bilgisi olmayan babama da kasaplık dahil, ticari projelerinde arka çıkmam gerekiyordu. Ortaokul birinci sınıf sömestr tatilinden itibaren

sınıf arkadaşlarıma ders vermeye başlayarak anamın bütçesine katkıda bulunmaya başladım. 12 Mart askeri darbesine kadar tüm tatillerde Haymana'da ikmale kalanların yanı başında oldum. Bazen "yatılı öğretmen" olarak Ankara'ya bile davet ediliyordum. Okumak, gururla hatırladığım ve kazandığım ilk büyük kavgam idi. Sonrasında, en azından bizim büyük ailemizde kızların okutulması oğlanların okutulması kadar doğal karşılandı ve hatta kız çocuklarına özel öğretmen bile tutulur oldu. Ortaokul ikiden itibaren "atom bombasını etkisiz bırakacak bir keşif" için fizikçi olmak istedim. Fen lisesi dahil olmak üzere girdiğim tüm imtihanları kazandım. Babam, çok okursam "Barzani'nin yanına kaçarım" korkusuyla isteklerime engel olmaya çalıştı. Babam Barzani'den korumak isterken beni Barzani'nin alanına sundu.

Kürtlüğe nasıl ana rahminden itibaren bulaşmışsam solculuğa da aynen öyle bulaştım. Haymana'ya gelen Dev-Genç'linin kapısını çalacağı ilk adres bizim evdi. Yazları artık tescilli bir kurs öğretmeni olarak Haymana Lisesi'nde ikmale kalan öğrencilere cebir, geometri ve Fransızca dersleri veriyordum. Bir gün okula adını efsane olarak duyduğumuz Dev-Genç'lilerden biri geldi; ben ve birkaç arkadaşımla görüşmek istedi. Bize devrimcileri anlattı ve Haymana'da bir grup oluşturabileceğimizi söyledi. Arka komşumuz Kome Teyzenin torunu Ercan idi. Ayrıca bizim yanımızda olacağını ve kitap okurken de bizimle ilgileneceğini söyledi. Ben kendi payıma çok gurur duydum. Çünkü Haymanalı üniversiteli ağabeylerimiz ile ilgili sadece kulaktan dolma çoğu negatif bilgilere sahiptik. Hemen bir grup oluştu. Seminer ve kitle çalışmalarına başladık. Ben tek Kürt idim ve yeni yoldaşlarımın hepsi memur çocuğu yani kendisine Türk diyenler idi. Babam dahil hemen hemen herkes "Bunlar ilk zoru gördüklerinde kaçacak delik ararlar" diyerek bizi pek de ciddiye almadıklarını gösteriyorlardı. Ben işe ilk olarak kendi ailem ve özellikle aşiret içinde önemli bir nüfuzu olan dedem ile başladım. Dedem kısa bir süre sonra bizlerin en büyük savunucusu oldu. Galiba 69 yazı Haymana'da büyük bir gece düzenledik. Hayatları boyunca hiçbir siyasi duruşu olmayan kuzenlerim bu gecenin en aktif düzenleyici ve korucu gücü oldular. Dev-Genç Haymana'ya gelmişti ama benim payıma Dev-Lis kalmıştı. 12 Mart döneminde bile hâlâ bana Dev-Lis'li Haco deniyordu. Yani, Ankara'ya yüksek eğitim için geldiğimde zaten sınanmış bir devrimci idim. Çevrem ve arkadaşlarım benim solcu vukuatlarıma tahammül etmek zorunda kaldılar. Devrimci ağabey ve ablalarım toleransın abidesi oldular. Hiçbir kitapta yazmayan, okullarda öğretilmeyen bir yı-

ğın bilgiyi-deneyi bana yumuşacık sundular. Fransızca bilme avantajım dış dünyayı izlememi kolaylaştırıyordu. Vietnam ve Filistin her 68'li gibi benim de gündemimde en başa yerleşmişti. Filistin'deki kamplara gitmek, gidebilmek bir rüyaydı ve genellikle ağabeylere ayrılmış bir saha idi.

68 neydi?

Birçoğumuzun sonraki yaşamında önemli hatta belirleyici bir rolü olan 68'de her şey o kadar hızlı gelişiyor ve her şeye yetişmek için o kadar acele ediyorduk ki çoğu kez o üç yılın aslında çok kısacık bir zaman dilimi olduğunu unutuyorduk ve hâlâ da gözardı ediyoruz. Günlerce aç bırakılmış bir çocuğun telaşıyla tanımadığımız tıka basa dolu bir mutfağa dalıvermiştik. Sosyalist ve devrimci, her türden sömürüye karşı olduğumuzu haykırıyorduk. Bu yolda karşılaştığımız her şey yeniydi. Bir anlamda daha önce tasavvur bile edemeyeceğimiz bir dünyanın kapısına dayanmıştık. 68'li yıllarda isyan, itiraz, başkaldırı ve devrimin hepsini birden yaşıyorduk. 68'i tüm dünyada en güzel tarif eden sloganımızla özetlersek "gerçekçiydik çünkü imkânsızı istiyorduk".

68 bizde ağırlıklı olarak Leninist versiyonuyla sosyalist ve enternasyonalist idi. Türk devlet sınırları içinde büyümüş, her sabah "Türküm, doğruyum..." nakaratlarını tekrarlamış, Türk ordusunun dört tarafı düşmanlarla çevrilmiş bir ülkede tek devrimci ve antiemperyalist güç olduğuna inandırılmış genç-çocuklardık. Sol itibariyle pek de gururla anacağımız daha farklı bir mirasa sahip değildik. Kemalizme gelince Lenin tarafından makbul ve antiemperyalist olarak tescil edilmişti.

68 sosyalist idi çünkü sorgulayıcıydı, tabularla yüzleşmekten korkmuyordu. Belki de en çok bu nedenledir ki, dünyada da 68 siyasette bir Rönesans olarak genel kabul görür. 68 enternasyonalist idi çünkü bir gün öncesine kadar kayıtsız-şartsız "emperyalizmin yandaşı" görülen Kürtler ayrı örgütlenmeye karar verdiklerinde bugün ile karşılaştırılınca daha az tepkiyle karşılandılar. Böylece, Türk sosyalist hareketi kendi tezlerini gözden geçirmeye başladı. Yirmili yaşlarını süren, yabancı dil bilmeden sadece yürek gözüyle bakan İbrahim Kaypakkaya "ulusal sorun" tezini tartışmaya sundu ve birçok Kürt sosyalistinin bile dile getiremediği "Şeyh Sait değil Mustafa Kemal İngilizlerle ilişki halindeydi" diyebildi. Dev-Genç, DDKO ile yoldaşça-dayanışmacı ilişkilerini devam ettirdi. Son DDKO afişleri bizim

Saffet Alp, üsteğmen, "Hava Kuvvetleri Proleter Devrimci Örgütü" adlı bir oluşuma önderlik yaptıktan sonra THKP-C kadroları içinde yer aldı. Kızıldere'de öldürüldü.

okulda basıldı. Afişleri duvarlara asarken yan yana idik; yakalanma ve polisten dayak yeme dahil.

Tabularla yüzleşme sürecinden herkes gücü, sabır-sebatı oranında payını aldı. Cuntacı-Kemalist ve Türk milliyetçiliğinin rahat kucağında duraksamayı yeğleyenlerin yanı sıra sorgulamayı hâlâ devam ettirenlerimiz de var. Bugünden o yıllara ve coşkusuna baktığımda hâlâ gurur duyuyorum, hâlâ kıvançla taşıdığım bir yığın değerin o yılların mirası olduğunu biliyorum. Bence herkesin bir de kendisine ait bir 68'i var ve benim payıma düşen 68'in her saniyesini hâlâ yüreğim sevgi ve coşku dolarak hatırlıyorum.

41 yıl geçtikten sonra "68'de hatalarımız nelerdi" diye sorsak... Türk devlet sınırları içinde eldeki sol miras ile daha farklı bir 68 yaşanamazdı. En büyük şansım resmi sosyalizmin verili kâbelerinden herhangi birine biat anlamında bağlı olmayan Dev-Genç geleneğinden gelmemdir. Bu nedenle Sovyet ve Çin yanlılarıyla karşılaştırıldığımızda daha bir özgürdük ve herhangi bir siyasi reçeteye zorunlu bağlılığımız yoktu.

Benim 68'imin yarattığı ruh hali ile 80 sonrası sol saflarda yaşanan ruh hali arasındaki çok önemli bir farka da değinmek istiyorum. En öndekilerin yakalanma veya katledilmeleri geride kalanlarda üzüntü-acı ve özlem dışında bir demoralizasyona neden olmuyordu. Birilerinden komut beklemeden herkes kendi yerinden örgütlenip mücadeleye devam ediyordu. Bu nedenle 74 Affından sonra hapishanelerden çıkanlar tüm eski ilişkileri ve özellikle üniversiteleri hazır buldular.

Gündelik hayat

Ortam beynimin tüm hücrelerinde deprem yaratacak derecede özgürlükçüydü; 1968'ler 1975 sonrasının popülist-kısıtlayıcı bürokratik örgütlenme anlayışlarının tam aksi. Dayatmacı değildi, hoşgörüyü esas alıyordu. "Bilmiyorum", "yapamam" demek dışlanma gerekçesi olmazdı. Önde olanlar, liderler ulaşılmaz değil yanımızda-aramızda idiler. İnsan hayatı çok önemli idi. En azından ben 68'i böyle yaşadım. Kadın-erkek ilişkileri, sinema, tiyatro, disko ve diskoları okullarımıza taşıdığımız okul çayları hayatımızın doğal parçaları idi.

Okuyor okuyor ve sürekli "niye" diye soruyordum. Aklımın almadığı hiçbir şeye "olur" demiyor ve "hayır"ım hep bir yerde hazır bekliyordu. Roman, şiir, film eleştirilerini tartışmak Karl Marx'ın bir kitabını tartışabilmek kadar doğal karşılanıyordu. Tanıdığım herkes çok

ve çokyönlü okuyordu. Daha sonraları olduğu gibi birilerinin seçerek beyinlere yönelik reçeteler halinde sundukları okuma listeleri henüz ortaya çıkmamıştı.

Ben de birçok konuda ahlak bekçiliği görevini üstlenmek ile beraber aç bir çocuk gibi gözlerimi ve yüreğimi kocaman açarak yeni tanıştığım bu hayat mutfağının içinde debelenip duruyordum. Dev-Genç yönetimi bana dernek yöneticiliği önerdiğinde "kızlar sigara içiyor" gerekçesiyle reddettim. Haymanalı Xecê kadınların sigara içmesini hayra yormuyordu, on yıl sonraysa günde üç-dört pakete bana mısın demeyecekti. Kadınların sayısı neredeyse erkekler kadardı ve birçok angarya işe kadınlar daha fazla koşturuyordu. Aynen Kürtlere yaklaşımda olduğu gibi siyasetin belirlendiği alan egemen ulus erkeklerine mahsustu. Kürt sosyalistleri kendi örgütlerini kurarak egemen ulus solunun yıkıcı etkisini sorgulamayı başlatmışlardı ama devrimci kadınların bu sorgulamayı başlatabilmeleri 1980 sonrasına kaldı. Öncesinde benim gibiler açısından bariz bir biçimde fark edilmese de özellikle 12 Mart sürecinde ve sonrasında kadınlar erkek sosyalizminin, siyasette yedek güç olarak görülmenin bedelini çok ağır ödediler. İşkencehaneleri saymıyorum bile ama devrimci kadınlar erkek yoldaşları tarafından çok hırpalandılar, siyasi arenanın dışına itildiler, hatta siyasete küstürüldüler.

Dev-Genç'ten DDKO'ya

12 Mart darbesi yapıldığında Dev-Genç geleneğinden gelen bir DDKO'lu idim. Silahlı mücadeleye inanan biri olarak tabii ki başıma bir şeyler geldi. O sıralarda Kürt devrimcilerinin Türklerden ayrı örgütlenmesini savunmaya başlamıştım. Dev-Genç'ten istifamı o zamanki ve tüm yaşamım boyunca tek başkanım Ertuğrul Kürkçü'ye yönlendirirken, dilekçemde "Bir komünist en yararlı olduğu alanda çalışmalı, ben Kürtüm en yararlı olacağım alan Kürtlerin yanıdır, oraya gidiyorum" diyorum, DDKO'ya üye oluyorum. Ankara'daydım ve "Devrimcilik ertelenmez ve herkes bulunduğu yerde mücadeleye devam etmelidir" anlayışı gereği eski yoldaşlarımla sürecin gerektirdiği devrimci faaliyetlere devam ettim. Mahalle çalışmaları, bildiriler teksir edip dağıtma, hapishaneleri ziyaret ve hapishaneler arası ilişki sağlama, üniversitelerde gücümüzü koruma, avukat büroları arasında koşuşturma ve en önemlisi Mahir Çayan'ın *Kesintisiz Devrim*'ini çoğaltarak dağıtma. Ayrı örgütlenmeyi savunuyordum ama "Kürt olmasaydım bu tezler gereği devrimcilik yapardım" diyerek herhangi bir THKP-C

militanı gibi davranıyordum. Kızıldere katliamını dünyanın sonu gelmiş gibi yaşadım.

10. Albay Kemal Saldıraner 12 Mart 1971 askeri darbe dönemi askeri cezaevleri müdürüydü.

11. Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği (ADYÖD) Ankara'da 12 Mart askeri darbesi sonrası kurulan, Türkiye Sosyalist İşçi Partili (TSİP) gençlerin öncülük ettiği farklı siyasi eğilimlerden gençlerin katıldığı ilk gençlik örgütü. Kıbrıs müdahalesi sırasında ilan edilen sıkıyönetim tarafından Aralık 1974'te kapatıldı (bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2241).

Yıldırım Bölge: Büyüyünce o kadınlar gibi olacağım

Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu benim açımdan özel bir önemi haiz bir üniversite oldu. Her yakalandığımda beni oraya götürmeyecekler hemen salıverecekler diye ödüm kopuyordu. Neler öğrendim oradaki rafine ablalarımdan bir bilseniz. 12 Martın devrimci kadınları hapishaneyi Rusya'daki 1880'li yılların Narodnikleri gibi baş eğmeden dimdik durarak yaşıyorlardı. Kendi özel diliyle Albay Saldıraner'i[10] tiye alan koğuş sorumlumuz Sevgi Soysal, "Sen şanlı Türk ordusunun bir subayına karşı mı çıkıyorsun?" diyen subaya "Ya sen kahraman THKO'nun bir neferine nasıl talimat vermeye cüret ediyorsun?" diyerek kafa tutan Türkân Sabuncu... Gülay Özdeş, Sevim Onursal, Nevin İnaç ve Naciye Akseki Öncül... Yani hepsi insana "Büyüdüğüm zaman bunlar gibi olacağım" dedirtiyordu.

Şimdi geriye bakınca görüyorum; başlarına en büyük "bela" ben oluyordum. Sadece kısa dalgalı uyduruk radyomda sabahtan akşama Polis Radyosunun arabesk şarkıları çalıyordu. Kocaman sesimle tüm marş ve şarkıların ritmini bozuyordum. Onlar tüm bu garipliklerimi sevgiyle karşılıyor, hatta benimle günün belli saatlerinde klasik müzik dinleyelim pazarlığı bile yapıyorlardı. Beni gerçekten şımartıyorlardı. Çıktığımda cep harçlığım ve güzel bir pantolonum mutlaka oluyordu.

Yıldırım Bölge'deyken "komünist ve bölücü" faaliyetlerimden dolayı okuldan atıldım. Daha sonra, Yıldırım Bölge'den tahliye edilmiş bir grup kadın aynı evde yaşamaya başladık ve herkes kendi devrimci faaliyetlerine devam etti.

Eşme'de öğretmenlik

Fransızca öğretmeni olarak tayin olduğum Eşme'de elim kolum bağlı oturamazdım. Sosyalist mücadeleyi sömürünün olduğu her alanda vermemiz gerektiğine göre daha sonraları Devrimci Yol olacak olan siyasi harekette ciddi bir taban ve kadro çalışması yürüttüm. ADYÖD[11] sürecinde de bu şekilde yer almıştım. Siyasi alanımız tüm Ege idi. Hiç yalan söylemedim. Her zaman "Ben Kürtüm ve Kürtlerin ayrı örgütlenmesini savunuyorum. Şu anda Kürdistan'a gitme imkânım yok. Buradayım ve Kürt olmasaydım bu tezleri savunurdum" diyerek

Kesintisiz Devrim'i sunuyordum. Tedbiri de elden bırakmamak için olsa gerek, "Bir süre sonra birileri beni milliyetçi olarak itham edebilirler" sözleriyle sosyalist ayrı örgütlenme gerekçelerimi de izah ediyordum. Daha sonra, Dev-Yol'un Ege Grubu milli mesele konusunda merkezden farklılaşan görüşleriyle şeflerinin başını ağrıtacaktı. Ben de propagandasını yaptığım siyasi görüşlerin yeni önderlerini ve Kürt ulusal kurtuluş hareketine bakışlarını öğreniyordum. Beni bir biçimde diğer Kürtlerden ayrı tutuyor ve mesela Nasuh Mitap[12] gibi beni çok sevenlerce yanlış kocaya kaçan kız muamelesine tabi tutuluyordum. Korunuyordum.

Aslında, 1974'te Eşme'ye gittiğimde eski Dev-Genç'li yoldaşlarımın çoğunun milli mesele ve Kürt sorununu çoktan rafa kaldırdıklarını biliyordum. Mahkemelerinde "Enternasyonal"i okuyan DDKO'lulara bile milliyetçi denerek burun kıvırılıyordu. Oysa kendi mahkemelerinde "Harbiye Marşı"nı okumuşlardı. Yine de ilişkilerimi koparmamakta ısrar ettim, *Kesintisiz Devrim*'in Kürt halkının kurtuluşunda da uygulanabileceğini ısrarla savundum. 1975'te çıkaracağımız derginin adı tartışılırken *Rızgari* adının en ateşli savunucusu oldum, *Rızgari* "kurtuluş"[13] demektir. Artık herhangi bir Türk solu hareketi içinde yer almayacağımdan emindim. Mutlaka kendime yakın bulacağım Kürt sosyalistleri ile en kısa zamanda buluşacaktım. Bir yıl sonra *Devrimci Yol* adını alacak derginin/grubun ilk dergisi *Devrimci Gençlik* ile *Rızgari* dergileri aynı süreçte yayımlandı. *Rızgari*'de yer almama rağmen *Devrimci Gençlik*'in ilk iki sayısında da yazdım ve bu iki sayıda Kürdistan'a sömürge deniyordu. Üçüncü sayıdan itibaren hiçbir izaha gerek duyulmadan bu yeni hareketin milli mesele tezleri makaslandı ve maalesef Dev-Yol milli mesele konusunda kuva-i millici çizgiye çekildi. Kürt meselesi konusunda gerçekten 70'li yıllarda enternasyonalist bir örnek teşkil edebilecek tezler savunan Melih Pekdemir'in nasıl makaslandığının da canlı tanığıyım.

Said Kırmızıtoprak

12. Nasuh Mitap Devrimci Yol liderlerinden.

13. *Kurtuluş* THKP-C'nin yayın organıydı.

14. Dr. Şıvan adıyla anılan Said Kırmızıtoprak (1935-1971) İstanbul Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Dergilerde Kürt sorunuyla ilgili yazılar yazdı, yargılandı, hapis yattı, hapishane direnişine öncülük etti. 1969'da bir grup arkadaşıyla gittiği Irak Kürdistanı'nda hem doktorluk yapıyor, hem de Irak Kürdistan Demokrat Partisi (IKDP) saflarında Baas rejimiyle savaşıyordu. Mart 1970'te Türkiye'de sol kanat diye bilinen kendi Kürdistan Demokrat Partisi'ni (KDP-T) kurdu. KDP-T sekreteri Sait Elçi ve bir arkadaşının öldürülmeleri nedeniyle iki arkadaşıyla birlikte IKDP tarafından tutuklandı, kurşuna dizildi.

Şef oluyorum

Bu arada Irak Kürdistanı'na gittim ve sosyalist olduğuna inandığım Dr. Şıvan'ın[14] KDP'sine üye oldum. Bundan habersiz olan DDKO'lu yeni arkadaşlarım benim THKP-C ve THKO'dan arkadaşlarım ile ilişkilerim nedeniyle başımı belaya sokacağımdan son derece rahatsız idiler. Türk solunun beni kandıracağından ciddi ciddi korkuyorlardı. Bazen yazışmalarıma bile beni korumak saikiyle el koyuyorlardı. Çoğunun hayalini süsleyen parti üyeliğimi söyleyemediğimden "Doğru

[15] Komal çevresiyle 1974 sonlarında kurulan Kürt tarihi ve sorunuyla ilgili kitaplar çıkaran Komal Yayınları kastediliyor.

bulduğum tezlere uygun davranmalıyım" deyip duruyordum. Birbirimizi çok anlamasak da ilişkilerimizi sürdürüyorduk.

75 yazında evlilik yoluyla Muş'a tayinimi çıkarttırdım. Nihayet asıl kavga alanıma gidecektim. O sıra aftan gecikmeli yararlanan Kürtler de hapishanelerden çıkmış, yeni örgütlenme arayışları başlamıştı. Benim açımdan silahlı mücadele ile Pekin veya Moskova merkezli olmayan bir sosyalizmi savunmak önemliydi. Bu konularda kendime yakın hissettiğim Komal[15] çevresinden arkadaşlar benimle ilişki kurdular. Şartlarımı sundum ve birlikte 75 yazında Rızgari sürecini başlattık.

Nasıl şef oldum? 68 ve Dev-Genç değerlerini ciddiye almak gerek. Benim jenerasyonum doğrudan demokrasiye gerçekten inanıyordu, ben hâlâ inanıyorum. Rızgari süreci ile birlikte, kendimi içinde buluverdiğim şeflik kavramını aklımdan bile geçirmemiş ve ciddiye almamıştım. Hâlâ Atilla Sarp'ın başkanlığı çok ciddiye alan tavrını tiye alan fıkralara gülüyordum. Çocukluğum dahil patriyarkanın ürkütücü ve itaati dayatıcı yanını hiç yaşamamıştım. Solculuk yaşantımda ise sadece gönüllü yoldaşlığı ve yürekten gelen saygıyı tatmıştım. Çok da özel bir anlam yüklemediğim ve özünde sadece erkeklere mahsus bir kurumun ortasında tek kadın olmam dışında hepsinin en genciydim. Kurmanci lehçesini hiç bilmiyordum, en vahimi benim gibi Dev-Genç'ten gelenlerle Türkiye İşçi Partisi'nden gelenler, yani iki ayrı siyasi gelenekten gelenler bir aradaydık. İnanmadığım bir şeyi herhangi bir "yüce" amaç uğruna geçiştirebilecek bir karakterim de yoktu. Birlikte olduklarım o yıllarda Kürt siyasi sınıfının en önemli isimleri idi. İlk toplantıdan itibaren kavgalarımız başladı. "68" ve resmi sosyalizm her alanda karşı karşıya geliyordu. Her fırsatta "Sen Kürdistan'ı bilmezsin, sen Türk solundan gelmesin" diyerek, kendilerine gerekçe yaratıyorlardı. Ben ise, yoldaşlar arası ayak oyunlarının mümkün olabileceğini bile tasavvur edemediğimden her seferinde bıkmadan usanmadan "İyi ama ben sizleri seçtim" deyip duruyordum. Son yıllara kadar onların da TİP geleneğinden yani Türk solunun başka bir geleneğinden geldiklerini yüzlerine vurmayı aklımdan bile geçirmemiştim. Siyasi anlamda aynı dili konuşmuyor, hemen hemen her kavrama ayrı anlamlar yüklüyorduk. Tüm bu zorluklara rağmen uzunca sayılacak bir süre aynı kurumda birlikte yer aldığım erkek arkadaşlarım bana tahammül ettiler. Niyesini sonradan çok düşündüm.

75 yılı tüm Kürtler açısından özel önemi haiz bir yıldır. İran ve Irak devletleri arasında 6 Mart 1975'te imzalanan Cezayir Antlaşması so-

nunda, İran devleti Melle Mustafa önderliğinde yüz binlere ulaşan peşmerge güçlerine tüm lojistik kanalları kapattı. Saddam Hüseyin kimyasal dahil her türden ağır silahla Qeledıze dahil birçok yerleşim birimine saldırdı. Kürt halkı bir kez daha tüm dünyanın sessiz onayıyla kuşatıldı. Bütün Kürtler açısından moral kaynağı olan Kürdistan'ın Güneyi'nde büyük bir yenilgi yaşandı. Kuzey'de ise; Sait Elçi ve Dr. Şıvan'ın ortadan kaldırılmaları sonucu her iki KDP de öndersiz kalınca Kürt siyasileri yeniden ve çoğu kez el yordamıyla yeni örgütlenmelere yöneldiler. Her grupta şefliğini daha yolun başında ilan etmiş olanlar vardı. Benim birlikte hareket ettiğim grup da böyle bir yapıdaydı. Hatta bana birlikte çalışma önerisini getiren bu grubun şefiydi. Bir boşluk yaşanıyordu, herkesin iyi çalışacak kadroya ihtiyacı vardı. İlk bakışta benimle birlikte çalışmayı isteyenlerin çekinecekleri hiçbir şey yoktu. Her birinin tek tek şeflikleri tescillenmişti. Ben adı sanı olmayan genç bir kadındım. Benim bilmediğim ama her erkeğin çok iyi bildiği kadınlara karşı kullanmaya hazır tuttukları silahları vardı; her kadının potansiyel ikinci adı olan "orospu" veya Apocu deyimle hafif kadın. Kadınların bu silahtan çok korktuklarını da iyi biliyorlardı. Ben bilmiyordum. Cüret cehaletten doğar denir ya, benim siyasi sınıf ile kavgamdaki en büyük gücüm kadınlık durumu konusundaki cahilliğimden geliyordu. Şimdi şaka gibi geliyor ama gerçekten de bir erkeğin cinselliğim konusunda bana zarar verebileceğini bilmiyordum. 1978'e gelindiğinde Rızgari hareketinin merkezindeki görüş ayrılıkları artık birlikte kalmamızı imkânsız hale getirmişti. Bir yıl sonra, 1979'da Rızgari'den ayrılacak Ala Rızgari grubunu kuracaktık. O sıra *Rızgari* dergisinin de sorumlu yazıişleri müdürüydüm ve aranıyordum. Benden önceki yazıişleri müdürü ve ortak tavır koyduğumuz Mehmet Uzun diğer tarafın yıpratma yöntemleri ve dedikodularından kurtulmak, kendi deyimiyle "siyasi geleceğini" korumak için Avrupa'ya gitmişti. "Bunların ayak oyunları ile baş edemeyiz, siyasi geleceğimizi kirletirler" diyerek birlikte gitmemizi önerdiğinde "Biz devrimciyiz, emeğimizi ve yoldaşlarımızı yarı yolda bırakamayız, kalıp direnmeliyiz" kararlılığıyla teklifini reddetmiştim. Tarihin ironisine bakın ki, Mehmet Uzun romancı oldu, siyaset bana kaldı. Ayrılıkta, beni çıban başı görenler de bana Avrupa yolunu gösterdiler. "Avrupa'ya gitmez de bize karşı çalışmaya devam edersen, benimle yattığını söylerim" sözleriyle beni uyaran "ağabey"e, "İyi ama sen çok çirkinsin" diyerek arkamı dönüp gitmiş ve her kadının korkulu rüyası olan tehdidi anlamamıştım bile.

Beni şeflik saflarından uzaklaştırmak istediklerinde ise çok geç

Nihat Yılmaz THKP-C'nin Karadeniz bölgesindeki örgütleyicilerindendi. 1972'de Kızıldere'de öldürüldü.

olmuştu ve artık benim de bir adım vardı. Kürtçenin üç lehçesini biliyordum, yaşamadın denen ülkenin her karış toprağını dolaşmış ve iki yıl dağlarda peşmerge şefliği yapmıştım. Şeflik ve siyasi mücadele içindeki yerim konusunda bir tek cevabı gönül rahatlığı ile verebilirim. Kendi tercihlerimde babam dahil hiçbir erkeğin rolü olmamıştır. Hiçbir erkeğin ne kızı, ne metresi ve ne de bacısı olmadan şu andaki yerimdeyim. Erkek yoldaşlarım canımı çok acıttılar ama sayelerinde kadın kimliğimin de aynen Kürt kimliğim kadar tehdit altında olduğunu fark ettim ve feminist olma sürecimi hızlandırdılar. Dolayısıyla siyaseti kendilerine kazanılmış hak sanan erkekler bir "eksik etek" karşısında bocaladılar. Bocalamaya devam ediyorlar.

Kendi yoldaşlarım dışında Kürt halkı içinde "kadın şeflik"le bağlantılı hiçbir problem ile karşılaşmadım. Tam aksine kadın olmanın, kadın gibi siyaset yapmanın avantajları sayılamayacak kadar çok. Ailelerin gerçekten bir parçası olunabiliyor. Kadın ve çocuklar yürekleri avuçlarında sana yaklaşıyorlar. Silaha erkeklerin yüklediği anlamı vermiyor, ölme-öldürme kararlarında defalarca yürek teraziniz devreye giriyor, diliniz ve eliniz titriyor. Erkek siyasetçilerin kendini koruyan-kabız davranışları bire bir dostluklara engeldir. Erkekçe siyaset yapılmadığında başkalarıyla araya bu yapay sınır konmuyor ve gerçekten kalıcı dostluklar kuruluyor, hem de siyasette bile. Dostlar ile ilgili gerçekten çok zenginim ve bu nedenle iyi ki kadın doğmuşum diyorum.

Dağlarda

Dağdayken arkadaşlarıma sık sık ileride oturup yıllarca bu anılarımızı "askerlik anıları" olarak anlatacak, etrafımızdakileri bezdireceğiz diyordum. Gerçekten de öyle oldu. Dört parçadan Kürtler örgüt farkı gözetmeden saatlerce peşmergelik anılarımızı anlatıyoruz. Hayatımızdaki hiçbir sürecin anıları bu kadar canlı değil.

Vietnam'la ilgili kitaplarda uçak ve helikopter seslerini duyar duymaz hayvanların bile sığınacak yer aradıklarını okur ama pek de inanmazdım. Kürdistan'ın doğusunda bir köyün yakınındayken helikopter sesleri duyulduğunda ne kadar kedi köpek varsa bizden önce yakınımızdaki bir köprünün altına sığındılar. Düzlükte çocuklarıyla birlikte sığınacak bir yer bulamayan köylü kadını ise gayriihtiyari çocuklarını uzun eteğinin altına sakladı. Şu anda da Türk ve İran uçakları aynı dağ köylerini bombalıyor. Uçak saldırıları bu saldırılara hazırlıklı olan peşmerge-gerilla güçlerine zarar veremez. Bu gerçekliği

düşman da bilir. Bir yandan silah tüccarları zenginleştirilirken bir yandan da sivil halkın katliamı veya en hafifinden terörize edilmesi asıl amaçtır.

16. Siyasi Partiler Vadisi.

17. İran, Türkiye, Suriye.

1980'de kaldığımız bölgeye "dola hizban"[16] deniyordu. Üç parçadan[17] gelen peşmergeler birlikteydik. Bölge bizim denetimimizdeydi. Her örgütün kendi kampları vardı, herhangi bir devletin idari problemlerini yaşıyor ve özellikle şefler sık sık bir araya geliyorduk. Üssümüzü her terk etmek zorunda kaldığımda ilk uyarım, "Silahlarınıza sahip çıkın, ağzında mermi kalmasın" sözleri oluyordu. En çok korktuğum şey arkadaşlarımın kazara birbirlerini vurmasıydı. Uyarımın normal bir şef refleksi olduğunu düşünüyordum.

Bir gece iki saat uzaklıktaki başka bir üsse davetliydik. Bir peşmerge geldi, sorumlusuna bir not uzattı. Yüzler değişti, hemen fırladım, "Benimkilere mi bir şey olmuş" dediğimde bir arkadaşımın kazara başka bir arkadaşımı öldürdüğünü söylediklerinde, tüm şeflik kurallarını –hiçbir zaman içime sindiremedim ve diğer gruplar genellikle şefliği ayağa düşürdüğümü söylerlerdi– bir tarafa bırakıp bağıra bağıra ağlayarak dışarı fırladım. Bel boyu kara gömülerek bizim üsse yöneldim. O saatte yola çıkmamam gerektiği kuralı bir saniye bile aklımdan geçmedi. Herkes şaşırmıştı. Yanımdaki kendi teşkilatımdan diğer şef arkadaşım "Xecê ayıp oluyor" diyerek beni sakinleştirmeye çalışırken haberi getiren peşmerge "1 Nisan şakası yaptık" diyerek çırpınıyor, sesini bana duyurmaya çalışıyordu.

Hâlâ da o süreçten sağ kalanlar genellikle "Kürdistan sağ olsun" denerek geçiştirilecek bir olayda kazayı yapan arkadaşı için ortalığı birbirine katan hatunu anıyorlar. "Aman ateşe yakın uyumayın, aman silahlarınıza dikkat edin" diyen, bir arkadaşım katledildiğinde veya yakalandığında kolay kolay "Kürdistan sağ olsun" demeyen tek şefmişim.

Avrupa'da sürgünlük

Kürt siyasi hareketi içinde herkesin Brejnevci (Sovyetçi) olduğu bir dönemde 1981 yazında örgütlenme anlayışı sosyalist değil diyerek Lenin'e kafa tuttum. "Kurtarılmış bölgeleri esas alan silahlı mücadele anlayışı, Kürt halkını sömürgecilerin kucağına atıyor ve kurtuluşunu engelliyor. Bu mücadele anlayışı terk edilmelidir" dediğimde ise tüm Kürt siyasi sınıfı ile karşı karşıya geldim. Hayatında eline silah almamış, bir gün bile dağları gezmemiş olanlar dahil, korktuğum veya âşık olduğum için dağları-yoldaşlarımı terk edip kaçtığımı hapis-

hane kapıları dahil her yerde tartıştılar. Halbuki o sırada ben hâlâ dağlarda kendime ve yoldaşlarıma bir çıkış yolu aramak ile meşguldüm. Aylarca yürüyerek iki zorlu sınırı aşarak Suriye'de Kamışlı, ardından Şam'a ulaştık.

Biraz erken konuşmuştum, hem de dağda peşmerge iken... Bütün ezberleri bozan, Lenin'e bile kafa tutan 30 yaşındaki bir kadın açık ki pek de alkışlarla karşılanmadı. Kürt siyasi sınıfı açısından neredeyse hain ilan edildim. Dev-Genç, Dev-Yol üzerinden bir kez daha imdadıma yetişti. Onların dışında hiç kimse ve hiçbir kaynaktan yardım beklemeden Avrupa'ya ulaştık. Birçok Kürt siyasetçisi "Yolda niye öldürülmedik" diye açıktan hayıflandı. Barzaniler dahil pro-Sovyetik sosyalist idiler; ben Troçkist-anarşist Kürt düşmanı idim. Üstüne Apocular (PKK) eklendi. Suriye, İran ve Irak destekli silahları patlattılar. Silahların özellikle dağlarda patlatıldığı bir Kürdistan'da devlet tarafından aranan birinin sesini duyurmasının mümkün olamayacağının bilinciyle Avrupa'yı yeni mücadele alanım haline getirdim. Çantam sırtımda tüm Avrupa'da daha güzel bir dünyanın mümkün olduğunu, bu kez bir Kürt feministi olarak anlatmaya çalıştım. En zor koşullarda bile yalnız ve tek kalacağım bir saniye bile aklımdan geçmemişti. Aynı dünyayı özleyen değişik milliyetlerden binlerce yeni yoldaşımla buluşmam zor olmadı. Ayet ve peygamberleri olmayan bir dünya hareketinin içindeyim. Hiçbir kazanımımı da birilerine peşkeş çekmedim. Kürt siyasi sınıfı içinde söz sahibi olmaya devam ediyorum.

Şimdi

91 Kürt baharından sonra işgalci postallardan arındırılmış Güney'deyim. Avrupa ve Güney Kürdistan arasında yaşamaya devam ediyorum. Süleymaniye Üniversitesi'nde öğretim görevlisiyim. Siyasi Tarih dersleri veriyorum. Kürt Kadın Platformu içindeyim. Kürt sitelerinde ve *Xak* dergisinde yazıyorum.

1967-1968 Esenboğa Havaalanı. Robert Komer ya da Cyrus Vance'in Ankara'ya gelişini protesto eylemi. Oturanlar: ..., Alpaslan Özdoğan, Vedat Erdem, Süleyman Son, Selami Şakiroğlu, Akın Dirik.

EKLER

Türkiye 68

1968'de Cevdet Sunay Cumhurbaşkanı, Süleyman Demirel[1] Başbakandı. Demirel'in genel başkanlığını yaptığı Adalet Partisi 1965 seçimlerinde aldığı yüzde 52 oyla iktidardaydı. Bu Demirel'in ilk başbakanlığıydı. Daha sonra, 12 Mart ve 12 Eylül darbeleriyle gide gele yedi kez, toplamda 12 yıl hükümetin, yedi yıl da cumhurun başı oldu. Fikret Kızılok, "Demirbaş" şarkısı "Süleyman hep başbakan, başbakan hep Süleyman"ı yazacaktı. 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle biçim değiştirecek olan yasama organı Ferruh Bozbeyli'nin[2] başkanlığındaki Millet Meclisi'yle Şevki Atasagun'un[3] başkanlığındaki Cumhuriyet Senatosu'ndan[4] oluşuyordu.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nde ise bugün için bile şaşırtıcı sayılabilecek bir gelişme yaşandı. Üç kuvvet komutanının istifa ettiği açıklandı. Başbakan Demirel "1960 ihtilalinden sonra Silahlı Kuvvetler'in demokratik hayata geçişte bütün dünyanın takdirini kazandığını" söyledi ve yeni atanan komutanları açıkladı.[5] Aslında olay Başbakan, Cumhurbaşkanı Sunay ve Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'ın[6] birlikte kotardıkları bir operasyondu. Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel[7] sekiz, Deniz Kuvvetleri Komutanı Necdet Uran[8] yedi yıldır görevlerini sürdürüyorlardı. Bu iki komutan Ottowa ve Vatikan büyükelçiliklerine atanmaları karşılığı istifa ederek yerlerini boşalttı. Cumhuriyet tarihinde üç-dört yıldan daha uzun süre komutanlık yapan sadece 22 yılla Cumhuriyetin ilk Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak[9] vardı. Bu operasyonla Kara Kuv-

1. Süleyman Demirel 27 Ekim 1965-3 Kasım 1969, 3 Kasım 1969-6 Mart 1970, 6 Mart 1970-26 Mart1971, 31 Mart 1975-21 Haziran 1977, 21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978, 12 Kasım 1979-12 Eylül 1980, 20 Kasım 1991-25 Haziran 1993 dönemlerinde başbakanlık yaptı (www.basbakanlik.gov.tr/sour.ce/index.asp?wpg=hukumetler), 16 Mayıs 1993 ile 16 Mayıs 2000 arasında da cumhurbaşkanıydı (www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/suleyman_demirel).

2. Ferruh Bozbeyli (1927) Millet Meclisi Başkanlığını 22 Ekim 1965-1 Kasım 1970 döneminde yaptı.

3. İbrahim Şevki Atasagun (1899-1984) Cumhuriyet Senatosu Başkanlığını 2 Aralık 1965-19 Kasım 1970 döneminde yaptı.

4. Senato'nun 150 üyesini halk, 15 üyesini cumhurbaşkanı seçiyor, 27 Mayıs 1960 askeri darbesini yapan Milli Birlik Komitesi üyeleri de "tabii senatör" olarak Senato'da yer alıyordu.

5. "Türk Ordusunda Nöbet Devri", *Hürriyet* gazetesi, 18 Ağustos 1968.

6. Cemal Tural (1905-1981) üç yıl süren Genelkurmay Başkanlığından sonra 16 Mart 1969'da atandığı Askeri Şura üyeliğinden beş ay sonra emekliye ayrıldı. 1972-75 arası Millet Partisi Genel Başkanlığı yaptı.

7. İrfan Tansel (1909-1999) korgeneral olarak 5 Ağustos 1960-1 Haziran 1961 arası Hava Kuvvetleri Komutanlığı yaptıktan sonra yerine 18 gün için Tümgeneral Süleyman Tulgan geçti, 19 Haziran 1961'de yeniden komutan oldu, 16 Ağustos 1968'de istifa etmek durumunda kaldı.

8. Necdet Uran (1910-1973) oramiral olarak 20 Haziran 1961-16 Ağustos 1968 arasında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı yaptı.

9. Mareşal Fevzi Çakmak (1876-1950, İstanbul), ilk Milli Savunma Bakanı, 12 Temmuz 1922-3 Mayıs 1924 döneminde orgeneral, 3 Mayıs 1924-12 Ocak 1944 arası da mareşal rütbesiyle Genelkurmay Başkanlığı yaptı.

vetleri'ne Orgeneral Memduh Tağmaç, Deniz Kuvvetleri'ne Oramiral Celal Eyicioğlu, Hava Kuvvetleri'ne Orgeneral Reşat Mater komutan oldu. Demirel'in demokrasiden dem vurarak açıkladığı bu operasyonla atanan Tağmaç ve Eyicioğlu iki yıl sonra, Mater'in yerine gelen Muhsin Batur ile birlikte 12 Mart darbesini yapacaktı.[10]

1968'de yasama meclisi üyeleri 1965 seçimlerinde uygulanan nispi temsil ve milli bakiye[11] sistemiyle seçilmişlerdi. Bu sayede, küçük partilerin parlamentoda temsilinin yolu açılmış oldu. 1965'te TİP 15 milletvekiliyle Meclise girdi, sosyalist bir grup kurdu. Kendini "ortanın solu" olarak tarif eden CHP dışında çoğunluğu alan Adalet Partisi'yle birlikte Meclis'te sağ ve erkek bir tablo vardı.[12] 2353 erkek adaydan 442'si, 76 kadın adaydan da 8'i[13] milletvekili olmuş, 1965 Senato seçimlerinde de 147 erkek, 3 kadın üyelik kazanmıştı.[14]

1968'de 33 milyon 539 bin olan nüfusun yüzde 70'i, nüfusu 10 binden az olan kasaba ve köylerde yaşıyordu. Bugün durum tam tersi; 70 milyonu aşan nüfusun yüzde 70'i şehirlerde yaşıyor. Ortada kırdan kente göçle ilgili etkili bir politika yoktu ama 1961'de Almanya ile imzalanan işçi göçü antlaşmasıyla Avrupa'ya çalışmaya giden işçilerin geride bıraktıkları ailelerine gönderdikleri tasarruflar, hükümetin sanayileşme politikasını sürdürebilmesine katkı vermeye başlamıştı. 1970 Nüfus Sayımında önceki sayımdaki ikametgâh yeri sorulunca 1965-70 arasında kentten kente göç ile kadın göçünün arttığı da gözlendi. Gelişmişliğin önemli sosyal göstergeleri olarak kabul edilen bebek ve çocuk ölüm oram büyük kentlerdeki sağlık hizmetleri ile bir ölçüde düşürülebildi.[15]

Bugün memlekette ne kadar Kürt, Laz, Arap yaşadığı 1965 Nüfus Sayımı "anadil itibariyle nüfus" verileri üzerinden projeksiyon yapılarak tahmin edilmeye çalışılıyor. Çünkü, "anadil" sorusunun yanıtları son kez 1965'teki sayım sonuçlarında açıklandı. Devlet İstatistik Enstitüsü[16] verilerine göre 1965'te yedi anadil konuşuluyordu.[17]

1 Ocak 1968'de *Hürriyet* gazetesi manşetini iki haber paylaştı: "Dr. (Fazıl) Küçük'e[18] mektup gönderen Başkan Johnson'ın temsilcisi (Cyrus) Vance[19] Kıbrıs için Federasyon teklif etti" ve "Su-

10. Başbakan Demirel 1969'da Cemal Tural'ı görevden alınca Tağmaç Genelkurmay Başkanı oldu, Orgeneral Faruk Gürler de Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atandı. Böylece, Demirel 12 Mart askeri darbesiyle kendisini iktidardan düşürecek Tağmaç, Gürler, Batur ve Eyicioğlu dörtlüsünü elleriyle oluşturdu.

11. Nispi seçim sistemi (barajlı D'hont) bir yerleşimde kaç geçerli oyla bir milletvekili seçileceğini gösteren sistemdir. 1961'den bu yana genelde bu sistem uygulanıyorsa da halen milletvekili seçilmek için adayın partisinin ülke genelinde yüzde 10 barajı aşması zorunluluğu 1980 askeri darbesinden sonra getirildi. 1965'te nispi temsil sistemine eklenen milli bakiye seçim çevrelerinde değerlendirilemeyen oyların ulusal bir seçim çevresinde birleştirilmesi imkânı veriyordu. TİP, bu sayededir ki, 1965 seçimlerinde 276.101 oyla (%3) 15 milletvekili kazandı. AP Hükümeti 1968'de milli bakiyeyi kaldırdı. 1969 seçimlerinde TİP sadece iki milletvekilliği kazandı.

12. Adalet Partisi (AP) 240, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 134, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 11, Millet Partisi (MP) 31, Türkiye İşçi Partisi (TİP) 15, Yeni Türkiye Partisi (YTP) 19 milletvekili kazandı. (Bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi", *Görüş*, 1999, s. 56-7 (www.tusiad.org/yayin/gorus/39/11tarih.pdf).

13. 3 AP, 3 CHP, 1 TİP, 1 YTP.

14. Şirin Tekeli, *Kadınlar İçin/Yazılar (1977-1987)*, İstanbul: Alan, 1988, s. 44-5, 77-9.

15. Ferhunde Özbay ve Banu Yücel, "Türkiye'de Göç Hareketleri, Devlet Politikaları ve Demografik Yapı", Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara, 2002.

16. Bugünün Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).

17. Türkçe 28.391.207, Arapça 368.971, Çerkezce 57.337, Kürtçe 2.180.721, Zazaca 147.707, Ermenice 32.484, Rumca 49.143, diğer diller 237.165, toplam 31.391.207.

18. Fazıl Küçük (1906, Lefkoşa - 1984, Londra) Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK), Kıbrıs Milli Türk Birliği Partisi, Kıbrıs Türk Mukavemet Birliği (KITEMB) ve Volkan Teşkilatı kurucusu, Kıbrıs ilk Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi Başkanı.

19. Cyrus Vance (1917-2002) Savunma Bakan Yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığı yaptı. 1968'de Paris'te yürütülen Vietnam barış görüşmelerinde ABD delegasyonu üyesiydi. 1980'de Tahran'daki ABD Büyükelçiliği baskınında rehin alınanları kurtarmak için düzenlenen ve başarısızlıkla sonuçlanan askeri operasyona

nay: Aşırı akımlara asla müsamaha edilmez". Bu iki haber 1967'de yaşananlar üzerinden 1968'e dair ipuçları sunuyordu.

1967'de Kıbrıs'ta iki toplum arasında süregiden gerilimin tırmanması üzerine Türkiye ve Yunanistan arasındaki Kıbrıs görüşmeleri kesildi, Meclis Kıbrıs'a müdahale kararı aldı, Trakya sınırına askeri birlikler yığıldı. Bu arada, İstanbul başta olmak üzere pek çok yerde Kıbrıs mitingleri yapılıyor, Türkiye öncelikle Yunanistan birliklerinin Kıbrıs'tan ayrılmasını istiyordu. İki NATO üyesi ülkenin savaşın eşiğine gelmesi üzerine ABD Başkanı Lyndon Johnson, Cyrus R. Vance'ı özel temsilcisi olarak Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs'a gönderdi. Görüşmelerde Yunanistan Kıbrıs'taki anlaşma dışı birlikleri geri çekmeyi kabul ettiyse de "Kıbrıslıtürk toplumunu saldırılardan korumak ve haklarını savunmak" için 28 Kasım 1967'de Geçici Kıbrıs Türk Yönetimi ilan edildi.[20] Geçici Türk Yönetimi, Kıbrıs Türk Toplum Meclisi'ni kaldırmadı ve kendini hükümet olarak da ilan etmedi. Aksi takdirde, Kıbrıs Anayasası ile 1959'da Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına yol açan Londra ve Zürih antlaşmaları ihlal edilmiş olacaktı. Türkiye-Yunanistan gerginliği her iki devletin NATO üyesi olması nedeniyle de özel önem taşıyordu; NATO kuruluş antlaşmasının beşinci maddesinde "NATO üyesi ülkelerden birine yapılan saldırının NATO'nun tüm üyelerine yapıldığı kabul edilecektir" yazılıydı. 1968 yılı "Kıbrıs"ın sorun olarak varlığını koruduğu, "ikili görüşmeler"in nerede yapılacağının tartışıldığı, Türkiye'nin Kıbrıs iç politikasına müdahaleyi sürdürdüğü bir yıl oldu. Türkiye 1968'de NATO'nun yanı sıra CENTO'ya[21] da üyeydi. Türkiye'nin NATO üyesi olması Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Ege Ordu Komutanlığı hariç tamamen NATO'ya bağlı olması anlamına geliyor. Savunmaya yönelik altyapı tesislerinin inşası için, Türkiye, NATO altyapı programına katıldığı 1953'ten bugüne kadar programa 284 milyon avro katkıda bulundu, NATO fonlarından yaklaşık 4,5 milyar avro pay aldı.[22] NATO kurallarına göre örgütün kuruluşunun 20. yılında bir yıl önce bildirim koşuluyla üye ülkelerin örgütten ayrılma hakkı vardı. 1968'de Türkiye İşçi Partisi ve İstanbul Teknik Üniversitesi Öğrenci Birliği öncülüğünde düzenlenen iki NATO'ya Hayır Haftası ayrılma hakkının kullanımını talep ediyordu. TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar 1968 yeni yıl mesajında Türkiye'nin NATO'dan çıkması, İkili Antlaşmaların feshi ve ülkenin ABD üslerinden temizlenmesi taleplerini tekrarladı;[23] yıl boyunca da bu talepler özellikle Meclis'teki konuşmalarıyla TİP ve devrimci gençliğin hep gündeminde kaldı.

Cumhurbaşkanı Sunay'ın mesajındaki, "Her türlü aşırı cereyanlarla bölgecilik gösterilerinin ve bunlardan kuvvet ve cari (yürürlükteki) hürriyetlerden cesaret alanların yürüttükleri menfi fa-

karşı çıkarak istifa ettikten sonra çatışma bölgelerinde yürütülen çözüm görüşmelerinde müzakereci olarak yer aldı.

20. 28 Aralık 1967'de ilan edilen Geçici Türk Yönetimi; Türk Cemaat Meclisi ile Temsilciler Meclisi'nin Türk üyelerinin bir araya geldiği Yasama Meclisi ile adı konmadan Bakanlar Kurulu gibi çalışacak bir Yürütme Kurulu'ndan oluştu. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Başkan Vekili Dr. Fazıl Küçük yönetimin başkanı, Kıbrıs Türk Toplum Meclisi'nin Başkanı Rauf Denktaş da Küçük'ün yardımcısı oldu (Arif Hasan Tahsin, *Geçmişten Geleceğe Bir Kıbrıs Hikâyesi*, c. 1, Lefkoşa: Işık Kitabevi, 1999, s. 73-4).

21. CENTO (Central Treaty Organization / Merkezi Antlaşma Teşkilatı) Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu'da Sovyet Bloğu hegemonyası riskine karşı ABD kontrolünde bir güvenlik sistemi, savunma paktı olarak 1958'de kuruldu. Aslında, CENTO, 1953'te ABD'nin desteklediği, ancak üye olmadığı Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere'nin aynı amaçla kurduğu Bağdat Paktı'ndan Irak'ın çekilmesi üzerine ABD'nin de katılmasıyla oluşan bir devam örgütüdür. Pakistan ve İran ayrılınca CENTO da 1979'da fiilen sona erdi. CENTO, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde yeni bir gerginlik nedeni olmuştu.

22. Bkz. Genelkurmay Başkanlığı kurumsal internet sitesi (www.tsk.mil.tr/4_ULUSLARARASI_ILISKILER/4_11_NATO_Altyapi_Programi/NATO_Altyapi_Programi.htm).

23. Nihat Sargın, *TİP'li Yıllar (1961-1971), Anılar-Belgeler II*, İstanbul: Felis, 2001, c. 2, s. 1220.

aliyetlerin devam ettirilmesine ve ihanet yollarına saptırılmasına asla müsaade edilmeyecektir," sözleri de adeta 1968'de yaşanacakların habercisiydi. Sunay, "bölgecilik" –artık "bölücülük" diyorlar– gösterileriyle önceki yılın Doğu Mitinglerini kastediyordu. Cumhurbaşkanı altı ay sonra Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu (TÖDMF) heyetiyle görüşürken ikinci başkanın TİP'ten milletvekili adayı olduğunu öğrenince, "Türkiye İşçi Partisi yönü, istikameti itibariyle memleketi felakete götürecek bir organdır" diyecekti. 41 yıl önce de cumhurbaşkanı tarafsızlığının sınırı bu kadardı. 1967'de sola saldırı özellikle Türkiye İşçi Partisi'nde yoğunlaşarak artıyordu. Dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cemal Tural "TİP'in komünist bir ihtilale hazırlandığı" yolunda iddialarla hükümeti uyarırken, AP'liler de TİP'in kapatılmasını istiyor, Çetin Altan'a saldırılarını dokunulmazlığının kaldırılmasına kadar vardırıyor, CHP'den ayrılanların kurduğu Güven Partisi[24] ilk bildirisinde komünizme karşı savaşacağını açıklıyordu. Bu arada Anayasa Mahkemesi TİP'in TCK'nın 141-142. maddelerinin[25] Anayasaya aykırılığı iddiasıyla yaptığı başvuruyu reddetme gerekçesinde, Anayasanın "sınırlı sosyalizme açık" olduğunu söylüyordu. Bu sınırlılık tartışmaya muhtaç olmakla birlikte Cumhurbaşkanı Sunay Anayasa'nın sosyalizme kapalı olduğunu tekrarlamaya devam edecekti.[26] 1967'deki bu ortam 1968'de kitleselleşmeye başlayacak saldırılara hazırlık gibiydi.

1968'de ABD, Türkiye ile imzaladığı gizli 55 ikili anlaşmayla[27] Diyarbakır Pirinçlik Üssünden Sibirya'yı, Karadeniz'den Sovyetler Birliği'ni izliyor, İncirlik'ten havalanan U2 casus uçakları Orta Asya semalarına kadar gidebiliyorlardı. ABD 1968'de Sovyetler Birliği'yle ilgili topladığı istihbaratın yüzde 25'ini Türkiye'deki üs ve tesisleri üzerinden gerçekleştiriyordu.[28] ABD'nin İspanya dışında NATO üyesi Avrupa ülkelerine yerleştirdiği 7300 nükleer başlığın bir bölümü de Türkiye'deydi.[29]

ABD ile Kıbrıs sorunu nedeniyle gerilen ilişkiler çerçevesinde imzalanan Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması'ndaki (OSİA) "Türkiye'de bütün ortak savunma tesislerinin faaliyeti, İncirlik ortak savunma tesisinin münhasıran NATO görevi saklı kalmak kaydı ile... 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren durdurulmuştur. (...) Faaliyetleri durdurulan bütün tesisler TSK'nın tam denetim

24. Cumhuriyet Halk Partisi'nde başlatılan "Ortanın Solu" hareketine karşı olan Turhan Feyzioğlu öncülüğündeki grup partiden ayrılarak Mayıs 1967'de Güven Partisi'ni kurdu. Kendisini "Yolumuz Atatürk'ün gösterdiği yoldur" sözleriyle ifade eden Güven Partisi'nin programı sosyalizme ve liberalizme kapalıydı. 12 Mart 1971 askeri darbesinden sonra kurulan birinci ve ikinci Nihat Erim hükümetlerinde parti Genel Başkan Yardımcısı Ferit Melen Savunma Bakanlığı yaptı. 1972'de CHP'den ayrılan bir grubun kurduğu Cumhuriyet Partisi ile 1973'te birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) adını aldı. 12 Eylül darbesi sonrası CGP'nin faaliyetleri de bütün partilerle birlikte durduruldu, daha sonra da Milli Güvenlik Konseyi kararıyla feshedildi.

25. Eski Türk Ceza Kanunu'nun TCK 141. maddesi "komünist örgütlenme", 142. madde ise "komünizm" ve "bölücülük propagandası"yla ilgili suçları düzenliyordu. 1936'da faşist İtalyan Ceza Yasası örnek alınarak hazırlanan, beş-altı kez değişikliğe uğrayan maddelerin ihlali durumunda ölüm cezası dahil çeşitli cezalar veriliyordu. Her iki madde 12 Nisan 1991'de Terörle Mücadele Yasasının kabulüyle yürürlükten kalktı.

26. Bkz. Nihat Sargın, *a.g.y.*, c. 2., s. 1190-219.

27. Cüneyt Arcayürek'in 16 ve 17 Mart 1975'te *Hürriyet* gazetesinde yayımlanırken, Sıkıyönetim Komutanlığı'nca yayını durdurulan "Amerika ile aramızdaki ikili anlaşmaları açıklıyoruz" dizisindeki bilgilere göre sözü geçen 55 ikili anlaşma ikisi hariç Meclis onayından geçmedi, kamuoyuna açıklanmadı. Haberde, antlaşmaların genellikle askeri makamlar arasında olmak üzere ABD Elçiliğiyle Türkiye Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları, Harita Genel Müdürlüğü, Etibank ve Devlet Hava Meydanları İşletmesi arasında imzalandığı görülüyor.

28. Bkz. Ayşe Gül Altınay ve Amy Holmes, "Opposition to the U.S. Military Presence in Turkey in the Context of the Iraq War", *The Bases of Empire: The Global Struggle against U.S. Military Posts* içinde, haz. Catherine Lutz, Transnational Institute, Londra: Pluto Press, 2009, s. 274-5.

29. Bu nükleer silahların 1959'dan itibaren Enformasyon Özgürlüğü düzenlemesiyle (The Freedom of Information Act) çoğu NATO üyesi ülkelerle birlikte Türkiye'ye de 1959'da yerleştirildiği açıklandı (David Heller ve Hans Lammerant, "U.S. Nuclear Weapons Bases in Europe", *a.g.y.*, s. 97).

ve gözetimine devredilmiştir" ibaresiyle ABD askeri varlığı İncirlik dışında sona eriyordu. Bu imzaya kadar, İncirlik dahil, Türkiye'de 21 ABD üssü/tesisi[30] olduğu söylenirdi. 29 Mart 1980 tarihli, Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'yla (SEİA) kapatılan tesislerden bazıları yeniden ABD'nin hizmetine sunuldu.

Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne yönelen uçaklara yüklenmiş nükleer başlıklarla Sovyetler Birliği'nden Türkiye ve Avrupa'yı hedefleyen nükleer başlıklı füzelerin arasında bir yerlerde, Trabzon Boztepe Radar İstasyonu'nda "hür dünyanın gözü ve kulağı" olarak 1962-72 yıllarında askerliklerini yapan Amerikalılar da yaşadıkları korkuyu "şeytanla Karadeniz'in derin suları arasındaydık" benzetmesiyle anlatıyorlar.[31] ABD ve ABD emperyalizmine karşı gençliğin mücadelesi sonuç vermekte gecikmedi, hemen sonraki yıl 1969'da ABD ile imzalanan İkili Antlaşmayla[32] ABD'nin Türkiye'deki 30 bin kişilik askeri ve sivil personel varlığı 7 binlere indi,[33] barış gönüllüleri de 1972 itibariyle Türkiye'den ayrıldı.

Süleyman Demirel, Türkiye topraklarında varlığı bilinse de nerelerde ne gibi görevlerle konuşlandığı açıklama bekleyen ABD üsleriyle ilgili soruları "Üs yok, tesis var" diyerek geçiştirmeye çalışırdı. 6. Filo[34] gemilerinin ziyaretlerini geçiştirmek ise mümkün değildi. 1960'larda Türkiye limanlarına gelmeye başlayan 6. Filo Ekim 1967'de İstanbul Dolmabahçe'ye demir attığında karşısında oturma eylemi yapan öğrencileri buldu, denizciler karaya çıkamadı. 17-18 Temmuz 1968'de gelişiyle ilgili protestolarda Vedat Demircioğlu'nun ölümü emperyalizme karşı mücadelenin yükseldiği Türkiye'de sonraki ziyaretlere karşı eylemlerin yolunu çizdi. 6. Filo'nun Şubat 1969 ziyareti İzmir, Ankara ve Trabzon'un da aralarında bulunduğu şehirlerde protesto edildi, İstanbul'da iki kişinin öldüğü "Kanlı Pazar" yaşandı. 6. Filo, 19 Aralık 1969 tarihli ziyaretinde yine protesto edilince Mart 1970 İzmir programını iptal etmek zorunda kaldı. 1974'te ABD'nin Kıbrıs ambargosu üzerine Türkiye 6. Filo ziyaretlerini durdurdu. 1980'lerin sonlarından bu yana filo gemileri ara sıra limanlara uğruyor.

30. 21 tesis üsten bilinenler şöyle: Sinop elektromanyetik izleme, Ünye Radar üssü, İncirlik hava harekât ve destek, Pirinçlik radar uyarı ve uzay dinleme, Yamanlar (İzmir), Şahintepe (Gemlik), Elmadağ (Ankara), Karataş (Adana), Mahmurdağ (Samsun), Alemdağ (İstanbul), Kürecik (Malatya) muhabere yer tesisleri, Belbaşı sismik bilgi toplama, Kargaburun radyo seyrüseferi üsleri.

31. Trabzon'da antiemperyalist gösterilerin adresi Boztepe'de 1953-72 arasında konuşlanan Trabzon Hava İstasyonu'nda (Trabzon Air Station/TUSLOG Det 3-1 [Turkish United States Logistics Detachment 3-1]) bulunanlar www.trabzonairstation.net adresinde anılarını paylaşıyorlar.

32. 3 Temmuz 1969'da aktedilen anlaşma 28 Temmuz 1969'da Bakanlar Kurulu'nda görüşülmüş ve 10 Eylül 1969'da yürürlüğe girmiştir. Antlaşmanın ilk sayfasında "TC Hükümeti ile ABD Hükümetleri arasında Kuzey Atlantik Antlaşması bölgesinde silahlı taarruza karşı koymak üzere müşterek imkânları geliştirmek için iki hükümetçe alman müşterek tedbirlerle ilgili antlaşma" denilmektedir. 24 maddedir. Ekinde "gözden geçirilecek antlaşmalar" listesi vardır. TBMM'nin onayından geçmemiştir (bkz. Cüneyt Arcayürek, "Amerika ile aramızdaki ikili antlaşmaları açıklıyoruz/ Rusya'nın devamlı tehdidi bizi Amerika'ya doğru itti/ Çok gizli anlaşmalar bize hep yükümlülük getirdi", *Hürriyet* gazetesi, 16 Mart 1975, Pazar).

33. Türkiye'deki ABD askeri varlığı konusundaki yardımları için Nilüfer Uğur-Dalay'a teşekkür ediyorum.

34. 6. Filo'nun Akdeniz sularında dolaşması ve Boğazlara gelmesinin tarihi 5 Nisan 1946'ya dayanıyor. Tam o sırada Sovyetler Birliği Boğazların statüsünün değiştirilmesini talep ediyordu ki ABD Başkanı Harry S. Truman Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini Missouri zırhlısıyla İstanbul'a göndererek Sovyetler Birliği'ne meydan okudu. Önceleri İtalya'da bulunan birkaç gemiden oluşan filo 1950'de 6. Filo adını aldı. Şu anda yine İtalya merkezli 40 gemi, 175 uçak ve 21 bin personelden oluşan filo Akdeniz'i kontrol ediyor. 6. Filo 1956'da Süveyş Kanalı'na saldıran İngiliz-Fransız ortak gücünün engellenmesinde, 1958'de Lübnan'a müdahalede başroldeydi. 1990'larda da Yugoslavya ve Kosova operasyonları NATO şemsiyesi altında 6. Filo tarafından yürütüldü.

Seçim yılı

1968, Kısmi Senato[35] ve yerel seçimlerle[36] boşalmış milletvekillikleri için ara seçim yılıydı. Demirel hükümeti Seçim Kanunu'ndaki milli bakiye sistemini Cumhuriyet Halk Partisi'nin itirazlarına rağmen yürürlükten kaldırdı, TİP'in Meclis'e girmesi zorlaşacaktı. Meclis'te milli bakiye sisteminin kaldırılışı görüşmeleri çok gergin geçti. Çetin Altan'ın "Çoğunluğunuz var ama ağırlığınız yok" sözleri üzerine AP'liler TİP'lilere saldırdı, TİP Konya Milletvekili Yunus Koçak tabanca kabzasıyla başından yaralandı. Meclis'teki saldırılar Ankara ve İstanbul'da mitinglerle protesto edildi.[37]

AIESEC toplantısı için İstanbul'a gelen Devlet Bakanı Seyfi Öztürk'ü protesto eden öğrenciler tutuklandı.[38] FKF ve DİSK İzmir'de "Tam Bağımsız Türkiye" mitingi düzenledi.[39]

Eğitim ve üniversiteler

Beş milyon ilkokul çağındaki çocuktan yüzde 10'u okulsuzluktan okula gidemiyor, ortaöğretimde 13-15 yaş grubunun ancak yüzde 26'sı okula devam edebiliyordu.[40] 1997'de gerçekleştirilen Temel Eğitim Reformu'yla beş yıllık zorunlu ilköğretimin sekiz yıla çıkmasıyla 2007-08 öğretim yılında, ilköğretimde okullaşma oranı yüzde 95,7 oldu, 2009'da ilköğretim çağında her 100 çocuktan 4'ü eğitim sistemi dışında; kız çocuklarının eğitime katılım olasılığı oğlan çocuklarına göre yüzde 21 daha düşük.[41] Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın (TÖS) düzenlediği Devrimci Eğitim Şurası'nda[42] eğitim düzeni için "üretimi artırmak ve halkı bilinçlendirme yerine zenginler için kazançlı ve kitleler için uyutucu bir yapı" dendi; "ırk, din, dil ve bölgeler arasındaki eşitsizlik ile kadın-erkek ayrımının haksız sonuçlarını ortadan kaldıracak nitelikte değil" tespiti yapıldı.[43]

1968'de sadece sekiz üniversite vardı: İstanbul, Ankara, Atatürk, Karadeniz, Ege, Hacettepe ve İstanbul Teknik ile Orta Doğu Teknik üniversiteleri. Üniversiteler idari yönden özerkti, mali özerkliğe ise sadece Hacettepe ile Orta Doğu Teknik Üniversitesi sahipti. Polis okula ancak rektörün talebiyle girebilirdi ki rektörler de bunu kolay kolay yapmazlardı. Ayrıca özel yüksek okullar vardı. Üniversite öğrencilerinin itirazları ve 1967'deki "Özel Okullara Hayır" yürüyüşünün de

35. 1968 Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde Adalet Partisi yüzde 50,79, Cumhuriyet Halk Partisi yüzde 27,55, Güven Partisi yüzde 8,69, Millet Partisi yüzde 6,15, Türkiye İşçi Partisi yüzde 4,80, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi yüzde 2,02 oy aldı.

36. 1968 Yerel Seçimlerinde İl Genel Meclisi seçimlerinde Adalet Partisi yüzde 52,65, Cumhuriyet Halk Partisi yüzde 29,92, Güven Partisi yüzde 7,12, Millet Partisi yüzde 3,76, Türkiye İşçi Partisi, 2,94, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi yüzde 1,07, Yeni Türkiye Partisi ile Birlik Partisi yüzde 1,76 oy aldılar. Adalet Partisi 693, Cumhuriyet Halk Partisi 292, Güven Partisi 23, Millet Partisi 12, Yeni Türkiye Partisi 9, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 7, Türkiye İşçi Partisi 1 ve Bağımsızlar 238 belediye başkanlığı kazandılar.

37. Ankara'daki miting 24 Şubat, İstanbul'daki "Anayasayı Savunma" mitingi 25 Şubat'ta yapıldı (Nihat Sargın, *a.g.y.*, c. 2, s. 1232).

38. 8 Mart 1968, 25 solcu talebe AIESEC kongresinde hadise çıkardı. Bunlardan dördü mahkemeye verildi, *Son Havadis* gazetesi, 8 Mart 1968.

39. 8 Eylül 1968.

40. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Meclis'teki Genel Görüşme'de açıkladı.

41. Bkz. "Eğitimde Eşitlik/Politika Analizi ve Öneriler", Eğitim Reformu Girişimi Raporu, Şubat 2009, s. 10-1 (www.erg.sabanciuniv.edu).

42. 4-8 Eylül 1968, Ankara.

43. Ahmet İnce, "12. Milli Eğitim Şûrası Devrimci Eğitim Şûrası (DEŞ) ve Demokratik Eğitim Kurultayı (DEK)", e-kutuphane.egitimsen.org.tr/pdf/2380.pdf.

etkisiyle 50 bin öğrencili 50'ye yakın özel yüksek okul 1971'de Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle devletleştirilerek akademilere bağlandı.[44] Üniversitelerdeki toplam öğrenci sayısı 140 bindi;[45] bugünse 80 devlet, 30 vakıf üniversitesi, yüksek okullar, açıköğretim, lisans ve önlisans öğrencilerinin sayısı 2,5 milyonu aşıyor. 1968'de kız öğrencilerin oranı yüzde 19 iken 2007-08 öğretim yılında yüzde 43'e yükseldi. 1968'de üniversite çağındakilerin yüzde üçü okuma şansı yakalarken,[46] 2008-09 öğretim yılında bu oran yüzde 40'ı aştı.

Öğrenci alımının her yıl 15-20 bin arası arttığı 1960'h yıllarda üniversitelerin altyapısı aynı hızla gelişmiyordu; 500 kapasiteli DTCF'de 1000, Hukuk Fakültesi'nin 200 kişilik sınıflarında 2 ila 4 bin öğrenci okuyordu. 10 bin öğrencinin okuması beklenen okulların 30 bin öğrencisi vardı. Latince dersinde hoca 400-500 öğrenciye hoparlörle dil öğretiyordu.[47] İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde 10 bin 506 öğrenci olduğu halde dershanelerin kapasitesi 2 bin 146 idi. Bu yüzdendir ki İstanbul Hukuk Fakültesi'nde randıman yüzde 8,5'tu.[48]

Ankara, İstanbul, İzmir, Erzurum, Eskişehir ve Trabzon'da Kredi ve Yurtlar Kurumu'na bağlı 10 bin öğrencinin barındığı 21 yurt vardı; 10 bin kadar öğrenci de sıradaydı.[49] Kredi ve burs olarak verilen aylık 250 lira yurt ve beslenme giderlerini bile karşılamıyor, kitap vesaire giderlere bir şey kalmıyordu, üstelik her üç öğrenciden sadece biri burs/kredi alabiliyordu. İşgal ve boykotların en hızlı sonucu kredi ve bursların 350 liraya yükseltilmesi oldu.

Boykot ve işgaller başlıyor

1960'ların başında kapitalizm hızla gelişirken, dünyada "yoksulluk" ve "geri kalmışlık" meselelerine de bakılmaya başlandığında eğitimin "herkes için bir hak" olmaktan ziyade kalkınma için bir "araç", bir "girdi" olduğu keşfedildi. İnsan Sermayesi Teorisi'yle ifade edilen bu anlayış hem 1961 Anayasası'nda[50] hem de 1963'te uygulamaya konulan 1. Beş Yıllık Plan'da benimsendi. Bunun pratikteki karşılığı yeni okulların açılması, dolayısıyla okuma imkânının geçmişe göre artmasıydı. Bu anlayışa göre, bir ülkenin okuryazarlık oranıyla kalkınma seviyesi arasında doğrudan bir bağ vardı.[51] Dolayısıyla, "okuma"yı aklına koyan gençlerle, çocuklarını okutmaya heveslenen anne-babalar için neredeyse ihtimal dışı olan "üniversite", ulaşılabilir bir ihtimal haline

44. "Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu", Kasım 2005, www.yok.gov.tr/egitim/raporlar/raporlar.htm.

45. 1967-68 döneminde 100 bin 180 erkek, 23 bin 503 kadın olmak üzere toplam öğrenci sayısı 123 bin 683 idi; 1968-69 döneminde 113 bin 330 erkek, 26 bin 670 kadın toplam 140 bin öğrenci vardı (bkz. TÜİK İstatistiksel Göstergeler 1923-2007).

46. Bkz. Süleyman Demirel, Adalet Partisi Isparta Milletvekili, Millet Meclisi Genel Görüşme, B:80, 24 Haziran 1968, 0:1, tutanak, s. 340-50.

47. Bkz. Cumhuriyet Senatosu 1966 raporundan aktaran Behice Boran, Türkiye İşçi Partisi Urfa Milletvekili, Millet Meclisi Genel Görüşme, B:79, 21 Haziran 1968, 0:1, tutanak, s. 300.

48. Bkz. Aydın Yalçın, Adalet Partisi İstanbul Milletvekili, Millet Meclisi Genel Görüşme, B: 80, 24 Haziran 1968, tutanak, s. 323.

49. 40 yıl sonra Kredi ve Yurtlara bağlı 157 il ve ilçedeki 219 yurtta 200 bin yatak bulunuyor.

50. Madde 50: Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama Devletin başta gelen ödevlerindendir. İlköğrenim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecbûridir ve Devlet okullarında parasızdır. Devlet, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar. Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları, topluma yararlı kılacak tedbirleri alır. Devlet, tarih ve kültür değeri olan eser ve anıtların korunmasını sağlar (www.tbmm.gov.tr/ anayasa/anayasa61.htm).

51. Prof. Dr. Fadime Gök (Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi) ile görüşme.

geliyordu. Bu ulaşılabilir ihtimal gerçekleştiğinde yeni kültürel ortamın da etkisiyle daha sorgulayıcı olmaya başlayan gençler sorunların çözümünü istiyordu. Üniversitelerde önceki yıllarda başlayan hak arayışları 1968'de dünyadan esen rüzgârların da etkisiyle kitleselleşti.

1968'de Ocak ayı bitmeden başlayan ilk isyan liselerden geldi; üniversiteli abla ve ağabeylere "Ayaklanın, kazanacaksınız" mesajı gibiydi. Mersin'de liseli –erkek sanatlı ve kız enstitülü– beş bin öğrenci sağanak yağmurda sessizce yürüdü. Öğrenciler Milli Eğitim Bakanlığı'nın ortaöğretimde sınıf geçmeyle ilgili yeni yönetmeliği geri çekmesini talep ediyorlardı. Boykotlar bir-iki gün içinde Adana, Eskişehir, Tarsus, İstanbul ve Kayseri'ye de sıçradı. İstanbul'da polise rağmen öğrenciler Taksim Anıtı'na Ata'ya şikâyet çelengi bırakabildi. Kayseri'de boykotçu oğlanlar derslere girmek isteyen kızları tartakladı, araya giren öğretmenleri kartopuna tutup okulun camlarını kırdı. Konu Senato gündemine de gelince Milli Eğitim Bakanı İlhami Ertem talepleri kabul etmek zorunda kaldı: Notlar eskiden olduğu gibi 10 üzerinden değerlendirilecek, Eylül dönemi sınavlarına geri dönülecek, yönetmelik bir ay içinde talepler doğrultusunda son şeklini alacaktı.[52]

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğrenci Hatice Babacan'ın[53] başörtüsü nedeniyle yaşanan gerginlik sonucu arkadaşı Mustafa Demiröz'le birlikte okuldan çıkarılmasını protesto eden öğrenciler 15 Nisan'da 1968'in ilk boykotunu yapınca Ankara Üniversitesi Senatosu okulu Hazirana kadar tatil etti. Senato iki öğrencinin Fakülteden atılması kararını onayınca bir grup öğrenci 23 Mayısta tatildeki Fakülteyi işgal etti. Öğrencilerin saldırısına uğrayan Dekan Prof. Hüseyin Yurtaydın istifa etti.[54] Demirel, Meclis'teki Genel Görüşmede üniversitelerdeki boykot ve işgalleri anlatırken İlahiyat Fakültesi'ndeki işgale değinmeyince, soru üzerine "İlahiyat Fakültesi'ndeki boykotçuları müdafaa edeceğimi mi zannediyorsunuz? 20. asrın 1968 Türkiyesi'nde başörtüsü Türkiye'nin hangi problemini halledecek?" diyecekti.[55] İlahiyat Fakültesi öğrencileri, ilim, tarafsızlık, iman ve vicdan hürriyeti, hakka saygı, ihraç edilen iki öğrenci hakkındaki kararın iptali, İslamı dini kaynaklardan talim etmek, aleni ve tarafsız sınav talep ediyorlardı.[56]

İkinci üniversite boykotu sırasıyla Erzurum, Ankara ve Ege üniversiteleri Ziraat fakültelerinde[57] yapıldı. Öğrencilerin talepleri ziraat mühendisleri maaşları arasındaki farkın giderilmesiyle ilgiliydi, Ziraat Mühendisleri Odası ile Türk Ziraat Yüksek Mühendisleri Birliği'nin destekledikleri bu talep kabul edilince boykotlar sona erdi.[58]

10 Haziran günü Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde işgal "Davullar çifte vurula, fakülte baştan kurula, dekan terleyip yorula, şen ola boykot şen ola" sloganıyla başladı. Haziranda İstanbul, Ankara, Erzurum, Eskişehir ve İzmir'de 46 yüksekokul ve fakültenin 18'inde boykotlar, işgaller sürüyor, kamu hizmetleri görülemiyordu. Ayrıca, yüksek denizcilik, sağlık yüksek, gazetecilik, yüksek hemşirelik okullarıyla Olgunlaşma Kız Enstitüsü de boykottaydı.

52. *Hürriyet* gazetesi (25, 26, 28 Ocak 1968).

53. *Sokak Güzeldir* için Hatice Babacan'la görüşmek istedim, kabul etmedi.

54. Bkz. "İki öğrencinin fakülteden atılışım senato onaylayınca, dekan dövmeye kalkan öğrenciler İlahiyat Fakültesi binasını işgal etti", *Hürriyet* gazetesi, 24 Mayıs 1968, Ankara (HA).

55. Bkz. Süleyman Demirel, Adalet Partisi Isparta Milletvekili, Millet Meclisi Genel Görüşme, B:80 24 Haziran 1968 0:1, tutanak, s. 337.

56. Mahmut Tezcan, Prof. Dr., *Gençlik Sosyoloji ve Antropoloji Araştırmaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1997, no. 178, s. 54 (Tezcan aktarıyor: *Dünyada ve Türkiye'de Öğrenci Hareketleri, Üniversite Sorunu*, İstanbul: Milliyetçi Türk Kadınlar Derneği, 1968, no. 2, s. 74).

57. Erzurum'da 28 Mayıs, Ankara'da 30 Mayıs, İzmir'de 3 Haziranda başladı.

58. Mahmut Tezcan, *a.g.y.*, s. 55-6 (*Milliyet* gazetesi 31 Mayıs ve 4 Haziran nüshalarından aktarıyor).

Sorun hızla Meclis gündemine geldi, "Yükseköğrenim gençliğinin süregiden boykot ve işgal hareketlerinin nedenlerinin tespiti" üzerine dört gün boyunca bir Genel Görüşme yapıldı.

Genel Görüşmede tüm parti sözcüleri üniversite "sorunu"nu düşünmeye değer buluyor, "reform" taleplerini de dikkate alan bir yerden konuşuyordu. Hükümet adına Başbakan Demirel ve Adalet Partisi adına konuşan İstanbul Milletvekili Aydın Yalçın üç yıllık hükümetin kalkınma alanındaki başarılarından dem vuruyor, öğrencilerin yönetime katılmasının da tartışılabileceğini ama işgalin kabul edilemeyeceğini belirtiyorlardı. Yine de, mesela Aydın Yalçın "Müesses nizamı yıkmak için bekleyen, anarşist, totaliter ve ihtilalci kliklerin istismarına dikkat etmek zorundayız" sözleriyle herkesi uyanık olmaya davet etmeyi ihmal etmiyordu.

Müfredat, sınav ve disiplin yönetmeliği, harç, kitap, laboratuvar, kütüphane, öğretim üyelerinin tam zamanlı çalışması, okul bitiminde iş imkânları, birkaç üniversite hariç ortak talepler arasındaydı. Yanı sıra, her okulun kendilerine özgü sorunlar için çözüm önerileri vardı. Tüm öğrenciler "yönetime katılma" talebinde ortaklaşıyordu. Ki, bu talep üniversitenin tüm sorunlarının çözümünde söz sahibi olmak anlamında en belirleyici ve siyasi olanıydı. Gençlik, kendini memlekette yaşanan her şeyden sorumlu görüyordu. Üniversite yönetimleri ve hükümetle Meclisin sorunlara çözüm yolunda adım atacağı intibaı yaratması üzerine Haziran-Temmuz başında eylemlere son verildi, zaten okullar da tatile giriyordu, Ekimde aralarında Ankara Tıp ve Siyasal Bilgiler fakülteleriyle Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin de bulunduğu okullar öğretim yılını işgal ve boykotlarla karşıladı. Okullara özgü sorunların çözümü yolunda adım atılsa da taleplerin esas olarak yerine getirilmemesi 12 Mart 1971'e dek boykot ve işgallerin sürmesine yol açtı.

İşçiler ve köylüler hak arayışında

1968 boykot ve işgalleri işçi sınıfını, Fransa'daki kadar olmasa da, etkiledi. 1968 işçi eylemleri, sınıfı 15-16 Haziran günlerine taşıyacak işaretleri veriyordu. Derby Lastik Fabrikası'nın işgali DİSK'in kurulmasıyla[59] başlayan işyerlerinde "yetkili sendika" mücadelesinde ilk fabrika işgali olma anlamında önem taşır. Türk-İş'e bağlı Kauçuk-İş'in yetkili sendika olduğunu iddia ederek toplu sözleşme yapmak istemesi üzerine işçiler DİSK'e bağlı Lastik-İş'e üye olduklarını söyleyerek fabrikayı işgal etti. Haziranı işgalle geçiren üniversiteliler de Derby işçilerinin yanındaydı. 8 Temmuzda işgalin dördüncü gününde yapılan oylamada Lastik-İş'in yetkili sendika olduğu kabul edildi. Bu yeni mücadele biçimi yaygınlaştı, "hak arama" taleplerinin de ötesine geçti, sınıf temelli bir şekil almaya başladı. 1963'te 2 milyon 745 bin olan işçi sayısı 1971'de yüzde 64 artarak 4 milyon 55 bine ulaştı. Sendikalaşma oranı ise aynı dönemde yüzde 10,8 iken yüzde 29,6 oldu.[60] Aynı günlerde Şişli'de 23 fırın işçisi zam talebiyle çalıştıkları fırını işgal etti. İstanbul Velefendi Hipodromu'nda Türkiye Yarış Atı Seyisleri ve Üretici İşçileri Sendikası'nda örgütlenen işçilerden dokuz seyis ve sendika başkanı yarışa çıkan atları engellemeye kalkışınca gözaltına

59. 12 Şubat 1967.
60. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2146.

alındı.[61] Balıkesir Orman Fidanlığında kadınlı erkekli 50 işçi, Türk Ot-İş Sendikası'na girdikleri için işten atılınca yeni işçiler alınmasın diye fidanlığın kapılarını tuttu, aileleriyle birlikte Balıkesir'de bir sessiz yürüyüş yaptı.

Goodyear, Sümerbank Filyos Ateş Tuğla Fabrikası, Foster Wheeler'in Ankara'daki büro işçileri greve gitti. Alibeyköyü'ndeki Finfinis Branda Fabrikası işçilerinin Teksif'ten ayrılarak Federal Sendikayı kurmaları üzerine sendika kurucusu 4 işçinin işten atılması, 200 branda işçisinin "arkadaşları tekrar işe alınıncaya kadar" oturma grevine gitmelerine yol açtı. Daha sonra iş güvenliğinin bulunmaması, ücretlerin düşük olması, 15 yaşından küçük çocukların çalıştırılması gibi nedenlerle Finfinis işçileri tekrar direnişe geçti. Jandarma baskısı, işten atılma ve gözaltılara rağmen direniş bir aydan fazla sürdü. Samsun Tekel Başmüdürlüğü'nde çalışan 197 işçi işten çıkarılınca Ankara'ya doğru yürüyüşe geçti. Magirus Otobüs Karoseri ve Montaj Fabrikası'nda DİSK Maden-İş'e bağlı 600 işçinin sendika özgürlüğü, iş güvenliği, ücret artışı gibi taleplerle başlattığı grev işverenin baskısına rağmen başarıyla sonuçlandı. Yapı-İş Sendikası'na bağlı Keban Barajı grevinde grevcilerle işe devam etmek isteyen yabancı işçiler arasında silahlı çatışma çıktı. Grevin amaçlarından biri de Türkiyeli işçilerle iki misli ücret alan yabancı işçiler arasında yapılan ayrımın ortadan kaldırılmasıydı. Aralık ayında, Adana'da lokavt yüzünden açıkta kalan 600 fırın işçisi sessiz yürüyüş,[62] Yarımca İpraş Rafinerisi'nde çalışan 450 işçi sosyal hakları için yemek boykotu yaptı. Zonguldak ve Kozlu'da 7 bin işçi hükümet yanlısı Zonguldak Maden İşçileri Sendikası'nın toplu sözleşme görüşmelerini uzatması üzerine ayaklandı. Polisin müdahalesi üzerine çatışma çıktı, işçiler gözaltına alındı.

Söke'nin Bafa Gölü'nde bekçiler balık avlayan bir köylüyü vurdu. Serçin köylüleri yaralıyı Söke'ye getirerek, gölün sahibi olduğunu iddia eden Cemal Özbaş'ın yazıhanesinin önünde olayı protesto etti. Köylünün ölmesi üzerine Serçinliler cenazeyi Bafa Gölü'nde motorla dolaştırdı. Fatsa'nın 24 köy muhtarı bir bildiriyle ABD'yi uyardı. Samsun'un 15 köyü, 118 imzalı "Amerikalı seni istemiyoruz" bildirisi yayımladı. Malatya'nın Akçadağ ilçesine bağlı 11 köy muhtarı da bir bildiriyle Amerikan emperyalizmini ve emperyalizme "Çanak Tutanları" lanetledi. Urfa'nın Bozova ilçesine bağlı Ortatepe köyünde, büyük toprak sahipleriyle köylüler arasındaki çatışmada üç kişi öldü. Elmalı'da köylülerin ektiği toprakları ağalar sürmek isteyince mücadele yeniden şiddetlendi.

Sol saldırı altında

1968 yılı boyunca AP milletvekilleri Meclis'te TİP'lilere, Komünizmle Mücadele Dernekleri,[63] MTTB üyeleri, AP'liler mitinglere, kapalı salon toplantılarına saldırdı. Yılın ortasında da Türkeş'in

61. "Sendika başkanı ve grevci dokuz seyis nezarete alındı", *Hürriyet* gazetesi, 18 Ağustos 1968, birinci sayfa.

62. İşçi ve köylü direnişleriyle ilgili temel kaynak: İbrahim Kaypakkaya, "İşçi Köylü Hareketleri ve Proleter Devrimci Politika", *PDA*, Mayıs 1970, sayı 5/19 (www.ydicagri.com/i.kaypakkaya/ik_isci_sinifi.htm). Kaypakkaya grev bilgilerini *Türk Solu* ile *PDA* dergisinden aktarıyor.

63. Komünizmle Mücadele Dernekleri 1950'lerde kuruldu, 27 Mayıs 1960 darbesiyle kapatıldı. 1963'te yeniden kurulan derneklerin sayısı bir-iki yıl içinde 100'ü geçti. Askeri yönetimin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel derneklerin fahri genel başkanlığından Temmuz 1965'te istifa etti.

komandoları ortaya çıktı. Adana Osmaniye'de[64] Komünizmle Mücadele Derneği üyeleri "Kuran yırtıldığı" haberi üzerine TİP'lilere saldırdı. Muhalefet lideri İsmet İnönü olayları "irtica" olarak değerlendirip "iktidardan cesaret alıyorlar" yorumunu yapınca, Başbakan Demirel de "vicdan hürriyetinin irtica olarak gösterilmesi"ne karşı çıktı. AP gençlik kolları "Doğu gecesi"ni silah, sopa ve asit şişeleriyle bastı.

Şubat ayında saldırılar Ankara'da Meclis'te TİP'lilere saldırıyı protesto eden mitinge saldırılması, Anayasanın sosyalizme açıklığı konusunda düzenlenen toplantıların basılmasıyla sürdü. Milli Türk Talebe Birliği öncülüğünde İstanbul, Ankara ile bazı illerde düzenlenen "Şahlanış Mitingleri"nde "Karakaşlı Behicem, ipini ben çekecem", "Cellat Karaali zengin olacağın günler yakındır", "Komünizmi ezeceğiz, Türkistan'a geçeceğiz", "Yaşasın ordumuz, İslamiyettir yolumuz" sloganları atıldı, tekbir getirildi.[65]

Mart ayında TİP Ankara Yenimahalle, Nisanda Fatsa ve Trabzon kongreleri basıldı, Türk-İş Kongresinde TİP'i savunan sendikacıya, 29 Nisan Ankara Mitingine "Allahü ekber" nidalarıyla saldırıldı. Mayısta, Ankara Bala'da, Eyüp TİP Kongresi, Çarşamba parti toplantısı, Kayseri ve Çorum Alaca toplantıları basıldı.

Vedat Demircioğlu henüz hastanede yatarken de memleketi Konya'da[66] yapılacak emperyalizmi protesto mitingine saldırılacağı haberleri gelince miting iptal edildi. Ne var ki AP'lilerin yönlendirdiği saldırganlar programlarını değiştirmeyerek TİP lokalini kapı ve pencere çerçevesine kadar tahrip edip yağmaladı. Sendika lokali, Öğretmenler Derneği, *Yeni Konya* gazetesi binası, iki kitabevi ile bir içkili lokantayla pavyonlar saldırıdan paylarını aldı.[67] Ağustos ayında İstanbul ve Konya'da yapılan Komünizmle Mücadele mitinglerinin hemen akabinde İzmir'deki bir camide bomba patladı, TİP üyeleri camiye bomba koydukları iddiasıyla tutuklandı. Eskişehir'de de TİP'in "şehrin kurtuluşu" ve "30 Ağustos Zafer Bayramı" bildirisini dağıtanlarla, kutlama kokteyline katılanlar saldırıya uğradı. Mihri Belli, Doğan Avcıoğlu ve İlhan Selçuk, TİP'in tavırsızlığını eleştirerek, saldırılara karşı bir "cephe birliği" önerdiler. Öğrenci gençlik de direnmekten yanaydı.

Komando kampları açılıyor

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) İslamcı sağın özellikle Komünizmle Mücadele Dernekleri yoluyla yarattığı saldırı ortamına 1968 yazında "komando kampları"yla katıldı. "Komando"lar 1968'in son günü Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yurdunu bastı. CHP Tokat Milletvekili Cevdet Aykan Meclis'teki konuşmasında bu saldırılara dikkat çekti,[68] kamplarda yetiştirilenlerin "bazı talebe teşekküllerinin seçimlerine müdahale ettiği"ni, "bazı talebe yurtlarını bastığı"nı anlattı. Aykan, siyasi partinin adını vermemişti ama CKMP Genel Başkanı Alpaslan Türkeş[69] üç gün sonra 10 Ocak 1969'da *Hürriyet*'e konuştu. Türkeş, gazetenin "Komandoları

64. 10 Şubat 1968.
65. Nihat Sargın, *a.g.y.*, c. 2, s. 1233-4.
66. 23 Temmuz 1968.
67. *A.g.y.*, s. 1250.
68. Bkz. 7 Ocak 1969, Millet Meclisi, tutanaklardan, s. 370.
69. Alpaslan Türkeş (1917-1997, Lefkoşa) üsteğmenken 1944'te Türkçülük-Turancılık davasında yargılanarak bir yıl cezaevinde yattı, Yargıtay'da aklanınca orduya geri döndü. ABD'de iki yıl eğitim aldı, Pentagon'da NATO Türk Temsil Heyeti üyeliği yaptı. Almanya'da Atom ve Nükleer Okulu'na gönderildi. 1960 darbesi-

destekliyorum, çünkü onları biz kurduk ve eğittik" başlıklı haberinde Cüneyt Arcayürek'e şöyle diyordu: "Komünistler tansiyonu artırmak için sokağa hâkim olmak ve üniversiteyi ele geçirmek istiyorlar... Tabii boş bulurlarsa buraları ele geçirmekten kaçınmayacaklardır. Biz varız karşılarında şimdi." Türkeş, üniversitelerde olayları çıkaranları tek tek tanıdıklarını, adım adım takip ettiklerini, onlara nefeslerini enselerinde hissettirdiklerini anlatıyordu:

"Geçen yaz gençleri kahve köşelerinde, kumar masalarında bırakmamak için spor ve gençlik kursları kurduk. Beş-altı yerde 1000'in üzerinde kişi yetiştirildi. Rıfat Baykal[70] bunları eğitti. Baykal Kore savaşlarına katılmıştır. Gençler boks yaptılar, spor yaptılar, judo öğrendiler. Komünizmin ne olduğu, taktikleri öğretildi. Ve asıl gaye komünistlerin hareket haline geçmeleri halinde, bir mitingin nasıl dağıtılacağı, nasıl karşılanacağı, tecavüzden nasıl korunacağı gibi belirli ve esaslı bilgiler verildi. Bir kısmı İstanbul'da, diğer kısmı Ankara'dadır bunların... Hareketleri yapanlar da bu gençlerdir."

İslami çevreden İsmail Nacar, 19 yaşındayken katıldığı kamp macerasının, Malatya'da Sögütlü Camiinde namaz kılarken 35-40 yaşlarında biriyle tanışmasıyla başladığını *Milliyet* gazetesine anlatmıştı. Tanışmanın ardından kendisine Hitler'in *Kavgam*, Mussolini'nin *Kara Gömlekliler İhtilali* kitapları verilir, kamp meselesi açılır, sonra da diğer gençlerle birlikte mavi gömlek diktirilir.

"Kampı komünizm tehlikesine karşı sonradan yüzbaşı olduğunu öğrendiğim bir askerin telkinleriyle 1969'da Malatya'da kurduk. Kamp, Malatya'dan Elazığ'a giderken tepeyi aştığınızda solda tepede ağaçlık bir yerdi. Ama iş silahlı eğitime geldiğinde kampı dağıtma kararı aldık."[71]

"Komünistlerin nefes alışlarına" merak Türkeş'le başlamadı. Dönemin İçişleri Bakanı Faruk Sükan da "Komünistlerin nefes alışını bile dinliyoruz" demişti.[72] 1969'da Türkeş'in komandoları solun gösterilerine saldıracak, öğrenci yurtlarını basacak, solcu öğrencileri kaçıracaklardı. Eylül 1969'da Taylan Özgür, Mehmet Cantekin, Aralık ayında Mehmet Büyüksevinç ve Battal Mehetoğlu öldürüldü.

Ülkü Ocakları yöneticilerinden Mümtaz'er Türköne komando kamplarını "68 Sağı'nın en sansasyonel başlangıcı", 69'u da "milliyetçi ülkücülüğün gerçek başlangıç yılı" olarak görüyor. Bu başlangıcın bütünüyle faşist bir terminolojiye dayandığı görüşünde. Türköne, komando kamplarındaki biraz acemi er eğitimine benzeyen programın resmi açıklamaların aksine subaylarca yürütüldüğünü, 1969 sonundan itibaren ülkücülerin üniversite kavgalarında komando sıfatıyla isimlerini duyurmaya başladıklarını anlatıyor, "Elbette bir de endoktrinasyon görevi var"

ni yapan Milli Birlik Komitesi'nden "demokratik düzen"e geçişe karşı çıktıkları gerekçesiyle çıkarılan "14'ler" arasındaydı. Türkiye'nin Yeni Delhi Büyükelçiliği hükümet müşaviri olarak iki yıl için Yeni Delhi'ye gönderildi. 1965'te katıldığı Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nde genel başkan seçildi, dört yıl sonra partinin adı Milliyetçi Hareket Partisi, amblemi üç hilal oldu. Birinci (31 Mart 1975-21 Haziran 1977) ve İkinci Milliyetçi Cephe hükümetleri (21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978) adıyla anılan Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) koalisyonunda başbakan yardımcısıydı. 1980 askeri darbesi sonrası MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası'ndan dört buçuk yıl hapis yattı. Yeniden kurulan Milliyetçi Hareket Partisi'nin genel başkanı oldu.

70. Rıfat Baykal (1926) deniz piyade yüzbaşısı olarak 27 Mayıs 1960 darbesine katıldı. Milli Birlik Komitesi'nin üyesiydi. 14'lerden biri olarak Tel Aviv'e gönderildi.

71. Bkz. Ahmet Erhan Çelik, Ankara (www.milliyet.com.tr/2005/08/01/ekonomi/aeko.html).

72. İçişleri Bakanı Faruk Sükan 4 Şubat 1968'de TİP'in Suriye Baas Partisi'yle bağlantısı olduğunu ileri sürdü ve "Bilimsel sosyalistlerin nefes alışlarını bile biliyoruz" dedi.

diye de ekliyor. Bugünden bakınca, komando kamplarının "bütünüyle bir Özel Harp Dairesi projesi" olduğu tespitini yapıyor.[73]

Soldaki ayrışmalar netleşiyor

1968 sol için ayrışmaların başladığı yıldı. Ocak ayında, İstanbul Yıldız Yüksek Teknik Okulu Talebe Birliği'nin düzenlediği "Türk Devriminin stratejisi ne olmalıdır" konulu seminerin açık oturumunda Mihri Belli, İlhan Selçuk ve Behice Boran konuştular. Selçuk ve Boran arasında geçen devrimin "barışçı ve barışçı olmayan yolları" konusunda sarf edilen sözler ve yapılan tanımlar dolayısıyla Selçuk tutuklandı. Savcılık, Boran'ın "İlhan Selçuk'un devrim hareketini bir ihtilal hareketi, silahlı bir direnme, mücadele hareketi olarak kabul ettiği anlaşılıyor" şeklindeki değerlendirmesini ihbar kabul etmişti. Belli de, Boran'ı buna dayanarak "ihbarcılık"la suçladı. Bu dil sürçmesi öğrenci hareketi içinde Boran'a ilgiyi azaltırken, Belli ve Selçuk'a ilgiyi artırdı.[74]

Mart ayındaki FKF Kongresinde[75] Doğu Perinçek'in genel başkan olmasıyla birlikte TİP'in gençlik örgütüyle bağı zayıfladı. Mihri Belli, Perinçek'in seçilmesini izleyen günlerde *Türk Solu* dergisinden "Devrimciler Güçbirliği" (Dev-Güç) çağrısı yaptı. Çağrı devrimcilerin yanı sıra Kemalistlerce de ilgiyle karşılandı. Dev-Güç 1 Nisan 1968'de kurularak Tabii Senatör Kadri Kaplan İcra Komitesi Başkanlığına getirildi. Sekreterlik görevi de sırasıyla TMTF, FKF, DİSK ve TÖDMF'ce yürütülecekti. Dev-Güç'ün kuruluş bildirisi, "Hedef tam bağımsız ve gerçekten demokratik bir Türkiye'nin kurulması için, Türk halkına düşman bütün güçlere karşı mücadeledir"[76] sözleriyle bitiyordu.

Dev-Güç İstanbul'da pek etkili olamadı; FKF Sekreterliği TİP çizgisinde politikasını sürdürüyor, Deniz Gezmiş ve arkadaşları daha sonra "Devrimci Öğrenciler Birliği" (DÖB) adını alan "Devrimci Hukukçular" olarak TMGT çevresinde dolaşıyorlardı. Dev-Güç Samsun-Ankara Mustafa Kemal Yürüyüşü'nde[77] Kadri Kaplan'ın önce yürüyüşten yana tavır alıp, sonra yürüyüşü durdurma girişimleri nedeniyle de güç ve güven kaybına uğramaya devam etti.

21 Ağustosta Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı ülkeleri tankları Çekoslovakya'ya girdiğinde ilk tepki TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'dan geldi. Bir hafta sonra da Behice Boran *Milliyet* gazetesinde yayımlanan "Çekoslovakya olayları" yazısında Aybar'la örtüşen bir şekilde işgale karşı çıktı. Çekoslovakya olayının TİP'i böldüğü görüşü yaygınsa da Nihat Sargın'ın hatırlatmasıyla partide süregiden farklılık Aybar'ın "hürriyetçi sosyalizm", "güleryüzlü sosyalizm" tartış-

73. Mümtaz'er Türköne, *Darbe Peşinde Koşan Bir Nesil / 68 Kuşağı*, İstanbul: Nesil, 2008, s. 77-9.

74. Bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2081.

75. 24-25 Mart 1968.

76. Bildiriye imza koyan ve güç birliğine katılan kişiler şunlardır: "27 Mayıs Milli Devrim Derneği Başkanı Mucip Ataklı, TÖDMF Başkanı Prof. Bahri Savcı, TMTF Başkanı Sencer Güneşsoy, DİSK adına Uğur Cankoçak, TMGT adına Nusret Selen, TÖS adına Ahmet Cenan, FKF Başkanı Doğu Perinçek, Ankara Üniversitesi Talebe Birliği Başkanı Bilal Moğol, AYOB Başkanı Necla Macit, TDD Altay Ömer Egesel, ODTÜ Öğrenci Birliği Başkanı Mustafa Akgül, Mülkiyeliler Birliği Başkanı Mehmet Can, Hacettepe Üniversitesi Öğrenci Derneği Başkanı Tevfik Akoğlu, AÜ Tıp Fakültesi Talebe Derneği Başkanı Mesut Kırgız, AÜZFTC Başkam Aziz Ekşi, DTCFTC Başkanı Celal Kargılı, Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulu Talebe Derneği Başkanı İsmail Baysal, SBF Öğrenci Derneği adına Zafer Kutlu, ODTÜ SFK başkanı Sinan Cemgil, AÜ Fen Fakültesi Öğrenci Derneği Başkanı Ömer Özer Turgut (Nihat Sargın, *TİP'li Yıllar*, c. 2, s. 1235).

77. 29 Ekim-10 Kasım.

malarıyla alevlendi. Sadun Aren-Behice Boran ekibinin girişimiyle "bilimsel sosyalizm" tanımın dan saptığı görüşüyle Aybar'ın düşürülmesi için Aralık sonunda toplanan Olağanüstü Kongrede Aybar yeniden genel başkan seçildi. DİSK ve FKF İstanbul Sekreterliği Çekoslovakya'nın işgalini kınadı. Mihri Belli çevresi *Türk Solu* ve *Aydınlık* dergisinde Çekoslovakya'daki reform girişimlerini "karşı devrimci ve reformist" olarak değerlendirdi, müdahaleyi de kapitalizme karşı bir savunma önlemi olarak onayladı.[78]

Televizyon, basın ve yayın ortamı

31 Ocak 1968'de Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) Ankara Televizyonu ile deneme yayınlarına başladı,[79] İstanbullular ilk televizyon yayınıyla kısıtlı bir çevre olarak İTÜ-TV[80] yoluyla tanışmıştı. Kayıtlar 1968'de 3 milyon ruhsatlı radyo olduğunu gösteriyordu. 1960'larda özellikle Avrupa'da çalışan işçilerin getirdiği radyolarla ruhsatsız radyo kullanımı da başladığı için radyo sayısı resmi kayıtların üzerindeydi. 1968'de esas haber kaynağı ortak yayına bağlı il radyolarının Türkiye Radyoları olarak yaptıkları akşam 19:00 haber bültenidir. TRT özerkti; bu özerkliğin belli kesimleri rahatsız ettiği 1968 yılı bütçe görüşmelerinde TRT yayınlarıyla ilgili şu sözlerden anlaşılıyor: "65 milyon kızılçizme altında ezilen soydaşlarımızdan bahsetmeyen TRT her gün Vietnam'dan söz eder." Dahası TRT'nin "komünizm aleyhine demeç" yayınlamadığı bile öne sürülüyordu.

1968'lerde *Hürriyet* 600 bin, *Günaydın* 350 bin, *Cumhuriyet* ve *Akşam* 150 bin, *Milliyet* 200 bin, muhafazakâr gazete olarak nitelenen *Tercüman* 300 bin satıyordu.[81] O tarihte, toplamda 1 milyon 750 bin olan gazete tirajlarına 2009'da spor gazetelerini dışarıda bırakarak bakıldığında 4 milyonu biraz geçtiği görülüyor. Nüfus da 41 yılda iki kattan fazla arttığına göre gazeteler yoluyla haberdar olma anlamında pek bir değişiklik yok. Dahası, mesela *Hürriyet*'in tirajı bugün 500 bin civarında seyrettiğine göre düşmüş, *Milliyet* ise 20 bin civarında bir artış almış. Elbette, bugün haber alma kaynaklarına, resmi haberciliğin pek dışında kalmasa da, 1000 civarında radyo istasyonu, 300 televizyon kanalı, gazetelerin web siteleri dahil yüzlerle ifade edilebilecek haber sitesinden akan haberleri de eklemek gerekiyor.

1968'de kitaplar genelde 5000 adet basılıyordu; bugünse 1000-2000 arasında. Milli Kütüphane kayıtlarına göre, 1968'de bilim, edebiyat, sanat, spor, din, felsefe, sosyal bilim, hukuk, eğitim, tarih, coğrafya, biyografi kategorilerinde yarısı edebiyat olmak üzere toplam 652 kitap basılmış. 1987'den itibaren çıkan her kitap için verilen Kültür Bakanlığı'nın ISBN numarası esas

78. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2092.

79. 1964'te kurulan TRT Ankara Televizyonu'nun 31 Ocak 1968'de başlayan deneme yayını 1976'da renkliye geçti, tümüyle renkli yayın 1984'te gerçekleşti. 2009 itibariyle TRT bünyesinde TRT-6 Kürtçe kanal dahil sekiz kanal, 27 ayrı dilden yayın yapan Türkiye'nin Sesi Radyosu dahil altı radyo istasyonu var. TRT kamu yayıncılığı tekeli, o sıra cumhurbaşkanı olan Turgut Özal'ın oğlu Ahmet Özal ile Cem Uzan ortaklığında, herhangi bir yasal dayanağı olmaksızın 1990'da yayına başlayan Star Televizyonu'yla kırıldı, ticari televizyonlar devri başladı.

80. Türkiye'nin ilk televizyon istasyonu İTÜ-TV deneme yayınlarına 1953'te başladı, zamanla gelişen televizyon altyapısıyla TRT'nin İstanbul stüdyoları ve vericisi kurulana kadar TRT'ye de hizmet verdi (www.radyo.itu.edu.tr/content.php?id=11).

81. Nuri İnuğur, *Türk Basın Tarihi (1919-1989)*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992, s. 409-10.

alındığında 2007'de 29 bin 312 kitap basıldığı görülüyor.

1968'e gelindiğinde, Marx, Engels, Lenin ve Stalin kitapları başta olmak üzere çok sayıda Marksist literatür Türkçeye çevrilmişti. *İlkel, Köleci ve Feodal Toplum*,[82] Lenin'in *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*[83] 1968'de, Georges Politzer'in *Felsefenin Başlangıç İlkeleri*'nden sonra, *Felsefenin Temel İlkeleri* 1969'da yayımlandı.

Orhan Kemal'in[84] *Önce Ekmek, Arkadaş Islıkları, Sokaklardan Bir Kız*, Leylâ Erbil'in öykü kitabı *Gecede*, Yaşar Kemal'in *Ölmez Otu*, Nâzım Hikmet'in *Kemal Tahir'e Mapusaneden Mektuplar*'ıyla *Cezaevinden Memet Fuat'a Mektuplar*'ı, Suat Derviş'in *Fosforlu Cevriye*'si ve Kürtçe-Türkçe yayımlanan Ehmedê Xanî'nin *Mem û Zîn*'i 1968'in kitaplarından. Nâzım Hikmet kitaplarının toplu basımı Abidin Dino'nun desenleri eşliğinde 1967-68'de Ekber Babayev'in derlemesiyle ilk kez Sofya'da gerçekleşti. İsyan ve sevda şiirleri dillerden düşmeyen Ahmed Arif'ten *Hasretinden Prangalar Eskittim*,[85] Behçet Necatigil'den *İki Başına Yürümek*, Ece Ayhan'dan *Ortodoksluklar*, Attilâ İlhan'dan *Yasak Sevişmek* 68'in şiir kitaplarından; İsmet Özel'in zamanın ruhuna uygun şiir kitabı *Evet İsyan* ise 1969'da basılacaktı.

Aziz Nesin, 1968'de basılan *Üç Karagöz Oyunu* ile *Milliyet* gazetesinin 6. Karacan-Armağanı Birinciliğini (1968), Muzaffer Buyrukçu, *Kavga* ile Sait Faik Hikâye Armağanını ve Kemal Tahir *Yorgun Savaşçı* ile 1967-68 Yunus Nadi ve 1968 Türk Dil Kurumu Roman ödüllerini aldı. Karikatürist Nehar Tüblek Bordighera Uluslararası Mizah Yarışması'nda ödüllendirildi.[86]

Devletin düşünür, yazar ve şairlere ödülüyse 141 ve 142 üzerinden gelen yargılamalardı. Mesela, Arif Damar, *Che İçin* şiirinden ötürü kendisini mahkemede bulduysa da sonunda Che ile birlikte beraat etti. İlhan Selçuk ve Mihri Belli yargıyla başı derde girenler arasındaydı. *Türk Solu* ve *Ant* gibi dergilerin sorumlu yazıişleri müdürleri de açılan davalar nedeniyle sık sık adliyeyi ziyaret ediyorlardı. 1968'de Fransa'da Kültür Bakanı olan André Malraux'nun İspanya İç Savaşı'yla ilgili *Umut* adlı romanı da komünizm propagandası iddiasıyla toplatıldı.

Ajda Pekkan'la dünya dönüyor

1968'in müzik olaylarından biri Altın Mikrofon yarışmasıydı. 32 müzisyen bir otobüs, bir minibüs ve bir kamyonla 17 günde Adana, Urfa, Diyarbakır, Elazığ, Malatya, Gaziantep, Antakya, Afyon, İzmir, Çanakkale ve Edirne'de konserler verdi. TPAO Batman Orkestrası "Meşelidir Engin de Dağ-

82. Zubritski, Mitropolski ve Kerov, *İlkel, Köleci ve Feodal Toplum*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol, 2002 (Ekim 1968).

83. V. İ. Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol, 1998, (Kasım 1968).

84. Orhan Kemal (Mehmet Raşit Öğütçü, 1914-1970, Ceyhan) işçilik, dokumacılık, kâtiplik gibi işler yaptıktan sonra zorunlu askerlik hizmeti sırasında "yabancı rejimler lehine propaganda ve isyana muharrik" suçundan hüküm giydi, askerdeyken şiir yazmaya başladı. Bursa Cezaevi'nde Nâzım Hikmet'le tanıştı. İlk öyküleri çeşitli edebiyat dergilerinde yayımlandı, ilk kitabı 1958'de çıktı. Çok sayıda, öykü, roman, oyun ve senaryo yazdı. 1966'da "Hücre çalışması ve komünizm propagandası" yaptığı gerekçesiyle tutuklandı, beraat etti. Toplum-insan ilişkilerini gerçekçi yansıtışıyla öne çıktı. 1972'den beri ailesi her yıl öne çıkan romancılara "Orhan Kemal Roman Armağanı" veriyor.

85. Metis Yayınları Mart 2008'de "eski kuşaklara kırmızı bir karanfil" verdi; *Hasretinden Prangalar Eskittim*'i, Veysel Öngören, Metin Demirtaş ve Adnan Binyazar'ın Ahmed Arif ve şiiri üzerine yazılarıyla birlikte 40. yıl özel basımıyla yeniden yayımladı.

86. Nehar Tüblek (1924-1994) karikatüre 1943'te lise sıralarında başladı, mizah dergileri ve gazetelerde çalıştı. Yurtiçinde ve yurtdışında çok sayıda ödül aldı.

lar Meşeli" şarkısıyla altın mikrofonu aldı.[87] Yarışmanın düzenleyicisi *Hürriyet* gazetesi Altın Mikrofon'un amacını "Batı müziğinin zengin teknik ve şekillerinden faydalanılarak yine Batı müziği aletleriyle çalınmak suretiyle Türk musikisine yeni bir yön vermek" şeklinde açıklıyordu. İlki 1965'te yapılan yarışmanın birincisi, şimdilerde televizyonların düzenlediği "popstar"lar gibi halk jürisiyle seçiliyordu. Televizyon olmadığı için konserler halkın ayağına gidiyor, müzisyenler puan topluyordu. Altın Mikrofon finalistleri yarışma boyunca adlarını duyuruyor, plak yapıyor, birer birer isim oluyorlardı.[88] Naim Dilmener, Altın Mikrofon'un "Türk Popu'nu derinden etkilediği, Anadolu Pop akımının yerleşmesi ve kalıcı olması için büyük bir destek" verdiğini söylüyor.

1968'de Erol Büyükburç, Ertan Anapa, Gönül Akkor, Gönül Yazar aranjmanları dinleniyor, Fecri Ebcioğlu'nun 60'ların başında başlattığı başka dillerde popüler olmuş şarkılara Türkçe söz yazma yaygınlaşıyordu. 1968 Ajda Pekkan'ın parladığı yıl olarak görünüyor; "dünyalı" iki şarkısı "Dünya Dönüyor" ve "Boşvermişim Dünyaya" yılın en popüler şarkılarından. Devrimciler ise Cem Karaca, Âşık Mahzuni ve Ruhi Su'ya düşkündü. Ruhi Su konserlerini kimse kaçırmak istemezdi. Ne var ki; Ruhi Su kendisini dinleyen bir kitle ister, türkülerini söylerken ses istemezdi. Hatta, Ankara Büyük Sinema'da bir konserini beklediği sükûnet sağlanamayınca terk etmişti. Caz sanatçısı Sevinç Tevs ve Ajda Pekkan 1968'de Apollonia Şarkı Yarışmasına katıldı. Pekkan finale kaldı.[89]

Tülay German Türk Halk Müziği parçalarının Batı formlarında okunmasının öncülerindendi; 1968'de "Dere Geliyor Dere" gibi Trakya, "Araz Üste Buz Üste" gibi Azeri türkülerini seslendirdi. Devrimciler, Âşık İhsani de dinlerdi, Bob Dylan, Joan Baez, Pete Sieger da. Beatles, Elvis Presley ve Rolling Stones hayranlığı da yaygındı.

Sinema: Yılmaz Güney geliyor

1968'de 177 film çekildi,[90] renkli film yapımı hızlandı. Çoksatan aşk yazarları Kerime Nadir,[91] Muazzez Tahsin Berkand,[92] Esat Mahmut Karakurt[93] romanlarından yapılan uyarlamalar da yılın en çok gişe yapan filmleri arasındaydı. Seyfi Havaeri'nin *Kara Sevda* adlı şarkılı-türkülü melodramı

87. 1968 Altın Mikrofon yarışmasında Haramiler, "Arpa Buğday Daneler" ile ikinci, Moğollar "Ilgaz" ile üçüncü, Erkin Koray Dörtlüsü "Çiçekdağı" ile dördüncü, Sis Beşlisi de "Iğdır'ın Al Elması" ile beşinci oldu.

88. Bilgiler Naim Dilmener'in Türk Pop müziği tarihi yazısından alındı (www.birzamanlar.net).

89. Sevinç Tevs (1926-1976) beş yaşında "Balıkçılar" operetinde sahneye çıktı. Ankara Devlet Konservatuarını bitirdikten sonra şarkı söylemeye başladı. İlk yurtdışı konserini Yunanistan'da verdi. New York'taki bir yarışmada Arif Mardin'in "For You" adlı bestesi ile birinci oldu. Defalarca yurtdışında konserler veren, BBC ve Berlin Televizyonu'nda çıkan Türkiye'den ilk şarkıcı (Hakan Eren, "'Cazın anası'nı hatırlıyor musunuz?" www.birzamanlar.net).

90. Çekilen film sayısı 1967'de 209; 1969'da 230 idi (Rekin Teksoy, *Turkish Cinema*, İstanbul: Oğlak, 2008).

91. Kerime Nadir'in *Aşka Tövbe* (yönetmen: Türker İnanoğlu, oyuncular: Semiramis Pekkan, Filiz Akın, Kartal Tibet) ve *Funda* (yönetmen: Mehmet Dinler, oyuncular: Kartal Tibet, Hülya Koçyiğit) romanları uyarlandı.

92. Muazzez Tahsin Berkand'ın *Sarmaşık Gülleri* (yönetmen: Nejat Saydam, oyuncular: Kartal Tibet, Hülya Koçyiğit), *Sabah Yıldızı* (yönetmen: Türker İnanoğlu, oyuncular: Ediz Hun, Filiz Akın), *Kezban* (yönetmen: Orhan Aksoy, oyuncular: Hülya Koçyiğit, İzzet Günay), *İftira* (yönetmen: Ümit Utku, oyuncular: Selda Alkor, Tugay Toksöz) romanları uyarlandı.

93. Esat Mahmut Karakurt'un *Dağları Bekleyen Kız* (yönetmen: Süreyya Duru, oyuncular: Hülya Koçyiğit Murat Soydan), *Erikler Çiçek Açtı* (yönetmen: Nuri O. Ergün, oyuncular: Ayhan Işık, Selda Alkor), *İlk ve Son* (yönetmen: Memduh Ün, oyuncular: Cüneyt Arkın, Selda Alkor), *Kadın Severse* (yönetmen: Ülkü Erakalın, oyuncular: Türkân Şoray, Ekrem Bora) ve *Ömrümün Tek Gecesi* (yönetmen: Nuri O. Ergün, oyuncular: Ediz Hun, Filiz Akın) romanları uyarlandı.

büyük iş yaptı. İzdiham nedeniyle bazı sinemaların kapıları kırıldı. Aslında, filmlere herkes gittiği, tüm Türkiye sinema seyrettiği için o zamanın filmleri için gişeden hiç konuşulmazdı, 3 bin sinema salonu vardı, 1992-93'te bu sayı 200'e düştü.[94] Giovanni Scognamillo 1960 ve 70'lerde çekilen film sayısındaki artışı yapay buluyor ve yabancı film uyarlamalarının da bunda etkili olduğunu söylüyor.[95]

Tek film festivali Antalya Altın Portakal idi. 1968'de Yılmaz Güney'in başrolünde oynadığı *İnce Cumali*[96] en iyi film seçilirken, Yılmaz Duru da bu filmle en iyi yönetmen ödülü aldı,[97] en iyi kadın oyuncu Türkân Şoray oldu.

Yılmaz Güney ilk önemli çıkışını 1968'de yapımcı, yönetmen, senarist olarak çektiği ve başrolü Nebahat Çehre ile paylaştığı *Seyit Han* ile yaptı. Ki, 1969'da başlayan Adana Altın Koza Film Festivali'nde de *Seyyit Han* ile ödüllendirilecekti.

1967-68 döneminde dinsel odaklı[98] filmlerin yanı sıra 1967-73 arası ufak yapım şirketlerinin çocukların ellerinden düşürmedikleri yabancı kaynaklı çizgi roman uyarlamalarına yöneldikleri görülüyor.[99] Metin Erksan'ın 1968'de çektiği tutkulu bir aşkın trajik öyküsü *Kuyu* filmi "şiddet sineması" örneklerindendi.[100] 1968'lerde başlayan seks filmleri ise 1980'lerin ikinci yarısına kadar furya olarak sinemayı egemenliği altına aldı.

1965'te Onat Kutlar'ın kurduğu Sinematek Derneği[101] de solun dünya sinemasının politik/devrimci örnekleriyle tanışmasını sağladı. Sinematek üye kartı taşımak gençler için özel bir kimlikti. Türk sinemasının henüz dışarıya açılamadığı bu dönemde, 1968'de Paris'te "Türk Filmleri Haftası" düzenlendi;[102] *Sevmek Zamanı*,[103] *Kızılırmak-Karakoyun*,[104] *Bitmeyen Yol*[105] ve *Denize İnen Sokak*[106] filmleri gösterildi.

1960'lar Türkiye sineması için, dünyanın büyük kısmında olduğu gibi güçlü bir "gerçekçilik" dalgasının etkin olduğu bir dönem olarak değerlendiriliyor. 60'ların ortalarında çekilen *Gurbet Kuşları*,[107] *Karanlıkta Uyananlar*,[108] *Hudutların Kanunu*,[109] *Bitmeyen Yol* gibi filmler Yeşilçam'ın

94. Bkz. "Tunç Başaran, Sinema muhakkak laboratuvar işidir. Yani çalışacaksınız, bozacaksınız, yapacaksınız, öğreneceksiniz", *Sinema Söyleşileri 2007* içinde, Yamaç Okur söyleşisi (Boğaziçi Üniversitesi Mithat Alam Film Merkezi Söyleşi, Panel ve Sunum Yıllığı 2007), haz. Başak Deniz Özdoğan, Ayşegül Oğuz, İstanbul: Boğaziçi, 2008, s. 132.

95. Giovanni Scognamillo, *Türk Sinema Tarihi, 1896-1986*, İstanbul: Metis, 1990 (1987), s. 195.

96. *İnce Cumali*'de Yılmaz Güney, Tijen Par, Erol Taş ve İrfan Atasoy oynadı.

97. Altın Portakal'da Lütfi Akad'ın *Vesikalı Yarim*'i ikinci, Atıf Yılmaz'ın *Ölüm Tarlası* üçüncü oldular. En iyi senaryocu: Türkân Duru (*İnce Cumali*), en iyi görüntü yönetmeni: Gani Turanlı (*Ölüm Tarlası*), en iyi yardımcı kadın oyuncu: Aliye Rona (*Son Gece*), en iyi yardımcı erkek oyuncu: Erol Taş (*İnce Cumali*), en iyi stüdyo: Erman Film (*Kurbanlık Katil*), en iyi kısa metrajlı film: *Altın Bıçaklar* (Behlül Dal) oldu.

98. *Hacı Bektaş Veli* (yönetmen: Fikret Uçak, 1967), *Hak Âşıkları* (yönetmen: Asaf Tengiz, 1967), *İslamiyetin Kahraman Kızı* (yönetmen: Kayahan Arıkan, 1968) (Scognamillo, *a.g.y.*, s. 206).

99. Giovanni Scognamillo, *a.g.y.*, s. 199.

100. Bkz. Kültür Bakanlığı, "Kronolojik Türk Sinema Tarihi (1914-1988)", 1961-1970 Dönemi, www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF71BE64510F6C8BC918C82ACCF4E77751.

101. 1965'te kurulan Türk Sinematek Derneği 12 Eylül 1980'de kapatıldı.

102. Türk Filmleri Arşivi Enstitüsü ile Fransa ve Türkiye Dışişleri Bakanlıkları düzenledi

103. 1965, yönetmen: Metin Erksan, senaryo: Kemal Demirel, Metin Erksan, oyuncular: Müşfik Kenter, Sema Özcan.

104. 1967, yönetmen-senarist: Lütfi Akad, eser: Nâzım Hikmet, oynayanlar: Yılmaz Güney, Nilüfer Koçyiğit, müzik: Orhan Gencebay, Abdullah Nail Baysu.

105. 1965, yönetmen-senarist: Duygu Sağıroğlu, oyuncular: Fikret Hakan, Selma Güneri.

106. 1960, yönetmen: Atilla Tokatlı, senarist: Selçuk Bakkalbaşı, oyuncular: Ayfer Feray, Ulvi Uraz.

107. 1964, yönetmen: Halit Refiğ, senaryo: Orhan Kemal, Halit Refiğ, oyuncular: Tanju Gürsu, Filiz Akın.

108. 1964, yönetmen: Ertem Göreç, senaryo: Vedat Türkali, oynayanlar: Ayla Algan, Beklan Algan, Fikret Hakan.

109. 1966, yönetmen: Lütfi Akad, senaryo: Yılmaz Güney, Lütfi Akad, oyuncular: Yılmaz Güney, Erol Taş, Tuncel Kurtiz.

melodram geleneğinin aksine inandırıcı karakterleri ve olay örgüleriyle göç, işçileşme, şehirleşme gibi toplumsal sorunlara odaklandı. Bu filmlerin toplumsal alandaki çatışma noktalarını hikâyeleştirirken gerçekçi estetiğin ülke dışındaki temsilcileriyle yan yana konuşulabilmesini sağlayacak en belirgin gelişme 1970'te Yılmaz Güney'in *Umut* filmiyle yaşandı. Türkiye'de 60'ların yarattığı politikleşme sürecinin asıl yansıması, film endüstrisi içinde tekil örnekler olarak görülen toplumsal gerçekçi filmlerden çok, sinema dergilerinde oldu. Mesela *Yeni Sinema*'da[110] dünya genelinde yaşanan politik gelişmelerinin karşılığını bulduğu devrimci sinemalarla ilgili içeriklere, ya da siyasi analiz ve ideolojik tartışmalara yer verildi.[111]

Tiyatro politikleşiyor, sokağa da çıkıyor

1968'de tiyatroya ilgi büyüktü; salonlar dolar, Türkiye'nin dört bir yanında insanlar turnelerle kasabalarına gelen oyunları kaçırmazdı. İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa'daki devlet tiyatroları ve şehir tiyatrolarının yanı sıra özel tiyatrolar da ortamı zenginleştirdi, mesela sadece İstanbul'da 43 özel tiyatro[112] vardı. Üniversite öğrencileri ve muhalifler Ankara Sanat Tiyatrosu oyunlarını[113] mutlaka görmek isterdi. Toplumsal ve politik taşlamalarıyla Devekuşu Kabare tiyatrosu da dönemin önemli gruplarındandı.[114]

1968'in iki önemli tiyatro olayı Halk Oyuncuları ve Devrim İçin Hareket Tiyatrosu (DİHT) idi. Her iki grup da militan politik tiyatro örnekleri olarak ilktiler. Halk Oyuncuları grubunu 1967 sonbaharında Engin Cezzar-Gülriz Sururi Tiyatrosu'ndan[115] ayrılan Tuncel Kurtiz, Müjdat Gezen ve Aydın Engin ile Tuncer Necmioğlu ve Umur Bugay eşit haklı eşit ortaklı bir anlayışla kurdular; tiyatro halkı bilinçlendirmeliydi. Halk Oyuncuları'nın ilk oyunu olan, Aydın Engin'in yazıp sahnelediği, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel iktidarını eleştiren *Devr-i Süleyman* ilk sahnelendiği gece hem çok büyük bir ilgi gördü, hem de İstanbul Valiliği'nce yasaklandı, tiyatro mühürlendi. Mecburen Ankara'ya göç edildi. Önce Ankara Küçük Meydan Sahnesinde Ankara seyircisinin karşısına çıktı. Ankara Valiliği de yasaklayınca yürütmeyi durdurma talebiyle Danıştay'a başvu-

110. *Yeni Sinema* dergisi Sinematek Derneği organı olarak Mart 1966'da yayımlanmaya başladı. Onat Kutlar'ın öncülük ettiği derginin yayın kurulu Attila Dorsay, Agâh Özgüç, Sungu Çapan, Giovanni Scognamillo ve Jak Şalom'dan oluşuyordu. Son sayısı Haziran 1970'te çıktı. Halen yayımlanmakta olan *Yeni İnsan Yeni Sinema* dergisinin isminin *Yeni Sinema* olmasını Zahit Atam kapanan *Yeni Sinema*'ya saygı olarak açıklıyor.

111. Övgü Gökçe (*Altyazı Sinema Dergisi*) ile görüşme.

112. Bkz. "Rutkay Aziz: Tiyatroda gözler kameradır ve siz seyirci ile baş başa kalırsınız", *Sinema Söyleşileri 2008* içinde, Yamaç Okur söyleşisi (Boğaziçi Üniversitesi Mithat Alam Film Merkezi Söyleşi, Panel ve Sunum Yıllığı 2008), haz. Ayşegül Oğuz, Deniz Nilüfer Erselcan, İstanbul: Boğaziçi, 2009, s. 187.

113. Ankara Sanat Tiyatrosu (AST) "devrimci ve ilerici" bir tiyatro olarak 6 Aralık 1963'te Asaf Çiyiltepe ve arkadaşlarınca kuruldu. Çiyiltepe'nin 1967'de Doğu turnesinde geçirilen bir kazada hayatını kaybetmesi üzerine yerine Güner Sümer genel sanat yönetmenliğini üstlendi. 1973'ten bu yana yönetmenliği Rutkay Aziz yürütüyor. AST, 1967-68 döneminde *Müfettiş* (Nikolay Gogol), *Sarıpınar 1914* (Reşat Nuri Güntekin) *Mayın* (Fikret Otyam) *Durand Bulvarı* (Armand Salcrou), *Otlak* (Erol Aksoy), *Küçük Prens* (Antoine de Saint-Exupéry); 1968-69 döneminde *Victor ya da Çocukların İktidarı* (Roger Vitrac), *Heykel* (Lady Augusta Gregory), *Allı ile Güllü* (Marcel Ayme ve Helene Hilly), *Eskici Dükkânı* (Orhan Kemal), *Simavnalı Şeyh Bedreddin* (Orhan Asena) oyunlarını sahneledi.

114. Haldun Taner, Ahmet Gülhan, Zeki Alasya ve Metin Akpınar Devekuşu Kabare'yi 1967'de kurdu. İlk dönemlerinde Haldun Taner'in yazdığı, dönemin Adalet Partisi iktidarını ve özellikle Başbakan Süleyman Demirel'i merkezine alan toplumsal ve politik taşlamalarla geniş bir izleyici kitlesi edindi. Taner ve Gülhan'ın ayrılmasıyla Alasya ve Akpınar'ın yürüttüğü tiyatro 1978'de kapandı.

115. Engin Cezzar ve Gülriz Sururi'nin 1962'de kurduğu tiyatro 1980'lerin ikinci yarısında kapandı. Çoğu müzikal olan oyunlarının en önemlileri arasında *Keşanlı Ali Destanı*, *Sokak Kızı Irma*, *Kaldırım Serçesi*, *Fosforlu Cevriye*, *Halide* (Edip Adıvar) yer alıyor.

ruldu. Danıştay'ın yürütmeyi durdurma kararıyla birlikte oyun bu kez Ankara Büyük Meydan Sahnesinde yeniden oynanmaya başladığında artık iki ay sonranın biletleri satılıyordu. Oyun sadece İstanbul ve Ankara'da değil turnelerle Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve Cumhuriyet Halk Partisi yerel örgütleri aracılığıyla ulaşılabilen her yerde sahnelendi. 1968-69 sezonunda Halk Oyuncuları üç ekibe ayrılarak aynı anda *Devr-i Süleyman* ile Yaşar Kemal'in *Teneke* ve Erol Toy'un *Pir Sultan Abdal*'ını Ankara, İstanbul ve turnede sahneledi. Halk Oyuncuları'na yönelik tehditler Aralık 1968'de tiyatronun basılmasına, Ocak 1969'da tiyatronun yakılmasına kadar vardı. Ağustos 1969'da Tunceli'de *Pir Sultan Abdal* yasaklanınca olaylar çıktı, bir kişi öldü, oyuncular ve halktan gözaltına alınanlar oldu. Halk Oyuncuları 1969 sonbaharında kapandı. 1969-70 tiyatro sezonunda Halk Oyuncuları'ndan ayrılan Vasıf Öngören, Halil Ergün, Mustafa Alabora ve Erdoğan Akduman Ankara Birlik Sahnesi'ni kurdu.[116]

Devrim İçin Hareket Tiyatrosu da Eylül 1968'de altı üniversite öğrencisi Ali Özgentürk, Sabahattin Şenyüz, Amca Doğan Soyumer, Sadık Karamustafa, Işıl Türkben Özgentürk ve Veli Gürcan "kim için sanat" sorusuna yanıt ararlarken doğdu. O sıra Boğaz Köprüsü'nün yapılıp yapılmaması tartışmaları gündemdeydi. Dolayısıyla ilk oyunun adı: *Köprüye Hayır* oldu. Metni boğazın iki yakasına yayılıp köprü yapımı nedeniyle yıkılacak gecekondularda oturan insanlarla anketler, söyleşiler yaparak, okuyarak, çalışarak hep birlikte yazdılar. 3 Kasımda ilk gösteri köprünün ayaklarının geçeceği Ortaköy'de yapıldı. Zorunlu olarak kapandıkları 12 Mart 1971'e kadar geçen üç yıl boyunca sahnede, sokakta, mitinglerde, kahvelerde, sendikalarda, fabrika önlerinde *Köprü*, *Grev*, *Amerika* ve *Gecekondu* adlı oyunlarıyla 360 "sahne" alarak toplam 115 bin 780 seyirciyle buluştular. Işıl Özgentürk, "Kovuşturmaya uğradılar, gözaltına alındılar, sesleri kısıldı, okullarını erteleldiler, işten atıldılar ama hep oynadılar" diye özetliyor Devrim İçin Hareket Tiyatrosu'nu.[117]

1968'de ortaoyunu ve tuluat sanatçısı İsmail Dümbüllü kavuğunu[118] tiyatro sanatçısı Münir Özkul'a verdi. 1967-68 İlhan İskender Tiyatro Ödülünü *Mikado'nun Çöpleri* oyununun yazarı Melih Cevdet Anday[119] aldı.

Ve başka neler oldu?

1968 Mexico City Yaz Olimpiyatlarında güreşçiler Ahmet Ayık ve Mahmut Atalay birer altın madalya kazandı. 1967-68 lig şampiyonu Fenerbahçe'ydi, 17 golle de Göztepe'den Fevzi Zemzem[120]

116. Halk Oyuncuları ve dönemin tiyatro ortamıyla ilgili bilgiler ve katkıları için Aydın Engin'e teşekkür ediyorum.

117. Devrim İçin Hareket Tiyatrosu bölümü sinemacı ve yazar Işıl Özgentürk'ün "Devrim İçin Hareket Tiyatrosu (DİHT)" başlıklı yazısından özetlendi (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2074-5).

118. İsmail Dümbüllü (1897-1973) Şehzadebaşı Tiyatrosu'nda oyunculuğa başladı. Ortaoyunu ve tuluat sanatçısı olarak geleneksel tiyatronun son temsilcisi kabul edilir. Dümbüllü oyunlarında kullandığı geleneksel tiyatronun simgesi kabul edilen kavuğu 1968'de oynamaktan en çok hoşlandığı *Kanlı Nigâr*'daki rolü nedeniyle Münir Özkul'a verdi.

119. Melih Cevdet Anday (1915-2002, İstanbul) şair, tiyatro oyunu, roman, deneme ve makaleler yazdı, çeviriler yaptı. 1960-97 arasında *Cumhuriyet* gazetesinde köşe yazarıydı. Eserleriyle çok sayıda ödül aldı. 1991 TÜYAP Onur Ödülü sahibi.

120. Fevzi Zemzem (1941, İskenderun) 11 yıl Göztepe'de oynadı, 144 gol attı. 1967-1968'de 19 golle kral oldu. 18 kez giydiği A Milli Forma ile 6 gol attı. Futbola 1978'de antrenör olarak devam etti, 1986'da Diyarbakırspor'u birinci lige çıkarttı.

gol kralı oldu; 1968-69 sezonunda ise Galatasaray şampiyon, 17 golle altıncı kez Metin Oktay[121] gol kralı oldu. 1967-68 Beşiktaş kadın basketbol takımı kuruldu, sonraki yıl İstanbul ikincisi oldu...

Cihat Burak, Neşet Günal, Nedim Günsür, Nuri İyem ve Gürol Sözen 1968'de Yapı Endüstrisi Sanat Merkezi'nde Resim ve Toplum karma sergisi açtılar. Orhan Taylan'ın ilk sergisini açtığı Taksim Sanat Evi'nde Cihat Burak da bir sergi açtı. Ressam Şadan Bezeyiş 1968'de İstanbul Kültür Merkezi Opera Binası Sanat Yarışması, ressam Turan Erol da Devlet Resim ve Heykel Sergisi resim ödüllerini aldılar.

Bulgaristan ile Türkiye arasında "Yakın Akraba Göçü" antlaşması iki ülkenin Dışişleri Bakanlıklarınca Mart ayında imzalandı. İlk canlı donörden böbrek nakli İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde; ilk kalp nakilleri ise Ankara Yüksek İhtisas Hastanesi ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nde gerçekleştirildi.[122] 1968'de Hakkâri'de de ilk ameliyat yapılabildi. Hakkâri'de bir ilk daha yaşandı; Süleyman Demirel'in gelişiyle şehir hayatında ilk kez bir başbakan gördü. İlklerle devam edersek; Dane Carıllı 1968'de Türkiye'nin ilk kadın ilçe milli eğitim müdürü oldu. CHP Muş Milletvekili Nermin Neftçi[123] de TBMM'nin ilk kadın başkanvekili seçildi. İlk kadın trafik polisi uygulaması da 1968'de başladı.

Haziran 1968'de Sadun Boro ve eşi Odo Boro'nun Kısmet teknesiyle iki yıl 10 ay 13 gün süren dünya turunu tamamlayıp İstanbul'a ulaşması görkemli törenlerle kutlandı. Bartın ve Amasra depreminde 26 kişi öldü, yaklaşık beş yüz kişi yaralandı, şehir ve köylerde toplam 2000 civarında ev ve işyeri hasar gördü. Başbakan Demirel ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay deprem bölgesini ziyaret etti.[124]

1968'de yapılan kurultaylarda Süleyman Demirel, İsmet İnönü ve Mehmet Ali Aybar yeniden genel başkan seçildiler. İşsizlik ve Pahalılıkla Savaş Derneği kuruldu, başkanlığına Latife Fegan getirildi. Solun karayolu ağırlıklı ulaşım politikalarına karşıtlığı nedeniyle yapılmaması için kampanyalar yürüttüğü Boğaz Köprüsü projesi bir İngiliz firmasına ihale edildi. Temmuz ayında dönemin önemli sinema oyuncularından Hülya Koçyiğit ile Fenerbahçeli futbolcu Selim Soydan evlendiler, balayları gazetelerde "Paris'te aşk başkadır" başlıklarıyla yer aldı.

Deniz Gezmiş ve arkadaşları Devrimci Öğrenciler Birliği'ni kurdu.[125] *Aydınlık* dergisi Kasım 1968'de yayımlanmaya başladı.

Tunus Devlet Başkanı Habib Burgiba, Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov, Yugoslavya Başbakanı Mika Sipilyak, Fas Kralı II. Hasan, Pakistan Devlet Başkanı Eyüp Han, Fransa Cumhurbaş-

121. Metin Oktay (1936-1991, İzmir) 15 yaşında futbola başladı, 1954'te Belçika maçında ilk kez milli oldu. 1955'te 19 yaşında Galatasaray'a geçti. 1959'da Fenerbahçe ile oynanan Türkiye ligi finalinde rakip kaleye ağları yırtan ünlü golü attı. 1960'ta eksik askerlik yaptığı iddiasıyla 45 gün Paşakapısı ve Toptaşı cezaevlerinde kaldı. 1961'de İtalya'nın Palermo Kulübü'ne transfer oldu, sonraki yıl Galatasaray'a döndü. 10 kez gol kralı oldu, maç başına 1,6'lık gol ortalaması rekoru kırılmadı. 1969'da Galatasaray şampiyon, kendisi de gol kralı olduktan sonra, İstanbul ve İzmir'de yapılan jübilelerle futbolu bıraktı. Trafik kazasında öldü.

122. Böbrek naklini Dr. Atıf Taykurt ve ekibi; ilk kalp naklini Ankara'da Dr. Kemal Beyazıt ve ekibi ile İstanbul'da Doç. Dr. Siyami Ersek ve ekibi gerçekleştirdi.

123. Nermin Neftçi (1924-1987, İstanbul) Ankara Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra iki dönem Cumhuriyet Halk Partisi'nden Muş Milletvekilliği yaparken 1968'de Meclis Başkanvekili seçildi. Sadi Irmak hükümetinde (17 Kasım 1974-31 Mart 1975) dışarıdan Kültür Bakanlığı yaptı.

124. Çetin Asma, "3 Eylül 1968: Bartın Depremi", *Bartın Halk* gazetesi, 4 Eylül 2007 (www.bartin74.net/sayfalar/haberdetay.asp?id=1696).

125. 15 Ekim 1968.

kanı Charles De Gaulle, Federal Almanya Başbakanı Kurt Kiesinger Türkiye'ye geldiler. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Irak'ı, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti.

İlk kadın gazetecilerden Sabiha Sertel,[126] sol tarihinin önemli isimlerinden Reşat Fuat Baraner, milli mücadele komutanları Orgeneral Ali Fuat Cebesoy[127] ile Orgeneral Kâzım Özalp[128] ve gazeteci Refii Cevat Ulunay[129] 1968'de öldüler.

126. Sabiha Sertel (1895-1968) Selanik'te doğdu, Bakü'de öldü. Ortaöğrenimini Fransız okulunda tamamladı. Ailesiyle birlikte geldiği İstanbul'da 1915'te gazeteci Zekeriya Sertel'le evlendi. 1919'da başladığı *Büyük Mecmua*'da kadın sorunu hakkında yazmaya başladı. 1919'da eşiyle birlikte ABD'ye gitti, sosyal hizmet eğitimi aldı. Dönüşte eşiyle birlikte *Resimli Ay* dergisini çıkardı (1924-31). İşçi sınıfı hakkında sosyal ve politik düzeni eleştiren yazılar yazdı. Zekeriya Sertel ve F. Sabri Duran'la *Çocuk Ansiklopedisi*'ni (1927-28, 4 cilt) hazırladı ve *Cumhuriyet* gazetesinin çıkardığı *Hayat Ansiklopedisi*'nde çalıştı (1932). 1945'te *Tan* gazetesinin yakılması ve açılan davalar nedeniyle 1950'de yurtdışına çıktı. Sabiha Sertel Paris, Budapeşte, Moskova ve Bakü'de yaşadı. Türkiye Komünist Partisi'nin çalışmalarına katıldı. Budapeşte Radyosu'nun Türkçe yayınlar servisinde çalıştı. Türkiye'ye dönme talebi reddedildi. Gazeteciliğinin yanı sıra *Tevfik Fikret-Mehmet Akif Kavgası* (1940), *Tevfik Fikret İdeolojisi ve Felsefesi* (1946) isimli inceleme kitaplarıyla da dikkati çeken Sabiha Sertel'in anılarını topladığı *Roman Gibi* ölümünden sonra 1969'da yayımlandı.

127. Ali Fuat Cebesoy (1882-1968, İstanbul) Harp Okulu'nda Mustafa Kemal ile sınıf arkadaşıydı. Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Sivas Kongresi sonrasında Umum Kuvayı Milliye komutanı oldu. Milli Mücadele'de Garp Cephesi komutanıyken atandığı Moskova Büyükelçiliği sırasında Türkiye'nin kuzeydoğu sınırlarını belirleyen Moskova Antlaşmasını imzaladı. 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. 1926'da İzmir Suikastı sanığı olarak tutuklandı, yargılandı, beraat etti. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı yıllarında milletvekili olarak tekrar Meclise girdi, Bayındırlık Bakanlığı (1939-43) ve TBMM Başkanlığı da (1947-50) yaptı.

128. Kâzım Özalp (1882-1968, Titos Veles, Makedonya) Selanik'te subayken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. 31 Mart Ayaklanması'nın bastırılması hareketi, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'na katıldı, Milli Mücadele'de Kuzey Cephesi komutanıydı. 1920'de Aznavur Ayaklanması'nı bastırdı. I. Dönem Meclise girdi, Sakarya Savaşı'na katıldı, tümgeneral oldu. 1922'de Milli Savunma Bakanlığını üstlendi, TBMM Başkanlığı (1924-35) ve ikinci kez Milli Savunma Bakanlığı (1935-39) görevlerinde bulundu.

129. Refii Cevat Ulunay (1890-1968) gazeteci olarak yazdığı yazılarla Milli Mücadele'ye karşı çıkınca Cumhuriyetin kuruluşundan sonra sürgüne gönderildi, 1938'de Türkiye'ye döndükten sonra *Yeni Sabah* gazetesinde yazdı, sonra *Milliyet* gazetesinde köşe yazarı oldu.

Dünyanın 68'i

1968 barış mesajlarıyla başladı. Uluslararası İnsan Hakları yıllıydı; Birleşmiş Milletler, üye ülkeleri yıl boyunca insan haklarının gelişimi için çalışmaya davet etti. Kübalılar ise 68'i "Che Guevara ve Kahraman Gerilla Yılı"[1] ilan etmişti. Her iki çağrıya da devletler değilse de dünyanın dört bir yanında gençler ve halklar baskıya karşı özgürlük talebiyle ses verdi.

Dünyanın pek çok yerinde sokaklara dökülmek, üniversiteleri işgal etmek, fabrikalarda ayaklanmak için ortak nedenler vardı; ülkelere özgü durumlar da. Böylece, içinde yaşanılan sosyal/siyasal/toplumsal koşullara eleştiri/itiraz/isyan/ayaklanma ülkeden ülkeye, kıtadan kıtaya yayıldı.

Dünyanın esas olarak iki merkezi vardı; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Amerika Birleşik Devletleri. ABD ve NATO üyesi Avrupa ülkeleri Batı olarak adlandırılıyordu; Sovyetler ve Varşova Paktı ülkeleri ise Doğu. 1968, İkinci Dünya Savaşı bitiminden[2] Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1990'lara kadar 40-45 yıl süren "Soğuk Savaş"[3] döneminin ilk yarısının sonuna denk düşüyor.[4] Soğuk Savaş denince akla çatışma, gerilim, rekabet, casusluk faaliyetleri, propaganda, silahlanma, NATO ve Varşova Paktı ile askeri üsler geliyor. Tabii ki, Türkiye de NATO üyesi ve ABD'nin sadık bir müttefiki olarak bütün bu gelişmelerin içinde yer aldı. İki "süper güç" arasındaki dünyaya hâkim olmayı hedefleyen hegemonya mücadelesi, başta nükleer silahlanma olmak üzere uzay alanındaki yarışta ifadesini buluyordu. ABD'nin komünizme karşı mücadele ekseninde, SSCB'nin de bu dolayımla şekillendirdiği iç ve dış politika, her iki ülke ve müttefik halkları için daha fazla baskı anlamına da geliyordu. Soğuk Savaş döneminde CIA ve NATO destekli NATO üyesi ülkelerde "Süper NATO" ya da İtalya'daki adıyla "Gladyo", Türkiye'de de Kontrgerilla olarak bilinen yapıların "komünizmle mücadele" adına özgürlüklere karşı sabotaj, darbe, suikast gibi faaliyetleri çok sayıda insanın hayatına mal oldu. Kontrgerillanın faaliyetleri halen bü-

1. Ernesto Che Guevara (1928-1967) Küba Devrimi için Fidel Castro ve arkadaşlarıyla birlikte savaştıktan sonra, dünyayı dolaştı, en son Bolivya'da bir devrim başlatmak üzereyken CIA destekli Bolivya Ordusu tarafından yakalandı ve öldürüldü. Che'nin naaşı 1999'da Küba'ya getirildi. 1968'in "Che Guevara ve Kahraman Gerilla Yılı" ilan edildiğini Tarık Ali yazıyor (*Sokak Savaşı Yılları*, çev. Osman Yener, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s. 245).

2. Soğuk Savaş'ın başlangıç yılı olarak farklı tarihler veriliyor; mesela David Miller 4 Nisan 1949'da NATO'nun kurulmasını Soğuk Savaş'ın başlangıç tarihi olarak alıyor (bkz. *The Cold War: A Military History*, Londra: Pimlico Publisher, 2001).

3. "Soğuk Savaş" tanımını ilk kez ABD Başkanı Harry S. Truman'ın danışmanı Bernard Baruch kullanıyor: "Lafı dolandırmadan söyleyelim, bugün Soğuk Savaş'ın tam ortasındayız. Düşmanlarımız ülke içinde ve dışında bulunabilir. Bizim huzursuzluğumuz onların başarısının can damarıdır. Dünya barışı bizim politik sistemimizin amacı ve umududur" (16 Nisan 1947, "Bernard Baruch coins the term 'Cold War'", www.history.com/ this-day-in-history.do?action=tdihArticleCategory&id=2639).

tünüyle ortaya çıkarılıp yok edilemedi. Sovyet Bloğunda da Sovyetler Birliği İstihbarat Örgütü KGB'nin başı çektiği yapılar sadece rejim muhaliflerini değil, neredeyse bütün yurttaşları izleyerek, fişleyerek, korkutarak faaliyetlerini sürdürdü. Bu uygulamalar Sibirya'ya sürgünler, insanları akıl hastanelerine kapatarak bertaraf etme gibi baskıcı politikalarla çok sayıda insanın hayatını elinden aldı. Şimdi, açılmaya başlayan Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı ülkelerinin gizli servis arşivleri durumun vahametini gösteriyor.

1968'in başında 23 Ocakta ABD istihbarat gemisi Pueblo'nun Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin (Kuzey Kore) uyarılarına rağmen ülkenin karasularına doğru yaklaşmasıyla başlayan gerilim, iki blok arasında savaşa neden olabileceği kaygıları yarattı. Pueblo, oşinografik bir çalışma nedeniyle Kore açıklarında bulunduğu iddia edilse de, Kuzey Kore ile Sovyetler Birliği arasındaki elektronik haberleşmeyi izlemek ve Kuzey Kore karasuları çevresindeki deniz hareketliliğini gözlemek için oradaydı. Kuzey Kore'nin karasularına girdikleri zaman rehin aldığı gemi mürettebatını on bir ay sonra 23 Aralıkta serbest bırakmasıyla sorun kısmen çözümlendi.

Sovyetler ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler de hayli sorunluydu. Sorunlar kısa sürede sınır çatışmalarına kadar varacaktı. ABD yeni başkanım seçmeye hazırlanırken, Sovyetler Birliği'nde Çekoslovakya'nın işgaliyle ülkeyi yöneten üçlü iktidarda Leonid Brejnev[5] öne çıktı. ABD'nin komünizme karşı mücadele eksenli politikasıyla Sovyet Bloğu ülkelerindeki muhalefet, Brejnev'in giderek sertleşmesine vesile oldu. Brejnev, "Komünizmin ilkelerine yönelik bir tehdidin varlığı Sovyet Bloğu ülkelerinin içişlerine müdahale hakkı verir" sözleriyle özetlenebilen, kendi adıyla anılan "Brejnev doktrini"ni ilan etti. ABD de İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana çoğu Soğuk Savaş döneminde, kimi ülkelerde birden çok kez olmak üzere 55 ülkeye askeri ve istihbarat operasyonları yaptı, yapmaya devam ediyor.[6]

Soğuk Savaş yıllarında dünya nükleer tehdidi her an yaşadı. ABD'nin 1950'lerden başlayarak çoğu Batı Almanya'da olmak üzere İngiltere, Türkiye, Hollanda, Yunanistan ve Belçika ile o sıra NATO üyesi olmayan İspanya'da kara, hava ve denizde konuşlandırdığı nükleer savaş başlıklarının sayısı 7300'e ulaştı.[7] 1968'de Sovyetler Birliği öncülüğünde Varşova Paktı ordularının Çekoslovakya'yı işgali NATO komutanlarını öylesine karamsarlığa düşürmüştü ki, İngiltere arşivlerinden çıkan bilgilere göre, o sıra nükleer silah kullanımına bile niyetlenilmişti.[8] Bu gerçekleşmedi, ancak bu yıllarda iki süper güç doğrudan değilse de Angola Ulusal Kurtuluş Savaşı ve La-

4. Berlin ve Berlin Duvarı Soğuk Savaş'ın önemli konularından biriydi. Doğu Berlinlilerin Batı'ya geçmesini engellemek için 13 Ağustos 1961'de inşasına başlanan Duvar, Doğu Berlin hükümetinin isteyen Batı'ya geçebilir duyurusuyla 9 Kasım 1989'da yıkılmaya başladı. Bu olay hem iki Almanya'nın birleşmesini hem de Soğuk Savaş'ın bitmesi sürecini başlatan bir adım olarak değerlendiriliyor.

5. Leonid Brejnev (1906-1982) çok genç yaşta Komünist Partisi gençlik örgütü Komsomol'a üye oldu, 1964'te Komünist Partisi 1. Sekreteriydi. Brejnev, Aleksey Kosigin ve Nikolay Podgorni'yle birlikte 1970'e kadar üçlü iktidarla ülkeyi yönettikten sonra tek yönetici haline geldi, ölünceye kadar Sovyetler Birliği'ni yönetti. ABD-SSCB arasındaki D'etant (yumuşama) politikalarının mimari olarak biliniyor. ABD ile SALT1, SALT2 olarak bilinen silahsızlanma anlaşmalarını imzaladı.

6. Bkz. William Blum, *Killing Hope: U.S. Military and CIA Interventions Since World War II*, Monroe, Maine: Common Courage Press, 1995. 55 ülke arasında Türkiye görünmüyor, ayrıca Blum'un çalışması 1995 basımı olduğuna göre sonrasındaki Irak, Afganistan, Sırbistan ve Kosova gibi müdahaleler sayıyı artırmaya devam ediyor.

7. David Heller ve Hans Lammerant, "U.S. Nuclear Weapons Bases in Europe", *The Bases of Empire: The Global Struggle against U.S. Military Posts* içinde, haz. Catherine Lutz, Transnational Institute, Londra: Pluto Press, 2009, s. 97.

8. "Nato's 1968 nuclear option", 1 Ocak 1999 Cuma, news.bbc.co.uk/1/hi/special_report/1999/01/99/1968_secret_history/245677.stm.

os iç savaşı örneklerinde olduğu gibi destekledikleri taraflar yoluyla adeta birbirleriyle savaş halindeydi. 1970'lerle birlikte, silahsızlanma görüşmeleriyle iki kutup arasındaki ilişkiler yumuşamaya başladı. 2007 verilerine göre, ABD Savunma Bakanlığı 46 ülke ve bölgede 909 askeri üs ve tesiste 190 bin asker, 115 bin sivil görevli bulunduruyor. ABD Silahlı Kuvvetleri 146 milyar ABD doları değerinde 795 bin dekar toprağın üzerinde 26 bin binanın sahibi ya da kiracısı durumunda. ABD kadar yaygınlaşamayan Sovyetler Birliği'nin de Varşova Paktı ülkelerinin yanı sıra Cezayir, Angola, Küba, Etiyopya, Hindistan, Libya, Peru, Güney Yemen ve Vietnam'da üsleri vardı. Her iki süper güç de kontrolleri altındaki ülke ya da savaşan taraflara danışmanlar, eğitim ve silah transferleri için büyük paralar harcadılar.[9]

İki kutuplu cepheleşmede doğrudan yer almak istemeyen ülkelerin bir bölümü bugün hâlâ sürmekte olan Bağlantısızlar Hareketi'ni kurdu.[10]

1968'de Afrika kıtasında ulusal kurtuluş savaşları, iç savaşlar, etnik sorunlar, Güney Afrika'da Apartheid'a karşı mücadele sürüyordu. Uruguay'da Tupomarolar ayaklanır, Asya'da Kamboçya ve Myanmar'da iç savaş yaşanırken, İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA) silahlı mücadelenin taşlarını döşüyor, Bask Ülkesi ve Özgürlük İçin Bask Örgütü (ETA) İspanya'da diktatör Francisco Franco rejimine karşı silahlı mücadele kararı alıyordu. Yunanistan'da önceki yıl darbe yapan Albaylar Cuntası iktidardaydı. 1968'de diktatörler sayılamayacak kadar çoktu. Ortadoğu'da önceki yıl Altı Gün Savaşında (Arap-İsrail Savaşı) İsrail'in Gazze Şeridi, Batı Şeria ve Kudüs'ü almasıyla Filistin-İsrail sorunu tırmanıyordu.[11] Ve elbette, 1968'de dünyanın bir merkezi de Vietnam'dı.

Tet saldırısı

30 Ocak 1968.[12] Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi (NLF) 36 bin askeriyle ABD'nin Da Nang'daki hava üssüyle ülkenin yedi bölgesinde henüz şafak sökerken saldırıya geçtiğinde Vietnam yeni yılı, Tet'i de selamlıyordu. Bu olay tarihe Tet saldırısı olarak geçti. Gerillalar Ocak 30'u 31'e bağlayan gece ülkenin 44 eyaletinin 36'sına birden saldırdı. Bu arada, Güney Vietnam'ın başkenti Saygon'da (Ho Chi Minh City) da 20 gerilla basın merkezlerinin ve gazetecilerin anında görebilecekleri bir adrese saldırmak üzereydi. Domates sepetleriyle cephane ve patlayıcılar taşınmış, kamyonet ayarlanmıştı. Washington'a esas sürprizi ABD Büyükelçiliğine saldıran bu 20 gerilla yaptı. Altı saat süren çatışmada elçilik duvarları delinmiş, bahçe Amerikalı görevlilerin ve gerillaların cesetleriyle dolmuştu. Gazeteciler olayı anında dünyaya geçince Amerikalılar da Elçilik

9. Catherine Lutz, "Introduction: Bases, Empire, and Global Response", *The Bases of Empire: The Global Struggle against U.S. Military Posts*, s. 1-18.

10. 25 ülke Eylül 1961'de esas olarak Yugoslavya Devlet Başkanı Josip Tito'nun inisiyatifiyle Belgrad'da Bağlantısız Ülkeler Konferansında bir araya geldi. Tito Sovyetler Birliği ile ABD arasında hızlanan silahlanma yarışının savaşa yol açabileceği kaygısı taşıyordu. Resmi bir yapının harekete zarar verebileceği kaygısıyla konferansların yapıldığı ülkenin devlet başkanı sonraki zirveye kadar hareketin başkanı olacaktı, koordinasyon ofisi de Birleşmiş Milletler'de bulunacaktı. 1968'deki başkan İkinci Konferans Kahire'de toplandığı için Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdül Nasır'dı. Yıllar içinde üye sayısı artan harekette bugün BM üyelerinin üçte ikisi, 118 ülke yer alıyor ve hareket politik, ekonomik ve kültürel anlamda bir platform olarak varlığını sürdürüyor (bkz. *The Non-Aligned Movement (NAM)*, www.nam. gov.za/background/background.htm).

11. 5-10 Haziran 1967'de hava saldırılarıyla başlayan savaşta, İsrail Mısır (Gazze Şeridi ve Sina Yarımadası), Ürdün (Batı Şeria), Suriye (Golan Tepeleri) toprakları ile Doğu Kudüs'ü işgal etti.

12. Vietnam için kaynaklar: Jack Shulimson, *TET-1968*, New York: Bantam Books, 1988 ve Spencer C. Tucker, *Vietnam*, Londra: UCL Press, 1999.

baskını ve sonrasında 25 gün süren saldırıları oturma odalarındaki televizyonlardan neredeyse anbean izlediler. Bu saldırılarda özellikle Güney Vietnam Polis Şefi Nguyên Ngoc Loan'ın bir gerilla subayını başından vurarak infaz etmesi savaşın korkunçluğunu gösterdi, barışın simgesi oldu; fotoğrafı çeken Eddie Adams'a da 1969'da Pulitzer gazetecilik ödülünü getirdi. ABD kaynaklarına göre iki günde 1001 ABD askeri, 30 binin üstünde gerilla hayatını kaybetti. Çok yoğun çatışmaların yaşandığı 1968 yılında 16 bin Amerikan askeri öldü. ABD'nin bütün savaş boyunca Vietnam'da 58 bin askerini kaybettiği hatırlanırsa, tüm kayıpların dörtte birinden fazlası anlamına geliyordu bu. Dünya bu saldırıyı "gerilla askeri anlamda kaybetti ama politik olarak kazandı" şeklinde yorumladı. Nitekim, yedi yıl sonra 30 Nisan 1975'te, savaşın son gününde, Vietnam Halk Kurtuluş Ordusu tankları ABD Büyükelçiliği duvarlarını yıkarken, içerdekiler bu kez binanın damına inen helikopterlerle kaçıyorlardı. 1968'de ABD medyası savaşın bitmesine verdiği katkılarla hayli puan topladı. Tet saldırısı üzerinden iki ay geçmeden Başkan Lyndon B. Johnson ikinci kez başkanlığa adaylığını koymayacağını açıkladı, Vietnam'daki ABD komutanı General William C. Westmoreland görevden alındı. O sıralarda askerliğin zorunlu olduğu ABD'de genç tabutlar kitlesel bir savaş karşıtı hareketin doğmasına yol açtı; dünyanın dört bir yanında da milyonlarca insan, özellikle de gençler, Vietnam halkıyla dayanışma içinde savaşa karşı sokaklara döküldü. ABD'de Irak işgaline karşı tepkilerin "Vietnam" sırasındakilerden daha az kitleselleşmesini de ABD'de askerliğin artık zorunlu değil, profesyonel olmasına bağlamak yanlış olmaz.

Kapitalizm durgunlaşırken

Kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı ertesi girdiği yeniden yapılanma süreciyle esas olarak ABD, Avrupa ülkeleri ve Japonya'da toplum belli bir "refah seviyesi"ne ulaşmış, 68'e gelindiğinde ise işsizlerin artışıyla kendini gösteren bir durgunlaşma dönemine gelinmişti. Refah seviyesi çoğunluğun, eğer işsiz değillerse ağır şartlarda çalışması, azınlığın da zenginliğine zenginlik katması demekti. Tarımda da makineleşmeyle birlikte köylüler 1950'lerin sonunda kentlere göç etmişler, dahası tıpkı Türkiye'de de yaşandığı gibi şehir yüzü göremeden iş bulabilecekleri en yakın, hatta bazen uzak ülkelerin metropollerinde işçi/işsiz/kaçak işçi olmaya başlamışlardı. Otoriter yapısıyla üniversiteler de kapitalizmin yeni evresinde sanayiye uygun, ihtiyaç duyulan vasıflı işçileri yetiştirecek bir eğitimi hedefliyordu. Yükseköğrenim "görüşü olmayan aydınlar" yetiştirmeye göre tasarlanmıştı.[13] Üniversitenin ve genelde sistemin öğrenciye, bireye, yurttaşa yer vermeyen hiyerarşik ve otoriter yapısı, sınav sistemi, müfredat içeriği, gençlerin bugünün deyimiyle "benim adıma asla"da ifadesini bulan muhalefetiyle karşılaştı; gençler karar mekanizmalarında yer almak istiyordu öncelikle. Hayallerle dayatılan arasında sıkışılıyor, anne babalar gibi olmaya karşı çıkılıyordu. Hızla tektipleşen bu hayat tarzına kültürel karşı çıkış ABD'de Hippi-Beatnik adıyla geldi. Çin Kültür devrimi, sömürgelerdeki ulusal kurtuluş mücadeleleri, kapitalizme yönelik eleştirel çalışmalar, giderek artan okuma iştahıyla gelen bilgi ve bilinç de gençliğin isyanını

13. Gareth Stedman Jones, "The Meaning of the Student Revolt", *Student Power: Problems, Diagnosis, Action* içinde, haz. Alexander Cockburn ve Robin Blackburn, Middlesex, İngiltere: Penguin Books, 1969, s. 33.

besliyordu. Bu arada, Avrupa'daki Komünist Partilerin Sovyetler Birliği çizgisinde resmileştirilen "Marksizm" yorumuna da karşı çıkılıyor, yeni bir "sol" arayışı gündeme oturuyordu. Tet saldırısıyla birlikte ABD'nin 15 bin mil ötedeki bir Asya ülkesini işgal ederek yürüttüğü vahşet dünya halklarının ve elbette ki gençliğin gözünde emperyalizmi daha bir görünür kıldı; yaşanan öfkeyi, başkaldırıyı, protestoları dünyanın pek çok ülkesinde üniversite gençliğinin, yer yer de işçi sınıfıyla birlikte, kitlesel isyanına dönüştürdü. 68'in isyancıları sadece Vietnam'ı değil, dünyanın herhangi bir yerindeki baskıları, katliamları da dert ediyorlar; kendilerini dünyalı olarak da görüyor, enternasyonalizmin gereğini yerine getirmeye çalışıyorlardı. Büyükelçilik binaları protesto adresleri oluyor, dünyanın başka ülkelerinde yaşanan baskılara karşı çıkılıyor, başka ülkelerin muhalifleriyle dayanışıyorlardı. "1968 kuşağı" diye anılanlar İkinci Dünya Savaşı sonrası doğan kalabalık kuşaktı (1944-53 yıllarında doğanlar 1968'de 15-24 yaşlarındaydı). Türkiye gibi pek çok ülkede savaş sonrası doğum patlaması (*baby boom*) adı verilen yükselen doğurganlık eğilimleri yaşandı. Kimileri 1968 olaylarını yine dünyadaki görece yüksek genç nüfus oranına bağlar.[14] 1968'de hızla politikleşen gençliğin, mesela yedi yıl önce nasıl olduğu üzerine Almanya üzerinden fikir sahibi olmak için Habermas ve arkadaşlarının 1961'de "Üniversite öğrencisi ve siyaset" başlıklı araştırmasına bakalım: Gençlerin yüzde 66'sı apolitik, yüzde 16'sı otoriteye bağımlı, sadece yüzde 19'u "kesin demokrat".[15]

"Sosyalist Blok" gençleri de, ağır baskı ve ağır bedel ödemenin kesinliğine karşın, ülkelerindeki rejimleri protesto yollarını bulmaya çalışıyor, yer yer de buluyorlardı.

Nasıl bir hayat?

1960'lar sinema ve televizyonun yaygınlaşmaya başladığı, dolayısıyla dünyadan haberdar olmanın kolaylaştığı, okulların çoğaldığı, üniversite dahil okuma imkânlarının artırılarak teşvik edildiği yıllardı. Yine de, mesela İngiltere'de sınıf ve cinsiyet ayrımcılığını birlikte yaşayan işçi sınıfından 600 kızdan sadece birinin üniversiteye girme şansı vardı.[16] Bilgisayarların birkaç yüz sözcüklü belleklerine kocaman odalar yetmiyor, adı internet olarak henüz konulmayan bir sistem üzerine çalışılıyor, dünyanın her yerinde, tabii Türkiye'de de, gençler Joan Baez, Bob Dylan, Rolling Stones, Beatles şarkıları söylüyorlardı.

Moda gündelik hayatın rahatlıklarını gözeten bir yerden yeni bir şıklık anlayışıyla dönüştürülerek yeniden kuruluyordu. Hep dendiği gibi moda diktasını terk etti, zamanın ruhuna uyarak herkes için özgürlüğe yol vermek zorunda kaldı. Mary Quant'ın keşfi mini etek duraktan kalkmak üzere olan otobüse koşabilecek kadar pratik ve özgürlükçüydü. 68'de etekler dize doğru inerken, üzerine maksi palto da geçirilse mini etek hükmünü koruyordu. Yaratıcısının "artık sıkıcı ve klasik oldu" demesine de kimsenin aldırdığı yoktu. Kazaklar, bluzlar bedene yapışıktı; üzerleri-

14. Ferhunde Özbay, "Türkiye'de Gençlik, Nüfus ve İktidar", *Türkiye'de İktidarı Yeniden Düşünmek*, haz. Murat Güney, İstanbul: Varlık, 2009.

15. Jürgen Habermas, Ludwig von Friedeburg, Christoph Oehler, Friedrich Weltz, *Student und Politik. Eine soziologische Untersuchung zum politischen Bewußtsein Frankfurter Studenten*, Neuwied/Berlin, 1961.

16. Alexander Cockburn, "Introduction", *Student Power: Problems, Diagnosis Action* içinde, s. 17.

ne dar uzun ceketler giyiliyordu. "Boydan" denen, yani bel kesimsiz yakalı ya da yakasız elbiselerin şıklığı daha çok da "mini" olmaktan geliyordu. Kadınlar hızla pantolona meylediyordu ama mesela Londra'nın lüks restoranlarında şef garsonların pantolonlu kadınları geri çevirdiği, ya da pantolonlarını çıkarttırıp varsa uzun ceketleriyle restoranda bulunma şansı tanıdıkları üzerine hikâyeler de anlatılıyordu. Külotlu çorapla hazır giyim, 1968'e gelindiğinde hayli yaygınlaşarak "mini" giyenlerin hayatını kurtardı; aksi takdirde jartiyerli çoraplarla miniyi idare etmek o kadar kolay olmayacaktı. İki yıl önce moda dünyasına giren süper model Twiggy artık bütün dünyada tanınıyordu; kısacık saçları, çırpı bedeni ve kirpik makyajıyla genç kadınların ikonuydu.[17] Dize kadar hatta dizüstüne çıkan uzun çizmeler de çok revaçtaydı, tabii ki makosenler, yumuşacık düz ayak loafer'larla haşpapiler de. Erkekler fitilli kadife pantolonlar, süveterler, yine fitilli kadife ceketler, uzun saçlar ve sakallarla hem modayı yönlendiriyor, hem de modadan etkileniyorlardı. Dünyanın isyancı kızlarıyla oğlanları da kadifeyi seviyor, botlara, gocuklara, parkaya takılıyordu. Che sakallılar kızlardan fazladan puan alıyordu.

Avrupa: Çokyönlü muhalefet

Kapitalizme, reel sosyalizme ve diktatörlüklere karşı mücadelenin aynı anda yaşanması Avrupa'yı 1968 isyanının önemli bir merkezi yaptı. Vietnam'la, Vietnam Savaşı'na katılmayı reddeden asker kaçaklarıyla ve dünyanın başka ülkelerindeki baskılara karşı özgürlük mücadelesi verenlerle dayanışma deyince de akla önce Avrupa geldi. Latin Amerika'dan Afrika'ya dünyanın o günkü gençleri halen en çok Fransa gençliğinden etkilendiklerini ve onlara imrendiklerini tekrarlamaya devam ediyorlar.

Fransa: Barikatlarla devrim!

Fransa 68'e,[18] hızlı büyümeden payını alamayan, ücretleri bir türlü artmayan, izin hakkını kazanamayan/kullanamayan, tuvaletsiz, banyosuz evlerde barınmaya çalışan işçilerin karşılaştıkları önlenemeyen iş kazaları, grevler ve fabrika işgalleriyle geçen bir yılın ardından girdi. Öğrenciler ABD'nin Vietnam'daki savaşına karşı çıkıyor, odalarına, masalarına önceki yıl 9 Ekimde Bolivya'da öldürülen Che Guevara'nın posterlerini asıyor, Çin'de bir yıl önce tamamlanan Kültür Devrimiyle ilgili haberleri yanlı ve düşmanca buluyor, yurtdışı, özellikle de İskandinavya'ya seyahatleri cinsel özgürlük üzerine tartışmalara yol açıyordu. Fransız Komünist Partisi (FKP) esas olarak engelleyici bir rolle gençliğin karşısına geçerken, sol, anarşistlerden Troçkistlere, Maoistlere çeşitlilik gösteriyor, işçi konfederasyonları birbirleriyle çatışırken eylemde örgütlenen, örgütlendikçe ayaklanan işçilerin o kadar karşısında olamıyorlardı.

İlk ayaklananlar Nanterre Üniversitesi öğrencileri oldu. Kampüste hayat dayanılmazdı. Derse gir, dersten çık, kafeteryada uzun yemek kuyruklarında bekle, yine derse gir, dersten çık, ders

17. www.twiggylawson.co.uk.

18. Fransa için ağırlıklı olarak yararlanılan kaynak: *'68 Fransa: Gerçekçi Olun İmkânsızı İsteyin*, haz. ve çev. Aydın Demirer, İstanbul: Metis, Haziran 1987.

çalış! Yasağı bol, özgürlüğü çok sınırlı bu ortamda ilk slogan "kız ve erkek yurtları arasında dolaşım özgürlüğü istiyoruz" oldu. Liderleri halen 68 denince ilk akla gelen isimlerden Daniel Cohn-Bendit idi. Nanterre'deki eylemlere Nisan sonunda Paris'ten ses geldi.

5 Mayıs 1968 Karl Marx'ın 150. doğum günü; Paris'te "Marx ve Çağdaş Bilimsel Düşünce" adıyla bir konferans yapılırken öğrenciler de sokaklarda polisin kendilerini Sorbonne'dan uzaklaştırmasını protesto ediyor, Quarter Latin'deki çatışmalarda arkadaşlarının gözaltına alınmasına öğretim üyeleriyle birlikte boykotla karşılık veriyordu. Marx Konferansı için Paris'te bulunan Hobsbawm hayretler içinde "Öğrencilerin yürüyüş yaptığı sırada toplantıda Marksist yorum mevzuu tartışılıyordu. Dışarıda olup bitenleri kimsenin durup düşünmeye niyeti yoktu sanki" diye yazıyor.[19] Resmi sol'u daha iyi ne özetleyebilirdi ki?

Mayısın ortasına kadar 50 binlerle başlayan, sonunda 800 bine varan işçinin katıldığı genel greve gençler destek gösterisi yaptı; bin yaralı, yüzlerce gözaltı. Odeon Tiyatrosu'nun işgalini grevdeki işçilerin Renault fabrikasına kızıl bayrak çekmesi, 10 milyona yakın işçinin üretimi durdurması izledi. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)[20] içinde et ve süt fiyatlarında düşme olasılığı belirince üreticiler de eyleme geçti. Devlet memurlarının da greve başlayıp, işyerlerini işgal ederek kızıl bayrakları çekmesiyle üretim de hizmetler de duruyor, neredeyse sadece doğumlar kaydediliyor, ölüler defnediliyor, fırınlar halktan gelen istek üzerine çalışıyorlardı. Liseliler boykottaydı, öğretmenler de. Darphanede para basılmadığından para sıkıntısı da başladı. Polislerin grevdeki işçileri bastırma emrine uymadıkları örnekler de yaşanıyordu. Valilik çalışanlarının greve gitmesiyle de merkezin birçok bölgeyle ilişkisi tamamen kesiliyor, merkezi grev komiteleri devlet kurumlarının yerini alıyordu. Fransa sokaklarında parke taşlarından sokak lambalarına ele geçen her şeyle barikatlar oluşturuluyor, yedi-sekiz saate varan çatışmalarda polis gaz kullanıyor, copla göstericilere saldırıyor, gözaltına alıyordu. İki taraftan da yaralananların sayısı artık bilinemez hale gelmişti. Tam o günlerde, Jean-Paul Sartre,[21] Daniel Cohn-Bendit'le yaptığı söyleşide doğrudan kendi görüşlerini açıklamadan, "Birçok kimsenin anlamadığı, bir program yapmaya çalışmamanız, hareketinize bir strüktür vermeyişiniz kuşkuya yol açıyor. Sizi yok ettiğinizin yerine ne koyacağınızı bilmeden –hiç olmazsa söylemeden– her şeyi kırmaya çalışmakla itham ediyorlar" tespitini aktararak sorusunu yöneltiyor. Bendit, itham edenlerin beklediği gibi olsaydı herkesin rahatlayacağını söyledikten sonra ekliyor: "Hareketimizin gücü, işte bu kontrol edilemeyen, kendiliğinden oluşuna dayanmasında, belli bir yola sokmadan heyecan vermesinde, başlattığı eylemden kendi hesabına yararlanmasındadır." Bendit, Sartre'a amaçlarını da "rejimin devrilmesidir" şeklinde açıklıyordu.

De Gaulle Mayıs sonunda harekete geçti, Paris'te bir milyon kişi de Cumhurbaşkanına destek için yürüdü, sonraki gün de tanklar ve paraşütçüler Paris'i sardı. De Gaulle Meclisi dağıtarak gittiği seçimlerde yine kazandı, Komünist Partisi kaybetti, Sosyalist Parti Meclis'teki sandalye

19. Eric Hobsbawm, *Tuhaf Zamanlar*, çev. Saliha Nilüfer, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 332.

20. Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda 1957'de Avrupa Ekonomik Topluluğu ya da Ortak Pazar adıyla bir araya geldi, bugünün Avrupa Birliği'nin 27 üyesi bulunuyor.

21. Jean-Paul Sartre'ın Daniel Cohn-Bendit'le yaptığı, 20 Mayıs 1968'de haftalık *Le Nouvel Observateur* dergisinde yayımlanan görüşmesi için bkz. Rudi Dutschke, Wolfgang Lefevre, Daniel Cohn-Bendit, Jacques Sauvageot, *Ne İstiyoruz?*, çev. Mehmet Faruk, İstanbul: Altın Kitaplar, 1968, s. 160.

sayısını ikiye katladı. İddia o ki, De Gaulle Baden Baden'de görüştüğü Almanya'daki Fransız Kuvvetleri Komutanı General Massu'dan ülkedeki ayaklamayı bastırmada ordunun desteğini alma sözü karşılığında kendisine de suikast girişimlerinde bulunan Cezayir İç Savaşı'nda faaliyet gösteren OAS (Gizli Ordu Örgütü)[22] liderlerini affetti. "Düzen"in sağlanması zaman aldı, grevler, işgaller birden durmadı, direnenler hapse atıldı, işgaldeki fabrikalarda işçiler zorla işbaşı yaptırıldı. Grevler nedeniyle çalışamaz duruma gelen devlet radyo ve televizyonunda duruma el kondu, çalışanların yüzde 40'ı işten çıkarıldı. Bütün bu çatışmalarda en az beş kişi öldü. Öğrenciler Sovyet tanklarının Çekoslovakya'yı işgalini, Meksika'da yaşanan katliamı protesto etmekten geri kalmadı. İşçileri fabrikalara döndüren sözler pek yerine getirilemedi, hapşırdığında Fransa'nın hastalanacağına inanılan Renault işçileri de çareyi yine grevde buldu. Yaşananlar "Öğrenciler okumuyor, öğretmenler okutmuyor, işçiler ve köylüler/çiftçiler üretmiyor, hükümet de hükümet edemiyordu" cümlesiyle özetlenebilirdi, bu da bir "devrim durumu"nu çağrıştırıyordu. Nitekim Hobsbawm, "1968 olayları bir öğrenci ayaklanmasına benziyordu. Öte yandan o tarihte Paris duvarlarını inceleyen herhangi birinin görebileceği gibi tuhaf bir devrim retoriğine sahipti" diyor,[23] o günlerle ilgili. Bugün biraz daha net söylendiği üzere, ayaklanmanın getirdikleri "kültürel bir devrim"di. Hükümet üniversiteleri mali kısım hariç özerkleştirdi, öğrenci, çalışan, öğretim üyesi ve asistanlar üniversiteyi birlikte yönetecekti. İşçiler haklarını bir türlü alamadıklarından 1969'da da grevdeydiler. Artık insanlar her söylenene boyun eğmiyor, sorguluyor, öğrenciler öğretmenlerinin her söylediğini kanun kabul etmiyor, tartışıyor, işçiler her istenileni sorgusuz sualsiz yerine getirmiyorlardı. Kadınlar hem üniversite eylemlerinde hem de grev ve işgallerde görünür olmuşlardı; uzun soluklu bir mücadele gerektirse de kadınlar için yeni bir dönem başlıyordu. Kadın-erkek ilişkilerinde baskılar hafifledi, bu anlamda daha özgür bir hayat başladı. Kilise ise ağırlığını kaybetmişti.

İtalya: İşçiler de öğrenciler de ayakta

İtalya 1968'e üniversitelerdeki işgal ve boykotlarla girdi. Polis işgaldeki üniversiteleri boşalttı. Öğrenciler demokratik bir üniversite istiyordu. Eylemler sürüyor, öğrenciler amfilerde ders yerine politik tartışmalar yapıyordu. İşgaller liselere de sıçradı. Hızla radikalleşen öğretmenler de eylemlerde öğrencilerle birlikteydi. Öğrenci hareketi bir yandan antiotoriter, hiyerarşinin olmadığı yapılar, bir yandan da işçi sınıfı merkezli bir örgütlenme çabasındaydı.

Eylemler o kadar yayıldı ki yaz aylarında bazı hapishanelerde mahkûmlar da ayaklandı. Kasımda 12 milyon işçinin katıldığı genel grev sonrası Hıristiyan Demokrat Giovanni Leone hükümetinin istifasıyla yıl bitti. "Vietnam" ve "Çekoslovakya" protestolarının yanı sıra kitlesel öğrenci eylemleri polis saldırılarının hedefi oldu, neo-faşistlerle çatışmalar yaşandı, sağcılar solcu-

22. OAS (1961-1962) Cezayir'in Fransızlara karşı verdiği bağımsızlık savaşında (1954-1962) Fransa ordusundaki bazı subaylarla Cezayir'deki aşırı sağcı Fransız militanların kurduğu yeraltı örgütü. OAS, "Cezayir Fransızdır, Fransız kalacaktır" şiarıyla bağımsızlığı önlemek için Charles De Gaulle'e suikastlar dahil her türlü kontrgerilla faaliyetini yürüttü.

23. Bkz. Eric Hobsbawm, *Tuhaf Zamanlar*, s. 333.

lara saldırdı. Protestolarda en az dört kişi öldü, çok sayıda öğrenci ve polis yaralandı. Öğrencilerle işçiler Torino'da kapitalizme karşı mücadele için "İşçilerin ve Öğrencilerin Birliği" örgütünü kurdu.

Batı Almanya: Radikal ve enternasyonalist

Günter Grass, *Yüzyılım*'da üniversite öğrencisi Benno Ohnesorg'un[24] öldürülmesine duyduğu tepkiyle ihtilalci olmayanın, Rudi Dutschke'ye karşı girişilen suikast üzerine muhakkak ihtilalci olduğunu söylüyor.[25]

2 Haziran 1967 günü İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi ve eşi Kraliçe Farah Diba Batı Berlin Havaalanında uçaktan indiklerinde kırmızı halıların üzerinde yürüdüler. ABD'nin Vietnam politikasını destekleyen "Üçüncü Dünya"nın diktatörleriyle sıkı fıkı Hıristiyan Demokrat-Sosyal Demokrat Büyük Koalisyonu mutluydu. Kraliyet ailesini karşılayanların arasında altı aylık hükümetin Dışişleri Bakanı Willy Brandt[26] da vardı. İranlı politik mülteci Bahman Nirumand'a göre o sıra Vietnam'la meşgul sol bu ziyarete Almanya'da okuyan İranlı muhalifler olmasa o kadar da önem vermeyecekti. Solun ABD emperyalizminin Ortadoğu'daki bekçisi bir diktatör olarak gördüğü Şah belediye binasına geldiğinde bu kez de "Kahrolsun Askeri Diktatörlük", "Şahı silahlandırmayın, halkıyla savaşıyor", "politik tutuklular serbest bırakılsın" pankartlarıyla karşılandı. En az üç bin kişilik kalabalıkta Şah yanlıları protestoculara saldırmakta gecikmedi. Aynı akşam bu önemli konuklar Berlin Operası'nda Mozart dinlerken dışarıda protestocular kendilerini engellemeye çalışan polise yumurta, domates, arada da taş fırlatıyordu. Ohnesorg bu ortamda sivil polis Karl Heinz Kurras'ın kafasına sıktığı kurşunla öldü. Günter Grass, Ohnesorg'un öldürülmesini böylesine önemsemekte yalnız değildi. Daha sonra, Yeşiller'in listesinden dışişleri bakanlığı yapan Joschka Fischer de bu olayla "profesyonel devrimci" olduğunu anlatacaktı.[27]

Habermas, Ohnesorg'un cenaze töreninde yükselen otorite karşıtı hareketi "sol faşizm" olarak değerlendirse de kısa bir süre sonra bu söyleminden vazgeçti. Ulrike Meinhoff,[28] *Konkret*

24. Benno Ohnesorg (1940-1967) İlahiyat sertifikalı, Kültürel Çalışmalar bölümünde okuyan bir üniversite öğrencisiydi, evliydi, eşi o sırada bebek bekliyordu. İlk katıldığı gösteride hayatını kaybetti, yargılamada polis kazayla tabancasının ateş aldığını söyledi. Berlin Operası'nın yanına anıtı dikilen Ohnesorg'un adı doğduğu kent Hannover'de de bir köprüye verildi.

25. Bkz. Günter Grass, *Yüzyılım*, çev. Nihat Tezeren, İstanbul: Gendaş, 2000, s. 228.

26. Willy Brandt (1913-1992) İkinci Dünya Savaşı'nda mülteci olarak bulunduğu Norveç ve İsveç'te Nazi kurbanları için çalıştı, gazetecilik yaptı. Almanya'ya döndükten sonra Sosyal Demokrat Parti'de politikaya başladı, dışişleri bakanlığı ve başbakanlık yaptı, Sosyalist Enternasyonal'e başkanlık etti, Avrupa Parlamentosu'nda milletvekili olarak bulundu. 1970'te Polonya'yı Alman başbakanı olarak ziyaret ederken Varşova gettosundaki Yahudi Soykırımı anıtı da programındaydı. Brandt anıta çiçek koyduktan sonra onlarca insan ona bakarken dizlerinin üzerine çöktü ve dakikalarca öyle kaldı, ayağa kalktı ve hiçbir şey söylemeden oradan ayrıldı. 1971'de Nobel Barış Ödülü'nü aldı.

27. Paul Hockenos, *Joschka Fischer and the Making of the Berlin Republic: An Alternative History of Postwar Germany*, Londra: Oxford University Press, 2008.

28. Ulrike Meinhof (1934-1976) Oldenburg'da doğdu, 1960'larda bilinen bir entelektüel ve gazeteciydi, Sosyalist Öğrenci Örgütü üyesiydi. Solcu *Konkret* dergisi sahibi Klaus Röhl ile evlendi, dergide siyasal, toplumsal konularda ve kadın üzerine yazdı. 1968'de Röhl'den boşanınca radikal sola katıldı. Andreas Baader ve Gudrun Ensslin'le birlikte Kızıl Ordu Fraksiyonu'nu (RAF) kurdu. Baader-Meinhof Grubu olarak da tanınan grup kendini yeni faşizm dedikleri kapitalizm ve emperyalizmin baskısına karşı mücadele veren Marksist-Leninist şehir gerillası olarak tanımladı, kendilerini resmen feshettikler 1998'e kadar aralarında politikacı, sanayici, yargıç, bankacı ve ABD görevlilerinin de bulunduğu 30'dan fazla kişiyi öldürme, soygun ve bombalama eylemleri yaptı. Meinhof 1972'de yakalandı, sekiz yıl hapse mahkûm oldu, ancak 1976'da yüksek güvenlikli Stuttgard-Stammheim Cezaevi'ndeki hücresinde ölü bulundu. 1977'de de Baader'in başının arkasından vurularak, Gudrun Ensslin'in kendini asarak hücrelerinde intihar ettikleri açıklandı.

dergisinde "Farah Diba'ya Mektup" başlıklı polemikle basının kraliçenin tacının her incisini uzun uzun anlatırken İran'daki işkenceden söz etmemesini eleştiriyor, 68 protestolarının devrime dönüşmesi gerektiğini yazıyordu.

Ohnesorg'un öldürülmesine duyulan öfkenin getirdiği enerji otorite karşıtı hareketi tetiklerken kendini yeni solun bir parçası olarak tanımlayan Sosyalist Öğrenci Örgütü'nü (SDS) hayli güçlendirdi. Dutschke'nin yakın arkadaşı, Şili'nin sosyalist başkanı Salvador Allende'nin[29] yeğeni, o sıra Almanya'da okuyan Gaston Salvatore[30] o günleri "Her saniyede bir kişi sosyalist oluyordu" diye anlatıyor. Bu yaygınlaşma sırasında harekette giderek güçlenen ve çoğalan kadınlar da "erkek kulübü" dedikleri ve içinde yer aldıkları SDS'ye başkaldırmakta gecikmediler.

Federal Almanya 1968'e Ohnesorg'un öldürülmesiyle yükselen antiotoriter kitleselleşmeyle girdi. 17-18 Şubat 1968'de Batı Berlin'deki Hür Berlin Üniversitesi'nde toplanan, Tet saldırısının damgasını vurduğu Uluslararası Vietnam Kongresi'nde Dutschke şöyle konuşacaktı: "Bugün içinde yaşadığımız ve insanın özgürleşmesi için mücadele ettiğimiz tarihsel dönemdeki en önemli görev küresel devrimci güçlere düşüyor. Dünya çapında gerçekleştirilen eylemlerin kendisinde bir çeşit küresel strateji aranmalıdır."[31] Tam da o günlerde İngiltere'den yurttaşlık almak üzere olan öğrenci lideri Pakistanlı Tarık Ali kongreye katılanlar arasında Belçikalı Marksist Ernest Mandel, Fransa'dan Troçkist liderlerden Alain Krivine, Avusturyalı-Alman ozan Erich Fried gibi isimleri sayıyor, Vietnam gazisi iki Afro-Amerikalıdan söz ediyor ve kongreyi Avrupa'daki Vietnam hareketinin dönüm noktası olarak değerlendiriyor.[32] Vietnam buluşması Avrupa'nın ve dünyanın öteki bölgelerinden gelen gençlik liderleri ve eylemciler için protestolarla ilgili görüş ve taktikleri tartışmak, deneyimlerini paylaşmak için bir şans olmuştu.[33] Kongre sırasında binlerce insanın katıldığı Ho Şi Minh ve Che Guevara posterlerinin öne çıktığı yürüyüşte sokaklar "Zafer Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi'nindir" sloganıyla çınladı.

Berlin belediye başkanı da ABD yanlısı 150 bin kişilik bir gösteriyle Vietnam Kongresi ve ABD karşıtı yürüyüşü yanıtlamakta gecikmedi. Batı Berlin'in o tarihte ABD, Fransa ve İngiltere kontrolünde olduğu hatırlanırsa başkaldırının önemi, Springer Basın Grubu gazetelerinin özellikle Rudi Dutschke'yi hain ilan etmesi daha da iyi anlaşılır. Kongrenin üzerinden iki ay geçmeden aşırı sağcı bir militan 11 Nisanda Dutschke'yi sokak ortasında başından ve göğsünden nişan alarak vurdu. Dutschke ağır yaralandı. Suikast duyulduğu anda sadece Almanya'da değil, Fransa, İngiltere ve ABD başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde kitlesel gösterilerle protesto edildi. Bugün Ber-

29. Salvador Allende (1908-1973) Halk Birliği (Unidad Popular) adayı olarak 4 Eylül 1970 başkanlık seçimlerinde en çok oyu almakla birlikte yeterli oyu almadığı için Şili Anayasasına göre seçimin nihai sonucu Parlamento'da belirlenecekti. Allende'nin 24 Ekimde başkan seçilmesine kadar geçen yedi haftada en çok ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı CIA çalıştı; bu süre içinde Latin Amerika ve Avrupa medyasında Allende aleyhinde , "gerçek" medya yayınları dışında 700'den fazla haber ve yorum çıkmasını sağladı. CIA, Allende'nin başkanlığı süresince kamyoncular başta olmak üzere her alanda grevler örgütledi, paralar dağıttı. 11 Eylül 1973'te Genelkurmay Başkanı General Augusto Pinochet liderliğinde CIA destekli darbeyle Allende devrildi. Başkanlık Sarayı ele geçirildiğinde Allende'nin intihar ettiği açıklandıysa da öldürüldüğünü savunanlar hayli fazla (William Blum, *Killing Hope*, *a.g.y.*, s. 206-15).

30. Gaston Salvatore (1941, Valparaiso, Şili) SDS liderlerinden, avukat, yazar, Venedik'te yaşıyor.

31. Dutschke, Rudi, "1968. Die geschichtlichen Bedingungen für den internationalen Emanzipationskampf", haz. Uwe Bergmann, Rudi Dutschke, Wolfgang Lefevre, Bernd Rabehl, *Rebellion der Studenten oder die neue Opposition* içinde, Hamburg: Reinbek, 1968.

32. Bkz. Tarık Ali, *Sokak Savaşı Yılları*, s. 183.

33. Martin Klimke ve Joachim Scharloth (haz.), "1968 in Europe: An Introduction", *1968 in Europe: A History of Protest and Activism, 1956-1977* içinde, Londra: Palgrave Macmillan, 2008.

lin'de Springer grubunun dev binasıyla, kuruluşunda Dutschke'nin de payı olduğu kabul edilen 68'lilerin gazetesi *Tageszeitung*'un (*Taz*) merkez binasının üzerinde bulunduğu caddenin adının Rudi-Dutschke-Strasse olması hayli anlamlı. *Taz*'ın yayın yönetmeni Bascha Mika, "Federal Cumhuriyetin savaş sonrasındaki modernleşmesi ve liberalleşmesinde 68'in sembolü Dutschke'nin inanılmaz etkisi oldu" diyor.[34] Dutschke 60'ların ortalarından itibaren küresel bir sol tartışmayı hedeflemekteydi, hatta Marcuse'yle birlikte çalışmayı planlıyordu.[35]

1968'de öğrenciler üniversitede yönetime katılmak istiyor, Nazi geçmişi olan profesörlerin üniversiteden istifasını ve Doğu Almanya'nın tanınmasını talep ediyorlardı. Gösterilerde napalm üreten şirketlerle Springer grubuna ait başta *Bild* gazetesi olmak üzere yayın organları hedefti. Springer tekeline karşı, yazar Grass'ın da içinde yer aldığı bir grup aydın *Spandauer Volksblatt* adındaki küçük gazeteyi çıkardı.

SDS liderlerinden Gaston Salvatore, SDS'nin programını Üçüncü Dünya'ya odaklanmak, Springer grubunu kamulaştırmak, eleştirel üniversite kurmak ve sınıf adaleti sağlamak olarak aktarıyor, yaşananları da "bizimki bir hareketti, devrim değil" sözleriyle değerlendirirken, "kısmen kültürel devrimdi" diye de ekliyor.[36]

Habermas da Haziran 1968'de Frankfurt'ta düzenlenen Öğrenci Gençlik Kongresi'nde "Öğrenci Hareketine yönelik 6 tezini" savunuyor ve hareketi "sözde devrimci" olarak niteliyordu. Habermas'ın tezlerine göre; "devrime doğru bir gelişmeyi hazırlayacak hiçbir koşul yoktur"; "sosyo-ekonomik sınıflar çatışması, kitlelerin siyasal egemenliğe karşı edilgenlikleri nedeniyle bağımlılığa dönüşen bir egemenlik sisteminin yarattığı sosyal refah nedeniyle yönlendirildiğinden sistemi krize sokabilecek sınıf çatışması anlamlı değildir"; "duygusallık temelinde oluşan ilişkilerin herhangi bir siyasal anlamı yoktur"; "yeni eylem teknikleri olsa olsa yeniyetmelerin ebeveynlerine karşı geliştirdiği şantaj ve tepki içerikli ritüeller olduğundan sadece belli bir yaş grubunun davranışıdır"; ve nihayet "öğrenci hareketinde semboller ve gerçeklik karıştırılmaktadır ve dolayısıyla kitleleşen aydınlanmayı hedefleyen kapsayıcı bir strateji yerine 'sözde devrim', yani eylem taktiği önemsenir".[37]

Almanya'da "Vietnam" gösterileri yıl boyunca sürdü, Ağustosta öğrenciler bu kez Sovyet işgaline karşı Çekoslovakyalıların yanındaydı, en önemli kazanım olarak yurtlardaki kız-oğlan ayrımı sona erdi. Bu arada polis saldırıları ve çatışmalarda en az dört kişi öldü.

Almanya'da da gençlik müthiş bir iştahla kitap okuyordu. Sadece yeni kitaplar değil, önceki yıllarda basılmış ve okunmuş kitaplar da yeni bir gözle tekrar ellerdeydi. Marcuse'nin *Tek Boyutlu İnsan*'ı çok okunuyor, tartışılıyordu. Dönem, unutulanların, kenara itilmişlerin öne çıktığı dönemdi; Theodor Adorno, Max Horkheimer ve Ernst Bloch gibi yazarlara ilgi artıyordu. Almanya'nın bir başka özelliği ise, harekete teorik katkıda bulunan Johannes Agnomi gibi yazarların burjuva toplumu eleştirisine yoğunlaşmasıdır; *Demokrasinin Transformasyonu* adlı eserde, parlamenter sistemde egemen kesimin gücünün artırıldığı vurgulanırken buna karşılık "konsey de-

34. Paul Hockenos, "'Taz' Year Thirty", *The Nation*, 19 Mayıs 2008 (www.thenation.com/doc/20080602/hockenos).

35. Klaus Meschkat, *Neues Deutschland*, 14 Nisan 2008.

36. *Lost in the Federal Republic: Scenes from Another Era* (www.goethe.de/ges/pok/dos/dos/wdp/hel/en3160707.htm).

37. Oskar Negt (haz.), *Die Linke antwortet Jürgen Habermas*, Frankfurt/M., 1968, s. 10-2. Aynı konuda bkz. Rolf Wiggershaus, *Kritische Theorie*, Frankfurt/M., 1988, s. 689-99.

mokrasisi" modeline doğru bir adım atılır.[38]

Almanya gençliğinin 1968 isyanı "uslu durmaktan vazgeçmeyi" getirdi demek yanlış olmaz. Berlin SDS'nin başı olarak Rainer Langhans'ın arkadaşları Fritz Teufel ve Uschi Obermaier ile 1967'de kurdukları efsanevi "Kommune 1" hareketiyle başlayan aileyi reddedenlerin birlikte yaşadıkları "ortak evler" bugün hâlâ varlığını sürdürüyor. Eğitim sisteminde çocukların cezalandırılması kalktı, "devlet karışamaz" mantığıyla alternatif çocuk yuvaları açılmaya başladı. Cinsel özgürlüklerle beraber toplumdaki püriten ahlak anlayışı ciddi olarak sarsıldı. Başta sinema ve tiyatro olmak üzere sanatın bütün alanlarında var olan değerler altüst oldu; özellikle kısa filmler yaygınlaştı. Özetle devlet, din, etik sistemi yok etmek 68 ruhunun ta kendisi oldu.[39]

İskandinavya: En çok Vietnam'la dayanışma

Ocak 1968'de Danimarka'ya bağlı Grönland adasına hidrojen bombası yüklü B-52 ağır bombardıman uçağının düşmesi ABD'nin Kopenhag elçiliği önünde protestolara yol açtı. Şubatta Parlamentonun en önemli gündem maddelerinden biri Birleşik Devletler'den gelen asker kaçaklarının yerleşmesi ve iş bulması sorunlarıydı. Öğrenciler üniversitelerde öğretim üyeleriyle yarı yarıya yönetimi paylaşmak için eylemler yaptı. Kopenhag Üniversitesi'nin kral ve kraliçenin de katıldığı açılış töreninde öğrenciler isteklerini dile getirdiler ve medyada geniş yer aldılar.

Finlandiya'da gençler Avrupa ülkelerinden gelen öğrencilerle forumlar düzenlediler. 1 Mayısta öğrenciler savaşa, kapitalizme ve burjuva değerlere karşı yürüdü, kepler ve geleneksel akademik semboller ateşe verildi. Çekoslovakya'nın işgali kınandı, 24 Ekimde Birleşmiş Milletler Gününde ülke çapında insan hakları gösterileri yapıldı.

İsveç, Vietnam'da savaşmak istemeyen ABD'li asker kaçaklarının iltica ettiği ülkelerden biriydi. İsveç Vietnam Hareketi'nin öncülüğünde 1968'de çok sayıda savaş karşıtı gösteri yapıldı. Mitinglerden birine dönemin Eğitim Bakanı Olof Palme'nin[40] katılması ve bir de konuşma yapmasına ABD'nin yanıtı Stockholm'daki büyükelçiyi geri çağırmak oldu. Gençlik Vietnam'la dayanışmanın yanı sıra Yunanistan'daki Cunta'ya, İsrail yönetimine de karşı çıktı.

Üniversite gençliği sadece eğitimle ilgili protestolar değil, mesela Üçüncü Dünya ülkelerine İsveç hükümetinin daha fazla yardım yapması için de açlık grevi yaptı. Kadın hareketi de giderek güçlenirken sekiz feministin bir araya gelerek kurduğu Grup 8 ilerleyen yıllarda kadın haklarının gelişmesinde çok önemli bir rol oynadı.

Norveç'te 1968, Vietnam Savaşı'na karşı gösterilerle başladı ve bitti. Özellikle Nisan ve Mayıs aylarında düzenlenen Vietnam haftalarında ülkenin her bir yanında ABD karşıtı gösteriler aynı zamanda Vietnam Halk Kurtuluş Cephesi'yle dayanışmaya dönüştü. Kuzey Vietnam'ın başkenti Hanoi'den resmi bir heyet, ABD'den Kara Panterler ve Herbert Marcuse, Federal Alman-

38. Bkz. Johannes Agnoli ve Peter Brückner, *Die Transformation der Demokratie*, Berlin: Voltaire Verlag, 1967.

39. Ahmet Doğan'la görüşme. Ahmet Doğan 1968'de Aechen Teknik Üniversitesi'nde mimarlık okuyordu.

40. Olof Palme'nin (1927-1986) politik kariyeri 1953'te Sosyal Demokrat Parti'de başladı; milletvekilliği ve bakanlık görevlerinden sonra 1969'da başbakan oldu. "Devrimci reformist" olarak adlandırılan, İsveç işçi hareketinin de önderlerinden Palme 28 Şubat 1986 akşamı eşiyle sinemadan dönerken arkasından gelen birinin açtığı ateş sonucu hayatını kaybetti. Suikast halen çözülemedi.

ya'dan öğrenci lideri Rudi Dutschke geldiler, konuşmalar yaptılar. Gençliğin en önemli protesto adresleri elçilikler oldu; solcular ABD Büyükelçiliği ve Sovyet tanklarının Çekoslovakya'ya girmesi üzerine Sovyetler Birliği Büyükelçiliğinde gösteri yaparken sağcılar Çin Halk Cumhuriyeti Büyükelçiliği önünde toplandı. Gençlerin protestoları Almanya'da yaşananları haberleştirmede yanlı davrandıkları gerekçesiyle gazetelere de yöneldi. Norveç'in NATO üyeliği de protesto nedenleri arasındaydı. Gençlik üniversitede yurt ücretlerindeki artışları protesto için de bir dizi eylem yaptı.

İngiltere: Sakin 68

1968'de Büyük Britanya'da İşçi Partisi iktidardaydı, Harold Wilson başbakandı. Vietnam Dayanışma Komitesi çatısında bir araya gelen İngiltere solu yılın ilk iki ayında 17 Mart Vietnam mitingi için harıl harıl çalışıyordu. Tarık Ali miting öncesi son üç günde Londra'da 20 tiyatroda eylem yaptıklarını yazıyor. Yapılan da, perde indiğinde sahneye çıkılması, seyirciye eylemlerinin anlatılmasıydı. Londra miting afişleriyle donatılmıştı. Miting günü Londra'nın Trafalgar Meydanında Vietnam Halk Kurtuluş Cephesi pankartları egemendi. Alanda oyuncu ve yönetmenlerin selamını getiren sinema oyuncusu Vanessa Redgrave, birkaç İşçi Partisi milletvekili, rock şarkıcısı, Rolling Stones solisti Mick Jagger da vardı, ayrıca Almanya'dan SDS'li gençler, Fransa'dan Alain Krivine de miting için oradaydı. 20-25 bin kişilik kitle daha sonra Grosvenor Meydanında ABD Büyükelçiliğinin önünü işgal etti. Polisin kitleyi engellemeye kalkışması üzerine çatışma çıktı, taşlar havada uçuştu, çok sayıda kişi yaralandı, iki saat sonra da alan boşaldı. Tarık Ali, eylem sonrası yapılan bir kamuoyu araştırmasına göre çoğunluğun ABD'nin Vietnam politikasına karşı olduğunu, yüzde 20'lik bir kesimin de Vietnam'ın zaferini arzuladığını yazıyor.[41]

İngiltere, 1968'de, özellikle bağımsızlıklarını kazanan eski sömürgelerinden gelenler nedeniyle ciddi bir göç sorunuyla karşı karşıyaydı. Muhafazakârlar parlamentoda göç yasa tasarısı tartışılırken sömürgelerden gelecek "siyah" ve "esmer/kahverengi" insanların işçileri işsiz bırakacağını öne sürdükçe ırkçılık yükselmeye, "İngiltere Beyaz Kalsın" sloganları duyulmaya başladı. Buna karşı binlerce Afrikalı, Hintli ve Asyalı göçmen Londra sokaklarını doldurdu.[42]

Mayıs ve Haziran döneminde öğrenci hakları için üniversitelerde boykotlar, işgaller, oturma eylemleri yapıldı. Baharda ABD'nin Vietnam politikasına karşı gösterilerin yanı sıra Oxford, Cambridge'in de aralarında olduğu büyük üniversitelerde devletin eğitim yardımı ve üniversiteler üzerindeki kontrolüyle ilgili eylemler gerçekleşti.[43]

Ekim ayında Londra'da 50 bin kişi ABD'ye karşı yürüdü. Aslında, İngiltere Vietnam Savaşı'na karşı gösterilerin en çok yapıldığı Avrupa ülkesi oldu; on binler yürürken polisin müdahalesi üzerine çıkan çatışmalarda polisten ve göstericilerden çok sayıda kişi yaralandı, gözaltına alındı. Gençlik, Rodezya'daki idamları,[44] Almanya'da Rudi Dutschke'ye yönelik suikast girişimini, Çe-

41. Bkz. Tarık Ali, *Sokak Savaşı Yılları*, s. 191-2.

42. Hans Kundnani, "*Great Britain: No Place for Street Fighting Man*" (www.goethe.de/ges/pok/prj/akt/wlt/eur/grb/en2997058.htm).

43. Mark Kurlansky, *1968: Dünyayı Sarsan 10 Yıl*, çev. Zehra Savan, İstanbul: Everest, 2008, s. 117.

44. Beyaz azınlık yönetimindeki Başbakan Ian Smith'in Rodezyası'nda 1968'de rejim muhalifi 49 kişi idam edildi.

koslovakya'nın işgalini protesto için alanları doldurdu. Savaş karşıtı *Hair* müzikali Londra'da gösterime çıktı. Öğrencilerin eğitime yönelik protestoları sonuçlarını verdi ve karar mekanizmalarında yer almaya başladılar. Yine de Mick Jagger 1968 Londrası'nı sakin olarak yorumluyor, 1968'de Keith Richards ile birlikte yaptıkları "Street Fighting Man" (Sokak Savaşçısı Adam) şarkısında doğrudan Paris'te yaşananlardan esinlendiklerini anlatıyor, şarkıyı yasaklayan ve çalmayan radyoların "yıkıcı" bulduklarını söylüyor: "Biz de 'evet yıkıcı' dedik. Bir şarkıyla devrimin başlayacağını düşünmek ne kadar aptalca. Keşke olabilse."[45] Ancak dikkat! Jagger şarkısında halen "adamlardan" söz ediyor, yani kadınlar şarkılara henüz girebilmiş değiller sokaklarda oldukları halde.[46] Beatles da 1968 çalışması *The White Album*'de bir Paris esinlenmesiyle kervana katılıyordu: "Revolution" (Devrim).

Kuzey İrlanda: ABD Sivil Haklar Hareketi örnek oldu

ABD'de giderek yükselen sivil haklar mücadelesi Katolik azınlığın yurttaşlık hakları için Kuzey İrlanda Sivil Haklar Birliği'nin kurulmasında örnek oldu. İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nun (IRA) siyasal kanadı Sinn Fein sosyalist öğrencilerin öncülük ettiği hareketi destekliyordu. Ekim 1968'de Derry'deki yürüyüş eşit yurttaşlık talep ediyordu. Barışçıl gösteriye polisin müdahalesi pek çok kişinin yaralanmasına yol açtı, hareketi radikalleştirdi. İçişleri Bakanı, öğrencilere "kana susamış budalalar" deyince koltuğundan oldu. Yıl boyunca süren sivil haklar mücadelesi her seferinde polis şiddetini karşısında buldu; polis saldırıları çatışmalara dönüştü. IRA da sonraki yıl başlatacağı silahlı mücadelenin hazırlıkları içindeydi.

Avrupa diktatörlüklerinde

Batı Avrupa'nın üç diktatörlüğünden ikisinde, Portekiz ve İspanya'da gençler her fırsatta ayaklandılar, Yunanistan sessizdi. Üç ülke de 1974 ve 1975'te diktatörlerinden kurtuldu.

Yunanistan: 68 beş yıl sonra

1968 Albaylar Cuntası'nın[47] ikinci yılıydı. Aydınlar, Mikis Teodorakis gibi sanatçılar yargılanıyor, eski başbakan ve bakanlar ev hapsine alınıyor, orduda da büyük bir temizlik yapılıyordu. 3000'e

45. "Street Fighting Man", Rolling Stones, 1968 (www.songfacts.com/detail.php?id=508).

46. "Her yerde ayak sesleri duyuyorum, yüklü adımlar evlat/ Çünkü yaz geldi ve sokakta dövüşmenin tam zamanıdır, evlat/ Ne yapabilir yoksul bir çocuk, şarkı söylemekten başka/ Bir rock n'roll grubunda, çünkü mahmur Londra'da yer yok/ Sokakta kavga eden Adama/ Bir saray devriminin vaktinin geldiğini söylediler/ Ama yaşadığım yerde oynanan oyun/ Uzlaşmacı çözümler..." Tarık Ali, *Sokak Savaşı Yılları*, s. 173.

47. 21 Nisan 1967'de General Stylianos Pattakos ile albaylar George Papadopulos ile Nicolas Makarezos ABD desteğiyle yönetime el koydu. Böylece, Albaylar Cuntası olarak anılan askeri yönetim bir ay sonraki seçimlerde George Papandreou liderliğindeki Merkez Birlik Partisi'nin kesin gözüyle bakılan zaferini engelledi, ülkeyi "Komünizm tehlikesi"nden kurtardı. Başbakan dahil 10 binden fazla insan tutuklandı, parlamento, üniversite, basın başta olmak üzere hayat bütünüyle kontrol altına alındı. Cunta'nın perde arkasındaki lideri Dimitrios Ionnides'in desteğiyle 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta Cumhurbaşkanı Makarios'a karşı Nicos Sampson'un yaptığı darbe ve Türkiye'nin adaya askeri müdahalesi Albaylar'ı zora sokunca Fransa'da sürgünde yaşayan Constantine Karamanlis Atina'ya çağrılarak başbakan ya-

yakın siyasi tutuklunun maruz kaldığı işkenceler Birleşmiş Milletler gündemine taşınırken Cunta büyük kısıtlar getiren ve yüzde 91 destekle onaylanacak anayasayı hazırlamakla meşguldü. Yazar Petros Markaris,[48] 1968'de, "karanlık yıl"da kültür alanındaki göreli özgürlüğe, özellikle de "radyo kültürü"ne dikkat çekiyor, sürgündeki Yunanlıların direniş haberlerini ve dünyanın Cunta'yı protestolarını duymak için Deutsche Welle ve BBC'nin Yunanca yayınlarını dinlemek için halkın günde kaç saatini radyoya yapışarak geçirdiklerinin tahmin bile edilemediğini yazıyor. Dolayısıyla Yunanistan 1968 isyanlarını ancak bu iki radyodan duydu. İnsanlar gördükleri, duydukları, okudukları her sözün, her metnin gerçeğe ulaşmak için alt okumasını yaptılar. Yayıncılar, tiyatrocular, edebiyatçılar ve de şairler kendilerini Brecht'e başvurarak ifade ettiler.[49]

Sanat ve kültür alanındaki bu direnişin öğrenci direnişine dönüşmesi zaman aldı. Çünkü Cunta'ya karşı eylem anında tutuklanmak demekti. Ancak 1968 Kasımında evinde göz hapsindeyken ölen George Papandreou'nun[50] cenaze töreninin Cunta karşıtı gösteriye dönüşmesi engellenemedi. Albayların yönetime el koymasından sonraki bu ilk kitlesel gösteride polisle öğrenciler arasında cenazeden önce başlayan çatışmalar sonrasında da sürdü. Binlerce insan Papandreou'nun cenazesini mezarlığa götürürken "Pa-pan-dre-ou! Pa-pan-dre-ou!" diye bağırıyor, Yunanistan milli marşını söylüyor, "Kahrolsun Cunta" sloganları atıyordu.

"Yunanistan 68'i" beş yıl sonra Politeknik Üniversitesi'nin işgaliyle başlayan isyanda yaşandı. 17 Kasım 1973'te Atina Politeknik öğrencilerinin ayaklanması tanklarla bastırıldı, 20'den fazla öğrenci öldü, birkaç yüz kişi yaralandı. Politeknik olayları Cunta'nın gidişinin başlangıcı oldu.

Portekiz: Papazlar bile ayaklandı

Portekiz'de diktatör Salazar'ın faşist rejiminde öğrenciler Vietnam Savaşı'na karşı çıkmayı, ABD Başkanı Johnson'ın kuklasını yakmayı, öldürülen Robert Kennedy'yi anma toplantısı yapmayı başardı. Her toplantı diktatörlüğe karşı gösteriye dönüşüyordu. Katolik Kilisesine bağlı papazlar da reform için Lizbon Patrikhanesini işgal etti. Üniversiteden yükselen reform taleplerine cevap Lizbon Üniversitesi'nin bazı bölümlerinin kapatılması oldu. Eylülde Salazar'ın hastalık nedeniyle görevi devrettiği Başbakan Caetano yılın sonunda parlamentoya bazı şartlar altında kadınlara oy hakkı verilmesini önerdi.[51] Böylece kadınlarla erkekler eşit oy kullanma hakkına sahip oldular. Ne var ki, yerel seçimler bu düzenlemenin dışında tutuldu. Kadınlar erkeklerle bu alanda eşit haklara sahip olmak için 1974'ü beklemek zorunda kaldılar.[52]

pıldı. Kasım ayında yapılan seçimlerde de Karamanlis'in Yeni Demokrasi Partisi kazanınca Cunta dönemi sona erdi. Birkaç ay sonra başlayan yargılamalarda Cunta liderleri ömür boyu hapis cezasına çarptırıldılar.

48. İstanbul, Tatavla doğumlu Yunanlı yazar Petros Markaris, politik polisiye karakteri Dedektif Costas Haritos'un öykülerinin yaratıcısı. Markaris aynı zamanda Yunanistanlı sinemacı Theo Angelopoulos'un da senaristi. Markaris'in romanları Türkçeye de çevrildi.

49. Bkz. Petros Markaris, *The Other Side of 1968*, çev. Karolina Taktikou (www.goethe.de/ges/pok/prj/akt/wlt/eur/gri/en3056669.htm).

50. George Papandreou (1888-1968) Birinci Dünya Savaşı'ndan başlayarak hep politikanın içinde oldu; çeşitli dönemlerde bakanlık ve başbakanlık yaptı. Kararlı bir antikomünistti. Cunta döneminde liberal politikacı "demokrasinin ihtiyar adamı" evinde göz hapsindeyken öldü.

51. Portekiz'de kadınlar oy kullanma hakkını kademeli olarak 1974'te kazandı. 1911'de tek bir kadın, aile reislerine verilen bu hakkı dul ve anne olarak "aile reisi" sıfatıyla kullandı. 1931'de lise ve üniversite mezunu kadınlar, 1968'de sadece genel seçimlerde bütün kadınlar oy kullanma hakkı kazandı. 1974'te kadınlar oy kullanma hakkında nihayet erkeklerle eşitlendi.

İspanya: Franco faşizminde 1 Mayıs

İspanya'da 1968 işçi ve öğrenci ayaklanmaları önceki yıl kaldığı yerden devam etti. Başta Madrid Üniversitesi, ülkenin her yerinde boykotlar, işgaller sürdü. Öğrenciler atlı polislerin saldırılarına taşla sopayla ve giderek de molotof kokteylleriyle karşılık verdi. Okullar protestolar nedeniyle bir açıldı bir kapandı. Göstericiler tutuklanıyor, hapsediliyor, yaralanıyordu. Hükümet sonunda polisi üniversitenin içine yerleştirmekle kalmadı, öğrencilerin arasına da ajanlar soktu, öğretim üyeleri eğitimi sürdüremeyeceklerini açıklayınca da ajanlar geri çekildi. İç savaştan sonra ilk 1 Mayıs İşçi Bayramı gösterileri, bir önceki gün 30 işçi liderinin tutuklanması ve Franco'nun açık tehditlerine karşın 1968'de gerçekleşti. 168 gazeteci ortak bir deklarasyonla basının ağır sansür nedeniyle memlekette olan biteni vermekte zorlanmasını protesto etti. Baskı uluslararası basına da sınırdışı edilme uygulamalarıyla yansıdı. Öğrenciler Vietnam Savaşı'na ve ABD'nin İspanya'daki askeri üslerine karşı gösteriler yaptılar; Madrid'deki ABD Büyükelçiliği'nde büyük bir patlama oldu, ABD bayrağı yakıldı. Mayısta dört gün süren kesintisiz isyanda Madrid Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi'nde kızıl bayrak dalgalanıyordu. Polis kimi gösterilerde sadece öğrencileri tutuklamakla kalmıyor, alıp askere de götürebiliyordu. Sonunda hükümet Franco'yu doğrudan hedef alanlar dışında afiş asma serbestisi, bağımsız öğrenci dernekleri ve öğrenci temsilciliği sistemini kabul etmek zorunda kaldı. ETA'nın bir gizli polisi öldürmesi üzerine ilan edilen sıkıyönetim koşullarında rahipler de dahil 50 kadar kişinin tutuklanmasına ilk tepki San Sebastian piskoposundan geldi. Piskopos Bask bölgesindeki kilise ve manastırların aranmasının 1958'de Vatikan'la imzalanan sözleşmeyi ihlal ettiğini hatırlatıyordu. 68'in son olayı kadınlar hapisteki eşleri 15 sendika lideri için cezaevi koşullarının düzeltilmesi talebiyle oturma eylemi yaptı. Katolik Başpiskopos Casamiro Morcillo destek sözü verince eylem son buldu. İspanya Nisan günlerinde Londra'da yapılan Eurovision Şarkı Yarışmasından güzel bir haber aldı; Massiel "La la la" şarkısıyla birinci olmuştu. Aslında, parçayı Katalanların en iyi şarkıcı ve müzisyenlerinden biri kabul edilen Joan Manuel Serrat seslendirecekti, son anda yerine İspanyolca söylemesi için Massiel gönderildi. Hiçbir şey baskıdan muaf değildi. 1968'de ETA bağımsızlık için silahlı mücadele başlattı.[53]

"Doğu Bloğu"

İkinci Dünya Savaşı sonrası Doğu Avrupa ile Orta Avrupa'da sosyalist rejimlerin kurulduğu Polonya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Almanya Demokratik Cumhuriyeti' nin (Doğu Almanya) oluşturduğu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği merkezli 1955'te kurulan Varşova Paktı ülkeleri Batı dünyasında "Doğu Bloğu", "Komünist Blok" ya da "Sovyet Bloğu" olarak adlandırılıyordu. Blok askeri, politik ve ekonomik anlamda SSCB kontrolündeydi; üye

52. Portekiz Nisan 1974'te "Karanfil devrimi" olarak adlandırılan kansız bir sol darbeyle diktatörlükten kurtuldu, şimdi Avrupa Birliği üyesi.

53. İspanya Diktatör Franco'nun 1975'te ölümüyle monarşik demokrasiye geçti; Avrupa Birliği ve NATO üyesi.

ülkelerdeki rejim değişikliği arayışları Macaristan ve Çekoslovakya'da olduğu gibi karşılarında Sovyet tanklarını bulacağını biliyordu.

Çekoslovakya: Önce bahar, sonra tank

5 Ocak 1968 günü Slovakya'dan Alexander Dubçek'in[54] Çekoslovakya Komünist Partisi (ÇKP) 1. Sekreterliğine seçilmesi "Prag Baharı" olarak adlandırıldı. Toplumsal muhalefetin zorlamasıyla istifa ederek yerini Dubçek'e bırakan Antonin Novotny,[55] Martta yeni yönetimle uyuşamayınca Cumhurbaşkanlığı görevini kaybetti, Mayısta ÇKP Merkez Komite üyeliğinden ayrıldı. Dubçek önderliğindeki yeni ÇKP programının temeli basın, din, toplantı ve gösteri özgürlükleri ile siyasi tutukluların rehabilitasyonu idi. Sovyetler Birliği için bu, "karşı devrim"di. 1946'dan beri ilk kez insanların resmi zorlama olmaksızın katıldığı Prag'daki 1 Mayıs kutlamalarında yeni yönetime destek ön plana çıktı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi 1. Sekreteri Leonid Brejnev ekonomik reformların Çekoslovakya'da kapitalizmin yeniden inşa yolunu açacağını öne sürünce askeri müdahale de gündeme geldi. Haziranda politik, entelektüel ve kültürel alandan 70 önemli isim bugün Çek Cumhuriyetinin en önemli yazarlarından olan Ludvik Vaculik'in kaleme aldığı "2000 Kelime Manifestosu"yla "demokratik sosyalizm" talep etti. Öğrenci hareketinde de Jan Kavan ismi öne çıkıyordu. "Vatana ihanet"ten mahkûm bir diplomatın oğlu olan Kavan Temmuzda dünya gençlik liderlerinin katıldığı BBC programında da yer alacaktı. 20 yıllık politik sürgünlükten sonra 1989'da döndüğü ülkesinde dışişleri bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Başkanlığı dahil pek çok görevde bulunan Kavan daha sonra aklandığı "ajanlık" suçlamasıyla ilgili şöyle diyecekti: "Parti bana radikal grupların öğrenciler üzerindeki etkisini engelleme görevi vermişti. Ben de bu grubun üyesiydim, dolayısıyla bu görev aptalcaydı. Birkaç ay içinde kovuldum ve radikal öğrenci grubunu desteklemeye devam ettim."[56]

20 Ağustosu 21 Ağustosa bağlayan gece Varşova Paktı tankları Çekoslovakya'daydı. 300 binin üzerinde askerin katıldığı harekâtta 92 kişi öldü, 300'ü yaralandı. Dubçek ve yardımcılarının tutuklanarak Moskova'ya götürülmesi bütün ülkede eylemlerle protesto edildi. Prag'da genel grev sürerken Dubçek ve beraberindekiler geri getirildi. Dubçek Mart 1969'da Stockholm'da yapılan Dünya Buz Hokeyi yarışmasının ilk turunda Çekoslovak takımının Sovyetler Birliği takımını yenmesi üzerine kutlamayla başlayıp Sovyet askeri varlığına yönelik protestolara dönüşen olaylara kadar Parti 1. Sekreterliği görevinde kaldı. Protestolar üzerine Parti'deki sertlik yanlılarının zorlamasıyla istifa etti, yerine Gustav Husak geldi.

Dubçek'in istifasına kadar geçen sürede halkın çeşitli kesimlerinin işgale karşı gösterileri sürdü. Yazarlar Birliği Prag Baharı'yla yaşanan gelişmelerden yana tavır aldı. 7 Kasımda Ekim devriminin 51. yıldönümünde sokaklara dökülenler karşılarında polisi buldu. Uluslararası basın

54. Alexander Dubçek (1921-1992) İkinci Dünya Savaşı'nda Alman işgaline karşı örgütlenen Slovak Milli Ayaklanması direnişçilerindendi. Savaştan sonra Komünist Partisi'ne katıldı. Ocak 1968'de getirildiği Parti 1. Sekreterliği görevinden 1969'da uzaklaştırıldı, 1970'te partiden atıldı. Türkiye'ye büyükelçi olarak gönderildiyse de kısa bir süre sonra geri çağrılıp yıllarca evinde gözetim altında yaşadı. Rejim çökünce 1989'da Parlamento başkanlığına getirildi. 1992'de geçirdiği trafik kazasında hayatını kaybetti.

55. 1904-1975.

56. Bkz. www.radio.cz/en/article/66336.

temsilcileri sınırdışı edildi. Prag'da basına yönelik baskılara ve basın özgürlüğüne getirilen kısıtlara karşı 1000 gazeteci bir araya geldi. Çekoslovak Bilim Sanat ve Kültür Birliği eleştirel düşünceden vazgeçmeyeceklerini ilan etti. Prag'da toplanan 3000 kişi de Sovyet tanklarını ve Sovyet-Çekoslovakya dostluğunu selamladı.[57]

Polonya: Her şey bir oyunla başladı

Her şey "Dziady" ile başladı. "Dziady / Atalarımızdan önce" (Forefathers Eve) Hıristiyanlık üzerinden gelişen, yıllardır okullarda bile sahnelenen geleneksel bir oyun olmakla birlikte yönetmen kuvvetli bir politik alt metinle yorumlayınca kısa sürede büyük ilgi gördü. Bu ilgiye resmi yanıt başrol oyuncusunun "hastalığı" gerekçesiyle gösterime son verilmesi oldu. Oyun en son 31 Ocakta 14. kez sahnelendi. Yasağa öğrenciler sessiz kalmadı. Öğrencilere ilk destek Yazarlar Birliği'nden geldi.[58] İki öğrencinin tutuklanması üzerine gelişen protestolar sokaklara taştı, polisin müdahalesi çatışmalara yol açtı. Hükümet yaşananlardan Yahudileri sorumlu tutuyor, çocukları gösterilere katılanlar, ki bunların sadece bir kısmı Yahudiydi, işlerinden atılıyordu. Çelik işçilerinin de destek vermesi üzerine Komünist Parti lideri Wladyslaw Gomulka öğrenci taleplerinin dikkate alınacağına söz verirken "İsrail'e gitmek isteyen gitsin" dedi. Polonya Katolik Kilisesi açıkça öğrencinin yanında yer aldı. Aralarında Yahudi kökenlilerin de bulunduğu altı tanınmış profesör üniversiteden atılınca öğrenciler hocalarının geri dönmesi için yeniden sokaklardaydı. Öğrenciler okuldan atılıyor, askere alınıyor, üniversitede bazı bölümler kapatılıyor, Yahudiler de ülkeyi terk ediyorlardı. Gomulka Yahudi karşıtı kampanyanın yanlışlığını kabul ettiğinde 6000 Yahudi gitmiş, 10 bin kişi de gitmek için sıra bekliyordu. 15 Temmuzda Varşova Paktı liderleri, Çekoslovakya'ya müdahaleyi görüşmek için Polonya'da buluştu; Polonya da Çekoslovakya'nın işgaline katıldı.[59]

Yugoslavya: Konsere giremeyince

Josip Broz Tito liderliğindeki Yugoslavya,[60] Sovyet Bloğu'nda yer almadı, Varşova Paktı'na dahil olmadı, Bağlantısızlar Hareketi'nin kurucu üyesiydi. Öğrencilerin talepleri belliydi: Üniversite demokratikleşmeli, okul bitirenlerin işsizlik sorunu çözülmeli! Öğrenci dergileri yönetimlerine eleştirel gazetecilerin gelmesi, Belgrad Üniversitesi'nde kurulan "Yeni Aktivizm" platformu öğrenci protestolarına ortam hazırladı. Polonya'daki öğrenci muhalefetine gösterilen dayanışma da öğrencileri yüreklendirdi. Haziran ayında konsere girmek için eylem yapan gençlere polisin silahla müdahalesi üzerine 10 bin öğrencinin Belgrad Üniversitesi'nde başlattığı işgal hızla diğer kentlere yayıldı. Belgrad Üniversitesi öğrenci ve öğretim üyelerinin ortaklaşa hazırladığı "basın

57. 1990'da SSCB dağılınca Çekoslovakya 1 Ocak 1993'te Çek Cumhuriyeti ve Slovakya adlarıyla iki ülke oldu.

58. Bkz. www.arts.gla.ac.uk/Slavonic/Dziady.html.

59. Komünist Partisi yönetiminin 1989'da son bulduğu Polonya şimdi Avrupa Birliği, NATO ve OECD üyesi.

60. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Bosna Hersek, Hırvatistan, Makedonya, Slovenya ve Sırbistan cumhuriyetleriyle Kosova ve Karadağ/Montenegro gibi özerk bölgelerden oluşuyordu.

ve toplanma özgürlüğü", "demokratikleşme" ile "sosyal eşitlik" için hareket programına des tek hemen geldi; aydınlar, sanatçılar ve işçiler yanlarındaydı. Devlet Başkanı Mareşal Tito talep ler karşılanmazsa istifa sözü vererek öğrencilerin çoğunu hızla sınıflara döndürmeyi başardı Akabinde, üniversitede öğrenciye destek verenler Parti'den atıldı elbette. Tito Çekoslovakya iş galinin verdiği korkuyla orduyu harekete geçirmekte, "muhalif temizliği" yapmakta da gecikme di. Yine de öğrenci hareketi engellenemedi.[61]

Doğu Almanya: Protestolara hapis

Doğu Almanya (Demokratik Alman Cumhuriyeti) tankları da Çekoslovakya işgaline katıldı. Aydın muhalefeti, işçilerin işgali onaylayan bildiriyi imzalamaması, halkın Çekoslovakya Büyükelçili ği'ne yardım paketleri bırakması baskıları artırdı. Parti yöneticilerinin çocuklarının da aralarında bulunduğu 100'den fazla genç Çekoslovakya'nın işgaline karşı çıktıkları için tutuklandılar. Birkaç gün süren protestolar sonunda önde gelen aydınlar da tutuklanmaktan kurtulamadı. Protestocu lar, Ekim sonunda başlayan duruşmalarda 15 ile 27 ay arasında hapis cezalarına çarptırıldılar.[62]

Afrika: Askeri rejimler, savaşlar ve açlık

1968'de Burkina Faso, Burundi, Orta Afrika Cumhuriyeti, Togo, Mali, Gana ve Sierra Leone'de askeri rejimler hüküm sürüyordu. 1950'lerden 1968'e gelindiğinde Afrika'daki İngiltere, Fransa, Belçika ve Hollanda sömürgeleri bir şekilde bağımsızlıklarına kavuşmuşlardı. Sadece Portekiz sömürgeleri Angola, Gine Bissau ve Mozambik'te ulusal kurtuluşçu gerillalar bağımsızlık için halen savaşıyorlardı. 1968 Mayıs ve Haziran aylarında iç savaşın sürdüğü Biafra'dan gıda ambargosu nedeniyle açlık haberleri geldi. 3 milyon çocuk beslenme yetersizliğine bağlı hastalıklardan ölümün eşiğindeydi, haftada 2500 insan hastanelik oluyordu. Sudan ve Rodezya'da (Zimbabwe) da iç savaş sürüyordu.

Tunus'ta devrimci öğrenciler hapse atıldı, Fas'ta liselerde ve üniversitelerde eylemler oldu, Senegal'de burs talebiyle başlayan gösterilere işçiler de katıldı. 27 Mayıs 1968'de Dakar Öğrenci Birliği önderliğinde süresiz boykot başladı. Polis ayaklanmayı bastırdı, yabancı öğrencileri sınırdışı etti. Öğrenci gösterileri giderek egemen sınıflara karşı ideolojik bir boyut kazandı. Moritanya'daki grevlere ordu müdahale etti, yedi kişi öldü. Kongo'da liseli öğrenciler büyük gösteriler yaptı.

61. Eski Yugoslavya topraklarında bugün Avrupa Birliği üyesi Slovenya ile birlikte Hırvatistan, Bosna Hersek, Makedonya, Karadağ ve Sırbistan yer alıyor. Kosova 2008'in başında tek taraflı olarak Sırbistan'dan bağımsızlığını ilan etti. Bosna Hersek'teki savaşta (1991-95) resmi veriler olmamakla birlikte 200 binden fazla insan öldü, 2 milyon civarında insan da yerinden edildi. Savaş sırasında, binlerce kadına tecavüz edildi, tecavüz ilk kez Bosna Savaşı'nda savaş suçu olarak tanındı. Yaşananların bir numaralı sorumlusu Montenegro/Karadağ ve Sırbistan'ın oluşturduğu Yugoslavya Federasyonu devlet başkanı Slobodan Miloseviç 2001'de tutuklandı, Lahey'de Yugoslavya için kurulan Savaş Suçları Mahkemesinde "soykırım" ve "savaş suçları" nedeniyle yargılanırken 2006'da cezaevinde öldü.

62. Doğu Almanya, Berlin şehrini ikiye ayıran Berlin Duvarı'nın 9 Kasım 1989'da yıkılmasından bir yıl sonra 3 Ekim 1990'da Batı Almanya ile birleşti, Berlin de başkent oldu. 1971-1989 arası Doğu Almanya'yı yöneten Eric Honecker hapsedildi, Soğuk Savaş döneminde işlediği suçlar ve özellikle de sınır görevlilerine Berlin Duvarı'nı aşıp Batı'ya geçmeye çalışanları öldürme emrini vermesi nedeniyle yargılandı. Ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. Kanser olduğu için serbest bırakılınca Şili'ye gitti, 1994'te öldü.

Etiyopya: Mini etekle başlayan isyan

1968 Martında yeni tarım yasasıyla çiftçilere getirilen yeni vergiler ve okul ücretleri öğrenci muhalefetini başlattı. Öğrencileri harekete geçiren ise bir defile oldu; moda gösterisi "kültürel yabancılaşma", "ahlaki çöküş" ve "Batı emperyalizmi"nin kanıtıydı. Tepki güneydeki halkla sorunlu ilişkileri nedeniyle Habeşistan Ortodoks Kilisesine yöneldi.[63] Eylemci öğrenciler mini eteğe de, modaya da karşıydılar, moda Habeş değildi. Öğrenciler defilede modellere yumurta attılar, dersleri boykot ettiler, başkent Addis Ababa sokaklarındaki büyük gösteri polis ve ordu engeliyle karşılaştı. Sokak aralarında çatışmalar yaşandı, arabalar devrildi. Amerikan Haberler Merkezi[64] binası taşlandı. Öğrenciler tarım ve eğitimle ilgili talepleri bir liste halinde hükümete sundu. Sonuçta Habeşistan (Etiyopya) imparatoru Haile Selasiye televizyona çıkıp sorunları konuşmayı kabul etti. Bu süreçte üniversite üç hafta kapalı kaldı. Öğrenci yayını *Direniş* yasaklandı.

1968 Aralık, 1969 Ocak ve Şubat ayları boyunca lise öğrencileri de pek çok farklı nedenle huzursuzluklarını açığa vurdu. Başkentteki bütün lise ve üniversite öğrencileri boykotlarda eğitim reformu ve kitlesel işsizliğe çözüm talepleriyle seslerini yükselttiler. İmparator eğitim ücretlerinde indirim, eğitimde reform ve kültür emperyalizminin ajanı olarak görülen barış gönüllülerinin ülkeden gönderilmesi, öğrenci gösterilerinde ateş açan görevlilerin yargılanması taleplerini değerlendireceğini açıkladı.

Güney Afrika: Örgütlenmeye doğru

Güney Afrika 1968'de Başbakan John Vorster'in ırkçı beyaz azınlık rejimi (*apartheid*) altında ağır baskıların hüküm sürdüğü zor bir yıl geçiriyordu. Cape Town Üniversitesi'nin (UCT) Ağustos 1968'de sosyal antropolog Archie Mafeje'nin Cambridge Üniversitesi'nden gelerek Afrika Çalışmaları Bölümünde ders vermesi için yaptığı teklifi geri çekmesi üzerine öğrenciler okulun merkez binasını işgal etti. Protestoya başka üniversiteler de katıldı.[65] UCT resmi olarak "beyaz"dı, Mafeje ise siyah. Öte yandan yasalar üniversiteye öğretim üyesi olarak bir siyahın alınmasını engellemiyordu. BBC'nin Afrika Editorü Martin Plaut öğrenci olarak katıldığı protestoyu şöyle anlatıyor: "Kitlesel bir toplantıda protesto etmeye karar verdik. 1000 öğrenci üniversiteye doğru yürüdük ve 600 öğrenci üniversite yönetimi insafa gelinceye kadar eylemimizi sürdüreceğimizi haykırarak yönetim binasını işgal ettik. Üniversite kararından vazgeçmedi ama hükümetin bütün beyazların kendisini desteklediği yolundaki yalanı da ortaya çıktı. İşgal hepimizi kesinlikle değiştirdi. O gün orada olanların bir bölümü sendikalara katılarak aktif mücadelenin içinde yer aldı.[66]

Siyah bilincin güçlenmesinin önderlerinden Steve Biko[67] 1968'de arkadaşlarıyla birlikte Güney Afrika Öğrenci Örgütü'nü (SASO) kurdu ve örgütün ilk başkanı oldu. SASO siyahların zihinle-

63. Bkz. Sarah Vaughan, *Ethnicity and Power in Ethiopia*, Edinburg Üniversitesi, 2003.

64. United States Information Service (USIS).

65. Archie Mafeje Güney Afrika'ya dönmedi, Afrika konularında uluslararası çapta tanınan bir akademisyen ve yorumcu oldu.

66. Bkz. news.bbc.co.uk/2/hi/programmes/from_ our_own _correspondent/7598781.stm.

67. Bantu Stephen Biko (1946-1977) Natal Üniversitesi Tıp Fakültesi Siyah Bölümünde öğrenciyken 1968'de, arkadaşlarıyla birlikte Güney Afrika Öğrenci Örgütü'nü (SASO) kurdu. Siyah

rindeki köleliğe meydan okudu. SASO'nun kurulması öğrencilere oyunun seyircisi değil oyuncu su olmaları için bir çağrıydı. Öteki öğrenci örgütleriyle işbirliği içinde çalışan SASO siyah öğrencilerin pasifliğini yaşatılan "aşağılık kompleksi"ne bağlıyor ve doğrudan öncelikle bu kompleksle başa çıkma çağrısı yapıyordu.

Güney Afrika'daki apartheid politikasının spora yansıması da 1968'de oldu. Hükümet ülkesinden ayrılıp İngiltere'ye giderek vatandaşlık alan kriketçi Basil D'Oliviera'nın Güney Afrika turunda yarışacak MCC Kriket takımına seçilmesini veto etti. Tur iptal edildi. Bu Güney Afrika sporunun dünyadan izole edilmesi anlamında sonuç getirici bir kampanyaydı; apartheid karşıtı mücadelede de bir adım oldu. ABD'de Martin Luther King ve Robert Kennedy'nin öldürülmesi de Güney Afrikalıları derinden etkiledi. 1968 yeni bir Güney Afrika için verilen mücadele anlamında sakin bir yıldı, "geçici sessizlik" dönemi olarak adlandırıldı.[68]

Mısır: İskenderiye'de işgal

1968'de ilk hareket Şubat ayında Kahire'nin yanı başındaki sanayi yerleşimi Helwan'dan geldi. İşçiler önceki yıl, 1967'de Altı Gün Savaşı'nda İsrail'e karşı yenilgiden sorumlu görülerek yargılanan hava subaylarına verilen cezaları az bularak greve gittiler.

Avrupa'daki, özellikle Fransa'daki öğrenci eylemlerinin etkisi Kasımda Mansoura ve İskenderiye'de ortaya çıktı. Öğrenci ayaklanması hükümetin eğitim reformu günlerine denk geldi. Öğrenciler hükümetin eğitim sisteminde bir gelişme olarak sunduğu reformları sosyal hareketliliği durdurmanın bir yolu olarak görünce ayaklandılar. İskenderiye Üniversitesi'ni işgal ettiler, İskenderiye valisini rehin aldılar. İşgal ordunun askeri uçaklar eşliğindeki müdahalesiyle son buldu;[69] 15 öğrenci öldü, 414 öğrenci yaralandı.[70]

Asya

Çin Halk Cumhuriyeti'nde Kültür Devrimi sürerken Hong Kong'da gençler Çincenin de İngilizceye eşit statüde resmi dil olarak tanınması için mücadeleye başlıyordu. Hindistan, Pakistan, Tayland ve Laos gibi ülkeler de öğrenci gösterilerine ve ABD karşıtı protestolara sahne oldu.

Pakistan: Öğrenciler Butto'nun peşinde

Ülkeyi General Eyüp Han[71] yönetiyordu. 1968 esas olarak Zülfikar Ali Butto'nun[72] politika sahnesine çıktığı yıldı. Butto gençliği statükoya karşı mobilize etti, kitleleri sosyal kurtuluş için uyan-

İşçiler Projesi, Mahkûm Ailelerine Destek Vakfı gibi pek çok örgütlenmeye ve yayınların çıkarılmasına öncülük etti. Tutuklanmalarından birinde gördüğü ağır işkenceler sonucu 12 Eylül 1977'de hayatını kaybetti. Biko "Siyah Güzeldir" diyordu. Yaşarken efsaneleşen Biko için ölümünden sonra filmler yapıldı, aralarında Peter Gabriel, Bob Dylan ve Joan Baez'in de olduğu pek çok şarkıcı onun için şarkılar yaptı, şarkılar söyledi (www.sbf.org.za/biko3030/docs/biography.pdf).

68. John Daniel ve Peter Vale, *The Calm before the Storm* (www.goethe.de/ges/pok/prj/akt/wlt/afr/sue/en3018875.htm).

69. Bkz. Hossam Issa anlatıyor: "Egypt: Recalling 1968", *Al-Ahram*, Amina Elbendary, Mayıs 2008.

70. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Thiery Paquat, c. 5, s. 1515.

71. Eyüp Han (1907-1974) Pakistan Genelkurmay Başkanıyken 1958'de darbe yaptı, ülkenin devlet başkanı oldu. 1969'daki darbeyle görevinden uzaklaştırıldı.

72. Zülfikar Ali Butto (1928-1979) 1971'de lideri olduğu Pakis-

dırdı. Butto'nun çağrısına ülkenin her yerinden ses geldi. 1968'e bir ay önce kurduğu Pakistan Halk Partisi'yle girdi. Sloganı "bütün iktidar kitlelere aittir" idi. Şehir şehir dolaşarak düzenlediği gösterilerden 7 Kasımda Rawalpindi'de düzenlenen protestoda kitleye açılan ateş sonucu bir öğrenci öldü. Rawalpindi'de sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Ülkenin her yerindeki protesto gösterilerinde şiddet yaşanmaya başlandı. Öğrencilerin ayaklanmasına işçiler de katılınca Butto ve liderler tutuklandı. Şu andaki Pakistan'ın adı 1968'de Batı Pakistan idi.[73]

Japonya: Eğitimde reform ve Vietnam

"İsyanın nedenleri var!" Sloganın esin kaynağı Mao Zedung idi. 1968'de soğuk ve rüzgârlı bir günde üniversite stadyumunda Japon Komünist Partisi'ne yakın Demokratik Gençlik Özgürlük Grubu'nun (Minsei) dillendirdiği taleplerin karşılanacağı sözü verildi. Ulusal Öğrenci Federasyonu (Zengakuren) uzlaşmaya karşı çıkınca ortam çok ısındı. Ocak 69'da öğrenciler Tokyo Üniversitesi'nin sembolü Kule'yi işgal edince polis göz yaşartıcı bombalarla karşılık verdi. Üniversite o güne kadar hükümet güçlerinin giremeyeceği bir "Kutsal alan"dı.[74] Japonya'da gençlerin savaş karşıtlığı ve Vietnam'la dayanışması için ABD üsleri ve Vietnam'a coğrafi yakınlık iki önemli nedendi. Dolayısıyla 68 aynı zamanda savaş karşıtı hareketin geliştiği ve Vietnam'la dayanışmanın yaşandığı bir yıl oldu.

Çocuklukları kırsal yörelerde geçen, geleneksel giysilerle dolaşan gençlik birden kendisini ofis binaları arasında üzerlerinde kotlarla, tüketim toplumun nimetlerinden yararlanırken bulunca kapitalizmin kolay hayatı tarafından yutuldukları görüşüyle suçluluk duygusuna kapıldılar. Bu duygu gençleri şiddetli ve patlamaya hazır bir kapitalizm karşıtlığında birleştirdi.[75]

Latin Amerika: Askeri yönetimler ve gerilla mücadelesi

1968'de Latin Amerika hayli hareketliydi, ancak hareket öğrenci protestolarından ziyade süren ABD destekli askeri yönetimler, darbeler ve gerilla mücadelelerinden geliyordu. Guatemela'da Asi Silahlı Güçler (FARC), Nikaragua'da Sandinistalar, Uruguay'da Tupomarolar, Kolombiya'da Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC) ve Ulusal Kurtuluş Ordusu (ELN) şehir ve kır gerillası olarak faaliyet halindeydiler. Uruguay'da öğrenci ve işçi ayaklanmaları bastırılıyor, sıkıyönetim ilan ediliyordu. Arjantin'deki işçilerin de katıldığı öğrenci gösterileri ve işgallere askerin müdahalesi ölümlere yol açıyor, gerillalar şehirlerden kırlara çekiliyor, askeri yönetim sürüyordu. Venezüella'da öğrencilerin desteklediği karayolu işçilerinin grevinde dört kişi öldü, 200'den fazla kişi yaralandı, hükümet olağanüstü hal ilan etmek zoruna kaldı. Peru'da ise Öğrenci Federasyonu Fransız öğrencileriyle dayanışma amacıyla Lima, Cuzco ve Trujillo'da birçok miting düzenledi[76] ve ordu Ekim 1968'de yönetime el koydu.

tan Halk Partisi seçimleri kazandı ve başbakan oldu. General Ziya Ül Hak liderliğinde yapılan darbeden sonra idam edildi.

73. Ghazi Salahuddin, *Pakistan: The Year of Change* (www.goethe.de/ges/pok/prj/akt/wlt/asa/pak/en2924 280.htm).

74. Koichi Hamada, *Japan 1968: A Reflection Point During the Era of the Economic Miracle*, Yale University, 1996.

75. Eiji Oguma, *Japan: Aversion to capitalism*, çev. Tamako Takamatsu (www.goethe.de/ges/pok/prj/akt/wlt/asa/jap/en3059981.htm).

76. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 5, s. 1515.

Brezilya: Diktatörlükte "Yasak Yasaktır"!

28 Martta, diktatörlüğün yönetimdeki dördüncü yılı için düzenlenen kutlama törenlerinden üç gün önce Rio de Janeiro'da bir restoranda rasgele açılan ateş sonucu 18 yaşında bir gencin ölümü sonraki gün 60 bin öğrenciyi sokağa döktü. Polisin müdahalesiyle şehir savaş alanına döndü, çatışmalarda üniversite ve lise öğrencileriyle siviller öldürüldü. Ücret artışı için ayaklanan işçiler tutuklandı, işten atıldı, işçilerin lideri Şili'ye sürgüne yollandı. Ekimde öğrenci hareketinden binlerce delegenin Sao Ibiúna'da katıldığı kongrede gözaltılar ve tutuklamalar oldu. Solun en önemli politik mücadele alanlarından başlıcası müzik festivalleriydi. Eylüldeki festivalde "Prohibition is Prohibited" (Yasak Yasaktır) şarkısını izleyen final şarkısı "Caminhando – Pra Não Dizer que Não Falei das Flores" (Yürümek – Çiçeklerden Söz Etmediğim Söylenmesin Diye) direnişin bir nevi marşı oldu.[77]

1968'de Carlos Marighella'nın önderliğindeki Ulusal Kurtuluş Hareketi (ALN), 8 Ekim Devrimci Hareketi (MR-8) ve Halkın Devrimci Öncüleri (VPR) gibi kökleri Brezilya Komünist Partisi'nden gelen gerilla grupları soygunlar, insan kaçırmalar ve suikastlarla Cunta'ya karşı mücadelelerini yükselttiler.[78]

Şili: "Üniversite çalışmak içindir"

Şili'de 1967'de başlayan öğrenci hareketi daha demokratik bir yüksek öğrenim talebiyle gelişti. 1968 Mayısında Fransa'dan gelen haberler gençliği hem çok heyecanlandırdı, hem de yüreklendirdi. Üniversite gençliğinin muhalefeti öğretim üyeleri ve mezunların da desteğini almakta gecikmedi. Taleplerde özellikle yönetime katılma ve üniversiteye girişteki adaletsizlik öne çıkıyordu. Eylül 1970'teki Halk Birliği'nin (Unidad Popular) kazandığı seçim öğrencilere yönetimde yüzde 25 daha fazla ağırlık veren üniversite reformunun yürürlüğe girdiği günlere denk geliyor. Şili'de her şey 11 Eylül 1973 darbesiyle bitti. Cumhurbaşkanı Salvador Allende hükümeti devrildi; Allende dahil 3000 kişi öldürüldü, "kaybedildi". Diktatör Augusto Pinochet üniversiteleri ele geçirince ilan etti: "Bayanlar, baylar, üniversiteye çalışmak için geldik, politika yapmak için değil."[79]

Meksika: Tlatelolco katliamı

2 Ekim 1968. Binlerce genç demokrasi için sloganlar atarak şarkılar söyleyerek toplanıyor; bir el silah sesiyle ortalık kana bulanıyor, insanlar çığlık çığlığa. Ateş kesildiğinde 2000 gösterici gözaltına alındı. Hükümet olayı ısrarla "öğrenci provokasyonu" olarak nitelendirdi. Akademisyen Sergio Aguayo Quezada *Şiddet Arşivleri* (*"1968: The Archives of Violence" [Grijalbo/Reforma]*)

77. Bkz. MAESTRI, *Brazil 1968: The Assault on Heaven, the Descent into Hell* (www.tlaxcala.es/pp.asp?lg=en&reference=5014).

78. Robert B. Asprey, *War in the Shadows/ The Guerrilla in History*, c. 2, bölüm 83, s. 1089, 2002.

79. Gustavo González, *The Legacy of May 68*, 28 Mayıs 2008, IPS (www.ipsnews.net/news.asp?idnews=42550).

adlı 1998'de yayımlanan kitabında şiddetin nişancıların sadece öğrencilere değil, ordunun kendi birliklerine de ateş açmasıyla başladığını söylüyor.[80] Bu arada 1968'deki katliamın tanıkları ve eldeki kanıtlar halen daha katliam emrini verenlerden biri olarak dönemin İçişleri Bakanı, sonrasında 1970-76 arası cumhurbaşkanı olan Luis Echeverría'yı[81] işaret ediyor. O gece alandakilere 15.000 mermi sıkıldığı söyleniyor. Katliamda resmi belgeler 40'tan az, soruşturmalar 130'dan fazla, insan hakları grupları da 200 ila 350 kişinin öldüğünü öne sürüyor. Ölenlerin çoğu Cumhurbaşkanı Gustavo Díaz Ordaz (1964-1970) hükümetini protesto etmek ve ülkede 1929'dan beri iktidara bulunan Kurumsal Devrim Partisi'nden (PRI) demokrasi talebi için toplanan öğrencilerdi.[82] PRI iktidarı 2000 yılında kaybetti, muhafazakâr Vicente Fox (2000-2006) cumhurbaşkanı oldu.[83]

Yaz olimpiyatlarında "ilk" kadınlar

Tlatelolco katliamından iki hafta sonra, 112 ulustan 781 kadın, 4735 erkek toplam 5516 atlet Yaz Olimpiyatları için Mexico City'de buluştu. Meksikalı 80 metre engelli koşan Enriqueta Basilio açılış töreninde olimpiyat ateşini yakan ilk kadın oldu. Polanya'dan Eulalia Rolinska, Peru'dan Gladys de Seminario ve Meksika'dan Nuria Ortiz atıcılık dalının ilk başarılı kadınlarıydı. ABD'den Wyomia Tyus da 100 metrede 1964 olimpiyatlarında kazandığı dünya rekorunu yeniledi. Bu da kadınlar açısından bir ilkti.

Oyunların en popüler kadın atleti dört altın, iki gümüş madalya alan Çek jimnastikçi Vera Caslavska Sovyet ulusal marşı çalınırken başını çevirerek ülkesindeki Sovyet işgalini protesto etti, protestosunu madalyasını alırken de tekrarladı. Elbette ve ne yazık ki yeni rejim Caslavska'yı ömür boyu yarışmalardan men etti, yıllarca yurtdışına seyahat etmesini yasakladı.[84]

İki uzun mesafe koşucusu Afro-Amerikalının, ayakları çıplak, başları öne eğik siyah eldivenli yumrukları havada fotoğrafı sadece Olimpiyat tarihinin en unutulmaz ânı değil Birleşik Devletler'deki sivil haklar hareketi için de dönüm noktalarındandı. Fotoğraftaki iki adam 1968 Meksika Yaz Olimpiyatları 200 metre töreninde altın madalyalı Tommie Smith ve bronz madalyalı John Carlos idi. Fotoğraftaki üçüncü, gümüş madalyalı Avustralyalı Peter Norman da yakasında İnsan Hakları İçin Olimpiyat Projesi'nin (The Olympic Project for Human Rights/OPHR) kokartıyla protestoya katıldı. Daha sonra Smith ve Carlos[85] bu duruşlarıyla insan hakları ihlalleri ve özel olarak

80. Sam Dillon, *Mexico City Journal*, 14 Eylül 1998, *New York Times* (www.latinamericanstudies.org/mexico/facts. htm).

81. 86 yaşındaki Echeverría 2005'te Tlatelolco katliamının sorumlularından biri olarak yargılanmaya başladı, 26 Mart 2009'da beraat etti. Kasım 2006'dan beri evinde göz hapsindeydi.

82. Diego Cevallos, "Tlatelolco Massacre - 40 Years of Impunity", 1 Ekim 2008, Mexico City, IPS (www.ipsnews.net/print.asp?idnews=44086).

83. 40 yıl sonra, 2 Ekim 2008'de Tlatelolco meydanında yine binlerce kişi toplandı, o günden bu yana hâlâ tam olarak ortaya çıkarılmayan gerçeğin peşinde adalet istedi. Yine güvenlik güçlerinin müdahalesiyle çatışma çıktı, 20 gösterici gözaltına alındı, 18 polis yaralandı.

84. Bkz. www.olympic.org/uk/games/past/index_uk.asp?OLGT=1&OLGY=1968.

85. 40 yıl sonra, John Carlos Afro-Amerikalıların halen yoksulluk ve işsizlik sorunlarıyla boğuştuğunu söylüyor, sonra da ekliyor: "Ama bir siyahın Beyaz Saray'da oturması her şeyden önce çok büyük bir değişiklik. Bizim protestomuzdan 40 yıl sonra başkan seçilebilecek akılda, yetenekte ve imkânda bir siyahın olması ve sırf derisinin rengi yüzünden engellenmemesi beni çok mutlu ediyor" ("Obama'nın Seçilmesi Siyahlar için Devrim", çev. Selami İnce, röportaj Heiko Oldör, *Birgün* gazetesi, 3 Kasım 2008, *Die Zeit*'tan aktarıyor: www.zeit.de/online/2008/42/olympia-blackpower-john-carlos-interview).

da siyahlara karşı ayrımcılığı protesto ettiklerini açıklayacaklardı. İki atlet yarışlardan ve olimpiyatlardan çıkarıldı. Törenden sonra, "Her insan eşit doğduğuna ve böyle davranılması gerektiğine inanıyorum" diyen Norman da Avustralya medyasının başı çektiği kampanyanın hedefi oldu.[86]

Kanada: Elkitaplı mücadele

Yeni solun başı çektiği gençlik hareketi ABD'nin Vietnam'daki savaşına karşı çıkıyor, yine ABD'deki sivil haklar hareketine destek veriyor, üniversitenin demokratikleşmesi için mücadele ediyordu. Ayrıca üniversite harçlarındaki artışın dengesi, öğretim üyesi kadrosunun geliştirilmesi, Fransızcanın İngilizceyle eşit konuma getirilmesi talepler arasındaydı.

1968'de iki elkitabı macerası sonraki yıllarda da etkisi sürecek girişimler oldu. ABD'de mecburi askerlik yaşı gelip de Vietnam Savaşı'na katılmak istemeyen gençler için iltica edilecek en pratik ülke Kanada idi. Mark Satin de 21 yaşında Vietnam'a gitmek yerine 1967'de Kanada'ya göç etti. Savaşa karşıydı, Yeni Sol militanlardandı, Şiddet Karşıtı Öğrenci Koordinasyon Komitesi'nde sivil haklar için mücadele ediyordu. Kanada'da Yoklama Kaçaklarına Yardım Örgütü'ndeki Toronto Askerlik Karşıtı Programın kurucuları arasında yer aldı ve büyük tartışma yaratan *Kanada'ya Askerlik Çağı Göçü Elkitabı*'nı (*Manual for Draft-Age Immigrants to Canada*) yazdı. Bir anda çoksatar olan bu yeraltı yayını posta yoluyla gönderilerek Amerikalı gençlere ulaştı. Satin daha sonra Vancouver'da Vietnam kaçaklarının barınması için yurt da açtı.[87]

McGill Üniversitesi'nde Mühendislik Fakültesi öğrencisi bir gencin okula prezervatif makinesi konması talebiyle başlayan tartışma da 1968 Eylülünde *Doğum Kontrolü Elkitabı*'nın yayımlanmasının yolunu açtı. Kanada'da doğum kontrolü ve kürtaj ceza yasasıyla düzenleniyordu, aksi davrananlar ağır cezalara çarptırılabiliyorlardı, dolayısıyla elkitabı çalışması yasayı ihlal etmişti. Doğum kontrolü hakkında bilgiler veren elkitabı önsözündeki kadın kurtuluşu ve nüfus kontrolü üzerine görüş ve yorumlarıyla başta Katolik Kilisesi olmak üzere muhafazakâr çevrelerin tepkisini çekti. Bu arada, üniversitede solun içindeki erkek egemen öğrenci gruplarına karşı feminist kadınlar bilinç yükseltme toplantıları düzenlemeye başladılar. "Politik" ve "medikal" bir çalışma olarak tanımlanan elkitabı her baskısında daha da radikalleşti; fotoğraflarda siyah erkek ve kadınlar yer aldı, ABD'nin Üçüncü Dünya Ülkelerinde yürüttüğü doğum kontrol politikaları konuşuldu, kadının üreme sağlığı bilgileri edinmesinin, sadece istediği kadar çocuğu, istediği aralıklarla doğurması için gerekliliği üzerine tartışmalar yürütüldü. Kanada'nın Fransızca konuşulan Quebec bölgesindeki kadınlar için de çalışma Fransızca yayımlandı. Kitapçık Kanada içinde ve dışında milyonlarca sattı,[88] 1970'te yayınına başlanan *Our Bodies, Ourselves*[89] çalışmasının öncülü oldu.

86. Peter Norman (1942-2003) Avustralya'nın olimpiyatlarda ilk gümüş madalya kazanan sporcusuydu. 1972 Münih Olimpiyatlarına gönderilmedi. 1985'te kangren nedeniyle bacağı kesildi. 2000 Sydney Yaz Olimpiyatlarına ülkesinin değil Amerikalıların davetlisi olarak katıldı. Yeğeni sinemacı Mat Norman 2008'de çektiği "Salute" belgeseliyle amcasına bir selam gönderdi. Cenaze töreninde Tommie Smith ve John Carlos arkadaşlarının tabutunu omuzlarında taşıdılar.

87. Bkz. www.radicalmiddle.com/editor.htm.

88. Christabelle Sethna, "The Evolution of the *Birth Control Handbook*: From Student Peer-Education, Manual to Feminist Self-empowerment", 1968-75 (www.cbmh.ca/archive/000007 41/01/cbmhbchm_v23n1sethna.pdf).

89. *Our Bodies Ourselves* (OBOS), Boston Kadın Sağlığı Kitabı Kolektifi olarak da bilinen kadın sağlığı ve cinselliği konusunda ve bunları etkileyen faktörler hakkında kadınların bakışıyla

ABD: Vietnam ve siyah hareket

15 Ocak 1968. Jeannette Rankin,[90] Coretta Scott King[91] ve folk şarkıcısı Judy Collins[92] beş bin kadınla Vietnam'daki savaşı durdurmak için Washington'da yürüyor. Yürüyüşü düzenleyen "Jeannette Rankin Tugayı"na adını veren savaş karşıtlarının sembolü Rankin o gün sevinçle "88 yaşındaydım, barış çabalarım az da olsa takdir toplamaya başlamıştı"[93] diyecekti. Kadınlar yürüyüş sonunda barış taleplerini bir dilekçeyle Temsilciler Meclisi'ne iletti. İki hafta sonra Vietnam'dan gelen haberler kadınların savaşa karşı bu güçlü duruşunun ve barış çağrısının kıymetini daha da artırdı.

27 Şubatta, CBS'in haber sunucusu Walter Cronkite Saygon'dan döndüğü akşam televizyonda Amerikan halkına "kanlı Vietnam deneyiminin sonunda bir açmaza girdiğinden" emin olduğunu açıkladı. Tet saldırısından sonra kamuoyu yoklamalarında Johnson'a halkın verdiği destek yüzde 36'dan yüzde 26'ya düştü.[94] Başkan Johnson, Cronkite'in özel programına sanki ilk kez ciddi bir sorunla karşı karşıya kalmış gibi tepki gösterdi. Johnson'un tepkisiyle ilgili iki rivayet vardır: "Cronkite'i kaybettiysem Orta Amerika'yı kaybettim demektir", "Cronkite'i kaybettiysem savaşı kaybettim demektir."[95]

Vietnam Savaşı'na karşı düzenlenen protestolar üniversitelerden, liselere hatta ortaokullara kadar yayılırken Mart ortasında Columbia Üniversitesi'nde 3500 öğrenci ve 1000 öğretim üyesi Vietnam'daki savaşı derslere girmeyerek protesto etti. Aslında tam o günlerde 16 Martta American adıyla bilinen 23. piyade tümeni Orta Vietnam'da My Lai köyüne "ara ve yok et" emriyle girmiş ve 450-500 silahsız sivili katletmiştir. Ne var ki, ABD ve dünya bu katliamı öğrenmek için gazeteci Seymour Hersh'in[96] Vietnam gazisi Ron Ridenhour ile konuşup haberini yayımladığı 1969 sonuna kadar beklemek zorunda kalacaktı. Yine aynı günlerde, hemen Tet saldırısı ertesi "savaşın kazanılmasının mümkün olmadığını" söyleyen Robert Kennedy, Demokrat Parti listesinden başkan adaylığını açıkladı; Johnson'un yarıştan çekilmesi de bundan iki hafta sonrasına denk

yazılıyor; 35 yıldır kolektifin kendi araştırmaları ve deneyimleriyle güncellenerek yayımlanıyor. Çalışmanın 2005 baskısı, dört yüzden fazla kadının ve birkaç da erkeğin hem kişisel hikâyelerini hem de son bilimsel gelişmelere uygun olarak sağlıkla ilgili bilgilerini paylaşmalarıyla oluştu (www.ourbodiesourselves.org). Proje Türkçede de *Bedenim Benimdir / Bedenim ve Ben* adıyla www.bedenimveben.org adresinde yayımlanıyor.

90. Jeannette Rankin (1880-1973) Missoula'da (Montana) doğdu, sosyal hizmet eğitimi aldı, 1916'da Cumhuriyetçi Parti listesinden seçilince Temsilciler Meclisi'nin ilk ve tek kadın üyesi oldu. ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine karşı oy kullandı. New York Sufrajet Partisi ve Uluslararası Barış ve Özgürlük Kadın Birliği'nde (Women's International League for Peace and Freedom) çalıştı. 1939'da tekrar Temsilciler Meclisi üyesi seçildi. Kadın hakları, çocuk işçiliği ve barış onun hayatı boyunca ilgilendiği alanlardı (womenshistory.about.com/library/qu/blqurank.htm).

91. Coretta Scott King (1927-2006) müzik okudu. Öncü kadınlardan biriydi. Hayatı boyunca şiddetsizlik, eşitlik, adalet ve özgürlükler için çalıştı. Martin Luther King'in katledilmesinden sonra eşinin rüyasının başlıca taşıyıcılarından oldu. Yalnız ABD'de değil Afrika, Latin Amerika, Avrupa ve Asya'da dolaştı, barış ve adalet gösterilerinde konuştu (www.thekingcenter.org/csk/bio.html).

92. Judy Collins (1939, Seattle, ABD) 13 yaşında Mozart'ın İki Piyano için Konçertosu'nu yorumladı, klasik müzikten ve piyanodan folk müziğe ve gitara dönmesi fazla zaman almadı, 22 yaşında ilk albümünü çıkardı. ABD'nin Vietnam'daki savaşına karşı çıktı, UNICEF elçisi oldu, kara mayınlarına karşı mücadele ediyor, umudun müziğini yapmayı sürdürüyor (www.judycollins.com/biography.html).

93. Bkz. www.naswdc.org/profession/centennial/040598_rankin.htm.

94. "War and Protest - the US in Vietnam (1968)", www.bbc.co.uk/dna/h2g2/A715033.

95. Mark Kurlansky, *1968 Dünyayı Sarsan Yıl*, çev. Zehra Savan, İstanbul: Everest, 2008, s. 89.

96. Seymour Hersh (1937) gazeteci, ordu ve güvenlik konularında *New Yorker* dergisinde yazıyor, 1969'da My Lai katliamı ve Vietnam Savaşı haberleriyle Pulitzer Uluslararası Habercilik ödülü aldı. 2004'te Ebu Greyb hapishanesinde ABD ordusunun tutuklulara yaptığı işkence ve kötü muameleyi tüm dünyaya yine Hersh duyurdu.

geliyor. Savaş karşıtlığı o kadar da kolay değildi; Dr. Benjamin Spock "gençleri celp kâğıtlarını yakmaya, Vietnam Savaşı'na karşı gelmeye kışkırttığı" iddiasıyla hâkim önüne çıktı. Spock kitabının hiç satmadığı "Üçüncü Dünya"daki gençlerin neden ayaklandığını sordu. İstediği kadar reddetsin, biz yine de kitabıyla büyüyen, İkinci Dünya Savaşı sonrası 1945'lerle 1950'ler arasında doğan 68 isyancılarının savaş ve nükleer karşıtlığında Spock'un harika payını selamlayalım.[97] 1998'de 95 yaşında aramızdan ayrılan Spock'un 1974'te eşi Mary Morgan'la birlikte kitabının cinsiyetçi dilini gözden geçirip yenilediğini ekleyelim. Türkiye'de Spock denince akla Yükseköğretim Kurumu (YÖK) kurucusu Prof. Dr. İhsan Doğramacı da geliyor. Doğramacı'nın ilk kez 1952'de basılan *Annenin Kitabı*'nın Spock'un eseriyle taşıdığı benzerlikleri ilk kez 1980'lerde *Cumhuriyet* gazetesinde Uğur Mumcu yazmıştı. Satır satır karşılaştırmalarla tartışma konusu olan kitap yargıya taşındıysa da beraat etti.[98]

King ve Kennedy'yi vurdular

1963'te Washington'da yapılan "iş ve özgürlük" yürüyüşündeki "benim bir rüyam var" konuşmasıyla ABD'de Sivil Haklar Hareketinin verdiği mücadeleye halkın ilgisini çekmeyi başaran Martin Luther King sonraki yıl ırk ayrımcılığına karşı verdiği barışçıl mücadele ve sivil itaatsizlik eylemleri nedeniyle Nobel Barış Ödülü'nü aldığında 35 yaşındaydı. King, Vietnam Savaşı'nı 1967'de açıktan eleştirmeye başlamıştı ve pek çok Afro-Amerikalı lider gibi zamanının çoğunu Vietnam Savaşı'nı protestoya ayırıyordu. King 4 Nisan 1968 akşamı grevdeki temizlik işçilerini desteklemek için bulunduğu Memphis'te (Tennessee) kaldığı motelin balkonunda vuruldu. Suikast ülkede 100'den fazla şehirde ayaklanmalara yol açtı. 1986'dan beri King'in doğum gününe atfen Ocak ayının üçüncü pazartesi günü "Martin Luther King, Jr. Günü" olarak ABD'deki on federal resmi tatil günü arasında yer alıyor. Coretta Scott King eşinin katledilmesi üzerine Sivil Haklar Hareketinin aktif bir parçası oldu.

Martin Luther King'in öldürülmesi tüm zamanların en trajik ölümlerinden biriydi. King'e suikast üzerine Washington D.C., Boston, Winston-Salem, Durham, Charlotte, Jackson, Mississippi, Hartford ve Connecticut dahil 130 kentteki ayaklanmalar 65 bin asker sevk edilerek bastırılmaya çalışıldı. Ayaklanmalar sona erdiğinde 39 kişi ölmüş, 20 bin kişi tutuklanmıştı. Washington D.C. tarihin en büyük yangınlarından birini yaşadı. King'in öldürülmesinden sadece iki ay sonra Robert Kennedy[99] California ön seçimlerini kazanmasının hemen ardından, 6 Haziran 1968'de vuruldu. Kennedy ve King'in öldürülmeleri bağlantılıydı. Çünkü her ikisi de ülke dışında süren savaşa ve ülkedeki ırkçı adaletsizliğe karşıydılar. King Sivil Haklar aktivisti kimliği nedeniyle, Kennedy ise ABD'nin Vietnam'daki rolünün sona ermesini istediği için öldürüldü. Tarihçi Arthur Schlesinger, *Washington Post*'a yazdığı makalede şöyle diyordu: "John Kennedy[100] su-

97. Spock'un *Bebek ve Çocuk Bakımı* (*Baby and Child Care*) kitabı Türkçe dahil 39 dile çevrildi, 50 milyondan fazla satışıyla da "dünyada İncil'den sonra en çok satan kitap" payesine erişti. Kitap "birey" olarak gördüğü çocuğa özgürlük tanıyan bir yaklaşımla güvenmeyi ve çocuğu dinlemeyi öneriyordu.

98. Spock'un eşi Mary Morgan'ın Doğramacı'yı özür dilemeye davet ettiği haberleri de gazetelerde yer aldı.

99. Robert Kennedy (1925-1968) ağabeyi John F. Kennedy'nin başkanlığı döneminde Adalet Bakanıydı, görevini Johnson'la 9 ay sürdürdükten sonra istifa etti, senatör seçildi. Sivil Haklar Hareketinin mücadelesine önemli katkıları oldu.

100. John F. Kennedy (1917-1963) zorlu geçen ABD başkanlı-

ikastını takip eden Robert Kennedy ve Martin Luther King suikastlarıyla, bu kuşağın ulusal idealizminin vücut bulduğu üç muhteşem insanı öldürdük. Her cinayet bizi ahlaki çöküntü ve toplumsal çözülme çukuruna biraz daha batırdı..."[101]

King ve Kennedy'nin katli savaş karşıtı protestoların bütün ülkeye yayılarak kitleselleşmesine yol açtı. Kara Panter Partisi[102] kurucularından Bobby Seale Ağustos 1996'da CNN International'a verdiği bir mülakatta hareketin suikastla birlikte hızla geliştiğini anlatıyor. "Altı ayda üye sayımız 400'den 5000'e, gazetemizin tirajı da 100 binden 250 bine çıktı." Kara Panterler King protestolarında ortalığın yakılıp yıkılmasına karşı çıktı. Seale, Afro-Amerikalıları bu tür şiddet eylemleri içinde yer almaması için radyo, televizyon yoluyla uyardı.[103] Angela Davis de Kara Panter hareketinin öncüleri arasındaydı. Davis ırk ayrımcılığıyla savaş karşıtlığı ve kadın hakları mücadelelerinde ismi daha o yıllarda dünyada duyulmuş radikal bir aktivistti. ABD Federal Soruşturma Bürosu FBI da onun kıymetini fark etti, geciktirmeden arananlar listesine aldı. Davis, Martin Luther King katledilince 1968'de ABD Komünist Partisi'ne kaydoldu, 1980'de ABD Komünist Parti adayı olarak ABD başkanlık seçimlerinde yarıştı.[104]

Chicago Sekizlisi

28-29 Ağustos günlerinde Demokrat Parti'nin başkan adayını seçmek üzere Chicago'da toplanacak olan Kongre (Democratic National Convention) Vietnam'daki savaşa kitlesel karşı çıkış için iyi bir adres olacaktı. Kongre haftası ülkenin dört bir yanından gelen 10 bin savaş karşıtı Chicago'da toplanırken Belediye Başkanı Richard J. Daley[105] de 26 bin 900 polis, ulusal muhafız, asker, FBI görevlisi ve gizli servis ajanlarıyla gösterileri önlemeye hazırdı. Önceki yıl kurulan otorite karşıtı Uluslararası Gençlik Partisi (YIP) üyeleri Yippiler Kongre sırasında "hayat festivali" düzenleyeceklerini çok önceden ilan etmişlerdi. Medyanın gösterdiği büyük ilgi sayesinde savaş karşıtlarının maruz kaldığı şiddeti Amerikan halkı da izledi. Sonuçta, 589 gösterici tutuklanırken 119 polis ve 100 gösterici de yaralandı.[106] Ülkenin başka yerlerinde de aynı anda 100'den fazla üniversitede en az 200 bin öğrenci savaşın durması için sokaklardaydı. Hükümet yaşananların sorumluluğunu Kara Panter Bobby Seale, Yippiler, Abbie Hoffman ve Jerry Rubin, Demokratik Toplum İçin Öğrenciler Örgütü (SDS) kurucusu Tom Hayden, öndegelen pasifistlerden David Delinger ve savaş karşıtı hareketin organizatörleri Rennie Davis, John Froniers ve Lee Weiner'e yıktı. "Chicago Sekizlisi" adıyla anılan grup "Chicago Komplosu davası"nda yargılandılar. Kongre-

ğının 1000. gününde 22 Kasım 1963'te Dallas'ta vuruldu. En genç başkandı. Başkanlık döneminde Sivil Haklar konusunda aktif tavır aldı. Fidel Castro'yu devirmek için Birleşik Devletler'deki Kübalıları eğitti, silahlandırdı, girişimleri başarısızlığa uğradı (www.whitehouse.gov/history/presidents/jk35.html).

101. Bkz. E. Whittaker, "Chicago 1968: A Personal Account", Şubat 2000 (www.doingoralhistory.org/project_archive/2000/papers/PDF/e_whittaker.pdf).

102. Kara Panter Partisi 1966'da Huey P. Newton ve Bobby Seale'nin de içinde bulunduğu bir grup tarafından Afro-Amerikalılar için adalet ve Afro-Amerikalıların toplu olarak yaşadıkları mahallelere yönelik polis şiddetini önlemek amacıyla kuruldu. "10 nokta" adlı program toprak, ekmek, konut, eğitim, giyim, adalet, eşitlik ve askerlikten muaf olma gibi başlıkları içeriyordu.

103. www.spartacus.schoolnet.co.uk/USApantherB.htm.

104. www.womenshistory.about.com/od/aframerwriters/p/angela_davis.htm.

105. Richard J. Daley (1902-1976) Demokrat Parti'den 21 yıl belediye başkanlığı yaptı. Oğlu Richard M. Daley (1942) 1989'dan bu yana her seçimde kazandı, halen Chicago Belediye Başkanı. Baba oğul Daley'ler toplam 40 yıl Chicago'yu belediye başkanı olarak yönetti.

106. Bkz. www.chicagohs.org/history/politics/1960.html.

nin 40. yılında yayımlanan *Chicago Sekizlisi'nden Sesler* kitabının altbaşlığı davanın amacını çok güzel anlatıyor: "Bir Kuşak Yargılanıyor."[107] ABD'nin barışçıları şimdilerde de Irak ve Afganistan'daki işgal ve savaşa karşı sokaklardalar. Bugün Chicago Sekizlisi'nden Tom Hayden ülkesindeki savaş karşıtı hareketi dikkate değer buluyor, halkın 2004 sonuna gelindiğinde büyük ölçüde Irak'taki savaşa karşı bir tavır aldığını düşünüyor: "Yani, 68'in hayaleti hâlâ aramızda. Halk bir kere gördükten sonra bataklığın ne olduğunu biliyor."[108]

Miss Amerika: Sutyenler fora

Kasım 1968'de ABD'de çok farklı bir şok yaşandı, Atlantic City'de yapılan Miss Amerika Güzellik Yarışması töreninde ülkenin en eski kadın kurtuluşu gruplarından Radikal Kadınlar'ın (Radical Women) öncülüğünde altı şehirden gelen 150 kadar feminist güzellik yarışmalarının kadınları nasıl incittiğini gösteren bir eylem yaptı. Feministler, Miss Amerika selam konuşmasını yaparken üzerinde "Kadın Kurtuluşu" yazan pankartı "Kadınlara özgürlük", "Artık Miss Amerika yok" sloganları arasında açtılar, canlı bir koyunu Miss Amerika olarak taçlandırdılar. Kadınların cefa malzemeleri olarak yüksek topuklu ayakkabılar, sutyenler, kemerler, bigudiler, cımbızlar "özgürlük" adını verdikleri çöp tenekesine fırlatıldı. Çöp tenekesini yakmalarına polis yangın riski nedeniyle izin vermedi. Şarkılar söyleyerek kadınların bedenlerini satma fikri ve güzellik yarışmalarıyla dalga geçtiler: Törenin sembolize ettiği erkek şovenizmi, güzelliğin ticarileştirilmesi, ırkçılık ve kadına yönelik baskılara karşı çıktılar. Göstericiler salondan çıkarıldı, beşi tutuklandı. "Sutyen yakma" hem çok medyatik, hem de çok mesajlı bir eylemdi; dolayısıyla efsaneleşmesi de kaçınılmazdı.[109] Efsaneleşti de. Dünyayı sarsan 1968'in asileri kadınlar ve erkeklerdi, yönetenler ise sadece erkeklerdi. Dolayısıyla, yılın başında barış için sokaklara dökülen Jeannette Rankin ve arkadaşlarının yanı sıra "Miss Amerika" protestosu kadınların "Erkek 1968"i izleyen yıllarda giderek güçlenecek sesini müjdeliyordu. İkinci Dalga Feminizm adı üstünde dalga dalga yayılmaya başladı.

"Megafonlar" BBC'de

13 Haziran 1968. Tarık, Daniel, Alan, Karl-Dietrich, Ekkehart, Lewis, Leo, Alberto, Yasuo, Jan, Luca ve Dragana "Öğrenciler İsyanda" (Students in Revolt) programı için BBC televizyonunda buluştu.[110] Programda Robert McKenzie "Paris ayaklanması" ertesi ABD'den Japonya'ya kadar "kapitalist" ve "sosyalist" ülkelerden 11 gençlik lideriyle, ki kendilerini gençlerin ve işçi sınıfının "megafonu" olarak tanımlıyorlardı, isyanın neden ve amaçlarını tartıştı. Bu program "Doğu" ve

107. Tom Hayden, Ron Sossi, Frank Condon, *Voices of the Chicago Eight: A Generation on Trial*, San Francisco, CA: City Lights Books, 2008.

108. Tom Hayden, *Chicago 1968*, mülakat: M.E. Sprengelmeyer, Rocky Mountain News, 11 Ağustos 2008 (www.rockymountainnews.com/news/2008/aug/11/officials-pressing-the-panic-button-begets-says/).

109. www.jofreeman.com/photos/MissAm1969.html.

110. Tarık Ali (İngiltere), Daniel Cohn-Bendit (Fransa), Alan Geismar (Fransa), Karl-Dietrich Wolff (Batı Almanya), Ekkehart Krippendorff (Batı Almanya), Lewis Cole (ABD), Leo Nauweds (Belçika), Alberto Martin de Hijas (İspanya), Yasuo Ishii (Japonya), Jan Kavan (Çekoslovakya), Luca Meldolese (İtalya), Dragana Stavijel (Yugoslavya).

"Batı"nın gençlerini bir araya getirmesi bakımından da çok önemliydi; adeta liderlerin yapamadığı yeni bir enternasyonaldi.

Programda, Batı Avrupa'dan öğrenciler toplumdaki demokrasi eksikliği ve yabancılaşmayı kınayarak esas olarak da artan otoriter ve teknokrat yapısı nedeniyle kapitalizmi suçladılar. Tarık Ali, "Bizleri kapitalizmin insanlıkdışılığı ve adaletsizliği birleştiriyor. Bu yüzden de kapitalizmi yıkmaktan yanayız" diyordu: "Bu süreçte üniversiteler iç baskıları önlemek, işçi sınıfıyla bağ kurmak ve Vietnam Savaşı gibi emperyalist savaşları durdurmak için toplumun dönüşümünü sağlayacak 'devrimci protesto merkezleri' olarak hizmet verebilir."

Doğu Avrupa öğrenci temsilcileri benzer şekilde sosyalist toplumlardaki bürokrasiyi, parti oligarşisini özgürlük eksikliği nedeniyle eleştirdi, hakiki sosyalizme geçmek üzere daha büyük bir açılım ihtiyacından söz etti. Jan Kavan heyecanlıydı: "Çekoslovakya'daki mevcut durum bu ülkenin sosyalist demokrasinin yaratılabileceği ilk ülke olabileceği umudunu veriyor."

Programa katılanların hepsi gençlik protestolarının alternatif bir toplum ve dünya düzeni yaratma çabasında ulusal sınırları aştığı konusunda hemfikirdiler. Program, uluslararası dayanışmanın nişanesi olarak, gençlerin ayağa kalkıp herkesin kendi dilinde bir ağızdan "Enternasyonal"i söylemesiyle son buldu. Canlı yayında "Enternasyonal"in söylenmesi programcıda şaşkınlık ve küçük bir sıkıntı yarattıysa da yapılacak bir şey yoktu. Tarık Ali'nin aktardığı üzere kimileri bu programın ayaklanmaya yol açacağını bekliyor; muhafazakâr milletvekilleri kelle istiyor, İşçi Partisi bakanları da Cohn-Bendit ve diğerlerinin ülkeye girişini yasaklamayı düşünüyordu. Gençlerin program öncesinde 200'ü aşkın kişinin katıldığı toplantıda program taktikleri üzerine tartışıp hazırlandıklarına bakılırsa liderlerin de o kadar rahat olmadığı, oyuna getirilmekten korktuğu anlaşılıyor. "Enternasyonal"in söylenmesi kararlaştırılınca Tarık Ali liderleri Highgate Mezarlığına götürmüş, "Enternasyonal" provasını Karl Marx'ın mezarı başında yapmışlardı.[111]

Gazete başlıklarından 68

Papa VI. Paul doğum kontrolü için suni önlemlere karşı çıktı. Kuruluşundan 250 yıl sonra Yale Üniversitesi 1968'de sonraki yıl okula kız öğrenci almaya karar verdi. Öldürülen ABD Başkanlarından John Kennedy'nin eşi Jacquelyn Kennedy (39), Yunanistanlı armatör Aristotle Onassis (68) ile Scorpios adasında 20 Ekimde evlendi. ABD'de 37 eyalet ve Kanada'dan 200'den fazla kadın Chicago'da ilk Ulusal Kadın Kurtuluşu Konferansında buluştu (Kasım 28-30).[112] Nobel Edebiyat Ödülü'nü 1968 yılında Japon yazar Kavabata Yasunari aldı,[113] Barış Ödülü ise hem hukuk hem de ahlaki temelde insan hakları mücadelesi yürüten René Samuel Cassin'in oldu.[114]

111. Tarık Ali, *Sokak Savaşı Yılları*, s. 215-6.

112. Bkz. www.vancouver.wsu.edu/fac/mercier/hist419/women.htm.

113. Kavabata Yasunari (1899-1972) *Karlar Ülkesi, Bin Beyaz Turna, Kiraz Çiçekleri*'nin de aralarında olduğu çok sayıda roman yazdı.

114. René Samuel Cassin (1887-1976, Bayonne, Fransa) insan haklarının yasal düzenlemelerde olduğu kadar ahlaken de tanınmasını savunanların önde gelenlerindendi.

Norman Mailer de Pentagon'a yapılan Barış Yürüyüşünü[115] kâğıda döktüğü çalışması *Gece Orduları* (*The Armies of the Night*) kitabıyla 1968'de Pulitzer Ödülü'nü aldı. 1967'nin filmlerinin değerlendirildiği 1968 Akademi Ödülleri töreni Martin Luther King'in katli nedeniyle planlanan tarihten iki gün sonra 10 Nisanda yapıldı. 68'de verilen en iyi film Oscar'ını Norman Jewison'un polisiye filmi *Gecenin Sıcağında* (*In the Heat of the Night*) aldı. Bu seçimde filmin bir "beyaz" ile "siyah"ın aynı işyerinde birlikte çalışma imkânları üzerinden gelişmesinin rolü oldu mu acaba? Arthur Penn'in *Bonnie ve Clyde* filmi, en iyi yardımcı kadın oyuncuyla en iyi görüntü yönetmeni; Mike Nichols'un *Graduate* (*Aşk Mevsimi/Mezun*) filmi de en iyi yönetmen ödülü aldı. Rod Steiger en iyi aktör, Katharine Hepburn en iyi aktris seçildiler.[116] 68'in Hollywood'a en azından 1970'lere kadar yapısal değişikliklere yol açan yansımaları olduğu düşünülüyor. "Amerikan sinemasındaki yönelimin ya toplumsal muhalefet tarzına uygun biçimde gündelik gerçek yaşam pratiklerini ele almak ya da tarihteki veya güncel siyasal uygulamaları metaforik olarak işlemek biçiminde gerçekleştiği söylenebilir."[117] Fransa'da 10-24 Mayıs günlerinde gerçekleşmesi beklenen Cannes Film Festivali yapılamadı. 1968 Almanya, Fransa, İtalya ve Japonya başta olmak üzere pek çok ülkede sinemayı etkiledi, siyasallaştırdı.

Altı Gün Savaş'ndan[118] sonra 1967 ve 1968'de İsrail Gazze, Sina Çölü, Batı Şeria ve Golan Tepelerinde yerleşimler inşa etmeyi sürdürdü.[119] Filistin Halk Kurtuluş Cephesi gerillaları 1968 Temmuzunda Roma'dan Tel Aviv'e doğru yola çıkan İsrail Havayolları El Al'a ait yolcu uçağını Cezayir'in başkenti Cezayir'e indirdi. 39 gün süren görüşmelerden sonra rehineler ve yolcular serbest bırakıldı. İsrail paraşütçüleri Beyrut havaalanını el geçirerek 14 uçağı havaya uçurdu, can kaybı olmadı.[120]

Yılın sonuna doğru uzaydan gelen haberler önemliydi. 24-25 Aralıkta Apollo 8 ayın yörüngesine girdi. Frank Borman, Jim Lovell ve William A. Anders ay ve dünyayı seyrettiler. Üç yıl önce Sovyet kozmonotu Alexey Leonov 18 Mart 1965'te uzayda yürüyen ilk insan olmuştu.

ABD'nin Vietnam'daki savaşına karşı merkezi ve ağırlığı ABD'de olan savaş karşıtı hareketin barış görüşmelerinin başlamasındaki önemini hatırlamak gerekiyor. Vietnam'da çatışmalar yoğunlaşarak sürerken 1968 Mayıs ayında ABD ile Kuzey Vietnam arasındaki barış görüşmeleri için buluşma merkezi Paris'ti, görüşmeler başlar başlamaz çıkmaza girdi. Başkanlık seçimlerinden

115. 21 Ekim 1967 günü pasifistlerden Vietnam Halk Kurtuluş Ordusu sempatizanlarına kadar her görüşten 70 bin insan Vietnam'daki savaşın durdurulması için Washington'da buluştu. Gösteri aynı zamanda atom bombasının atıldığı gün olan 6 Ağustosta Hiroşima'da yakılan Barış Meşalesi maratonunun son durağıydı. Lincoln anıtı önündeki konuşmalardan sonra savaş karşıtları Pentagon'a doğru yürüyüşe geçti. 2500 asker göstericilerin içeri girmesini engellemeye çalıştı, 681 kişi tutuklandı, 100 kişi yaralandı. Göstericilerin bir bölümü şarkılar söyleyerek şenlik ateşleri yakarak Pentagon önünde sabahı ettiler, güneş doğarken Başkan Johnson'ı şarkılarla uyandırmak üzere Beyaz Saray'a doğru yürüyüşe geçtiler. Aynı anda Avrupa'nın altı ülkesinde, İsrail, Japonya ve Avustralya'da da savaş karşıtları Vietnam' daki ABD birliklerinin varlığına karşı gösteriler yapıyordu (www.jofreeman.com/photos/Pentagon67.html).

116. Ahmet Boyacıoğlu (haz.), *Oscar Filmleri*, İstanbul: Afa, 1991, s. 142-3.

117. Ertan Yılmaz, *1968 ve Sinema*, Ankara: Kitle, 1997, s. 82.

118. İsrail 5 Haziran 1967'de Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı İsrail bandralı gemilere kapatmasıyla krize dönüşen gerilimde Mısır, Ürdün ve Suriye'ye saldırdı. Arap-İsrail Savaşı olarak adlandırılan savaş altı gün sürmesi nedeniyle "Altı Gün Savaşı" olarak da biliniyor. İsrail altı günde Gazze ve Sina Yarımadası ile Golan Tepelerini işgal etti, Batı Şeria ile Doğu Kudüs'ü de kontrolüne aldı. Arap ülkelerinde sinagoglar yakıldı, Yahudilere saldırıldı, tutuklamalar yapıldı. BM Güvenlik Konseyi, savaşla toprak kazanımını reddetti, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini istedi. BM'ye göre, bu savaşta 500 bin Filistinli daha mülteci haline geldi; Mısır, Lübnan, Ürdün ve Suriye'ye göç etti. İsrail halen işgal ettiği topraklardan çekilmiyor, sorun ölümlerle sürüyor.

119. Bkz. *Israel Affairs, Israel's History 1968*, United Synagogue Youth (www.usy.org/yourusy/israel/timeline/1968.asp).

120. Bkz. *Israel Affairs, a.g.y.*

beş gün önce Johnson Paris görüşmelerindeki olumlu gelişmeler nedeniyle hava bombardımanlarına son verileceğini açıkladı. Kasım ayında Güney Vietnam hükümeti Paris görüşmelerinden Vietnam Halk Kurtuluş Ordusu'nun varlığı nedeniyle çekileceklerini açıkladıysa da ayın sonunda kararından vazgeçti. Aralık ayı başında Güney Vietnam delegasyonu Paris'e gidip görüşmelere katıldı ama bu kez sorun masanın şeklinden çıktı. ABD dikdörtgen, Kuzey Vietnam kare masa istiyordu. Paris Görüşmelerinin ilk oturumu ancak Ocak 1969'da gerçekleşecekti. Yeni ABD başkanı Richard Nixon göreve başlamıştı. Savaşın bitmesi için 30 Nisan 1975'te Saygon'un düşmesi beklenecekti.[121]

Gençler sokakta olmadıkları zamanlarda ya forumlarda tartışıyor, ya da okuyorlardı. Mao, Marx, Engels, Lenin, Guevara'nın yazdıkları ve haklarında yazılan kitaplar yeniden yeniden okunurken, Marcuse'nin *Tek Boyutlu İnsan*'ı da ellerden düşmüyordu. Tabii ki, Frankfurt Okulu'nun Marcuse dışındaki düşünürleri Max Horkheimer, Freidrich Pollack ve Theodor Adorno da gençlerce izleniyordu.

Dünyanın böylesine ayaklandığı bir yılda Asya'dan Afrika ve Amerikalara homojen bir hareketten söz etmek mümkün mü? Yine de başkaldırı kapitalizme, emperyalizme, faşizme, sömürgeciliğe, otoriteye, baskıya, Vietnam örneğindeki gibi savaşa karşı, enternasyonalizmden, özgürlüklerden yana radikal, ideolojik saflıkları içinde barındıran yatay örgütlenen bir hareketti; her ülke ölçeğinde bütün bu sıralananların geçerli olmadığını da belirtmek gerek. Bir ek daha; belki de en ortak yan kadınların onca katılımına karşın görünmez kılındığı hareketin küresel çapta "erkek" karakteriydi. Eşcinseller de sonraki yıl 28 Haziranda isyan etti. Polis her zamanki gibi barları basacak ve gey ve lezbiyenleri toplayacaktı. Toplayamadı; New York'un Greenwich Village semtinde Christopher Caddesi'nde, Stonewall Inn'de eşcinseller polise direndi, isyan yayıldı. Stonewall İsyanı adını alan ayaklanma Eşcinsel Hakları Mücadelesi'nde başlangıç olarak kabul ediliyor.[122]

1968, 1968'de bitmedi, 68'de başlamadığı gibi.

121. *NAM: The Vietnam Experience 1965-1975*, haz. Tim Page, John Pimlott, Londra: Hamlyn Publishing, 1990, s. 637-8, 649.

122. Bkz. Martin Duberman, *Stonewall İsyanı*, çev. Ceren Günger, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

1960'larda Dünyada ve Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

Barış Alp Özden

1960'h yıllarda dünya ekonomisi, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden itibaren başlamış olan kesintisiz bir büyüme dönemi içindeydi. Her ne kadar gelişmiş kapitalist ülkelerle, o yıllarda yaygınlıkla Üçüncü Dünya olarak adlandırılmaya başlayan yoksul ülkeler arasındaki gelir farkı çok değişmese de dünya ekonomisi patlamayı andıran oranlarda büyüyordu.

Gelişmiş kapitalist ülkeler içinde ABD ekonomisi göreli olarak daha yavaş bir büyüme temposuna sahipti. 1960'lar boyunca ABD'nin ortalama yıllık büyüme hızı yüzde 4'ün biraz üzerindeydi. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan, dünya sanayi üretiminin üçte ikisini gerçekleştiren en zengin ülke olarak çıktığı için düşük büyüme oranları bile Amerikan ekonomisini ilerde tutmayı başarabiliyordu. Dünya ekonomisi açısından ABD'nin esas önemi ise, dünyanın geri kalanını arkasından sürükleyen bir sermaye birikimi lokomotifi olmasıydı. Amerikan ekonomisi, kuşkusuz bugün olduğu gibi dünya toplam ithalatının beşte birini gerçekleştirmiyordu, ama daha o yıllarda özellikle Avrupa ve Japonya'nın mamul ürünleri için önemli bir talep merkeziydi. Dahası, ABD hegemonyasının gücü enerji, petrol ve hammadde fiyatlarının düşük tutulmasını sağlıyordu.

Aralarında önemli farklar bulunmakla birlikte, Avrupa ülkeleri de 1960'ların ekonomik büyümesinden paylarını alıyorlardı. Enflasyonun çok düşük olduğu bu dönemde bir bütün olarak Avrupa ülkeleri yılda yaklaşık yüzde 5 büyüdü. Planlamaya dayalı bir büyüme stratejisine sahip olan Fransa 1960'larda ortalama olarak yılda yüzde 5,7 büyüyordu.[1] Britanya zengin ülkeler arasında en düşük büyüme oranlarına sahip olsa da önceki dönemlerden daha iyi bir performansa sahipti. Doğu Avrupa'daki "komünist" ülkeler bu on yılda hızlarını biraz kaybetmişlerdi, ancak Yugoslavya gibi ülkeler hızlı büyümeye devam edebiliyorlardı.[2]

Bugün pek çok gözlemci İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan bu ekonomik atılımın gelişmiş kapitalist ülkelere özgü olduğunu kabul ediyor.[3] 1960 yılında İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgü-

1. Gérard Duménil ve Dominique Lévy, "Neoliberal (Karşı) Devrim", *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde, haz. A. Saad-Filho ve D. Johnston, çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel, İstanbul: Yordam Kitap, 2008.

2. Yugoslavya 1950'lerin ortalarından 1960'ların sonlarına kadar geçen on, on beş yılda kişi başına düşen milli gelirini ikiye katlamayı başarmıştı.

3. Bkz. Eric Hobsbawm, *Kısa Yirminci Yüzyıl: 1914-1991, Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal, 1996.

tü (OECD) çatısı altında toplanan gelişmiş ülkeler, ele aldığımız dönem boyunca dünya üretiminin dörtte üçünü, mamul ihraç mallarının ise yüzde 80'inden fazlasını temsil ediyorlardı.[4] Yine de Üçüncü Dünya içerisinden, yaygın kullanımıyla Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ), ithal ikameci bir kalkınma stratejisiyle sanayilerini geliştirmeyi başardılar. 1960-79 arasında Latin Amerika'nın kişi başına geliri yüzde 80 sıçradı.[5]

1960'lı ve 70'li yıllarda yoksulluğun ağırlık merkezi Güney Asya'daydı. Dünya Bankası'nın belirlediği günde 1 dolar sınırı yoksulluk tanımı için veri alınacak olursa, yoksulların yüzde 56'sı bu bölgede yaşıyordu.[6] Daha sonraki yıllarda Çin'in hızlı büyüme başarısıyla bu oran geriledi ve 1970'li yılların sonlarında yoksulluğun ağırlık merkezi, neoliberal uyum programlarının deneme tahtasına çevirdiği Afrika kıtasına kaydı. Bugün Afrika'da, çoğunluğu Sahra-altı ülkelerde olmak üzere, 420 milyon insan yoksullukla ve açlıkla boğuşuyor.

Bölgeler arasındaki derin farklılıklar ne olursa olsun, dünya ekonomisinde yaşanan hızlı genişlemenin ortak birtakım önemli demografik ve sosyolojik sonuçları oldu. 1950'lerle erken 1970'ler arasındaki dönemde dünya çapında mamul mal çıktısı dörde katlandı.[7] Tarımsal üretim de artmakla birlikte bu oranın gerisinde kaldı. Tarımsal üretimdeki artışın arkasındaki esas güç yeni tarım alanlarının açılmasından ve tarımsal istihdamın büyümesinden ziyade üretkenliğin artmasıydı. Buna 1950 ve 60'lardaki "bebek doğumları patlamasının" sonuçları da eklendiğinde şehirleşme yönündeki baskının arttığı görülüyordu. Sahra-altı Afrika'da, Güney ve Güneydoğu Asya'nın büyük kısmında nüfusun büyük bölümü tarımla yaşamaya devam etti. Ancak Latin Amerika'dan Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya kadar dünyanın pek çok ülkesinde ilk defa bu yıllarda tarımsal istihdamın payı toplam istihdamın yarısının altına düştü.

ABD ve Avrupa'nın çok büyük bölümündeyse 1960'ların sonunda köylülük önemsiz bir duruma düştü. 1969 yılında tarımsal istihdamın payı ABD'de yüzde 5, İsveç'te yüzde 9, Batı Almanya'da yüzde 10 civarındaydı.[8] Küçük köylülüğün önemini koruduğu Fransa'da dahi bu oran yüzde 16'ya çekilmişti.[9] Esnafın, zanaatçıların ve küçük tüccarların faal nüfus içindeki payları zaten düşüktü. Genel görünüm Amerikan ve Avrupa işgücünün önemli oranda ücretlilerden oluşmasıydı. Gelişmiş ülkelerin çoğunda imalat sektörünün istihdamdaki payı yüzde 30 ila 40 arasındaydı. Endüstriyel işçi sınıfının faal nüfus içindeki payı 1970'lerde de çoğu coğrafyada artmaya devam etti.[10] 1980'li yıllarla birlikte kimi yerlerde sabit kalmakla birlikte, çoğu gelişmiş ülkede, üretim mekânlarının emek maliyetlerinin daha ucuz olduğu coğrafyalara doğru kaymasıyla, biraz geriledi.

Batı'da Keynesyen düzenlemeler, çalışan sınıfları etkin talep unsuru olarak kabul ettiği için, onların yaşam standartlarının geliştirilmesi, sistemin işleyebilmesi açısından gerekli görülüyor-

4. 1960'larda "Zenginler Kulübü" OECD'nin tek yoksul üyesi Türkiye'ydi. Dönemin hükümeti elini hızlı tutmuş, OECD Konvansiyonu'nu Almanya'dan, İtalya'dan, hatta sekretaryanın bulunduğu Fransa'dan bile önce imzalamıştı.

5. 1980'den 2004'e uzanan 24 yıllık dönemde bu artışın yüzde 12'de kaldığını da not düşelim.

6. Bkz. UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı), *Human Development Trends* (2005).

7. Hobsbawm, *a.g.y.*, s. 303.

8. ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü), *Yearbook of Labor Statistics* (1970).

9. Fransa'da bu oran daha ileriki yıllarda da düşmeye devam edecek, 1982'de yüzde 7,4 olacaktı.

10. Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein, *Sistem Karşıtı Hareketler*, çev. Celal A. Kanat, Bülent Somay, Semih Sökmen, İstanbul: Metis, 1995, s. 83.

du. Diğer taraftan, savaş sonrası yıllarda Sovyetler Birliği çevresinde toplanan ülkelerin bir çekim merkezi haline gelmesi ve işçi sınıfı örgütlenmelerinin güç kazanması, refah devletinin ve yeniden dağıtımcı politikaların Batı'da yerleşmesine neden olan önemli etkenlerdi. Gelişmiş kapitalist ülkeler yanında çevre ülkelerinin izledikleri korumacı ve ithal ikameci kalkınma modeli de, sanayileşmeleri büyük oranda tüketim mallarına dayalı olduğu için, satın alma gücünün kentli çalışan kesimlere doğru genişlemesini gerekli kılıyordu. Ulusal ekonomiler ithalattan kaynaklanan bir rekabet baskısından korunduklarından ötürü maliyetlerin bastırılması gibi bir zorunluluk hissedilmiyordu. Bu ortam içerisinde özellikle örgütlü işçi kesimleri, ücretlerin artırılması ve genel olarak çalışma koşullarının iyileştirilmesi yönünde daha mücadeleci davranabiliyorlardı. Bunu mümkün kılan bir diğer şey de istihdam oranlarının yüksekliğiydi. İki savaş arası dönemin en ciddi toplumsal sorunu olan işsizlik 1960'larda dünyanın büyük bölümünde dert olmaktan çıkmıştı. Özellikle gelişmiş ülkelerde işsizlik oranları tamamen ihmal edilebilir bir düzeye inmişti. Bu yıllarda işsizlik oranı Avrupa'da yüzde 1,5, Japonya'da yüzde 1,3 civarındaydı. ABD'de ise 1968 yılında işsizlik oranı biraz daha yüksekti; yüzde 3,5 (gerçi yaşanan bir dizi sıkıntı bu oranı birkaç yıl içerisinde yüzde 5'e çıkaracaktı).[11] Üstelik genişleyen refah devleti uygulamaları sayesinde –özellikle işsizlik sigortası, sosyal yardım programları, anne ve çocuk yardımları– işçiler, sermaye karşısındaki pazarlık güçlerini işsizlik tehdidi karşısında koruyabiliyorlardı.

Keynesyen düzenlemeler siyasal ifadesini çoğu yerde sosyal demokraside buluyordu. Batı'da sosyal demokrasi hemen savaş sonrası yıllarda kendisine sağlam bir yer edindi. "Neoliberal karşı-devrim" onu yerinden edinceye kadar sosyaldemokrat program –istihdam artırıcı politikalar, eğitim, sağlık, konut ve sosyal güvenlik hizmetlerinin geliştirilmesi vs.– sadece merkez-sol değil, merkez-sağ ve muhafazakâr partiler tarafından dahi kabul görüyordu. 1969'da ABD başkanlığına seçilen muhafazakâr Richard Nixon'ın yükselen enflasyon ve işsizlik karşısında uyguladığı politikaları, "Artık ben de Keynesçiyim" diyerek açıklaması bu yüzden kimseyi çok şaşırtmamıştı. İktidarlar değişse de, bu ülkelerin çoğunda refah harcamaları toplam kamu giderlerinin yüzde 40'ı ile 50'si arasında korunuyordu. 1970'lerin sonlarına kadar artan refah harcamaları, artan vergi gelirleriyle finanse ediliyordu.

1960'ların dünyası sınıf çelişkilerinden ve bu on yılın sonunda kendisini hatırlatacak olan kapitalizmin içsel bunalımlarından azade değildi kuşkusuz. Ancak bugüne kıyasla daha dengeli bir gelir dağılımına sahipti. Örneğin ABD'de 1960 yılında sadece 16 dolar milyarderi yaşıyordu (Avrupa ve Japonya'da muhtemelen bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda milyarder vardı). Günümüzde ise, özellikle Bush yönetiminin 2002'den sonra uyguladığı vergi indirimi politikalarıyla, bu sayı 340'a ulaştı.[12]

Gelişmiş kapitalist ülkelerde işgücünün 1950'ler ve özellikle 1960'larda kentlerde yoğunlaştığına ve ücret veya maaşa bağlı kılındığına değinmiştik. Endüstriyel işçi sınıfı yanında büyüyen diğer bir toplumsal grup entelektüel emek sahipleriydi. Öğretmenler, mühendisler, avukatlar,

11. Bu konuda bkz. Robert M. Colins, "The Economic Crisis of 1968 and the Waning of the 'American Century'", *The American Historical Review*, c. 101, no. 2, Nisan, 1996.

12. Dünya Bankası verilerine göre ABD'de 7,4 milyon kişi de dolar milyoneri. Borsadaki yatırımların yüzde 53'ü de en zengin yüzde 1'in elinde toplanmış durumda. Hayri Kozanoğlu, Nurullah Gür, Barış Alp Özden, *Neoliberalizmin Gerçek 100'ü*, İstanbul: İletişim, 2008, s. 266.

doktorlar, istatistikçiler gibi meslek sahiplerinin oluşturduğu bu gruba girenlerin çoğu üniversite öğrenimi görmüşlerdi. Modern kapitalist ekonominin gerektirdiği özgül işbölümü, rasyonalizasyon ve uzmanlaşmanın yüksek nitelikli işgücüne olan talebi büyük ölçüde artırmasıyla yaşanan "üniversite patlaması"na ilişkin veriler çarpıcıydı. ABD'de yüksek öğrenimdeki öğrencilerin sayısı 1950'de 2,3 milyondan 1965'te 5,6 milyona çıktı. Aynı yıllar içinde üniversite öğrencilerinin sayısı Japonya'da 400 binden 1 milyona; Almanya'da 135 binden 368 bine; yüksek öğrenim konusunda muhafazakârlığıyla bilinen Britanya'da 180 binden 432 bine ulaştı. Öğrenci sayılarındaki muazzam artışı söz konusu ülkelerin nüfuslarının artışıyla açıklamak mümkün değildir. Bu yıllar arasında ABD'nin nüfusu 157 milyondan 194 milyona; Japonya'nın nüfusu 83 milyondan 98 milyona; Almanya'nın nüfusu 69 milyondan 75 milyona; Britanya'nın nüfusu ise 50 milyondan 55 milyona yükseldi. Gelişmiş ülkeler arasında belki de öğrenci sayısındaki en çarpıcı artış Fransa'daydı. Fransa'da 1960'ların başında 200 binden biraz daha fazla olan öğrenci sayısı on yıl içinde üçe katlanarak 600 binin üzerine çıktı.[13] Eğitime ayrılan kaynağın artan öğrenci sayısının gerektirdiği harcamalar yanında yetersiz kalması; silahlanma ve jeopolitik rekabetin neden olduğu anlamsız harcamalar, yüksek öğrenim kurumlarının altyapı yetersizlikleri, öğrencilerin toplumsal arka planındaki değişimler ve entelektüel emeğin metalaşması karşısında üniversite gençliğinin eleştirileri, 1968'de patlak veren öğrenci ayaklanmalarını açıklamakta faydalıdır.

Türkiye

Türkiye ekonomisi 1960'lı yıllarda plan uygulamasına dayalı yeni bir genişleme dönemine girdi. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yürürlüğe girdiği 1963 ile 1973 arasında yıllık büyüme hızlarının ortalaması yüzde 7'dir. Yatırımların milli gelir içindeki payı da bu on yıl içinde yüzde 14-15 seviyesinden, yüzde 20-21'e çıktı. Birinci planın açık stratejik tercihi olan ithal ikameci-korumacı politikaların etkisi altında, sanayi tarımdan daha hızlı büyüyordu. 1963 ile 1971 arasında sanayi yılda ortalama yüzde 9 büyüdü.[14] Tarımın yıllık büyüme hızlarının ortalamasıysa yüzde 4'te kaldı.

Para politikaları, fiyat hareketleri, gelir bölüşümü ve istihdama dair sorunlar planlama sürecinin dışında tutulmakla beraber, plan hedefleri ve stratejisi, kamu sektörü için "zorlayıcı", özel sektör için "yol gösterici" olduğundan dönem boyunca yatırım politikaları üzerinde etkili oldu. Dönem boyunca toplam sanayi yatırımlarının yarısına yakını kamu sektörü eliyle gerçekleştirildi. Türkiye'de ithal ikameciliğin özgül bir özelliği olarak kamu kesiminin yatırımları, özellikle demir-çelik, bakır, alimünyum, petro-kimya ve inşaat malzemeleri gibi temel ara mallara yönlendiriliyordu. Kamu sektörü, 1960'ların başında niyetlenilen "Kamu İktisadi Teşekkülleri Reformu" gerçekleştirilemediğinden, özel sanayinin girdi ihtiyacını ucuza karşılamaya yönelik bir fiyat politikası takip ediyordu. Bunun doğrudan ve dolaylı sonuçları 1970'lerin başlarında ekonominin genel dengelerinde ve bölüşüm ilişkilerinde görülmeye başladı.

13. Ernest Mandel, *Geç Kapitalizm*, çev. Candan Badem, İstanbul: Versus Kitap, 2008, s. 345-6; Hobsbawm, *a.g.y.*, s. 349.

14. Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği", *Geçiş Sürecinde Türkiye* içinde, haz. Irvin C. Schick, Ertuğrul A. Tonak, İstanbul: Belge, 1998, s. 63.

Özel sektör, düşük tasarruf oranlarıyla ve korumacı bir ortamda rekabet gücünden yoksun bir maliyet yapısıyla gelişti. 1950'li yıllarda Türkiye, mamul gıda maddeleri, dokuma ve demir-çeliğin dışında çoğu sanayi mallarında dışarıya bağımlıydı. 1960'lardaysa ithal ikamesi özel sektör yatırımlarıyla dayanıklı tüketim malları sanayiine doğru genişledi. Yatırım malları ve ara malları üretiminin gelişme hızıysa hayli cılız kaldı. Hatta yatırım malları üreten sanayi kollarının toplam sanayi ve istihdam içindeki payları bir miktar geriledi.[15] Amerikan yaşam tarzının cazibesinin geniş toplum kesimlerinde yarattığı etki radyo, buzdolabı, elektrikli süpürge gibi malların sahiplerine itibar ve prestij kazandırıyordu. Dönem boyunca yaşanan hızlı büyüme ve buna eşlik eden düşük enflasyon sayesinde alt ve orta sınıfların reel gelirlerinin artması da dayanıklı tüketim malları sanayii için talebi genişletti.[16]

Eğer yurtiçi tasarruf oranları artırılabilseydi, büyük sermaye ve tarımsal çıkar gruplarının plan disiplini karşısındaki dirençleri kırılabilseydi, Türkiye ithal ikamesini sermaye mallarının ve ara girdilerin üretimine doğru genişletebilir; izlediği sanayileşme stratejisinin bir üst aşamasına geçme şansına sahip olabilirdi. Ancak bunun gerçekleşmediği bir ortamda ekonomi giderek daha fazla ithalata bağımlı hale geldi. 1970'lerin başlarında ithalatın yüzde 95'i yatırım mallarından, ara girdilerden ve hammaddelerden oluşuyordu.

İhracatın milli gelir içindeki payı çok düşük olduğu için ekonomi, sürekli bir dış ticaret ve ödemeler dengesi açığı sorunuyla karşı karşıyaydı. Bu şartlarda iktisadi patlamanın sürmesini sağlayan iki faktör devreye girdi. Bunlardan birincisi, Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin jeostratejik konumunun sağladığı avantajlardı. 1960-80 arasında Türkiye'nin aldığı dış yardımların toplamı 5,5 milyarı aştı. Ekonominin ihtiyaç duyduğu dış rezervleri karşılayan diğer bir kaynak, özellikle 1960'ların ortasından itibaren Avrupa'daki Türkiyeli işçilerin döviz tasarruflarını Türkiye'ye getirmeleri oldu. Bu işçilerin döviz transferleri 1970 başlarında dış ticaret açığının büyük bölümünü karşılayacak büyüklüğe ulaşmıştı.

Endüstriyel üretimin dış rezerve olan bağımlılığının bir sonucu da, bu fonlar büyük oranda devletin tasarrufunda olduğu için, sorumlu kamu kurumlarının özel çıkar sahipleri tarafından "kuşatılmaları" oldu. Gerçekten de, başta Devlet Planlama Teşkilatı olmak üzere kaynak tahsisinden sorumlu olan kuruluşlar bağımsız karar verme yetilerini yitirdiler. Özel sektör temsilcileri ile bu kurumlarda çalışanlar veya siyasi sorumlular arasında kurulan kişisel yakınlıklar fonların tahsisinde önemli bir faktör haline geldi.

1960'larda hızlı sanayileşme sonucunda ücretlilerin sayısı önemli ölçüde arttı. Gelir getirici bir işte ücretli olarak çalışanların sayısı 1965'te 3 milyonken, beş yıl içinde bu sayı 4,2 milyona çıktı.[17] Aynı yıllar içinde ücretlilerin toplam istihdamdaki payları da yüzde 22'den yüzde 27,6'ya yükseldi. Ücretlilerin yüzde 90'ı erkekti. Zaman içerisinde kadın istihdamı artmakla beraber bu oranı değiştirecek bir hıza ulaşamadı. Sanayide çalışan kadınların en yoğun olduğu işkolları tü-

15. Bkz. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*, İstanbul: Gerçek, 1990, s. 107.

16. Bu gelişmenin uzunca bir süre nüfusun yüzde 35'ini oluşturan kentlerle sınırlı kaldığını eklemek gerekir. 1960'ların sonunda Türkiye'de toplam 35 bin köy bulunuyordu ve bunların ancak yüzde 4'ünde elektrik vardı. Bkz. TEDAŞ, *Türkiye İstatistikleri*, Ankara: 2000.

17. Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, İstanbul: Kaynak, 2003, s. 101-2.

tün, kimya ve dokuma işkollarıydı. Kadın işçiler erkeklerle aynı işi yapmalarına karşın, erkek işçi ücretlerinin ortalama olarak yüzde 70'ini alabiliyorlardı.

Türkiye'de sosyal güvenlik sistemini oluşturan düzenlemeler 1945 yılında Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşundan sonra gündeme gelmişti. 1950'li yıllarda bu alanda yeni düzenlemeler yapıldı, işçi sigortalarının kapsamı genişletildi. 1965 yılında bu sigortalar Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK) altında toplandı. İki yıl sonra da İş Kanunu değiştirilerek tüm ücretlileri kapsama alanına dahil etti. 1963 yılında grev hakkını içeren toplu sözleşme düzeninin oluşturulmasıyla işçi sınıfı örgütlenmesi hızla gelişti. 1963 yılında yaklaşık üç yüz bin olan sendikalı işçi sayısı 1967'de 835 bine, 1969'da 1,2 milyona yükseldi. Grev hakkının belli kısıtlamalarla da olsa tanınmasından sonra her yıl irili ufaklı onlarca grev yapıldı. Yasadışı kabul edilen ve istatistiklere girmeyen grevler bir yana bırakılırsa 1963-71 yılları arasında toplam 610 grev gerçekleştirildi. Bu grevlere 190 bini aşkın işçi katıldı; grevlerde "kaybedilen" gün sayısı 2 milyon 165 bine ulaştı.[18] Örgütlü emeğin gücündeki artış, kendisini reel ücretlerin yükselmesinde de gösteriyordu.[19] 1960-70 döneminde reel ücretler yüzde 68 oranında yükselerek verimlilik artışlarına yakın bir seyir izledi.

Tarımsal hasılanın gelişme hızı sanayiden geri kalmakla beraber bu, dönem içerisinde tarımsal kesimin göreli olarak yoksullaştığı anlamına gelmiyordu. Aksine dönemin hükümetleri tarafından yürütülen taban fiyatı ve sübvansiyon politikaları sayesinde tarımsal ürünlerin fiyatları tarım-dışı fiyatlara göre daha hızlı ilerledi. Ancak tarımda ticarileşme ve makineleşmenin gelişmesi bu kesimde oluşan artık işgücünü kentlere itti. 1960 sonrasının hükümetleri de kabul edilen kalkınma stratejisinin gereği olarak kırdan kente göçlere sıcak bakıyorlardı. 1960 ile 1970 arasında kentlerin nüfusu 5 milyondan daha fazla artarak toplam nüfusun yüzde 36'sına ulaştı.[20] Konut sorununun bir sosyal hizmet konusu olarak görülmediği bir ortamda[21] konut inşaatı bütünüyle özel sektörün ilgi alanına terk edilmişti. Bunun sonucunda, kırdan yoğun göç büyük şehirlerdeki gecekondu mahallelerini büyüttü. Döneme ilişkin yapılan değerlendirmelerde Ankara'da nüfusun yüzde 60'ının, İstanbul'daysa yüzde 40'ının gecekondu mahallelerinde yaşadığı belirtiliyordu.

1980'li yıllarda KOBİ olarak adlandırılacak olan küçük sanayi işletmelerinin, korumacı ve ithal ikameci bir büyüme modeli içerisinde gelişme olanağı bulamadığı bir ortamda, İstanbul sanayinin, dolayısıyla da işgücünün en yoğun olduğu kentti. Özel sektöre ait sanayi kuruluşları itibariyle; Türkiye'nin işyeri sayısı bakımından yüzde 45'i, çalıştırılan işçi sayısı bakımından yüzde 50'si, mevcut yatırımlar bakımından yüzde 60'ı ve yılda üretilen değerler bakımında yüzde 48'i İstanbul'da bulunuyordu.[22]

Dönem içinde yaşanan hızlı büyümeye rağmen, genel refah göstergelerine bakıldığında Türkiye hâlâ azgelişmiş, yoksul bir ülke görünümündeydi. Kişi başına düşen milli gelir artmakla be-

18. Bkz. "27 Mayıs Sonrası Sosyalist Hareket", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim, 1998, c. 6, s. 2014.

19. Boratav, *a.g.y.*, s. 111.

20. DİE, *Türkiye Nüfusu, 1923-1994: Demografik Yapısı ve Gelişimi*, Ankara: DİE Matbaası, 1995.

21. Türkiye'de bugün de böyle bir anlayışın gelişmediğini söyleyebiliriz. 1984 yılında kurulan Toplu Konut İdaresi (TOKİ) kuruluş amacından hızla uzaklaşmış, dar gelirli vatandaşların barınma ihtiyacını karşılayacak sosyal konut projeleri oluşturmak ve yürütmek yerine orta ve üst sınıflara yönelik lüks konut inşaatlarını finanse etmeye soyunmuştur.

22. Nafiz Çatak, "İstanbul Bölgesinin Türk Sanayiindeki Yeri", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, c. 2, 15 Eylül 1967.

raber, artış hızı Avrupa'daki GOÜ'lerin çoğunun gerisinde kalıyordu.[23] Sağlık alanındaki göstergeler hem çok yavaş bir gelişme olduğunu, hem de bölgeler arasında derin eşitsizlikler olduğunu gösteriyordu. Örneğin doktor başına düşen ortalama nüfusa bakıldığında 1955 ile 1965 arasında ancak çok küçük bir iyileşme olmuştu.[24] Yine 1965 yılında devlet hastanelerinde 10 bin kişiye 22 yatak düşmekteydi. Üstelik 28 ilde bu yatak sayısı on ve altındaydı. Toplam yatak sayısının üçte biri de İstanbul'daydı.

Sosyal güvenlik sisteminin sigortalar ayağının daha savaş sonrası yıllardan itibaren gelişmeye başladığına yukarıda değinmiştik. 1968 yılına gelindiğinde SSK'ya bağlı sigortalıların sayısı 1,2 milyona ulaşmıştı.[25] Sosyal sigorta harcamaları esas olarak işçi ve işverenlerin ödediği primlerle finanse edildiği için bu alandaki kamu harcamaları dönem boyunca çok düşük miktarlarda seyretti. Sosyal güvenlik harcamalarının milli gelir içindeki payı 1960'lar boyunca yüzde 2-2,5 düzeylerinde kaldı. Sosyal güvenlik sisteminin diğer bir ayağı olan sosyal yardımlar konusundaysa dönem içinde hiçbir ilerleme sağlanamadı.[26] Zaman zaman gündeme geldiyse de işsizlik sigortası da kurulmadı.

Eğitim alanında dönem içerisinde önemli bazı gelişmeler kaydedilmişti. Okuryazarlık oranındaki artış 1950'li yılların ortalarında bir süre duraklamış, 1960'lı yıllarda ise hız kazanmıştı. Ancak yine de 1960'larda okuryazarlık oranları düşük seviyelerde kaldı. 1965'te ilkokul çağını tamamlamış nüfus içindeki okuryazarların oranı yüzde 50'nin altındaydı.[27] Üstelik eğitim alanında da bölgeler arasında büyük farklılıklar bulunuyordu. Türkiye'nin 42 ilinde okuryazarlık oranı genel ortalamanın altındaydı. Dahası, 20 ilde bu oran yüzde 25'in üzerine çıkmıyordu.

Ancak 1960'larda dünya genelinde geçerli olduğunu söylediğimiz "üniversite patlaması" Türkiye'de de yaşanıyordu. 1960-69 arasında yükseköğretime kayıtlı öğrenci sayısı iki katından çok artarak 140 bine ulaştı.[28] Bunun da yaklaşık yüzde 20'sini kadın öğrenciler oluşturuyordu. Bu dönemde yükseköğretimin dikkat çeken bir yönü de öğrencilerin çeşitli branşlara göre yüzde olarak dağılışlarıdır. Sosyal bilimler alanında eğitim gören öğrencilerin oranı 1960'a kadar artarken bu yıldan sonra yüzde 32'den yüzde 28'e, hukuk öğrencilerinin oranı yüzde 24'ten yüzde 12'ye düştü. Mühendislik öğrencilerinin oranıysa, özel yükseköğretim kurumlarının da devreye girmesiyle, yüzde 23'ten yüzde 52'ye çıktı. Bu durum yükseköğrenimin sanayileşen bir kapitalist ekonominin ihtiyaçlarına göre ayarlandığını gösterir ve dünyadaki genel eğilimle uyumludur. Türkiye'de 1968 öğrenci hareketleri, sayıları hızla çoğalan üniversite gençliğinin azgelişmiş bir ülke bağlamında içinde bulundukları toplumsal ve iktisadi koşullara ve değişimlere verdikleri tepkiler olarak yorumlanabilir.

23. 1972 yılında Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası 1971 yılı fiyatlarıyla 185 milyar lira civarındaydı. Kişi başına düşen milli geliri ise 364 dolardı.

24. Stefanos Yerasimos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, çev. Babür Kuzucu, İstanbul: Belge, 1989, c. 2, s. 307-8.

25. Alpaslan Işıklı, "Sosyal Güvenlik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde, (haz.) Murat Belge, Mete Tuncay ve Bülent Özükan, İstanbul: İletişim, 1983, c. 8.

26. Bir vatandaşlık hakkı olarak kamunun sorumluluğunda sosyal yardım düşüncesi Türkiye gündemine yeni girmiştir. Ancak bugün sosyal yardımlar büyük ölçüde gönüllü kuruluşların ilgi alanına teslim edilmiştir. Bu konuda kapsamlı bir analiz için bkz. Ayşe Buğra, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim, 2008.

27. Yerasimos, *a.g.y.*, s. 311.

28. Milli Eğitim Bakanlığı, *İmkân ve Fırsat Eşitliği Bakımından Türk Milli Eğitimindeki Gelişmeler: 1955-1968*, Ankara, 1970.

Türkiye İşçi Partisi (TİP)

"Ezilen işçi sınıfının haklarını korumak, aydınlarla birlikte sosyal güvenliğin tesisi ve grev hakkını tanıyıp tanıtmak" için 12 sendikacı 13 Şubat 1961'de bir araya gelerek Türkiye İşçi Partisi'ni kurdu. İlk Genel Başkan Avni Erakalın[1] parti örgütlenmesi tamamlanmadığı için Ekim 1961 seçimlerinde Yeni Türkiye Partisi (YTP) listesinden bağımsız aday olmak üzere istifa etti. Parti tam seçim arifesinde genel başkansız kalınca Mehmet Ali Aybar'ın ikna edilmesiyle TİP yeni bir döneme girdi. Yeniden düzenlenen tüzük ve programa göre, Türkiye İşçi Partisi, "Türk işçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların kanun yolundan iktidara yürüyen siyasi teşkilatıdır." İşçi sınıfı ve bütün emekçi halk yığınları eğitilip aydınlatılarak ulusal kalkınma ve ilerlemenin bilinçli itici gücü haline getirilecek, insanın insan tarafından sömürülmesine son verilecektir. Amaç Türkiye'yi hürriyet ve eşitlik içinde tam bağımsız, insanlığın hizmetinde, barışçı, tam demokratik bir ülke haline getirmekti.[2]

Aybar'ın başkanlığıyla birlikte aydınlar ve gençler partiye katılmaya başladı. Aybar konuşmalarında "Kürt sorunu"na değiniyor, Ortak Pazar'a karşı çıkıyor, Türk Ceza Kanunu'nun "Komünizm propagandası" ve "bölücülük"le ilgili ünlü 141 ve 142. maddelerinin değiştirilmesini istiyordu. Türkiye İşçi Partisi ikinci yılından kapatılmasına kadar çokyönlü saldırıların ve yoksaymaların hedefi oldu. Başbakan parti liderleriyle yaptığı toplantılara Aybar'ı çağırmıyor, iktidardan muhalefete, parlamento içi ve dışı güçler TİP'e saldırıyı görev biliyordu. Partinin toplantıları Komünizmle Mücadele Derneklerince, Adalet Partili gençlerce basılıyor, Başbakan Süleyman Demirel her fırsatta "Sınıf kavgasına müsaade etmeyeceğiz" diyordu.

Partinin Birinci Büyük Kongresi 9-10 Şubat 1964'te, o sırada Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim olduğundan İzmir'de toplandı.[3] Parti programının alkışlarla kabul edildiği, tüzük değişikliklerinin yapıldığı kongre İstiklal Marşı'yla sona erdi. Genel Yönetim Kurulu'nda tüzüğün parti organlarında yüzde 50 işçi ve yüzde 50 işçi olmayan kesimlerin temsilini öngören maddesine itira-

1. Kurucular maden işçisi Kemal Türkler, tekstil işçileri Avni Erakalın ile Şaban Yıldız, basın işçisi İbrahim Güzelce, çikolata sanayi işçisi Ahmet Muşlu, lastik işçisi Rıza Kuas, garson Kemal Nebioğlu, tütün işçisi Hüseyin Uslubaş, ilaç sanayi işçisi Saffet Göksüzoğlu, basın işçisi Salih Özkarabay, nakliye işçisi İbrahim Denizcier ve şoför Adnan Arkın'dan oluştu (Nihat Sargın, *TİP'li Yıllar - 1961-1971, Anılar Belgeler I-II*, İstanbul: Felis, 2001, c. 1, s. 92-3).

2. *A.g.y.*, c. 1, s. 92-3.

3. Birinci Kongre sonrası Cemal Hakkı Selek ile Rıza Kuas'ın genel sekreterliğinde Merkez Yürütme Kurulu, işçi kesiminden Kemal Nebioğlu, Doğan Özgüden, Kemal Sülker, Salih Özkarabay ve Sina Pamukçu ile işçi olmayan kesimden Behice Boran, İsmet Sungurbey, Nihat Sargın, Şinasi Yeldan ve Cenani Güngördü'den oluştu.

zın reddi TİP'teki ilk ayrılmaların nedeni oldu. Merkez Yürütme Kurulu'ndan Doğan Özgüden ile İsmet Sungurbey istifa edince yerlerine yedeklerden Rasih Nuri İleri ile Yılmaz Yazoğlu getirildi.

Mustafa Şener, "Türkiye İşçi Partisi" başlıklı çalışmasında bir yılı aşkın sürede hazırlanan programı eklektik buluyor; programın girişinde Mustafa Kemal'in emperyalizm ve kapitalizm karşıtı konuşmalarından iki ayrı alıntıya yer verildiği ve sosyalizm yerine "toplumculuk"tan söz edildiğine değiniyordu. Program Marksist bir çerçeveye sahipti; çözüm yolu olarak sosyalizmi değil, kapitalist olmayan kalkınma yolunu gösteriyordu.[4]

TİP Ekim 1965 milletvekili genel seçimlerine 51 ilde girdi, yüzde 2,83 oyla kazandığı 15 milletvekili Meclis'te grup kurdu.[5] Seçim kampanyası çok ilgi çekti, partinin adı giderek yaygınlaşıyordu. Parti'nin varlığı Meclisi ciddi olarak etkiledi. TİP, ABD ile ikili askeri antlaşmalar, ABD üsleri, NATO üyeliği gibi konulardaki itirazlarıyla Meclis'te ve ülkede farklı bir ses oldu, pek çok yasayı Anayasa Mahkemesi'ne taşıdı. TİP milletvekilleri Meclis'te saldırılara maruz kaldılar, hastanelik bile oldular. TİP'in ısrarlı soruları üzerine dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil "ABD ile aramızda imzalanmış ikili antlaşmaları gözden geçiren bir çalışma içindeyiz"[6] demek zorunda kaldı. Başbakan Demirel, ABD üsleriyle ilgili sorulara "Üs yok, tesis var" gibi bir "açıklık" getirdi.[7] TİP 5 Haziran 1966 Senato seçimlerinde Fatma Hikmet İşmen'in[8] Kocaeli'nden seçilmesiyle bir senatörlük kazandı. Partinin toplamdaki oyu yüzde 3,92 oldu.

Malatya'da 20-24 Kasım 1966'da toplanan İkinci Büyük Kongre'de Aybar yeniden genel başkan seçilirken, Rıza Kuas ve Nihat Sargın genel sekreterliklere getirildi.[9] Malatya Kongresi Meclis'te 15 üyesiyle TİP'in memleket meselelerine soldan dahil olduğu, örgütün giderek güçlendiği günlere denk geldi. Kongrenin Malatya'da yapılmasının *Yön* dergisi ve Mihri Belli çevresinin partide Demokratik Devrim çizgisini hâkim kılma çabalarını bertaraf etme anlamında bir manevra olduğu da düşünüldü. Kongre, sosyalizmin "kanunlar çerçevesinde, memleketin milli özelliklerine uygun, milli bağımsızlığına kıskançlıkla bağlı, aşağıdan yukarıya demokratik bir yoldan gerçekleşeceği"ne olan inancı teyit etti, halkı ikinci Milli Kurtuluş Mücadelesinde, "milli bağımsızlık duygu ve heyecanlarını Amerikalılara karşı kutsal bir direnme" haline getirerek "Türkiye'yi Amerikalıların barınamayacağı bir ülke yapmak üzere pasif direnme hareketine katılmaya" çağırdı.[10] Sosyalizmin hedeflendiğinin ilk kez altının çizildiği Kongre sonrasında Mihri Belli çevresi ile ilişkili oldukları sanılanların parti üyeliğine son verilme dönemi başladı.

TİP'i de kuran sendikacılar, biri dışında, partinin kuruluşundan altı yıl sonra 13 Şubat

4. Bkz. Mustafa Şener, "Türkiye İşçi Partisi", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Sol* içinde, haz. Murat Gültekingil, İstanbul: İletişim, 2007, c. 8, s. 356-9.

5. TİP milletvekilleri: Ali Karcı (Adana), Rıza Kuas (Ankara), Tarık Ziya Ekinci (Diyarbakır), Muzaffer Karan (Denizli), Yahya Kanbolat (Hatay), Mehmet Ali Aybar, Çetin Altan, Sadun Aren (İstanbul), Cemal Hakkı Selek (İzmir), Adil Kurtel (Kars), Yunus Koçak (Konya), Şaban Erik (Malatya), Kemal Nebioğlu (Tekirdağ), Behice Boran (Urfa), Yusuf Ziya Bahadınlı (Yozgat).

6. 6 Ocak 1966 (bkz. Sargın, *a.g.y.*, c. 2, s. 1166).

7. 4 Nisan 1966.

8. Fatma Hikmet İşmen (1918, Yanya - 2006, İstanbul) ziraat mühendisi olarak en son Zirai Mücadele Enstitüsü'nde şef olarak çalıştı. 1966-75 arası Cumhuriyet Senatosu'nda Kocaeli üyesiydi. Sosyalist Birlik Partisi (SBP), Birleşik Sosyalist Parti (BSP) ve Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) kurucusu ve Parti Meclisi üyeliği yaptı.

9. İkinci Kongre sonrası Merkez Yürütme Kurulu, Rıza Kuas ve Nihat Sargın'ın genel sekreterliğinde, işçi kesiminden İbrahim Çetkin, Şaban Erik, Rahmi Eşsizhan, Kemal Nebioğlu, Şaban Yıldız; işçi olmayan kesimden Sadun Aren, Behice Boran, Minnetullah Haydaroğlu, Burhan Cahit Ünal, Tarık Ziya Ekinci'den oluştu (*a.g.y.*, c. 2, s. 1187).

10. Bkz. Nihat Sargın, "Kongre'nin Kararları", *Tip'li Yıllar* içinde, c. 1, s. 441-2.

1967'de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurdular. 1967 Kürtlerin TİP desteğini de alarak düzenledikleri "Doğu Mitingleri", Meclis'te soru önergeleri, kimi yasaları iptal için Anayasa Mahkemesi'ne taşımak ve Çetin Altan'ın dokunulmazlığının kaldırılmasına karşı mücadeleyle geçti. Aybar, Bertrand Russell'ın davetiyle Vietnam'la ilgili kurulan, Russell'ın adıyla anılan Uluslararası Mahkeme'ye davet edildi, 1967'de bir ay Vietnam'da savaşla ilgili incelemelerde bulundu, ABD ordusunun yaptığı katliamlar, işkenceler ve savaş suçları hakkında rapor hazırladı. Russell Mahkemesi'nin çeşitli oturumlarına katıldı. Mahkeme sonunda "ABD suçludur" kararına vardı. Aybar'ın mahkeme üyeliği ABD'nin Vietnam'daki savaşının Türkiye'de daha iyi öğrenilmesini sağladı, ABD karşıtlığını etkiledi.

1949'da kurulan NATO, kuruluşunun yirminci yılında üye ülkelere bir yıl önce bildirimde bulunma koşuluyla üyelikten ayrılma hakkı tanıyordu. TİP de 1968'de düzenlediği "NATO'ya Hayır" kampanyası kapsamında Türkiye'nin NATO'dan çıkması için hükümeti bildirimde bulunmaya çağırdı.[11]

Üniversite işgallerinden bir hafta önce 2 Haziran 1968'de yapılan kısmi senato seçimlerinde TİP 24 ilde geçerli oyların yüzde 2,4'ünü, yerel seçimlerde de yüzde 2,58'ini aldı. Malatya Kongresi kararlarında halka yapılan "pasif direnme" çağrısı özellikle gençlik arasında tepkiyle karşılanınca partinin gençlikle bağı zayıflamaya başladı, özellikle İstanbul Üniversitesi işgaliyle birlikte de kopuşa geçti. TİP kontrolündeki FKF de partiden bağımsızlaşıyordu. Ağustos 1968'de Sovyetler Birliği öncülüğünde Varşova Paktı tanklarının Çekoslovakya'yı işgali partideki gerilimi su yüzüne çıkardı; ikili bir yapı oluştu. Aslında Aybar da, Behice Boran da müdahaleye karşı çıkmıştı ama işgalle birlikte Aybar'ın bir süredir dillendirdiği "güler yüzlü sosyalizm", "hürriyetçi sosyalizm" görüşüne vurguyu artırması "Aybarcılar" ve "Aren-Boran" gruplarını netleştirdi. Boran-Aren grubuna göre, "hürriyetçi sosyalizm" sosyalizmin özgürlükçü olmadığının ilanıydı, tek bir sosyalizm vardı, o da bilimsel sosyalizm idi. Ekim 1968'de Nihat Sargın, Behice Boran, Sadun Aren, Şaban Erik ve Minnettullah Haydaroğlu Merkez Yürütme Kurulu'na sundukları "Beşli Önerge"yle parti görüşünün sosyalizm olduğunun yeniden açıklanmasını istedi. Aybar'ın tekrar genel başkan seçildiği, ilk kez iki ana listenin katıldığı Üçüncü Büyük Kongre'ye[12] "hürriyetçi sosyalizm" ile "bilimsel sosyalizm" tartışmaları damgasını vurdu ama sorun çözülemedi. Bir ay sonra 28-29 Aralık 1968'de toplanan Olağanüstü Büyük Kongre'den de çözüm çıkmadı, Aybar yine genel başkan seçildi.[13]

Aybar'ın "Başa güreşeceğiz" dediği Ekim 1969 genel seçimlerine bu tartışmalarla gidildi, milli bakiye de kaldırıldığından sadece İstanbul'dan listenin ilk iki sırasındaki Aybar ile Rıza Ku-

11. NATO'nun kuruluş günü olan 4 Nisanda tamamlanan kampanya kapsamında 3 Nisanda Ankara, Ege, Erzurum üniversiteleriyle ODTÜ'den 35 profesör, 42 doçent, 19 yardımcı doçent, 75 asistan doktor, 15 öğretim görevlisi ve 122 asistan olmak üzere toplam 308 öğretim mensubu NATO ile ilişkilerin gözden geçirilmesini talep eden bir bildiri yayımladı (*a.g.y.*, c. 2, s. 1236-7).

12. Üçüncü Büyük Kongre sonucunda (9-12 Kasım 1968) Rıza Kuas ve Kemal Nebioğlu genel sekreter seçildi; Merkez Yönetim Kurulu işçi kesiminden İbrahim Çetkin, Şaban Yıldız, Rahmi Eşsizhan, Şinasi Kaya ile işçi olmayan kesimden Suat Aksoy, Murat Sarıca, Tarık Ziya Ekinci, Kemal Sülker, Yahya Kanbolat, Şükran Kurdakul'dan oluştu. Aren ve arkadaşları oylamaya katılmadı (*a.g.y.*, c. 2, s. 1297).

13. 30 Aralık 1968'de Olağanüstü Kongre sonucu Rıza Kuas ve Tarık Ziya Ekinci genel sekreter seçildiler, Merkez Yürütme Kurulu, işçi kesiminden İbrahim Çetkin, Şaban Yıldız, İlyas Başyılmaz, Rahmi Eşsizhan, Abbas Uğurlu ile işçi olmayan kesimden Suat Aksoy, Yahya Kanbolat, Rauf Çapan, Nazife Cemgil, Samim Kocagöz'den oluştu (*a.g.y.*, 2. cilt, s. 1306-7).

as'ın seçimleri kazanmasıyla TİP'in Meclis'teki sandalye sayısı 15'ten ikiye düştü.[14] Bu arada Ekim 1969'da FKF'nin Dev-Genç'e dönüşmesinin hemen ardından TİP'li gençler Sosyalist Gençlik Örgütü'nü[15] kurdu. SGÖ, bir gençlik örgütü olarak çalışmaktan ziyade gücünü TİP içindeki mücadelede Boran-Aren çevresinin başarılı olmasına yoğunlaştırdı.[16]

Seçimlerden sonra Aybar'ın istifasıyla kongreye kadarki süreçte iki yeni genel başkanla çalışan TİP[17] 29-31 Ekim 1970'teki Dördüncü Büyük Kongresi'nde[18] genel başkanlığa Behice Boran'ı getirdi. Kongre'nin "Türkiye'nin Doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğu..." ve "Parti'nin Kürt sorununa, işçi sınıfının sosyalist devrim mücadelesinin gerekleri açısından baktığını kabul ve ilan eder"[19] kararı tarihi önemdeydi. Anayasa Mahkemesi'nin TİP'i kapatma gerekçeleri arasında bu karar önemli bir yer tuttu. TİP kongresiyle aynı anda toplanan "Proleter Devrimci TİP Kurultayı" da bir başka ayrılmaya vesile oldu. Örgütlenme tartışmasında Mihri Belli "Legalite uğruna mücadele edeceğiz. Örgütü aşağıdan yukarıya kuracağız" derken, Münir Ramazan Aktolga ve Yusuf Küpeli "Leninist ilkelere uygun yukarıdan aşağıya örgütlenme" ve bir "savaş örgütü" oluşturmaktan söz ediyordu. Kurultay daha sonra Aktolga, Küpeli, Mahir Çayan ve Ertuğrul Kürkçü'nün imzalarıyla yayımlanacak "*Aydınlık Sosyalist Dergi*'ye Açık Mektup"la başlayan Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi'nin (THKP-C) kurulması yolundaki adımlardan biri oldu.[20]

TİP 1971 başında "Faşizme Hayır" kampanyası düzenledi ama darbeye de iki ay kalmıştı. 12 Mart askeri darbesi sonrası Anayasa Mahkemesi Temmuz 1971'de TİP'i kapattı. Behice Boran ve Merkez Yürütme Kurulu üyeleri 15 yıla kadar hapis cezalarına çarptırıldı. İhraç istemiyle Haysiyet Divanına sevk edilen Aybar 14 Şubat 1971'de partiden istifa etti. Bağımsız milletvekili Aybar 12 Mart Nihat Erim hükümetine güvenoyu verdi, Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idamlarına karşı çıktı. Türkiye İşçi Partisi 1 Mayıs 1975'te yeniden kuruldu, Behice Boran genel başkan oldu. İkinci TİP'i de 12 Eylül askeri rejimi kapattı. Ekim 1987'de Türkiye İşçi Partisi ile Türkiye Komünist Partisi, Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP) adıyla Avrupa'da yapılan toplantılarla birleşti. TİP ve TKP Genel Sekreterleri Nihat Sargın ve Haydar Kutlu (Nabi Yağcı) TBKP'yi yasal olarak kurmak üzere Türkiye'ye geldiklerinde tutuklandılar, iki yıl cezaevinde kaldılar. TBKP'yi Anayasa Mahkemesi 1991'de kapattı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi partinin kapatılmasını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin örgütlenme özgürlüğüyle ilgili 11. maddesine aykırı buldu, Türkiye'yi mahkûm etti.

14. TİP 1969 seçimlerinde 243 bin 631 oy (yüzde 2,56) aldı, 1965'teki oyu yüzde 2,83 idi.

15. Sosyalist Gençlik Örgütü Ocak 1970'te Milli Demokratik Devrim çizgisine karşı Sosyalist Devrim tezini savunan gençlerce kuruldu. SGÖ'nün ilk genel başkanı Atillâ Arsoy, genel sekreteri Nihat Akseymen oldu (*a.g.y.*, c. 2, s. 1353).

16. Abdurrahman Atalay, "Türkiye'de İlk Yasal Komsomol: Sosyalist Gençlik Örgütü", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2146-7.

17. Aybar'ın yerine gelen Mehmet Ali Aslan bir ay sonra istifa etti. Genel başkan seçilen Şaban Yıldız görevini Kasım 1970'te Behice Boran'a devretti.

18. Dördüncü Büyük Kongre sonrası genel sekreterliklere Şaban Erik, Sait Çiltaş seçilirken Merkez Yürütme Kurulu da işçi kesiminden Osman Sakalsız, Yavuz Ünal, Hüsamettin Güven, Necat Ökten, Bekir Yenigün ile işçi olmayan kesimden Sadun Aren, Can Açıkgöz, Turgut Kazan, Yalçın Cerit ve Adil Özkol'dan oluştu (Sargın, *a.g.y.*, c. 2, s. 1380).

19. *A.g.y.*, c. 2, s. 1000-1.

20. *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2160.

Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı
Türkiye Milli Talebe Federasyonu
(TMGT-TMTF)

Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT), Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun öncülüğünde kurulan bir çatı örgütüydü. Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun (TMTF) ilk başkanı Can Kıraç Milli Türk Talebe Birliği'nin (MTTB) "çok siyasallaştığı" gerekçesiyle, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nin öncülüğüyle örgütü 1949'da kurduklarını söylüyor. Herkesin komünist düşmanı olduğu ortamda, kendisini ne sağla ne solla ilişkisi bulunan mutedil biri olarak tanımlayan Kıraç başkan seçilmesini sorunlara yaklaşımının yapıcılığına bağlıyor.[1]

TMTF içinde önce Milli Gençlik Komitesi olarak kurulan, Bakanlar Kurulu kararıyla TMGT'ye dönüşen yapının modeli, üyesi olacağı bir başka çatı örgütü Dünya Gençlik Meclisi'ne[2] (WAY) dayanıyor. WAY üyesi TMGT çatısı altında da Türk Kadınlar Birliği, Teksif Sendikası (Türkiye Tekstil Örme ve Giyim Sanayi İşçileri Sendikası), Türk İzciler Derneği, Türk Devrim Ocakları[3] gibi örgütler yer aldı.

TMTF ve TMGT çalışmaları çokyönlüydü. Dünya Gençlik Meclisi ve Avrupa Gençlik Meclisi'yle ilişkileri nedeniyle uluslararası gençlik toplantılarına katıldı, kimi uluslararası gençlik toplantılarına ev sahipliği yaptı. Dünya gençliğiyle başlayan ilişkiler örgütün turizme ilgisini artırınca rehberlik ve dil kursları açıldı, öğrenciler için doğa ve kültür gezileri düzenlendi. TMTF'nin Türkiye'ye gelmek isteyen gençler için düzenlediği turlar hem programları hem de Türk Hava Yolları indirimleri ve konaklama için öğrenci yurtlarının hizmete sunulması nedeniyle öğrenci bütçesini zorlamıyordu. Öğrenci gençliğin bu düzenlemelerden süzülen deneyiminin TMTF Talebe Turizmi Komisyonu'nun yer aldığı Turizm Danışma Kurulları yoluyla Türkiye'de turizmin gelişmesinde ön a-

1. Can Kıraç (1927) ziraat mühendisi olarak 1950'de çalışmaya başladığı Koç Grubu'ndan en üst düzey profesyonel yönetici olarak 1991'de emekliye ayrıldı.

2. The World Assembly of Youth (WAY) 1949'da kurulmuştur. Ülkelerin gençlik örgütlerinin uluslararası koordinasyonunu sağlayan WAY Birleşmiş Milletler Sosyal ve Ekonomik Konsey nezdinde danışman örgüt statüsüne sahip, Dünya Çalışma Örgütü (ILO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Nüfus Fonu (UNFPA), Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu (UNICEF) ve Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) gibi Birleşmiş Milletler kuruluşlarıyla da yakın ilişki içinde çalışıyor. Gençlik eksenli çalışma, çevre, insan hakları, sağlık, kadın, nüfus ve eğitim konularıyla ilgileniyor (www.way.org.my).

3. Türk Devrim Ocakları, Atatürk devrimlerinin korunması amacıyla 12 Nisan 1952'de kuruldu. Ocakların kurulması 1951'de "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun"un çıkarılmasından sonra Atatürk heykellerine yönelik saldırıları izleyen günlere denk geliyor. (M. Çağatay Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 1916-1980*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2004, s. 100).

çıcı olduğu söyleniyor.[4] 1965'te TMTF'nin de içinde yer aldığı 16. Uluslararası Öğrenci Turizmi Konferansı da İstanbul'da yapıldı.

TMTF'ye bağlı birliklere üye öğrenci derneklerinin o fakültedeki öğrencileri örgütün doğal üyesi oluyordu.[5] TMTF yönetimi üniversite öğrenci birlikleri delegasyonlarından oluşan genel kurulda, TMGT yönetimi de üye dernek/ sendika/birlik delegasyonları arasından seçiliyordu.

TMGT ve TMTF 27 Mayıs askeri darbesinin gerçekleşmesinde önemli rolü olan 28 Nisan 1960' taki üniversite gençliğinin DP iktidarına yönelik protestosunda rol oynadı. Darbe olunca da askeri yönetime desteğini açıkladı. TMGT ile TMTF köy köy dolaşarak "27 Mayıs ihtilalinin meşruiyetini" köylülere anlattı. Aynı çalışma 1961 Anayasası'nın[6] kabulü için de tekrarlandı.[7]

1961'de siyasi ortama yaklaşımlarında pek farklılık olmadığı için MTTB genel kurulu "TMTF ile birleşme kararı"nı "Dağ Başını Duman Almış" (Gençlik Marşı) ile aldı. Gençlik sorunlarının tek örgüt çatısı altında çözümü beklentisi birliktelik sorunlu ve kısa sürdüğünden karşılanamadı. İki örgüt ayrılık sonrası, "Kıbrıs" gibi konularda "ülke çıkarı" için ortak eylemler yaptılar. CHP'li Yüksel Çengel'in MTTB Genel Başkanı seçilmesiyle ortak hareket imkânı da kolaylaştı. Mesela, üniversite harçlarının artırılmasına karşı Çengel'le TMTF Başkanı Ahmet Güryüz Ketenci'nin ortak basın açıklamasını izleyen hafta İstanbul Üniversitesi Senatosu harçların yeniden gözden geçirileceğini açıkladı. TMTF-MTTB ortak işler dönemi Çengel'in 1965'te MTTB başkanlığını kaybedip yerine Rasim Cinisli'nin geçmesiyle sona erdi.[8]

1965'te TMTF ve TMGT kendilerine "Halk Partiliyim" diyen Kemalistlerin yönetimine geçince AP iktidarı yaptığı yardımları kesti, TMTF Kongresi'ne müdahale etti. Kasım 1966'da Sakarya'da toplanan Türkiye Milli Talebe Federasyonu Genel Kurulu'nda Sencer Güneşsoy genel başkan seçildiği halde, Ekrem Özer ve arkadaşları yasal olmayan şekilde bir kongre daha yaparak TMTF'yi iki başlı hale getirdiler ve olay mahkemelik oldu. TMTF'nin merkezi Özer ve arkadaşlarınca işgal edilse de Güneşsoy ekibi Öğrenci Birliği başkanlarıyla doğrudan ilişkiye geçerek fiili anlamda TMTF'yi yönetmeye çalıştı. Öğrenci gençliğin önemini kavrayan AP iktidarı bu iki başlı yönetimleri İstanbul Teknik Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi Öğrenci/Talebe Birliklerinde de denedi.

İTÜ Öğrenci Birliği başkanlarından Harun Karadeniz 1960-65 dönemi gençlik hareketini "Atatürk ilkelerine ve 27 Mayısa karşı olan davranışlara cephe alan ilerici tavırlar" şeklinde değerlendirmiş ve "gençliğin pek hâkim bir edayla" seslenmesine "gençlik adeta Atatürk ve 27 Mayıs adına konuşmaktadır" yorumunu getirmişti.[9]

TMTF, 1965'e "Milli Petrol Kampanyası"yla başladı. Dönemin Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) Genel Müdürü İhsan Topaloğlu'nun[10] "daha fazla petrol kuyusu açabilmek" için aydınlardan istediği yardımı TMTF üstlendi. Harun Karadeniz, İstanbul Teknik Üniversitesi Tale-

4. Bkz. www.tursab.org.tr/content/turkish/kurumsal/tarihce.asp.

5. Bkz. Fahri Aral, "Önsöz", Okutan, *a.g.y.*, s. viii.

6. 1961 Anayasası 27 Mayıs 1961 tarihinde Kurucu Meclis'çe ve 9 Temmuz 1961'de yapılan halkoylamasında yüzde 61,7 "evet" oyu ile kabul edildi (www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm).

7. Doğan Duman ve Serkan Yorgancılar, *Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği*, Ankara: Vadi, 2008, s. 88.

8. *A.g.y.*, s. 92-3.

9. Harun Karadeniz, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, İstanbul: May, 1975, s. 44-5.

10. İhsan Topaloğlu (1915-2005, Kilis), kimya mühendisi, Ankara Çimento Sanayi, Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nda genel müdürlük yaptı, 1966-75 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi Giresun senatörüydü. 12 Mart askeri darbesi sonucu kurulan 1. Nihat Erim hükümetinde (26 Mart 1971-11 Aralık 1971) Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı.

be Birliği olarak petrol konusundaki çalışmalarında verilerin çoğunu kendilerine TPAO'nun sağladığını anlatıyor.[11] Uluslararası şirketlerin petrol çıkarmak için değil, petrol kuyularını kapatmak için ruhsat aldıkları iddiası gençliği etkiliyordu. 26 Mayısı 27 Mayısa bağlayan gece gençler caddelere "Milli Petrol", "Petroller Millileştirilecektir", "Kahrolsun Emperyalizm", "Kahrolsun Yabancı Petrol Şirketleri" yazdılar, İstanbullular sabah okullarına, işlerine giderken ilk kez yollara yazılmış sloganlarla karşılaştılar. Gece yazılamaya çıkan gençlerin bir bölümü de tutuklandı. TMTF çeşitli toplantılarla sürdürdüğü kampanyasında dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Mehmet Turgut'u üzerinde Mobil, Shell, BP ve Castrol gibi uluslararası petrol şirketlerinin armaları bulunan bir avukatlık cübbesi yollayarak protesto etti. Harun Karadeniz, kampanyanın, kendisi de dahil pek çok insanı "devlet, emperyalizm, işbirlikçiler ve milliyetçilik" konularında aydınlattığını ve halka mal olduğunu yazdı.[12]

"Milli Petrol Kampanyası"ndan sonra TMTF, özellikle 1967'de yoğunlaşan artık kendilerine "sosyalist", "devrimci" diyen gençlerle, öğrenci dernek ve birlikleriyle 6. Filo'yu protesto eylemlerinde, Singer gibi işçi grevlerinde, "özel okullar devletleştirilmelidir" yürüyüşlerinde birlikteydi. Bildirilerde, TMGT ve TMTF imzaları Fikir Kulüpleri Federasyonu'yla (FKF) yan yanaydı. 20 Şubat 1969'da "Kanlı Pazar" saldırısıyla ilgili Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne çekilen telgrafta TMGT, öğrenci birlikleri ile dernekleri, fikir kulüpleri ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) da yer aldığı 76 imza arasındaydı. 16 Şubat günü Taksim'de yaşananları aktaran ve polisin yaklaşımını eleştiren metin "olaylar iktidarın bir tertibidir. Olayları tertipleyenlerin tahkikatına güvenmeyeceğimizi belirtiriz" dedikten sonra, Milli Güvenlik Kurulu'nun son olayları enine boyuna incelemesini diliyordu.[13]

İktidarın "iki başlı yönetim" modeli etkili oldu. TMTF'nin imkânları elinden alınmıştı, gençlik bir "çatı" ihtiyacı içindeydi. TMTF içinde yer alan kimi yöneticiler tek tek eylemlerin içinde öncü ve sözü dinlenir durumdaydılar ama bu yetmezdi. Bu boşluk tam da o sıralarda güçlenmeye başlayan Fikir Kulüpleri Federasyonu ile dolmaya başlayacak, kısa süre sonra da gençliğin örgütü Dev-Genç olacaktı.

12 Mart darbesine kadar biri devletin dayattığı ve yarattığı, diğeri hukukdışı görülen ama meşru iki TMTF var oldu. İslamileşmesi nedeniyle MTTB dışında kalan milliyetçi/Ülkü Ocaklı/faşist gençler için artık TMTF yeni bir adresti. Sakarya Kongresi'nde hukuken seçildiği iddiasıyla genel başkanlığı tescil edilen Ekrem Özer döneminden sonra Erzurum'da yapılan Kongre'de Soner Kahraman TMTF Genel Başkanı, Devlet Bahçeli de Genel Sekreter oldu. TMTF 12 Mart 1971'de faaliyetlerini durdurdu, TMGT ise kapatıldı. MTTB'nin "sağ politikacı okulu" olmasına karşın, TMGT[14] ve TMTF[15] yöneticileri, Ahmet Güryüz Ketenci gibi milletvekili olabilen bir-ikisi dışında, parlamenter siyasette yer almadı.

11. Karadeniz, *a.g.y.*, s. 66.
12. *A.g.y.*, 72. 13. *A.g.y.*, s. 205-8.
14. TMGT başkanları: Aytekin Ozan, Kemal Okvuran, Metin Kumbasar, Çetin Özek, İsmet Giritli, Erol Ünal, Alp Kuran, Kâzım Kolcuoğlu, Bozkurt Nuhoğlu (bkz. Duman ve Yorgancılar, *a.g.y.*, s. 85).
15. TMTF başkanları: Can Kıraç, Hüsamettin Canöztürk, Vahdet Toyan, Yalçın Küçük, Samet Güldoğan, Ayhan Soysal, Nuretin Sözen, Mahmut Kemal Kumkumoğlu, Erdoğan Tuncer, Ahmet Güryüz Ketenci, Yücel Akıncı, Sencer Güneşsoy.

FKF'den Dev-Genç'e

İlk Fikir Kulübü, Demokrat Parti iktidarının son yıllarında "Aydınlar Hareketi" olarak Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde kuruldu. SBF Fikir Kulübü 27 Mayıs askeri darbesi sonrasında TİP ve Yön hareketinden etkilendi, öğrenci sorunlarıyla memleket meselelerine kadar geniş bir yelpazede faaliyet gösterdi, daha sonra kurulacak Fikir Kulüpleri için model oldu. 1965'te Ankara'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ), Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Fen Fakültesi, Ziraat Fakültesi ve Gazi Eğitim Enstitüsü'nde de Fikir Kulüpleri kuruldu. Kulüplerin bir bölümü yalnızca "Fikir Kulübü", bir bölümü "Sosyalist Fikir Kulübü" adını aldı. Bu kulüplerdeki TİP üyesi ve taraftarı gençlerin girişimiyle 17 Aralık 1965'te Fikir Kulüpleri Federasyonu kuruldu.[1] Hüseyin Ergün başkanlığındaki Genel Yönetim Kurulu Kudret Ulutürk, Ahmet Ali Arlı, Asaf Köksal, Erol Barutçugil, Ataol Behramoğlu, Orhan Ali Yücealp, Zülküf Şahin, Erol Temelkuran, Mevlüt Korkmaz (yazman), Dudu Körücekli'den oluştu; Aysel Baytan, Şirin Yazıcıoğlu (Cemgil), Halis Aydın, Ünal Çelenk, İsmet Özel de yönetim kurulu yedek üyeliklerine getirildiler.[2]

Kuruluş öncesi Nisan 1965'te ilk sayısı çıkan 15 günlük *Dönüşüm* dergisi FKF'ye giden yolda önemli bir adımdı. Tüzüğüne göre FKF, "gençlik, yurt ve dünya olaylarını bir bütün olarak alır", "gençlerin mutluluğunu insanın kendisini yetiştirebileceği olanakların var olduğu bir düzende görür, bu ileri düzene ulaşabilmek için gençlere ödevler düştüğü" kanısındadır ve "gençlerin ödevlerini yerine getirebileceği olgunluğa erişmesi, bilinçlenmesi, eşgüdümlü ve örgütlü eylemlere girişerek, yurda ve dünyaya yön verebilmesini" amaçlar.[3]

1966'da FKF İstanbul Sekretaryası'nın[4] kurulmasını takiben fakülte ve yüksek okullarda Fikir Kulüpleri kurulmaya başladı. 1968'de üniversite işgalleri ve kitlesel öğrenci eylemleriyle oluşan ortamda Fikir Kulüpleri üyeleri üniversite/fakültelerdeki öğrenci derneği/birliği yönetimlerine gelmeye başladı. Üniversite öğrencileri FKF ile birlikte o günlerde halen var olan Türkiye Milli

1. Siyasal Bilgiler Fakültesi Fikir Kulübü'nden Hüseyin Ergün, Kudret Ulutürk, İsmet Özel, Erdal Türkkan ve Ümit Hassan; Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Fikir Kulübü'nden Ataol Behramoğlu; Fen Fakültesi Fikir Kulübü'nden Asaf Köksal, Hukuk Fakültesi Fikir Kulübü'nden Zülküf Şahin, Şirin Yazıcıoğlu (Cemgil) ve Taylan Türker, Yüksek Öğretmen Okulu Fikir Kulübü'nden Mevlüt Korkmaz, Talip Özay, Rıfat Murat ve Dudu Körücekli (Sargın, *a.g.y.*, c. 2, s. 1163).

2. Sargın'ın verdiği bu listedeki üyelerden Erol Barutçugil ve Dudu Körücekli Ali Yıldırım'ın kitabı *FKF: Dev-Genç*'te (s. 51) yer almıyor, yedek üyeler de Orhan Ali Yücealp, Erol Temelkuran, Ahmet Ali Arlı olarak belirtiliyor.

3. Sargın, *a.g.y.*, s. 1164.

4. Veysi Sarısözen (Sekreter), Fahri Aral, Aysın Eren, Esat Yarar ve Emre Dölen (Yıldırım, *a.g.y.*, s. 118), Sarısözen, İstanbul Sekretaryası'nın kuruluş tarihi olarak 1967'yi veriyor ("Çeyrek Yüzyıl Önce Kurduğumuz Örgüt: FKF", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2070) .

Gençlik Teşkilatı, Türkiye Milli Talebe Federasyonu ve Milli Türk Talebe Birliği gibi örgütlenmelerden farklı olarak devletten kopuyor ve Türkiye İşçi Partisi ile yakın bağları çerçevesinde bağımsızlaşıyordu. İlk FKF İstanbul Sekreteri Veysi Sarısözen, mücadele çizgisindeki "ölçülülük" ve örgütsel çizgideki "bürokratik" yaklaşıma dikkat çekiyor, FKF'deki ilk ayrımın "parlamentarist" ve "darbeci" iki eğilim arasında ortaya çıktığını söylüyor, içinde yer aldığı yönetimin aşağıdan gelen kitle hareketinin derinliğini, özgüllüğünü, ihtiyaçlarını söz konusu bürokratik örgütlenme biçimi nedeniyle zamanında göremediğini düşünüyor. Sarısözen Dev-Genç'i de 1968 yılının eseri olarak görüyor, 1968'in ruhu Deniz Gezmiş ise, bu hareketin entelektüel politik ihtiyaçlarına da Mahir Çayan'ın yanıt verdiği yorumunu yapıyor.[5]

FKF, bugünün kitlesel-politik örgütlerinde pek de rastlanmayacak sıklıkta düzenlenen kurultaylarında başkanlarını ve yönetimlerini yeniledi, gençleştirdi. Problem yönetim kademelerinde kadınların yokluğuydu. FKF kurucuları arasında iki kadın, Şirin Yazıcıoğlu (Cemgil)[6] ve Dudu Körücekli vardı ama ilk yönetimlerden sonra kulüplerde kadın üyelerin sayısının artmasına rağmen, Dev-Genç dönemi de dahil, yönetimler sadece erkeklerden oluştu.

FKF'nin Ocak 1967'deki ilk Kurultayı'nda İzzet Ararat genel başkan oldu.[7] Mart 1968'deki İkinci Kurultay'da genel başkanlığa Doğu Perinçek geldi. Ankara Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku kürsüsü asistanı Perinçek başkanlığındaki Merkez Yönetim Kurulu'nun[8] TİP içinde Milli Demokratik Devrim (MDD) taraftarlarıyla yaşanan ayrılıkların gençliğe yansımasını önleyebileceği düşünüldü. Yeni yönetim, seçilir seçilmez MDD'nin müttefikleriyle ortak eylem zemini olarak gördüğü şemsiye platform Devrimciler Güçbirliği'ne (Dev-Güç) katıldı. Genel Yönetim Kurulu'nda TİP'li üyelerle yönetim arasındaki ayrılık derinleşince dört ay sonra 8 Temmuzda Zülküf Şahin başkanlığında yeni bir MYK[9] işbaşına geldi, FKF Dev-Güç'ten ayrıldı. 1968 yılı üç genel başkanla tamamlanmış oldu: Ararat, Perinçek, Şahin.

FKF Üçüncü Kurultayı işgaller, boykotlar, TİP'i yeni bir ayrışmanın eşiğine getiren Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgali tartışmalarının halen sürdüğü Ocak 1969'da toplandı. Öğrenci gençlik mücadelesinin kitleselleştiği, sosyalist gençlerin, devrimcilerin okullarında doğal liderler haline geldiği bu ortamda Ankara Fikir Kulüplerinde MDD görüşü egemendi, İstanbul'daki MDD taraftarları başlangıçta Devrimci Hukukçular Birliği, sonra Devrimci Öğrenciler Birliği'nde (DÖB) bir araya geliyordu. FKF İstanbul örgütleriyse hem İstanbul Sekretaryası'nın TİP çizgisine hem de DÖB grubuna belli bir mesafedeydi. Kurultay MDD taraftarlarının ağırlığı ve Yusuf Küpeli'nin başkanlığıyla[10] sonuçlandı, Deniz Gezmiş liderliğindeki DÖB de FKF İstanbul'da yer aldı. Ör-

5. Bkz. Veysi Sarısözen, *a.g.y.*, c. 7, s. 2070-1.

6. Şirin Yazıcıoğlu Cemgil (1945, Buldan - 2009, Duisburg) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrenciyken TİP'e kaydoldu, FKF kurucusu oldu, 1969'da Sinan Cemgil ile evlendi, 1970'te Taylan doğdu. Şirin siyasi mücadelesini Vatan Partisi üyesi olarak sürdürürken 1980 askeri darbesinde hapse girdi. Çıktıktan sonra 1992'de Almanya'da siyasi mülteci oldu. 17 Nisanda Duisburg'da ölen Şirin Cemgil İstanbul Karacaahmet Mezarlığında Sinan Cemgil'in yanına gömüldü.

7. Ahmet Ali Arlı (Genel Yazman), Asaf Köksal (Genel Sayman), Ergun Türkoğlu, Burhan Gürcan, Mustafa Kamer, Nail Gürman (Ali Yıldırım, *a.g.y.*, s. 109-10).

8. Ömer Özerturgut, Adnan Altıparmak, Gün Zileli, Ruhi Koç, Gülhan Germenyan, Ahmet Kozat, Ekrem Öztürkler, Yavuz Tarakçıoğlu (*a.g.y.*, s. 158).

9. Gülhan Germenyan, Sami Urfalı, Olcay Girgin, Adnan Celayir, Nuri Yıldırım, Ekrem Öztürker, İnanç Kutluer (*a.g.y.*, s. 201).

10. MYK'de Mehmet Demir (Genel Sekreter), Tunççetin Özkarar (Genel Sayman), Münir Ramazan Aktolga, Çağatay Anadol, Tuncer Eşsizhan, Ruhi Koç, Mustafa Ulusoy, Süleyman Coşkun yer aldı. İstanbul Bölge Sekreteri Sıtkı Coşkun, İzmir'e Ömer Karabulut, Erzurum'a da Mehmet Metin seçildi (*a.g.y.*, s. 269).

güt içindeki hâkimiyetini kesinleştiren FKF Merkez Yürütme Kurulu Dev-Güç'e de tekrar katıldı.[11] FKF artık antiemperyalist kitle eylemlerine öncülük eden tek örgütlü güçtü; üniversitenin dışına çıkıyor, işçi ve köylü gösterilerinde de yer alıyordu.

Dev-Genç

Dördüncü Kurultayı Ekim 1969'da toplandığında TİP taraftarı sosyalist devrimcilerin FKF'de pek gücü kalmamış, havaya bütünüyle MDD çizgisi egemen olmuştu. Ancak, "Milli Demokratik Devrim" stratejisi üzerinden başlayan, *Aydınlık Sosyalist Dergi*'de de yürüyen tartışma tüketilemeden sonlandırıldı. Örgütün adı Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (TDGF) olarak değiştirildiyse de kitleler Dev-Genç adını benimsedi. İlk Dev-Genç Genel Başkanı Atilla Sarp oldu.[12] Tartışmalar *Aydınlık Sosyalist Dergi*'nin Ocak 1970'te Doğu Perinçek ve arkadaşlarının kapak rengi nedeniyle *Beyaz Aydınlık* (*Proleter Devrimci Aydınlık* dergisi) ve Mihri Belli ile arkadaşlarının yine kapak rengi nedeniyle *Kırmızı Aydınlık* (*Aydınlık Sosyalist Dergi)* olarak bölünmesi ve Dev-Genç MYK'ye Proleter Devrimci Aydınlık çevresinden seçilen üyelerin MYK'den ayrılmasıyla sonuçlanacaktı.[13] İstanbul Bölge Yürütme Kurulu Başkanlığına Cihan Alptekin, İzmir Başkanlığına ise Mustafa Karşılayan geldi.[14] 1969 sonu ve 1970 Dev-Genç için yoğun bir eylem yılı oldu, fabrika işgallerinin yanı sıra topraksız ve üretici köylülerle ortak eylemler, antiemperyalist gösteriler düzenlendi. Ülkü Ocakları ve Komünizmle Mücadele Derneği üyesi sağcıların İstanbul ve Ankara'da giriştikleri, fakülte ve yurtlara yönelik saldırılarda Taylan Özgür, Mehmet Cantekin, Battal Mehetoğlu hayatlarını kaybetti.

Ekim 1970'teki Dev-Genç Kurultayı'ndan bir gün önce 15-16 Haziran olaylarından ötürü aranmakta olan eski başkan Atilla Sarp ve bazı yürütme kurulu üyeleri tutuklandı. Proleter Devrimci Aydınlık (PDA) dışındaki bütün grupların desteğini alan ODTÜ SFK Başkanı Ertuğrul Kürkçü başkanlığındaki, en genç üyelerden oluşan liste Dev-Genç'in son yönetim kurulu[15] olarak seçildi. Kurultay'ın hemen ertesinde Dev-Genç Genel Başkanı Ertuğrul Kürkçü ile eski FKF Başkanı Yusuf Küpeli, Mahir Çayan ve Münir Aktolga'nın imzalarını taşıyan "*Aydınlık Sosyalist Dergi*'ye Açık Mektup" MDD hareketi içinde yeni bir ayrışmayı başlattı. Bu çerçevede bazı yerel birimlerle genel merkez arasında çıkan anlaşmazlıklara rağmen Dev-Genç örgütsel bütünlüğünü sürdürdü. Döneme faşist hareketin silahlı saldırılarıyla polisin Ankara ve İstanbul'daki yurt baskınları sonucunda patlak veren çatışmalar damgasını vurdu. Ankara'da İlker Mansuroğlu[16] ve Nail Kara-

11. *Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç (1965-1971)*, s. 24.

12. MYK'de İrfan Uçar (Genel Sekreter), Ergun Aydınoğlu (Sayman), Gün Zileli, Oral Çalışlar, Aktan İnce, Tuncay Çelen, Ömer Özerturgut yer aldı (Yıldırım, *a.g.y.*, s. 378-9).

13. Proleter Devrimci Aydınlık çevresinden Oral Çalışlar, Gün Zileli, Ömer Özerturgut ve Aktan İnce MYK üyeliklerinden alındılar, yerlerine Oktay Etiman, Hüseyin Onur, Ruhi Koç ve Nurettin Öztürk getirildiler. Uçar da genel sekreterlik görevini Koç'a devretti (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, c. 7, s. 2140).

14. İstanbul Bölge Yürütme Kurulu Haşmet Atahan, Demir Küçükaydın, Ömer Güven, Rafeal Avidor ve Mustafa Zülkadiroğlu'dan; İzmir Bölge Yürütme Muzaffer Doyum, Ferhat Soykan, Burhan Atalay'dan oluştu.

15. Merkez Yürütme Kurulu'nda Genel Sekreter Sinan Kâzım Özüdoğru, Genel Sayman Zafer Kutlu ve üyeler Şaban İba, Oğuzhan Müftüoğlu, Cemal Selmanpakoğlu, Fevzi Bal, Levent Eren ve Hüseyin Yavuz yer aldı.

16. İlker Mansuroğlu 22 Aralık 1970'te Ankara Hukuk Fakültesi önünde vuruldu, 29 Aralık 1970'te tedavi edildiği hastanede hayatını kaybetti.

çam, İstanbul'da Hüseyin Aslantaş[17] öldürüldü. ODTÜ yurtlarına yapılan jandarma baskınında da (5 Mart 1971) öğrenci Erdal Şener, jandarma er Mevlut Meriç ve Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA) aşçısı Aziz Yalta hayatlarını kaybettiler.

Dev-Genç'in 12 Mart askeri darbesi sonrası 26 Nisanda ilan edilen sıkıyönetimle birlikte faaliyeti durduruldu, Ağustos 1971'de sıkıyönetim kararıyla kapatıldı. Darbe sonrası açılan Ankara ve İstanbul Dev-Genç davalarında büyük çoğunluğu üniversite öğrencisi 380 kişi "sınıfsal temelli cemiyet kurmak" ile "cemiyete üye olmak" (TCK 141), "Türkiye Cumhuriyetini tamamen veya kısmen tağyir, tebdil ve ilgaya cebren teşebbüs" ile "fer'i faillik" (TCK 146/1 ve 146/3) iddialarıyla yargılandılar.[18]

17. Hüseyin Aslantaş, Fen Fakültesi öğrencisi, 5 Aralık 1970'te Çapa Yüksek Öğretmen Okulu'na yapılan silahlı baskında vuruldu, 10 Aralıkta öldü.

18. Yıldırım, *a.g.y.*, s. 599-611.

Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)

MTTB'nin hemen hemen bütün kaynaklarda 1916'da kurulduğu yazılmakla birlikte, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında ne yaptığı üzerine bilgilere rastlanmıyor. Adı 1924'te üniversite öğrencilerince tramvaylarda yarım biletle seyahat talebiyle tramvay şirketinin basılması olayında duyuldu.[1] Örgütün yayın organı *Birlik* tek parti rejiminin konseptine uygun şekilde düşman olarak "misyonerleri", "komünistleri" ve "eroinmanları" görüyordu.[2]

MTTB'nin "Çanakkale Şehitlerine Abide" ile kirli ve yırtık bayrak asanları teşhir kampanyalarını 1933'te başlatılan "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyası izledi.[3] Böylece, Güneş Dil Teorisi ile başlayan "Türkçeleşme" kampanyasına MTTB de katılmış oldu.[4] Örgüt üyeleri Devlet Demiryolları yataklı vagon işletmesini yürüten Vagon-lits şirketinde resmi dilin Fransızca olduğu haberi üzerine şirket binasına saldırdı, aynı hafta Taksim-Tünel arasında protesto gösterisi düzenledi.[5] Bu dönemde Türkçe konuşmayanlara müdahale edildi, özellikle Beyoğlu'nda Türkçe olmayan dükkân isimleri zorunlu olarak değiştirildi. Rıfat N. Bali İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve çokpartili dönemin başlamasıyla birlikte "Vatandaş Türkçe konuş!" meselesinin 27 Mayıs 1960 darbesini takip eden Ağustos ayına kadar gündemde kaldığını yazıyor.[6]

Bulgaristan'da Türk mezarlığının yeri değiştirilirken bazı kemiklerin açıkta kaldığı haberleri üzerine İstanbul'daki Bulgar mezarlığına yapılan saldırı, Hatay'da[7] "Türklere zulüm" yapıldığı gerekçesiyle, izin verilmediği halde ve yetkililerin karşı çıkmasına rağmen miting yapılması örgütün sonu oldu, MTTB 1936'da süresiz olarak kapatıldı. Rejim desteğiyle hareket eden MTTB Kemalist, Türkçü, laik ve antikomünist de olsa sınırları aşmıştı.

1. Doğan Duman ve Serkan Yorgancılar, *Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği*, Ankara: Vadi, 2008, s. 36.

2. *A.g.y.*, s. 39.

3. Rıfat N. Bali, "Dâr-ül-fünûn Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin 13 Ocak 1928 tarihinde düzenlediği yıllık kongresinde Türkçe konuşturma kampanyası kararının alındığı"nı yazıyor ("Vatandaş Türkçe Konuş!", www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/turkce_konusma_birgun.pdf).

4. M. Çağatay Okutan, *Bozkurt'tan Kur'an'a: Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 1916-1980*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2004.

5. 22 Şubat 1933'teki bu eylem için bkz. Duman, Yorgancılar, *a.g.y.*, s. 48.

6. Rıfat N. Bali, dönemin İstanbul Valisi Tuğgeneral Refik Tulga'nın öğrenci liderleriyle görüşüp, mevsimin yaz olması ve turistlerin fazlalığı nedeniyle böylesi bir kampanyanın çığından çıkıp turistleri rahatsız eder bir şekle bürünmesinin Türk ekonomisini zarara uğratacağı konusunda öğrencileri ikna etmesiyle bu kampanyanın sona erdiğini yazıyor (bkz. "Vatandaş Türkçe Konuş!", *a.g.y.*).

7. 1936'da Türkiye Suriye topraklarında yer alan Hatay'ın Türkiye topraklarına dahil edilmesi için diplomatik girişimler çerçevesinde Birleşmiş Milletler'e başvurmuştu. Hatay 1939'da Türkiye'ye dahil edildi.

1946-60 dönemi

MTTB'liler, örgütün yeniden faaliyete geçmediği 3 Aralık 1945'te, Tan matbaasını[8] basanlar arasındaydı;[9] 1946'da Türk Talebe Birliği adıyla kurulacak, Bakanlar Kurulu kararıyla "Milli"liği kazanarak yeniden MTTB olacaktı.

Bu dönemde, Irak'taki Türkmenler, Batı Trakya'daki Türkler MTTB'nin ilgi alanındaydı. Atatürk haftaları yapıldı, İstanbul Üniversitesi bahçesine konacak Atatürk anıtına katkı için futbol turnuvası düzenlendi, "irtica"ya karşı çıkıldı. İstanbul'un fethinin 500. yılı törenlerine katılındı.

MTTB, 27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetleri'ni selamladı, Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim komutanlarının katılıp konuştuğu destek mitingleri ve toplantıları düzenledi. Darbeyi yapan Milli Birlik Komitesi'nden öğrenci yurtlarının sayısının artırılması, harçların artırılmaması, üniversitelilere iş imkânı sağlanması ve bir öğrenci bankası kurulmasını talep etti. 1960'ların en önemli konusu Kıbrıs'tı. Hatta "Millet Yapar" kampanyasıyla Deniz Kuvvetleri'ne destek için öğrencilere gemi inşasında gönüllü çalışma çağrısı yapıldı. Soğuk Savaş dönemiyle birlikte antikomünizm güçlenmeye başlayınca, MTTB, Nâzım Hikmet'in affı kampanyasına karşı topladığı imzaları Başbakanlığa sundu.[10] Türk Ceza Kanunu'nun "komünizm" ve "bölücülük"le ilgili 141. ve 142. maddelerinin kaldırılması kampanyası da MTTB'nin karşı kampanyasına yol açtı. Çoğu zaman dönemin hükümetlerince cesaretlendirilen MTTB komünizmle ilgili söylemini daha da sertleştirdi. Üstelik antikomünizm örgütün ideolojik yaklaşımını da etkiledi. Bu değişimde, milliyetçi muhafazakâr söylemin ilk izlerini de bulmak mümkündü.[11]

1960-67 dönemi

Yüksel Çengel yönetimi devlet politikalarına ters düşmeksizin gündeme dair sürekli fikir belirtildiği bir dönem olarak görülüyor.[12] Ki, Kemalizmin milliyetçi yorumlarıyla yüklü bu dönem de, "rejimi koruyan ve kollayan" bir misyonu sahiplenmişti.[13] 1961 ile 1965 arasında Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) ile kısa bir süre birleşildi, Rasim Cinisli'nin genel başkanlığıyla birlikte üniversitelerdeki sol eğilimli öğrenci dernekleri MTTB bünyesine dahil edilmeyerek örgüt "milliyetçi ve muhafazakâr" yapıya büründü. MTTB, kendisine üye olan öğrenci derneklerinin temsil ettikleri fakültelerden diledikleri öğrenciyi üye yapan bir işleyişe sahipti.[14] 1966'da MTTB öncülüğünde çok sayıda kuruluşun katılımıyla pek çok yerde "Komünizmi Tel'in" mitingleri yapıldı.

8. *Tan* gazetesini eşi Zekeriya Sertel'le birlikte çıkaran Sabiha Sertel anılarında şöyle yazıyor: "Partinin [Cumhuriyet Halk Partisi] ve Başbakan [Şükrü] Saraçoğlu'nun, İstanbul Parti teşkilatına ve polise verdiği emirle *Tan* matbaası yıktırıldı. Parti, gizli polis vasıtasıyla İstanbul Üniversitesi'ndeki bazı faşist, ırkçı gençleri, bir kısım da nereye, niçin gittiğini bilmeyen saf gençleri teşkilatlandırarak *Tan* ve ilerici yayın yapan *La Turquie* ve *Yeni Dünya* gazetelerinin basıldıkları matbaalar üzerine saldırttı" (Sabiha Sertel, *Roman Gibi, Demokrasi Mücadelesinde Bir Kadın*, İstanbul: Belge, 1987, s. 308).

9. Duman ve Yorgancılar, *a.g.y.*, s. 67.
10. Duman ve Yorgancılar, *a.g.y.*, s. 75.
11. M. Çağatay Okutan, *a.g.y.*, s. 124.
12. Duman ve Yorgancılar, *a.g.y.*, s. 97.
13. Fahri Aral, "Sunuş", M. Çağatay Okutan, *a.g.y.*, s. ix.
14. *A.g.y.*, s. viii.

1967'de İsmail Kahraman'ın[15] başkanlığında İslami unsurlar öne çıkmaya başlayacak, Atatürkçülük konusundaki duyarlılık da azalacaktı.[16]

MTTB'nin hedefi "ikinci Çanakkale zaferi"ydi; Fetih geceleri, Kıbrıs mitingi, Mehmet Akif Ersoy'u anma geceleri yapıldı. 1967 Nisanında İstanbul'da açılan Sovyetler Birliği çağdaş resim, heykel sergisindeki Lenin heykeli protesto edildi, Temmuzda Papa VI. Paul'un Ayasofya'da diz çökerek dua etmesi üzerine bir grup MTTB'li de Ayasofya'da namaz kıldı.[17]

1968'de MTTB

MTTB'nin 1968'de İstanbul, Ankara, İzmir, Erzurum, Sakarya gibi şehirlerde düzenlediği "Şahlanış" mitinglerinde solcuların katliyle ilgili sloganlar öne çıktı. Pankartlara göre, "MTTB Komünizmi ezecek, Türkistan'a geçecekti". Kimi kaynaklara göre; "Şahlanış" mitingleri 1967'de Kürtlerin çoğunlukta olduğu Doğu ve Güneydoğu illerinde düzenlenen "Doğu uyanış", kimilerine göre Şubat 1968'de Ankara ve İstanbul'da yapılan "Uyanış" mitinglerine karşı yapıldı.

MTTB, 1968 işgallerine önce olumlu yaklaştı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Hatice Babacan'ın başörtüsü nedeniyle okuldan uzaklaştırılması üzerine yılın ilk işgalini gerçekleştiren öğrencilerin yanında MTTB de vardı. Genel Başkan İsmail Kahraman Haziran 1968 işgalleri sırasında düzenlediği basın toplantısında yükseköğrenim gençliğinin "okumak, yatmak, yemek ve istikbal" olmak üzere dört temel sorununun bulunduğunu, bu nedenle de meşru ve haklı isteklerin müdafaa edilmesinin gayet doğal olduğunu, gençliği "menfur ideolojilerin" kullanabileceği konusunda uyararak, açıkladı.[18]

Kanlı Pazar

11 Şubat 1969'da Beyazıt Kulesine, gelmesi beklenen 6. Filo'nun Temmuz 1968'deki gelişinde öldürülen Vedat Demircioğlu için "Vedat Demircioğlu bayrağı" asılmıştı. Sağ basın bayrağı "kızıl bayrak" diye niteleyince üç gün sonra cuma namazından çıkan kitleyle yapılan "Bayrağa Saygı" mitinginde Komünizmle Mücadele Dernekleri Başkanı İlhan Darendelioğlu[19] "Memlekete ihanet eden bu hainleri toprağa gömme zamanı gelmiştir" diye haykırıyordu. "Din elden gidiyor" diye seslenilen kitle, "Komünistlere ölüm" sloganını tekrarlıyordu. O akşam Albay Celal Küçük İzmit, Bursa, Sakarya'dan Komünizmle Mücadele Dernekleri üyelerinin de geldiği MTTB'nin Cağaloğlu'ndaki merkezinde İlhan Darendelioğlu'nun "Pazar günü komünistler miting yapacak. Biz bu

15. İsmail Kahraman (Rize, 1940) Hukukçu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti ve MTTB Genel Başkanlıklarında bulundu. Refah Partisi milletvekili olarak Necmettin Erbakan'ın başbakanlığındaki Refah Partisi-Doğru Yol Partisi koalisyonunda Kültür Bakanlığı yaptı.

16. M. Çağatay Okutan, *a.g.y.*, s. 133-7.

17. Duman ve Yorgancılar, *a.g.y.*, s.109-11.

18. M. Çağatay Okutan, *a.g.y.*, s. 176.

19. İlhan Darendelioğlu (1921-1979) İstanbul Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü mezunu. Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği genel başkanlarındandı, 1969'da Adalet Partisi İstanbul Milletvekili seçildi, daha sonra istifa etti, MHP il yöneticiliği yaptı. Sahibi olduğu *Toprak* dergisinden çıkıp otomobiline binerken açılan ateş sonucu öldü.

mitingde savaşacağız. Silahı olan silahıyla, olmayan baltasıyla gelsin" şeklinde konuştuğunu 18 yıl sonra 1987'de *Nokta* dergisine anlattı.[20] Mehmet Şevket Eygi'nin de 16 Şubatta, *Bugün* gazetesindeki yazısının başlığı "Cihada Hazır Olunuz" idi.

16 Şubat 1969'da, iki gün önce planlandığı üzere "emperyalizme ve sömürüye karşı" yapılan mitingde 6. Filo'yu protesto edenlere "Müslüman Türkiye" sloganlarıyla saldırıldı; Ali Turgut Aytaç ve Duran Erdoğan öldü, yaklaşık iki yüz kişi yaralandı.

"Türk-İslam" MTTB

MTTB, 1970'lerde Türk-İslam vurgusuyla var oldu; komünistlere, Yahudilere, masonlara karşıydılar. İmam Hatip Lisesi mezunlarının üniversiteye giriş hakkı MTTB'nin başlıca konuları arasında yer aldı. 1975'te kurt başı (bozkurt) olan amblemi "Hilal içinde kitap" ile değiştirildi. Bu değişiklik MTTB'nin milliyetçilik anlayışını iyice netleştirdiği, milli kimliğin asli unsuru olarak İslamı benimsediği, "Bozkurt"un İslamiyet öncesine ait olması nedeniyle değiştirildiği şeklinde yorumlandı. Yeni semboldeki "Kitap" ise "Kuran" demekti.

3 Ocak 1976'da yapılan mitingde, "İmam Hatipli neden iktisatçı olmasın" diye soruldu.[21] MTTB'nin İslami vurgusunun artması Milliyetçi Hareket Partisi bağlantılı Ülkü Ocakları ve komandoların, yani milliyetçi/ırkçı hareketin örgütten uzaklaşmasına yol açtı. MHP'nin Ülkü Ocakları ve komandolarıyla MTTB ilişkisi genellikle gerilimli oldu. MTTB kapatıldığı 1980'e kadar memlekette olup bitenlere pek karışmadan, Osmanlı tarihine hayranlık ve özlemle kendi belirlediği gündemler üzerinden faaliyetini sürdürdü. Rehberlik büroları, faizsiz bankacılık, milli sinema, milli tiyatro öne çıkan çalışma alanları arasında yer aldı. Milli Selamet Partisi'yle (MSP) aynı görüşlerin paylaşılır hale gelmesini "iktidar günleri" izledi. MSP ilk kez liderleri Necmettin Erbakan'ın başbakan yardımcılığını üstlendiği Bülent Ecevit başbakanlığındaki on aylık[22] CHP-MSP koalisyonuyla hükümette oldu. "İktidar", Demirel'in başbakan olarak söylediği "Bana milliyetçiler/sağcılar adam öldürüyor dedirtemezsiniz" cümlesinde ifadesini bulan, ölümlerin, saldırıların, İslamcı/milliyetçi/faşist kadrolaşmanın yaşandığı dönemde, Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe (MC) hükümetleriyle sürdü. Demirel'in başbakanlığında Erbakan ile Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alpaslan Türkeş'in başbakan yardımcılığındaki Birinci ve İkinci MC hükümetleri neredeyse üç yıl[23] sürdü. Dolayısıyla MTTB günlük politikanın içinde değilmiş gibi göründüğü yıllarda bir yandan iktidardaydı, bir yandan da şimdilerde söylendiği gibi neredeyse ikinci Başkan Tevfik İleri'den[24] bugüne ülkeyi yönetecekleri yetiştiren bir "okul"du. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli,

20. Güldal Kızıldemir, Nadire Mater, Ayşenur Arslan, Cengiz Kuşçuoğlu, "Kanlı Pazar dosyası", *Nokta* dergisi, 1 Şubat 1987.

21. M. Çağatay Okutan *Milli Gençlik* dergisinden aktarıyor (Okutan, *a.g.y.*, s. 180).

22. 26 Ocak 1974-17 Kasım 1974.

23. Birinci Milliyetçi Cephe 31 Mart 1975-21 Haziran 1977; İkinci Milliyetçi Cephe 21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978 arasında Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi koalisyonlarıydı.

24. Tevfik İleri (1912 Hemşin, Rize-1961, Kayseri) 1950'de Demokrat Parti (DP) Samsun Milletvekili olarak Meclise girdi. DP döneminde (1950-60) Milli Eğitim Bakanlığı, Devlet Bakanlığı, Başbakan Yardımcılığı ve Bayındırlık Bakanlığı görevlerinde bulundu. 27 Mayıs askeri darbesinden sonra kurulan Yassıada Mahkemelerinde yargılandı, idama mahkûm edildi, Kayseri Cezaevi'nden kaldırıldığı hastanede öldü.

Yeni Şafak gazetesi yazarı Fehmi Koru, Meclis başkanlarından Bülent Arınç da MTTB geleneğinden[25] gelenler arasında yer alıyor. Komünizm düşmanlığını hiçbir dönem terk etmeyen MTTB milliyetçi, Türkçü, mukaddesatçı, İslamcı kimlikleriyle her zaman rejimin bekçisi oldu, 1980'de kapatıldı. Eski Kültür Bakanı ve MTTB başkanlarından İsmail Kahraman'ın öncülüğünde MTTB'nin Aralık 2006'da yeniden kurulduğu açıklandı. Törende konuşan MTTB'li dönemin Meclis Başkanı Bülent Arınç, "Bizi şiddet kullanmadığımız için eleştirdiler" derken; dönemin İçişleri Bakanı Abdulkadir Aksu ise, "Bu birlik milli değerlere sahip gençleri tek çatı altında toplamıştır. MTTB adeta üniversite olmuştur ve gençlere hizmet etmiştir" diye konuştu.[26]

25. MTTB genel başkanları sırasıyla şöyle: Tevfik İleri, Reha İslam, Suphi Baykam, Kamuran Evliyaoğlu, Nejat Çerman, Orhan Sakarya, Vehbi Ünal, Yaşar Özdemir, Faruk Narin, Yüksel Çengel, Rasim Cinisli, İsmail Kahraman, Burhanettin Kayhan, Ömer Öztürk, Raşit Ürper, Abit Özmen, Rüştü Ecevit, Cemalettin Tayla, Kasım Yapıcı, Haşmet Oğuzalp (Duman ve Yorgancılar, *a.g.y.*, s. 81, vd.).

26. "'Milli tüfekler' MTTB açılışında buluştu" (www.arsiv.sabah.com.tr/2006/12/17/gun114.html).

Türkiye'de Modern Kürt Siyasetinin Doğuşu Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)

ÜMİT FIRAT

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından sonra Kürtlerin kendi milli kimlikleriyle legal koşullarda faaliyette bulunma imkânları da tamamen ortadan kaldırıldı. 1961 Anayasası da pek çok alanda yeni sayılabilecek haklar ve özgürlükler getirmekle birlikte Kürtler için yeni bir hak getirmedi. Hatta, 1924 Anayasası ve öncesine göre Kürtlerin anayasal konumları geriletildi. Ancak yine de yaratmış olduğu atmosfer sonucu birtakım fiili durumların ortaya çıkmasını da önleyemedi.

Türkiye demokrasi mücadelesinde önemli bir yeri ve anlamı olan Mehmet Ali Aybar liderliğindeki Türkiye İşçi Partisi (TİP) bünyesinde çok sayıda Kürt aydını ve siyasetçisi de yer aldı ve TİP içersinde oldukça aktif görevler üstlendiler. Yasal koşullar ve dönemin yerleşik düşünce tarzı, Kürtlerin kendi kimlikleriyle temsil edilmesi ve politik çalışma yapmasına izin vermeyince, TİP'teki diğer gruplar gibi programatik bir tartışma sonucu olmasa da, etnik özellikleri nedeniyle bir araya gelenler o günlerdeki koşullarda "Kürtler Grubu" denilemediği için "Doğulular Grubu" adıyla anılan bir grup oluşturdu.

TİP'teki Kürtler, 1967 yılı ortalarından itibaren TİP dışında kalmayı tercih eden, kısmen de daha muhafazakâr ve milliyetçi görüşlere sahip Kürt aydınlarıyla işbirliği yaparak altı miting düzenlediler.[1] 1969'da yedi miting daha gerçekleştirildi.[2] "Doğu Mitingleri" olarak adlandırılan bu toplu gösteriler, Kürtler için politik anlamda bir dönüm noktasına gelindiğinin de sinyallerini vermekteydi. "Doğu Mitingleri", onları izleyen "Doğu Geceleri" ve çeşitli etkinlikler, Kürt siyasi tarihinde oldukça anlamlı bir örgüt olan DDKO'nun ortaya çıkmasının da habercisiydi.

1960'lı yılların ikinci yarısında Türkiye'de sosyalizm ve devrim anlayışı konularında hem TİP bünyesinde hem de TİP dışında bütün sosyalistleri kapsayan yoğun bir tartışma ve ardından da bölünme süreci yaşandı. Elbette ki bu tartışmaların en yoğun yaşandığı toplumsal kesim gençlikti. Dünyada olup bitenlerden ve geçmiş tartışmalardan henüz pek de haberli olmayan gençler için yazılan ve tartışılan konular, dönemin Türkiye koşullarında yeni ve oldukça radikal görünmekle birlikte, Kürtler için ciddi ve somut analizlerden uzaktı ve hiçbir çekicilik yaratmıyordu. Aksine bu tartışma ve bölünme sürecinde kendi milli meselelerinin daha fazla önemsenmesi ge-

1. Silvan (13 Ağustos), Siverek (24 Eylül), Batman (8 Ekim), Tunceli (15 Ekim), Ağrı (22 Ekim) ve Ankara (18 Kasım) mitingleri.

2. Diyarbakır (13 Nisan), Suruç (17 Temmuz), Hilvan (27 Temmuz), Varto (2 Ağustos), Siverek (2 Ağustos), Lice (24 Ağustos) ve Diyarbakır (3 Eylül) mitingleri.

rektiğini düşünen Kürtler, kendi sorunlarının çaresine bakma zamanının geldiği kararma vardı.

Artık içersinde yer aldıkları sol çevrelerde bir grup olarak davranan Kürtler, sosyalizm, devrim, demokrasi, özgürlük taleplerini terk etmeden; muhayyel –aradan 40 yıl geçtikten sonra birçok insanın hayallerinden de silinmeye yüz tutmuş– bir devrimi beklemekten vazgeçtiler. Hedeflenen devrimin milli mi, demokratik mi, sosyalist mi olacağı veya askeri bir darbe ile mi gerçekleşeceği konusunda hayli tartışmalı bir süreç yaşanmaktaydı; gerek devrimin nasıl başarılacağı, gerekse Kürt meselesinin ve daha pek çok meselenin bu süreçte nasıl çözüleceğine dair epey bir kafa karışıklığı vardı. Kürtler bu ortamda kendi ad ve kimlikleriyle siyaset yapmaya karar vermek zorunda olduklarını kavradılar. Böylece önlerinde geçmişe dair fazla bir bilgi, belge ve deney olmasa da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan beri ilk kez modern bir siyasete ve legal bir örgütlenmeye doğru adım atıldı. Türkiye'deki Kürtlerin politik tarihinde önemli bir dönüm noktası sayılan ve modern Kürt siyasetinin doğuşu olarak da tanımlanabilecek DDKO'lar böyle ortaya çıktı. 21 Mayıs 1969 günü Ankara, birkaç gün sonra da İstanbul DDKO ayrı ayrı, ancak aynı tüzükle kuruldu. Her iki DDKO da Kürt dünyasında hızla etkinleşti ve siyasal bir ağırlığa sahip oldu. İkinci aşamada yine aynı tüzük ve amaçlarla DDKO'ların Kürdistan'da da kurulması hedeflendi. Bir çatı altında birleşme tek bir otorite tarafından kapatılabilme riski taşısa da, ilerde bir federasyona dönüşmek üzere 1970 sonları ve 1971 başlarında Diyarbakır, Silvan, Ergani, Kozluk ve Batman'da DDKO'lar kuruldu.[3]

Tüzüğünde üyelik için eğitim düzeyi veya mesleki ölçüt yer almasa da, yeni kurulan DDKO'ların Ankara ve İstanbul örgütlerinden yegâne farkları üye yapılarıydı. Ankara ve İstanbul üyeleri birkaç istisna dışında sadece üniversite öğrencilerinden, Kürdistan'daki örgütlerde ise üyeler, çeşitli yaş, eğitim ve meslek gruplarından oluşuyordu.

DDKO'nun başlıca hedefleri şöyle sıralanabilir:

3. DDKO kurucuları ve üyeler; Ankara: Yümnü Budak (Kurucu Yönetim Kurulu Başkam), Abdulkadir İzol, Abdullah Kaya, Abdullah Soysal, Ahmet Kotan, Ahmet Türk, Ali Beyköylü, Ali Bucak, Ali Taşar, Ata Vessek, Baki Aktaş, Beşir Taş, Cemil Kılıç, Cemile Büyükkaya, Daham Keleş, Enver Taştan, Erdal Ziya Kiraz, Fadlı Kıran, Faruk Aras, Ferit Uzun, Fevzi Paydaş, Fikret Şahin, Gül Sönmez, Gülfer Taşer, Gülseren Mungan, Hakkı Kılıç, Halil Dündar, Halil Kartal, Halit Çetinyalap, Hamit Geylani, Hamit Kılıçaslan, Hasan Acar, Hatice Yaşar, Hikmet Buluttekin, İbrahim Güçlü, İbrahim Taşdemir, İrfan Kartal, İrfan Özen, İhsan Aksoy, İhsan Yavuztürk, İkram Delen, İlhan Kılıç, İsa Geçit, İzzet Kandemir, Kâzım Budak, Kemal Aras (Ağrı), Kemal Aras (Erzurum), Kemal Cengiz, M. Abdullah Soysal, Mahmut Ekinci, Mehmet Demir, Mehmet Erdem, Mehmet Tan, M. Sait Aktaş, Mustafa Aydın, Mustafa Karacadağ, Mustafa Kardağ, Mustafa Özer, Mümtaz Kotan, Nadir Yektaş, Nafiz Şansal, Nazmi Onur, Nezir Şemmikanlı, Nizamettin Barış, Nuri Bingöl, Nusret Kılıçaslan, Raif Bingöl, Resul Demirbağ, Sabri Çepik, Salih Özgökçe, Salih Sıtkı, Sinan Demir, Süleyman Atay, Süleyman Seydan, Süleyman Yeşilyaprak, Şemsettin Polat, Şerif Felekoğlu, Şeyhmus Karahan, Ümit Fırat, Yüksel Avşar, Zarif Duman, Zeki Kaya, Ziya Avcı; İstanbul: Necmettin Büyükkaya (Kurucu Yönetim Kurulu Başkanı), Abdülkadir Birden, Agâh Uyanık, Ahmet Karlı, Ahmet Kızıler, Ahmet Melik, Ahmet Zeki Okçuoğlu, Ali Beran, Ali Haydar Emre, Ali Yılmaz Balkaş, Avni Gökoğlu, Aydın Yümlü, Aziz Yılmaz, Battal Bati, Behzat Bati, Burhan Kartal, Celal Karahan, Cimşit Bilek, Emin Karaşin, Erdinç Uzunoğlu, Eyüp Alacabey, Fazlı Can, Feridun Yazar, Fevzi Dağlı, Fevzi Yardımcı, Hikmet Bozçalı, Hüseyin Azkan, İbrahim Önen, İbrahim Yaban, İbrahim Yüksekkaya, İlhami Yaban, İsmet Yılmaz, Kadir Akgüneş, Kadri Çağlı, Leyla Ejder, Mahmut Fırat, Mahmut Kılınç, Mehmet Balamir, Mehmet Can, Mehmet Cantekin, Mehmet Gürlük, Mehmet Tüysüz, Mehmet Vural, Mustafa Özbey, Münir Öztürk, Necmettin Yazıcı, Niyazi Dönmez, Niyazi Piro, Ömer Ayna, Ömer Bakal, Ramazan Paydaş, Sabri Ünlü, Sait Bozgan, Sait Pektaş, Şakir Elçi, Şeref Yıldız, Tülay Edeş, Zeki Tekeş, Zerruh Vakıfahmetoğlu; Diyarbakır: Silvan, Ergani, Kozluk, Batman: Abdulselam Basutçu, Abdurrahman Demir, Abdurrahman Uçaman, Abdülkerim Ceylan, Ahmet Özdemir, Akif Işık, Bahri Evliyaoğlu, Fikri Müjdeci, Halil İbrahim Erbatur, Halit Ayçiçek, İrfan Bozgil, Mahmut Okutucu, Mehdi Zana, Mehmet Emin Tektaş, Mehmet Gemici, Mehmet Şirin Baltaş, Mehmet Yıldız, Muhterem Biçimli, Naci Kutlay, Tahsin Ekinci, Tarık Ziya Ekinci, Nazım Sönmez, Ömer Kan, Sabri Yıldız, Süleyman Çelik, Ubeydullah Aydın, Vedat Erkaçmaz, Yusuf Ekinci, Yusuf Kılıçer, Zeki Bozaslan. DDKO üyeleri adı anılanların en az on katıydı. Tüm üyelerin yazılı olduğu bir belgeye sahip olmayınca hayli eksik bir liste ortaya çıktı. Unutkanlığımdan doğan eksikliklerin hoşgörüyle karşılanacağını umuyor, özür diliyorum.

■ Üniversitelerde bulunan Kürt gençlerini bir kültürel faaliyet içersine çekmek, aralarında dayanışma sağlamak,

■ Özellikle 1930'lu yıllarda başlatılan asimilasyoncu, baskıcı, ırkçı-şoven resmi ideoloji kaynaklı devlet politikalarına karşı İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ışığı altında mücadele etmek ve yarattığı şartlanmaları kırmak,

■ Toplumun barış içersinde ve eşitçe yaşayabilmesi için mücadele eden devrimci ve demokrat kuruluşlar yelpazesinde yer almak,

■ Bu amaçlara uygun olarak teorik ve politik konularda seminerler ve konferanslar düzenleyerek, özellikle Kürt sorunu ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı konusunda çeşitli sol çevreler arasında geniş ve yaygın tartışmalar sağlamak,

■ Tarihi ve sosyolojik bir gerçek olan Kürtlerin varlığı, dili, kültürü, tarihi ve folkloruna saygı gösterilmesini sağlamak.

DDKO kurulmadan önce Kürt kimliğini gizleyen binlerce insan korkularından sıyrılarak kendi kimlikleri ve taleplerine sahip çıkmaya, çocuklarına Kürtçe anlamlı isimler vererek Kürt kimliğini önemsemeye ve başta Ankara ile İstanbul gibi büyük kentlerde düzenlenen birçok Kürt etkinliğine cesaretle katılmaya başladılar. Kürtler için kurumlaşmaya doğru giden bir süreç başlamıştı. Artık Kürtler DDKO'yu dert ve şikâyetlerini iletebilecekleri bir merkez olarak görüyor, sorunlarını bu "merkez"e iletiyordu.

11 Mart 1970'te Irak Baas Partisi hükümeti adına Saddam Hüseyin ile Kürdistan Demokratik Partisi lideri Mustafa Barzani arasında Kürt tarihinde büyük önem taşıyan 15 maddelik Nawperdan Antlaşması imzalanmıştı. Anlaşma uygulandığı takdirde, Irak Kürtleri açısından halen çözümlenmeye çalışılan pek çok sorun çözülmüş, muhtemeldir ki, bugün yaşananların çoğu hiç yaşanmamış olacaktı. Antlaşmanın 14. maddesine göre Kürtler otonomiye kavuşacak, yapılacak bir sayımla Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerdeki idari ünitelerde valilikler oluşturulacaktı. Keza Irak devlet başkan yardımcılığına bir Kürtün getirilmesi karara bağlanıyor, Kürtçe Irak'ın ikinci resmi dili oluyordu. Bağdat'taki merkezi hükümete de beş Kürt, bakan atanıyor ve her iki tarafta da genel af ilan ediliyordu. Irak Kürtleri için kapsamlı bir iyileşme sağlayan böyle bir antlaşma, Türkiye'nin yürütmekte ısrarlı olduğu Kürt politikası açısından tehlikeli bulundu, karşı tedbirler alınmasını gündeme getirdi.

Türkiye, Saddam'ın ve temsil ettiği Baas Partisi diktatörlüğünün bile Irak vatandaşı olan Kürtlere tanıdığı bazı hakların etkilerini, kendi Kürtleri için kötü örnek saymıştı. Antlaşmayı takip eden günlerde acil olarak ilk ve köklü tedbirler uygulamaya konuldu ve Nisan 1970'te, ilki Silvan' da olmak üzere Komando Harekâtı[4] adıyla bilinen ve daha sonra 70'li yıllar boyunca devam edecek olan yeni bir askeri operasyonlar zinciri uygulaması başlatıldı. DDKO operasyonlar karşısın-

4. Komando Harekâtları sırasında komando birlikleri kasaba ve köyleri kuşatıyor, özel birliklerin evlerin boşaltılması için yaptıkları anonstan sonra her yer didik didik aranıyor, erkekler erkeklik organlarına ip bağlanıp dolaştırılıyor, köy meydanlarında kadınlara ve çocuklara teşhir ediliyordu. Böylece, "suçlu" veya "aranan kişiler" olup olmadıkları kontrol ediliyor, silah aranıyordu. Silah aramaları giderek silah kaçakçılığı piyasasının doğmasına yol açtı. Basılacak köye önceden haber gidiyor, köylüler birkaç inek, at, koyun veya ellerinde satılacak ne varsa paraya çeviriyor; önceki baskında "ele geçirilen" silahları satın alıyor, "güvenlik güçlerine" teslim ediyorlardı. Satacak bir şeyleri olmadığı için silah teslim edemeyen yoksul köylüler yıllarca en acımasız eziyetlere maruz bırakıldı. 12 Eylül sonrası Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi'nde yatan gençlerin pek çoğu ya bu köylülerin kendileri ya da onların çocukları veya yakınlarıydı.

da aktif bir kampanya başlattı. Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Genel Sekreteri Cihat Alpan'ın isteği üzerine DDKO üyesi 16 kişilik bir grup operasyonlar hakkında fotoğraflar ve köylülerin bant kaydı olan ifadeleriyle belgelendirilmiş bir rapor hazırladı. Rapor, 15 Mayıs 1970'te Cumhurbaşkanı, TBMM ve kamuoyuna duyuruldu.

Bu rapor üzerine bağımsız İstanbul Milletvekili ve eski TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar "Doğu illerindeki Komando Harekâtı ile halka baskı yapıldığı" gerekçesiyle Başbakan Süleyman Demirel hakkında gensoru açılması isteğiyle Meclis Başkanlığı'na bir önerge vererek konuyu parlamentoya taşıdı. Aybar, önerge sahibi olarak 24 Temmuz 1970'te Millet Meclisi Genel Kurulu'nda uzun tartışmalara neden olan bir konuşma yaptı. Keza Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), İlkokul Öğretmenleri Sendikası (İlk-Sen), Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu (SDDF) ve Üniversite Asistanları Sendikası (ÜNAS) gibi kuruluşlar Komando Harekâtı'nı protesto ederek tepkilerini açıkladılar.

29-31 Ekim 1970'te toplanan TİP Dördüncü Büyük Kongresi'nde, ilk kez "Türkiye'nin doğusunda Kürt halkının yaşadığı ve bu halk üzerinde zaman zaman baskı, terör ve asimilasyon politikaları uygulandığı Doğu sorununun sadece bir bölgesel kalkınma sorunu olarak ele alınamayacağı ve buna karşı çıkılması... Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin desteklenmesi..." gibi tespit ve ifadelerin yer aldığı bir kararın benimsenmesinde de DDKO'nun etkin rolü oldu. 12 Mart 1971 askeri müdahale rejiminin Anayasa Mahkemesi'nde TİP'in kapatılması için esas gerekçe olarak gösterilen bu karar ilk kez meseleye doğru bir yerden bakılmasını sağladı.

16 Ekim 1970'te başlatılan tutuklamalarla birlikte DDKO'nun kapatılması, yönetici ve üyelerinin cezalandırılması talebiyle Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'nde dava açıldı. Dava devam ederken 12 Mart 1971 askeri müdahalesi oldu ve sonrasında ilan edilen sıkıyönetimle birlikte DDKO, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 26 Nisan 1971 tarihli bildirisiyle sürmekte olan davanın sonucu beklenmeden süresiz olarak kapatılarak faaliyetlerine fiilen son verildi. Dava dosyaları da 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu uyarınca Diyarbakır Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'ne devredildi. Birçok Kürt aydın ve siyaset insanının da dahil edildiği Diyarbakır'daki davada yargılananlara ağır hapis cezaları verildi.

DDKO sürecinin net politik sonucu, teorik ve ideolojik anlamda çok farklı bir anlayışta olmasalar da, Kürtlerin artık kendi kimlikleriyle ve ayrı örgütlenmeye başlaması oldu. Örneğin, 1970'li yılların ikinci yarısında Türkiye'de ve dünyadaki sol fraksiyon ve anlayışların ikiz örgütlerini Kürtler de kendi aralarında oluşturdular. Bu süreçten itibaren birkaç bireysel istisna dışında –ki, HEP'in[5] kuruluş sürecinde Kürtler, sendikacılar, Türk aydınları ve demokratları ile bir yere varılamayışını da, bu gelişmeye somut ve başarısız bir örnek olarak göstermek mümkün– Kürtler sadece kendi kurdukları örgütlerde siyasi faaliyetlerini sürdürür oldu.

5. Halkın Emek Partisi (HEP) 1990'da Fehmi Işıklar başkanlığında kuruldu, 1991'de Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) listesinden seçimlere katılarak Meclise girdi, 1991'de adını Demokrasi Partisi (DEP) olarak değiştirdi. Anayasa Mahkemesi 1992'de HEP'i kapattı. HEP yöneticileri Feridun Yazar, Ahmet Karataş ve İbrahim Aksoy kapatma kararını 1993'te Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşıdı. Mahkeme, kapatma kararıyla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin örgütlenme özgürlüğü ile ilgili 11. maddesinin ihlal edildiğine karar verdi, Türkiye'yi HEP yöneticilerine 40 biner avro ödemeye mahkûm etti.

Ant Dergisi

Osman Saffet Arolat söyleşisinden

Ant'ın ilk sayısı Aralık 1966'da çıktı. Derginin sahibi Doğan Özgüden, İnci Özgüden ve Yaşar Kemal'in kurduğu şirketti. Çok iyi bir sayfa sekreteri olan İnci Özgüden Fransa'nın ünlü dergisi *Nouvel Observateur*'ün tasarımına çok ilginç katkılarla mizanpajı çok hareketli iyi bir dergi yaptı. Doğan Özgüden ise çok seri steno yazan, çok seri not tutan, kendini çok iyi yetiştirmiş, okumayı ihmal etmeyen, çok genç yaşında *Akşam* gazetesi genel yayın yönetmenliği yapmış başarılı bir genç gazeteciydi. Dergiyi çok iyi yönetmesinin yanı sıra bir dostluk grubu da kurmuştu. Akşamüzeri evine gidip sohbet eder, bir-iki kadeh içki içerken Amália Rodrigues, Ruhi Su plakları dinlerdik. Doğan Özgüden *Ant*'ı kısa sürede 20-25 bin satan bir dergi haline getirmişti.

Ant haftayı iyi toparlamaya çalışan bir dergiydi. İki ve üçüncü sayfasında kısa haberleriyle haftanın olaylarını günbegün sergilerdi. Üçüncü sayfada ayrıca Oğuz Aral, Yalçın Çetin, Tonguç Yaşar gibi karikatüristler haftayı çizgileriyle yorumlarlardı. Dördüncü, beşinci sayfada ya önde gelen bir konu işlenir ya da gündeme getirdiği bir konu kamuya sunulurdu. Doğan Özgüden de kendi köşesinde haftanın olayını yorumlardı. Altıncı sayfada genellikle gençlik ve işçi meseleleri üzerine çok ciddi röportajlar olurdu. Yedinci sayfada ben, gençlik liderleri İdris Küçükömer, Çetin Özek gibi bilimadamları haftanın yazısını kaleme alırdı. Siyasetin yanında gazetecilik kaygısı da yer alırdı.

İç sayfalarında röportajlar vardı, iki sayfası mutlaka dış politikaya, iki sayfası ekonomiye, iki sayfası kültür sanata ayrılırdı. Son sayfada medya eleştirilerine yer verilirdi. Bazen de o dönemin tesettürlü yazarı Şule Yüksel Şenler'in bir süre önce yayımlanmış mayolu resmi gibi belgeler sunulurdu. O dönemde hiçbir dergi ve gazetede dış haber ya da ekonomi o denli önemle yer almazdı. *Ant*'ın dış muhabir ağı ABD, Kanada, İngiltere, Almanya gibi ülkelerden haberler geçerdi. *Milliyet*'ten Abdi İpekçi, *Cumhuriyet*'ten Mehmet Barlas ve diğer gazetelerdeki dostlardan da dergiye çok malzeme akardı. *Ant*'ta yazmayı *Milliyet*'e yazı yazmak kadar önemseyenler vardı. Yaşar Kemal hem haftalık yazılar yazardı, hem de "Fakir evleri, zengin mezarları" gibi röportajlar kaleme alırdı. Ayrıca bugünün önemli yazarlarından bazıları ilk yazılarını *Ant*'ta yazmışlardı. Hatırlıyorum, Işıl Türkben (Özgentürk) ilk röportajı çıktığında çok heyecanlanmıştı. Faruk Pekin, Ragıp Zarakolu da ilk yazılarını *Ant*'ta yayımladılar.

TİP'in parti yönetiminin bütünlük içinde olduğu dönemde *Ant* genel anlamda yaygın partililere ve sol çizgiye hitap eden bir dergi özelliğindeydi. Hatta başta belli özellikleriyle CHP ile de

sıcak bağları vardı. Dergi daha sonra TİP'teki ayrışmalara göre pozisyon aldı, parti içindeki çatışmalar nedeniyle solda bütünü kucaklayamaz oldu, tiraj kaybetti.

Ben aşağı yukarı dergiye 20. sayısında önce yazar olarak girdim, Alpay Kabacalı'dan sonra 70. sayıda yazışleri müdürü oldum. Aylık formattaki üçüncü sayıda dergiden ayrıldım.

Ant Yayınları dergiye ekonomik destek için kuruldu. Başlangıçta Yaşar Kemal romanları, Yıldız Sertel'in, Sedat Özkol'un, Mehmet Emin Bozarslan'ın, Emin Türk Eliçin'in kitapları yayımlandı. Bu yayın politikası bir yandan Yaşar Kemal romanları gibi çoksatan kitaplara, bir yandan da yeni seslere imkân tanıyan, farklılık taşıyan araştırmalara yer veren bir içerikteydi. Ayrıca, Yunan Cuntası'nın eleştirisi gibi yabancı çeviri yayınlara da yer veriliyordu.

Ant'ın tirajı azalıp dergide ekonomik sorunlar başlayınca yayınevi *Che Guevara'nın Savaş Anıları* gibi genç okurun beğeneceği kitaplara yöneldi. 70'li yıllarda bu yayın politikası bazı yanlışlara neden oldu. Carlos Marighella'nın, Alberto Bayo'nun kitapları basıldı. *Şehir Gerillası Elkitabı* gibi adından sıkıyönetim iddianamelerinde sık sık söz edilen kitaplar da Ant kitapları dizisinde yer aldı. Ant'ın kitap dizaynları da dergisi gibi modern ve başarılıydı. *Şehir Gerillası* kitabının kapağındaki üç kurşun deliğinin ateş edilerek açıldığını iddia edenler bile oldu...

Türkiye hızla 12 Mart darbesine giderken, TİP'te ayrışma yoğunlaşırken *Ant* dergisi ciddi tiraj kaybına uğramıştı. Dergi 21 Nisan 1970'te 173. sayısında haftalıktan aylığa döndüğünü açıkladı. 12 Mart 1971 askeri müdahalesinde sıkıyönetim aylık dergiyi 13. sayısında yasaklayarak kapattı.

Aydınlık'lar ve Kurtuluş

Aydınlık Sosyalist Dergi "Ezilen sınıf ve tabakaların proletaryanın öncülüğünde Amerikan emperyalizmi ve yerli işbirlikçilere karşı gerçekleştirecekleri Milli Demokratik Devrimle tam bağımsız ve demokratik Türkiye" kurulduktan sonra sosyalizme geçmeyi amaçlayan Milli Demokratik Devrim (MDD) çizgisinin yayın organı olarak 1 Kasım 1968'de yayın hayatına başladı. Derginin sahibi kurucular adına Münir Ramazan Aktolga, yazışleri müdürü de Vahap Erdoğdu idi. Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Mihri Belli, Mahir Çayan, Doğu Perinçek de derginin yazarları arasında yer aldı. *Aydınlık Sosyalist Dergi* sosyalist hareketin teorisinin oluşturulmasında ve Milli Demokratik Devrim stratejisinin belirlenmesinde önemli bir rol oynadı.

Aydınlık Sosyalist Dergi yazarları Ocak 1970'te ikiye ayrıldı: Doğu Perinçek ve arkadaşları kapak rengi nedeniyle *Beyaz Aydınlık* denecek olan *Proleter Devrimci Aydınlık* dergisini yayımlamaya başladılar, Mihri Belli ve arkadaşları da yine ayrılığın ilan edildiği 15. sayının kapak rengi nedeniyle *Kırmızı Aydınlık* denecek olan *Aydınlık Sosyalist Dergi*'yi yayımlamayı sürdürdüler. Daha sonra netleşen görüşleriyle, *Beyaz Aydınlık* Çin Komünist Partisi (ÇKP) çizgisinde köylülüğü devrimin temel gücü kabul ediyor ve proletaryanın ideolojik öncülüğünde kırlardan şehirlerin kuşatılmasını öngören bir halk savaşı verilmesini savunuyordu. *Kırmızı Aydınlık*'ta ise Mihri Belli'nin "asker-sivil aydın zümreyle" ittifakı esas alan Milli Demokratik Devrim yaklaşımıyla, Mahir Çayan'ın proletaryanın ideolojik öncülüğünde kır ve kenti "diyalektik bir birlik" içinde ele alan halk savaşı yaklaşımı arasında bir koalisyon yer alıyordu.

Perinçek grubunun *Aydınlık Sosyalist Dergi*'den ayrılmasından sonra Mihri Belli ile Mahir Çayan'ın adlarıyla anılan iki çizgi arasındaki gerilim daha görünür oldu. Son Dev-Genç Kurultayından hemen sonra *Aydınlık Sosyalist Dergi* çevresindeki "proleter devrimci TİP muhalefeti"ne mensup TİP delegeleri 29-30 Ekim 1970'te örgüt sorununu çözmek amacıyla TİP Kurultayına alternatif "Proleter Devrimci TİP Kurultayı" düzenledi. Mihri Belli'nin "Filipin tipi demokrasiciliğin şartlarında proletaryanın öz örgütüyle sahneye çıkması imkânsızdır" yaklaşımı, devrimde proletaryanın öncülüğünün terk edilmesi olarak değerlendirildi. Mihri Belli'nin Kürt meselesine "ayrılma hakkı" açısından değil "toprak bütünlüğü" üzerinden yaklaşması da "milliyetçilik" konusundaki ayrılığı netleştirdi. Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Ertuğrul Kürkçü ve Münir Ramazan Aktolga, "*Aydınlık Sosyalist Dergi*'ye Açık Mektup" başlıklı bir açıklamayla *Aydınlık Sosyalist Dergi*'den ayrıldılar.[1] Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi'ne (THKP-C) giden yol açılmış oldu.

"Devrim İçin Savaşmayana Sosyalist Denmez" altbaşlığı "İşçilerin-Köylülerin Gazetesi" altbaşlığının yerini alınca, *Kurtuluş* gazetesi de Mahir Çayan ve arkadaşlarının yayını oldu. Gazetenin özel sayısı Ocak 1971'de, ilk sayısı 12 Marttan üç gün sonra 15 Martta çıktı. On beş günlük *Kurtuluş*'un ikinci sayısı 1 Nisanda çıkarken, üçüncü sayı 1 Mayısta tek sayfa olarak illegal yayımlandı. Dev-Genç'in merkezi yayın organı *İleri* ise sadece altı sayı yayımlanabildi.[2]

Proleter Devrimci Aydınlık 12 Mart öncesinde haftalığa dönüştü. *Beyaz Aydınlık* ve *Kırmızı Aydınlık* da darbe sonrası 26 Nisan 1971'de sıkıyönetimin ilanından sonra yasaklandı.

1. *Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç (1965-1971)*, Ankara: Kurtuluş, 1971, s. 77.
2. Ali Yıldırım, *FKF: Dev-Genç Tarihi, 1965-1971, Belgelerle Bir Dönemin Serüveni*, İstanbul: Doruk, 2008, s. 577.

Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO)

Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) tarihini 1968'den, kendilerini FKF/Dev-Genç içindeki gruplardan ayıran, İstanbul'da Deniz Gezmiş, Ankara'da Hüseyin İnan etrafında buluşanlarla başlatıyor. 1969 gerilla mücadelesine hazırlık yılıydı; halk iktidarı hedefine ulaşmak üzere silah eğitimi almak için Filistin'e gidilip gelindi, ya da gidiş dönüşte yakalanıp bir süre hapis yatıldı. Gülay Özdeş, Yusuf Aslan, Mustafa Yalçıner ve Ahmet Erdoğan da ODTÜ'de ilişki geliştirmeye çalıştı. Bursa Cezaevi'nden tahliye olan Deniz Gezmiş Devrimci Öğrenciler Birliği (DÖB) çevresinden arkadaşlarından ayrılarak ODTÜ yurtlarına yerleşti. Gezmiş'in yakın arkadaşı, Dev-Genç İstanbul Bölge Yürütme Kurulu başkanlarından Cihan Alptekin ile Yavuz Yıldırımtürk, Osman Bahadır, Elif Tolon, Nahit Tören'den oluşan çevre de İstanbul'da faaliyete başladı. THKO'nun kuruluşu Ankara ve İstanbul gruplarının 1970'te bir araya gelmesiyle gerçekleşti. Küba devrimi örneğindeki gibi "ordunun partiden değil, partinin ordudan doğacağı" anlayışıyla bir silahlı mücadele birliği oluşturuldu. THKO'nun örgütleyicisi ve siyasal ideolojik yönlendiricisi ODTÜ Sosyalist Fikir Kulübü'nden (SFK) Hüseyin İnan, popüler önderi İstanbul Hukuk öğrencisi ve Devrimci DÖB lideri Deniz Gezmiş oldu. Kurucular arasında Yusuf Aslan, Sinan Cemgil, Cihan Alptekin, Alpaslan Özdoğan bulunuyordu. ODTÜ yurtları da bu çevrenin merkezi oldu.

THKO'nun ilk eylemi İlker Mansuroğlu'nun öldürülmesi üzerine Ankara Kavaklıdere'de ABD Elçiliği polis noktasını yaylım ateşine tutmasıydı.[1] 1971'de THKO şehir ve kır gerillası grupları kuruldu. Yüzlerini saklamayan dört kişinin yaptığı Ankara'da İş Bankası Emek şubesi soygunu[2] şaşkınlık yarattı. Kısa sürede soygunu Deniz Gezmiş, Sinan Cemgil, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın gerçekleştirdiği anlaşıldı ama sol basın inanmadı, devrimci gençliğin bir komployla karşı karşıya olduğu yolunda yayınlar yaptı, hatta THKO'nun soygunu kendilerinin gerçekleştirdiğini açıklamasından sonra bile komplo tartışmaları azalarak da olsa sürdü. Cemgil, Gezmiş, Aslan ve İnan'ı bulmak için ODTÜ yurtları arandı, okul kapatıldı,[3] Siyasal Bilgiler Fakültesi yurdunda öğrenciler dayaktan geçirildi, tutuklandı.[4] Soygunu yapan dörtlü bulunamıyordu. Aramalar sürerken Ankara'da Ziraat Bankası Küçükesat şubesi soygunu Gezmiş ve arkadaşlarına mal edildi ama bu kez eylemi yapanlar THKP-C'lilerdi (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi).

Ankara Balgat'ta "silah deposu" olduğu öğrenilen ABD tesislerine yapılan baskında[5] silah bulunamayınca Amerikalı bir çavuş kaçırıldı, hemen serbest bırakıldı. Gezmiş, Cemgil ve Aslan

1. 25 Aralık 1970. 2. 11 Ocak 1971. 3. 21 Ocak 1971. 4. 25 Ocak 1971. 5. 14-15 Şubat 1971.

dört ABD askerini kaçırdıklarında[6] THKO imzalı bir bildiriyle hedeflerini kamuoyuna açıkladılar; halk savaşıyla "tam bağımsız Türkiye" kurmayı amaçlıyorlardı. *Türkiye Devriminin Yolu*[7] broşüründe de devrim stratejisi "Milli Demokratik Devrim", temel mücadele alanı kırsal alanlar, temel güç köylüler ve işçiler olarak belirtildi. THKO, dönemi karakterize eden Sovyetler Birliği Komünist Partisi-Çin Komünist Partisi ayrılığında, Vietnam ve Küba gibi her iki komünist partiye de eşit mesafede durdu.

THKO kadroları, dört Amerikalı erin kaçırılmalarının ardından, ODTÜ'de barındırıldıkları iddiasıyla okulun 5 Martta basılması, sonrasında okulun kapatılması üzerine Ankara'yı terk etti. Bu arada 12 Mart 1971 askeri darbesi oldu, 26 Nisanda 11 ilde sıkıyönetim ilan edildi.

1971 kışında Malatya Akçadağ'da devrimci köylü hareketinden gelen Teslim Töre, Hacı Tonak ve Mustafa Çubuk ile ilişkiye geçilerek kır gerillası için Mustafa Yalçıner, Alpaslan Özdoğan,[8] Kadir Manga[9] ve Metin Güngörmüş hazırlıklara başladı. Gerilla savaşını başlatmak üzere silah eğitimlerini yaptıkları Malatya Akçadağ Nurhak dağları eteklerindeki İnekli köyünde 31 Mayıs 1971'de etraflarını kuşatan jandarmayla girdikleri çatışmada Sinan Cemgil, Kadir Manga, Alpaslan Özdoğan öldürüldü, Yalçıner yaralandı. Deniz Gezmiş ve Yusuf Aslan Ankara'dan çaldıkları bir motosikletle Malatya yolunda Sivas'ın Şarkışla ilçesinden geçerken[10] motosikletin bozulması nedeniyle durmak zorunda kalınca tanındılar. Çatışmada Aslan yaralandı, Gezmiş el koyduğu bir araçla kaçmaya çalışırken Gemerek'te yakalandı.

İstanbul grubu 1971 yılı Nisan ve Mayıs aylarında örgüte maddi kaynak sağlamak için harekete geçti. Rehin alınan Dr. Rahmi Duman'ın 15 yaşındaki oğlu Hakan Duman[11] fidye karşılığı serbest bırakıldı. Sonra sırasıyla Akbank Selamiçeşme,[12] İş Bankası Gazi Osman Paşa,[13] Ziraat Bankası Unkapanı[14] şubeleri soygunları yapıldı. Soygunlarda yer alan İbrahim Öztaş[15] İzmir'de polislerle girdiği silahlı çatışmada öldürüldü.

Ankara'da Gezmiş, İnan ve Aslan'ın da içinde yer aldığı THKO davası sürerken İstanbul'da Kartal-Maltepe Askeri Cezaevi'nde tünel kazılıyordu. THKO'lu Cihan Alptekin ve Ömer Ayna THKP-C'li Mahir Çayan, Ulaş Bardakçı ve Ziya Yılmaz'la birlikte tünelden geçerek cezaevinden kaçtılar. Alptekin ve Ayna Kızıldere'de öldürüldü.

THKO-1 davasında 25 sanıktan 18'i hakkında idam cezası verildi. Askeri Yargıtay Gezmiş, İnan ve Aslan'ın cezalarını onadı. Sonuçta, Ahmet Erdoğan, Mustafa Yalçıner ve Hacı Tonak'ın ömür boyu hapis cezaları kesinleşti, öteki sanıklar 15'er yıl hüküm giydi.

İstanbul'daki THKO-2 davasında Nahit Tören, Osman Bahadır, Yavuz Yıldırımtürk, Oktay Kaynak; THKO-3 davasından Fevzi Bal, Sefa Asım Yıldız ve Hasan Ataol müebbet hapse mahkûm oldu.

6. 4 Mart 1971.

7. Teslim Töre, yaygın olarak Hüseyin İnan tarafından kaleme alındığı kabul edilen bu metnin, THKO'nun yediği ağır darbeler sonucu, kadrolarının önemli bir bölümünün cezaevine düşmesinden sonra cezaevindeki kadrolar tarafından yazıldığını söylüyor ("Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'nun (THKO) Doğuşu-Gelişimi ve Sonu", *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* içinde, c. 7, s. 2171).

8. Alpaslan Özdoğan ODTÜ öğrencisiydi, 31 Mayıs 1971'de Nurhak'ta öldürüldüğünde 25 yaşındaydı.

9. Kadir Manga Erzurum Atatürk Üniversitesi öğrencisiydi, 31 Mayıs 1971'de Nurhak'ta öldürüldüğünde 24 yaşındaydı.

10. 16 Mart 1971.

11. 15 Nisan 1971'de Hakan Duman kaçırıldı, 18 Nisanda fidye ödenince serbest bırakıldı.

12. 5 Mart 1971.

13. 19 Nisan 1971.

14. 3 Mayıs 1971.

15. 23 Mayıs 1972.

Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan 6 Mayıs 1972'de idam edildiler.

Mustafa Yalçıner gelinen durumu, "THKO yenildi. Önderleri ve çoğu militanı yok edildi, tutuklandı, örgüt eylemsizleştirildi" sözleriyle yorumluyor. Ağırlıklı olarak cezaevindeki militanların yürüttüğü tartışma sürecinde THKO yeniden değerlendirildi.

THKO geleneğinden THKO adını kullanan, Mustafa Yalçıner, Metin Güngörmüş ve Yavuz Yıldırımtürk'ün isimlerinin öne çıktığı Maocu çizgide yürüyen Halkın Kurtuluşu, Türkiye Devrimci Komünist Partisi'yle (TDKP), Teslim Töre ile anılan, Leninist kanat olarak hareket eden THKO-Mücadelede Birlik adıyla örgütlenen iki grup oluştu.[16]

16. Metnin hazırlanmasında *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'nin ilgili bölümleri (c. 7, s. 2164-75) ile Mustafa Yalçıner'in "THKO" başlıklı yazısı (*a.g.y.*, s. 2178-9) temel alındı.

Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C)

Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden İrfan Uçar, Münir Ramazan Aktolga ve Ulaş Bardakçı ile Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Mahir Çayan, Yusuf Küpeli ve Hüseyin Cevahir 1965-1968 dönemi pratiğinden yola çıkarak işçi sınıfının sosyalizm mücadelesi için "düzen dışı" bir örgütlenme gereğiyle bir araya geldi. Bu çekirdek kadro, ODTÜ'den Ertuğrul Kürkçü ile Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden İlhami Aras ve Mustafa Kaçaroğlu'nun katılımıyla iç disiplini olan bir "gizli" örgütlenme konusunda görüş birliğine vardı. Mühendis Bingöl Erdumlu ve işçi Necmettin Giritlioğlu da ekibe girdi. *Aydınlık Sosyalist Dergi*'de birlikte oldukları Mihri Belli'nin "Proleter Devrimci TİP Kurultayı"ndaki[1] "Filipin tipi demokrasiciliğin şartlarında proletaryanın öz örgütüyle sahneye çıkması imkânsızdır" sözleriyle iki grup arasındaki farklılıklar netleşince Çayan, Küpeli ve Aktolga *Aydınlık* yazı kurulundan istifa etti. Grubun devrim ve örgüt anlayışıyla çalışma tarzını Çayan, Küpeli, Kürkçü ve Aktolga imzalı "*Aydınlık Sosyalist Dergi*'ye Açık Mektup" başlıklı metinle ortaya koydular. Daha sonra THKP-C'nin teorik ilkeleri haline gelecek bu metin devrimin "işçi-köylü ittifakı temeli üzerinde emperyalist boyunduruğun en zayıf olduğu kırlardan şehirlerin fethi rotasını izleyen bir halk savaşı ile zafere erişeceği", "devrimin örgütlü güçlerinin dışındaki güçlere güvenilemeyeceği" ve "ilk dönemde dar tutulmuş, sayıca az ama demir gibi disipline sahip çelik çekirdek halinde örgütlenmek gerektiği"ni açıklıyordu. Aralık 1970'te Ankara'da yapılan bir toplantıda "Genel Komite" olarak adlandırılan geçici yapı Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga, Ertuğrul Kürkçü, Bingöl Erdumlu, Hüseyin Cevahir, Ulaş Bardakçı, Ziya Yılmaz, Sina Çıladır, Orhan Savaşçı ve Sırrı Öztürk'ten oluştu. Merkez Komite'de Çayan, Aktolga ve Küpeli yer aldı. Böylece Parti'ye doğru ilk adım atıldı, adları "Kurtuluş grubu/Kurtuluşçular" oldu.[2]

Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının açık kimlikleriyle 11 Ocak 1971'de yaptıkları banka soygunu Kurtuluşçuların "silahlı propaganda"yı başlatma sürecini hızlandırdı. Gecikilirse, devletin bu durumda uygulamaya sokacağı yeni güvenlik önlemlerinin Kurtuluşçuların zamana yaymayı planladıkları örgütlenme çalışmalarını baltalayabileceği düşüncesiyle Çayan, Cevahir, Bardakçı, Yılmaz, Selçuk Polat ve Hüdai Arıkan'dan oluşan grup eşkallerini gizleyerek 12 Şubat 1971'de Ankara'da Ziraat Bankası Küçükesat şubesini soydu. Soygunu "silahlı propaganda" için değil,

1. 29-30 Ekim 1970.
2. Bkz. *Sosyalizm ve Toplumsal Müc. An.*, c. 7, s. 2177-8.

örgüte para temini maksadıyla yapmaları nedeniyle eşkallerini gizlediler.

Bu arada çıkan *Kurtuluş* dergisinin ilk sayısındaki "Yayın Politikamız" başlıklı yazı proleter devrimci bir örgütün doğduğunu ilan etti. Çayan dergideki "Devrimde Sınıfların Mevzilenmesi" yazısında "proletarya partisinin devrimdeki öncülüğü ideolojiktir, yani kırlarda cereyan edecek halk savaşında yoksul köylülerin partinin çoğunluğunu oluşturacağı bu partide proletaryanın fiilen değil ideolojik olarak öncülük edeceği" tezleriyle de örgütün görüşlerini formüle ediyordu.

Ankara soygunundan sonra gruptan Çayan, Cevahir, Bardakçı, Yılmaz ile Oktay Etiman ve Kamil Dede İstanbul'a geçti, Küpeli, Aktolga, Savaşçı ve Kürkçü Ankara'da kaldı. THKO eylemlerinin topladığı sempatinin etkisiyle genel bir karara bağlanmadan İstanbul'da Türk Ticaret Bankası Erenköy şubesi soygunu[3] "silahlı propaganda" için gerçekleştirilerek "şehir gerillası" başlamıştı. 12 Mart askeri darbesinden birkaç hafta sonra işadamı Mete Has ve toprak ağası Talip Aksoy kaçırıldı (4 Nisan 1971). Nisanda Çayan'ın Türkiye Halk Kurtuluş Partisi ve Cephesi (THKP-C) olarak önerdiği ikili örgütlenme modeli hareketin önde gelenlerince kabul edildi. Çayan, THKP-C'nin temel politik örgütsel ve stratejik görüşlerini *Kesintisiz Devrim* başlığıyla Kurtuluş Yayınları'ndan çıkan kitabında ayrıntılı olarak sergiledi. Küpeli ve Aktolga'nın da katkıda bulundukları kitap baskıdan çıkarken Meclis hükümetin sıkıyönetim ilanı önerisini onayladı. 26 Nisanda 11 ilde sıkıyönetimin[4] ilanı üzerine eylemler kısa bir süre ertelendi. 17 Mayısta İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom kaçırıldı.[5] Elrom'un hayatına karşılık cezaevlerinde tutuklu tüm devrimcilerin serbest bırakılması talep ediliyor, THKP-C imzalı bildirinin üç gün boyunca TRT haber bültenlerinde okunması isteniyordu. Elrom üç gün içinde bu şartlar yerine getirilirse serbest bırakılacaktı.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 22 Mayıs günü İstanbul'da sokağa çıkma yasağı ilan etti. İstanbul ev ev arandı. O gün işi nedeniyle İstanbul'da bulunan dönemin *Akşam* gazetesi yazarı Altan Öymen sadece bir gün içinde gözaltına alınan ve aranmakta olup da "isimleri ilan edilerek" teslim olmaya davet edilen kişilerin sayısının 547'ye ulaştığını anlatıyor. Fakir Baykurt, Yaşar Kemal, Mümtaz Soysal, Uğur Mumcu, Samim Kocagöz, Muammer Aksoy, Tarık Zafer Tunaya gibi isimlerin de aralarında bulunduğu yazar ve bilim insanları gözaltına alındı.[6] "Fırtına 1 Tatbikatı" dönemin Başbakan Yardımcısı emekli Albay Sadi Koçaş'ın "Komünistlerin başına balyoz gibi ineceğiz" sözlerinden hareketle "Balyoz Harekâtı" olarak adlandırıldı. Balyoz Harekâtı İstanbul'la sınırlı kalmadı, ülkenin dört bir yanında öğrenciler, öğretmenler, işçiler, mimarlar, mühendisler, öğretim üyeleri, yazarlar, sanatçılar ve THKP-C'yle ilişkisi olabileceği düşünülen herkes gözaltına alındı. THKP-C istekleri yerine getirilmeyince Elrom'u öldürdü.

Çayan ve Cevahir Kartal-Maltepe'de saklandıkları evden çıktıklarında karşılaştıkları bekçilerden kaçmak için girdikleri binada 14 yaşındaki Sibel Erkan adındaki kız çocuğunu rehin aldılar. Ev kuşatıldı, çatışmada Cevahir öldü, Çayan yaralı yakalandı.

3. 15 Mart 1971, Erenköy Türk Ticaret Bankası. Soyguna Mahir Çayan, Oktay Etiman, Ziya Yılmaz, Kamil Dede ve Ulaş Bardakçı katıldı (*a.g.y.*, s. 2181, 2184).

4. 26 Nisan 1971'de İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Ankara, Eskişehir, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt'te sıkıyönetim ilan edildi.

5. Mahir Çayan, Ziya Yılmaz, Oktay Etiman, Ulaş Bardakçı, Necmi Demir ve Hüseyin Cevahir İsrail Başkonsolosu Efram Elrom'u 17 Mayıs 1971'de kaçırdılar.

6. Şule Çizmeci, "Balyoz Gecesi Hatıratı", *Radikal* gazetesi, www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=cts&haberno=5878, 20 Mayıs 2006.

Çayan, daha sonra Elrom olayını, "Amerikancı Nihat Erim hükümetinin gerçek yüzünün teşhir edilmesi ve faşizmin erken doğum yaptırılması" anlamında bir başarı olarak değerlendirdi. Örgütün bütünü Çayan'la aynı fikirde değildi. Küpeli ve Aktolga'nın hazırladığı değerlendirmenin genel kurulda tartışılmadan üyeler arasında konuşulmasının yol açtığı kopuş, 30 Kasımda Çayan, Yılmaz ve Bardakçı'nın THKO'lu Cihan Alptekin ve Ömer Ayna ile Maltepe Askeri Cezaevi'nden kaçışıyla başlayan "özeleştiri" sürecinde ayrılığa vardı. Küpeli ve Aktolga'nın THKP-C politikasının pratikte "savaşın, bir grup öfkeli insanın karşı devrimle düellosuna" dönüşeceği görüşüyle getirdiği eleştiriler Çayan, Bardakçı ve Yılmaz tarafından reddedildi, Kürkçü ve Orhan Savaşçı'nın içinde bulunduğu grup sürece kısmi eleştiriler yöneltmekle birlikte Çayan'ın yanında yer aldı. Küpeli ve Aktolga ihraç edildi, Çayan, Bardakçı, Yılmaz, Savaşçı ve Kürkçü'den oluşan yeni bir Genel Komite kuruldu.

19 Şubat 1972'de Arnavutköy'de kuşatılan evde Ulaş Bardakçı öldürüldü, Ziya Yılmaz ise daha önce yaralı yakalanmıştı. Artık, "vur emri"yle arananlar yakalanmamak için sürekli yer değiştiriyordu. Arananlara barınacak yer bulduğu için aranan ODTÜ öğrencisi Koray Doğan bir pusudan kaçmak isterken sırtından vurularak öldürüldü. Özellikle sıkıyönetimin ilanıyla birlikte örgüt için daha da önem kazanan THKP-C'nin Silahlı Kuvvetler'deki bağlantıları, Genel Komite Üyesi Yüzbaşı Orhan Savaşçı ve arkadaşlarının birliklerinden alınarak tutuklanmasıyla darbe yedi. Ankara sorumlusu Oğuzhan Müftüoğlu da yakalanınca Çayan ve Kürkçü THKO'dan Ömer Ayna[7] ve Cihan Alptekin ile birlikte bir makarna kamyonunda Ankara'yı terk ederek Fatsa'nın Yapraklı köyüne ulaştı. Grup, CHP'nin Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idamlarının önlenmesi için Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı itirazın sonucunu beklemeye, hiçbir yasal yol kalmazsa idamların durdurulması için NATO'nun Ünye Radar Üssü'nden teknisyenleri rehin almaya karar verdi.

Fatsa'ya Ankara'dan özel birlikler de gelmişti. Kürkçü, durumu "Biz –Denizleri kurtarmak için harekete geçenler– Fatsa'da Ankara'dan gelen birliklerin sıkıştırması altında kaldık. Kendimizi Fatsa'dan çıkarmak zorunda kaldık. Gideceğimiz yerde politik bir çıkış için bir hedef yoktu. Ya orada son rehineleri alacaktık ya da almayacaktık. Oyçokluğuyla alma yolu tutuldu"[8] sözleriyle anlatıyor. 26 Mart 1972 sabaha karşı komando birliği, özel görevliler ve polis birliklerinden oluşan devlet güçleri Fatsa'yı abluka altına aldılar. Fatsa'da terzi Fikri Sönmez[9] ve çırağına grubun yerini söylemeleri için gözaltında işkence yapıldığını öğrenen grup Ünye Radar Üssü'nde görevli iki Kanadalı ve bir İngiliz teknisyeni rehin aldı. Çayan, Alptekin, Kürkçü, Arıkan, Ertan Saruhan, Ahmet Atasoy[10] ve Nihat Yılmaz[11] arkadaşları Sinan Kâzım Özüdoğru, Sabahattin Kurt,[12] Saffet

7. Ömer Ayna (1949, Diyarbakır, Dicle - 1972) THKO'ludur. 1960'ların gelişen mücadelesi içinde tercihini silahlı mücadeleden yana yapmıştır. Kızıldere'deki siper yoldaşlığına THKO cephesinden katılan ikinci savaşçıdır.

8. Bkz. Emine Özcan, "Kızıldere Katliamından 36 Yıl Sonra Ertuğrul Kürkçü Anlatıyor...", *bianet*, 29 Mart 2008 (www.bianet.org/bianet/kategori/biamag/105969/kizildere-katliamindan-36-yil-sonra-ertugrul-kurkcu-anlatiyor).

9. Fikri Sönmez (1939, Fatsa, Kabakdağ köyü - 1985) sosyalizmle Türkiye İşçi Partisi'nde tanıştı. TİP Fatsa İlçe Sekreterliği ve Başkanlığı yaptı. 1970'te MDD tezlerini savunan kesimle birlikte tavır aldı, THKP-C saflarına katıldı. Mahir Çayan ve arkadaşlarının Karadeniz'deki ilişkilerinde yardımcı olduğu gerekçesiyle THKP-C davasından 20 ay hapis yattı. 1979 yerel seçimlerinde bağımsız aday olarak Fatsa belediye başkanı seçildi. Halk komiteleriyle yönettiği ilçede denediği devrimci yerel yönetim modeli devletin en önemli sorunlarından biri oldu. Temmuz 1980'de Fatsa güvenlik güçlerince kuşatıldığında gözaltına alındı. 4 Mayıs 1985'te cezaevinde rahatsızlandı, müdahalede gecikildi. Öldüğünde 46 yaşındaydı.

10. Ahmet Atasoy (1946, Ünye, Sarıhalil köyü - 1972) Karadeniz'deki köylü mücadelesinden geliyordu. TİP üyesi olarak başladığı mücadelesi Dev-Genç ve THKP-C çizgisini izledi. Kızıldere'de öldürüldüğünde 26 yaşındaydı.

Alp[13] ve Ömer Ayna'nın bulunduğu Kızıldere köyüne doğru yola çıktılar. 27 Mart gecesi arkadaşlarının kaldığı muhtarın evine vardılar. 30 Mart 1972, sabah saat beşte jandarmalar eve geldiğinde muhtar önceden hazırladığı ihbar mektubunu vererek arananların evde kaldıklarını söyledi. Etrafları kuşatılmıştı. Grup talepleri kabul edilmez, üzerlerine ateş açılırsa rehineleri öldürerek sonuna kadar çarpışmaya karar vermişti. Öğleden sonra saat 14:00 sularında çevrelerini kuşatan birliklerin rehinelerle konuşmak istemesi üzerine teknisyenleri gösterdiler. İkinci görüşme isteği üzerine Kürkçü, Çayan, Alptekin ve Alp çatıya çıktıklarında birlikler üzerlerine önce tek tek sonra yaylım ateşi açtılar. Bu ateşin kimin emriyle açıldığı halen bilinmese de, dönemin Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Kenan Evren *Anılar*'ında Kızıldere'den de söz ediyor. 1980 darbesinden önceki aylarda, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, o sıra Genelkurmay Başkanı olan Evren'den "teröristleri çete savaşıyla öldürmeleri için, aynen Kızıldere'de olduğu gibi Özel Harp Dairesi personelinin kullanılmasını istemiş. Evren, teşkilatın gerçek görevinin bu olmadığını, vaktiyle yanlış kullanıldığını, artık Özel Harp Teşkilatı'nı gerçek görevine yönlendirdiğini, tekrar 'kontrgerilla' söylentilerine müsaade etmeyeceğini, devletin güvenlik güçlerinin güçlendirilmesi gerektiğini" ifade etmiş.[14] Daha sonra Evren ve Demirel cumhurbaşkanı oldular.

Kızıldere'de Çayan, Özüdoğru, Arıkan, Ayna, Alptekin, Atasoy, Saruhan, Kurt ve Yılmaz güvenlik güçlerinin açtığı ateş sonucu öldüler, Saffet Alp kurşuna dizildi. Kürkçü saklandığı yerde ertesi gün yakalandı.

İki ayrı THKP-C davasında Ertuğrul Kürkçü, Ziya Yılmaz ve Oktay Etiman idam cezasına, Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga, Orhan Savaşçı, Necmi Demir, Kamil Dede, İlkay Demir Alptekin, Rüçhan Manas, Kadriye Deniz Özen müebbet hapse mahkûm oldular. 256 sanıklı davada diğer yargılananlar 1974'te çıkarılan afla serbest kaldılar. İdam cezaları 30, müebbet cezaları da 24 yıla indirildi. Sanıklardan Hatice Alankuş cezaevinde hastalandı, hastaneye sevki ihmalden gecikince hayatını kaybetti.[15]

1973'te dağılan THKP-C'nin Dev-Genç yoluyla gençliği; kitle örgütleriyle öğretmen, mühendis, doktor ve mimarları; Türk Silahlı Kuvvetleri içinde genç subayları içeren yaygın örgütlenmesinden Devrimci Yol, Kurtuluş, Devrimci Sol, Marksist Leninist Silahlı Propaganda Birliği (MLSP-B), THKP-C Eylem Birliği, Halkın Devrimci Öncüleri ve Çayancılar gibi gruplar doğdu. Çayan'ın hapishaneden kaçmasından öldürülmesine kadar geçen dört ayda yazdığı, "politikleşmiş askeri savaş" stratejisiyle devrimin neden ve nasıl mümkün olacağını açıklamaya çalıştığı *Kesintisiz Devrim I-II-III* dizisinde ifadesini bulan THKP-C'nin temel tezleri halen Türk solunu etkilemeyi sürdürüyor, PKK lideri Abdullah Öcalan da Çayan tezlerinden etkilendiğini söylüyor.[16]

11. Nihat Yılmaz (1937, Fatsa-Bozdağı köyü - 1972) THKP-C'nin Karadeniz bölgesindeki örgütleyicilerinden. Fındık ve tütün üreticilerinin mücadelesinde en önlerdeydi. Kızıldere'de öldürüldüğünde 35 yaşındaydı.

12. Sabahattin Kurt (1949, Van, Gevaş - 1972) Ankara'da Devrimci Gençlik Hareketi içindeyken THKP-C'ye katıldı. Kızıldere'de öldürüldüğünde 23 yaşındaydı.

13. Saffet Alp (1949, Kayseri - 1972) Hava Kuvvetleri'nde üsteğmendi, "Hava Kuvvetleri Proleter Devrimci Örgütü" adlı bir oluşuma önderlik yaptıktan sonra THKP-C kadroları içinde yer aldı. Kızıldere'de öldürüldüğünde 23 yaşındaydı.

14. Fikri Sağlar, bu konuşmayı *Kenan Evren'in Anıları* kitabının, 1. cildinin 431 ve 432. sayfalarındaki "Mayıs 1980" başlıklı bölümden aktarıyor (bkz. Fikri Sağlar, "Kızıldere ve Kontrgerilla", *Birgün* gazetesi, 30 Mart 2007).

15. Hatice Alankuş (1946-1973) mimar, zamanında hastaneye götürülmeyince bağırsak düğümlenmesinden 24 Temmuz 1973'te öldü, 27 yaşındaydı.

16. Metnin hazırlanmasında *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'nin ilgili bölümleri (c. 7, s. 2176-87) ile Ertuğrul Kürkçü'nün "THKP-C" başlıklı yazısı (*a.g.y.*, s. 2198-9) temel alındı.

Alp[13] ve Ömer Ayna'nın bulunduğu Kızıldere köyüne doğru yola çıktılar. 27 Mart gecesi arkadaşlarının kaldığı muhtarın evine vardılar. 30 Mart 1972, sabah saat beşte jandarmalar eve geldiğinde muhtar önceden hazırladığı ihbar mektubunu vererek arananların evde kaldıklarını söyledi. Etrafları kuşatılmıştı. Grup talepleri kabul edilmez, üzerlerine ateş açılırsa rehineleri öldürerek sonuna kadar çarpışmaya karar vermişti. Öğleden sonra saat 14:00 sularında çevrelerini kuşatan birliklerin rehinelerle konuşmak istemesi üzerine teknisyenleri gösterdiler. İkinci görüşme isteği üzerine Kürkçü, Çayan, Alptekin ve Alp çatıya çıktıklarında birlikler üzerlerine önce tek tek sonra yaylım ateşi açtılar. Bu ateşin kimin emriyle açıldığı halen bilinmese de, dönemin Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Kenan Evren *Anılar*'ında Kızıldere'den de söz ediyor. 1980 darbesinden önceki aylarda, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, o sıra Genelkurmay Başkanı olan Evren'den "teröristleri çete savaşıyla öldürmeleri için, aynen Kızıldere'de olduğu gibi Özel Harp Dairesi personelinin kullanılmasını istemiş. Evren, teşkilatın gerçek görevinin bu olmadığını, vaktiyle yanlış kullanıldığını, artık Özel Harp Teşkilatı'nı gerçek görevine yönlendirdiğini, tekrar 'kontrgerilla' söylentilerine müsaade etmeyeceğini, devletin güvenlik güçlerinin güçlendirilmesi gerektiğini" ifade etmiş.[14] Daha sonra Evren ve Demirel cumhurbaşkanı oldular.

Kızıldere'de Çayan, Özüdoğru, Arıkan, Ayna, Alptekin, Atasoy, Saruhan, Kurt ve Yılmaz güvenlik güçlerinin açtığı ateş sonucu öldüler, Saffet Alp kurşuna dizildi. Kürkçü saklandığı yerde ertesi gün yakalandı.

İki ayrı THKP-C davasında Ertuğrul Kürkçü, Ziya Yılmaz ve Oktay Etiman idam cezasına, Yusuf Küpeli, Münir Ramazan Aktolga, Orhan Savaşçı, Necmi Demir, Kamil Dede, İlkay Demir Alptekin, Rüçhan Manas, Kadriye Deniz Özen müebbet hapse mahkûm oldular. 256 sanıklı davada diğer yargılananlar 1974'te çıkarılan afla serbest kaldılar. İdam cezaları 30, müebbet cezaları da 24 yıla indirildi. Sanıklardan Hatice Alankuş cezaevinde hastalandı, hastaneye sevki ihmalden gecikince hayatını kaybetti.[15]

1973'te dağılan THKP-C'nin Dev-Genç yoluyla gençliği; kitle örgütleriyle öğretmen, mühendis, doktor ve mimarları; Türk Silahlı Kuvvetleri içinde genç subayları içeren yaygın örgütlenmesinden Devrimci Yol, Kurtuluş, Devrimci Sol, Marksist Leninist Silahlı Propaganda Birliği (MLSP-B), THKP-C Eylem Birliği, Halkın Devrimci Öncüleri ve Çayancılar gibi gruplar doğdu. Çayan'ın hapishaneden kaçmasından öldürülmesine kadar geçen dört ayda yazdığı, "politikleşmiş askeri savaş" stratejisiyle devrimin neden ve nasıl mümkün olacağını açıklamaya çalıştığı *Kesintisiz Devrim I-II-III* dizisinde ifadesini bulan THKP-C'nin temel tezleri halen Türk solunu etkilemeyi sürdürüyor, PKK lideri Abdullah Öcalan da Çayan tezlerinden etkilendiğini söylüyor.[16]

11. Nihat Yılmaz (1937, Fatsa-Bozdağı köyü - 1972) THKP-C'nin Karadeniz bölgesindeki örgütleyicilerinden. Fındık ve tütün üreticilerinin mücadelesinde en önlerdeydi. Kızıldere'de öldürüldüğünde 35 yaşındaydı.

12. Sabahattin Kurt (1949, Van, Gevaş - 1972) Ankara'da Devrimci Gençlik Hareketi içindeyken THKP-C'ye katıldı. Kızıldere'de öldürüldüğünde 23 yaşındaydı.

13. Saffet Alp (1949, Kayseri - 1972) Hava Kuvvetleri'nde üsteğmendi, "Hava Kuvvetleri Proleter Devrimci Örgütü" adlı bir oluşuma önderlik yaptıktan sonra THKP-C kadroları içinde yer aldı. Kızıldere'de öldürüldüğünde 23 yaşındaydı.

14. Fikri Sağlar, bu konuşmayı *Kenan Evren'in Anıları* kitabının, 1. cildinin 431 ve 432. sayfalarındaki "Mayıs 1980" başlıklı bölümden aktarıyor (bkz. Fikri Sağlar, "Kızıldere ve Kontrgerilla", *Birgün* gazetesi, 30 Mart 2007).

15. Hatice Alankuş (1946-1973) mimar, zamanında hastaneye götürülmeyince bağırsak düğümlenmesinden 24 Temmuz 1973'te öldü, 27 yaşındaydı.

16. Metnin hazırlanmasında *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'nin ilgili bölümleri (c. 7, s. 2176-87) ile Ertuğrul Kürkçü'nün "THKP-C" başlıklı yazısı (*a.g.y.*, s. 2198-9) temel alındı.

Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP)

Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi, Türkiye İşçi Partisi'nden (TİP) başlayarak, FKF/Dev-Genç ve *Aydınlık* dergisi yolundan geçerek ayrı bir grup olarak ortaya çıkan Proleter Devrimci Aydınlık (PDA) çevresinin bir araya gelmesiyle 20-21 Mayıs 1969'da kuruldu. Doğu Perinçek liderliğindeki kurucuların arasında Ömer Özerturgut, Gün Zileli, Cengiz Çandar ve Oral Çalışlar vardı.

Daha çok Ankara merkezli Siyasal Bilgiler ve Hukuk fakülteleri asistanlarıyla öğrencilerinden oluşan bu çevre *Aydınlık* ve *Türk Solu* dergilerinde belirleyici rol oynadı, özellikle devrim tartışmalarında Milli Demokratik Devrim (MDD) görüşünden yana gençler arasında bilinen isimler haline geldi. FKF/Dev-Genç örgütlülüğünde Doğu Perinçek'in FKF Genel Başkanlığı da dahil bu çevrenin isimleri yönetimlerde yer aldılarsa da *Aydınlık* ayrışmasıyla birlikte gençlik içinde etkilerini yitirmeye başladılar; Dev-Genç'e egemen olan Mahir Çayan çizgisini "maceracılık" ve "kitlelerden kopmak"la suçluyorlardı.

TİİKP, bir buçuk yıl faaliyet sürdürdükten sonra Ocak 1970'teki ilk genel toplantısında Doğu Perinçek, Vecdi Özgüner, Hasan Yalçın, Ömer Özerturgut, Gün Zileli, Mehmet Altun ve Oral Çalışlar'ın yer aldığı Merkez Komite'yi belirledi. Bora Gözen, Ferit İlsever, Halil Berktay ve İbrahim Kaypakkaya da Merkez Komite yedek üyeliklerine getirildi. TİİKP Merkez Komitesi'ne bağlı Ankara İl Komitesi, İstanbul İl Komitesi, Ege Bölge Komitesi, Doğu Anadolu Bölge Komitesi, Yurtdışı Bürosu kuruldu. Bu komitelere, ihtiyaçlar doğrultusunda oluşturulan İhtilalci Köylü Birliği, İhtilalci Gençlik Birliği, *Şafak* basımı bürosu, ordu içinde çalışmakla görevli komite, çeviri komitesi, sahte kimlik ve pasaport yapma komitesi bağlandı.

1970'te, uluslararası ayrışmaya da paralel bir yaklaşımla, Çin Komünist Partisi (ÇKP) çizgisinden yana tavır alınarak Çin lideri Mao'nun adında ifadesini bulan "Mao Zedung düşüncesi"nin Marksizm-Leninizm'de yeni bir evre olarak kabul edilmesiyle hareketin teorik temelleri oluştu. Dolayısıyla, Türkiye'de de Çin devriminde olduğu gibi, demokratik halk devriminin yolu, tüm sömürge ve yarı sömürge ülkelerde olması gerektiği gibi, işçi sınıfı öncülüğünde tüm milli sınıf ve tabakalarla yapılan ittifakla temel güç köylülükle kırlardan şehirlere doğru verilecek halk savaşından geçecekti. O dönem Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki siyasi ve ideolojik ayrılık giderek düşmanlığa dönüşürken artık Çin'in Sovyetler Birliği'ni "sosyal emperyalist" ve "sosyal faşist" likle suçlaması PDA çevresinde de yankılandı. Çin Kültür Devrimi de bir hayat tarzı olarak PDA çevresinde yer buldu.

TİİKP, 12 Mart 1971 askeri darbesini izleyen sıkıyönetim[1] ortamında teksirle gizli basılıp gizli dağıtılan *Şafak* dergisi etrafında toparlandı. TİİKP de aynen *Şafak* dergisi gibi yeraltına geçti, başlatılacak halk savaşma hazırlık için kimi üyeler gerilla eğitimi almak üzere Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi[2] kamplarına gönderildi.

TİİKP'de ilk ayrışmalar 12 Mart darbesi koşullarında yaşandı. Temmuz 1971'de "Robert Kolejliler" ya da "Birinci Tasfiyeciler" adını alan Garbis Altınoğlu ile Adil Ovalıoğlu[3] ve arkadaşlarına göre Türkiye ortamı uygun olduğu için silahlı mücadele temel alınmalıydı; kitleler üretim sürecinde örgütlenecek, parti mücadelenin içinden çıkacaktı. Halkın Birliği adını alan grup daha çok Hindistan Komünist Partisi-Marksist-Leninist lideri Çaru Mazumdar'dan etkilenmişti. İbrahim Kaypakkaya ve Muzaffer Oruçoğlu grubu da Şubat 1972'de teori ile pratiğin uyuşmadığı gerekçesiyle TİİKP'den ayrıldı. "İkinci Tasfiyeciler" denilen grup Türkiye Komünist Partisi-Marksist-Leninist (TKP-ML) adını aldı.[4]

12 Mart koşullarında TİİKP kadroları yakalandı. Filistin kamplarına silah eğitimi için gidenlerden bir grup da 23 Şubat 1973'te Lübnan'da Trablusşam kenti yakınlarındaki Nahr el Bared kampı ve sivillerin yaşadığı mülteci kampına İsrail'in denizden yaptığı saldırı bölgesindeydi. 11 TİİKP'liden sekizi öldü, ikisi kurtuldu, biri de yaralı olarak yakalandı.

1974 Affıyla serbest kalan TİİKP'liler/Aydınlıkçılar ÇKP çizgisinde politikalarını sürdürerek dünya halklarının baş düşmanı olarak ilan ettikleri Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'nin de içinde yer aldığı geniş bir cephe önerme noktasına geldi. 1977'de toplanan TİİKP Birinci Kongresi'nde Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı bağımsızlık savaşı vermesi, içinde bulunulan günün koşullarında NATO'dan ayrılmamak gerektiği yolunda kararlar çıktı.

TİİKP, 1978'de Türkiye İşçi Köylü Partisi (TİKP) adıyla legalleşti, Genel Başkan Doğu Perinçek oldu, 12 Eylül askeri darbesinin kapatacağı *Aydınlık* gazetesi yayımlanmaya başladı. TİİKP'liler/Aydınlıkçılar 1980 askeri darbesi koşullarında tutuklandı. TİİKP davası sanıkları o dönemin Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddelerinden yargılandılar. Tahliyeler sonrası 1988'de Sosyalist Parti (SP) kuruldu. SP Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Güneydoğu'da örgütlü ve Kürt sorunuyla ilgiliydi. Perinçek, bu dönemde iki kez Bekaa Vadisi'ne giderek PKK lideri Abdullah Öcalan'la da görüştü. SP 1992'de devletin ülkesel bütünlüğü ve milli birliğini tehlikeye atacak faaliyetlerde bulunma iddiasıyla açılan dava sonucunda Anayasa Mahkemesi'nce kapatılınca yerine 10 Temmuz 1992'de İşçi Partisi (İP) kuruldu. Ferit İlsever ve Doğu Perinçek, duruma göre ya 1987'de kurulan *2000'e Doğru* ve onu izleyen *Aydınlık* dergilerinde yayın yönetmeni oldular ya da parti genel başkanlığı görevini üstlendiler.

Aralarında Halil Berktay, Oral Çalışlar, Gün Zileli gibi isimlerin bulunduğu 1968'lerden beri öncü kadroların içinde yer alan yaklaşık beş yüz kişi 1989'da Aydınlıkçılar'dan ayrıldı.

1. 26 Nisan 1971'de 11 ilde sıkıyönetim ilan edildi.

2. Nayif Havatme ve arkadaşlarının George Habbaş liderliğindeki Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nden 1969'da ayrılarak kurdukları Marksist-Leninist örgüt.

3. 14 Haziran 1972'de Boğaziçi Üniversitesi öğrencisi Banu Ergüder içinde Adil Ovalıoğlu'nun cesedi olan bir bavulla yakalandı. Örgüt içi anlaşmazlık nedeniyle işlendiği söylenen bu cinayet nedeniyle Banu Ergüder, Garbis Altınoğlu, Zuhal Aksoy ve Mehmet Ümit Necef yargılandı.

4. Bkz. Türkiye Komünist Partisi-Marksist-Leninist (TKP-ML), Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO), s. 383.

İşçi Partisi adıyla süren Aydınlık geleneği haftalık *Aydınlık*, aylık *Teori* dergisini yayımlıyor; sal Kanal adlı bir televizyon kanalı ve Kaynak Yayınları ile de faaliyetlerini sürdürüyor. Öncü çlik adında da bir gençlik örgütü var. İşçi Partisi'nin tüzüğünde, Türk Devrimi'nin milliyetçi, çı ve sosyalist birikiminin tek bir disiplin altında kucaklandığı yazılı. Parti programında, Ke- ist Devrim'in tamamlanması, Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti, Orta Asya Cumhuriyetleri, Hindis- ve Pakistan başta olmak üzere Avrasya ülkeleriyle işbirliği öngörülüyor. Kuzey Kıbrıs Türk huriyeti'nin Türkiye ile bütünleşmesi, "Ermeni soykırımı yalanma son verme" de "milli dev- hedefine ulaşmak için yapılması gerekenler olarak programda yer alıyor.

Halen İşçi Partisi'nden Genel Başkan Doğu Perinçek ile birlikte Nusret Senem, Adnan Akfırat, net Çiçek, Hayati Özcan, Emcet Olcaytu, Ferit İlsever "Ergenekon Terör Örgütü" davasından gılanıyorlar. Perinçek'e yöneltilen iddia, "örgüt kurmak ve halkı isyana teşvik".[5]

Metnin hazırlanmasında *Sosyalizm ve Toplumsal Mücade- Ansiklopedisi*'ndeki ilgili bölümlerle (c. 7, s. 2192-4) Oral lar'ın "Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP)" başlıklı ya- *a.g.y.*, s. 2194-5) temel alındı.

Türkiye Komünist Partisi-Marksist Leninist (TKP-ML)

Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO)

Türkiye Komünist Partisi-Marksist-Leninist'in kuruluşunun temeli, İbrahim Kaypakkaya'nın (Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölge Komitesi sorumlusu) 7-8 Şubat 1972'de TİİKP Merkez Komitesi'ne ilettiği "Doğu Anadolu Bölge Komitesi Şubat Kararı" başlıklı metne uzanıyor. "Türkiye'nin şartları devrime elverişlidir", "gerici şiddete ancak devrimci şiddetle karşı durulabilir", "silahlı mücadeleyi örgütlemeyen bir komünist hareket devrimci hareketten tecrit olur" başlıklarıyla özetlenebilecek bu karar tam da o günlerde TİİKP örgütlenmesi içinde parti görüşlerinin hayata geçirilmediği, giderek pratiğin uzağına düşüldüğü noktasında artan eleştirilerin net bir ifadesiydi. Kaypakkaya, *Şafak* dergisi aracılığıyla yürütülen kuvvet toplama, propaganda ve eğitim çalışmalarının mücadeleye hazırlık süreci olarak öngörülmekle birlikte aslında mücadeleyi engellediği görüşündeydi.

Şubat Kararı'na göre; "kırlık bölgelerde kızıl siyasi iktidarlar" için gerekli kitle temeli, yeterli ekonomik kaynak ve askeri harekâta elverişli arazi mevcuttu, dolayısıyla esas görev parti ve ordunun "silahlı mücadele sürecinde inşası"ydı. Eleştirel olmaktan öte, esasa ilişkin bu görüşler Kaypakkaya'nın liderleri arasında yer aldığı TİİKP'den ihracına yol açtı. Eleştirilerin Doğu ve Güneydoğu'daki TİİKP çevresinde kabul görmesi, Kaypakkaya'nın İstanbul, Diyarbakır, Malatya, Tunceli ve Siverek'teki çalışmalarıyla bir kadronun ortaya çıkması üzerine Koordinasyon Komitesi[1] oluşturuldu. "Daimi Komite" adı altındaki ilk "Kurucu Komite"de İbrahim Kaypakkaya ve Muzaffer Oruçoğlu yer aldı. "Merkez Komitesi" görevi üstlenen yedi kişilik "Koordinasyon Komitesi" hiçbir zaman bir araya gelemedi, diyaloğu İbrahim Kaypakkaya bölgeleri dolaşarak sağladı.

Kaypakkaya Filistin Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi'nde bulunan partililerle ilişki sağla-

1. Koordinasyon Komitesi üyeleri arasında İbrahim Kaypakkaya (Hamza), Muzaffer Oruçoğlu (Hıdır), Ali Taşyapan (Cemal), Cem Somel (Abbas), Ali Mercan (Hasan), Aslan Kılıç (Seyit) ve Mehmet (Almanyalı Kadir) adları geçiyor.

yan arkadaşlarıyla anlaşmaya varınca İstanbul'a gitti, TKP-ML'nin temellerini attı.

Kaypakkaya bu dönemde, pratik üzerinden getirdiği eleştirileri Türkiye üzerine geliştirdiği tezleriyle temellendirdi. "Türkiye'de Milli Mesele", "Türkiye'de Kemalist Hareket", "Kemalist İktidar Dönemi", "İkinci Dünya Savaşı Yılları" ve "27 Mayıs Hareketi" başlıklı bu tezler yaşanan dönemde Türkiye solu için yeni ve özgündü.[2] Sosyalist mücadelenin çeşitli çizgilerinin "revizyonist, reformcu aydın hareketleri" olarak değerlendirildiği bu tezler, "Kemalizmden, CHP kuyrukçuluğundan, parlamentarizm ve uzlaşmacılıktan" kesin kopuşun "işçi sınıfı önderliğinde bir işçi-köylü ittifakından" geçtiğini söylüyordu.

Kaypakkaya, Kurtuluş Savaşı'nın sömürge şartlarını ortadan kaldırdığını, ancak Türkiye'nin yarı sömürge bir ülke olarak kalmasını engelleyemediğini tespit ediyor, "Kemalist diktatörlüğün" ülkenin egemen sınıfları olan "komprador burjuvazi ve toprak ağalarının bir kanadının çıkarlarının" ifadesi olduğunu belirtiyordu. Böylece, sosyalistler o güne kadar Kemalizmi "küçük burjuvazi" ya da "milli burjuvazinin siyasi çizgisi" olarak tahlil ederlerken, Kaypakkaya, Kemalizmi "komprodor burjuvazi ve toprak ağalarının siyasi çizgisi" olarak tarifliyor ve "faşizm" olarak nitelendiriyordu.

Bu yeni tahlillere göre; cumhuriyet tarihi boyunca iktidarın komprador burjuvazi ve toprak ağaları sınıflarının farklı kanatları arasında yer değiştirmesi nedeniyledir ki devlet yapısı esas olarak "faşist diktatörlük"tü. Uzun süreli bir halk savaşı stratejisi öngören TKP-ML önderliği "silahlı mücadele içinde gelişecek kızıl ordunun çekirdeğini oluşturmak üzere" Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO) ve Türkiye Marksist-Leninist Gençlik Birliği'ni (TMLGB) kurdu. Demokratik halk devrimi komünist parti önderliğinde gerçekleşecekti, TKP'ye eklenen ML, partiyi "Sovyet emperyalizmi"ne bağlı komünist partilerden ayırt ediyordu. O sıralar dünyanın başka yerlerinde benzer gerekçelerle kurulmuş KP-ML'ler vardı.

Kaypakkaya silahlı mücadeleyle örgütlenme ve propaganda faaliyetlerini birlikte yürütürken arkadaşlarıyla birlikte Tunceli kırsalında güvenlik güçlerince sarıldı,[3] çıkan çatışmada Ali Haydar Yıldız öldü, Muzaffer Oruçoğlu iki arkadaşıyla birlikte İstanbul'a kaçmayı başardı. Kaypakkaya ise bir köy öğretmeninin ihbarıyla ele geçirildi. Dört ay boyunca ağır işkencelere maruz kalan Kaypakkaya'nın parçalanmış bedeni babasına "intihar etti" açıklamasıyla teslim edildiyse de 18 Mayısta işkencede öldüğü anlaşıldı.

TKP-ML eylemleri arasında THKO militanları Sinan Cemgil, Kadir Manga ve Alpaslan Özdoğan'ın öldürülmesine yol açan ihbarcı Kâhyalı Köyü Muhtarı (Malatya, Kürecik) Mustafa Mordeniz'in öldürülmesi, Kaypakkaya ve arkadaşlarını kuşatan Tunceli Jandarma Birlikleri Komutanı Teğmen Fehmi Altınbilek'in evine dinamit, Tunceli Emniyet Müdürlüğü'ne bomba atılması sayılabilir. TKP-ML/TİKKO hareketinden Ahmet Muharrem Çiçek İstanbul Şehremini'de bulunduğu evin kuşatılmasıyla çıkan çatışmada öldü.[4] Meral Yakar da kaldığı evde arkadaşının kaza kurşunuyla hayatını kaybetti.[5]

2. Bu metinler, "Başkan Mao'nun Kızıl Siyasi İktidar Öğretisini Doğru Kavrayalım" ile birlikte *Bütün Yazılar 1* başlığıyla yayımlandı.

3. 24 Ocak 1973, Tunceli-Vartinik-Mirik mezrası.

4. 10. Mart 1973.

5. 22 Ocak 1973. TKP-ML kurucularındandı.

Örgütün önder kadroları Muzaffer Oruçoğlu, Aslan Kılıç, Zeki Şerit,[6] Sami Sarı, Süleyman Yeşil, Cem Somel, Kaya ve Kutsiye Bozoklar'ın[7] da aralarında yer aldığı 59 kişi İstanbul, Tunceli ve Siverek'te gerçekleşen öldürme ve bombalama eylemleriyle bağlantılı oldukları iddiasıyla yargılandılar.

1974 Affından sonra TKP-ML kadroları yeniden bir araya geldi, kırsal alanları temel alan gerilla savaşına hazırlık benimsendi. Bu arada, TİİKP'den "Birinci Tasfiyeciler" adıyla ayrılan Garbis Altınoğlu ve arkadaşları da TKP-ML'ye katıldı.

TKP-ML geleneğinden Halkın Birliği, Mücadele Bayrağı, Kurtuluş Yolu, Doğu Anadolu Bölge Komitesi, Türkiye Komünist Partisi (Marksist-Leninist), TKP-ML (Maoist Hareket Merkezi), TKP-ML-Hareket, ML-KP gibi gruplar doğdu.[8]

6. 12 Mart 1977'de Ankara Ulucanlar Kapalı Cezaevi'nde tünel kazarak hapishane duvarlarına "O duvar, duvarlarınız, vız gelir bize vız" yazarak *Devrimci Gençlik Dergisi* Yazışleri Müdürü Taner Akçam, THKO'dan Sadi Güven, Acilciler grubundan Rıza Selman, yankesicilikten tutuklu Muzaffer Erbaş ve gasp hükümlüsü Zeki Özer'le birlikte firar etti. 23-24 Kasım 1977 gecesi İstanbul Altıyol'da, bulunduğu ev güvenlik kuvvetlerince sarıldı, çatışmada ağır yaralı olarak yakalandıysa da babasını bile tanımayarak adını söylemedi. İşkencede öldü.

7. Kutsiye Bozoklar bulunduğu eve yapılan baskında çıkan çatışmada yaralandı, sakat kaldı.

8. Metin *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*'ndeki TKP-ML bölümleri temel alınarak yazıldı (c. 7, s. 2193-6, 2276-7).

Kaynakça

KİTAPLAR

Abadan Unat, Nermin (haz.), *Türk Toplumunda Kadın*, İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin, 1982.

Agnoli, Johannes ve Peter Brückner, *Die Transformation der Demokratie*, Berlin: Voltaire Verlag, 1967.

Ali, Tarık, *Sokak Savaşı Yılları*, çev. Osman Yener, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

Arrighi, Giovanni, Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein, *Sistem Karşıtı Hareketler*, çev. Celal A. Kanat, Bülent Somay, Semih Sökmen, İstanbul: Metis, 1995.

Aysan, Yılmaz, *'68 Afişleri: ODTÜ Devrimci Afiş Atölyesinin Öyküsü*, İstanbul: Metis, 2008.

Belge, Murat, Mete Tunçay ve Bülent Özükan, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 8*, İstanbul: İletişim, 1983.

Bergmann, Uwe, Rudi Dutschke, Wolfgana Lefévre ve Bernd Rabelh, *Rebellion der Studenten oder die neue Opposition*, Hamburg: Reinbek, 1968.

Blum, William, *Killing Hope: U.S. Military and CIA Interventions Since World War II*, Monroe, Maine: Common Courage Press, 1995.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*, İstanbul: Gerçek, 1990.

Boyacıoğlu, Ahmet (haz.), *Oscar Filmleri*, İstanbul: Afa, 1991.

Buğra, Ayşe, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim, 2008.

Cockburn, Alexander ve Robin Blackburn, *Student Power: Problems, Diagnosis, Action*, Middlesex: Penguin Books, 1969.

Cohn-Bendit, Daniel, *Hepinizi Öpüyorum*, çev. Kemal Başar, İstanbul: Metis, 1987.

Collins, Robert M., "The Economic Crisis of 1968 and the Waning of the 'American Century'", *The American Historical Review*, c. 101, no. 2, Nisan 1996.

Çalışkan, Nurettin, *ODTÜ Tarihçe: 1965-1980*, Ankara: Arayış, 2002.

Çalışlar, Oral, *68' Başkaldırının Yedi Rengi*, İstanbul: Milliyet, 1988.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye 1968*, İstanbul: İzlem, 1969.

Demirer, Aydın (haz.), *'68 Fransa*, İstanbul: Metis, 1987.

Duberman, Martin, *Stonewall İsyanı*, çev. Ceren Güngör, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

Duman, Doğan ve Serkan Yorgancılar, *Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği*, Ankara: Vadi, 2008.

Dutschke, Rudi, Wolfgang Lefèvre, Daniel Cohn-Bendit ve Jacques Sauvageot, *Ne İstiyoruz?*, çev. Mehmet Faruk, İstanbul: Altın Kitaplar, 1968.

Fraser, Ronald, *1968: İsyancı Bir Öğrenci Kuşağı*, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul: Belge, 1988.

Gaddis, John Lewis, *Soğuk Savaş: Pazarlıklar, Casuslar, Yalanlar, Gerçek*, çev. Dilek Cenkçiler, İstanbul: Yapı Kredi, 2008.

Grass, Günter, *Yüzyılım*, çev. Nihat Tezeren, İstanbul: Gendaş, 2000.

Gültekingil, Murat (haz.), *Sol: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8*, İstanbul: İletişim, 2007.

Güney, Murat K. (haz.), *Türkiye'de İktidarı Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Varlık, 2009.

Hayden, Tom, Ron Sossi ve Frank Condon, *Voices of the Chicago Eight: A Generation on Trial*, San Francisco, CA: City Lights Books, 2008.

Hobsbawm, Eric J., *Devrim Çağı: 1789-1848*, çev. Jülide Ergüder, Alaeddin Şenel, Ankara: V, 1989.

— *Kısa Yirminci Yüzyıl: 1914-1991, Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal, 1996.

— *Tuhaf Zamanlar*, çev. Saliha Nilüfer, İstanbul: İletişim, 2006.

Hockenos, Paul, *Joschka Fisher and the Making of*

the Berlin Republic: An Alternative History of Postwar Germany, Londra: Oxford University Press US, 2008.

İnuğur, Nuri, *Türk Basın Tarihi (1919-1989)*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992.

July, Serge ve Jean-Louis Marzorati, *La France en 1968*, Paris: Hoebeke, 2007.

Karadeniz, Harun, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, İstanbul: May, 1975.

Klimke, Martin ve Joachim Scharloth, *1968 in Europe: A History of Protest and Activism, 1956-1977*, Londra: Palgrave Macmillan, 2008.

Koç, Yıldırım, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, İstanbul: Kaynak, 2003.

Kozanoğlu, Hayri, Nurullah Gür ve Barış Alp Özden, *Neoliberalizmin Gerçek 100'ü*, İstanbul: İletişim, 2008.

Kurlansky, Mark, *1968: Dünyayı Sarsan Yıl*, çev. Zehra Savan, İstanbul: Everest, 2008.

Kürkçü, Ertuğrul (yayın yönetmeni), *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi Cilt 5, 6, 7*, İstanbul: İletişim, 1988.

Lutz, Catherine (haz.), *The Bases of Empire: The Global Struggle against U.S. Military Posts*, Londra: Pluto Press, 2009.

Mandel, Ernest, *Geç Kapitalizm*, çev. Candan Badem, İstanbul: Versus Kitap, 2008.

Miller, David, *The Cold War: A Military History*, Londra: Pimlico, 2001.

Neale, Jonathan, *Amerikan Savaşı, Vietnam 1960-1975*, çev. Doğan Tarkan, İstanbul: Metis, 2004.

Negt, Oskar (haz.), *Die Linke antwortet Jürgen Habermas*, Frankfurt/M., 1968.

Oğuz, Ayşegül ve Deniz Nilüfer Erselcan (haz.), *Sinema Söyleşileri 2008: Boğaziçi Üniversitesi Mithat Alam Film Merkezi Söyleşi, Panel ve Sunum Yıllığı 2008*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2009.

Okutan, M. Çağatay, *Bozkurt'tan Kuran'a Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 1916-1980*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi, 2004.

Özbay, Ferhunde ve diğ., *Nüfus ve Kalkınma*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü, 2001.

Özdoğan, Başak Deniz ve Ayşegül Oğuz (haz.), *Sinema Söyleşileri 2007: Boğaziçi Üniversitesi Mithat Alam Film Merkezi Söyleşi, Panel ve Sunum Yıllığı 2007*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2008.

Özgüç, Agâh, *Türk Sinemasında Cinselliğin Tarihi*, İstanbul: Parantez Gazetecilik, 2000.

– *Turkish Film Guide, 1917-2008*, çev. Gülşah Çeliker, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008.

Öztoprak, Salih, *Kıbrıs'ta Hasıraltı Belgeler, 1925-1975*, Lefkoşa: Yazır Matbaacılık, 2006.

Page, Tim ve John Pimlott (haz.), *NAM: The Vietnam Experience 1965-75*, Londra: Hamlyn Publishing, 1990.

Saad-Filho, Alfredo ve Deborah Johnston (haz), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*, çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel, İstanbul: Yordam Kitap, 2008.

Sargın, Nihat, *TİP'li Yıllar (1961- 1971), Anılar, Belgeler I-II*, İstanbul: Felis, 2001.

Schick, Irvin Cemil ve Ertuğrul Ahmet Tonak (haz.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Belge, 1998.

Scognamillo, Giovanni, *Türk Sinema Tarihi, 1896-1986*, İstanbul: Metis, 1990.

Sertel, Sabiha, *Roman Gibi / Demokrasi Mücadelesinde Kadın*, İstanbul: Belge, 2001.

Shulimson, Jack, *TET - 1968*, New York: Bantam Books, 1972.

Tahsin, Arif Hasan, *Geçmişten Geleceğe Bir Kıbrıs Hikâyesi*, Lefkoşa: Işık Kitabevi, 1999.

Tekeli, Şirin, *Kadınlar İçin: Yazılar (1977-1987)*, İstanbul: Alan, 1988.

Teksoy, Rekin, *Turkish Cinema*, çev. Martin K. Thomen, Özde Çeliktemel, İstanbul: Oğlak, 2008.

Tezcan, Mahmut, *Gençlik Sosyolojisi ve Antropolojisi Araştırmaları*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No. 178, Ankara, 1997.

Tucker, Spencer C., *Vietnam*, Londra: UCL, 1999.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 1, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1984.

Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Resmi Yayınları, seri no. 8, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1972.

Türkiye'de Devrimci Mücadele ve Dev-Genç (1965-1971), Ankara: Kurtuluş, 1971.

Türköne, Mümtaz'er, *68 Kuşağı: Darbe Peşinde Koşan Bir Nesil*, İstanbul: Nesil, 2008.

Ülker, Reşit, *Atatürk'ün Bursa Nutku (Tanıklar ve Belgelerle)*, İstanbul: Cumhuriyet, 1998.

Wakeman, John (haz.), *World Film Directors, Cilt 2, 1945-1985*, New York: The H. W. Wilson Company, 1988.

Yerasimos, Stefanos, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Cilt 2*, çev. Babür Kuzucu, İstanbul: Belge, 1989.

Yıldırım, Ali, *FKF: Dev-Genç Tarihi, 1965-1971 Belgelerle Bir Dönemin Serüveni*, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2008.
Yılmaz, Ertan, *1968 ve Sinema*, Ankara: Kitle Yayıncılık, 1997.

WEB SİTELERİ

www.1968ineurope.sneakpeek.de
www.anayasa.gen.tr
www.arlingtoncemetery.net
www.arsiv.sabah.com.tr
www.arts.gla.ac.uk
www.ayakbacakfabrikasi.com
www.baglam.com
www.bartin74.net
www.basbakanlik.gov.tr
www.bbc.co.uk
www.bedenimveben.org
www.bianet.org
www.birzamanlar.net
www.boun.edu.tr
www.cankirac.com
www.cbmh.ca
www.chicagohs.org
www.dersimzaza.com
www.dogankitap.com
www.doingoralhistory.org
www.econ.yale.edu
www.ege.edu.tr
www.e-joussour.net
www.e-kutuphane.egitimsen.org.tr
www.era.lib.ed.ac.uk
www.erg.sabanciuniv.edu
www.goethe.de
www.hacettepe.org.tr
www.history.com
www.ihsandogramaci.org
www.iletisim.com.tr
www.ipsnews.net
www.istabip.org.tr
www.jofreeman.com
www.judycollins.com
www.kamer.org.tr
www.ktu.edu.tr
www.kultur.gov.tr
www.kurdistan-post.org
www.latinamericanstudies.org
www.maden.org.tr
www.metiskitap.com
www.mihribelli.com
www.milligorusportal.wordpress.com
www.milliyet.com.tr
www.nam.gov.za
www.naswdc.org
www.news.bbc.co.uk
www.news.uct.ac.za
www.nihalatsiz.org
www.nndb.com
www.nobelprize.org
www.odtu.edu.tr
www.olympic.org
www.ourbodiesourselves.org
www.politics.ankara.edu.tr
www.radicalmiddle.com
www.radikal.com.tr
www.radio.cz
www.radyo.itu.edu.tr
www.rifatbali. com
www.rockymountainnews.com
www.ruhi-su.com
www.sbf.org.za
www.sendika.org
www.songfacts.com
www.spartacus.schoolnet.co.uk
www.tbmm.gov.tr
www.tcbb.gov.tr
www.tebd.gazi.edu.tr
www.thebaadermeinhofcomplex.com
www.thekingcenter.org
www.thenation.com
www.tiyatronline.com
www.tlaxcala.es
www.trabzon.bel.tr
www.trabzonairstation.com
www.trabzonspor.org.tr
www.tsk.mil.tr
www.tuik.gov.tr
www.tursab.org.tr
www.tusiad.org
www.twiggylawson.co.uk
www.ulkuocaklari.org.tr
www.umag.org.tr
www.usy.org
www.vancouver.wsu.edu
www.way.org.tr
www.webarsiv.hurriyet.com.tr
www.whitehouse.gov

www.womenshistory.about.com
www.yasarkemal.net
www.ydicagri.com
www.ykykultur.com.tr
www.yok.gov.tr
www.zeit.de

GAZETELER/DERGİLER

Ant dergisi
Aktüel dergisi
Birgün
Hürriyet
İstanbul Sanayi Odası Dergisi
Milliyet
Neues Deutschland
Nokta dergisi
Proleter Devrimci Aydınlık dergisi
Son Havadis
Time dergisi

RAPORLAR

DİE, *Türkiye Nüfusu, 1923-1994: Demografik Yapısı ve Gelişimi*, Ankara: DİE Matbaası, 1995.
ILO, *Yearbook of Labor Statistics*, 1970.
İşgal Komiteleri Konseyi, *İstanbul Üniversitesi Genel Reform Tasarısı ve Fakültelere Özgü İstekler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ülke Matbaası, 20 Haziran 1968.
İTÜÖB, *22. Dönem Çalışma Raporu*, İstanbul: Tipo Neşriyat ve Basımevi, 1968.
Milli Eğitim Bakanlığı, *İmkân ve Fırsat Eşitliği Bakımından Türk Milli Eğitimindeki Gelişmeler: 1955-1968*, Ankara, 1970.
TBMM Tutanakları, 1968, 69.
TEDAŞ, *Türkiye İstatistikleri*, Ankara, 2000.
UNDP, *Human Development Trends*, 2005.

GÖRÜŞMELER

Aydın Engin
Fadime Gök (Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi)
Övgü Gökçe (*Altyazı* Sinema Dergisi)

Dizin

12 Eylül 1980, 13, 18 (4n), 19 (9n), 34 (6n), 36, 37, 46 (11n), 47 (14n), 51 (6n), 57, 58, 59 (32n), 62 (3n), 66 (21n), 72, 82, 83, 95, 101, 103, 117 (6n), 128 (2n), 133 (16n), 137, 154, 155 (24n), 166, 167, 178, 180, 182, 195, 197, 215, 229, 234, 235, 252, 255, 267, 268, 269 (20n), 273 (5n), 289, 290 (11n), 299 (69n), 292 (24n), 305 (101n), 352, 357 (6n), 364, 367 (4n), 379, 381

12 Mart 1971, 18 (4n, 5n), 19 (9n, 10n), 21, 22 (22n), 23 (28n), 26, 27 (39n), 28, 32, 37, 44, 45, 46 (11n), 56 (23n), 57, 58 (28n, 30n), 59 (33n), 62 (3n), 63 (7n), 71, 82, 83, 89, 91, 92 (12n), 95, 101 (11n), 108, 110 (8n), 112 (11n), 113, 116 (5n), 117, 119, 122 (17n), 123, 124, 133, 144, 148-50, 166, 167 (12n), 169, 174, 176, 189, 190 (8n), 192, 197, 209, 217, 227, 229, 234 (9n), 244, 245 (6n), 247, 251, 260, 261, 262, 263, 266, 267, 268, 273, 275, 277, 280, 281, 289, 290, 294 (24n), 297, 307, 352, 354 (10n), 355, 359, 368, 370, 372, 374, 377, 381

146/1, 359; 146/3, 117, 122, 359

15-16 Haziran 1970, 26, 123, 143f, 149f, 152, 153f, 163, 203f, 205, 209, 249, 263, 297, 358

1961 Anayasası, 18 (3n), 21 (16n), 22, 33, 34 (7n), 87, 133 (16n), 241 (2n), 295, 299, 354, 365

22 Şubat 1962, 21, 35 (8n)

"23'ler" davası, 31, 35

27 Mayıs 1960, 17, 18 (3n), 20 (11n, 14n), 21, 22, 23 (28n), 24 (32n), 33, 36, 50 (4n), 54 (20n), 56, 63 (10n), 66 (19n), 72, 81, 90-2, 102 (13n), 123, 133 (16n), 160, 164 (14n), 186 (3n), 192, 193, 208, 221, 222, 230, 241, 256, 258, 263, 266, 289, 298 (63n), 299 (69n), 300 (70n), 301 (76n), 347 (18n), 354, 356, 360, 361, 363 (24n), 384

27 Mayıs Milli Devrim Derneği, 24 (32n), 186 (3n), 187, 241, 256, 258, 301 (76n)

28-29 Nisan 1960, 20 (14n, 15n), 21, 22, 24 (32n), 54 (20n), 354

51 Tevkifatı, 19 (9n), 46 (11n), 66 (21n), 117

555K, 221, 241

6. Filo, 12, 17 (1n), 34 (3n), 36, 44 (5n), 51, 53, 61, 65-6, 75, 98 (3n), 60f, 77f, 85, 89, 90, 91, 97, 110, 118-9, 130, 137, 139, 142, 155, 157-9, 163, 186, 187, 190, 218, 244, 293, 355, 362, 363

6-7 Eylül (1955) olayları, 22

68'liler Dayanışma Derneği, 41, 47, 49, 127, 137

74 Affı, 19 (9n), 46 (11n), 57, 58, 71, 113, 122, 154, 166, 215, 261, 266, 381, 385

8 Ekim Devrimci Hareketi (MR-8/ October 8 Revolutionary Movement), 332

9 Mart darbe girişimi, 9 Martçılar, 22 (22n), 56-7, 58, 108 (4n), 123, 127, 133-4, 209, 244

ABD emperyalizmi, 17, 23, 26, 69, 89, 92, 94, 123, 124, 193, 293, 298, 318, 371

ABD üssü/tesisi, 17 (1n), 56 (26n), 80, 89, 99, 118, 210, 219, 226, 291, 292-3, 312, 325, 331, 350, 373

Acar, Hasan, 366 (3n)

Açıkgöz, Can, 59 (3n), 352 (18n)

Adalet Partisi (AP), 22 (21n), 64 (12n), 88 (4n), 91, 97, 98, 105, 125 (21n), 144 (12n), 163 (6n), 187 (5n), 232, 246, 267, 289, 290, 292, 294, 295 (46n, 48n), 296 (55n), 297, 298, 299, 306 (114n), 349, 354, 362 (19n), 363 (23n)

Adams, Eddie, 313

Adıvar, Halide Edip, 75, 306 (115n)

Adorno, Theodor, 320, 341

Agnomi, Johannes, 320

Ağca, Mehmet Ali, 19 (7)

AIESEC, 24, 186, 251, 294

Akad, Asaf Savaş, 248

Akad, Lütfi, 305 (97n, 104n, 109n)

Akalın, Cüneyt, 257, 258

Akça, Metin, 247 (9n)

Akduman, Erdoğan, 307

Akfırat, Adnan, 382

Akgül, Mustafa, 301 (76n)

Akgün, Hüseyin, 259

Akgüneş, Kadir, 107, 366 (3n)

Akıncı, Yücel, 355 (15n)

Akkor, Gönül, 304

Akoğlu, Tevfik, 301 (76n)

Akpınar, Metin, 68, 70, 306 (114n)

Aksak, Abdullah, 71

Akseymen, Nihat, 352 (15n)

Aksın, Nermin, 59 (33n)

Aksoy, Erdem, 101

Aksoy, İbrahim, 368 (5n)

Aksoy, İhsan, 366 (3n)

Aksoy, Muammer, 140 (2n), 142, 257 (6n), 377

Aksoy, Suat, 351 (12n, 13n)

Aksoy, Zuhal, 381 (3n)

Akşit, Şevki, 251, 253

Aktaş, Baki, 366 (3n)

Aktaş, M. Sait, 366 (3n)

Aktolga, Münir Ramazan, 56 (26n), 171, 204, 205 (9), 206, 209, 219, 245 (6n), 260, 352, 357 (10n), 358, 371, 376-9

www.womenshistory.about.com
www.yasarkemal.net
www.ydicagri.com
www.ykykultur.com.tr
www.yok.gov.tr
www.zeit.de

GAZETELER/DERGİLER

Ant dergisi
Aktüel dergisi
Birgün
Hürriyet
İstanbul Sanayi Odası Dergisi
Milliyet
Neues Deutschland
Nokta dergisi
Proleter Devrimci Aydınlık dergisi
Son Havadis
Time dergisi

RAPORLAR

DİE, *Türkiye Nüfusu, 1923-1994: Demografik Yapısı ve Gelişimi*, Ankara: DİE Matbaası, 1995.
ILO, *Yearbook of Labor Statistics*, 1970.
İşgal Komiteleri Konseyi, *İstanbul Üniversitesi Genel Reform Tasarısı ve Fakültelere Özgü İstekler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Ülke Matbaası, 20 Haziran 1968.
İTÜÖB, *22. Dönem Çalışma Raporu*, İstanbul: Tipo Neşriyat ve Basımevi, 1968.
Milli Eğitim Bakanlığı, *İmkân ve Fırsat Eşitliği Bakımından Türk Milli Eğitimindeki Gelişmeler: 1955-1968*, Ankara, 1970.
TBMM Tutanakları, 1968, 69.
TEDAŞ, *Türkiye İstatistikleri*, Ankara, 2000.
UNDP, *Human Development Trends*, 2005.

GÖRÜŞMELER

Aydın Engin
Fadime Gök (Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi)
Övgü Gökçe (*Altyazı* Sinema Dergisi)

Dizin

12 Eylül 1980, 13, 18 (4n), 19 (9n), 34 (6n), 36, 37, 46 (11n), 47 (14n), 51 (6n), 57, 58, 59 (32n), 62 (3n), 66 (21n), 72, 82, 83, 95, 101, 103, 117 (6n), 128 (2n), 133 (16n), 137, 154, 155 (24n), 166, 167, 178, 180, 182, 195, 197, 215, 229, 234, 235, 252, 255, 267, 268, 269 (20n), 273 (5n), 289, 290 (11n), 299 (69n), 292 (24n), 305 (101n), 352, 357 (6n), 364, 367 (4n), 379, 381

12 Mart 1971, 18 (4n, 5n), 19 (9n, 10n), 21, 22 (22n), 23 (28n), 26, 27 (39n), 28, 32, 37, 44, 45, 46 (11n), 56 (23n), 57, 58 (28n, 30n), 59 (33n), 62 (3n), 63 (7n), 71, 82, 83, 89, 91, 92 (12n), 95, 101 (11n), 108, 110 (8n), 112 (11n), 113, 116 (5n), 117, 119, 122 (17n), 123, 124, 133, 144, 148-50, 166, 167 (12n), 169, 174, 176, 189, 190 (8n), 192, 197, 209, 217, 227, 229, 234 (9n), 244, 245 (6n), 247, 251, 260, 261, 262, 263, 266, 267, 268, 273, 275, 277, 280, 281, 289, 290, 294 (24n), 297, 307, 352, 354 (10n), 355, 359, 368, 370, 372, 374, 377, 381

146/1, 359; 146/3, 117, 122, 359

15-16 Haziran 1970, 26, 123, 143f, 149f, 152, 153f, 163, 203f, 205, 209, 249, 263, 297, 358

1961 Anayasası, 18 (3n), 21 (16n), 22, 33, 34 (7n), 87, 133 (16n), 241 (2n), 295, 299, 354, 365

22 Şubat 1962, 21, 35 (8n)

"23'ler" davası, 31, 35

27 Mayıs 1960, 17, 18 (3n), 20 (11n, 14n), 21, 22, 23 (28n), 24 (32n), 33, 36, 50 (4n), 54 (20n), 56, 63 (10n), 66 (19n), 72, 81, 90-2, 102 (13n), 123, 133 (16n), 160, 164 (14n), 186 (3n), 192, 193, 208, 221, 222, 230, 241, 256, 258, 263, 266, 289, 298 (63n), 299 (69n), 300 (70n), 301 (76n), 347 (18n), 354, 356, 360, 361, 363 (24n), 384

27 Mayıs Milli Devrim Derneği, 24 (32n), 186 (3n), 187, 241, 256, 258, 301 (76n)

28-29 Nisan 1960, 20 (14n, 15n), 21, 22, 24 (32n), 54 (20n), 354

51 Tevkifatı, 19 (9n), 46 (11n), 66 (21n), 117

555K, 221, 241

6. Filo, 12, 17 (1n), 34 (3n), 36, 44 (5n), 51, 53, 61, 65-6, 75, 98 (3n), 60f, 77f, 85, 89, 90, 91, 97, 110, 118-9, 130, 137, 139, 142, 155, 157-9, 163, 186, 187, 190, 218, 244, 293, 355, 362, 363

6-7 Eylül (1955) olayları, 22

68'liler Dayanışma Derneği, 41, 47, 49, 127, 137

74 Affı, 19 (9n), 46 (11n), 57, 58, 71, 113, 122, 154, 166, 215, 261, 266, 381, 385

8 Ekim Devrimci Hareketi (MR-8/ October 8 Revolutionary Movement), 332

9 Mart darbe girişimi, 9 Martçılar, 22 (22n), 56-7, 58, 108 (4n), 123, 127, 133-4, 209, 244

ABD emperyalizmi, 17, 23, 26, 69, 89, 92, 94, 123, 124, 193, 293, 298, 318, 371

ABD üssü/tesisi, 17 (1n), 56 (26n), 80, 89, 99, 118, 210, 219, 226, 291, 292-3, 312, 325, 331, 350, 373

Acar, Hasan, 366 (3n)

Açıkgöz, Can, 59 (3n), 352 (18n)

Adalet Partisi (AP), 22 (21n), 64 (12n), 88 (4n), 91, 97, 98, 105, 125 (21n), 144 (12n), 163 (6n), 187 (5n), 232, 246, 267, 289, 290, 292, 294, 295 (46n, 48n), 296 (55n), 297, 298, 299, 306 (114n), 349, 354, 362 (19n), 363 (23n)

Adams, Eddie, 313

Adıvar, Halide Edip, 75, 306 (115n)

Adorno, Theodor, 320, 341

Agnomi, Johannes, 320

Ağca, Mehmet Ali, 19 (7)

AIESEC, 24, 186, 251, 294

Akad, Asaf Savaş, 248

Akad, Lütfi, 305 (97n, 104n, 109n)

Akalın, Cüneyt, 257, 258

Akça, Metin, 247 (9n)

Akduman, Erdoğan, 307

Akfırat, Adnan, 382

Akgül, Mustafa, 301 (76n)

Akgün, Hüseyin, 259

Akgüneş, Kadir, 107, 366 (3n)

Akıncı, Yücel, 355 (15n)

Akkor, Gönül, 304

Akoğlu, Tevfik, 301 (76n)

Akpınar, Metin, 68, 70, 306 (114n)

Aksak, Abdullah, 71

Akseymen, Nihat, 352 (15n)

Aksın, Nermin, 59 (33n)

Aksoy, Erdem, 101

Aksoy, İbrahim, 368 (5n)

Aksoy, İhsan, 366 (3n)

Aksoy, Muammer, 140 (2n), 142, 257 (6n), 377

Aksoy, Suat, 351 (12n, 13n)

Aksoy, Zuhal, 381 (3n)

Akşit, Şevki, 251, 253

Aktaş, Baki, 366 (3n)

Aktaş, M. Sait, 366 (3n)

Aktolga, Münir Ramazan, 56 (26n), 171, 204, 205 (9), 206, 209, 219, 245 (6n), 260, 352, 357 (10n), 358, 371, 376-9

Aktuğ, Atay, 98
Alabora, Mustafa, 307
Alacabey, Eyüp, 366 (3n)
Alankuş, Hatice, 379
Alasya, Zeki, 68, 70, 306 (114n)
Alexey, Leonov, 340
Alınak, Mahmut, 110
Ali, Tarık, 311 (1n), 319, 322, 323 (46n), 338-9
Allende, Salvador, 319, 332
Alp, Saffet, 279f, 379
Alpan, Cihat, 368
Alpay, Şahin, 169-83
Alptekin, Cihan, 6f, 18 (1n), 24, 25 (33n), 27f, 57 (26n), 33, 73, 151 (21n), 186, 240, 247, 252 (17n), 358, 373, 374, 378, 379
Altan, Çetin, 22, 36, 62, 76, 65f, 88 (4n, 5n), 91, 101, 109, 162, 165, 170, 221, 233, 246, 265, 292, 294, 350 (5n), 351
Altın Mikrofon, 303-4
Altınbilek, Fehmi, 384
Altınoğlu, Garbis, 381, 385
Altıparmak, Adnan, 357 (8n)
Altun, Mehmet, 380
Alumur, Işık, 139-55
Amsterdam, 231 (4n)
Anadol, Çağatay, 357 (10n)
Anapa, Ertan, 304
Anday, Melih Cevdet, 307 (119n)
Anders, William A., 340
Ankara Birlik Sahnesi, 307
Ankara Sanat Tiyatrosu, 306
Ant, Atıl, 171
Ant dergisi, Ant Yayınları, 65, 68, 70, 71, 81f, 183 (14n), 248, 250 (13n), 257 (5n), 303, 369-70
Arafat, Yaser, 69 (26n)
Aral, Fahri, 14, 65, 115, 354 (5n), 356 (4n), 361 (13n)
Aral, Oğuz, 70, 368
Aral, Julide Zaim, 114f, 115-25, 195f
Aras, Faruk, 366 (3n)
Aras, İlhami, 376
Aras, Kemal (Ağrı), 366 (3n)
Aras, Kemal (Erzurum), 366 (3n)
Arayıcı, Oktay, 70
Aren, Sadun, 57, 58 (27n, 28n), 63 (9n), 88 (4n), 144 (12n), 162, 170, 172, 223 (7n), 302, 350 (5n, 9n), 351, 352
Arıkan, Hüdai, 55, 132,143, 207, 376, 378, 379
Arif, Ahmed, 303
Arkın, Adnan, 348 (1n)
Arlı, Ahmet Ali, 356, 357 (7n)
Arolat, Osman Saffet, 15, 18, 61-73, 75, 77, 369-70
Arslan, Demir, 63 (10n)
Arsoy, Atillâ, 142, 144, 352 (15n)
Artun, Ali, 199f, 233
Aslan, Mehmet Ali, 352 (17n)
Aslan, Süleyman, 252
Aslan, Yusuf, 18 (1n), 56f, 59 (31n), 132 (11n), 167 (12n), 217, 218 (2n), 222, 245 (6n), 257, 352, 373-5, 378
Aslantaş, Hüseyin, 206, 359
Asma, Çetin, 308 (124)
Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT), 68, 69 (28n)
Âşık İhsani Sarlıoğlu, 107 (3n), 165, 304
Âşık Mahzuni, 232, 304
Âşık Nesimi Çimen, 63 (5n)
Atahan, Haşmet, 358 (14n)
Ataklı, Mucip, 301 (76n)
Atalay, Abdurrahman, 352 (16n)
Atalay, Burhan, 358 (14n)
Atalay, Mahmut, 307
Ataol, Hasan, 374
Ataöv, Türkkaya, 257 (6n)
Atasoy, Ahmet, 244f, 378 (10n), 379
Atatürk, Mustafa Kemal, 20, 21, 23 (26n), 34, 50, 54, 58, 61 (2n), 62 (4n), 90, 91, 101, 118, 119, 123, 134, 136, 143, 148, 154, 158, 161, 175, 178, 180, 181, 183, 185-7, 189-90, 192, 194, 208, 240, 244, 246, 248, 257, 262, 264, 273, 278, 292 (24n), 294, 309 (127n), 350, 353 (3n), 354, 361, 362, 384; Kemalizm, 54 (20n), 91, 134, 136, 175, 178, 180, 183, 186, 208, 262, 264, 278, 361, 384
Atauz, Mehmet Akın, 218 (2n)
Atay, Aytekin, 191
Atay, Süleyman, 366 (3n)
Atsız, Nihat, 129
Avcı, Ziya, 366 (3n)
Avcıoğlu, Doğan, 22 (22n), 23, 36, 56 (23n), 58, 163, 174, 178, 190, 208, 209, 210, 233, 245, 299
Avidor, Rafeal, 358 (14n)
Avşar, Yüksel, 366 (3n)
Aybar, Mehmet Ali, 19 (9n), 54, 58 (28n), 62, 64f, 88 (5n), 92, 94f, 124, 141, 155, 162, 170, 172, 174, 200, 208, 259, 265, 291, 301, 302, 308 349-52, 365, 368
Aybay, Aydın, 18, 191, 242
Aydın, Halis, 356
Ayçiçek, Halit, 366 (3n)
Aydar, Zübeyir, 110 (7n)
Aydemir olayları, 21 (20n), 35
Aydın, Mustafa, 250, 366 (3n)
Aydın, Rahmi, 186
Aydın, Ubeydullah, 366 (3n)
Aydınlık Sosyalist Dergi (*Kırmızı Aydınlık*), 46 (11n), 131, 144, 169, 171, 178, 260, 352, 358, 371-2, 376; ayrıca bkz. *Proleter Devrimci Aydınlık* (PDA), *Beyaz Aydınlık*
Aydınoğlu, Ergun, 358 (12n)
Aygün, İzzet, 70
Ayhan, Ece, 303
Ayık, Ahmet, 307
Ayna, Ömer, 56f, 57 (26n), 151 (21n), 252 (17n), 366 (3n), 374, 378, 379
Aytaç, Ali Turgut, 64 (15n), 69f, 361
Azkan, Hüseyin, 366 (3n)

Baader, Andreas, 318 (28n)
Babacan, Hatice, 296, 362
Babayev, Ekber, 303
Baez, Joan, 165, 304, 314, 330 (67n)
Bağcıoğlu, Kemal, 88 (4n)
Bağdat Paktı, 291 (21n)
Bahadınlı, Yusuf Ziya, 350 (5n)
Bahadır, Osman, 373, 374
Bahar, Nezihe, 120
Bahçeli, Devlet, 146, 355, 363
Bakal, Ömer, 366 (3n)
Bal, Fevzi, 358 (15n), 374
Balamir, Mehmet, 366 (3n)
Bali, Rıfat N., 360
Balkaş, Ali Yılmaz, 366 (3n)
Baltacıoğlu, Ayla, 70
Balyoz Harekâtı, 45, 101, 227, 377
Bancroft, Anne, 165 (9n)
Baraner, Reşat Fuat, 117 (7n), 252 (16n), 264 (15n), 309
Bardakçı, Ulaş, 45 (7n), 57 (26n), 132, 151 (21n), 196f, 204, 218 (2n), 252 (17n), 374, 376-8
Barış Gönüllüleri, 99
Barış, Nizamettin, 366 (3n)
Barkan, Ömer Lütfü, 67
Barlas, Mehmet, 369
Baruch, Bernard, 310 (3n)
Barzani, Mesud, 49 (1n)
Barzani, Mustafa, 38, 49 (1n), 273, 277, 287, 367
Basilio, Enriqueta, 333

Bask Ülkesi ve Özgürlük İçin Bask Örgütü (ETA), 312, 325
Basutçu, Abdulselam. 366 (3n)
Baştımar, Zeki, 117 (7n)
Başyılmaz, İlyas, 351 (13n)
Bati, Battal, 366 (3n)
Bati, Behzat, 366 (3n)
Baltaş, Mehmet Şirin, 366 (3n)
Batur, Muhsin, 44 (6n), 56 (23n), 290
Baydar, Oya Sencer, 25 (34n), 188
Baykal, Rıfat, 300
Baykam, Suphi, 364 (25n)
Baykurt, Fakir, 27 (41n), 247 (11n), 377
Bayo, Alberto, 257, 370
Baysal, İsmail, 303 (76n)
Beatles, 165, 237, 304, 314, 323
Beauvoir, Simone de, 116, 165
Behram, Nihat, 224 (8n)
Behramoğlu, Ataol, 68, 140 (4n), 170, 357 (1n)
Behramoğlu, Namık Kemal, 246, 247
Belli, Mihri, 24 (32n), 46 (11n), 51, 53, 79, 111, 117 (7n), 171, 173, 174, 205, 209, 222, 245, 246, 252, 259, 260, 299, 301, 302, 303, 350, 352, 358, 371, 376
Belli, Sevim Tarı, 117 (7n), 241, 303 (82n)
Beran, Ali, 366 (3n)
Berfe, Süreyya, 68
Berkand, Muazzez Tahsin, 304
Berktay, Erdoğan, 173
Berktay, Halil, 173, 174, 267, 380, 381
Beşpınar, İnci, 256 (2n)
Beşpınar, Mehdi, 24, 25 (33n, 34n), 33, 239, 256 (2n)
Beyazıt, Kemal, 308 (122n)
Beyköylü, Ali, 366 (3n)
Bezeyiş, Şadan, 308
Biçimli, Muhterem, 366 (3n)
Biko, Steve, (Bantu Stephen Biko) 329 (67n)
Bilek, Cimşit, 366 (3n)
Bingöl, Nuri, 366 (3n)
Bingöl, Raif, 366 (3n)
Bingöllü, Kemal, 17, 24 (34n), 31-9, 64, 106, 242
Birden, Abdülkadir, 366 (3n)
Birlik Partisi, 294 (36n)
Bisalman, Kemal, 71 (30n)
Bloch, Ernst, 320
Bodur, Ata, 88 (4n)
Boğaz Köprüsü, 37, 307, 308
Boran, Behice, 19, 58 (28n), 59 (33n), 62, 65f, 162, 170, 172, 200 (4n), 208, 223 (7n), 233, 245, 259, 260, 295 (47n), 301, 302, 349 (3n), 350 (5n, 9n), 351, 352
Borman, Frank, 340
Boro, Odo, 308
Boro, Sadun, 308
Bozaslan, Zeki, 366 (3n)
Bozarslan, Mehmet Emin, 124 (18n), 370
Bozbeyli, Ferruh, 289
Bozçalı, Hikmet, 105-13
Bozgan, Sait, 366 (3n)
Bozgil, İrfan, 366 (3n)
Bozkurt, Ahmet, 21, 130
Bozoklar, Kaya, 385
Bozoklar, Kutsiye, 385
Boztepe Hava İstasyonu, 99, 293
Brandt, Willy, 318 (26n)
Bravo, Douglas, 250
Brecht, Bertolt, 165, 247 (10n), 324
Brejnev, Leonid, 232, 286, 311, 326
Bucak, Ali, 366 (3n)
Budak, Kâzım, 366 (3n)
Budak, Yümnü, 366 (3n)
Bugay, Umur, 306
Bulut, Faik, 111 (10n)
Bulut, Necdet, 225, 226f
Bulutay, Tuncer, 257 (6n)
Buluttekin, Hikmet, 366 (3n)
Burak, Cihat, 308
Burhan, Kartal, 366 (3n)
Bursa Nutku, 23, 62 (4n), 123, 190, 248
Butto, Zülfikar Ali, 330-1
Buyrukçu, Muzaffer, 303
Büyükburç, Erol, 304
Büyükkaya, Cemile, 366 (3n)
Büyükkaya, Necmettin, 366 (3n)
Büyüksevinç, Mehmet, 53, 249, 54f 300

Caetano, Marcelo, 324
Camus, Albert, 165
Can, Mehmet, 301 (76n), 366 (3n)
Cankoçak, Uğur, 301 (76n)
Canöztürk, Hüsamettin, 355 (15n)
Cantekin, Mehmet, 53, 107, 300, 358, 366 (3)
Carıllı, Dane, 308
Carlos, John, 333, 334 (86n)
Carlos, Marighella, 332, 370
Caslavska, Vera, 333
Cassin, René Samuel, 339
Castro, Fidel, 53, 69, 257 (5n), 310 (1n), 338 (100n)
Cecelioğlu, Abdullah, 120
Celasun, Sedat, 37 (12n), 235 (11n)
Celayir, Adnan, 357 (9n)
Cemgil, Nazife, 351 (13n), 58 (33n)
Cemgil, Sinan, 56f, 57, 73, 132 (11n), 197, 211, 218 (2n), 219 (3n), 220, 230, 257, 301 (76n), 357 (6n), 373, 374, 384
Cemgil, Şirin Yazıcıoğlu, 58 (30n), 356, 357
Cenan, Ahmet, 301 (76n)
Cengiz, Kemal, 366 (3n)
Cerit, Yalçın, 57 (27n), 59 (33n), 352 (18n)
Cevahir, Hüseyin, 45 (7n), 56 (26n), 132, 133f, 159, 259, 261, 272, 376-7
Cevallos, Diego, 333 (82n)
Cevdet, Aykan, 299
Ceylan, Abdülkerim, 366 (3n)
CIA, 28, 56, 310, 311 (1n, 6n), 319 (29n)
Cılızoğlu, Tanju, 185-6
Cihan, Ali Faik, 101
Cilasun, Uğur, 41-7
Clay, Muhammed Ali, 102
Cohn-Bendit, Daniel, 316, 338 (10n), 339
Collins, Judy, 335
Coşkun, Sıtkı, 70 (29n), 78, 105, 357 (10n)
Coşkun, Süleyman, 357 (10n)
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 19, 20 (12n), 21 (18n), 22 (21n), 23 (25n), 28, 33 (2n), 34, 45 (7n), 54, 58 (29n), 61, 81, 87, 97, 101, 106, 109, 118, 128, 140 (2n), 160, 172, 182, 183, 190, 198, 207, 241 (3n), 256, 258, 290, 292, 294, 299, 307, 308, 354, 363, 361 (8n), 378, 374
Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), 292 (24n)
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), 63, 129, 290 (12n), 294 (35n, 36n), 299

Çağan, Sermet, 27, 247 (9n)
Çağlar, Turan, 266
Çağlayangil, İhsan Sabri, 309, 350
Çağlı, Kadri, 366 (3n)
Çakır, Sabahattin, 95
Çakıroğlu, Taner, 89
Çalışlar, İpek, 14, 268, 269 (20n)
Çalışlar, Oral, 14, 48f, 143 (10n),

Aktuğ, Atay, 98
Alabora, Mustafa, 307
Alacabey, Eyüp, 366 (3n)
Alankuş, Hatice, 379
Alasya, Zeki, 68, 70, 306 (114n)
Alexey, Leonov, 340
Alınak, Mahmut, 110
Ali, Tarık, 311 (1n), 319, 322, 323 (46n), 338-9
Allende, Salvador, 319, 332
Alp, Saffet, 279f, 379
Alpan, Cihat, 368
Alpay, Şahin, 169-83
Alptekin, Cihan, 6f, 18 (1n), 24, 25 (33n), 27f, 57 (26n), 33, 73, 151 (21n), 186, 240, 247, 252 (17n), 358, 373, 374, 378, 379
Altan, Çetin, 22, 36, 62, 76, 65f, 88 (4n, 5n), 91, 101, 109, 162, 165, 170, 221, 233, 246, 265, 292, 294, 350 (5n), 351
Altın Mikrofon, 303-4
Altınbilek, Fehmi, 384
Altınoğlu, Garbis, 381, 385
Altıparmak, Adnan, 357 (8n)
Altun, Mehmet, 380
Alumur, Işık, 139-55
Amsterdam, 231 (4n)
Anadol, Çağatay, 357 (10n)
Anapa, Ertan, 304
Anday, Melih Cevdet, 307 (119n)
Anders, William A., 340
Ankara Birlik Sahnesi, 307
Ankara Sanat Tiyatrosu, 306
Ant, Atıl, 171
Ant dergisi, Ant Yayınları, 65, 68, 70, 71, 81f, 183 (14n), 248, 250 (13n), 257 (5n), 303, 369-70
Arafat, Yaser, 69 (26n)
Aral, Fahri, 14, 65, 115, 354 (5n), 356 (4n), 361 (13n)
Aral, Oğuz, 70, 368
Aral, Julide Zaim, 114f, 115-25, 195f
Aras, Faruk, 366 (3n)
Aras, İlhami, 376
Aras, Kemal (Ağrı), 366 (3n)
Aras, Kemal (Erzurum), 366 (3n)
Arayıcı, Oktay, 70
Aren, Sadun, 57, 58 (27n, 28n), 63 (9n), 88 (4n), 144 (12n), 162, 170, 172, 223 (7n), 302, 350 (5n, 9n), 351, 352
Arıkan, Hüdai, 55, 132,143, 207, 376, 378, 379
Arif, Ahmed, 303
Arkın, Adnan, 348 (1n)
Arlı, Ahmet Ali, 356, 357 (7n)
Arolat, Osman Saffet, 15, 18, 61-73, 75, 77, 369-70
Arslan, Demir, 63 (10n)
Arsoy, Atillâ, 142, 144, 352 (15n)
Artun, Ali, 199f, 233
Aslan, Mehmet Ali, 352 (17n)
Aslan, Süleyman, 252
Aslan, Yusuf, 18 (1n), 56f, 59 (31n), 132 (11n), 167 (12n), 217, 218 (2n), 222, 245 (6n), 257, 352, 373-5, 378
Aslantaş, Hüseyin, 206, 359
Asma, Çetin, 308 (124)
Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT), 68, 69 (28n)
Âşık İhsani Sarlıoğlu, 107 (3n), 165, 304
Âşık Mahzuni, 232, 304
Âşık Nesimi Çimen, 63 (5n)
Atahan, Haşmet, 358 (14n)
Ataklı, Mucip, 301 (76n)
Atalay, Abdurrahman, 352 (16n)
Atalay, Burhan, 358 (14n)
Atalay, Mahmut, 307
Ataol, Hasan, 374
Ataöv, Türkkaya, 257 (6n)
Atasoy, Ahmet, 244f, 378 (10n), 379
Atatürk, Mustafa Kemal, 20, 21, 23 (26n), 34, 50, 54, 58, 61 (2n), 62 (4n), 90, 91, 101, 118, 119, 123, 134, 136, 143, 148, 154, 158, 161, 175, 178, 180, 181, 183, 185-7, 189-90, 192, 194, 208, 240, 244, 246, 248, 257, 262, 264, 273, 278, 292 (24n), 294, 309 (127n), 350, 353 (3n), 354, 361, 362, 384; Kemalizm, 54 (20n), 91, 134, 136, 175, 178, 180, 183, 186, 208, 262, 264, 278, 361, 384
Atauz, Mehmet Akın, 218 (2n)
Atay, Aytekin, 191
Atay, Süleyman, 366 (3n)
Atsız, Nihat, 129
Avcı, Ziya, 366 (3n)
Avcıoğlu, Doğan, 22 (22n), 23, 36, 56 (23n), 58, 163, 174, 178, 190, 208, 209, 210, 233, 245, 299
Avidor, Rafeal, 358 (14n)
Avşar, Yüksel, 366 (3n)
Aybar, Mehmet Ali, 19 (9n), 54, 58 (28n), 62, 64f, 88 (5n), 92, 94f, 124, 141, 155, 162, 170, 172, 174, 200, 208, 259, 265, 291, 301, 302, 308 349-52, 365, 368
Aybay, Aydın, 18, 191, 242
Aydın, Halis, 356
Ayçiçek, Halit, 366 (3n)
Aydar, Zübeyir, 110 (7n)
Aydemir olayları, 21 (20n), 35
Aydın, Mustafa, 250, 366 (3n)
Aydın, Rahmi, 186
Aydın, Ubeydullah, 366 (3n)
Aydınlık Sosyalist Dergi (*Kırmızı Aydınlık*), 46 (11n), 131, 144, 169, 171, 178, 260, 352, 358, 371-2, 376; ayrıca bkz. *Proleter Devrimci Aydınlık* (PDA), *Beyaz Aydınlık*
Aydınoğlu, Ergun, 358 (12n)
Aygün, İzzet, 70
Ayhan, Ece, 303
Ayık, Ahmet, 307
Ayna, Ömer, 56f, 57 (26n), 151 (21n), 252 (17n), 366 (3n), 374, 378, 379
Aytaç, Ali Turgut, 64 (15n), 69f, 363
Azkan, Hüseyin, 366 (3n)

Baader, Andreas, 318 (28n)
Babacan, Hatice, 296, 362
Babayev, Ekber, 303
Baez, Joan, 165, 304, 314, 330 (67n)
Bağcıoğlu, Kemal, 88 (4n)
Bağdat Paktı, 291 (21n)
Bahadınlı, Yusuf Ziya, 350 (5n)
Bahadır, Osman, 373, 374
Bahar, Nezihe, 120
Bahçeli, Devlet, 146, 355, 363
Bakal, Ömer, 366 (3n)
Bal, Fevzi, 358 (15n), 374
Balamir, Mehmet, 366 (3n)
Bali, Rıfat N., 360
Balkaş, Ali Yılmaz, 366 (3n)
Baltacıoğlu, Ayla, 70
Balyoz Harekâtı, 45, 101, 227, 377
Bancroft, Anne, 165 (9n)
Baraner, Reşat Fuat, 117 (7n), 252 (16n), 264 (15n), 309
Bardakçı, Ulaş, 45 (7n), 57 (26n), 132, 151 (21n), 196f, 204, 218 (2n), 252 (17n), 374, 376-8
Barış Gönüllüleri, 99
Barış, Nizamettin, 366 (3n)
Barkan, Ömer Lütfü, 67
Barlas, Mehmet, 369
Baruch, Bernard, 310 (3n)
Barzani, Mesud, 49 (1n)
Barzani, Mustafa, 38, 49 (1n), 273, 277, 287, 367
Basilio, Enriqueta, 333

Bask Ülkesi ve Özgürlük İçin Bask Örgütü (ETA), 312, 325
Basutçu, Abdulselam, 366 (3n)
Baştımar, Zeki, 117 (7n)
Başyılmaz, İlyas, 351 (13n)
Bati, Battal, 366 (3n)
Bati, Behzat, 366 (3n)
Baitaş, Mehmet Şirin, 366 (3n)
Batur, Muhsin, 44 (6n), 56 (23n), 290
Baydar, Oya Sencer, 25 (34n), 188
Baykal, Rıfat, 300
Baykam, Suphi, 364 (25n)
Baykurt, Fakir, 27 (41n), 247 (11n), 377
Bayo, Alberto, 257, 370
Baysal, İsmail, 303 (76n)
Beatles, 165, 237, 304, 314, 323
Beauvoir, Simone de, 116, 165
Behram, Nihat, 224 (8n)
Behramoğlu, Ataol, 68, 140 (4n), 170, 357 (1n)
Behramoğlu, Namık Kemal, 246, 247
Belli, Mihri, 24 (32n), 46 (11n), 51, 53, 79, 111, 117 (7n), 171, 173, 174, 205, 209, 222, 245, 246, 252, 259, 260, 299, 301, 302, 303, 350, 352, 358, 371, 376
Belli, Sevim Tarı, 117 (7n), 241, 303 (82n)
Beran, Ali, 366 (3n)
Berfe, Süreyya, 68
Berkand, Muazzez Tahsin, 304
Berktay, Erdoğan, 173
Berktay, Halil, 173, 174, 267, 380, 381
Beşpınar, İnci, 256 (2n)
Beşpınar, Mehdi, 24, 25 (33n, 34n), 33, 239, 256 (2n)
Beyazıt, Kemal, 308 (122n)
Beyköylü, Ali, 366 (3n)
Bezeyiş, Şadan, 308
Biçimli, Muhterem, 366 (3n)
Biko, Steve, (Bantu Stephen Biko) 329 (67n)
Bilek, Cimşit, 366 (3n)
Bingöl, Nuri, 366 (3n)
Bingöl, Raif, 366 (3n)
Bingöllü, Kemal, 17, 24 (34n), 31-9, 64, 106, 242
Birden, Abdülkadir, 366 (3n)
Birlik Partisi, 294 (36n)
Bisalman, Kemal, 71 (30n)
Bloch, Ernst, 320
Bodur, Ata, 88 (4n)
Boğaz Köprüsü, 37, 307, 308
Boran, Behice, 19, 58 (28n), 59 (33n), 62, 65f, 162, 170, 172, 200 (4n), 208, 223 (7n), 233, 245, 259, 260, 295 (47n), 301, 302, 349 (3n), 350 (5n, 9n), 351, 352
Borman, Frank, 340
Boro, Odo, 308
Boro, Sadun, 308
Bozaslan, Zeki, 366 (3n)
Bozarslan, Mehmet Emin, 124 (18n), 370
Bozbeyli, Ferruh, 289
Bozçalı, Hikmet, 105-13
Bozgan, Sait, 366 (3n)
Bozgil, İrfan, 366 (3n)
Bozkurt, Ahmet, 21, 130
Bozoklar, Kaya, 385
Bozoklar, Kutsiye, 385
Boztepe Hava İstasyonu, 99, 293
Brandt, Willy, 318 (26n)
Bravo, Douglas, 250
Brecht, Bertolt, 165, 247 (10n), 324
Brejnev, Leonid, 232, 286, 311, 326
Bucak, Ali, 366 (3n)
Budak, Kâzım, 366 (3n)
Budak, Yümnü, 366 (3n)
Bugay, Umur, 306
Bulut, Faik, 111 (10n)
Bulut, Necdet, 225, 226f
Bulutay, Tuncer, 257 (6n)
Buluttekin, Hikmet, 366 (3n)
Burak, Cihat, 308
Burhan, Kartal, 366 (3n)
Bursa Nutku, 23, 62 (4n), 123, 190, 248
Butto, Zülfikar Ali, 330-1
Buyrukçu, Muzaffer, 303
Büyükburç, Erol, 304
Büyükkaya, Cemile, 366 (3n)
Büyükkaya, Necmettin, 366 (3n)
Büyüksevinç, Mehmet, 53, 249, 54f 300

Caetano, Marcelo, 324
Camus, Albert, 165
Can, Mehmet, 301 (76n), 366 (3n)
Cankoçak, Uğur, 301 (76n)
Canöztürk, Hüsamettin, 355 (15n)
Cantekin, Mehmet, 53, 107, 300, 358, 366 (3)
Carıllı, Dane, 308
Carlos, John, 333, 334 (86n)
Carlos, Marighella, 332, 370
Caslavska, Vera, 333
Cassin, René Samuel, 339
Castro, Fidel, 53, 69, 257 (5n), 310 (1n), 338 (100n)
Cecelioğlu, Abdullah, 120
Celasun, Sedat, 37 (12n), 235 (11n)
Celayir, Adnan, 357 (9n)
Cemgil, Nazife, 351 (13n), 58 (33n)
Cemgil, Sinan, 56f, 57, 73, 132 (11n), 197, 211, 218 (2n), 219 (3n), 220, 230, 257, 301 (76n), 357 (6n), 373, 374, 384
Cemgil, Şirin Yazıcıoğlu, 58 (30n), 356, 357
Cenan, Ahmet, 301 (76n)
Cengiz, Kemal, 366 (3n)
Cerit, Yalçın, 57 (27n), 59 (33n), 352 (18n)
Cevahir, Hüseyin, 45 (7n), 56 (26n), 132, 133f, 159, 259, 261, 272, 376-7
Cevallos, Diego, 333 (82n)
Cevdet, Aykan, 299
Ceylan, Abdülkerim, 366 (3n)
CIA, 28, 56, 310, 311 (1n, 6n), 319 (29n)
Cılızoğlu, Tanju, 185-6
Cihan, Ali Faik, 101
Cilasun, Uğur, 41-7
Clay, Muhammed Ali, 102
Cohn-Bendit, Daniel, 316, 338 (10n), 339
Collins, Judy, 335
Coşkun, Sıtkı, 70 (29n), 78, 105, 357 (10n)
Coşkun, Süleyman, 357 (10n)
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 19, 20 (12n), 21 (18n), 22 (21n), 23 (25n), 28, 33 (2n), 34, 45 (7n), 54, 58 (29n), 61, 81, 87, 97, 101, 106, 109, 118, 128, 140 (2n), 160, 172, 182, 183, 190, 198, 207, 241 (3n), 256, 258, 290, 292, 294, 299, 307, 308, 354, 363, 361 (8n), 378, 374
Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), 292 (24n)
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP), 63, 129, 290 (12n), 294 (35n, 36n), 299

Çağan, Sermet, 27, 247 (9n)
Çağlar, Turan, 266
Çağlayangil, İhsan Sabri, 309, 350
Çağlı, Kadri, 366 (3n)
Çakır, Sabahattin, 95
Çakıroğlu, Taner, 89
Çalışlar, İpek, 14, 268, 269 (20n)
Çalışlar, Oral, 14, 48f, 143 (10n),

144, 233, 239, 254f, 255-69, 358 (12n, 13n), 381, 382 (5n)
amlıbel, Deniz, 25 (33n), 239
andar, Cengiz, 111f, 170, 171, 233, 257 (6n), 261, 380
apan, Rauf, 351 (13n)
apanoğlu, Gürsel, 35 (8n)
avdar, Mehmet, 92
avuşoğlu, Ömer, 155 (23n)
ayan, Gülten, 55f, 265
ayan, Mahir, 45 (7n), 55f, 56, 100 (9n), 103, 132, 135, 144, 150, 151 (21n), 159, 162, 169, 191, 204, 205 (9n), 206, 209, 210, 250, 252 (17n), 257, 259, 272, 280, 352, 357, 358, 371, 372, 374, 376-9, 380
ehre, Nebahat, 305
ekoslovakya işgali, 12, 36, 53, 62 (3n), 80, 102, 124 (19n), 135, 147, 172, 210, 264, 301-2, 311, 317, 320, 321, 322-3, 326-7, 328, 339, 351, 357
etkin, İbrahim, 200 (4n), 350 (9n), 351 (12n, 13n)
elen, Tuncay, 218, 358 (12n)
elik, Ahmet Erhan, 300 (7n)
elik, Süleyman, 366 (3n)
elimli, Halil, 197, 218 (2n)
engel, Yüksel, 354, 361, 364 (25n)
epik, Sabri, 366 (3n)
erman, Nejat, 364 (25n)
etin, Yalçın, 369
etinyalap, Halit, 366 (3n)
itakoğlu, Akın, 253
içek, Ahmet Muharrem, 384
içek, Hikmet, 382
iftçi, İbrahim, 266 (16n)
iltaş, Sait, 352 (18n)
in Halk Cumhuriyeti, Çin Kültür Devrimi, 36, 56, 80, 83, 147, 170-1, 173, 178, 182 (12n), 260, 263, 264, 266, 267, 268-9, 279, 311, 313, 315, 322, 330, 343, 380, 382
in Komünist Partisi (ÇKP), 135, 170-1, 268, 371, 374, 380, 381
olakoğlu, Nuri, 169, 170, 173, 268
örtük, İsmet, 100
ubuk, Mustafa, 374

'Oliviera, Basil, 330
ağlı, Fevzi, 306, 366 (3n)
al, Güney, 67
aley, Richard J., 337
aley, Richard M., 337 (105n)
amar, Arif, 303
Darendelioğlu, İlhan, 362
Daver, Bülent, 142
Davis, Angela, 337
De Gaulle, Charles, 309, 316, 317
Dede, Kamil, 120, 377, 379
Delen, İkram, 366 (3n)
Delinger, David, 337
Deliorman, Altan, 63 (10n)
Demir, Abdurrahman, 366 (3n)
Demir, İlkay Alptekin, 117, 379
Demir, Mehmet, 44 (5n), 357 (10n), 366 (3n)
Demir, Necmi, 45 (7n), 120, 267, 377 (5n)
Demir, Sinan, 366 (3n)
Demirbağ, Resul, 366 (3n)
Demircioğlu, Vedat, 34, 35f, 65, 66, 85, 86, 87f, 91f, 97, 187, 293, 299, 362
Demirdöküm, 26, 88, 89 (9n)
Demirel, Süleyman, 22, 23, 24, 68, 71 (2n), 125 (21n), 150, 186-7, 207, 208, 223, 289, 290, 293, 294, 295 (46n), 296, 297, 299, 306, 308, 349, 350, 362, 363, 368, 379
Demirkent, Nezih, 71
Demiröz, Mustafa, 296
Demokrat Parti (DP), 19, 20, 21, 24 (32n), 50 (4n), 54 (20n), 90, 91, 102, 175, 221 (5n), 233, 263, 354, 355, 363 (24n)
Deng mecmuası, 34, 35
Deniz, Turan, 266
Denizcier, İbrahim, 349 (1n)
Derby Lastik Fabrikası, 88, 297
Derviş, Suat, 116 (5n), 252
Devrim İçin Hareket Tiyatrosu (DİHT), 232, 306-7
Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO), 14, 80, 105, 110-2, 113, 270f, 271, 273, 278, 280, 282, 364-8
Devrimci Eğitim Şurası, 294
Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu (Dev-Genç), 18 (2n), 24 (31n), 29, 35, 44, 45, 46 (12n), 49, 51-2, 53, 54, 55, 56, 57, 70, 71, 80, 89, 95, 97, 105, 107, 110, 112, 113, 115, 117, 122, 123, 129, 130, 132, 139, 143, 145, 146, 148, 150, 153, 155, 159, 166, 189, 192, 195, 197, 204, 205, 206-8, 209, 214, 222, 229, 230, 231 (6n), 234, 235, 236, 237, 244, 245, 247, 248, 250, 251, 252, 255, 260-1, 263-4, 271, 272 (1n), 273, 274 (7n), 277, 278, 279, 280-1, 282, 283, 287, 352, 355, 356-59, 371-3, 378 (10n), 379, 380
Devrimci Gençlik Dergisi, 282, 385 (6n)
Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), 26 (38n), 58 (28n), 80, 88, 90, 92, 95, 166, 224, 234, 294, 297, 298, 301, 302, 351, 355
Devrimci Kadınlar Birliği, 116, 249, 252 (16n)
Devrimci Kadınlar Derneği, 166
Devrimci Liseliler (Dev-Lis), 271, 272, 277
Devrimci Öğrenciler Birliği (DÖB), 24, 63, 64, 80, 105, 107, 113, 146, 178, 187, 191, 195, 209, 231, 239, 241, 242, 245-8, 255, 256, 264, 301, 308, 357, 373
Devrimci Sol (Dev-Sol), 113, 379
Devrimci Yol (Dev-Yol), 95, 97, 103, 113, 273 (5n), 274 (6n, 7n), 281, 282, 287, 379
Devrimciler Güçbirliği (Dev-Güç), 24, 54 (20n), 130, 133, 187, 301, 357-8
Diba, Farah, 318-9
Dicle, M. Hatip, 110 (7n)
Dimov, Dimitir, 165, 225 (10n)
Dinamo, Hasan İzzettin, 118 (9n)
Dirik, Akın, 230
Divitçioğlu, Sencer, 68, 69 (28n),
Doğan, Ahmet, 321 (29n)
Doğan, Celal, 33, 106
Doğan, Koray, 230f, 231, 378
Doğan, Noyan, 72
Doğan, Orhan, 110 (7n)
Doğanay, Ümit, 25,191, 242
Doğramacı, İhsan, 41, 43, 336
Doğu, Dinçer, 59 (33n)
Doğu Mitingleri, 113, 129 (5n), 292, 351, 365
Dolmabahçe, 36, 60f, 74f, 61, 79f, 86, 88, 90, 156f, 158-9f, 192, 231, 244, 293
Doyum, Muzaffer, 358 (14n)
Dölen, Emre, 356 (4n)
Dönmez, Niyazi, 366 (3n)
Dönmezer, Sulhi, 35
Dönüşüm dergisi, 140, 170, 356
Dr. (Fazıl) Küçük, 290, 291 (20n)
Dr. Şıvan (Said Kızıltoprak), 112 (11n), 271, 282, 284
Dubçek, Alexander, 172, 326

Duman, Hakan, 374
Duman, Rahmi, 374
Duman, Zarif, 366 (3n)
Duran, Lütfü, 242
Duru, Türkân, 305 (97)
Duru, Yılmaz, 305
Durukal, Çulha, 98
Dutschke, Rudi, 231, 316 (21n), 318-20, 322
Dümbüllü, İsmail, 307
Dündar, Halil, 366 (3n)
Dylan, Bob, 232, 304, 314, 329 (67n)

Ebcioğlu, Fecri, 304
Ecevit, Bülent, 28, 58 (29n), 89 (9n), 122 (17n), 148, 163, 172, 178, 190, 269 (20n), 363
Ecevit, Rüştü, 364 (25n)
Echeverría, Luis, 333
Edeş, Tülay, 366 (3n)
Egeli, Ekrem Şerif, 18
Egesel, Altay Ömer, 301 (76n)
Ejder, Leyla, 366 (3n)
Ekinci, Mahmut, 366 (3n)
Ekinci, Tahsin, 366 (3n)
Ekinci, Tarık Ziya, 350 (5n, 9n), 351 (12n, 13n), 366 (3n)
Ekinci, Yusuf, 366 (3n)
Ekşi, Aziz, 301 (76n)
Elçi, Sait, 282 (14n), 284
Elçi, Şakir, 366 (3n)
Eliçin, Emin Türk, 370
Elrom, Efraim, 45 (7n), 56 (26n), 101, 116 (3n), 119, 227, 377-78
Emeksiz, Turan, 20
Emre, Ali Haydar, 366 (3n)
Engels, Frederich, 46, 129, 144, 174, 303, 341
Engin, Aydın, 71, 76, 306
Erakalın, Avni, 349 (1n)
Eraslan, Toygun, 17, 18, 64, 186
Erbatur, Halil İbrahim, 366 (3n)
Ercişli, Cevat, 17, 25 (33n), 241
Erdal, Ümit, 149 (18n)
Erdem, Mehmet, 366 (3n)
Erdem, Tarhan, 21
Erdilek, Neşe, 217-27
Erdilek, Parug, 224 (8n)
Erdoğan, Ahmet, 373, 374
Erdoğan, Duran, 64 (15n), 68f, 363
Erdoğdu, Seyhan, 144, 171, 260, 265
Erdoğdu, Vahap, 171, 197 (2n), 260, 371
Erdoğmuş, Erhan, 230
Erdost, Muzaffer, 46 (9n), 68, 146, 173, 303 (83n)
Erdumlu, Bingöl, 131 (9n), 376
Eren, Aysın, 356 (4n)
Eren, Gökalp, 192
Eren, Levent, 358 (15n)
Ergev, Gürel, 239
Ergun, Recep, 34 (6n)
Ergüder, Banu, 381 (3n)
Ergün, Enver, 78
Ergün, Fahri, 107
Ergün, Halil, 307
Ergün, Hüseyin, 68, 144, 356
Erik, Şaban, 77, 223 (7n), 350 (5n, 9n), 351, 352 (18n)
Erim, Nihat, 19, 45 (7n), 122 (17n), 292 (24n), 352, 354 (10n), 378
Erkaçmaz, Vedat, 366 (3n)
Erkan, Hüsnü, 257 (6n)
Erkan, Sibel, 56 (26n), 377
Erken, Ali Rıza, 19
Erksan, Metin, 247 (11n), 305
Eroğlu, Hayri, 70
Erol, Turan, 308
Ersek, Siyami, 308 (122n)
Ersin, Nurettin, 37 (11n), 235 (11n)
Ersoy, Yüksel, 257 (6n)
Ertem, İlhami, 296
Ertem, Raif, 24, 186, 246
Eryılmaz, Tuğrul, 140, 170, 215
Esen, Bülent Nuri, 170
Eşsizhan, Rahmi, 350 (9n), 351 (12n, 13n)
Eşsizhan, Tuncer, 357 (10n)
Etiman, Oktay, 43f, 45 (7n), 258, 358 (13n), 377, 379
Evliyaoğlu, Bahri, 366 (3n)
Evliyaoğlu, Kamuran, 364 (25n)
Evren, Kenan, 37, 235, 379
Eygi, Mehmet Şevket, 363
Eyicioğlu, Celal, 44 (6n), 299
Eyüboğlu, Bedri Rahmi, 118

Faik, Sait, 165, 303
Fazlı, Can, 366 (3n)
Fegan, Latife, 308
Felekoğlu, Şerif, 366 (3n)
Felsefenin Temel İlkeleri (Georges Politzer), 46, 101, 141, 164, 303
Felsefenin Başlangıç İlkeleri (Georges Politzer), 303
Feminist hareket, 117, 118, 166, 287, 321, 334, 338
Fendoğlu, Hamit, 88 (4n)
fındık mitingleri, 44, 100
Fırat, Mahmut, 366 (3n)
Fırat, Ümit, 14, 366 (3n)
Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF), 18 (2n), 24 (32n, 34n), 44, 46 (12n), 47, 50, 51, 52, 53, 55, 57, 61, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 75, 77, 78, 86, 88, 93f, 105, 106f, 107, 113, 115, 116, 118, 127, 129, 130, 139, 140 (4n), 141, 144, 146, 159, 163, 204, 206, 209, 222, 240, 245, 247, 258, 260, 294, 301, 302, 351, 352, 355, 356-9, 372 (2n), 373, 380
Fikret, Tevfik, 29
Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), 28, 69 (26n)
Fischer, Joschka, 318
Fişek, Kurthan, 257 (6n)
Fişek, Nusret, 46, 47
Fonda, Jane, 49
Forum dergisi, 144, 171
Franco, Francisco, 312, 325
Fried, Erich, 319
Froniers, John, 337

Gabriel, Peter, 329 (67n)
Gazioğlu, Gültekin, 101
Geçit, İsa, 366 (3n)
Gemici, Mehmet, 366 (3n)
Gerger, Haluk, 269
German, Tülay, 304
Germenyan, Gülhan, 357 (8n, 9n)
Geylani, Hamit, 366 (3n)
Gezen, Müjdat, 306
Gezmiş, Deniz, 17, 23-7, 31, 33, 35, 37, 44, 57-8, 59 (31n), 63, 64, 68, 73, 78, 103, 105, 106, 107-9, 131f, 132-4, 145, 146, 167 (12n), 178, 179, 185, 186, 188, 189, 191, 215, 220, 223, 225f, 234, 239, 240-2, 244, 245-7-9, 251, 253, 255, 256, 257, 261-4, 266, 272, 274, 301, 308, 352, 357, 373-5, 376, 378
Girgin, Olcay, 357 (9n)
Giritli, İsmet, 355 (14n)
Giritlioğlu, Necmettin, 205, 376
Gladkov, Fyodor, 165
Gomulka, Wladyslaw, 327
Goodyear, 298
Gorki, Maksim, 165
Gastan, Salvatore, 319, 320
Gökalp, Ziya, 31, 34, 113
Gökçe, Enver, 117 (7n)
Gökoğlu, Avni, 366 (3n)
Göksüzoğlu, Saffet, 349 (1n)
Göktay, Zihni, 68, 70
Gökyüzü, Erdal, 53

Gönenç, Mekin, 257 (n)
Gönül, Kemal, 71
Gözen, Bora, 111, 380
Grass, Günter, 318, 320
Guevara, Che, 28, 69, 127, 135, 141, 149, 303, 310, 315, 319
Gustav, Husak, 326
Gustavo, Díaz Ordaz, 333
Güçbilmez, Erdoğan, 68, 171, 260
Güçhan, Esat, 170
Güçlü, İbrahim, 366 (3n)
Güldoğan, Samet, 355 (15n)
Güler, Kaya, 70
Gülhan, Ahmet, 306 (114n)
Günal, Neşet, 308
Gündeş, Nuri, 266
Gündüz, Işıtan, 248, 250
Güneş, Naif, 110 (7n)
Güneş, Şenol, 98
Güneşsoy, Sencer, 301 (76n), 354, 355 (15n)
Güney, Yılmaz, 110, 304-6
Güngördü, Cenani, 349 (3n)
Güngörmüş, Metin, 374, 375
Gürcan, Burhan, 357 (7n)
Gürcan, Veli, 307
Gürkan, Mustafa İlker, 17, 24, 25, 185-95, 242
Gürkan, Celil, 56 (23n)
Gürkan, Uluç, 241
Gürler, Faruk, 44 (6n), 56 (23n), 108, 290 (10n)
Gürlük, Mehmet, 366 (3n)
Gürman, Nail, 357 (7n)
Gürsel, Cemal, 63 (10n), 133 (16n)
Güven, Hüsamettin, 352 (18n)
Güven, Ömer, 358 (14n)
Güven Partisi, 292, 294 (35n, 36n)
Güzelce, İbrahim, 349 (1n)

Habbaş, George, 381 (2n)
Habermas, Jürgen, 314, 318, 320
Hakan, Fikret, 89
Halk Birliği (Unidad Popular), 319 (29n), 332
Halk Oyuncuları, 55, 68, 306, 307
Halkın Devrimci Öncüleri (VPR/Revolutionary People's Vanguard), 332, 378
Halkın Emek Partisi (HEP), 110 (7n), 368 (5n)
Hassan, Ümit, 356 (1n)
Havaeri, Seyfi, 304
Havatme, Nayif, 69, 381 (2n)
Haydaroğlu, Minnettullah, 350 (9n), 351
Hayden, Tom, 337, 338
Hemingway, Ernest, 233
Hersh, Seymour, 335
Hikmet, Nâzım, 23, 26, 29, 62 (3n), 76 (3n), 161, 233, 246, 249, 265, 303, 305 (104n), 361
Ho Şi Min, 69, 102, 147, 177f, 233, 319
Hoffman, Abbie, 337
Hoffman, Dustin, 165 (9n)
Honecker, Eric, 328 (62n)
Horkheimer, Max, 320, 341
Hüsnü, Şefik, 117 (7n)

Istrati, Panait, 165
Işık, Akif, 366 (3n)
Işıklar, Ahmet Fehmi, 110 (7n)

İba, Şaban, 129, 143, 358 (15n)
İlban, Gürol, 111 (10n)
İleri, Rasih Nuri, 350
İleri, Tevfik, 363, 364 (25n)
İlerici Kadınlar Derneği, 117
İlhan, Attilâ, 28, 303
İlker, Haydar, 97-103
İlkokul Öğretmenleri Sendikası (İlk-Sen), 368
İlsever, Ferit, 268 (17n), 380, 381, 382
İnaç, Nevin, 281
İnan, Hüseyin, 18 (1n), 59 (31n), 132 (118n), 135f, 167 (12n), 195, 217, 218 (2n), 225f, 373, 375, 378
İnanç, Ezel, 140
İnanç, Remzi, 63 (9n)
İnce, Aktan, 260, 358 (12n, 13n)
İnceefe, Seçkin, 197
İnönü, İsmet, 19, 20, 22 (21n), 28, 45 (7n), 62 (3n), 112 (12n), 148, 175, 190 (7n), 207, 241, 299, 308, 309 (127n)
İpekçi, Abdi, 19, 65, 266, 369
İpekçi, İsmail Cem, 70
İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA), 312, 323
İslam, Reha, 364 (25n)
İspir, Nurettin, 119
İsyancı Kızlar davası, 119, 120
İşmen, Fatma Hikmet, 350
İyem, Nuri, 308
İzol, Abdulkadir, 366 (3n)

Jagger, Mick, 322, 323
Jaures, Jean, 52 (13n, 14n), 53
Jewison, Norman, 340
Johnson, Lyndon, 141 (7n), 291, 313, 324, 335, 341
Jones, Tom, 165

Kabacalı, Alpay, 370
Kafka, Franz, 165
Kahraman, İsmail, 362, 364
Kahraman, Soner, 355
Kamer, Mustafa, 357 (7n)
Kan, Ömer, 366 (3n)
Kanbolat, Yahya, 350 (5n), 351 (12n, 13n)
Kandemir, İzzet, 366 (3n)
Kanlı Pazar, 63, 64 (15n), 89, 90, 156f, 158, 293, 355, 362
Kaplan, Kadri, 25 (32n), 133, 187, 241, 257, 301
Kara Panterler, 321, 337
Karabilgin, Eray, 25 (33n)
Karabulut, Ömer, 357 (10n)
Karaca, Cem, 165, 304
Karacadağ, Mustafa, 366 (3n)
Karacan, Nuri, 248
Karaçam, Nail, 44, 53-4, 143, 206, 207f, 358-9
Karadeniz, Harun, 61 (1n), 62, 63 (7n), 67f, 68-9, 73, 75 (2n), 76, 86, 91, 109, 220, 354, 355
Karafakioğlu, Bedri, 66, 86, 87
Karahan, Celal, 366 (3n)
Karahan, Şeyhmus, 366 (3n)
Karakurt, Esat Mahmut, 304
Karaman, Suphi, 245 (6n), 266
Karan, Muzaffer, 350 (n)
Karaşin, Emin, 366 (3n)
Karataş, Ahmet, 368 (5n)
Karcı, Ali, 88 (4n), 350 (5n)
Kardağ, Mustafa, 366 (3n)
Kargılı, Celal, 127, 128, 301 (76n)
Karlı, Ahmet, 366 (3n)
Karşılayan, Mustafa, 239, 240, 358
Kartal, Halil, 366 (3n)
Kartal, İrfan, 366 (3n)
Kartal, Remzi, 110 (7n)
Kavabata, Yasunari, 339
Kavak, Cavit, 106
Karamustafa, Sadık, 307
Kavan, Jan, 338 (110n)
Kavel, 62, 89, 96f
Kawa, 113
Kaya, Abdullah, 366 (3n)
Kaya, Şinasi, 351 (12n)
Kaya, Yaşar, 34 (7n), 35 (8n)
Kaya, Zeki, 366 (3n)
Kayhan, Burhanettin, 364 (25n)
Kaynak, Mahir, 21
Kaynak, Oktay, 145, 155

Kaypakkaya, İbrahim, 103, 177, 260, 261, 262, 264, 265f, 274
Kazan, Turgut, 45, 46, 352 (18n)
Kazgan, Gülten, 248
Keleş, Daham, 366 (3n)
Kemal, Orhan, 303, 305 (107n), 306 (113n)
Kemal, Yaşar, 26 (35n), 82 (9n), 200 (4n), 303, 307, 369, 370, 377
Kemalizm, bkz. Atatürk, Mustafa Kemal.
Kennedy, Jacquelyn, 339
Kennedy, John, F., 99 (6n), 336, 339
Kennedy, Robert, 336, 337
Keskeç, Özcan, 59 (33n)
Keskin, Çimen Turan, 15, 75-83
Ketenci, Ahmet Güryüz, 21, 186, 355
Kıbrıs mitingleri, Kıbrıs olayları, 11, 15 (1n), 22 (24n), 54, 101-2, 107-8, 141, 186, 258, 291, 313 (47n), 354, 361-2
Kılıç, Aslan, 383 (1n), 385
Kılıç, Cemil, 366 (3n)
Kılıç, Hakkı, 366 (3n)
Kılıç, İlhan, 366 (3n)
Kılıç, Mahmut, 110 (7n)
Kılıçaslan, Hamit, 366 (3n)
Kılıçaslan, Nusret, 366 (3n)
Kılıçer, Yusuf, 366 (3n)
Kılınç, Mahmut, 366 (3n)
Kıraç, Can, 353, 355 (15n)
Kıran, Fadlı, 366 (3n)
Kırçak, Süheyl, 234
Kırgız, Mesut, 301 (76n)
Kısakürek, Necip Fazıl, 50
Kıvılcımlı, Hikmet, 174, 209, 245 (6n), 371
Kıyıcı, Hale Özgür, 50 (3n), 252, 253
Kıyıcı, Mustafa Lütfi, 17, 24, 25 (33n), 70 (29n), 191, 239-53
Kızıldere, 24 (31n), 55 (22n), 57 (26n), 100 (9n), 116 (4n), 145 (13n), 215, 273, 281, 244f, 267f, 279f, 374, 377-8n, 379
Kızıler, Ahmet, 366 (3n)
Kızılok, Fikret, 289
Kızlar Yürüyüşü, 75, 76
Kiesinger, Kurt, 309
King, Coretta Scott, 335
King, Martin Luther, 330, 335 (91n), 336-7, 340
Kiraz, Ali, 111 (10n)
Kiraz, Erdal Ziya, 366 (3n)
Kocagöz, Samim, 351 (13n), 377
Koç, Esra, 15, 157-67
Koç, Ruhi, 15, 49-59, 357 (8n, 10n), 358 (13n)
Koçak, Yunus, 88 (4n), 294, 350 (5n)
Koçyiğit, Hülya, 304 (91-3n), 308
Kolcuoğlu, Kâzım, 239, 256, 355 (14n)
Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC), 331
Komal, 283
Komando kampları, 129, 299, 300, 301
Komünizmle Mücadele Dernekleri (KMD), 63, 64 (15n), 98, 298-9, 349, 358, 362
Koray, Cenk, 141
Kore Savaşı, 19 (9n), 62, 90 (10n), 300
Korkmaz, Mevlüt, 356
Korkmazgil, Hasan Hüseyin, 171
Korugan, Üstün, 70
Kosigin, Aleksey, 311 (5n)
Kotan, Ahmet, 366 (3n)
Kotan, Mümtaz, 366 (3n)
Kozacıoğlu, Sait, 13, 218, 229, 237
Kozanoğlu, Ahmet, 155 (23n)
Kozat, Ahmet, 357 (8n)
Köklü, Muzaffer, 239, 241, 258
Köksal, Asaf, 356, 357 (7n)
Körücekli, Dudu, 356, 357
Kredi ve Yurtlar Kurumu, 110, 160, 295
Krivine, Alain, 319, 322
Kuas, Rıza, 88, 200 (4n), 349, 350, 351
Kumbasar, Metin, 355 (14n)
Kumkumoğlu, Mahmut Kemal, 355 (15n)
Kuran, Alp, 186, 190, 246, 355 (14n)
Kuray, Sarp, 56
Kurdakul, Şükran, 351 (12n)
Kurras, Karl Heinz, 318
Kurt, Sabahattin, 267f, 379
Kurtel, Adil, 350 (5n)
Kurtiz, Tuncel, 110, 305 (109n), 306
Kurtuluş dergisi/gazetesi, 57 (26n), 282 (13n), 372, 377
Kurtuluş grubu, 137, 376
Kurtuluş, Nuran, 75
Kurul, Saim, 25 (33n), 239
Kurutluoğlu, Kemal Sahir, 28
Kuseyri, Mustafa, 143
Kutlar, Onat, 305, 306 (110n)
Kutlay, Naci, 366 (3n)
Kutlu, Haydar (Nabi Yağcı), 226 (13n), 352
Kutlu, Zafer, 301 (76n), 358 (15n)
Kuthuer, İnanç, 357 (9n)
Kuba, 124, 135, 147, 241, 260, 263, 310, 312, 374
Küçük, Yalçın, 88, 223, 355 (15n)
Küçükaydın, Demir, 239, 350 (14n)
Küçükömer, İdris, 60, 246, 248, 256 (8n), 360
Küpeli, Yusuf, 51, 56 (20n), 57f, 131, 133, 144, 146, 206, 209, 221 (8n), 224 (9n), 250, 269, 352, 357, 360, 371, 376-9
Kürdistan Demokrat Parti (KDP), 49, 271, 273, 282, 284, 367
Kürkçü, Ertuğrul, 14, 46, 107, 112, 123, 133, 145 (13n), 146, 197-215, 352, 358, 371, 376, 379
Kürkçügil, Metin, 26 (34n), 33, 124, 250
Kürkoğlu, Celal, 110 (7n)

Langhans, Rainer, 321
Lenin, Vladimir İlyiç, 30, 70, 102, 107 (2n), 141, 171, 178, 246, 250, 265, 272, 274, 286, 303, 341, 362
Livaneli, Zülfü, 101
Loan, Nguyên Ngoc, 313
London, Jack, 165, 250
Lovell, Jim, 340

Macit, Necla, 301 (76n)
Madanoğlu, Cemal, 23 (28n), 58 (23n)
Madra, Ömer, 170
Mafeje, Archie, 329
Mailer, Norman, 340
Makarezos, Nicolas, 323 (47n)
Malraux, André, 165, 303
Manas, Rüçhan, 119, 141, 196f, 379
Mandel, Ernest, 319
Manga, Kadir, 57f, 59 (30n), 374, 384
Mansuroğlu, İlker, 206, 358, 373
Marakoğlu, Ekrem, 63 (10n)
Marcuse, Herbert, 236, 320, 321, 341
Mardin, Şerif, 142, 144 (12n),
Marx, Karl, 46, 78, 102, 129, 201, 202, 208, 233, 272, 303, 316, 341
Mater, Reşat, 290
Mavioğlu, Oral, 106
Mazumdar, Çaru, 173, 262, 381
McKenzie, Robert, 338
Mehetoğlu, Battal, 17, 53, 54f, 249, 300, 358
Meinhoff, Ulrike, 318

ɘksiko Olimpiyatları, 236
ɘlik, Ahmet, 366 (3n)
ɘm ü Zin, 124 (18n), 303
ɘnderes, Adnan, 20, 21, 81, 102 (13n)
ɘrcan, Ali, 383
ɘrt, Özkan, 68
ɘtin, Mehmet, 357 (10n)
llet Partisi (MP), 289 (6n), 290 (12n), 294 (35n, 36n)
lli Bakiye, 63, 64 (12n), 68
lli Birlik Komitesi, 133 (16n), 242, 300 (69n), 361; Milli Birlikçiler, 18 (3n), 22 (21n), 25 (32n), 56 (23n), 133 (16n), 186 (3n), 241, 245 (6n), 257, 266, 289 (4n), 300 (70n)
lli Demokratik Devrim (MDD) / Devrimciler, 28, 36, 51, 57 (27n), 67, 108, 116, 171, 178, 190, 210, 222, 226, 352 (15n), 357, 358, 371, 374, 380
lli Türk Talebe Birliği (MTTB), 53 (19n), 64 (15n), 159, 187, 298, 353, 354, 360-4
lliyetçi Cephe (MC), 125, 363
lliyetçi Hareket Partisi (MHP), 125 (21n), 129, 146, 193, 300 (69n), 363
ni İşgal, 24, 33, 188, 242
tap, Nasuh, 282
ɔğol, Bilal, 301 (76n)
ɔğollar, 165, 304 (87n)
ɔntaj Sanayi ve Ortak Pazara hayır, 88
ɔody Blues, 165
ɔrdeniz, Mustafa, 384
ɔrgan, Mary, 336
ɔrtan, Kenan, 71, 162
ɹngan, Gülseren, 366 (3n)
ɹrat, Rıfat, 356 (1n)
ɹsa Süreyya Bey, 257 (8n)
ɹşlu, Ahmet, 349 (1n)
ɹftüoğlu, Oğuzhan, 274, 358 (15n), 378
ɹjdeci, Fikri, 366 (3n)
ɹren, Zeki, 145
/ Lai köyü, 335

ıcar, İsmail, 300
ıdi, Yunus, 183 (14n), 303
ıdır, Kerime, 304
ırın, Faruk, 364 (25n)
ATO, 20, 61, 62, 88, 89, 179, 226, 231, 291-3, 310, 350, 381; –'ya Hayır Haftası, 61, 62, 291; –'ya Hayır Kampanyası (TİP), 61, 62, 88, 90, 233, 351
Nebioğlu, Kemal, 88 (4n), 349 (1n, 3n), 350 (5n, 9n), 351 (12n)
Necatigil, Behçet, 303
Necef, Mehmet Ümit, 381 (3n)
Necmioğlu, Tuncer, 306
Nefes, Abdullah, 121, 170
Neftçi, Nermin, 308
Nesin, Aziz, 215, 233, 245 (6n), 303
Nichols, Mike, 165 (9n), 340
Nirumand, Bahman, 318
Nixon, Richard, 122, 185 (1n), 341, 344
Norman, Peter, 333, 334
Novotny, Antonin, 326
Nuhoğlu, Bozkurt, 17-29, 64, 186, 188, 242, 246, 256, 264, 355 (14n)
Nur, Nurhan, 247 (11n)
Nursi, Saidi, 113

Obermaier, Uschi, 321
Odabaşı, İskender, 188
Oğuzalp, Haşmet, 364 (25n)
Ohnesorg, Benno, 318-9
Okay, Öcal, 33, 186
Okçuoğlu, Ahmet Zeki, 366 (3n)
Oktay, Metin, 308
Okur, Selahattin, 25 (33n), 239
Okutucu, Mahmut, 366 (3n)
Okvuran, Kemal, 355 (14n)
Olcaytu, Emcet, 382
Olgun, Tonga, 18
Onar, Sıddık Sami, 20
Onassis, Aristotle, 339
Onur, Hüseyin, 358 (13n)
Onur, Nazmi, 366 (3n)
Onursal, Sevim, 281
Oray, Aykut, 68, 70
Orcun, Tuncay, 17
Oruçoğlu, Muzaffer, 261, 381, 383, 384, 385
Otyam, Fikret, 165, 306 (113n)
Otyam, Gökay, 72
Ovalıoğlu, Adil, 381
Ozan, Aytekin, 355 (14n)

Öcal, Hakkı, 257 (6n)
Öcalan, Abdullah, 38, 109, 111, 154, 268 (17n), 379, 381
Öktem, İsmet, 70
Öktən, Necat, 352 (18n)
Öktü, Şükrü, 111 (10n)
Öncül, Naciye Akseki, 281
Önder, Yalçın, 186
Önen, İbrahim, 366 (3n)
Öneş, Cevat, 193
Öngören, Vasıf, 307
Öz, Doğan, 266
Öz, Erdal, 23, 201, 250
Özak, Nafiz, 98
Özay, Talip, 356 (1n)
Özbek, Yücel, 111 (10n)
Özbey, Mustafa, 366 (3n)
Özcan, Hayati, 382
Özdemir, Ahmet, 25 (33n), 111 (10n), 239, 366 (3n)
Özdemir, Yaşar, 364 (25n)
Özdeş, Gülay, 281, 373
Özdoğan, Alpaslan, 57f, 58-9 (30n), 373, 374, 384
Özek, Çetin, 18, 21, 22, 25, 64, 355 (14n), 369
Özel Harp Dairesi, 266-7, 301, 379
Özel, İsmet, 68, 170, 303, 356
Özel Okulları Protesto Yürüyüşü, 233, 294
Özen, İrfan, 366 (3n)
Özer, Ekrem, 354, 355
Özer, Mustafa, 366 (3n)
Özerturgut, Ömer, 260, 261, 357 (8n), 358 (12n, 13n), 380
Özgentürk, Ali, 68, 307
Özgentürk, Işıl Türkben, 307, 309
Özgökçe, Salih, 366 (3n)
Özgüden, Doğan, 349 (3n), 350, 369
Özgüden, İnci, 369
Özgüner, Sevinç, 117 (6n)
Özgüner, Vecdi, 380
Özgür, Taylan, 50, 51f, 58 (30n), 107, 197, 199f, 218 (2n), 228f, 234, 253, 300, 358
Özgürlük Yolu, 113
Özkarabay, Salih, 349 (1n, 3n)
Özkarar, Tunççetin, 357 (10n)
Özkol, Adil, 352 (10n)
Özkol, Sedat, 370
Özkul, Münir, 307
Özmen, Abit, 364 (25n)
Öztaş, İbrahim, 374
Öztoprak, Turabi, 259
Öztrak, İlhan, 257 (6n)
Öztürel, Adnan, 50
Öztürk, Kerim, 111 (10n)
Öztürk, Münir, 366 (3n)
Öztürk, Nurettin, 358 (13n)
Öztürk, Ömer, 364 (25n)
Öztürk, Seyfi, 24, 187, 294
Öztürker, Ekrem, 357 (9n)
Özüdoğru, Sinan Kâzım, 145, 272, 273, 378

Palme, Olof, 321
Pamir, Doruk, 234
Pamukçu, Sina, 349 (3n)
Papandreou, George, 323 (47n), 324
Papadopulos, George, 323 (47n)
Partizan, 78-9, 113
Passos, Dos, 233
Paydaş, Fevzi, 366 (3n)
Paydaş, Ramazan, 366 (3n)
Pehlevi, Muhammed Rıza, 318
Pehlivanoğlu, Şadi, 88 (4n)
Pekdemir, Melih, 274, 282
Pekin, Faruk, 81, 369
Pekkan, Ajda, 303-4
Pektaş, Sait, 366 (3n)
Penn, Arthur, 340
Perinçek, Doğu, 51, 53, 68, 70, 78, 79, 111, 135, 142, 144, 159, 162, 169, 170, 171, 173, 174, 176, 177, 241, 245, 247, 259, 262, 266, 268 (17n, 18n), 274, 301, 321, 357, 358, 380, 381, 382
Petrole Hayır Kampanyası, 61
Piaf, Edith, 119
Piro, Niyazi, 366 (3n)
PKK, 35, 37, 38, 39, 59, 113, 154, 287
Plaut, Martin, 329
Podgorni, Nikolay, 311 (5n)
Polat, Selçuk Şahin, 127-37, 244
Polat, Şemsettin, 366 (3n)
Pollack, Freidrich, 341
Presley, Elvis, 304
Proleter Devrimci Aydınlık (PDA, *Beyaz Aydınlık*), 52 (14n), 103 (16n), 109 (5n), 173, 174, 260, 265, 358, 371, 372; ayrıca bkz. *Aydınlık Sosyalist Dergi* (*Kırmızı Aydınlık*)
Provo, 231 (4n)
Pueblo, 311

Quant, Mary, 314
Quezada, Aguayo Sergio, 332

Radikal Kadınlar (Radical Women), 338
Rankin, Jeannette, 335, 338
Redgrave, Vanessa, 322
Reed, John, 165
Reisoğlu, Safa, 257 (6n)
Rennie, Davis, 337
Rızgari (dergi), 283, 284
Rızgari-Ala Rızgari, 271, 283, 284
Ridenhour, Ron, 335
Roja Newe (dergi), 34 (7n)
Rolinska, Eulalia, 333
Rolling Stones, 165, 304, 314, 322
Rona, Aliye, 305 (97n)
Ross, Katherine, 165 (9n)
Rubin, Jerry, 337
Russell, Bertrand, 92 (11n), 173, 201, 202, 351
Russell Mahkemesi, 92, 94, 124, 351

Sabır, Derviş, 233
Sabuncu, Türkân, 281
Sacco ve Vanzetti, 27
Sadak, Selim, 110 (7n)
Sağlar, Fikri, 379 (14n)
Sakalsız, Osman, 352
Sakarya, Naciye, 146
Sakarya, Orhan, 364 (25n)
Sakık, Sırrı, 110 (7n)
Salazar, António de Oliveira, 324
Saldıraner, Kemal, 281
Saltuk, Rahmi, 63, 106
Salvador Allende, 319, 332
Samsun-Ankara Mustafa Kemal Yürüyüşü, 17 (1n), 24-5 (32n), 142, 244, 256, 257-8, 301
Sandalcı, Emil Galip, 167
Sargın, Nihat, 14, 57 (27n), 59 (33n), 226 (13n), 245 (7n), 301, 349 (3n), 350, 351, 352, 356 (2n)
Sarıca, Murat, 351 (12n)
Sarısözen, Nurseli Varlı, 75
Sarısözen, Veysi, 64, 65, 69, 70 (29n), 75, 246, 356 (4n), 357
Sarp, Atilla, 46, 51, 53, 146, 162, 206, 241, 245, 283, 358
Sartre, Jean-Paul, 116, 164, 165, 200, 316
Saruhan, Ertan, 100, 103, 378, 379
Satin, Mark, 334
Savaş, Atalay, 66
Savcı, Bahri, 301 (76n)
Savcı, Cavit, 86
Savran, Can, 52
Savun, Kadir, 247 (11n)
Say, Ahmet, 245
Sayın, Emel, 265
Schlesinger, Arthur, 336
Seale, Bobby, 337
Selasiye, Haile, 329
Selçuk, İlhan, 22, 36, 89, 109, 182, 190, 194, 242, 245, 299, 301, 303
Selçuk, Timur, 165
Selçuk, Turan, 29
Selek, Alp, 59 (33n)
Selek, Cemal Hakkı, 88 (4n), 349 (3n), 350 (5n)
Selen, Nusret, 301 (76n)
Selmanpakoğlu, Cemal, 358 (15n)
Senem, Nusret, 382
Serrat, Joan Manuel, 325
Sertel, Sabiha, 23 (25n), 309, 361 (8n)
Sertel, Yıldız, 370
Sertel, Zekeriya, 309 (126n), 361 (8n)
Seven, İbrahim, 218 (2n), 224
Sever, Mehmet Emin, 110 (7n)
Sevimli, İbrahim, 273, 274
Seydan, Süleyman, 366 (3n)
Sezgin, Ömür, 141
Sıtkı, Salih, 366 (3n)
Sieger, Pete, 304
Simavi, Haldun, 71
Simon & Garfunkel, 165
Sincar, Mehmet, 110 (7n)
Sinclair, Upton, 233
Sinematek Derneği, 166, 305, 306
Singer grevi, 355
Sipilyak, Mika, 308
Soğuk Savaş, 99, (6n, 7n), 236, 291 (21n), 310, 311, 346, 361
Somel, Cem, 383 (1n), 385
Sonat, Aslan, 170
Sony and Cher, 165
Sosyal Demokrasi Derneği, 49, 230
Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu (SDDF), 187, 188 (6n), 198, 368
Sosyalist Birlik Partisi, 158 (28n), 269, 350 (8n)
Sosyalist Devrim, 116, 171, 178, 352 (15n)
Sosyalist Gençlik Örgütü (SGÖ), 352
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), 36, 53, 62 (3n), 80, 99 (7n), 102, 124, 137, 147, 171, 172, 173, 208, 210, 264, 267, 292, 293, 309-11, 314, 325, 326, 344, 351, 357, 362
Soydan, Selim, 308
Soykan, Ferhat, 358 (14n)
Soysal, Abdullah, 366 (3n)
Soysal, Ayhan, 355 (15n)
Soysal, İlhamı, 109, 257
Soysal, M. Abdullah, 366 (3n)
Soysal, Muammer, 197 (2n)
Soysal, Mümtaz, 140, 142, 144 (12n), 257 (6n), 377
Soysal, Sevgi, 101 (11n), 281
Soyumer, Doğan, 307

Sönmez, Fikri, 378
Sönmez, Gül, 366 (3n)
Sönmez, Nazım, 366 (3n)
Sözen, Gürol, 308
Sözen, Nurettin, 21, 355 (15n)
Spock, Benjamin, 336
Springsteen, Bruce, 232
Steinbeck, John, 233, 250
Su, Ruhi, 66, 105, 117 (7n), 165, 232, 304, 369
Suphi, Mustafa, 97, 226 (13n)
Sultanahmet Cezaevi, 24, 26 (35n), 95, 186, 251
Sunay, Cevdet, 44 (6n), 128, 289, 290, 291, 292, 308, 309, 368
Sungurbey, İsmet, 18, 349 (3n), 350
Sükan, Faruk, 22, 70, 186 (4n), 256, 300
Sülker, Kemal, 349 (3n), 351 (12n)
Sümer, Özkan, 98
Sümer, Salih, 110 (7n)
Şahin, Fikret, 366 (3n)
Şahin, Zülküf, 50, 51, 240, 355, 357
Şahinkaya, Tahsin, 37 (12n), 235 (11n)
Şahlanış mitingleri, 299, 362
Şansal, Nafiz, 366 (3n)
Şehirlioğlu, Akın, 70
Şehri, Ufuk, 18, 32
Şemmikanlı, Nezir, 366 (3n)
Şenler, Şule Yüksel, 369
Şenyüz, Sabahattin, 307
Şerit, Zeki, 385
Şevki, Atasagun, 289
Şeyh Sait İsyanı, 112 (12n), 113, 273 (3n), 278
Şimşek, Mikdat, 225-6 (11n)
Şoray, Türkân, 304 (93n), 305

Tağmaç, Memduh, 44 (6n), 56 (23n), 290
Tahir, Kemal, 165, 303
Talay, İstemihan, 170
Tan, Mehmet, 366 (3n)
Tan olayı, 22, 309 (126n)
Tanrıverdi, Abuzer, 110 (7n)
Tansel, İrfan, 289
Tarakçıoğlu, Yavuz, 357 (8n)
Taş, Beşir, 366 (3n)
Taşar, Ali, 366 (3n)
Taşdemir, İbrahim, 366 (3n)
Taşer, Dündar, 63 (11n)
Taşer, Gülfer, 366 (3n)
Taştan, Enver, 366 (3n)
Taşyapan, Ali, 383 (1n)
Tat, Tülay, 114f
Taykurt, Atıf, 308 (122n)
Tayla, Cemalettin, 364 (25n)
Taylan, Orhan, 308
TCK 141-142. madde, 35 (9n), 195, 245 (7n), 292, 303, 349, 359, 361, 381
TCK 159, 32, 76, 215, 235
TCK 301, 32 (1n)
Tekeş, Zeki, 366 (3n)
Tekin, Salih Raci, 109 (36n)
Tektaş, Mehmet Emin, 366 (3n)
Telci, Osman Zeki, 64
Temelkuran, Erol, 356
Teodorakis, Mikis, 323
Tepe, Satılmış, 92 (12n)
Tet saldırısı, 312-4, 319, 335
Teufel, Fritz, 321
Tevs, Sevinç, 304
Tito, Josip, 312 (10n), 327-8
Tlatelolco katliamı, 332, 333
Toğuç, Nizamettin, 110 (7n)
Tolay, Aden, 70
Tolon, Elif Gönül, 70
Tommie, Smith, 333, 334 (86n)
Tonak, Hacı, 374
Topaloğlu, İhsan, 354
Topçu, Cafer, 111 (10n)
Toy, Erol, 307
Toyan, Vahdet, 355 (15n)
Töre, Teslim, 374, 375
Tören, Nahit, 193f, 373, 374
TPAO Batman Orkestrası, 303
Trabzon Boztepe Radar İstasyonu, 293
Troçki, Leon, 130
Tunaya, Tarık Zafer, 18, 21, 22, 25, 377
Tuncer, Erdoğan, 355 (15n)
Tupomarolar, 331
Tural, Cemal, 109, 289, 290 (10n), 292
Turgut, Mehmet, 61, 355
Turhan, Talat, 190
Tüblek, Nehar, 303
Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER), 101, 273 (5n)
Tümer, Nejat, 37 (11n), 235 (11n)
Türk, Ahmet, 110 (7n), 366 (3n)
Türk Mukavemet Teşkilatı, 59 (34n)
Türk Solu dergisi, 24 (32n), 380
Türkali, Vedat, 117 (7n), 305 (108n)
Türker, Taylan, 356 (1n)
Türkeş, Alparslan, 21 (20n), 63 (11n), 125 (21n), 129, 221 (4n), 298, 299, 300, 363
Türkeş'in Komandoları, 298, 300, 363
Türkiye Birleşik Komünist Partisi (TBKP), 19 (9n), 226 (13n), 352
Türkiye Emekçi Partisi (TEP), 46 (11n), 252, 253 (18n)
Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO), 17-8 (1n), 58 (30n), 59 (31n), 118 (10n), 373-5
Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C), 352, 371, 373, 376-9
Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP), 51 (6n), 261, 266, 380-2, 383, 385
Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO), 103 (16n), 383-5
Türkiye İşçi Partisi (TİP), 17 (1n), 19, 22, 25 (32n), 58 (28n), 59 (32n, 33n), 69 (28n), 100 (9n), 116 (1n), 118, 163 (8n), 175, 200 (4n), 209, 223 (7n), 257 (9n), 283, 290 (12n), 291, 292, 294 (35n, 36n), 295 (47n), 349-52, 357, 365, 378, 380
Türkiye Komünist Partisi (TKP), 19 (9n), 46 (11n), 66 (21n), 71, 82, 117 (7n), 174 (10n), 226, 252 (16n), 259, 264 (15n), 268, 352, 384
Türkiye Komünist Partisi-Marksist Leninist (TKP-ML), 103 (16n), 381, 383-5
Türkiye Marksist Leninist Gençlik Birliği (TMLGB), 384
Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı (TMGT), 53 (15n), 90, 256
Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF), 301 (76n), 21-3, 61, 70, 353-5, 361
Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu (TÖDMF), 24 (32n), 292
Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS), 24 (32n), 27 (39n, 41n), 40f, 294, 307, 368
Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), 46 (8n), 66 (19n), 72, 167 (12n), 268, 302 (79n, 80n), 302, 377
Türkkan, Erdal, 356 (1n)
Türkoğlu, Ergun, 357 (7n)
Türköne, Mümtaz'er, 300, 301 (73n)
Tütengil, Cavit Orhan, 22 (23n)
Tüysüz, Mehmet, 112, 366 (3n)
Twiggy, 315

Uçaman, Abdurrahman, 366 (3n)
Uçar, İrfan, 197, 204, 218f (2n), 358 (12n, 13n), 376
Uğurlu, Abbas, 351 (13n)
Ulusal Kurtuluş Hareketi (ALN/National Liberation Action), 332
Ulusal Kurtuluş Ordusu (ELN), 331
Uluslararası Gençlik Partisi (YIP), 337
Ulusoy, Mustafa, 357 (10n)
Ulutürk, Kudret, 356
Unat, İlhan, 257 (6n)
Ural, İbrahim, 34
Uran, Necdet, 289
Urfalı, Sami, 357 (9n)
Uslubaş, Hüseyin, 289 (1n)
Uyanık, Agâh, 366 (3n)
Uyanık, Mahmut, 110 (7n)
Uyar, Selahattin, 59 (33n)
Uzun, Ferit, 366 (3n)
Uzunoğlu, Erdinç, 366 (3n)

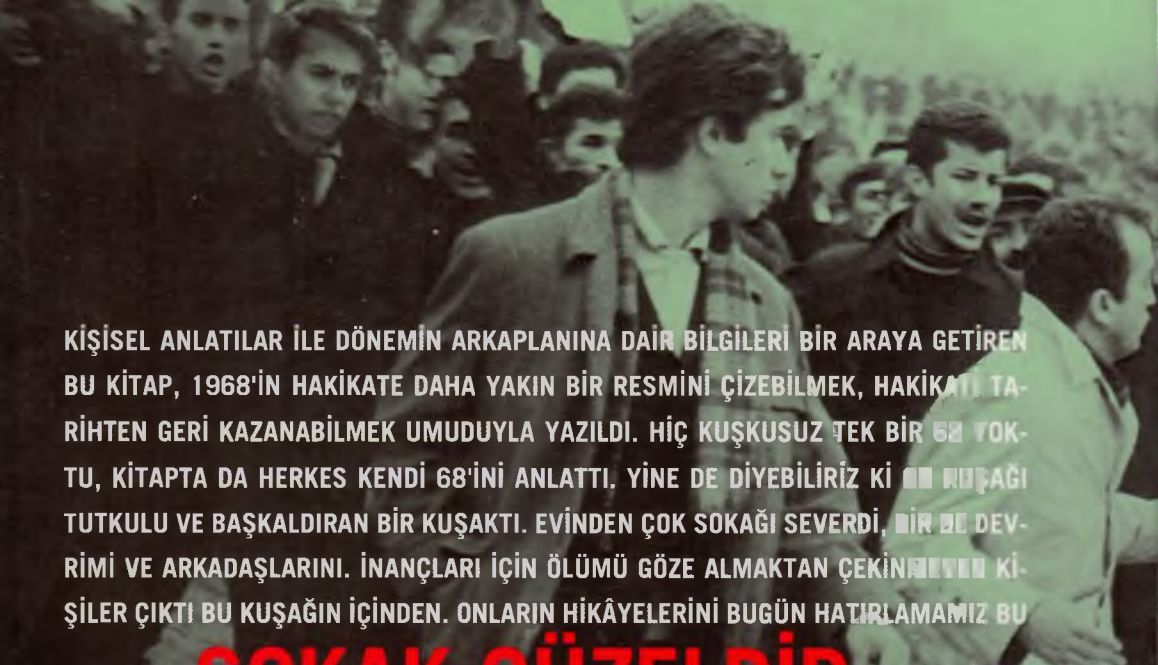
Ülkü Ocakları, 44 (5n), 49, 98, 99, 100, 132 (10n), 206, 266 (16n), 358, 363
Ülkütekin, Aykut, 229
Ünal, Burhan Cahit, 350 (9n)
Ünal, Erol, 355 (14n)
Ünal, Vehbi, 364 (25n)
Ünal, Yavuz, 352 (18n)
Ünay, Ender, 25 (33n)
Üniversite Asistanları Sendikası (ÜNAS), 368
Ünlü, Sabri, 366 (3n)
Ürgüplü, Suat Hayri, 22 (21n), 63 (10n)
Ürper, Raşit, 364 (25n)
Üsküplü, Teoman, 71

Vaculik, Ludvik, 326
Vakıfahmetoğlu, Zerruh, 366 (3n)
Vance, Cyrus, 141, 290, 291
Varşova Paktı, 301, 310-2, 325, 326, 327, 351
Vessek, Ata, 366 (3n)
Vietnam, 36, 43, 53, 49, 62 (3n), 69, 80, 92, 94f, 102, 103, 107, 124, 135, 147, 198-9, 218, 226, 232, 233, 236, 263, 278, 285, 302, 312-21, 331, 335-7, 340-1, 351
Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi (NLF), 312, 319
Vonnegut, Kurt, 233
Vorster, John, 329
Vural, Mehmet, 366 (3n)

Webb, Charles, 165 (9n)
Weber, Max, 265
Weiner, Lee, 337

Yaban, İbrahim, 366 (3n)
Yaban, İlhami, 366 (3n)
Yağmurdereli, Eşber, 137
Yakar, Meral, 384
Yalçın, Aydın, 144 (12n), 171, 295 (48n), 297
Yalçın, Hasan, 67, 380
Yalçın, Nilüfer, 144 (12n)
Yalçıner, Mustafa, 225f, 373, 374, 375
Yamanoğlu, Bumin, 20
Yapı İşçileri Sendikası (YİS), 205
Yapıcı, Kasım, 364 (25n)
Yarar, Esat, 356 (4n)
Yardımcı, Fevzi, 366 (3n)
Yasa, Ömer, 242
Yaşar, Hatice, 13, 271-87, 366 (3n)
Yaşar, Tonguç, 369
Yavuz, Hüseyin, 358 (15n)
Yavuztürk, İhsan, 366 (3n)
Yazar, Feridun, 366 (3n), 368 (5n)
Yazar, Gönül, 304
Yazgan, Edip, 101
Yazıcı, Necmettin, 366 (3n)
Yazıcı, Nuri (Castro Nuri), 20, 186
Yazıcıoğlu, Kemal, 34
Yazoğlu, Yılmaz, 350
Yektaş, Nadir, 366 (3n)
Yeldan, Şinasi, 349 (3n)
Yeni Türkiye Partisi (YTP), 290 (12n), 294 (36n), 349
Yenigün, Bekir, 77, 352 (18n)
Yeşil, Süleyman, 385
Yeşil, Cemal Edhem, 257 (8n)
Yeşilyaprak, Süleyman, 366 (3n)
Yıldırım Bölge, 101, 281
Yıldırım, Nuri, 169, 357 (9n)
Yıldırımtürk, Yavuz, 373, 374, 375
Yıldız, Ali Haydar, 384
Yıldız, Mehmet, 366 (3n)
Yıldız, Sabri, 366 (3n)
Yıldız, Sefa Asım, 374
Yıldız, Şaban, 57 (27n), 349 (1n), 350 (9n), 351 (12n, 13n), 352 (17n)
Yıldız, Şeref, 366 (3n)
Yılmaz, Atıf, 110 (8n), 305 (97n)
Yılmaz, Aziz, 366 (3n)
Yılmaz, İsmet, 366 (3n)
Yılmaz, Nihat, 379
Yılmaz, Ziya, 45 (7n), 57 (36n), 132, 134f, 151 (21n), 252 (17n), 374, 376, 377 (3n, 5n), 378, 379
Yiğit, Ali, 110 (7n)
Yön dergisi, Yön hareketi, 22 (22n), 23, 61, 63, 183 (14n), 190, 203, 221, 244, 248, 350, 356
Yurdabak, Metin, 252
Yurdakul, Doğan, 268
Yurtaydın, Hüseyin, 296
Yurttaş, Savaş, 70
Yurttaş, Sedat, 110 (7n)
Yücealp, Orhan Ali, 356
Yücekök, Ahmet, 257 (6n)
Yücel, Can, 121, 200 (4n)
Yücel, Ömer Faruk, 188
Yücel, Şevki, 88 (4n)
Yüksekkaya, İbrahim, 366 (3n)
Yükseköğretim Kurulu (YÖK), 18 (4n), 41 (2n), 66 (19n)
Yümlü, Aydın, 366 (3n)

Zana, Leyla, 59 (32n), 110
Zana, Mehdi, 58, 59 (32n, 33n), 366 (3n)
Zarakolu, Ayşenur, 82
Zarakolu, Ragıp, 369
Zedung, Mao, 52 (14n), 182 (12n), 116, 135, 171, 172, 173, 178, 179, 233, 260, 261, 331, 341, 380
Zemzem, Fevzi, 307
Zilan, Abdülkerim, 110 (7n)
Zileli, Gün, 357 (8n), 358 (12n, 13n), 380, 381
Zülkadiroğlu, Mustafa, 186, 191, 192, 239, 240, 247, 358 (14n)

KİŞİSEL ANLATILAR İLE DÖNEMİN ARKAPLANINA DAİR BİLGİLERİ BİR ARAYA GETİREN BU KİTAP, 1968'İN HAKİKATE DAHA YAKIN BİR RESMİNİ ÇİZEBİLMEK, HAKİKATİ TARİHTEN GERİ KAZANABİLMEK UMUDUYLA YAZILDI. HİÇ KUŞKUSUZ TEK BİR 68 YOKTU, KİTAPTA DA HERKES KENDİ 68'İNİ ANLATTI. YİNE DE DİYEBİLİRİZ Kİ [illegible] KUŞAĞI TUTKULU VE BAŞKALDIRAN BİR KUŞAKTI. EVİNDEN ÇOK SOKAĞI SEVERDİ, BİR DE DEVRİMİ VE ARKADAŞLARINI. İNANÇLARI İÇİN ÖLÜMÜ GÖZE ALMAKTAN ÇEKİNMEYEN Kİ-ŞİLER ÇIKTI BU KUŞAĞIN İÇİNDEN. ONLARIN HİKÂYELERİNİ BUGÜN HATIRLAMAMIZ BU

SOKAK GÜZELDİR

YÜZDEN ÖNEMLİ. ÖTE YANDAN HİKÂYELERİN ÖZGÜRLEŞTİRİCİ OLDUKLARI KADAR KETLEYİCİ, EZİCİ DE OLABİLDİKLERİNİ UNUTMAMAK GEREK. EFSANE HALİNE GETİRİLMİŞ BİR GEÇMİŞİN, SONRAKİ KUŞAKLARIN SIRTINDA AĞIR BİR YÜK OLDUĞUNU DA UNUTMAMALIYIZ. GEÇMİŞİ YÜCELTMEK KOLAYLIKLA BUGÜNE BOYUN EĞMENİN BAHANESİNE DÖNÜŞEBİLİR. BU YÜZDEN, 68'DE GERÇEKTEN NE OLDUĞUNU BİLMEK, NEYİN OLMADIĞINI DÜŞÜNEBİLMEK İÇİN DE ÖNEMLİ. BUGÜNDEN BAKILDIĞINDA 68'DE OLUP BİTENLER, BİZE ESİN VE GÜÇ VERDİĞİ KADAR, NEYİN OLMADIĞINI, NEYİN HAYAL EDİLEMEDİĞİNİ, NEYİN YAŞANMADIĞINI DA GÖSTERİYOR. HENÜZ NE KADAR ÇOK ŞEYİN DENENMEMİŞ OLDUĞUNU, UFKUMUZDA BİZİ NE KADAR ÇOK BAŞLANGICIN BEKLEDİĞİNİ GÖSTERİYOR. BİZLER, YAZAR VE YAYINCI, SOKAK GÜZELDİR'İN BÖYLE BİR UMUTLA OKUNMASINI İSTERİZ.

Metis | Yakın Tarih
ISBN-13: 978-975-342-723-4

Metis Yayınları
www.metiskitap.com